Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig

Congregaties en orden in de 19e en 20e eeuw in 's-Hertogenbosch

Geert Donkers | Toine Janssen | Bert Subelack | Ton Vogel

KRING VRIENDEN
VAN 's-HERTOGENBOSCH

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 1 14-02-2021 17:33

Colofon

© 2020 Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, werkgroep Kerken en Kloosters

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgenomen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten m.b.t. de afbeeldingen volgens wettelijke bepalingen te regelen en alle rechthebbenden, voor zover die te achterhalen waren, te vermelden in deze uitgave. Degene die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, kan zich alsnog tot de uitgever wenden.

Uitgave: Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch
Eindredactie: Ton Vogel
Adviseur: Han Keur
Vormgeving: Jan van Kempen, GXplus.nl, 's-Hertogenbosch
Foto omslag: Toine Janssen; glas-in-loodramen in het hoofdgebouw van het voormalig Groot Ziekengasthuis, Nieuwstraat 34
Druk- en bindwerk: Prijsprinter.nl, 's-Hertogenbosch

Tweede druk, februari 2021

ISBN 978 90 903 3826 2

Inhoudsopgave

	Woord vooraf	7
	Inleiding	9
1 |	Congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph; Zusters van de Choorstraat *1820 - 2020*	15
2 |	Zusters van de Sociëteit van JMJ, van Jezus, Maria en Jozef *1840 - 2015*	51
3 |	Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria; Broeders van Maastricht *1843 - 1870*	77
4 |	Congregatie van de Zusters van Liefde, van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Zusters van Tilburg *1852 - 1988*	87
	A | Kroniek *1852 - 1988*	87
	B | Onderwijs van de Tilburgse Congregatie *1852 - 1968*	104
	C | Geschiedenis van Huize St. Agnes *1855 - 2020*	113
	D | Mariaoord in Rosmalen *1945 - 1983*	122
5 |	Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid van Ronse *1853 - 1985*	135
6 |	Congregatie van de Broeders van Onze Lieve Vrouw van Lourdes; Broeders van Dongen *1853 - 2018*	157
7 |	Congregatie van de Paters Redemptoristen C.Ss.R. *1854 - 1971*	173
8 |	Congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Fraters van Tilburg *1862 - 2004*	195
9 |	Orde van de Ongeschoeide Karmelietessen *1872 - 1971*	221
10 |	Congregatie der Zusters van Liefde, van Jezus en Maria, de Moeder van Goede Bijstand; Zusters van Schijndel *1873 - 2004*	237
11 |	Congregatie van de Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo *1875 - 1970*	251
12 |	Congregatie van de Barmhartige Zusters van de H. Carolus Borromeus *1876 - 2020*	263
13 |	Minderbroeders Kapucijnen O.F.M.Cap. *1898 - 2018*	281
14 |	Dochters van de Goddelijke Heiland; Zusters van de Goddelijke Verlosser; Weense zusters *1923 - 1951*	297

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 3 14-02-2021 17:33

15 | Congregatie van de Paters van de H.H. Harten van Jezus en Maria ss.cc. *1932 - 2018* 303

16 | Congregatie van de Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus; Zusters van Moerdijk in de Maliskamp *1936 - 2017* 323

17 | Congregatie van de Paters Maristen S.M. en de parochie H. Anna in Deuteren *1935 - 2000* 337

18 | Congregatie van de Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria ss.cc. *1955 - 2020* 345

19 | Orde van de Paters Norbertijnen en de parochie van de H. Geest te 's-Hertogenbosch *1960 - 1984* 353

20 | Congregatie van de Paters Assumptionisten AA en de parochie van Maria Geboorte in 's-Hertogenbosch *1965 - 1993* 365

21 | Missiezusters van Onze Lieve Vrouw van Afrika MZOLA-NL; Witte Zusters *1971 - 2014* 373

22 | Congregatie van de Dochters der Liefde van de H. Vincentius à Paulo *1978 - 2020* 383

23 | Orde van de Paters Camillianen O.S. Cam. *1978 - 1995* 391

24 | Congregatie van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed *1987 - 2007* 397

25 | Sociëteit van Missionarissen van Afrika; Witte Paters *1987 - 2012* 403

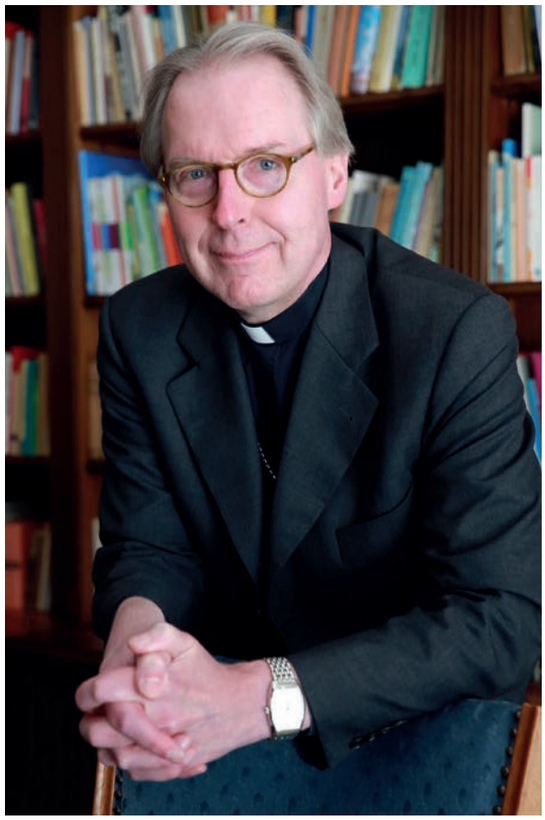
Nawoord 411

De auteurs 413

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 5 14-02-2021 17:33

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 6 14-02-2021 17:33

Woord vooraf

Afgelopen zomer mocht ik in de kapel van de zusters van de Choorstraat de Eucharistie vieren bij gelegenheid van hun tweede eeuwfeest. De zusters vierden dat de congregatie, officieel de Congregatie van de zusters van Liefde "Dochters van Maria en Joseph", in 1820 is opgericht. In dit prachtige boek wordt een schets gegeven van deze congregatie, én van 24 andere orden en congregaties, die in 's-Hertogenbosch actief zijn geweest. Het gaat om twee eeuwen dienstbaarheid en barmhartigheid.

Twee eeuwen geleden was de stad 's-Hertogenbosch arm en vol sociale problematiek. Niet weinig inwoners waren laaggeletterd. De orden en congregaties die zich in de stad vestigden hebben daar in willen voorzien. Gedreven door een sterke liefde voor God en de medemens, kwam de armenzorg van de grond, werden scholen gebouwd en kwamen er meerdere ziekenhuizen. Zo hebben de religieuzen een belangrijke rol gespeeld bij de verheffing van de katholieke bevolking. Tussen 1880 en 1960 bereikte de zogenaamde Katholieke emancipatie een hoogtepunt. Overal in de stad werden kerken en kloosters gebouwd.

De zestiger jaren van de vorige eeuw vormden een keerpunt. De collectieve emancipatie was gerealiseerd. Veel katholieken gingen de katholieke zuil beleven als een keurslijf en streefden naar een individuele emancipatie. Om velerlei redenen kwam het katholieke leven in een crisis. Het aantal roepingen stokte en de bestaande religieuzen werden ouder en ouder.

Gelukkig valt er, naast bestaande communiteiten met oudere religieuzen, nieuw religieus leven te melden. Met dankbaarheid noem ik het nieuwe Stadsklooster San Damiano van de Franciscanen. Op kleinere schaal maar met dezelfde evangelische bezieling willen religieuzen dienstbaar zijn aan de stad, tekens zijn van Gods barmhartigheid.

Mgr. Dr. Gerard de Korte

Bisschop van 's-Hertogenbosch

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 7 14-02-2021 17:33

Inleiding

GEERT DONKERS | TOINE JANSSEN | BERT SUBELACK | TON VOGEL

Vanaf de eerste tijden van het christendom zijn er vrouwen en mannen geweest die samenleefden in kloostergemeenschappen. Vóór 1550 spreekt men van orden, na dat jaar worden deze gemeenschappen congregaties genoemd, van het Latijnse congregare 'bijeenbrengen'. De kloosterlingen leefden volgens een regel of constitutie, legden geloften af en namen gedurende de dag deel aan gebedsoefeningen. Ze woonden in een kloostergebouw, in een pastorie of in de instelling waar ze werkten. In de nieuwe stichtingen werd het actieve en het beschouwende leven gecombineerd. Over het algemeen was een leven in eenvoudige omstandigheden met vaak inspannend werk en het voldoen aan alle kloosterverplichtingen zwaar.

Vanaf het eerste kwart van de 19e eeuw was er sprake van een opbloei in het stichten van congregaties. In Nederland waren het herkrijgen van de godsdienstvrijheid voor de katholieken, na de schuilkerkentijd, en het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie in 1853 hier zeker debet aan. Ook de gegroeide belangstelling voor caritas en onderwijs - na de Verlichting - waren van invloed op dit proces. Met name de interesse bij jonge vrouwen, waar voorheen de mogelijkheden veelal beperkt waren tot het aangaan van een huwelijk of het intreden in de beslotenheid van een klooster, was groot.

De nieuwe congregaties richtten zich veelal op maatschappelijke en sociale wantoestanden. De leden werden op een zeker moment opgeleid voor de taken die de congregatie zich had gesteld: in onderwijs, pastoraat, ziekenzorg, bejaardenzorg of jeugdwerk. Opleidingen die indertijd in delen van de samenleving niet voor de hand lagen. Voor veel jonge mensen met een roeping was dit een reden om zich bij een congregatie aan te sluiten.

Het initiatief tot de stichting van een congregatie ging dikwijls uit van een geestelijke, vaak een pastoor, of van een spiritueel of sociaal betrokken persoon. Van de in 's-Hertogenbosch werkzame congregaties in de 19e en 20e eeuw waren er 19 die op deze wijze gesticht werden. Van de 6 hier actieve congregaties was de stichter een persoon die later heiligverklaard werd.

In Nederland werden in de 19e eeuw een kleine 20 congregaties opgericht. In de rest van West-Europa waren dat er veel meer: in Frankrijk bijvoorbeeld lag het aantal rond de 300. In de tweede helft van de 19e eeuw waren congregaties in sommige landen mikpunt van politieke onderdrukking. In Duitsland trachtte kanselier Von Bismarck de katholieke partij te laten instemmen met de zogenaamde mei-wetten van 1873. Toen deze instemming geweigerd werd, nam men antikatholieke maatregelen. Een aantal congregaties zag zich daardoor gedwongen uit te wijken naar andere landen, onder andere naar Nederland. In Frankrijk waren in de 19e eeuw liberale regeringen aan het bewind die een reeks antiklerikale wetten uitvaardigden. Zij veroorzaakten het vertrek van een aantal congregaties in noordelijke richting.

Tussen 1820 en 2020 waren in de gemeente 's-Hertogenbosch voor korte of langere tijd 25 congregaties en orden actief . Uit Nederland waren 9 congregaties afkomstig, waarvan één uit de stad zelf. Uit Frankrijk kwamen 7 congregaties, uit Duitsland 4. Verder hadden respectievelijk 3 en 2 congregaties hun oorsprong in België en Italië.

De leden van een congregatie leefden in een aantal gevallen op één locatie in de stad en soms op meerdere plaatsen. Voor een deel woonden zij in speciaal gebouwde kloosters, in zuster- of broederhuizen of in aangepaste woningen. Een ander deel leefde in de instelling waarin men

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 9 14-02-2021 17:33

werkte. Daar waren dan voorzieningen getroffen, zoals een kapel, een refter en slaapruimten. In totaal waren er in de gemeente 's-Hertogenbosch in zijn huidige vorm meer dan 40 locaties waar religieuzen gewoond hebben.

De stad 's-Hertogenbosch was tot ver in de 19e eeuw een vestingstad. De aanwezigheid van militairen bracht sociale en maatschappelijke problemen mee. Zo was het aantal buitenechtelijke kinderen hoger dan elders. Verder groeide de bevolking, terwijl de stad geen uitbreidingsmogelijkheid had. De werkloosheid was groot. De stad had bovendien twee eeuwen van Staatsbestuur achter zich en was mede daardoor in ontwikkeling achter gebleven.

Meer dan de helft van de inwoners woonde in erbarmelijke omstandigheden in zogenaamde een- en tweekamerwoningen zonder stromend water en sanitair. Het zou decennia duren voordat er voor gemeenschappelijke waterpunten en sanitaire voorzieningen werd gezorgd. Door de slechte hygiënische omstandigheden was het sterftecijfer gedurende lange tijd hoog. Ook het niveau van de gezondheidszorg droeg aanvankelijk weinig bij tot verbetering in deze situatie.

Het College van Regenten van de Godshuizen en de Vincentiusvereniging waren de organisaties die oplossingen trachtten te vinden in deze problematiek. De Vincentiusvereniging deed dat door het lenigen van de eerste nood in de vorm van voedsel en geld. De Godshuizen hield zich vooral bezig met het bestuur en beheer van instellingen voor de gezondheidszorg en met de armenzorg. De Godshuizen sloot contracten met congregatiebesturen om hun instellingen van goed - en goedkoop - personeel te voorzien.

Voor de lagere sociale klasse waren de onderwijsmogelijkheden minimaal. Met name vanuit de parochies werden door de pastoors aanzetten gegeven om iets aan de scholing van het arme katholieke bevolkingsdeel te doen. Aanvankelijk was dat veelal op eenvoudig niveau; in latere fases groeide het onderwijspalet van lagere school naar ULO en kweekschool.

In het brede scala van sociale en maatschappelijke problematiek werden congregaties ingezet om noden te lenigen en, naarmate de tijd vorderde, op een professionele manier tot oplossingen van problemen te komen. In allerlei verschillende vormen van zorg waren in de stad 6 congregaties werkzaam en bovendien 6 gemeenschappen die zich behalve in de zorg ook dienstbaar maakten in het onderwijs. Daarnaast werkten 3 congregaties specifiek in het onderwijs. In de loop van de tijd waren 9 congregaties en orden actief in het pastoraat en was er één beschouwende kloostergroepering. Concreet geeft dit het volgende overzicht:

- *Congregaties werkzaam in de zorg: Zusters van Barmhartigheid (Ronse), Broeders van St. Joan de Deo, Zusters van Carolus Borromeus, Weense zusters, Missiezusters van het Kostbaar Bloed, Dochters van Liefde van Vincentius à Paulo.*
- *Congregaties werkzaam in de zorg en het onderwijs: Dochters van Maria en Jozef (Zusters van de Choorstraat), Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria (Maastricht), Zusters van Liefde van Jezus en Maria Moeder van Goede Bijstand (Schijndel), Broeders van Onze Lieve-Vrouw van Lourdes (Dongen), Zusters van de H.H. Harten, Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid (Tilburg).*
- *Congregaties werkzaam in het onderwijs: Zusters Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef (JMJ), Congregatie der Fraters van Onze Lieve-Vrouw Moeder van Barmhartigheid (Tilburg), Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus (Moerdijk).*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 10 14-02-2021 17:33

- *Congregaties en orden werkzaam in het pastoraat: Paters Redemptoristen, Paters en Broeders Kapucijnen, Paters van de H.H. Harten, Paters Camillianen, Paters Maristen, Paters Assumptionisten, Paters Norbertijnen, Witte Paters, Witte Zusters.*
- *Beschouwende orde: Zusters Ongeschoeide Karmelietessen (Theresiaantjes).*

In hun bestaansperiode leverden de congregaties een bijdrage in de emancipatie van het katholieke bevolkingsdeel. Op velerlei terrein nam de overheid in de loop der tijd echter taken van de congregaties over. Tegelijkertijd daalde het aantal roepingen en traden veel religieuzen uit. Door de vergrijzing trokken de leden van de congregaties zich geleidelijk terug op één locatie of in een kloosterverzorgingshuis. De nog actieve religieuzen hielden zich veelal bezig met vrijwilligerswerk in het pastoraat of op sociaal gebied.

De zorginstellingen waar religieuzen gedurende lange tijd gewerkt hadden, werden overgenomen door leken. Dezelfde tendens deed zich voor in het onderwijs. Door de ontkerkelijking sloten pastorieën en kerken waar voorheen diverse congregaties hun pastorale werk verrichtten. In de stad betekende het dat er hier en daar nog maar een enkel klooster bewoond werd. Voor de leeggekomen kloostergebouwen werden veelal andere bestemmingen gevonden. Soms werden kloosters ook gesloopt.

De congregaties hebben gedurende bijna twee eeuwen een rol gespeeld in de geschiedenis van 's-Hertogenbosch. Van belang is dat deze geschiedenis beschreven en vastgelegd wordt als een hommage aan die honderden vrouwen en mannen die zich hebben ingezet voor de bevolking van de gemeente. Helaas is gebleken dat deze geschiedenis ook zwarte bladzijden kent door het seksuele misbruik dat door enkele leden van bepaalde congregaties begaan werd. Na jaren van stilzwijgen kwamen beschadigde mensen naar voren met hun geheim. Deze misstanden werpen een smet op het werk van de congregaties en op goedwerkende en idealistische leden van de congregaties.

Een projectgroep uit de Werkgroep Kerken en Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch heeft de geschiedenis van alle 25 in de stad werkzame congregaties en orden uit de 19e en 20e eeuw bestudeerd en beschreven. In even zoveel hoofdstukken worden de congregaties en orden behandeld. Elk hoofdstuk begint meestal met een algemene inleiding, die gevolgd wordt door hun geschiedenis in de stad. Het jaar van vestiging in de huidige gemeente's-Hertogenbosch bepaalt de volgorde van de verschillende hoofdstukken.

Bronnen

- ***J. Franssen*** *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de 19e eeuw* - TILBURG 1996
- ***T. Hoogbergen (red.)*** *Kloosters en religieus leven* - 'S-HERTOGENBOSCH 2002
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - ALPHEN AAN DE MAAS 2010

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 11 14-02-2021 17:33

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 12 14-02-2021 17:33

1 | Congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph; Zusters van de Choorstraat

1820 - 2020

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 14 14-02-2021 17:34

1 | Congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph; Zusters van de Choorstraat
1820 - 2020

TON VOGEL

Al vroeg in de 19de eeuw zouden de katholieken de vrijheid om hun godsdienst openlijk te belijden terugkrijgen, na de schuilkerkentijd, die begon in 1629. Maar het moest discreet gebeuren, zonder aanstoot te geven. Rond 1815 voelden katholieke geestelijken en leken zich geroepen om de geestelijke en materiële armoede in de voormalige Generaliteitslanden - Brabant en Limburg - te bestrijden. Het stichten van actieve religieuze congregaties was daartoe een geëigend middel. En dat werd minder moeilijk, nadat Koning Willem II aan het bewind kwam in 1840.

Evenwel, al in 1820 had kapelaan Jacobus Heeren van de St. Jacobsparochie de moed om samen met enkele idealistische dames de congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph, kort gezegd DMJ, te stichten. Deze congregatie, in de volksmond genoemd Zusters van de Choorstraat, bestaat nu 200 jaar. Het devies is: In Omnibus Charitas. Over deze religieuze gemeenschap, de enige die in 's-Hertogenbosch werd gesticht, gaat dit artikel.

Sociaaleconomische omstandigheden in de stad in de vroege 19de eeuw

De schrijnende materiële armoede waarin meer dan een kwart van de stedelijke bevolking verkeerde deed een appèl op idealistische vrouwen en mannen. In de stad waren de armen afhankelijk van de bedéling die door 'De Godshuizen' werd georganiseerd. (Bestuurd door het 'College van Regenten over de Godshuizen en den Algemenen Arme'). Dit College beheerde het Bedélingsfonds, voor uitkeringen aan thuiszittende armen. Weeskinderen en kinderen van gevangenen werden aanvankelijk bij particulieren ondergebracht, anders gezegd 'uitbesteed'. Voor de dagelijkse gang van zaken rond de bedéling en de uitbesteding waren 'armverzorgers' aangesteld, afkomstig uit de gegoede burgerij. Het grootste deel van de bedeelden woonde in het begin van de 19e eeuw in de wijken rondom de Markt, in de Hinthamerstraat en het Hinthamereinde met de daaraan gelegen zijstraatjes. Deze laatste wijk behoorde tot de parochie van St. Jacob. In 1799 werd Jacobus Heeren in deze parochie tot kapelaan benoemd. Tot 1803 deed hij de liturgische diensten in de schuilkerk 'Achter de Boerenmouw'. Toen het schuilkerkje door de kerkelijke overheid werd gesloten, in 1804, gebruikte hij een nieuw Sint-Jacobskerkje aan het 'Hinthamereinde'. Dat was gelegen achter de woning, nu op nummer 179 in de Hinthamerstraat ('De Maagd van den Bossche'). In de wijken rondom de parochiekerk waren de 'armenverzorgers' onder andere afkomstig uit de families Coppens en Van Grinsven. De familie van Jacobus Heeren was bevriend met de familie Van Grinsven en allen behoorden tot de aanzienlijke burgerij. Ze hadden goede relaties met leden van het stadsbestuur en met het 'College van Regenten van de Godshuizen'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 15 14-02-2021 17:34

Kapelaan Jacobus Heeren en zijn vertrouwelingen

Uit het archief van kapelaan Jacobus Heeren weten we hoe de sociale nood onder de mensen in zijn parochie hem aan het hart ging. Aanvankelijk ging hij 'verkleed als molenaar' de gelovigen bezoeken. Bij deze huisbezoeken zag hij de hopeloze situatie waarin de armen verkeerden. Hij lenigde de nood zo veel mogelijk door het geven van aalmoezen en van onderwijs. Hij kocht in 1818 de voormalige schuilkerk 'Achter de Boerenmouw' en begon daar voor de jeugd de sociëteit Concordia. Er waren veel kinderen bij, van wie de ouders niet meer leefden of onbekend waren. Voor het gereformeerd of katholiek weeshuis kwamen deze kinderen uit de onderklasse niet in aanmerking.

Portret Jacobus Heeren
COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Kapelaan Heeren maakte kennis met enkele dames uit genoemde families die zulke kinderen onderdak verschaften, of kostadressen voor hen vonden, zoals Petronella Coppens en Catharina van Grinsven. Ze bekommerden zich ook om arme oude vrouwen, die ze in een kosthuis onderbrachten. Kapelaan Heeren overlegde met een vriend, Henricus de Wijs, regent van 'De Godshuizen' om enige structuur aan te brengen in dit liefdewerk, met het doel tot de oprichting te geraken van een tehuis voor de arme vrouwen. 'De Godshuizen' zou het kostgeld betalen en de dames Coppens en Van Grinsven zouden de leiding op zich nemen. In 1819 werd de overeenkomst gesloten. Dit contract met 'De Godshuizen', voor de opname en verzorging van maximaal een dertigtal oude arme vrouwen voor rekening van het Bedelingsfonds van 'De Godshuizen', liep pas na 89 jaar, in 1908 af. Daarna konden de vrouwen opgenomen worden in het St. Annagesticht in de Sint Josephstraat 1, in een vleugel van het oude-mannen-huis.

In 1820 werd een huis aan de Choorstraat, gehuurd door kapelaan Heeren, bestemd tot 'Liefdegesticht'. Op 7 juli, feestdag van O.L. Vrouw van Den Bosch, namen vijf Bossche dames daar hun intrek. Naast de twee al genoemde vrouwen waren dat Anna-Catharina van Hees, Catharina Appelboom en Magdalena Louwaerts. Enkele dagen later werden twaalf oude arme vrouwen opgenomen. Nu was de stichting van de 'Congregatie der Dochters van Maria en Joseph' een feit. De liefdadige zorg voor de armen beschouwden de dames, ongehuwd zijnde, als hun levensinvulling. De sociaal bewogen priester Jacobus Heeren zocht hiervoor een organisatorische vorm waarin zowel recht gedaan kon worden aan de Christelijke inspiratie als aan de liefdadige activiteiten van deze vrouwen.

De congregatie in de Choorstraat stond midden in de samenleving. Dat was nieuw, tevoren verbleven religieuzen doorgaans in een klooster. Omdat de gemeenschap van deze dames slechts gedoogd werd door de overheid en niet wilde provoceren, lieten ze zich gewoon 'juffrouw' noemen en droegen ze eenvoudige, uniforme burgerkleding.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 16 14-02-2021 17:34

Jacobus Heeren

Jacobus Heeren was vanaf 1799 kapelaan van de Sint Jacobsparochie, maar werd in 1821 benoemd tot pastoor in Oirschot. Daar verbleef hij tot in 1830. Toen werd zijn verzoek ingewilligd om terug te mogen keren naar Den Bosch, naar 'zijn' congregatie. Hij woonde in het huis Hinthamerstraat 78 (zo is het nu genummerd), dit is het tweede huis oostelijk van het straatje In de Boerenmouw. Vanuit zijn huis was het slechts enkele minuten lopen naar het Liefdegesticht. Hij schonk zijn huis in 1853 aan de congregatie. Toen hij in 1859 overleed kwam zijn opvolger er te wonen, kapelaan F.C. Swagemakers van de parochie St. Jacob. Die bewoonde het huis tot 1867, het jaar waarin het verkocht werd.

De stichting van de congregatie

Het huis dat kapelaan Heeren in 1817 aan de zuidzijde van de Choorstraat huurde - en dat in 1820 het 'klooster' zou worden - lag tegenover het koor van de Sint-Janskerk. Het huis was voor de helft eigendom van de metselaar Adrianus van der Kallen en voor de andere helft van Everardus van Grinsven. Deze was eigenaar van een leerlooierij/zeemfabriek in de Hinthamerstraat (nu nr. 170), naast het Raaijmakersstraatje. Aanvankelijk had kapelaan Heeren het plan om in de Choorstraat de sociëteit 'Concordia' op te richten om Bossche jeugd op te vangen. Toen echter in 1818 die sociëteit zich in het straatje 'Achter de Boerenmouw' kon vestigen, besloot hij het huis in de Choorstraat te laten gebruiken voor charitatief werk. Het werd een zgn. liefdegesticht. Eén van de kamers werd als kapel ingericht. Het achtererf van dit huis strekte zich uit van de Choorstraat tot aan de stallen van de ruiterij die daar destijds stonden. De kamers van het liefdegesticht waren weelderig gestoffeerd, één met gobelins en drie met goudleer. Dat was te luxueus. Het goudleer werd verkocht en van de tapijten werden dekens voor de vrouwen gemaakt. Het huis was klaar om de 'kloosterlingen' te ontvangen. Na een bedevaart naar Kevelaer betrokken vijf juffrouwen - zoals eerder gezegd - de woning op 7 juli 1820, de feestdag van de Zoete Lieve-Vrouw van Den Bosch. Het waren de eerste 'Zusters van de Choorstraat'. Op 3 maart 1821 kocht Everardus van Grinsven - voor rekening van het Liefdehuis - het deel van de woning dat eigendom was van Van der Kallen. Nadat hij in 1833 was overleden erfde zijn dochter Catharina van Grinsven het huis. Zij werd - na Anna-Catharina van Hees - de tweede algemeen overste van de congregatie (van 1825 tot 1855). Het huis werd in 1836 overgedaan aan de gemeenschap van 'Zusters'.

Tijdens Catharina's bestuursperiode, kreeg de gemeenschap van vrouwen juridisch bestaansrecht in 1843 en is het onroerend goed overgedragen aan het '*Zedelijk Ligchaam genaamd Vereeniging van vrouwen tot het geven van onderwijs In Omnibus Charitas*'. De datum 19 juli, feestdag van de heilige Vincentius à Paulo, speelde bij de totstandkoming van de notariële acte een belangrijke rol. Het doel luidde: het geven van onderwijs aan kinderen van het vrouwelijk geslacht, het verplegen van zieken, het verzorgen van oude vrouwen en het opnemen van arme kinderen. Op deze manier was het mogelijk om de stichting voor de burgerlijke wet erkend te krijgen. Gedurende zijn leven droeg Jacobus Heeren zijn groot vermogen aan roerende en onroerende goederen over aan de congregatie: het gehele bezit kwam daardoor in de 'dode hand' en werd aan het erfrecht onttrokken. De stichter financierde uit eigen middelen een nieuwe kapel op het achtererf van de Choorstraat in 1841. Die kapel is gesloopt in 1911 en dat jaar vervangen door de huidige.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 17 14-02-2021 17:34

Bouwgeschiedenis van de congregatie in de Choorstraat en de Papenhulst

De congregatie had in 1820 een huis in de Choorstraat gehuurd van Jac. Heeren. In 1841 kochten de zusters het huis van de buurvrouw, Mej. Johanna van Gulick. Op 6 april 1842 kwamen daar de vier woninkjes met erven van Mechelina van den Bosch bij. Die lagen in zuidelijke richting achter elkaar aan een steegje in de 'Koorstraat'. Twee jaar later volgde de sloop en kwam de voorgevel tot stand die er nu nog staat.

In 1855 werd de eerste steen gelegd voor een interne verbouwing en werd de kapel verbonden met de kloostergebouwtjes en met de nieuwe voorgevel uit 1844. Er lag een boomgaard van 785 m² tussen de stallingen van de ruiterij en de erven achter de woningen in de Papenhulst en het klooster aan de Choorstraat. Die boomgaard werd in 1887 aangekocht en in 1913 verenigd met de andere aankopen. In 1902 kocht de congregatie (toen geheten: Het Zedelijk Ligchaam van Vrouwen 'In Omnibus Charitas') een woning en tuin van 739 m² van de 'Conferentie van de H. Johannes der Vereeniging Vincentius à Paulo' in de Papenhulst. In 1920 kwam er 1402 m² bij van 'De Godshuizen'. De laatste instelling verkocht de opstallen en tuin van het St. Josephgesticht voor oude mannen en jongens op de Papenhulst aan de congregatie. Het St. Josephgesticht mocht er nog even blijven huren, tot halverwege 1923. Nu bewoonde Mr. Herman Jan van Leeuwen, raadsheer van het gerechtshof, een huis op de Papenhulst dat geheel tussen kloostergebouwen stond en daarom verkocht hij met enige tegenzin toch maar zijn woning met erf, 636 m², aan de zusters, in 1925.

Op de hoek Koorstraat/Papenhulst woonde Mr. Emilius H.J.M. van Zinnicq Bergmann. Na zijn overlijden in 1908 verkochten zijn erfgename, de weduwe Jkvr. Emilia Th.S.A.M. Verheyen en mede-eigenaar Dr. Georgius W.J.M. van Zinnicq Bergmann (pr.) en 'consorten' meerdere huizen, schuren, erven, werkplaatsen en tuinen aan de congregatie. Dit geheel werd daarna afgebroken en verbouwd tot internaat en onderwijsinstelling. Pas in 1917 volgde een tussenwoning in de Choorstraat, het zogenaamde bakkershuisje. Het werd overgenomen van de weduwe Van Winkel-Tukker en de erven van Jacobus van Winkel. Dat huisje was al geheel ingesloten door de onderwijsinstelling van de zusters.

In het begin van de 20e eeuw volgden zoals we gezien hebben, de andere panden aan de westzijde van de Papenhulst. En in 1935 werden de gebouwen en de tuin van de Sociëteit Casino verworven, samen 4550 m². Daartoe hoorde ook het belendende gebouw van de Rijksnormaalschool, dat eigendom was van de Sociëteit Casino.

Het gehele terrein van 12.117 m² aan de Choorstraat/Papenhulst werd herschapen in klooster-, internaats- en schoolgebouwen. Die kwamen gereed in 1911 o.l.v. architect W. Th. van Aalst. Met een nieuwe kapel op het binnenterrein. Op het eind van de 20e eeuw waren de scholen en internaten niet meer in gebruik, het aantal zusters nam af en tussen 1987 en 1999 werd een nieuw klooster gebouwd op Papenhulst 5. Ontworpen door Leo L. J. de Bever. Op het binnenterrein ontwierp hij nieuwe appartementen voor de kloosterzusters. Het congregatiebestuur vergadert op Papenhulst 7. Dit huis stond er al in 1968 maar werd aanvankelijk door de Sociale Academie als lesgebouw gebruikt. Het voormalige klooster en de oude schoolgebouwen (Kweekschool Concordia, H. Hart Ulo, Lagere school en kleuterschool) werden in 2000 gesloopt. Alleen de voorgevel bleef overeind. Erachter werden door aannemer Leo J. Hoedemakers 46 appartementen gebouwd die alle werden verkocht in 2002. De architect was Ir. Stefan L. de Bever uit Eindhoven, zoon van architect Leo de Bever.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 18 14-02-2021 17:34

Het Liefdegesticht 1820 - 1842: de beginjaren

De werkzaamheden van de dames van de congregatie DMJ waren aanvankelijk gericht op het verplegen van arme vrouwen en het uitbesteden en bezoeken van weeskinderen in pleeggezinnen. Er werd samengewerkt met het R.-K. Armbestuur van de Godshuizen. In 1825 stierf de eerste algemeen-overste, Anna-Catharina van Hees. Ze werd opgevolgd door eerdergenoemde Catharina van Grinsven. Op dat moment waren er 10 geprofeste leden, onder wie 2 novicen. Er volgde een periode waarin het onderwijs een centralere plaats ging innemen. Na 1840 verbeterde, dankzij giften, de financiële situatie en kon de congregatie in de Choorstraat uitbreiden, zoals beschreven.

Anna-Catharina van Hees (1768 - 1825)

Bosschenaren gaven haar de bijnaam 'Heilig Kaatje'. Vanaf 1814 bewoonde ze een kamer in een groot huis op de Markt, het 'Muizenhol'. Ze leefde een zeer streng religieus leven, ingetogen, had visioenen en net als kapelaan Heeren geselde ze zich drie keer per week, om zichzelf eraan te herinneren dat Christus voor de zonden van de wereld heeft geleden en is gestorven. Ze werd de vertrouwelinge van Jacobus Heeren en mede-stichteres van de congregatie van DMJ. Op 52-jarige leeftijd werd ze door de medezusters gekozen tot eerste moeder-overste. Ze dwong door haar spirituele leefwijze veel respect af en was geliefd. (Zie de boeiende biografie van Charles Caspers: 'Zacht doch Krachtdadig, Anne-Catharina van Hees en de oorsprong van de congregatie van de Dochters van Maria en Joseph' Baarn, 2015.)

Bid voor de Ziel van Zaliger
ANNA CATHARINA VAN HEES,
overleden te 's Bosch den 14 Februarij 1825, in den ouderdom van 56 jaren, 10 maanden en 8 dagen.

God is niet onregtvaardig, dat hij uwen werken zou vergeten en de liefde die gij bewezen hebt in zijnen naam, door den dienst dien gij den armen gedaan hebt.
HEBR. C. VI. ℣. 10.

Ik zal mij ten uitersten verblijden in den Heere, en mijne ziel zal zich verheugen in mijnen God, omdat Hij mij bekleed heeft met de klederen der zaligheid, als eene Bruid, die met hare juwelen versierd is. ISA. C. LXI. ℣. 10.
R. I. P.

Bidprentje Anna Catharina van Hees - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Vanaf 1841 konden arme kinderen, halve wezen, in het Liefde-huis komen wonen omdat het klooster door de aankoop van het huis van Johanna van Gulick was vergroot. Dat duurde totdat in 1890 de kinderen - vanwege ruimtegebrek - naar een nieuw klooster met scholen en internaat in Orthen, het St. Jozefgesticht, werden overgebracht.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 19 14-02-2021 17:34

In het jaar 1841 begonnen de zusters met catechismusonderwijs in de parochie van St. Jacob. Tot deze parochie voelde de congregatie zich bijzonder aangetrokken, omdat de stichter Jacobus Heeren hier jarenlang kapelaan was geweest. En toen hij in 1821 tot pastoor werd benoemd in Oirschot begeleidde pastoor Molemakers van de St. Jacob de zusters uit de Choorstraat. In 1844 bood de congregatie aan om ook les te geven in lezen, schrijven, rekenen en handwerken. Maar dat aanbod liep dood. Pastoor Molemakers was overleden en opgevolgd door pastoor Kemps in 1837. De laatste was een groot vriend van pastoor Zwijsen uit Tilburg. En die had juist daar in 1832 de Zustercongregatie van O.L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid opgericht. En hij wilde zijn congregatie graag in de bisschopsstad 's-Hertogenbosch inzetten. Apostolisch-Vicaris Den Dubbelden èn zijn secretaris Wilmer èn Jacobus Heeren waren echter fervente voorstanders van de werkzaamheden van de Zusters van de Choorstraat in de parochie van St. Jacob, als was het een inlossen van een ereschuld. Maar Zwijsen wist te bewerken dat ze door de Zusters van Tilburg werden vervangen. De verhouding van Den Dubbelden en Wilmer tot Zwijsen was niet ideaal. Toen Den Dubbelden in 1851 stierf had Zwijsen de handen vrij en het jaar daarop vestigden zich 'zijn' Tilburgse Liefdezusters in de parochie St. Jacob en namen het onderwijs aan arme kinderen over van de Zusters van de Choorstraat. In 1847 had pastoor Kemps al een huis naast de Geerlingse brug gekocht en op naam van drie Tilburgse zusters gezet, die later zouden overkomen. Ze konden in 1852 aan de slag.

Korte tijd hebben enkele zusters van de Choorstraat lesgegeven in Veghel, van 1838 - 1842, aan een lagere school en naai- en breischool. Dat duurde niet lang, want een nieuwe pastoor, B.J. van Miert, stichtte een eigen onafhankelijke zustercongregatie. Vier zusters van de Choorstraat keerden in het voorjaar van 1842 naar 's-Hertogenbosch terug. Eén zuster weigerde terug te keren en werd uit de congregatie DMJ verwijderd. Ze overleed op 11 augustus van dat jaar: Aloysia Voets.

Actief in de wereld: meer zorg- en onderwijswerk na 1842

Tot 1842 hadden de religieuzen van 'pastoor' Heeren eenvoudige burgerkleding gedragen, in dit jaar werden ze als religieuzen herkenbaar, door het dragen van het habijt. De stichting ontwikkelde zich tot een actieve congregatie. De religieuze traditie van slotkloosters speelde echter ook een grote rol: gebedsdiensten, boetedoening en meditaties. Het kloosterleven vertoonde dan ook een tweeslachtig karakter. Dat komt tot uiting in de constituties en leefregels die door de stichter, Jacobus Heeren, werden opgesteld en in 1847 opgestuurd naar 'Rome'. Pas in 1850 werden de constituties door 'Rome' goedgekeurd, op nogal wat punten duidelijk milder geformuleerd. Maar het feit blijft dat het leven van de zusters zwaar was: een dubbele belasting: contemplatie en liefdadige activiteiten, dag in dag uit.

In de periode van 1820 tot 1850 werden 51 zusters geprofest, d.w.z. ze verbonden zich voor de rest van hun leven aan de congregatie. Er hadden zich 81 aspiranten gemeld, maar een 30-tal viel af. In deze periode lagen de werkzaamheden voornamelijk in 's-Hertogenbosch en Sint-Michielsgestel. Tussen 1850 en 1900 groeide het aantal beschikbare zusters van 72 tot 213. Het werk van de congregatie buiten de moederstad nam een enorme vlucht in deze periode. Al gauw kwamen pastoors uit verschillende delen van het land, die zich zorgen maakten om de zorg voor armen, bejaarden en het Rooms-Katholiek onderwijs aan het bestuur van de Bossche congregatie om assistentie vragen. De congregatie stichtte kloosters annex bewaarscholen, lagere scholen en naai- en breischolen in Doesburg (1848), Boxtel (1855), Best (1864), Elst (1876), Beverwijk (1876), Montfoort (1887), Orthen (1890) en Liessel

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 20 14-02-2021 17:34

(1893). Vaak kwam de zorg voor bejaarden hierbij. In Amsterdam, aan de Rustenburgerstraat, werd in 1896 begonnen met een bewaarschool, naaischool en lagere school, meteen al met 120 leerlingen, waar 8 zusters aan de slag gingen. Op de volgende bladzijden komen de afdelingen, 'succursalen' genoemd, in 's-Hertogenbosch en omstreken nog ter sprake.

Watersnood

Een ander liefdewerk is kenmerkend: "Toen in 1861 een stroom van vluchtelingen uit de omtrek van Den Bosch, als slachtoffer van de watersnood in de hoofdstad aankwam in een aller erbarmelijkste toestand, ellendig gekleed, uitgeput van vermoeienis en honger, hebben de Zusters de mensen dag en nacht verzorgd. In de gendarmerie en in het tuchthuis waren de noodziekenhuizen. De commissie voor de watersnood uitte haar grote tevredenheid over de toewijding der verpleegsters door een kostbaar geschenk: een zilveren blad met ampullen".

Sint-Michielsgestel, onderwijs aan en zorg voor doven 1840 - 1990

Reeds in 1840 raakten de 'Zusters van Pastoor Heeren' betrokken bij de zorg voor doofstomme meisjes. Deze moeilijke vorm van onderwijs stond nog in de kinderschoenen. In Gemert was de opvoeding van vier dove volwassen mannen gestart door de priester Martinus van Beek, in het jaar 1828. Hij was conrector van de Latijnse school daar en in de avonduren, na zijn normale werkzaamheden, begon hij met onderwijs aan doofstommen. Nadat hij zich eerder verdiept had in hun leefwereld koos hij voor 'Nederlands in gebaren' en 'geschreven taal' om met hen te leren communiceren. Burgemeester en wethouders werden uitgenodigd bij het examineren. In 1830 kon hij gebruik maken van de gastvrijheid in het huis van de weduwe van Melis. Spoedig raakte het werk van Van Beek zo bekend dat ouders uit de omgeving hem verzochten om hun dove kinderen te onderwijzen en ontstond in de loop der jaren een heuse dovenschool. In 1835 gaf hij zijn conrector-schap op en concentreerde zich volledig op het onderwijs aan doven. Dat jaar boekte hij een enorm succes, want 9 van de in totaal 18 leerlingen hadden zich al zo ontwikkeld dat ze de Eerste Communie mochten doen en het Vormsel konden ontvangen. Hij heeft het zware liefdewerk daar 12 jaar gedaan.

Nieuw-Herlaer - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 21 14-02-2021 17:34

Nieuw-Herlaer

In 1840 verhuisde hij met zijn 40 leerlingen naar het 'kasteeltje' Nieuw-Herlaer in Halder, tussen Sint-Michielsgestel en Vught gelegen. Per trekschuit en met de kar. Geestelijken, onder wie de apostolisch-vicarissen van Den Bosch en Breda, en leken hadden gelden ingezameld om dit mogelijk te maken. De penningmeester van het bestuur, Jacobus Heeren(!), had ervoor gezorgd dat de dove pupillen bij aankomst in hun nieuwe verblijf ontvangen werden door 'zijn' zusters van de Choorstraat. Die werden met de huishoudelijke verzorging, de verpleging, het onderwijs en de opvoeding in het doofstommeninstituut belast in Nieuw-Herlaer. Het instituut werd geleid door priesters-leraren, onder wie Van Beek en twee van zijn oud-leerlingen. Drie broeders Xaverianen uit Brugge en vanaf 1845 enkele Broeders der Onbevlekte Ontvangenis van Maastricht namen de zorg voor de doofstomme jongens op zich. Het leven van de religieuzen stond in het teken van 'ora et labora'. Het dagelijks werk begon om 04.30 uur en eindigde om 21.00 uur. Morgengebed, meditatie, kinderen wekken, wassen en aankleden, zieken verzorgen, H. Mis bijwonen, bedden opmaken, ontbijten, lesgeven, surveilleren, eten koken, opruimen, poetsen, lesgeven, vespers bidden, studeren, lesmateriaal maken, voor voedsel en verwarming zorgen, enz. Dag en nacht waren ze in touw.

De eerste groepjes zusters en broeders waren zich nauwelijks bewust van de diepgang en omvang van de problemen bij de taalverwerving van dove pupillen. Ze moesten dat zelf in de omgang met deze kinderen ontdekken, met de hulp van Van Beek c.s. De beide congregaties bleven hun beste onderwijskrachten leveren aan de geestelijke ontwikkeling van de dove en moeilijk lerende pupillen tot rond 1990. Begrippen als vakantie of privacy waren de eerste honderd jaar onbekend.

Theerestraat 42

In 1910 werden de omstandigheden minder Spartaans, na de verhuizing naar de nieuwe gebouwen aan de Theerestraat 42 in Sint-Michielsgestel. In 1940 vierden de zusters DMJ, 35 in getal, hun eeuwfeest op het doofstommeninstituut: "Met voorbeeldige toewijding en schitterend resultaat hebben zij het onderwijs in de meisjesschool en het verpleegwerk behartigd". In die eeuw hebben de zusters zich steeds aangepast aan nieuwe visies op de methoden om dove kinderen te begeleiden in de taalverwerving, met gebaren, vingerspellen, spreken, spraakafzien, dans en muziek, enz. Na de Tweede Wereldoorlog werd steeds meer nadruk gelegd op het leren spreken en spraakafzien, op het Instituut voor Doven, dankzij de ontwikkelde hoor-apparatuur. De zusters bleven er wonen en werken, in zorg, internaten en onderwijs, tot zo'n 30 jaar geleden. Ze deden dat in het bijzonder in de voorschoolse opvang, op de meisjesschool en het doofblinden-paviljoen. (In al die jaren hebben de zusters zoveel expertise opgebouwd, dat ze in 1938 op een doveninstituut op Java in Oost-Indië werden ingezet). Hun creativiteit en energie waren opzienbarend en veel binnen- en buitenlandse bezoekers kwamen naar 'Gestel' om het vakmanschap af te kijken. Omdat op het instituut ook vaak horende, maar zwakbegaafde meisjes werden aangemeld, die niet hadden leren spreken, kreeg het congregatiebestuur ook voor hen meer aandacht.

Zusters aan het werk

Vanuit Sint-Michielsgestel werd de zwakzinnigenzorg in Udenhout gestart in 1925. De Sint Maartenskliniek (1936) en het Pedologisch Instituut (1936) kwamen in en rond Nijmegen tot stand. Alsmede de Mgr. Terwindt-stichting voor slechthorendenonderwijs in 1966. Op al die instellingen gingen de zusters aan het werk. Het zou in dit kader te ver voeren om hierop in te gaan.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 22 14-02-2021 17:34

In Sint-Michielsgestel hebben de religieuzen op verschillende plaatsen gewoond om dicht bij de werkplekken in de zorg en het onderwijs aan doven en meervoudig gehandicapte leerlingen te kunnen zijn. In het hoofdgebouw op het terrein van het Instituut, vlak bij de scholen, internaten en het bejaardenhuis voor doven, hadden ze op een zolder hun kloosterverblijf met slaapzaal. In de zestiger jaren van de vorige eeuw gingen de meeste zusters zelfstandig wonen. Omdat het werk in onderwijs en opvoeding in die tijd grotendeels door leken werd overgenomen, verhuisden de weinige zusters naar verschillende adressen in het dorp. Van 1968 tot 1989 woonden enkele zusters in de Berkenlaan, van 1968 tot 1991 enige anderen in de Bremlaan en van 1979 tot 2014 woonden twee zusters in de Populierstraat. De laatste religieuzen hebben het Instituut voor Doven rond 1990 vaarwel gezegd: een afscheid na 150 jaar.

Gertrudishof

In het hoofdgebouw van het Instituut voor Doven bestond, vanaf 1953, een afdeling, 'Gertrudishof' genaamd. Daar bereidden dove volwassen vrouwen die zuster wilden worden zich voor op hun professie. Ze noemde zich Oblaten van het H. Hart van Maria. De meeste novicen legden hun eeuwige geloften af in 1968 en traden toe tot de congregatie DMJ.

Groep wezen en regenten voor het Roomsch Armen Weeshuis in de Keizerstraat in 1932
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0025182

Weeshuis St. Anna, Keizerstraat in 's-Hertogenbosch 1845 - 1949

Op 31 oktober 1845 namen vier zusters hun intrek in het 'Roomsch Armen Weeshuis' in de Keizerstraat, in een deel van de 'Hof van Zevenbergen'. Op initiatief van een 15-tal vooraanstaande katholieke Bosschenaren, en na goedkeuring van Den Haag, werd dit weeshuis al in 1783 geopend. De regenten van het 'R.C. Armenweeshuis' vormden het bestuur. Nooit heeft het bestuur van 'De Godshuizen' er invloed gehad. De congregatie DMJ tekende in 1845 een contract met de regenten en kreeg de taak om de opvoeding en het onderwijs van de weesmeisjes te verzorgen en huishoudelijk werk te verrichten. Tot dan toe waren de taken toevertrouwd aan een binnenvader en binnenmoeder met enkele dienstboden, geen religieuzen maar leken.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 23 14-02-2021 17:34

Het weeshuis bood in 1812 al onderdak aan 60 wezen, van wie 39 meisjes in de leeftijd van zeven tot twintig jaar. Opvoeding en toezicht lieten nogal te wensen over. Daarom besloten de regenten van het weeshuis in 1845 de opvoeding van weesjongens in handen te geven van de Broeders van Maastricht en die van de weesmeisjes aan de Zusters van de Choorstraat. Drie jaar later, in 1848, vestigden de zusters er een communiteit. De regenten hadden er geen bezwaar tegen dat de zusters hun religieuze verplichtingen nakwamen, mits de huishouding en de handhaving van orde daar niet onder te lijden zouden hebben. De directeur van de congregatie DMJ, Jacobus Heeren, was zo wijs om 'zijn' zusters van de meeste van de religieuze verplichtingen te ontslaan, waardoor ze zich volledig aan hun opvoedingstaak konden wijden. De religieuzen gaven de jongere meisjes huisonderwijs in lezen, schrijven en rekenen. De oudere meisjes leerden allerlei huishoudelijke bezigheden en werden zo gevormd tot bekwame dienstboden die vooral bij de regenten in trek waren. De weesjes droegen uniformen. Ze leken wel wat op miniatuurdametjes met hun donkerblauwe lakense japon, witte muts, geplooide witte halsdoek en schortje. Als een regent begraven werd, woonden ze allen de uitvaartmis bij en vormden een decoratief element in de lijkstoet. Later werd de gestichtskleding wel door moderner uniformpjes vervangen, maar ze bleef stigmatiserend. Zuster Amabilis heeft de laatste tegenstand van de regenten tegen de wezen-kleding kunnen overwinnen door hen te vragen, of zij graag zelf in zo'n geheel afwijkende uniformen wilden paraderen. Toen was de twintigste eeuw al voor een derde deel verstreken…

Het werk eiste een zware tol van de vier religieuzen - steeds waren mutaties nodig - en de relatie met de regenten verliep niet altijd soepel. Wel met enkele van hun echtgenoten, de regentessen, die toezicht hielden op het dagelijks gebeuren en ook wekelijks vergaderden. Er kwam een vijfde zuster bij die Pro Deo werkte. In 1866 was er nog een zesde beschikbaar die het naai-onderwijs aan de weesmeisjes verzorgde. De vervaardigde kleding kon verkocht worden, tot tevredenheid van de regenten. In de twintigste eeuw hadden de zusters ook de zorg voor ongehuwde moeders. Na 150 jaar, in 1949, werd het liefdewerk aan leken overgedaan. Toen nam het aantal kinderen in het huis al af door de veranderende maatschappelijke omstandigheden.

Onderwijs in de Orthenstraat te 's-Hertogenbosch, parochie St. Pieter 1841 - 1962

In 1841 was de congregatie DMJ al actief in de parochie van St. Pieter, op verzoek van pastoor Van den Heuvel. Dat was in een naai- en breischool voor arme meisjes. Er waren aan zulke scholen geen wettelijke eisen gesteld en akten voor onderwijzeressen waren niet vereist. Dit schooltje werd eerder geleid door een viertal dames uit de gegoede burgerij, waaronder een zus van de pastoor die de akte van 'schoolhouderes' bezat. In 1841 werd de zustercongregatie om assistentie gevraagd en nam ze het bestuur over. Zuster Coleta van Tetterode, een Amsterdamse (1807 - 1876), bleef er 24 jaar, zo goed beviel het haar. Met de komst van zuster Theresia Bolsius in 1842 werd een begin gemaakt met het onderwijs in lezen, schrijven en rekenen op de lagere school voor arme meisjes. Zuster Theresia was in 's-Hertogenbosch geboren in 1789. Ze overleed in 1863.

Aan deze eerste parochieschool in de stad voor lager onderwijs aan arme katholieke meisjes, in de leeftijd van 7 tot 16 jaar werd in 1844 een bewaarschool toegevoegd voor de jongste kinderen van arme ouders. Drie jaar later kwam er ook een bewaarschool voor kinderen van gegoede burgers. In 1847 werd, op initiatief van pastoor Van den Heuvel, begonnen met een borduurschool, zodat de meisjes zich later een middel van bestaan

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 24 14-02-2021 17:34

konden verschaffen. Er waren aparte scholen voor de drie 'standen': Armenscholen, Tussenscholen (voor kinderen van arbeiders en van de kleine burgerij) en Burgerscholen (ook Franse scholen genoemd) voor welgestelden die meer schoolgeld moesten betalen.

Orthenstraat nr.1 circa 1920
COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In 1887 kocht het kerkbestuur o.l.v. de nieuwe pastoor, Th. Spierings, het huis in de Orthenstraat nr.1/3, 'De Gulden Brouwkuip/De Gulden Struis', direct noordelijk van het straatje 'Ruische Poort'. Er werd een aantal klassen gebouwd op het achtererf, tot aan de Binnendieze. Het gebouw is veertien jaar eigendom geweest van het kerkbestuur van de St. Pieter.

In 1901 nam de congregatie DMJ de panden over. In het huis De Gulden Struis kwam het klooster, genoemd naar De Zoete Lieve-Vrouw van Den Bosch, 'De Zoete Moeder', met een eigen kapel. De zusters woonden nu naast al die schooltypen: bewaarscholen voor 'minvermogenden', de burgerbewaarschool, de Fröbelschool, de school voor MULO, twee scholen voor lager onderwijs, waaronder de Mariaschool (een Montessorischool voor burgermeisjes met Zr. Inviolata als hoofd) en het meisjespensionaat. In 1895 was er al een Franse klas bijgekomen.

Het klooster in de Orthenstraat 1 werd in 1922 geheel afgebroken en vervangen door een nieuw huis. Op verzoek van de schoonheidscommissie gebeurde dat in renaissancestijl. Vanuit architectenbureau W. Th. van Aalst ontwierp J. van Halteren toen een vier verdiepingen tellend monumentaal gebouw met een trapgevel, gotische ornamenten en eigentijdse sierreliëfs. Het ziet er nog steeds fraai uit, maar de klacht van de zusters was dat ze de gehele dag lampen moesten laten branden vanwege de kleine vensters. In 1924 werden enkele klassen van de Mariaschool naar de Choorstraat overgebracht. In 1931 begon een tweede Montessoriklas in de Orthenstraat, waar Zuster Thomasina Kint lesgaf tot in de jaren vijftig. Ze was een doortastende Amsterdamse, geboren in 1911 en overleden in 2008. Tot 1959 woonde de krasse 89-jarige Thomasini in het klooster in de Orthenstraat 1, evenals de Bossche Zr. Xaveria, Antoinette Benne (1899 - 1965).

In het klooster was de ontvangstkamer aan de straatzijde gelegen op de begane grond; in de kelder bevonden zich de refter en de keuken. Een mooie trap leidde naar de eerste verdieping, met de kapel en op de etage daarboven waren de cellen voor de zusters. Er woonden gemiddeld twaalf tot achttien religieuzen in het klooster. Tot in de jaren 1980 stroomde de Dieze vlak achter het schoolgebouw. Vanuit het kloosterhuis pendelden ook zusters naar nieuwe scholen in de Vogelwijk en De Vliert. In november 1953 is bijna de gehele communiteit van religieuzen verhuisd naar de Choorstraat, wel werd het onderwijswerk tot 1962 voortgezet. De klassen in het Tweede Straatje van Best waren al eerder buiten gebruik gesteld. In 1959 verkocht de congregatie het pand 'De Gulden Brouwkuip' aan bankier Van Lanschot, die het naderhand - in 1967 - verbouwde tot kantoor. Zuster Inviolata van der Kolff is ruim 45 in het onderwijs werkzaam geweest en heeft als hoofd van de Mariaschool ruime bekendheid gekregen. Ze was in Amsterdam geboren in 1894 en overleed in Nuland in 1988.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 25 14-02-2021 17:34

De Lintmolen - FOTO TON VOGEL

Het huis in de Orthenstraat 7, 'De Lintmolen', tussen het Eerste en het Tweede Straatje van Best, werd in 1905 door de zusters gekocht van fabrikant De Gruyter die naar de nieuwe fabriek aan de overzijde van de Orthenstraat verhuisde. De congregatie DMJ wist ook de erachter gelegen fabrieksruimte te verwerven. Op dit perceel lieten de zusters een nieuwe lagere school bouwen: 'De nieuwe zusterschool'. Architect Julien Dony kreeg de opdracht. Hij ontwierp het gebouw met een voorgevel in renaissancestijl. Die is nog te zien. Een deel werd bestemd als armenschool en had de ingang in het Tweede Straatje van Best, het andere deel werd een burgerschool, toegankelijk via het Eerste Straatje van Best. Het gebouw bleef zijn onderwijsbestemming behouden, ook nadat de religieuzen waren vertrokken in 1962. In de jaren zestig zat er de Hogere Agrarische School en een korte tijd de LTS. In 1974 kocht Van Lanschot dit pand.

Onderwijs in 's-Hertogenbosch, in de parochie St.- Jan, 1861 - 1939

Het klooster van de congregatie DMJ was gelegen in de Choorstraat tegenover het koor van de St.-Janskathedraal. De straatnaam spreekt dus voor zich. Het lag voor de hand dat de zusters in de parochie van Sint-Jan liefdewerk zouden gaan doen. Aanvankelijk werd dit gedaan door Petronella Coppens. Ze was in 1829 uit de congregatie getreden en opende in 1831 aan huis een privé-schooltje voor arme kinderen. Enige jaren later liet ze aan de westzijde van de Torenstraat een groot huis bouwen voor haar onderwijsactiviteiten. In 1862 kwam op de verdieping het fraterhuis van de door J. Zwijsen gestichte congregatie van de 'Fraters van Tilburg'. Mej. Petronella Coppens bleef beneden wonen en de fraters gaven boven onderwijs aan jongens. De congregatie van de Zusters van de Choorstraat had vanaf 1861 een ruimte voor een bewaarschooltje voor arme kinderen in de spijskokerij van de Vincentiusvereniging gehuurd in de Hooge Nieuwstraat; het verhuisde nadien naar de Gasthuisstraat, naar een huis dat eigendom was van het kerkbestuur van de parochie Sint-Jan.

Een taalschool, een lagere school voor meisjes, werd in 1862 in een huis in de Torenstraat gevestigd, aan de oostzijde. Het huis werd gekocht door de congregatie DMJ. Daar werden na een verbouwing de leerlingen van Mej. Petronella Coppens opgenomen. Door de grote instroom van leerlingen werd het schooltje al snel afgekeurd door het schooltoezicht. Daarom verhuisden in 1882 een paar klassen naar de Gasthuisstraat, naar de bovenverdieping van het bewaarschooltje. De lagere school in de Torenstraat voldeed in het geheel niet meer na dertig jaar. Al die jaren hadden de zusters gratis onderwijs gegeven aan de kinderen van de parochie en de kosten van het onderhoud van gebouwen gedragen. Nu verrees in 1895, op de plaats van de oude school en het café 'De Wildeman' een geheel nieuwe school, ontworpen door W. Th. van Aalst. Die werd bekostigd door het kerkbestuur, terwijl de congregatie zorgde voor voldoende personeel.

← *School in de Torenstraat* - FOTO TON VOGEL

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 27 14-02-2021 17:34

Het gebouw staat er nog. Boven in de gevel staat een neogotisch gehouwen beeld van de evangelist Johannes. Met een boek in de hand en een adelaar aan de voet. Op 2 oktober 1895 werden de deuren geopend. In 1939 werd deze school aan de Torenstraat opgeheven. In de adresboeken van de gemeente staat over 1975 nog wel vermeld: Torenstraat 6: 'R.K. bijzondere meisjesschool'. Maar het gemeentelijk monument heeft heel andere bestemmingen gekregen: patronaatsgebouw van de parochie St.-Jan, eetgelegenheden, opslagplaats van het parochiebestuur, lokalen voor de scouting, enz.

Orthen, Sint Jozefgesticht, 1890 - 1961

In 1890 verhuisden de 'halve' wezen (komend uit één-oudergezinnen) die in de Choorstraat verbleven naar een nieuw onderkomen in Orthen. Dat was nodig omdat in de Choorstraat de ruimte bestemd werd voor een nieuwe onderwijzeressenopleiding. De nieuwbouw in 'Orthen', het Sint Jozefgesticht, was juist gereedgekomen.

Weeskinderen uit het Sint Jozefgesticht in Orthen - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

De congregatie had in 1888 in Orthen grond met opstallen gekocht van de gegoede familie Van Meerwijk en liet, aan Rijksweg 113, het Sint Jozefgesticht bouwen door architect H.C. Dobbe, in 1889/1890. Het hele complex verschafte vanaf 16 mei 1890 onderdak aan een klooster, een bewaarschool, een lagere meisjesschool, een patronaat en een internaat. In het internaat verbleven de weeskinderen. De school werd genoemd naar het H. Hart. Een boerderij, bakkerij en wasserij ten behoeve van de congregatie hoorden erbij, gelegen achter de toenmalige St. Lambertuskerk die in 1887 ook door H.C. Dobbe was gebouwd. De pastorie uit 1887 was ontworpen door architect W. Th. van Aalst.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 28 14-02-2021 17:34

De bekende geschiedschrijver en buurman, pastoor L. Schutjes van de Lambertusparochie, verwelkomde in 1890 de zusters en de weeskinderen. De kinderen gingen naar school en kregen een opleiding. Ze vormden ook een zangkoor onder leiding van de heer Jansen, die tevens als organist en doodgraver in de parochie dienstdeed. Het koor trad regelmatig op bij uitvaarten en begrafenisplechtigheden, maar ook bij festiviteiten. Na 1920, toen de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs wettelijk was geregeld, werd het weeshuis gerieflijker ingericht: er kwam centrale verwarming, leidingwater en elektrisch licht. De meisjes werden opgeleid om later als dienstbode te kunnen gaan werken.

In 1961 kwam in het Sint Jozefgesticht een einde aan de werkzaamheden van de congregatie. Toen vertrok zr. Jovita (Sien Kaffener) naar de missie van Kongo. Vrijwilligers uit Orthen gaven haar een mooi bedrag mee, dat ze in fabrieken in de omgeving voor dat doel extra hadden verdiend. De andere zusters verhuisden naar de Sint Rochusstraat 41 - 43. Dat was in de buurt van de in 1956 gebouwde San Salvatorkerk, waaromheen nieuwe scholen werden gebouwd. De congregatie bestuurde daar, op het Schaarhuispad nummer 1/3, de Sint Elisabeth meisjesschool vanaf 1958/'59. In 1965 was Zr. Jean-Marie hoofd (na haar uittreden heette ze weer Nel Rozemeijer), daarna Zr. Joseph. In 1963 werd de Marijkeschool voor kleuters ernaast gebouwd. Zr. Benedictine werd er hoofd. De St. Jozefkleuterschool in de Adelheidstraat 35a werd ook door de congregatie bestuurd. Zr. Thomasina Kint (1911 - 2008) was van 1963 tot 1975 hoofd van die kleuterschool. In 1975 vertrokken alle religieuzen naar het Moederhuis in de Choorstraat. De stichting 'Onderwijsbelangen 's-Hertogenbosch Noord' nam het bestuur over van de congregatie. Alle genoemde scholen zijn intussen gesloopt.

Nadat de congregatie DMJ het oude Sint Jozefgesticht in 1961 had verlaten, kwam in de gebouwen een dependance van 'de Binckhorst', voor de opvoeding van gehandicapte kinderen. Later werd het een dependance van Coudewater waar demente bejaarden werden verpleegd en veranderde de naam in 'Verpleeghuis Meerwijck'. Nadien stond het klooster jarenlang leeg. Het verpauperde totdat in 1989/'90 orgelbouwer Pels/Van Leeuwen zich hier vestigde. Hij verliet na ruim 10 jaar het oude klooster en in 2004 werden er wooneenheden in gerealiseerd. Het bouwproject werd 'Kloostertuynen' genoemd. Eén gebouw draagt nog de naam 'De Meerwijck'. De Lambertuskerk is in 1962 gesloopt.

Normaalschool/Kweekschool aan de Choorstraat/Papenhulst te 's-Hertogenbosch 1890 - 1911

Er werd zo vaak een beroep gedaan op de congregatie door pastoors in het land om onderwijskrachten te sturen, dat het congregatiebestuur van DMJ een belangrijke stap zette. Op 1 september 1890 werd een 'Normaalschool' geopend voor de opleiding van onderwijzeressen. Er was ruimte voor deze school vrijgekomen in de Choorstraat, omdat de weeskinderen naar het nieuwe Sint Jozefgesticht in Orthen konden verhuizen. De educandinnen, zoals de Normaalschoolleerlingen werden genoemd, verbleven op de bovenverdieping. De oude vrouwtjes die er woonden en aan de zusters waren toevertrouwd, konden op de begane grond verzorgd worden. Hoewel ze zich niet gelijktijdig '*mochten wiegelen op dezelfde lucht*' vonden de jonge dames het spannend om met de oude dames, onder wie de zwerfster 'zwarte Mie', in contact te komen om hun levensverhaal te vernemen. Als ze dan uitgedaagd werden eens een liedje te zingen, ging het van 'Dag van gramschap en ellende'. Dit tot ieders vermaak. Waarschijnlijk was het een parafrase op het 'dies irae, dies illa' - dag van toorn, o die dag - uit de Latijnse mis der overledenen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 29 14-02-2021 17:34

De schoolruimte bleek al gauw te beperkt en daarom werd in 1892 een pand aan de Papenhulst, grenzend aan het klooster, gekocht en ingericht. Twintig dames volgden op dat moment het onderwijs aan deze school. Men hoopte dat ze eens de congregatie zouden versterken. Ook deze ruimte werd snel te krap. In 1899 huurden de zusters daarom de verblijven van de Vincentiusvereniging op de Papenhulst. Ze konden die in 1902 kopen. Voor de leerlingen waren deze zeer sober ingerichte kleine kamertjes, soms nog met alkoof, iets te knus. De bijnaam die ze verzonnen: 'Villa Hokkenburg' is veelzeggend. Ze zongen dan ook later in 1911 bij het afscheid van de 'Villa': "*O die hokjes, die gaatjes, net slopjes met laatjes, o die schuurtjes met deurtjes, die muurtjes met scheurtjes, o die muisjes en ratjes hadden daar hun matjes, zij slopen en kropen door de gaten bij hopen! Hokjes, slopjes, laatjes, spleetjes, scheurtjes, deurtjes, muisjes groot en klein (...) Gij zijt heen!*" Boven was nog een afdelinkje lagere school, later uitgebreid met MULO, waar de Normaalschoolleerlingen zich in het lesgeven konden oefenen. Om van het internaat naar de 'Villa' te geraken moesten de leerlingen door twee tuinen wandelen, waar *'de weke grond wel eens een pantoffel of schoen heeft geabsorbeerd',* zo schreef zuster Louisa. De Bossche zuster Philomena van der Heijden (1874 - 1912) heeft in die begintijd een professioneel stempel op de opleiding gezet. Verschillende lekenleerkrachten kregen een aanstelling. Voor natuurkunde, rekenen, Nederlandse taal en tekenen. De laatste docent zag er met zijn ongekamde baard, slordige haren en sjofele kleding zo onsmakelijk uit dat de religieuze die hem in het leslokaal moest introduceren dacht dat het een timmermansknecht-voor-een-karweitje was.

Vanaf 1 januari 1902 kreeg de Normaalschool een nieuwe naam: Kweekschool.
Er waren toen 39 leerlingen, verdeeld over vier studiejaren, met zes mannelijke en tien vrouwelijke docenten. Als leerlingen werden alleen 'jonge juffrouwen uit den netten stand' aangenomen. Er heerste een streng regime, ook in het internaat.

Het onderwijs in de Nederlandse taal was vooral gericht op de zedelijke opvoeding. In de opstellen die de leerlingen moesten produceren werd verwacht dat er een of andere levenswijsheid ter sprake kwam. En omdat die niet altijd opgeroepen kon worden, legden de dames verzamelingen aan van spreuken uit scheurkalenders of werden wijze gedachten overgenomen uit boeken, om bij het schriftelijk werk mee te pronken.

Concordia: 1911 - 1971

Na deze periode zou de congregatie, en daarbinnen het aantal zuster-onderwijzeressen, snel groeien. De plannen voor nieuwbouw lagen er al in 1908. Er was nu ruimte voor.
Na de al eerder geschetste aankoop van huizen aan de Choorstraat en een deel van de Papenhulst en de sloop hiervan kwam de nieuwbouw in 1911 gereed. Op 26 juli van dat jaar vond de inzegening plaats. Ter nagedachtenis aan de algemeen overste, zr. Concordia Berendsen, die zich grote inspanningen had getroost om de plannen te verwezenlijken, maar in de lente van 1911 plotseling overleed, werd de Kweekschool naar haar genoemd: 'Concordia'. De MULO, Fröbel- en kostuumschool kwamen in hetzelfde complex. De gevel was 75 meter lang, van de hoek van de Choorstraat tot aan het huis van de procureur in het gerechtshof, Mr. Herman van Leeuwen, op de Papenhulst. De architect was W. Th. van Aalst.

Zoals eerder geschetst kon de congregatie al een deel van de westzijde van de Papenhulst verwerven. In 1902 kwam het pand van de Conferentie H. Johannes (van de Vincentiusvereniging) erbij. In 1908 ook dat van Mr. Emile van Zinnicq-Bergmann, na zijn overlijden. De congregatie had er al 25 jaar smachtend naar uitgezien. In datzelfde

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 30 14-02-2021 17:34

jaar kwamen ook de panden van het Bedelingsfonds van de Godshuizen in handen van DMJ. Daarin zat pas twee jaar het St. Josephgesticht van de congregatie van Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes die er oude mannen en jongens verzorgde, maar die graag wilde verhuizen. (Eerder waren daar de Latijnse school, het Gymnasium, en vanaf 1867 de Rijks HBS gevestigd). Tussen de kweekschool Concordia en het St. Josephgesticht stond nog het huis van de protestantse advocaat Herman van Leeuwen. Dat was van grote waarde voor de congregatie omdat bij aankoop de gehele gevelwand eigendom zou worden. Van Leeuwen was niet toeschietelijk, maar één motief kreeg plotseling vat op hem: "Wie zal later jouw huis kopen, als jij tussen al die kloostergebouwen zit?" In 1925 verkocht Mr. Herman van Leeuwen zijn huis met tuin. Verder waren aan de Papenhulst nog twee percelen te koop: de oude Rijksnormaalschool voor onderwijzers die er gevestigd was vanaf 1892, kwam begin 1935 in handen van DMJ, samen met de Sociëteit Casino.

Leerlingen van Concordia rond 1920 - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Op de Papenhulst volgde de sloop van alle onroerend goed en werden een pensionaat, een kinderkapel, een gymzaal en het rectoraat gebouwd. De schoollokalen werden na 1973 een tijd gebruikt door de Sociale Academie. Na de sloop bouwde de congregatie op nummer 5 het nog bestaande kloostercomplex van het Moederhuis. In 1968 was het huis op Papenhulst 7, voor het algemeen bestuur al gebouwd. De voormalige kloosters- en schoolgebouwen in de Choorstraat en Papenhulst zijn door architect De Bever uit Eindhoven in 2002 gereconstrueerd tot een appartementencomplex voor particulieren.

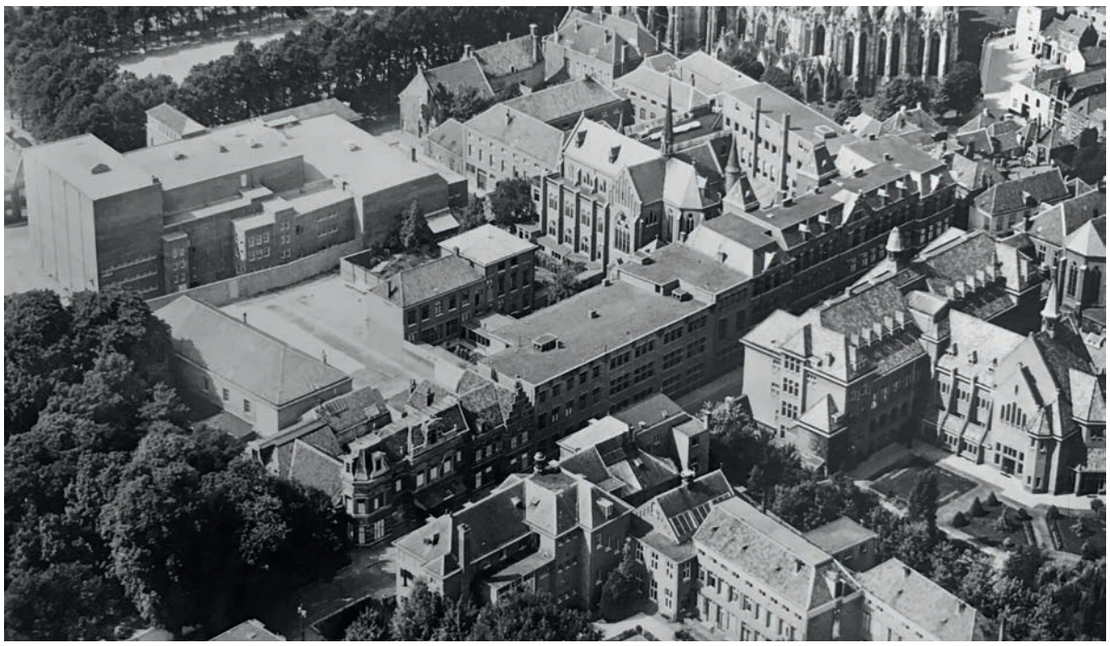
De nieuwe neogotische kapel werd ook in 1911 in gebruik genomen, van architect W. Th. van Aalst. Deze kapel is een rijksmonument en de zusters van het Moederhuis, sinds het jaar 2000 wonend op nummer 5 van de Papenhulst, maken er dagelijks gebruik van.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 31 14-02-2021 17:34

Nogmaals Concordia

Op het internaat van Kweekschool Concordia werd tijdens het ontbijt aan de studenten voorgelezen uit 'De Wellevendheid'. Een boekwerk dat uit het Duits was vertaald en bewerkt door de rector van de Bisschoppelijke Kweekschool in de Sint Josephstraat, Arnold Frans Diepen. (De latere bisschop van 's-Hertogenbosch, van 1919 tot 1943). Het bevatte ook zwaar puriteinse opvattingen met betrekking tot de kleding. De letters *A*, *F*, en *D* kregen van de jonge dames de connotatie '*Alles Flink Dicht*'. (De kweekschoolleerlingen van Mariënburg spraken eveneens over de *AFD*-consignes, zo kon mijn moeder uit eigen ervaring vertellen). In 1948 werd een andere bekende, W. Bekkers, benoemd tot rector van Concordia, waar hij tot eind februari 1956 werkte. Hij zou later bisschop worden.

Concordia stond zeer goed aangeschreven. De lessen werden tijdens het interbellum en na Wereldoorlog II nog tot 1970 doorgaans gegeven door betrokken en goede docenten. Ik noem de zusters Alphonse van Geffen, Louisa van Rooijen, Philomena Aarts, Emmanuël Niesten, Alexandra van de Goorbergh en Marie van Uden.

Luchtfoto Choorstraat/Papenhulst omstreeks 1938
KLM COPYRIGHT, COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In 1939 kregen de Kweekschool en het 'Oud-Casino', sinds 1935 eigendom van de congregatie, inkwartiering van het Nederlands leger. Tijdens de oorlog hoefde het internaat van de kweekschool niet te evacueren, maar uit ervaring met de Duitsers wijs geworden, werden leermiddelen en boeken bij particulieren in veiligheid gebracht. Toen op zo'n adres brand uitbrak raakte zr. Emmanuël wel haar hele aardrijkskunde- en biologiebibliotheek kwijt. De gekochte voormalige Rijksnormaalschool die naast het Rectorshuis lag, werd zolang afgestaan aan de 'Jonge Werkman'. In de oorlog werd deze instelling gemaand te vertrekken en werd het Joods Lyceum er ondergebracht. Nadien gebruikte de Mulo van 'het Nut' het gebouw. Eind september 1944 gebruikten Duitse soldaten deze ruimten, en ook die van het 'Oud-Casino' om er te schuilen. Van de inventaris bleef niets over. Na de bevrijding - 27 oktober 1944 - zijn de ruimten van de kweekschool gebruikt om gearresteerde

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 32 14-02-2021 17:34

verdachten vast te zetten. Bekend als interneringskamp Papenhulst, met collaborateurs of vermeende collaborateurs. Met bewaking van allerlei soorten verzetsmensen. De gevangenen werden dagelijks tewerkgesteld aan het station of bij fabrikant H. Lewin, naar men zegt.

Gearresteerd

Op 29-1-1937 werd L. Rooijackers (1905 - 1980) rector en leraar van Concordia. Op 28 juni 1940 zou hij de congregatie onverwacht verlaten. Die dag kwam de Gestapo aanbellen bij de Kweekschool om hem te spreken. De nietsvermoedende portierster wees de Duitsers de weg. Hij werd gearresteerd en kwam pas op 18 mei 1945 terug. Wat was de reden van deze ontvoering? Hij was ook hoofdredacteur van de Sint Jansklokken, het bisdomblad. En daarin gaf hij een ruim podium aan de Jezuïet F.J. Muckermann, uit het klooster van de jezuïetenorde in Munster (Dld). Deze priester was een strijdvaardig opponent in woord en geschrift van het Hitlerregime. De anti-nazistemming in onze omgeving werd daarom Mgr. Rooijackers verweten. De beproevingen tijdens zijn gevangenschap in Vught, Arnhem, Berlijn, Sachsenhausen en tenslotte Dachau heeft hij overleefd. Door zijn grote geestkracht, diep geloof en aangeboren optimisme. Maar nadien was er een langdurige herstelperiode nodig voor hij zijn werkzaamheden kon hervatten. Tijdens zijn afwezigheid heeft Mgr. Hendrikx de taken van Rooijackers overgenomen. Maar ook hij werd gearresteerd, op 13 juli 1942, en als gijzelaar in Haaren en Sint-Michielsgestel vastgezet. Tot aan de bevrijding in oktober 1944.

Gevelplaat in de Choorstraat 2008 - FOTO TON VOGEL

De Kweekschool vierde op 2 januari 1952 het gouden feest. In die 50 jaar zijn 700 onderwijzeressen opgeleid, van wie er 200 in de congregatie zijn ingetreden; 36 werden er religieuze in andere kloosters. De kweekscholen werden vanaf 1969 'Pedagogische Academies' genoemd. Er volgden samenwerkingsverbanden, ook tussen Concordia en Mariënburg. In 1971 gingen de studenten voor de leerkracht-beroepsopleiding naar Mariënburg aan de Sint Janssingel (van J.M.J.) en in het gebouw van Concordia kwam de havo. Dit laatste duurde tot ongeveer 1986.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 33 14-02-2021 17:34

Eind negentiende eeuw

Tussen 1856 en 1866 had de congregatie veel aanvragen tot het geven van onderwijs ontvangen. Vanuit Nijkerk, Silvolde, Huizen, Noordwijk en Achthuizen. Ze werden afgewezen door gebrek aan voldoende leerkrachten. In het jaar 1895 evenwel, vijfenzeventig jaar na de stichting van de congregatie, gaven 191 zusters onderwijs aan 2910 kinderen, waren ze verantwoordelijk voor de opvoeding van 74 weesmeisjes en 74 doofstomme meisjes. Bovendien verpleegden ze 47 bejaarde vrouwen. Daarnaast hadden de religieuzen de huishoudelijke zorg voor 82 doofstomme jongens en 24 weesjongens. Ze verzorgden ook 12 oudere mannen. In de Bossche parochies onderwezen de zusters in totaal 1126 leerlingen, onder wie 165 burgerkinderen. Veel meer kinderen, namelijk 961, waren afkomstig uit arme en minvermogende (eenouder-) huishoudens.

Expansie na 1900

De Bossche congregatie breidde haar werkzaamheden in Nederland vanaf 1900 tot aan de Tweede Wereldoorlog nog verder uit, met de volgende afdelingen: in 's-Hertogenbosch aan de Orthenstraat in 1901, in Amsterdam aan de Banstraat (1905) en Pijnackerstraat (1930), in Stompwijk (1906), Vlierden (1907), Waalre (1912), Nuland (1914), Den Haag (1915), Hintham (1919), Driel (1921), Oss (1922), Tilburg (1923), Udenhout (1925) en Rotterdam (1927).

In Nijmegen kwamen het Piusconvict (1926), Huize Anna (1928), de scholen aan de Akkerlaan (1932), het Pedologisch Instituut en de Orthopedische Inrichting St. Maartenskliniek in 1936, en 'Waalheuvel', voor moeilijk opvoedbare kinderen in 1941 gereed. Verder ook scholen in Grevenbricht (1929), Utrecht (1930) en Strijp (1930). In Vught werkte de congregatie in het missiehuis van de missionarissen van Scheut vanaf 1930.

Interieur van de kapel uit 1911 - FOTO TON VOGEL

In het centrum van Eindhoven werd het Don Bosco-complex in 1931 gebouwd door de architect J.J.M. van Halteren, met het Bethaniëklooster, een weeshuis en het R.-K. Gezellenhuis 'Ons Thuis' voor jonge mannen. In 1951 volgde een BLO-school voor zwakbegaafden en het Instituut St. Marie voor slechthorende jongens en meisjes, met een internaat. De zusters verbleven er tot 1981 en traden terug uit het bestuur in 1990. In de Theresiaparochie in het centrum van Eindhoven werkten ze tussen 1930 en 1985 op een fröbelschool, een lagere school, een pension voor bejaarden, een avond-naaischool voor meisjes en een patronaat. Ze woonden in het zusterhuis Theresia.

Kapel van het moederhuis

Bij besluit van 17 mei 2001 is het voormalige kloostercomplex, bestaande uit het klooster, schoolgebouwen en de kapel aan de Choorstraat/ Papenhulst aangewezen als beschermd monument. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft dat besluit per 1 november 2004 ingetrokken voor

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 34 14-02-2021 17:34

zover het betrekking heeft op het voormalig klooster en de scholen. Die zijn ingrijpend gewijzigd. Alleen de kapel blijft een beschermd rijksmonument. De kapel ligt op het binnenhof van het klooster. Dit monument werd in 1910/1911 gebouwd naar ontwerp van architect W. Th. Van Aalst. Het is een gaaf neogotisch gebouw en goed onderhouden. In 1962 heeft het van binnen een metamorfose ondergaan.

De Eerste Wereldoorlog

Op 31 juli 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Zuster Louisa van Rooijen (1880 - 1955), bijna 50 jaar lerares Nederlandse Taal en Tekenen aan de kweekschool Concordia, schrijft in haar kroniek 'Geschiedenis van de congregatie der Zusters van de Choorstraat' een beeldend verslag van de gevolgen voor het klooster in de stad:

"De scholen kregen aanvankelijk inkwartiering. Daarna hadden ze maar één week nodig om tot hun oorspronkelijke gedaante teruggebracht te worden. Toen Antwerpen door de Duitsers werd bezet, werd Den Bosch met vluchtelingen overstroomd. Nog zien we de compacte mensenstroom, die de hele straatbreedte vulde, zwijgend en bedroefd over de Papenhulst naar het Oud-Casino trekken, waar ze op stro een nachtverblijf konden vinden. Mgr. Pompen (vicaris-generaal en tevens directeur van de congregatie) adviseert ook vluchtelingen op te nemen en zo kwamen bij ons: drie en twintig Zusters Ursulinen uit Wilrijck en zeven Dienstmaagden der H.H. Harten uit Contich bij Antwerpen met zestig weesmeisjes. Zij hielpen ijverig mee, om voor hen nieuwe matrassen te maken en waren spoedig ingeburgerd. Zij deden niet als de Joden aan de stromen van Babylon, die hun lier aan de wilgen hadden opgehangen, maar zongen de hele dag hun mooie Vlaamse liedjes. Na een paar weken gingen enige Zusters eens kijken, hoe het er in België uitzag, maar ze keerden niet met takjes vredesolijven terug; er was ook genoeg gebrek aan levensmiddelen en brandstoffen, om nog een poos van de Bossche gastvrijheid gebruik te maken, die men hun trouwens graag vergund heeft. Half november keerden allen naar hun vaderland terug.

In ons eigen land was het ook geen vetpot. Het brood bestond uit aardappelmeel met zemelen, het vlees was onmogelijk duur, de regeringsaardappelen slecht. Een hoeveelheid brandstof, vroeger f 150 deed nu f 700. Om licht uit te sparen, werd in het klooster tot 5 uur geslapen en om reisgeld uit te sparen, moesten de afdelingen (Dat zijn de kloosters van de congregatie in andere steden en dorpen T.V.) *in hun eigen huizen de grote retraite houden. Voor vlees kwam bokking en eenheidsworst. Veel breinen werden in het smokkelen gescherpt. Twee deftige heren met hoge hoed op en in jacquet komen in een vigilante in het pakhuis een geslacht varken brengen. Voor de deur van de spekkast hing een reuzenschilderstuk. Er verschenen rare menu's aan tafel, allerlei onmogelijke combinaties. De kwaadaardige Spaanse griep kwam hier ook zijn slachtoffers maken. Zr. Virgina, Thomasina, Scholastica, Aloysia bezweken. De griep ging gepaard met longontsteking en hartverzwakking. Veertig kinderen en dertig Zusters lagen te bed. De scholen werden gesloten. Nog een minder prettige omstandigheid was, dat de Russische effecten niet meer werden uitbetaald. Eindelijk kwam de wapenstilstand. Troelstra probeert hier de Republiek uit te roepen, maar Katholieken en Protestanten staan pal voor het huis van Oranje. Ruijs de Beerenbrouck schrijft een biddag voor, te houden op 28 November 1918.*

Na de wapenstilstand werd door gebrek aan spoorwagens het vervoer van brandstoffen uit Duitsland stopgezet. Het gasverbruik werd ingekrompen, kaars en petrolie kwamen in hoge eer en, daar in het klooster stoven te kort waren, deed de kachel haar intrede in de naaikamer, totdat vele jaren daarna centrale verwarming voorgoed verbetering bracht. In het najaar van 1919 heerste er hongersnood in Oostenrijk. De treinen brachten in de Choorstraat telkens groepen van uitgehongerde kinderen uit Wenen en Hongarije. De Zusters hadden er een grote zaal met bedden voor ingericht, die nog altijd de Weense zaal wordt genoemd. Van hieruit werden de kleinen naar verschillende adressen ondergebracht en werd hun plaats weer door een nieuwe groep ingenomen. De Hongaarse kinderen brachten nogal eens moeilijkheden mee, omdat zij zich voor niemand verstaanbaar konden maken. Een paar jaar later kregen de Zusters nog eens bezoek van zo'n verpleegde. Hij studeerde voor doctor in de philosophie en verdiende leer- en kostgeld met vioolspelen."

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 35 14-02-2021 17:34

Heroriëntatie binnen de congregatie

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog vond er binnen de congregatie een heroriëntatie van de werkzaamheden plaats. Na de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in 1920 ontvingen de zusters een normaal salaris in het gewoon lager onderwijs. Hoewel het een schamele honorering was, voelde de congregatie dat het onderwijs aan 'gewone' scholen niet meer als liefdewerk. Op grond van de doelstelling van de congregatie wilden de zusters zich ook richten op activiteiten ten behoeve van buitengewoon onderwijs aan meisjes. Daartoe werden de financiële middelen, de salarissen van de onderwijsgevenden in het gewoon lager onderwijs, aangewend ten behoeve van lessen aan zwakbegaafde meisjes. Dit werd beschouwd als liefdewerk, omdat het slechts gedeeltelijk werd gesubsidieerd en dit onderwijs nog in de kinderschoenen stond.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het gebrek aan onderwijskrachten bij de zusters sterk voelbaar door een teruglopend aantal intredingen. In 1966 wordt toch nog een nieuwe school voor slechthorende kinderen gesticht: De Wylerberg in Nijmegen, waar zuster Josine Aarts de eerste directrice wordt. (De instelling heet nu Kentalis-Terwindt en staat in Groesbeek). Ze was daarvoor directrice van de St. Maartenskliniek. Per 1 augustus 2019 werden Kentalis-Terwindt in Groesbeek en Marinus van Beek in Nijmegen samengevoegd tot één school: Kentalis De TaalSter. We zien hoe de congregatie zich meer concentreert op buitengewoon onderwijs. Het bewaarschoolonderwijs en lager onderwijs worden afgebouwd. In de moederstad 's-Hertogenbosch worden nog wel enkele scholen bestuurd door DMJ zoals we hierna zullen zien.

Onderwijs in 's-Hertogenbosch: Papenhulst, Vogelwijk, de Vliert en Zuid

Op de **Papenhulst** kwamen in 1911 de gebouwen gereed van de Kweekschool Concordia, de H. Hartschool voor mulo, de kostuumschool en een fröbelschool. Een uitbreiding van de schoolgebouwen vond plaats vanaf 1926. De lagere meisjesschool - Heilig Hartschool - startte na 1939 toen de school aan de Torenstraat afgekeurd werd. Vele honderden leerlingen uit de binnenstad en later uit 'Zuid' zijn hier naar school gegaan, tot rond 1973. Het bestuur werd in 1985 overgenomen door de Sint Jan Stichting toen de scholen waren opgegaan in basisschool Het Bossche Broek (via fusieschool Aloysius/ Keysershoff), in het Sint-Janslyceum en de Fontys-PABO. In 1973 ging de Sociale Academie - na enig restauratiewerk - van start aan de Papenhulst in de voormalige scholen. In de jaren 1997 - '99 bouwde de congregatie op deze plaats een nieuw klooster, op nummer 5. De oorspronkelijke hoofdingang met glas-in-lood van Choorstraat 7 werd hergebruikt.

In 1934 werden er schooltjes gestart in de **Vogelwijk** (nu: Orthenpoort). De wijk viel onder de parochie van St. Pieter. In 1933 bouwde het parochiebestuur een houten hulpkerkje. Vlak erbij, in de Kogelbloemstraat, kregen de fraters van Tilburg hun Tharcisiusschool en de zusters van de Choorstraat hun St. Lidwinaschool. Op 1 aug. 1965 beëindigde de congregatie het bestuur van het VGLO en ze verlieten de school voor lager onderwijs op 1 augustus 1972. De kleuterschool Sint Imelda werd vaarwel gezegd op 1 aug. 1975. Na de sluiting van de school zat 'Eekels marktkraamverhuur' in het gebouw; Vanaf 1993 staat hier het politiebureau, aan de Vogelstraat.

In de wijk **De Vliert** gaf de congregatie lager onderwijs op de Maria Gorettischool aan de Aartshertogenlaan 108. Deze meisjesschool is gebouwd in 1949 en na 1965 opgeheven.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 36 14-02-2021 17:34

Vanaf 1961 begonnen de zusters daar de Sancta Maria Ulo, die was begonnen als een dependance van de Heilig Hart Ulo aan de Papenhulst. In 1977 ging Zr. Wilma (Johanna Maria Kaay, in Amsterdam geboren en sinds 1961 directrice) met pensioen. Zr. Wilma woonde in het klooster in de Choorstraat 7. In 1977 werd het bestuur overgenomen door leken van de Sancta Maria Stichting. De naam van de school werd veranderd in Sancta Maria Mavo. (De naam verwijst naar de heilige Maria Goretti, 1890 - 1902). Aan de Pieter Borstraat 3 werd in 1958 de kleuterschool Sint Godelieve geopend.. Tot augustus 1977 bleven de zusters daar. Zuster Adelia Hoohenkerk was er hoofd. Het bestuur van de school werd ook overgenomen door de Sancta Maria Stichting.

Op **Zuid I**, in de Tacitusstraat 1, kwam in 1958 een kleuterschool, 't Koningshofke. Zuster Leonie Rabou uit de Choorstraat 7 was meer dan 20 jaar het hoofd. In 1985 volgde een overgang naar de Sint Jan Stichting. In de Liviusstraat 4 werd de lagere meisjesschool gebouwd in 1958. De Lieve Vrouwe-school, ook wel Mariaschool genoemd, zoals die in de Orthenstraat eerder. De zusters Jean-Marie en Pia-Maria waren er hoofd. Zr. Benita stond in de eerste klas. In 1974 werd het bestuur overgedaan aan de Sint Jan Stichting. Al met al was het een enorme inspanning voor de congregatie om in zoveel scholen in het groeiende 's-Hertogenbosch het meisjesonderwijs in Roomse banen te leiden.

Lieve Vrouweschool, Liviusstraat 1967 - FOTO TON VOGEL

Hintham, Sint Jozefgesticht, rusthuis van 1919 tot 1952

Aan de doorgaande weg Hintham 14 - 16 kocht de algemeen overste, Zr. Simplicia, eind 1918 een herenhuis c.a., dat in 1868 gebouwd was door de burgemeester van Rosmalen, H.J. Siepkens. Van Siepkens ging het eerst over in handen van zijn neef Jac. van Elten en nadien van rector A.A.J. Holrah. Deze geestelijke stichtte in 1911 instituut 'St. Antoine', een jongenspensionaat, dat niet levensvatbaar bleek. Hij moest het verkopen. De zusters boden eind 1918 de beste prijs: ƒ 31.900.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 37 14-02-2021 17:34

Het toeval wil, dat de stichter van de congregatie DMJ, Jacobus Heeren, al in 1832 eigenaar was van 18 ha. hooiland, hakhout en akkerbouwland óp en áchter het nu gekochte perceel. In 1851 zette hij de gronden op naam van het Zedelijk Lichaam van de Zusters van de Choorstraat en mocht er gebouwd worden. De congregatie deed het al snel van de hand, maar zestig jaar later, in 1919, stichtte DMJ daar voor hun bejaarde religieuzen een rusthuis, met een kapel. In september van dat jaar betrokken oudere en zieke zusters met hun verzorgsters het huis. Volgens de kroniek van de congregatie werden ze de eerste nacht al verwelkomd door muizen die vrij over de bedden rondhuppelden.

Hintham, Rusthuis Sint Jozefgesticht - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In 1924 werden de huisjes naast dit Sint Jozefgesticht gesloopt en kwam er een bewaarschool, waarschijnlijk om de oude zusters enige afleiding en amusement te bezorgen. Maar het was tevens tot groot gemak van de kinderrijke gezinnen uit de omgeving. Deze bewaarschool kon voor eigen rekening van de zusters gebouwd worden voor ca. *ƒ* 15.000. Zuster Petra was hoofd van de school vanaf 1927 tot haar dood in 1942 en stond in hoog aanzien in Hintham. In 1933 werd een hal voor tbc-patiënten bijgebouwd aan het klooster. De overleden zusters werden begraven op het 'zusters-kerkhof'. Dat was een deel van het kerkhof van de St. Anna parochie. DMJ betaalde zelf de inrichting; blijkbaar was de congregatie van plan om het rusthuis definitief te blijven bewonen.

Aan het convent in Hintham waren achtereenvolgens verscheidene rectoren verbonden, de eerste rector was de priester Jan Goossens. De latere bisschop W. Bekkers diende er van 1942 tot 1944. Het jaar daarna, vanaf juni 1945, kwam de uit Dachau teruggekeerde L. Rooijackers, om te herstellen van een daar opgelopen trauma. De paters van de H.H.≈Harten uit de Graafsewijk deden er diensten als de eigen rector afwezig was. In 1952 verhuisde het hele convent naar het nieuwe verzorgingshuis in Nuland en werd het klooster opgeheven. In 1953 werden de stoffelijke overschotten van de begraven zusters

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 38 14-02-2021 17:34

overgebracht naar de begraafplaats van St. Josephoord in Nuland. De nieuwe eigenaar van het klooster, met erf en tuin van 2127 m² werd de Stichting R.-K. Tehuis voor werkende en werk-behoevende meisjes, gevestigd te 's-Hertogenbosch, van de Kring Brabant van het R.-K. Verbond voor Kinderbescherming. De stichting viel onder het departement van Justitie. De naam veranderde in Sint Jozefzorg. In de jaren '60 van de vorige eeuw gingen de panden over in particuliere handen.

Udenhout, zwakzinnigenzorg in Huize St. Vincentius 1925 - 1992

Het ontwikkelingswerk waar de congregatie zich volledig voor heeft ingezet, en met veel succes, ging voort in Udenhout. Hoe begon dat? Het bestuur van het Instituut voor Doofstommen in Sint-Michielsgestel stichtte in Udenhout 'Huize St. Vincentius' in 1925. Er werden een internaat en scholen gebouwd voor zwakbegaafde meisjes. Die pupillen waren eerder aangemeld in Sint-Michielsgestel maar konden daar eigenlijk onvoldoende begeleid worden. Aanvankelijk kwam de instelling voor de 'geestelijk gehandicapten' terecht in de voormalige woning van burgemeester Willem van Iersel, 'De Kleine Strijdhoef'. Boven de ingang stonden de woorden 'Huize Sint Vincentius', verwijzend naar Vincentius à Paulo, dé patroon van de liefdadige werken.

Ook het nieuwe complex, naar ontwerp van J.J.M. van Halteren kreeg deze naam. Hij koos voor paviljoenbouw. In 1927 kwam het eerste paviljoen klaar, twee jaar later het hoofdgebouw. In 1935 volgde de kapel op het terrein erachter. In Huize St. Vincentius werden begaafde onderwijzeressen van de congregatie ingezet. In 1978 gaven de zusters het werk en het bestuur over aan leken en in 1992 stopte de laatste zuster met dit liefdewerk. Het professioneel ontwikkelingswerk - ze bedachten en vervaardigden bij voorbeeld zelf de leermiddelen - werd overgedragen aan leken.

Nuland, Martinusgesticht 1914 - 1990

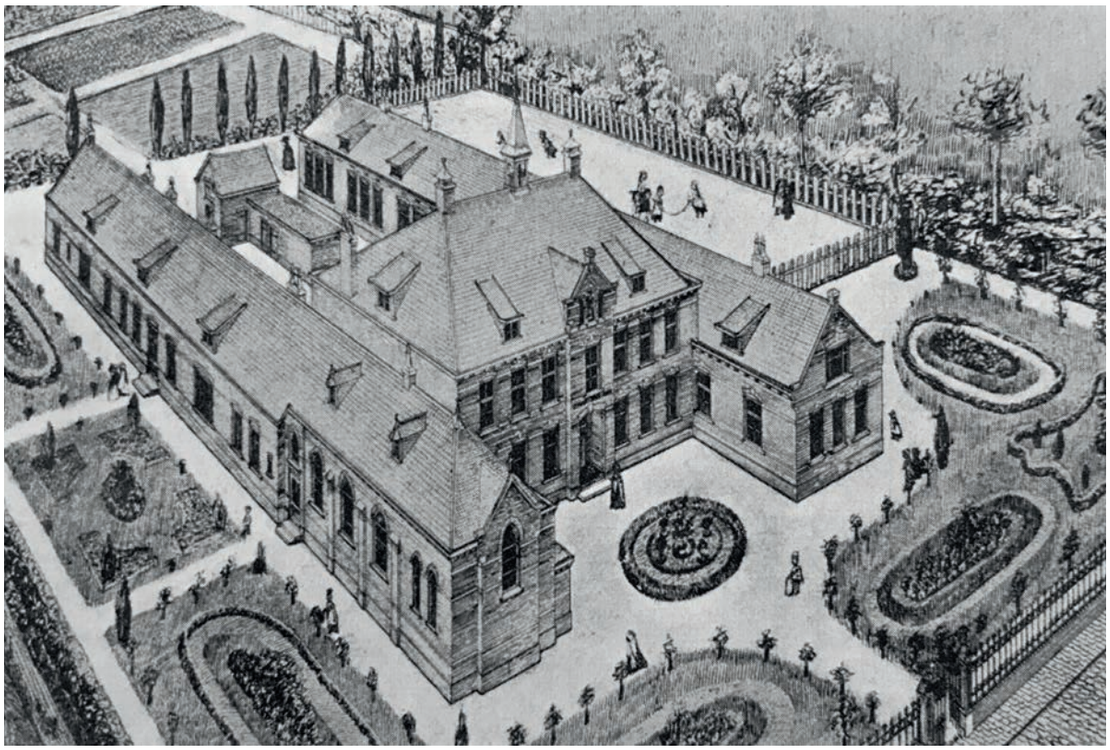
Pastoor Marinus van Iersel uit Nuland deed in 1912 een beroep op de Zusters van de Choorstraat. Verzorging van bejaarden en zieken, ook onderwijs aan de meisjes van Nuland zou hun taak worden. Op 2 juni 1914 werden vier zusters van het - inmiddels verdwenen - station in Nuland afgehaald door de lokale burgerlijke en kerkelijke autoriteiten. En het héle dorp liep uit. De religieuzen startten het werk in een door de pastoor en zijn familie bekostigde school, waarvoor de gemeente ook subsidie gaf. De bewaarschool had na een maand al 60 leerlingen, de noodzaak was door de pastoor goed ingeschat. Het klooster werd acht jaar later ontworpen door J. Heijkants, in 1922. Klooster en school stonden naast de kerk van Sint Johannes Onthoofding in de Kerkstraat. Het klooster werd Martinusgesticht genoemd, naar de vader van de pastoor, en had een eigen kapel. Er kwamen een kosthuis voor oudere dames en heren en een naaischool in het complex.

Ruim twintig jaar later wordt in de archieven geschreven over het eind van de Tweede Wereldoorlog. Op 22 oktober 1944 was het dorp bevrijd, maar vrijwel geruïneerd. In het Martinushuis waren de bewoners en de opgenomen evacués er goed vanaf gekomen. Het onderwijs en de bejaardenzorg werden na de oorlog weer voortgezet. De zusters bleven er aan het werk tot 1990. Dat jaar werd het Martinusgesticht opgeheven.

Van 1981 tot 1999 woonden enkele religieuzen in de verbouwde lagere school en VGLO. Nadien verhuisden ze naar Sint Jozefoord aan de Duyn en Daelseweg in Nuland. Een herstelde muurschildering van de heilige Martinus is nog aanwezig aan de voorgevel

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 39 14-02-2021 17:34

van het voormalige klooster. De meubelzaak Villa Maasdonk heeft er nu volop ruimte. En eind januari 2020 heeft couturier Addy van den Krommenacker hier onderdak gevonden. Hij kan er inspiratie opdoen in de wetenschap dat er 100 jaar eerder een naaischool zat, geleid door de Zusters van de Choorstraat.

Martinusgesticht in Nuland in vogelvluchtperspectief - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Nuland, Sint Jozefoord aan de Duyn en Daelseweg, 1948 tot heden

De congregatie ging na de Tweede Wereldoorlog op zoek naar een betere en ruimere huisvesting voor zieke en oudere zusters. De accommodatie in het Sint Jozefgesticht in Hintham voldeed niet meer. Gelukkig kwam in 1948 de grond op het landgoed *Duyn en Dael* in Nuland in handen van de congregatie: ze kreeg de grond ten geschenke van het echtpaar Ras-Van den Eerenbeemt. Tijdens de Bevrijdingsdagen had het echtpaar zijn toevlucht gevonden in het hiervoor genoemde Martinushuis, zoals veel andere dorpsbewoners. De villa 'Duyn en Dael' van het genoemde echtpaar was in puin geschoten en beiden waren al op leeftijd en kinderloos. Ze bouwden een eenvoudig landhuisje op het beboste terrein en schonken uit dankbaarheid de grond aan de congregatie. De priester en publicist Wouter Lutkie woonde ook op het landgoed.

Duyn en Dael kwam - zoals gezegd - als een geschenk uit de hemel en onder diverse architecten werd er in verschillende fasen gebouwd. De eerste architect was Jos Schijvens. Op 22 augustus 1952 werd het huis officieel geopend en verhuisden de zusters uit het Hinthams klooster naar Nuland. Ze sliepen nog in chambrettes in ziekenzalen. De kapel was al eerder gereedgekomen. Uitbreiding volgde in 1955 door architect J. de Reus. In 1959 volgde de bouw van een aantal etages met kamertjes voor de bewoners. Tussen 1964 en 1966 kwam het z.g. vormingscentrum tot stand. Architect C. de Bever verrichtte

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 40 14-02-2021 17:34

onderhoudswerken en uitbreidingen. 'Boszicht' was een nieuwe toevoeging rond 1975. Toen kwam de erkenning als kloosterbejaardenoord, aanvankelijk met toekenning van 40 verpleegplaatsen en 70 verzorgingsplaatsen met een indicatie.

Er was in 2008 plaats voor 60 personen met een verzorgingshuisindicatie. Voor 50 religieuzen met een verpleeghuisindicatie werden ook kloosterkamers ingericht. In 2015 woonden er religieuzen van 14 verschillende Orden en Congregaties op dit terrein, samen met mannelijke en vrouwelijke seculiere bewoners. Sinds 1953 bevindt zich hier de begraafplaats van de Zusters DMJ. In dat eerste jaar lagen er 6 zusters begraven, nu zijn dat er honderden. Oud-plebaan van de Sint-Janskathedraal, Gerrit v.d. Camp, heeft hier ook zijn laatste rustplaats.

In 2019 ontving de Stichting Sint Jozefoord een prijs van de eigen medewerkers: de stichting scoort bovengemiddeld hoog als werkgever. Er zijn momenteel 135 ouderen woonachtig, en zo'n 230 senioren uit de buurt krijgen thuiszorg via Sint Jozefoord. Bewoners van de omliggende dorpen kunnen gebruik maken van de door Jozefoord geleverde huishoudelijke zorg, dagbesteding, maaltijden-aan-huis en thuiszorg. Het huis organiseert voor de ouderen in de omgeving culturele middagen en de bibliotheek is toegankelijk voor inwoners van Nuland, Vinkel en Geffen. Sint Jozefoord werd in 1950 gesticht door de congregatie Dochters van Maria en Joseph, maar vanaf 2011 is het een autonome stichting geworden. Er zijn anno 2020 47 zusters woonachtig, behorend tot 13 Congregaties en Orden. De band met de Bossche congregatie is nog steeds sterk.

Vught, assistentie in het missiehuis Sparrendaal 1930 - 1992

Op de Sparrendaalseweg in Vught hadden de 'Paters van Scheut' vanaf 1899 een klooster. Ze kochten dat jaar het landgoed Sparrendaal van de familie Van Rijckevorsel-Snijders. Het was een mooi gelegen terrein, met veel bosgrond. (De 'Scheutisten': een missie-congregatie die in 1862 werd gesticht in de stadswijk Scheut in Anderlecht/Brussel. Zij heten officieel 'Missionarissen van het Onbevlekt Hart van Maria, CICM). Het landhuis werd omgebouwd tot klooster en opleidingscentrum voor missionarissen. Na enige tientallen jaren bleek het te klein en werd begonnen met nieuwbouw: Nieuw-Sparrendaal.

Na de uitbreiding in 1930, werden enige zusters DMJ ingeschakeld in de huishouding van het klooster en het internaat. De beide congregaties, Scheutisten en DMJ, hadden al eerder veelvuldig contact gehad vanwege hun hechte samenwerking in het missiegebied Oost-Mongolië *(zie bladzijde 42 - 43)*. Naast het opleidingscollege van de Scheutisten kregen de religieuzen DMJ een eigen klooster dat gebouwd werd door de architect ir. Orie. In 1932 kwam kardinaal Van Rossum, een redemptorist, nog op bezoek voor de wijding van een Scheutist tot missiebisschop. Een bijzondere gebeurtenis. De laatste maanden van 1944 was het ook in Vught een chaos. Vanwege confiscaties van de kloostergebouwen moesten paters, zusters en studenten een veilig onderkomen zoeken op allerlei plaatsen in de omgeving. Even later werden Engelse en Canadese militairen ingekwartierd op Sparrendaal. Het jaar daarop konden de lessen voor de seminaristen op deze plek hervat worden.

Het zusterklooster van Sparrendaal werd in 1970 gesloten, het was te groot geworden voor het afnemend aantal religieuzen. Er was minder huishoudelijk werk te doen en de zusters namen in 1992 afscheid, na 62 jaar. Dat lag wel in de lijn der verwachtingen, maar voor de Scheutisten was het wel een moeilijk adieu. De zusters waren in 1930 met drieën begonnen, twee jaar later was hun aantal al gestegen tot negen. Beide congregaties vergrijsden op het eind van de twintigste eeuw en de aantallen religieuzen namen af.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 41 14-02-2021 17:34

Al spoedig werd het complex daarom als klooster-bejaardenhuis ingericht voor uit de missie terugkerende paters en broeders. Eind 2007 verlieten echter de laatste Scheutisten het landgoed en verhuisden naar Teteringen. De Zusters van de Choorstraat waren al 15 jaar eerder naar hun moederhuis in 's-Hertogenbosch weergekeerd.

Missiewerk in verschillende continenten

Brazilië: 1906 -1911

Het pionierswerk van de congregatie DMJ op het gebied van liefdewerken in onderwijs en zorg liet zich ook gelden in missiegebieden. Van 1906 tot 1910 vestigden zich vier zusters op verzoek van de congregatie van de paters Redemptoristen in Brazilië. Het werk bleek voornamelijk te bestaan uit huishoudelijke activiteiten. Dit kwam niet direct overeen met hun idee over het praktiseren van liefdewerk. Daarom was de aanwezigheid van korte duur. Ook vanwege ernstige ziekten en het zware klimaat was het resultaat bedroevend. Er kwam wel versterking vanuit Nederland, maar nieuwe ziektegevallen noopten het congregatiebestuur om de zusters al in 1911 terug te roepen.

Chinese zusters, geprofest in 1938 - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Oost-Mongolië: 1921 - 1948

Tien jaar later volgde een nieuwe buitenlandse zending. De congregatie van Scheutisten deed een beroep op de Zusters van de Choorstraat om in Oost-Mongolië, een Chinese regio, te komen helpen. De religieuzen die in 1921 vertrokken wisten dat ze nooit meer zouden terugkeren. Het was zo'n afgelegen gebied. In Shung-shu-tsuitzu, Jehol, (=Chéngdé), Tchao-yang, Chan-wan-tze en Pakeou (=Pingzhuang) werkten ze in het onderwijs aan

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 42 14-02-2021 17:34

arme meisjes, in de bejaardenzorg, de opvoeding van wezen en ze gaven medische hulp. Een inheemse congregatie werd gestart en in 1938 werden 15 zusters geprofest. De omstandigheden waren extreem moeilijk. Criminele benden trokken vaak rond. Na de Japanse overheersing (1937 - 1945) volgde een kortdurende maar heftige Russische bezetting. De communicatie was vaak een handicap als de zusters alleen verkeerden met de inlandse bevolking. De hulp van de Scheutisten die al veel langer met de cultuur bekend waren was onontbeerlijk. In het desolate gebied bestond er alleen vervoer te voet of per kar, over zandwegen, waar zelfs ezels in het donker echt niet vooruit wilden. Er was nauwelijks contact met de buitenwereld, brieven bleven maanden onderweg.

Het eind van het werk kwam in zicht toen de 'rode' legerbenden van Mao-tse-Tung de Christenen vanaf 1946 venijnig begonnen te terroriseren. De religieuzen moesten het Chinese spreekwoord in praktijk brengen: 'Hebt uw vijanden lief, maar blijf ze wel een stap vooruit'. De militairen van de Kwomintang (Chiang-kai-Shek) die nog enige bescherming boden, waren geen partij voor de 'roden'. En de Amerikanen en Engelsen die hun laatste bases hadden in enkele grote steden zouden Peking en Shanghai snel verlaten. Daarom was een snelle levensreddende vlucht onvermijdelijk. Van de kerkjes, schooltjes, kloostergebouwen, polikliniekjes bleef niet veel overeind.

Tussen 1922 en 1948 zijn in totaal 21 religieuzen van DMJ naar Oost-Mongolië gereisd. De communistische machtsovername in 1948 maakte een eind aan het werk, 17 zusters konden veilig terugkeren, drie zijn er ginds overleden en één zuster was al vanwege ziekte in 1935 teruggekeerd.

Nederlands Oost-Indië en Indonesië, vanaf 1938

Nederlands Oost-Indië was het derde missiegebied. De priester-directeur van het Instituut voor Doofstommen in Sint-Michielsgestel, Mgr. Hermus, stichtte op Java na rijp beraad een doveninstituut. Hij enthousiasmeerde de congregatie DMJ om zich daar te vestigen. Meteen bereidden vijf ervaren leerkrachten zich voor op de reis. Het was 1938. Een van de aanleidingen was dat er doofstomme kinderen uit Oost-Indië in St.-Michielsgestel waren opgenomen, maar dat ze moeilijk konden wennen aan het klimaat.

Het ontwikkelingswerk begon in Wonosobo, de dovenschool werd Dena-Upakara genoemd, 'zorg voor de minsten'. De toestroom van leerlingen was zo groot dat er steeds gebouwd moest worden, een jaar na de stichting stond er al een internaat.

De bezetting door de Japanners was een zeer spannende tijd, met grote ontberingen, hoewel het onderwijs meestal kon worden voortgezet. Wel in het Javaans. Op 6 maart 1945 werden de zusters toch gevangengezet. Moeder-overste Maria Alacoque overleefde de internering niet. In 1949, tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, vertrokken de Nederlandse religieuzen op verlof. In het najaar van 1950 gingen opnieuw vijf zusters naar Wonosobo, waaronder twee die al eerder daar gewerkt hadden. DMJ groeide door de aanwas van Javaanse vrouwen. De naam werd veranderd in 'Kongregasi Puteri Maria dan Yosef'. (PMY is de Indonesische afkorting voor 'Dochters van Maria en Joseph').

De zusters gaven niet alleen onderwijs aan doven en doofblinden, maar initieerden ook micro-krediet programma's voor lokale boeren en gaven voorlichting op het gebied van landbouw en het opzetten van handwerkbedrijfjes. Er werken nu 38 Indonesische religieuzen PMY. Ze nemen op verschillende locaties taken op zich zoals de verzorging van bejaarden, het leiden van een polikliniek, een school voor arme kinderen, naailessen voor

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 43 14-02-2021 17:34

vrouwen enz. Het hoort bij de traditie van de congregatie wat de 'liefdewerken' betreft. De zusters wonen op verschillende plaatsen op Java, in Wonosobo, Semarang, Klaten, Jakarta, Yogyakarta, Purworejo en Banyumas.

De Algemeen Overste van de congregatie is - anno 2020 - een Javaanse zuster, ze pendelt tussen het Moederhuis op de Papenhulst en Indonesië. Ze gaat ook geregeld naar een nieuwe vestiging op Oost-Timor. Daar werd in 2013 begonnen met een schooltje voor meervoudig gehandicapte jongens en meisjes, een internaat en een communiteit. Een van de uitdagingen voor de Javaanse religieuzen was de taal: het Tetun voor de dagelijkse communicatie. En het Portugees, want dat is de officiële voertaal. In enkele vreemde talen staat 'timor' voor angst. Die kennen de zusters niet, ze bieden steeds het hoofd aan de talrijke ongemakken en de armoede.

Dena Upakara in Wonosobo - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Congo: 1959 - 1999

In 1958 stemde het bestuur van de congregatie DMJ in met - opnieuw - een verzoek van de Belgische missiecongregatie van paters Scheutisten om in Belgisch Congo ontwikkelingswerk op zich te nemen. Na een jaar voorbereiding gingen acht zusters aan de slag in Mashala en Kabuluanda in een school, weeshuis en kliniek: het zijn de liefdewerken waarin de congregatie gespecialiseerd is: onderwijs aan dove en zwakbegaafde kinderen, gezondheidszorg, ziekenbezoek en ander pastoraal werk. Er werd samengewerkt met Terre des Hommes en in 1981 met de inlandse zusters van de congregatie van Sint Vincentius à Paulo. Deze laatste NGO (Non-Governmental Organzation, opererend voor het algemeen belang, maar onafhankelijk van de overheid) nam in 1989 geheel het werk over in Mashala. Dat duurde tot rebellen de missiepost in 1998 innamen en leegplunderden.

In 1964 werd in Luluaburg, nu is dat Kananga, een nieuwe communiteit gesticht. Op 140 km. van Kabuluanda en 160 km. van Mashala. In Kananga werd een gezondheidscentrum ingericht en werden poliopatiëntjes geholpen met fysiotherapie.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 44 14-02-2021 17:34

De religieuzen hadden hiermee ervaring opgedaan in de Sint Maartenskliniek in Nijmegen. In de kleine dovencentra van 'Mpandilu' in Kananga werden dove kinderen onderwezen in de streektaal Tshiluba. Er was geen internaat aan verbonden, zodat de ouders in de eigen taal dagelijks met hun kinderen konden communiceren. Verder werden gevangenen bezocht, verzorgd en van voedsel voorzien. Straatkinderen werden ook opgevangen.

Het oorlogsgeweld, de etnische spanningen en de corruptie waren dagelijkse ervaringen. Het is 1999 als de congregatie DMJ het land verlaat. Vier en twintig zusters zijn er gedurende 40 jaar werkzaam geweest. En spannende verhalen worden nog steeds doorverteld, over magie en geestverruiming, het samen delen van de salarissen voor de feestjes, het matriarchaat, en vooral over de luie mannen …

Kananga: buitenles van Zr. Lisette aan dove kinderen - COLLECTIE DMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Tot besluit

In totaal hebben meer dan 1200 zusters de eeuwige geloften afgelegd in het 200-jarig bestaan van de Congregatie DMJ. Zestig jaar geleden waren er nog 724 religieuzen actief. Er woonden toen 111 zusters in het moederhuis in de Choorstraat te 's-Hertogenbosch (waarvan 21 novicen), in Sint-Michielsgestel 51, in Nuland 104, in Orthen 24 en in Vught 11. De andere zusters woonden in andere delen van het land en in de missiegebieden. Vanaf 1960 is het aantal zusters geslonken.

In het jaar 2020 bestaat de congregatie 200 jaar en bijna alle zusters ontvangen hun AOW. In Indonesië treden af en toe jongere zusters in, maar daar overlijden ook de ouderen. Het generaal bestuur is gevestigd in het Moederhuis op Papenhulst 7 en bestaat uit zowel Indonesische als Nederlandse zusters.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 45 14-02-2021 17:34

In het moederhuis wonen 28 Nederlandse zusters DMJ en 4 zusters PMY. In Nuland wonen 13 zusters, in St. Jozefoord. Eén zuster woont zelfstandig. In de regio Nederland wonen dus 42 Nederlandse zusters. In Indonesië werken 38 zusters (van wie 4 vaak in 's-Hertogenbosch aanwezig zijn), 1 zuster studeert op de Filippijnen en 2 of 3 werken op Oost-Timor. Enkele zusters zijn actief in het straatpastoraat en het 'Inloopschip', een opvang voor daklozen in de stad.

Papenhulst 5-7 - FOTO TON VOGEL

Slechts enkele namen werden vermeld in dit verslag van 200 jaar D.M.J. Dat doet geen recht aan de honderden anonieme zusters, die hun leven lang actief zijn geweest in veel soorten 'liefdewerken'. Het adagium 'In omnibus Charitas' in alles de liefde, wordt nu voortgezet in Indonesië. In 2021 zal het Algemeen Bestuur overgeplaatst worden naar Midden-Java.

Het 200-jarig jubileum van de congregatie is in verband met de corona-pandemie vrij sober gevierd. De dagen van 6 en 7 juli 2020 waren gevuld met herdenkingen en herinneringen, zowel in Nuland, op de begraafplaats, als in het Moederhuis. Enkele hoogtepunten worden hier vermeld. De wederzijdse betrokkenheid van de parochie van St.-Jan met de congregatie werd uitdrukkelijk zichtbaar. Het beeld van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch kwam op bezoek, de algemeen overste nam de parochiepenning in ontvangst, als uitdrukkelijk bewijs van dankbaarheid in de richting van de gehele congregatie. De plebaan en de bisschop spraken inspirerende woorden. Het personeel van het moederhuis schonk een prachtig aandenken. Het was toch een uniek en gedenkwaardig jubileum.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 46 14-02-2021 17:34

Bronnen

- ***José Eijt*** *Religieuze vrouwen: bruid, moeder, zuster Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties, 1820 - 1940* - NIJMEGEN - HILVERSUM 1995

- ***Theo Hoogbergen*** *Opkomst, bloei en neergang, De zusters van de Choorstraat* - BOSSCHE BLADEN JAARGANG 2, 2000 NR. 2, BLZ. 43 E.V.

- ***Zr. Alphonse van den Eerenbeemt*** *Vijf artikelen: Uit de geschiedenis van de congregatie 'Dochters van Maria en Jozef'* - KRINGNIEUWS 'S-HERTOGENBOSCH JULI 1992 T/M MAART 1993

- ***Jan Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - UITGEVERIJ VEERHUIS 2010

- ***Andries Molengraaf*** *'Geroepen en toegewijd, 190 jaar liefdewerk door de congregatie Dochters van Maria en Joseph'* - Z.P. 2010

- ***www.erfgoedkloosterleven.nl*** *collecties en naslagwerken* - ZUSTERS VAN DE CHOORSTRAAT

- ***A. van Brandenburg*** *'De 'school'van de Choorstraat' doctoraalscriptie* - NIJMEGEN 1989

- ***Zr. Louisa van Rooijen*** *'Geschiedenis van de congregatie der Zusters van de Choorstraat'* - 1954 Z.P.

- ***Ton Vogel*** *'Schuilkerken en hun bedienaren in 's-Hertogenbosch 1629 - 1811' 's-Hertogenbosch 2010* - UITGAVE KRING VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH

- ***Ton Vogel*** *'Ouderen- en armenzorg van de Godshuizen na 1811'* - WWW.BOSSCHE-ENCYCLOPEDIE.NL

- ***Nico Koppers*** *Dank voor de kadastrale gegevens die hij spontaan leverde.*

- ***A. van Griensven*** *'Orthenstraat 1 - 5' uitgave F. van Lanschot Bankiers* - 'S-HERTOGENBOSCH 2001

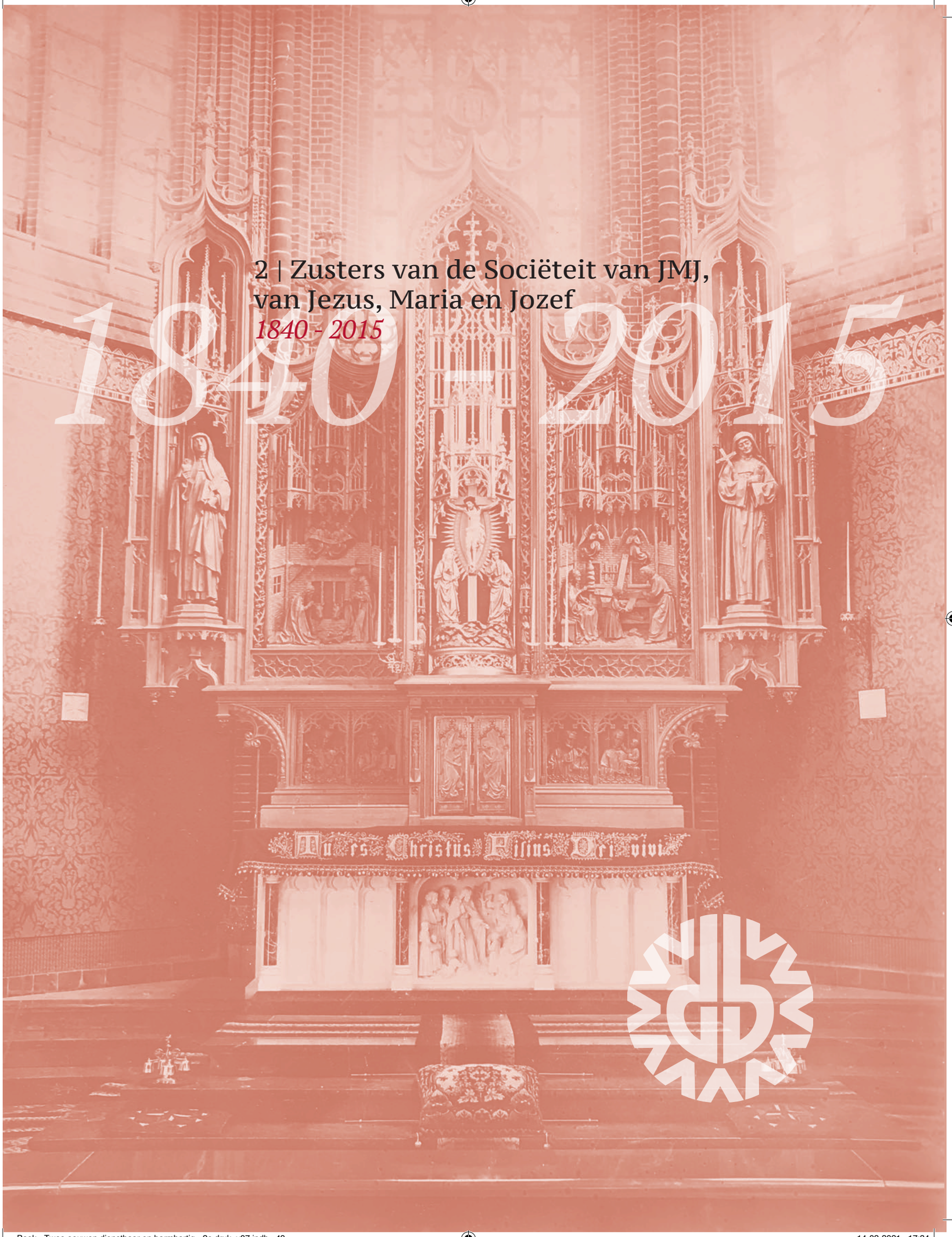
- ***Zusters van de Choorstraat 's-Hertogenbosch*** *Naar het land van Chiang-kai-Shek en Mao-tse-Tung, onze missie in China 1922 - 1948.* - UITGAVE IN EIGEN BEHEER, BUNDEL DAGBOEKFRAGMENTEN EN BRIEVEN, 109 BLADZIJDEN, 2005

- ***Fr. J. A.W. Smulders, W. v.d. Oord, A.M.P.J. Indemans*** *Wij verlaten de bastions, vier opleidingen komen van achter de Bossche stadswallen bijeen, een terugblik.* - Z.P. 1980

- ***Archief van de Zusters van de Choorstraat*** *Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in St. Agatha*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 47 14-02-2021 17:34

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 48 14-02-2021 17:34

2 | Zusters van de Sociëteit van JMJ, van Jezus, Maria en Jozef

1840 - 2015

1840 - 2015

2 | Zusters van de Sociëteit van JMJ, van Jezus, Maria en Jozef
1840 - 2015

TON VOGEL

We geven eerst een summier overzicht van de geschiedenis van de congregatie vanaf de stichting in 1822. De idealen, de spiritualiteit, en de explosieve groei van het aantal zusters en kloosterhuizen. De werkzaamheden in onderwijs en zorg komen aan de orde, zowel in Nederland als enkele ontwikkelingslanden. Daarna wordt ingegaan op de vestigingen in 's-Hertogenbosch.

Het onderwijs in Noord-Brabant werd tussen 1840 en 1970 grotendeels bepaald door Zuster- en Broedercongregaties die in de 19e eeuw gesticht werden. De broeders, fraters en zusters waren niet alleen goedkope arbeidskrachten, maar ook goed opgeleide en geïnspireerde leerkrachten die veel generaties kinderen uit alle milieus kansen gaven op persoonlijke ontplooiing in de standenmaatschappij. De Sociëteit van JMJ was er daar één van, die voor meisjes bewaarscholen, lagere scholen, muloscholen en een kweekschool oprichtte, naast de naai- en breischolen. Hun internaten voor de hogere stand maakten deze laatste activiteiten financieel mogelijk. De laatste decennia groeit de congregatie alleen nog in enkele ontwikkelingslanden. Dat blijkt uit de volgende gegevens over 2015: Ongeveer 110 zusters met een gemiddelde leeftijd van 87 jaar, zijn aangesloten bij de Nederlandse Provincie van JMJ. Ze doen geen apostolaatswerk meer. Het bestuur zetelt in 's-Hertogenbosch, Vughterstraat 93. Aan de Indonesische provincies van JMJ, met elk een eigen bestuur, zijn 270 Indonesische religieuzen verbonden. In India werken 680 zusters, verdeeld over vier provincies, met elk een eigen bestuur. In Ghana werken 21 zusters van JMJ. Elders wonen nog 8 zusters. In 2016, werden de zusters van JMJ van zowel Indonesië, als van India zelfstandige congregaties. Daarvoor heeft Rome toestemming gegeven. Het generalaat, het algemeen bestuur, is gevestigd in 's-Hertogenbosch, ook in de Vughterstraat 93. Het staat onder leiding van de Indonesische zuster Theresia Supriyati (* Yogyakarta, 1960). Alle buitenlandse afdelingen zijn ooit vanuit Nederland gesticht en veel Nederlandse zusters hebben er jarenlang gewerkt, maar niet in Ghana. Het moederhuis, Mariënburg, aan de Sint-Janssingel 92 in 's-Hertogenbosch, werd in 2016 verkocht. De overgebleven religieuzen zijn dat jaar verhuisd naar het verzorgingshuis De Bongerd/Cunera in Heeswijk of Huize Molenweide in Boxtel.

Stichting in 1822 te Amersfoort

Pater Mathias Wolff, geboren in Diekirch (Lux.) in 1779, werd na zijn priesterwijding Jezuïet. In 1816 werden twee Jezuïeten, onder wie pater Wolff, benoemd om in Culemborg een statie te bedienen, anders gezegd een parochie te leiden. In die tijd werd het de Roomsen niet gemakkelijk gemaakt om het geloof te belijden. Maar pater Wolff, afkomstig uit het zuidelijke deel van de Nederlanden van na het Weens Congres in 1815, ging onbevangen en energiek aan het werk in het pastoraat. In 1819 en 1820 begeleidde hij enige jonge vrouwen uit zijn parochie die zich tot het leven in een klooster voelden aangetrokken. Ze gingen naar het noviciaat in België, in Gent en Namen, om zich op het kloosterleven voor te bereiden. Dat vond plaats in kloosters van de 'Soeurs de Notre Dame'. De dames leerden er de Franse taal, kregen een gedegen godsdienstige opvoeding en werden gevormd tot onderwijzeres. In de loop van 1823 zouden ze terugkeren en zich aansluiten bij de stichting Pédagogie Chrétienne in Amersfoort.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 51 14-02-2021 17:34

Tijdens het verblijf van de Culemborgse religieuzen in Gent en Namen, deden zich nieuwe ontwikkelingen voor in de noordelijke Nederlanden. Invloedrijke katholieken zagen kans om aan de achterstandspositie van katholieken een eind te maken. Ze richtten in 1820 te Utrecht de 'Roomsch-Catholijke Maatschappij' op, als tegenhanger van de neutrale 'Maatschappij tot nut van het Algemeen'. Le Sage ten Broek was één van hen en met pater Wolff, een zestal pastoors en enkele invloedrijke gefortuneerde katholieken, was hij de initiatiefnemer. Boekjes en brochures over de katholieke godsdienst werden op grote schaal verspreid. Echter, na drie jaar werd de R.C. Maatschappij weer verboden, want 'ze vormde een bedreiging voor de openbare orde'. Enkele dames van goeden huize uit Utrecht met een onderwijsbevoegdheid waren via de R.C. Maatschappij op het idee gekomen om religieus te worden. Onder hen waren Maria van Werkhoven en Jeanette Pijpers. Er werd een stichting opgericht te Amersfoort, de *Pédagogie Chrétienne*, die zich met onderwijs aan meisjes wilde belasten. Dat gebeurde op 29 juli 1822. (Deze datum wordt nog steeds als stichtingsdatum van de congregatie beschouwd, zowel van de zusters van Amersfoort als die van JMJ). Pater Wolff was erbij betrokken. Maria van Werkhoven en Jeanette Pijpers traden in 1822 als postulanten. Wolff schreef in de lente van 1823 een kort reglement voor de Pédagogie Chrétienne. Het werd op 12 juni 1823 goedgekeurd door de kerkelijke overheid. De werkzaamheden werden gestart met het huren van een huis in de *Muurhuizen* - van de stadsmuur - in Amersfoort. Christina Dubois voegde zich bij hen, nadat haar moeder die ze had verzorgd, was overleden.

Mathias Wolff - FOTO MAARTEN SLOOVES, GRAVE

Het pand met erf in de muurhuizen werd niet alleen gebruikt als klooster, maar ook voor het geven van onderwijs aan 'jonge dochters in de gronden der Rooms Katholieke Religie'. Vanuit Culemborg begeleidde pater Wolff de jonge communiteit: geestelijke oefeningen, meditatie en gebed, naast het onderwijs en de huishoudelijke zorg. Dit alles wekte aanvankelijk wel achterdocht bij de burgerlijke autoriteiten. Maar toen op 23 oktober 1823 bij de burgemeesters van Amersfoort het verzoek binnenkwam van de Pédagogie Chrétienne voor de stichting van een nieuwe armenschool voor meisjes, beëindigde de overheid de 'geheime naspeuringen' naar het doen en laten van de jezuïet Wolff en de betreffende dames. Vanuit het klooster in Namen (B) kwam de bekwaamste Culemborgse 'soeur' met een aldaar gekopieerd kloosterreglement naar Amersfoort. In het najaar van 1824 telde de gemeenschap zeven leden. Op 8 juni 1825 werden de geloften van gehoorzaamheid, kuisheid en armoede afgelegd door deze zeven dames, ten overstaan van pater Wolff.

De Pédagogie Chrétienne had aantrekkingskracht onder burgerjuffrouwen met een ideaal. In 1828 waren er reeds 21 leden, vaak zeer begaafde dames, uit hogere standen. Het charisma en de werfkracht van pater Wolff hadden blijkbaar grote invloed. Voor het oprichten van een internaat voor jonge juffrouwen kreeg één van hen, de eerdergenoemde Maria van Werkhoven, al in 1824 toestemming van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze Soeur Ignace van Werkhoven had de bevoegdheid tot het geven van onderwijs, ze was 'schoolhouderesse'. Samen met Jeanette Pijpers en Maria Stichter vormde ze een 'associatie'

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 52 14-02-2021 17:34

onder de naam '*Firma Van Werkhoven en compagnie*'. Bij het stadsbestuur had zuster Ignace van Werkhoven ook reeds in 1823 het patent van 'naaister' aangevraagd om een naaischool te kunnen beginnen voor arme meisjes. In 1826 overleed deze begaafde zuster op 29-jarige leeftijd. De naam 'firma Van Werkhoven en Co' en de doelstellingen, namelijk het in de kost nemen en verzorgen, opvoeden en onderwijzen van jonge juffrouwen, bleven gehandhaafd. Hetzelfde jaar werd er een succursaalhuis, d.w.z. een nieuwe onderhorige afdeling, van de Pédagogie Chrétienne, in Engelen opgericht.

Er werd eveneens gestart met lagere schooltjes bij het succursale huis te Nijmegen, in een huurhuis op de Oude Varkensmarkt, in 1829. Het werd St. Aloysiusgesticht genoemd. Op de begane grond was een lagere school voor arme meisjes en twee religieuzen woonden boven. Ook in Zevenbergen kwam een vestiging, in 1830. Een oud weeshuis werd gekocht door het parochiebestuur. Het werd St. Antoniusgesticht genoemd. Drie zusters gaven les aan zo'n honderd meisjes. Naaiwinkels, d.w.z. schooltjes waar naast nuttige handwerken ook elementair onderwijs werd gegeven, kwamen in Geertruidenberg en Vlijmen.
In 's-Hertogenbosch, in de Ridderstraat, was van 1830 tot 1840 eveneens zo'n schooltje.
Het elitair pensionaat van Amersfoort nam in 1824 drie internen op, in 1825 weer tien nieuwe pensionaires en het jaar daarop twintig. In 1832 kwam het pand in de muurhuizen in eigendom van de 'firma Van Werkhoven en Co.' voor *ƒ* 4.000. In de tuin werd een fraai leslokaal gebouwd. Matthia Stichters was vanaf 1828 kloosteroverste, maar het leven dat ze leidde was bepaald niet passend, zelfs tamelijk mondain. De religieuzen die kritiek hadden op haar levenswijze werden door haar overgeplaatst naar Nijmegen, teruggestuurd naar Engelen of verbannen naar het ouderlijk huis. De onrust in het land vanwege de Belgische opstand kwam haar hierbij goed van pas. De overste achtte vijf zusters voldoende in haar klooster om aan de macht te blijven en het werk te doen, nieuwe kandidaten werden niet meer aangenomen. De congregatie telde in 1830 dan ook niet meer dan twintig leden.
Pater Wolff werd onwetend gehouden. Bovendien had de leiding van de Jezuïetenorde hem opgedragen de bemoeienis met de congregatie te staken, nu die eenmaal op eigen benen kon staan. Pastoor G.A. Vermeulen in Amersfoort die aan de stichting ook veel had bijgedragen, werd door moeder-overste evenmin in vertrouwen genomen. Tot overmaat van ramp werd pater Wolff door de kerkelijke overheid in 1834 op afstand gezet; hij werd benoemd tot pastoor van de Nijmeegse Molenstraatkerkparochie. In 1839 schoof overste Matthia Stichters hautain en aan een luxe leventje gewend, zelfs haar biechtvader, tevens docent godsdienst van het internaat, aan de kant. De overste was niet te corrigeren, mede ten gevolge van de te onderdanige gehoorzaamheid van haar medezusters. Nadat haar bestuursperiode van tien jaar voorbij was, regelde ze geen nieuwe verkiezing, maar bleef zelf aan de macht. Pas in 1840 volgde een revolte binnen de associatie, dankzij gesprekken van enkele zusters met hun biechtvader tijdens een retraite.

Mère Matthia Stichters moest wel vertrekken. Ze deed in 1841 nog een poging om in het huis in Engelen opgenomen te worden. Ze was niet welkom en bracht vanaf 1842 de rest van haar leven door in het huis dat ze van haar ouders had geërfd. Het juridisch gevolg was evenwel dat vanaf 1840 twee congregaties naast elkaar bestonden. De Amersfoortse pastoor G.A. Vermeulen schreef in 1840 in een brief aan een vertrouweling dat de vereniging feitelijk was ontbonden. Dan volgt een nieuwe ontwikkeling. In Amersfoort zetten de drie overgebleven zusters het onderwijsinstituut voort onder de naam: '*Associatie Van Werkhoven en Co.*'. Bij pastoor Vermeulen legden ze in 1841 nieuwe geloften af. Mère Marie Joseph Kisters werd overste van de Amersfoortse 'Congregatie van Onze Lieve-Vrouw'. Medezusters waren soeur Marie Agnes Kisters en soeur Brigitte Hans. De eerder naar een convent van de derde orde van St. Franciscus in Maarssen (U.) uitgewekenen, kwamen in

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 53 14-02-2021 17:34

1843 terug: Theresia Weysenfeld en Louise van der Leeuw. In Engelen woonden en werkten rond 1840 vijf religieuzen. Ze hadden nauwelijks contact met Amersfoort. Gedurende de jaren 1845/1850 werden vier pogingen ondernomen om beide congregaties, die nu verschillende constituties en huishoudelijke regels hadden, nader tot elkaar te brengen. Maar Joannes Zwijsen lag dwars. Hij was de rechterhand van de apostolisch vicaris en vanaf 1845 had hij het toezicht op JMJ. Hij hield vast aan de regels die hij 'Engelen' had opgelegd. Die waren voor Amersfoort niet acceptabel. De zusters van beide huizen waren wel genegen tot toenadering, maar hadden geen macht tegenover Zwijsen. Toen pater Wolff wilde bemiddelen, bleek de vrees van de zusters voor Zwijsen zo groot, dat overste Marie Joseph Kisters van Amersfoort het volgende besluit nam: '*Wij zijn wel twee onderscheidene takken, maar toch uit één en dezelfden boom*'. Dit schreef ze aan pater Wolff en daarmee was de discussie gesloten. Op 7 april 1851 toonde Pater Wolff zich dankbaar vanwege 'zijn' oprichting van de congregaties en het werk van de voorafgaande dertig jaar. Hij meldde dit in een brief: '*Overigens kan ik God niet genoeg danken, dat hij mij zo lang heeft laaten leven dat ik de beyde takken van het instituut goedgekeurd en met zoo veele voorregten versierd nog mag beleven.*' De beide congregaties kwamen hierna afzonderlijk tot grote bloei.

Engelen: moederhuis van JMJ: 1840 - 1871

In oktober 1826 kwam een tweetal 'jonge juffrouwen' van de Amersfoortse 'Pédagogie Chrétienne' naar Engelen om er een naaischool voor arme meisjes te beginnen. Dit gebeurde op verzoek van de plaatselijke pastoor, de pater norbertijn Jacobus van Hooff. Die had hiervoor pater Mathias Wolff benaderd. Wolff ging direct in op het verzoek, want 'zijn' huis in Amersfoort raakte overvol. In 1827 volgden nog twee dames, in Amersfoort opgeleid als onderwijzeres, om in Engelen een pensionaat te starten voor jonge juffrouwen onder de firmanaam '*Van Engelen en Compagnie*'. Deze schuilnaam achtten ze nodig vanwege de zeer antiklerikale elite in de bestuursorganen van de overheid. Een bijzondere omstandigheid was - zo bleek nadien - dat de dames Leysen, Jansen en Smits uit België ook door pastoor van Hooff uitgenodigd en verwelkomd waren. Ze namen liefdewerk op zich in de parochie: de zorg voor ouderen. Maar ze vertrokken na enkele jaren naar Tilburg en richtten onder leiding van pastoor Joannes Zwijsen in 1832 een andere congregatie op. Die van de Zusters van Tilburg, de Zusters van Liefde, van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid. Zowel de burgemeester, de gouverneur van de provincie, als de minister stonden afwijzend tegenover de oprichting van katholieke onderwijsinstellingen, zoals in Engelen. Zeker nu een nauwe relatie bleek te bestaan met de jezuïet Wolff die kapelaan in Culemborg was, maar regelmatig in Engelen gesignaleerd werd. Toch kwam het tot een goedkeuring in december 1827 van Gedeputeerde Staten voor de oprichting van '*een kostschool voor jonge jufvrouwen waarin onderwijs zoude worden gegeven in de beginselen der Nederduitsche en Fransche talen en hetgeen verder tot eene beschaafde opvoeding behoort, welke kostschool zich enkel en alleen zal bepalen tot onderwijs van jonge jufvrouwen die van elders komen.*' De argumentatie van pastoor Van Hooff, dat de kostschool tot *'meerder vertier en welvaart in de gemeente zal strekken en niet het minste nadeel zal hebben voor de plaatselijke school*' zal zeker meegewogen hebben.

← *Muurhuizen te Amersfoort* - MUSEUM FLEHITE, AMERSFOORT

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 55 14-02-2021 17:34

Engelen was een dorpje met ca. 50 woningen en 299 inwoners. Het gehuurde huis raakte snel te vol met jonge dames en nieuwbouwplannen voor een betere huisvesting werden door Van Hooff en Wolff voortvarend aangepakt. Het bedelen ging hen goed af. De cruciale steun op politiek vlak kwam van de notabele Henri (Hein) de Wijs uit 's-Hertogenbosch, een vurig katholiek en fel tegenstander van het antikatholieke overheidsbeleid. In 1828 kwam het mooie pensionaat langs de Dieze gereed voor de prijs van *ƒ* 60.000. Het aantal pensionaires nam snel toe: rond 1830 woonde er een dertigtal jonge dames, uit vooraanstaande families uit 's-Hertogenbosch (o.a. van De Wijs, Van Rijckevorsel, Luyben) en dochters van notabelen uit het hele land.

Klooster in Engelen ca. 1842 - ANGRISA HEEMKUNDEKRING, ENGELEN

Toch bleef er 'grote ongerustheid' leven bij de koning, ministers, gouverneur en burgemeester die onderzoek na onderzoek instelden en de school onder bijzonder toezicht hielden. Engelen lag in die tijd betrekkelijk geïsoleerd, beurtschippers zorgden wel voor een geregelde verbinding over het water. Het onderwijs aan juffrouwen van de gegoede stand werd de primaire taak. Het ging om algemeen vormende vakken als Nederlands, Frans, rekenen, schrijven en vrouwelijke handwerken. Piano- en tekenlessen waren mogelijk op verzoek. Wolff zorgde dat spiritualiteit een belangrijke plaats innam in het dagelijks leven. Het ging voorspoedig met de congregatie, nieuwe postulanten werden aangenomen, kerkelijke goedkeuring volgde en de burgerlijk-juridische status werd geregeld. Op 30 september 1842 vond in 's-Hertogenbosch ten overstaan van notaris H.A. Bijvoet de oprichting plaats van het Zedelijk Lichaam '*Vereeniging van Vrouwen tot het geven van Onderwijs*', gevestigd te Engelen. De oprichtingsakte regelde - in zestien artikelen - zeer stringent het doel, het bestuur, de organisatie en financiën van het Zedelijk Lichaam. In het bestuur zat ook Catharina Margarethe Buissink, na 1840 ingetreden, en nu al schoolhouderesse van het in 1841 opgerichte succursale huis in 's-Hertogenbosch, in de Kerkstraat 59. De apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch, H. den Dubbelden (1769 - 1851), gaf ook toestemming nieuwe 'kloosterhuizen' te stichten. In 1840 telde de congregatie in totaal twaalf zusters. Vijf in Engelen, één in 's-Hertogenbosch, drie in Nijmegen en in Zevenbergen ook drie. De crisis in Amersfoort, eerder vermeld, ging goeddeels aan hen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 56 14-02-2021 17:34

voorbij. Pater Wolff adviseerde, enthousiasmeerde en zorgde ervoor dat het huis in Engelen zelfstandig verder zou gaan. De huizen in 's-Hertogenbosch, Nijmegen en Zevenbergen zouden hieraan onderhorig blijven. Pater Wolff mocht zich van de orde-overste van de jezuïeten niet meer bemoeien met Amersfoort. Hij concentreerde zich daarom op Engelen. Zuster Clara Lantman werd op voorstel van Wolff door de medezusters in 1840 tot overste gekozen. Wolff redigeerde ook de Constituties en de Regel van het klooster. 'Regels en Inrigtingen van de Zusters der Heilige Maagd anders genoemd Pédagogie Chrétienne of het Gezelschap van Jezus, Maria, Jozef'. Sindsdien luidt de naam: Congregatie van de H. Maagd Maria, genaamd het Gezelschap van Jezus, Maria en Jozef.

Samenvattend: de vestiging in Engelen, aanvankelijk het succursale huis van Amersfoort, werd het moederhuis van JMJ, onder algemeen overste Clara Lantman. Pater Wolff had een belangrijke rol in deze ontwikkeling, maar werd na 1845 door de coadjutor van apostolisch vicaris Den Dubbelden op een zijspoor gezet. Deze coadjutor was Joannes Zwijsen, die in 1832 de congregatie van zusters van Tilburg had gesticht, de 'Zusters van Liefde, van O.L. Vrouw, moeder van Barmhartigheid' (SCMM). Hij reorganiseerde de congregatie JMJ te Engelen en vanaf 1845 nam hij de leiding over van pater Wolff. Moeder-overste Clara Lantman en assistente soeur Adrienne Pijpers hadden het er maar moeilijk mee. Wolff was vooral een spiritueel adviseur, Zwijsen meer een autoritaire bestuurder.

Portret Mgr. Joannes Zwijsen
COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG

Zusters van JMJ onder leiding van Mgr. Joannes Zwijsen

De congregatie van Engelen was vrij klein, vergeleken met de door pastoor J. Zwijsen in 1832 in Tilburg opgerichte Congregatie. (De 'Zusters van Tilburg'). In 1845 had de 'Congregatie van Engelen' 38 leden, 18 geprofeste en 20 novicen, verdeeld over het moederhuis in Engelen en de huizen in 's-Hertogenbosch (Kerkstraat 59), Waalwijk, Zevenbergen en Nijmegen. Johannes Zwijsen vreesde voor het voortbestaan van de congregatie, na de crisis in Amersfoort. En hij had als sociaalvoelend pastoor elke zuster nodig om de armen in 'zijn diocees' kansen tot ontplooiing te bieden. Daarom trad hij voortvarend op, waartoe hij nu bevoegd was. Hij was namelijk in 1842 tot coadjutor, naaste medewerker en plaatsvervanger van apostolisch vicaris H. den Dubbelden benoemd, met recht van opvolging. ('Apostolisch vicaris': de titel van een 'bisschop' in een missiegebied). Hij zette zich in voor de toekomst van de congregatie van JMJ. Dat was wel tegen het zere been van de jezuïet pater Wolff. Zeker toen bleek dat de overste van de jezuïeten - die was in conclaaf geweest met Zwijsen - begrip bleek op te brengen voor Zwijsens standpunt. De generaal-overste droeg Wolff op zich niet meer met de dagelijkse leiding van de congregatie bezig te houden: *'Het behoort op geen enkele wijze aan een man van de sociëteit der Jezuïeten'*.
De zusters waren er niet gelukkig mee, maar berustten in de situatie. Zwijsen schreef een nieuwe Regel, vooral betreffende het bestuur van JMJ. Het toezicht en de jurisdictie kwamen aan de 'ordinarius', de bestuurder namens de kerkelijke overheid, dus aan hemzelf. In 1845

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 57 14-02-2021 17:34

werd mère Clara Lantman volgens de nieuwe Regel herkozen tot overste, niet meer voor 10 jaar, maar voor 6 jaar. Alle zusters legden tegenover pater Wolff opnieuw de geloften af op de Regel die Zwijsen had geschreven. Dat werd hem wel vergund, maar moet extra pijnlijk voor hem geweest zijn. Den Dubbelden en Zwijsen waren zeer tevreden. De burgerkleding van de nonnen, toch zeer sober en stemmig (een zwart kostuum, met neepjesmuts en pelerine), werd verwisseld door uniforme religieuze kledij: habijt met kap en sluier. Nu de tijden zo veel gunstiger waren geworden, konden religieuzen, zonder dat ze ergernis van de buitenwereld ondervonden, op deze manier verschijnen. Geloften werden voortaan afgelegd in twee fasen: tijdelijke en eeuwige. Vanaf 1848 werd begonnen met een jaarlijkse statistiek: de zgn. 'Staat van het personeel der congregatie en van de veranderingen en bijzonderheden'. Na het overlijden van apostolisch vicaris H. den Dubbelden in 1851 nam J.≈Zwijsen die functie over en later zou hij bisschop worden.

In 1851 sloot de algemeen overste van de congregatie van JMJ te Engelen, Clara Lantman, een contract met de pastoor van Culemborg, de jezuïet P. Corstiëns. Het ging over de vestiging van een huis en bewaarschool in die plaats, per 1 mei 1852. De opening van het huis werd op die datum gevierd ter gelegenheid van het gouden priesterfeest van pater Wolff. Deze was er zeer verheugd over. Zijn patroonheilige, de apostel Matthias, werd ook de patroon van het nieuwe huis. Met het kloosterleven en de school ging het goed in Culemborg, en de algemeen overste begon daarom in 1855 ook een pensionaat in een tweetal woningen aan de Markt die door een rijke familie was afgestaan. Daar was Zwijsen niet bepaald gelukkig mee, zo liet hij haar in een brief weten. De school lag naar zijn mening veel te dicht bij het kleinseminarie, de priesteropleiding. Hij had geen bezwaar tegen een pensionaat in een ander deel van de stad. Dat kwam er inderdaad, in 1860, 'Mariakroon' geheten. In de tuin van Mariakroon is honderd jaar na het overlijden van Mathias Wolff, in 1957, een grafkapel boven zijn laatste rustplaats opgericht. Die staat er nog steeds en is onlangs opgeknapt. De weinige stoffelijke resten zijn in 1979, tweehonderd jaar na zijn geboorte, overgebracht naar de begraafplaats van het JMJ-verzorgingshuis in Heeswijk. Er waren goede vooruitzichten voor de congregatie, dankzij het initiatiefrijke bestuur van Clara Lantman. Toch zou het niet goed aflopen met haar. Tijdens een retraite in 1856, geleid door twee jezuïeten, deden enige zusters een boekje open over haar hoogmoedig optreden. Zwijsen werd op de hoogte gebracht en hij adviseerde zuster Clara in een persoonlijk gesprek om af te treden. Ze kon niet anders dan die raad opvolgen. Ze werd ziek en moest worden opgenomen in het krankzinnigengesticht Reinier van Arkel in 's-Hertogenbosch. Ze overleed daar in 1880 op 74-jarige leeftijd.
In 1877 overleed bisschop Zwijsen en werd opgevolgd door A. Godschalk, die nu het toezicht op de congregatie kreeg, zoals alle volgende bisschoppen van 's-Hertogenbosch dat zouden hebben.

Moederhuis van JMJ te 's-Hertogenbosch, vanaf 1871

Tussen 1850 en 1857 was de congregatie JMJ gestaag gegroeid, met 10 à 15 intredingen van postulanten per jaar. In 1857 telde de congregatie 152 leden, in 1890 was dat aantal gegroeid tot 497. De zusters woonden in 47 kloosters door het hele land. Tussen 1890 en 1910 verdubbelde weer het aantal. In die periode is de congregatie ingegaan op verzoeken om assistentie van enkele bisschoppen in Oost-Indië en Brits-Indië. In het jaar 1904 telde de congregatie 66 kloosterhuizen. In het aartsbisdom Utrecht 14, in de bisdommen 's-Hertogenbosch 27, Haarlem 20, Breda 2, Roermond 1 en ook 1 in het apostolisch vicariaat Batavia in Nederlands Oost-Indië, te Tomohon op Celebes, en 1 in het aartsbisdom Madras, in Brits Indië, te Guntur. De congregatie telde in 1904 precies 1400

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 58 14-02-2021 17:34

religieuzen, onder wie 1126 geprofesten, 197 postulanten en 77 novicen. Zij gaven aan 27.316 kinderen onderwijs, 9172 leden van allerlei Christelijke verenigingen ontvingen vorming en begeleiding en 949 hulpbehoevende personen werden verzorgd. Het blijkt dat er veel verzoeken binnenkwamen om huizen en scholen te stichten. De energieke algemeen overste, Séraphine Pullens (1833 - 1907), die vanaf 1875 tot aan haar overlijden overste was, kon niet alle aanvragen honoreren, door een tekort aan gekwalificeerde hoofd- en hulponderwijzeressen. In 1875 kwam er, nog op aanraden van Zwijsen, een betere opleiding, opdat meer zusters zouden slagen voor de examens.

De Australische arts, Sister Mary Glowrey (1887 - 1957) in 1920 ingetreden bij JMJ met patiënten in Guntur
COLLECTIE JMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In 1877 kwam die school naar de Postelstraat in 's-Hertogenbosch. Daar woonden 'educandinnen', zo werden de dames genoemd die op het internaat verbleven en studeerden voor onderwijzeres. Men hoopte dat ze later zouden intreden in de congregatie. Deze opleiding werd gegeven op de zgn. normaalschool die later werd omgezet in 'kweekschool'. Die naamwisseling was rond 1900 een feit in 's-Hertogenbosch. Er werden ook handwerkcursussen door de religieuzen gegeven, in naaischolen, zodat de leerlingen later financieel onafhankelijk konden worden. De zusters bekwaamden zich nog in een andere vorm van liefdewerk: de zorg. Uit liefdadigheid stichtten ze huizen, waar arme oude mannen en vrouwen verzorgd konden worden. Het moederhuis werd in 1871 verplaatst van Engelen naar 's-Hertogenbosch. Aan de Postelstraat. Het besluit werd al in 1863 genomen, omdat Engelen zo moeilijk bereikbaar bleek tijdens overstromingen. De nabijgelegen stad 's-Hertogenbosch lag centraal en was al per spoor bereikbaar. Bovendien bezat JMJ daar al een klooster met scholen in de Postelstraat. In de jaren 1857, 1878, 1889 en 1919 kwamen onderwijswetten tot stand die uiteindelijk leidden tot volledige gelijkstelling van het bijzonder onderwijs met het openbaar onderwijs. De jaren van bittere armoede

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 59 14-02-2021 17:34

van de congregatie, waarbij men moest woekeren met de middelen en eigenlijk volledig afhankelijk was van weldoeners en giften in de plaatsen en dorpen waar de congregatie zich vestigde, waren na 1920 voorbij.

Postulanten tijdens de les op Sulawesi 1957 - COLLECTIE JMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Expansie tot 1960 … tal van kloosters in de omgeving

De expansie in de eerste eeuw van het bestaan van de congregatie verliep zeer voorspoedig. Tussen 1829 en 1890 werden 47 kloosters gesticht, in de jaren 1890 - 1920 nog eens 20. Maar … tussen 1920 en 1945 kwamen slechts 9 kloosters tot stand. In en rond 's-Hertogenbosch ontstonden talrijke succursalen, nevenvestigingen, tussen 1840 en 1930. Kloosters met scholen en vormingscentra, klinieken en andere zorginstellingen,
bij voorbeeld:
Waalwijk, 1844, het St. Theresiagesticht aan de Kasteellaan 4, bij het ziekenhuis, tot 1970.
Vlijmen, 1849, het St. Franciscusgesticht aan de Pastoor van Akenstraat, tot 1981.
Berlicum, 1859, het St. Vincentiusgesticht aan de Kerkwijk 40, tot 1977.
Boxtel, 1862, het St. Annagesticht aan de Duinendaal 12, tot 1972, daarna aan de Achterberghstraat Gemonde, 1865, het St. Antoniusgesticht, tot ca. 1965.
Besoyen, 1879, het St. Johannesgesticht, tot 1949.
Helvoirt, 1882, het St. Nicolaasgesticht, tot 1960.
Lithoijen, 1884, het St. Norbertusgesticht tot 1949.
Drunen, 1887, het St. Jacobusklooster aan de Grotestraat, tot 1962.
Baardwijk, 1889, het St. Antonius van Paduagesticht aan de Loeffstraat, tot 1959.
Heeswijk, 1904, het St. Cuneragesticht, op enkele adressen, aan de Zijlstraat en Abdijstraat.
Nijmegen, 1829, in de Lange Burchtstraat, pensionaat Saint-Louis, dat bij het bombardement in 1944 verloren ging, evenals de scholen aan de Oude Stadsgracht. (24 kleuters en 8 nonnen verloren het leven). Na de oorlog volgde herbouw, aan de Wedren.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 60 14-02-2021 17:34

Nijmegen: Mariënbosch, het klooster en meisjespensionaat voor MMS uit 1923/'24 op de hoek Groesbeekseweg/Sophiaweg, met een kapel uit 1929 ontworpen door architect Charles Estourgie. Het werd door JMJ verlaten in 1995 en is in 2014 verbouwd en uitgebreid tot onderkomen van 350 studenten.

In de jaren '50 van de vorige eeuw werden veel huizen en instellingen van JMJ in ons land opgeheven. In de huizen in Boxtel en Heeswijk worden oudere zusters verzorgd. In 1940 waren er bijna 2000 religieuzen lid van in de Congregatie in Nederland en er werkten 150 Nederlandse Zusters in de missielanden Indonesië (Oost-Indië) en India (Brits-Indië). Na 1960 traden er in Nederland bijna geen nieuwe leden meer in. Uitbreiding vond wel plaats in de missielanden.

Missielanden: de toekomst van JMJ

Vanaf 1898 richtte de congregatie zich ook op ontwikkeling en missionering in andere werelddelen. Eerst in Nederlands Oost-Indië/Indonesië. Groepjes zusters van JMJ werden uitgenodigd om de priesterorden en -congregaties te helpen op Celebes en Sumatra. Vooral voor het onderwijs, de zorg en de catechisatie waren ze nodig. In 1897 werd door de algemeen overste een oproep gericht aan alle geprofeste religieuzen beneden de 45 jaar om zich aan te melden als vrijwilligster voor de missie in Oost-Indië. Er meldden zich 400 kandidaten, zo groot was het enthousiasme. Zes begaafde zusters werden uitverkoren. Ze arriveerden in 1898 en begonnen met het 'christelijk onderwijs en de godsdienstige en maatschappelijke opvoeding der vrouwelijke jeugd van Tomohon en omstreken', in het afgelegen Noord Celebes. Hoe het hen en de volgende groepen zusters verging, wordt boeiend beschreven in de literatuur (Driessen en Van de Ven). In 2013 waren er drie Indonesische Provincies van JMJ, bestuurd vanuit Jakarta, Makassar en Manado, met in totaal 54 huizen, 296 geprofeste zusters en acht novicen, die werkten in het onderwijs en de gezondheidszorg. In 2016 is 'Indonesië' een zelfstandige congregatie geworden. In Brits Indië/India vestigden zich vanaf 1904 Nederlandse zusters van JMJ. Na zo'n veertig jaar blijkt dat het moeizame, maar succesvolle werk in onderwijs en gezondheidszorg tot stand is gekomen door slechts 73 Nederlandse religieuzen, die honderden inlandse zusters opleidden. Ze zijn nog steeds actief In het gebied in het zuidoosten van India, in het Teluguland, vooral in en rond de steden Guntur, Bangalore, Kurnool, Hyderabad en Nellore.

Er moesten grote problemen overwonnen worden in dit land met zo'n afwijkende cultuur. Het kastensysteem en de ondergeschikte positie van vrouwen in het algemeen, werden pas na vier à vijf decennia gerespecteerd. De Engelse missiecongregatie van Mill Hill en de inlandse 'zusters', de amagaroes, hielpen de Nederlandse religieuzen zich aan te passen. Bekeringswerk onder de Telugus was heel complex, omdat kaste, religie en maatschappelijke orde zo nauw met elkaar verweven zijn. De periode van 1904 tot 1962 wordt ook boeiend beschreven in de studie van Driessen en Van de Ven. Na de onafhankelijkheid van India in 1947 kon het werk gecontinueerd worden. Dankzij dit ontwikkelingswerk in onderwijs en gezondheidszorg werden de zusters gewaardeerd door de bevolking. Tot voor kort waren er 4 provincies in India van JMJ, het is een bloeiende tak van de congregatie met 94 huizen en 680 zusters. De provinciale oversten hebben zich gevestigd in Bangalore, Guntur, Hyderabad en Raipur. Er werken geen Nederlandse zusters meer, maar deze provinciale besturen vielen tot 2016 onder het algemeen bestuur dat in Nederland zetelt. Vanaf 2016 vormt JMJ-India een zelfstandige congregatie. In Tanzania heeft JMJ gewerkt van 1958 tot 1976, in Australië van 1960 tot 1984 en in Ghana begonnen in 1990 Indiase en Indonesische zusters met ontwikkelingswerk.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 61 14-02-2021 17:34

Wat de duizenden religieuzen sinds 1822 heeft bewogen om actief in de wereld te staan, wordt duidelijk in het geschrift dat zuster Laetitia Aarnink, provinciale overste van JMJ-Nederland, publiceerde: 'De Geest die ons beweegt'. Het is ook opgenomen aan het eind van de studie van Driessen en Van de Ven. Het is een Bijbelse opdracht, gesteund door de Kerk, en steeds geïnspireerd door de spiritualiteit van Ignatius van Loyola en Vincentius à Paulo.

Na deze algemene geschiedenis van JMJ vervolgen we met de vestigingen die in 's-Hertogenbosch werden gesticht door de congregatie.

Viering onafhankelijkheid van India op een JMJ-school - COLLECTIE JMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Engelen, pensionaat: Onze Lieve-Vrouw van Lourdes; 1826 - 1862 en 1871 - 1953

De vroegste geschiedenis van het klooster in Engelen is al in het voorgaande geschetst. In 1826 werd hier een pensionaat gesticht voor jonge dames uit gegoede families. De prospectussen van rond 1850 geven een inkijkje in de omvang van de leerstof op school. De volgende vakken worden onderwezen: *de Christelijke lering, de Gewijde geschiedenis, het Lezen, het Schrijven, het Theoretisch en Praktisch Rekenen, het Boekhouden, de Hollandse taal, de Franse taal, de grondbeginselen der Letterkunde, de Briefstijl, de Aardrijkskunde en de vrouwelijke Handwerken*. Ook voor lessen in de Hoogduitse en Engelse taal en muziek bestond gelegenheid. Het pensionaat bleef bestaan tot 1862 en moest toen sluiten, gedwongen door financiële nood, vanwege besmettelijke ziekten en overstromingen. Die winter raakte Engelen geïsoleerd. Het hele dorp stond blank, behalve het pensionaat en de naburige kerk. Mère Adrienne Pijpers schreef bovendien in een brief aan het bestuur dat het eigenlijk onmogelijk was om met 25 pensionaires in de behoeften van 50 zusters te voorzien. In 1862 was er, tot overmaat van ramp, ook nog sprake van enige tyfusgevallen en moest de schoolvakantie vervroegd worden. Er zat uiteindelijk niets anders op dan het pensionaat te sluiten. JMJ bedacht al eerder plannen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 62 14-02-2021 17:34

om het moederhuis naar 's-Hertogenbosch te verplaatsen, maar nu moest werkelijk de kogel door de kerk. Het duurde nog tot 1871 voordat het nieuwe gesticht in de Postelstraat werd betrokken. Dat jaar kon toevallig ook het pensionaat in Engelen heropend worden voor enkele tientallen dames. In 1875 kocht JMJ twee woonhuizen naast het pensionaat. Die werden verbouwd tot schoollokalen en het jaar daarop kwamen de kinderen naar de bewaarschool en de meisjesschool. Er volgden nadien meer uitbreidingen. In 1909 ontwierp architect A. Pijnenburg een nieuwe bewaar- en meisjesschool, ook toegankelijk voor de dorpskinderen. In 1918 werd begonnen met mulo-onderwijs. Dat jaar telde het pensionaat bijna honderd leerlingen. Het eeuwfeest van het pensionaat *O. L. Vr. v. Lourdes der Zusters van het Gezelschap van JMJ* werd in 1926 uitbundig gevierd. In die tijd bleek dat de Lambertuskerk, naast het pensionaat gelegen, en daterend uit 1830, in Waterstaatsstijl gebouwd, te klein werd. Vooral vanwege het grote aantal van 85 pensionaires. In 1933 is op dezelfde plaats een nieuwe kerk gebouwd en ingewijd op de Graaf van Solmsweg 73 - 75. De architect was H.M. de Graaf. Tijdens de oorlog is het onderwijs doorgegaan, met de onvermijdelijke ontberingen, maar in september 1944 werden de pensionaires naar huis gestuurd. Het pensionaat werd een toevluchtsoord voor evacués. Dat was niet naar de zin van de bezetter en eind oktober vluchtten veel bewoners de polder in, richting Vlijmen. Door de omstandigheden gedwongen wilde een groep weer teruglopen naar Engelen, maar kwam onder granaatvuur te liggen, zes zusters en tien burgers werden gedood.

Pensionaat in Engelen - COLLECTIE JMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Acht jaar na de oorlog, in 1953, werd de zusters-communiteit met het pensionaat opgeheven. De belangstelling voor meisjesinternaten was sterk afgenomen. Van 1826 tot 1862 en van 1871 tot 1953 was er zeer verdienstelijk werk verricht, nu kwam er een eind aan. Het complex werd verkocht. Een 'Blindenpension' werd er gehuisvest. Het was een tehuis voor 50 à 60 blinde vrouwen die er een werkplaats hadden om zoveel mogelijk in het eigen onderhoud te voorzien. Toen de BLIZO (blindenzorg) eind jaren '60 naar de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 63 14-02-2021 17:34

Steffenberg in Vught verhuisde, verpauperde het 'hoge huis aan de Dieze'. In 1973 werd het overgedaan aan de gemeente 's-Hertogenbosch, totdat twee bouwkundigen, de heren Paul Kooijman en Paul Huddleton Slater het opkochten en begonnen met een reconstructie. Mevrouw Huddleton Slater-Wijns nam, na het overlijden van haar man, het voortouw tijdens de decennia durende verbouwingen. Sacristie, kapel, slaapzalen, spreekkamer en voorraadkelders zijn nog herkenbaar in de 6 appartementen die nu ingericht zijn in de vijf bouwlagen.

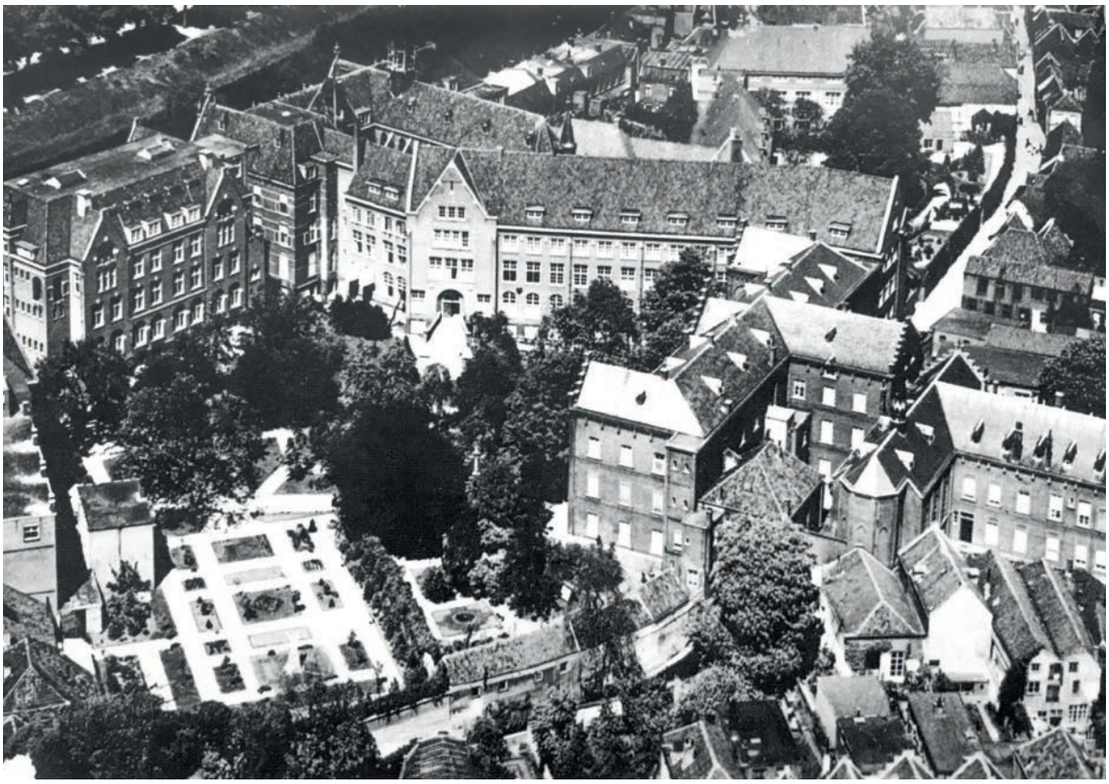
Kerkstraat 59, eerste huis in 's-Hertogenbosch-centrum 1841 - 1857

Dit huis, de 'Snuyfmolen', is het derde huis, richting Markt, gezien vanaf de Korte Putstraat. Het was in 1833 eigendom van Adrianus Coppens. Eén van zijn dochters, Petronella Dymphna Coppens, erfde het in 1844. Zij was in 1829 uitgetreden bij de Zusters van de Choorstraat, om haar vader thuis te kunnen verzorgen. Ze bleef zich evenwel inzetten voor onderwijs aan arme meisjes en had in de Torenstraat een privéschooltje. In de Kerkstraat 59, op een perceeltje van 329 m², had JMJ vanaf 1841 een klooster en schoolklassen ter beschikking. Petronella Coppens deed het in eigendom over aan JMJ, in 1857. In het kadaster staat de naam van de eigenaar: '*Het Zedelijk Lichaam onder de benaming van Vereeniging van Vrouwen tot het geven van onderwij*s'. Een andere bron die deze feiten bevestigt is de 'Kroniek van de Zusters van Tilburg' *(zie hoofdstuk 4A)*. Die kroniek bevindt zich in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in St. Agatha. Die beschrijft de geschiedenis van deze door J. Zwijsen gestichte congregatie over de vestiging in 's-Hertogenbosch. Vanaf 1852 had deze Tilburgse congregatie een klooster in de Hinthamerstraat 164, in het huis Ganzenpoort. Daarin staat letterlijk over het jaar 1854 op bladzijde 15: '*Maar de Zusters van Engelen, die destijds in de Kerkstraat* (!) *woonden, openden insgelijks eene bewaarschool voor meer gegoede kinderen en toen gelastte Monseigneur* (Zwijsen) *ons, eene taalschool te beginnen voor meisjes uit den burger- en netten stand*'. Hieruit blijkt dat Johannes Zwijsen, de oprichter van de Tilburgse congregatie en geestelijk adviseur van de zusters van Engelen geen onenigheid wenste tussen beide congregaties. Hij wees elk een eigen territorium toe met gelijksoortige vormen van onderwijs voor dezelfde doelgroepen. Eerdergenoemde Petronella D. Coppens had met enige wrevel de congregatie van de zusters van de Choorstraat verlaten. Ze steunde daarna met grote vastberadenheid beide andere grote zustercongregaties in de stad: die van JMJ en die van de 'Tilburgse' zusters. Het huis in de Kerkstraat werd, zoals gezegd, vanaf 1841 door JMJ betrokken en er werd een nieuwe school voor burgerkinderen geopend, onder leiding van soeur Marie Thérèse Buissink. Ze had kort tevoren onderwijsexamen gedaan in 's-Hertogenbosch, in de vakken Nederlands, Frans en Duits. Het klooster, met de school, begonnen snel te groeien onder haar capabele leiding. Van de vijf novicen die in 1842 intraden in de congregatie gingen er dan ook vier naar dit huis. Het werd een particuliere eliteschool, geen liefdegesticht. Dit was de beslissing van de apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch de Heer Den Dubbelden. Hij redeneerde dat de zusters van de Choorstraat al liefdewerk deden in de parochie van Sint-Jan. Na de dood van Den Dubbelden in 1851 kreeg JMJ meer armslag. Er werd bij voorbeeld een eigen huiskapel in gebruik genomen. Met de scholen ging het goed: in 1855 kwam er een zondagsschool voor godsdienstles bij. In 1856 waren er 90 externe leerlingen. Voor de godsdienstles kwamen 152 kleuters en 110 kinderen wekelijks opdagen. De 'Zusters van Engelen' bleven van 1841 tot 1857 aanwezig in het huis in de Kerkstraat. Het had een achteruitgang in het steegje Putgang en er waren verschillende klaslokaaltjes. Daarna verkochten ze het gebouw aan het Departement der Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 64 14-02-2021 17:34

Postelstraat 18 in ’s-Hertogenbosch 1857 - 1976; moederhuis van 1871 tot 1899

Al gauw bleek het huis in de Kerkstraat te klein. Daarom werd in 1857 in de Postelstraat de herberg Oud-Keizershof verworven, waarachter open terreinen lagen die tot aan de stadswallen reikten. Het terrein met de bebouwing werd door de congregatie aangekocht voor ƒ 10.118,37 incl. de overdrachtskosten enz. De verbouwing kostte nog zo’n ƒ 3.000. Er moest veel geleend worden en men was, zoals steeds, aangewezen op giften. Het huis Kerkstraat 59 bracht ƒ 5.350 op. Het logement Oud-Keizershof stond op de plaats waar vanaf het jaar 1258 onder andere een refugiehuis had gestaan van de Norbertijner abdij van Postel (B). Het was te beschouwen als een uithof, een soort stadsboerderij. Vanaf 1475 werd het complex aan derden verhuurd onder de voorwaarde dat in tijden van nood de monniken er hun toevlucht konden zoeken. Dit ‘thuis van Postel’ werd in 1614 geschonken aan de Kapucijnenorde die zich drie jaar eerder in de stad gevestigd had, achtereenvolgens in de Windmolenbergstraat en de Diepstraat. De Kapucijnen lieten het huis voor wat het was, dat was niet veel, en bouwden met subsidie en een schenking van 3000 stenen een kloostertje met 33 cellen en een kapel. Ze verwierven nog meer grond, vanaf de huidige Capucijnenpoort tot aan de Berewoutstraat. De Kapucijnen verruilden ook het voormalige refugiehuis tegen een perceeltje grond en kregen daardoor toegang tot het riviertje de Dieze. In 1629 veranderde alles, de stad was ingenomen door de vijandige regering in Den Haag. De Staat verkocht het geconfisqueerde klooster aan particulieren. Vanaf 1700 werd de voormalige kapel als bierbrouwerij gebruikt. Het voormalige refugiehuis - intussen ‘Het Keizershof’ geheten - kwam later in handen van Jacob Sassen en die maakte er, met het aangrenzend perceel, een logement van, dat hij onder de naam van ‘Oud-Keizershof’ exploiteerde vanaf het midden van de 18de eeuw.

Kloosters en scholen Postelstraat met Ignatiuskapel en Mariënburg ca. 1930 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 65 14-02-2021 17:34

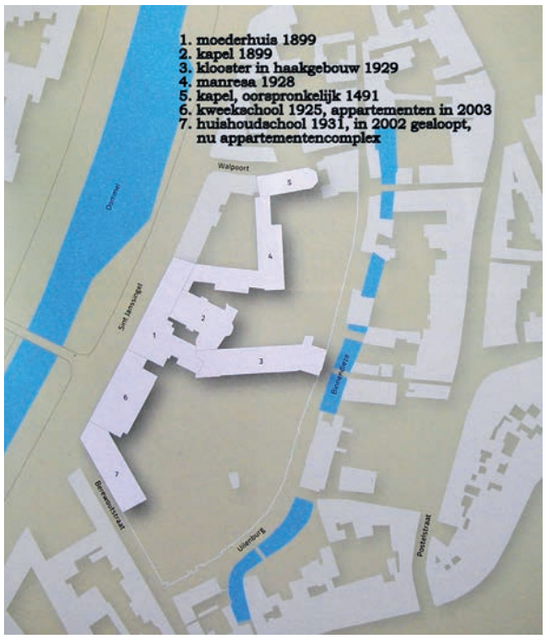
JMJ koch , zoals gezegd, 'Oud-Keizershof' in 1857 en richtte het in als zusterhuis en school. Rond 1870 werden de terreinen van het voormalige Kapucijnenklooster toegevoegd en daarop verrees het nieuwe klooster. Het 'Oud-Keizershof' werd gesloopt en er werden scholen gebouwd. In de zomer van 1871 kwamen de novicen en geprofeste zusters vanuit Engelen naar de Postelstraat. Dit nieuwe moederhuis werd later Sint Ignatiusgesticht genoemd, naar de stichter van de jezuïetenorde, waartoe Mathias Wolff had behoord. Het spirituele leven van de zusters werd gevoed door de 'Geestelijke Oefeningen' zoals ze door Ignatius van Loyola waren beschreven. De Ignatiuskapel werd in 1884 ingezegend. Tot 1899 bleef het Ignatiusgesticht het moederhuis van de congregatie. Daarna kreeg het nieuwe klooster Mariënburg aan de Sint Janssingel deze functie. Beide kloostercomplexen zijn, zoals op de foto's te zien is, rond een centrale tuin gesitueerd. In 1910 werd in de Postelstraat het ernaast gelegen huis 'De Kroon' gekocht, zodat de scholen konden uitbreiden. De lagere meisjesschool had zeven klassen en de mulo negen klassen. In 1936 is er in de Postelstraat sprake van een R.-K. Bewaarschool, een R.-K. Handelsschool voor meisjes, een R.-K. Lagere school, R.-K. Montessorischool, R.-K. ULO-school en een R.-K. Vakschool. In 1967 hebben ook de Oostpriesterhulp, de SOS-hulpdienst en andere organisaties hier onderdak. In 1971 woonden er nog 87 religieuzen in het oude klooster. Vanaf 1970 werden de kloostergebouwen en scholen gesloopt, want ze waren in slechte staat. Op het braakliggend terrein konden een aantal jaren auto's geparkeerd worden. Archeologisch onderzoek werd verricht in 1978. Daarna volgde de bouw van het appartementencomplex tussen het Lamstraatje en de Capucijnenpoort. Op de voorgevel prijkt de indrukwekkende naam 'Keizershof'.

Parochiescholen van St. Cathrien

Een 'armenschool' voor meisjes was reeds in 1842 door pastoor J.H. Corstens van de parochie St. Cathrien opgericht, in de 'Apostelstraat', zoals de Postelstraat in die tijd wel werd genoemd. Het was een lokaal dat voor rekening van de pastoor was gehuurd in een huis dat eigendom was van de heer Hermans. Enige juffrouwen gaven daar tegen een vaste vergoeding les. Van de ouders werd geen bijdrage gevraagd. De directrice was Mej. Antonette Mulders. In 1852 veranderde de situatie. Toen werd herberg 'Rust-Wat', gelegen achter de parochiekerk, aangekocht door het parochiebestuur voor de som van *ƒ* 7.081,07. De herberg werd ingericht als school en gebruikt vanaf 1853. Nadat de 'Zusters van Engelen' zich in 1857 in de Postelstraat hadden gevestigd, namen zij het onderwijs in de Rust-Wat over en werden de juffrouwen eervol ontslagen. De congregatie ontving *ƒ* 300 per jaar aan onkostenvergoeding en salaris van het kerkbestuur. In 1865 werd dit bedrag verhoogd tot *ƒ* 450. Het kerkbestuurslid Ant. Smits was het hiermee oneens en diende zijn ontslag in. In 1869 kwam er een nieuwe pastoor, A.W.D. Kuppen, die meteen een bewaarschool voor arme kinderen, zowel jongens als meisjes, oprichtte, met een lagere school voor arme jongens. De meisjes verhuisden naar de Postelstraat en de jongens kwamen in de voormalige herberg Rust-Wat. De zusters hoefden nu niet meer vier keer per dag over straat, hetgeen men minder passend vond. Ze zouden op de meisjesschool en de bewaarschool het onderwijs verzorgen in geschikte lokalen in de Postelstraat, met aangepaste schoolbehoeften. Het kerkbestuur betaalde de schoolbanken en een vergoeding van *ƒ* 950 per jaar. Op dringend verzoek van pastoor Kuppen bouwde JMJ in 1871 een meisjesschool, St. Catharina genoemd, in de Berewoutstraat. Het kasboek van het kerkbestuur laat zien dat over het jaar 1873 nog twee keer *ƒ* 475 betaald werd aan de '*Nonnen van Engelen*'. Deze armenschool telde na twee jaar al 362 leerlingen. Vanaf 1909 startte ook een patronaat in deze school, waar de zusters gedurende de avonduren aan de schoolvrije jeugd lesgaven in naaien, knippen, strijken en koken. Deze St. Catharinaschool

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 66 14-02-2021 17:34

voor meisjes uit arme gezinnen heeft tot 1923 bestaan. Toen werd in dat gebouw een BLO-school gehuisvest. De zusters beschouwden het als hun taak de toekomst van zwakbegaafde meisjes te verbeteren. In september 1923 startte de BLO-school St. Anna met 32 leerlingen, verdeeld over twee klassen. In 1929 moest dit schooltje verhuizen, vanwege de sloop van het gebouw in de Berewoutstraat. Het vond korte tijd, in 1930, onderdak in de voormalige ambachtsschool in de Keizerstraat. Later verhuisde dit BLO-schooltje naar het Julianaplein. De R.-K. Huishoud- en Industrieschool van JMJ kwam in een nieuw gebouw in 1931 op de hoek van Berewoutstraat/Sint Janssingel. De architect was S.L.A. Orie. Deze school is in 2002 gesloopt en heeft in 2003 plaats gemaakt voor wooneenheden, ontworpen door architect Gerard Derks.

Plattegrondtekening Mariënburg
KARIN VAN ANDEL 2005

Moederhuis Mariënburg 1899 - 2015, Sint Janssingel

In 1895 was het aantal leden van de congregatie gestegen tot 1023, waaronder 64 novicen. En de prognose was dat er een nog sterkere groei zou volgen. Daarom werden er uitbreidingsplannen gemaakt voor het moederhuis in de Postelstraat. De vooruitziende blik bleek reëel: in het jaar 1900 bedroeg het aantal religieuzen 1249, in 1905 waren dat er 1448 en in 1910 al 1616, waaronder 57 novicen. Het moederhuis was ook een tehuis voor oude en ziekelijke zusters. De uitbreiding zou plaatsvinden vanaf de Postelstraat in de richting van de Dommel. In 1880 was JMJ al in het bezit gekomen van een deel van de tuin, die hoorde bij de sociëteitszaal 'Zwartmakershof', met een uitgang op de Uilenburg, en van enkele opstallen, gelegen aan de Westwal. (Dit deel van de Westwal heet sinds circa 1900 Sint Janssingel). De sociëteitszaal zelf werd in 1896 gekocht, met een bijbehorend erf. De eigenlijke tuin van het 'Zwartmakershof' werd eigendom van oud-raadsheer Mr. F. van Lanschot. Daar bouwde hij in 1894 de Van Lanschot's-Stichting: een tehuis voor de huisvesting en verzorging van bejaarde vrouwen die tot het personeel van de familie Van Lanschot behoord hadden. De zorg werd verleend door de zusters van JMJ. (In 1945 is de Stichting opgeheven). De zaal van de sociëteit grensde aan de tamelijk vervallen resten van het middeleeuwse klooster Mariënburg. Alleen een pakhuis, enige oude woningen en de nog in goede staat verkerende voormalige kapel aan de Walpoort - toen een geniekazerne - stonden nog overeind. In 1896 begonnen concrete besprekingen over de uitbreiding van het klooster nu er een flink terrein verworven was. De plannen werden goedgekeurd door bisschop Wilhelmus v. d. Ven. Er werd *ƒ* 100.000 geleend bij particulieren, door de uitgifte van aandelen. Jean Hubert van Groenendael uit Amsterdam, uit de 'school' van Cuypers, werd gekozen tot architect. Het werk vorderde snel, en in 1899 was het neogotische complex klaar, grenzend aan het klooster in de Postelstraat: een kapel en het moederhuis van Mariënburg.

Het hoofdbestuur van JMJ en het noviciaat van de congregatie zouden zich hier vestigen. Het oude moederhuis aan de Postelstraat werd nu een onderhorig huis, met Sint-Ignatius als patroonheilige, waar de oudere zusters konden blijven wonen. De oude kapel uit 1491

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 67 14-02-2021 17:34

aan de zijde van de Walpoort kon door JMJ in 1902 voor ƒ 14.000 gekocht worden. Die kapel bleef behouden en werd eerst als bewaarschool en daarna als postulaat ingericht. Het nieuwe moederhuis kreeg de naam 'Mariënburg', verwijzend naar het middeleeuwse Franciscanessenklooster met die naam, dat in 1423 was gesticht. Het grootste deel van de oude kloostergebouwen van de Franciscanessen die allerlei militaire bestemmingen hadden gekregen nadat de laatste nonnen in 1682 de stad verlaten hadden, werd in 1928 gesloopt. De middeleeuwse kapel aan de Walpoort bleef behouden. Die werd wel volledig verbouwd en gerestaureerd in 1928. Het is een Rijksmonument. In het jaar van de ingebruikname van Mariënburg, 1899, telde JMJ in het land 58 huizen, met ruim 1200 religieuzen, werkzaam in onderwijs en zorg.

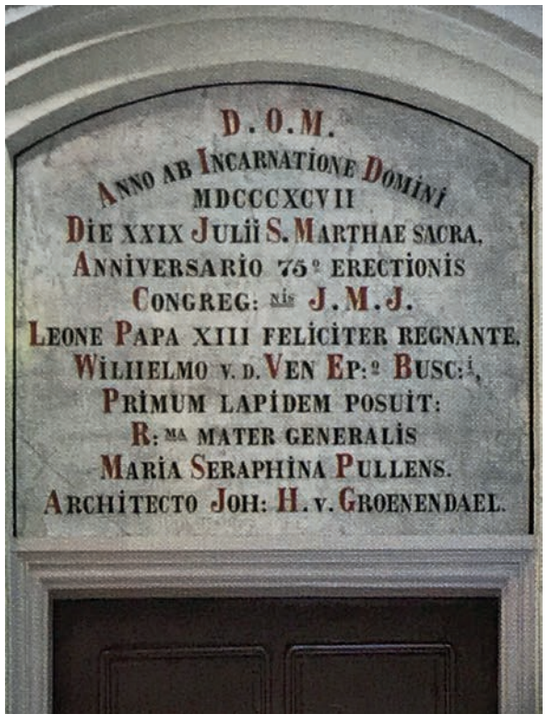

Oorspronkelijk altaar van Hendrik van der Geld in de kapel van Mariënburg
COLLECTIE JMJ, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

normaalschool, vanaf 1899 kweekschool geheten voor de opleiding van onderwijzeressen een nieuw onderkomen. Er werd een vleugel gebouwd met drie leslokalen en een studiezaal. Op de plaats van het huidige 'haakgebouw' uit 1929. Een nieuwe kweekschool werd door architect Charles Estourgie uit Nijmegen ontworpen, aan de Sint Janssingel, naast het moederhuis. Die kwam gereed in 1924. Op het binnenterrein kon in 1929 weer een uitbreiding van het klooster voltooid worden voor de steeds grotere groep geprofeste zusters, novicen en postulanten. Refters, recreatiezalen, slaapzalen en een kapittelzaal kwamen tot stand in het eerdergenoemde haakgebouw. Op de hoek Berewoutstraat/Sint Janssingel moest in 1929 de voormalige armenschool St. Catharina/BLO-school St. Anna gesloopt worden. De ruimte was nodig om de huishoud- en industrieschool te vestigen, die op het Julianaplein niet kon uitbreiden. Die huishoudschool kwam tot stand, ontworpen door architect S.L.A. Orie en werd ingewijd door bisschop A.F. Diepen. Deze R.-K. Huishoud- en Industrieschool werd in 2002 gesloopt. In 1968 werd het internaat van de kweekschool opgeheven. Op de kweekschool zaten toen ongeveer 300 leerlingen, op de Huishoudschool

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 68 14-02-2021 17:34

Mariënburg ongeveer 500 (incl. de avondcursussen), op de Scholengemeenschap Priscilla ('op West', in de Leeghwaterlaan) ook zo'n 400 leerlingen en op de avondcursussen 200. De school voor buitengewoon onderwijs aan zwakbegaafden had 145 pupillen. Er zijn niet veel families in de stad die geen dochters of nichtjes hebben gehad die 'de Mariënburg' niet bezocht hebben. Na de sloop in 2002 van de huishoudschool bouwde Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling daar 32 appartementen en 10 stadswoningen. In de voormalige Kweekschool/Pedagogische Academie - daar werd de laatste les in 1999 gegeven - werd een 23-tal appartementen gerealiseerd, onder architectuur van Gerard Derks van Derks-Stevens Architecten. Daarbij bleef veel van de oorspronkelijke bouw van 1924 bewaard. Op het voormalig parkeerterrein aan de Berewoutstraat is de Uilenburg doorgetrokken en is er een viertal woningen gebouwd onder één kap. In 2001 zijn het klooster Mariënburg uit 1899 en de kweekschool uit 1924 tot Rijksmonumenten verklaard. Klooster en kapel zijn in 2016 verkocht aan Kadans Vastgoed BV te Haaren (N.B.). Door deze projectontwikkelaar worden de gebouwen verhuurd aan de Graduate School Data Science, een initiatief van Tilburg University en de Technische Universiteit Eindhoven. Het meest recente bericht staat in UNTIL, het alumnimagazine van Tilburg University nr. 1 van 2016: "*In het Bossche klooster Mariënburg start de Jheronimus Academy for Data Science. Dit wordt een broedplaats voor studenten, onderzoekers en ondernemers die zich bezighouden met big data. Initiatiefnemers zijn de provincie Noord-Brabant, de gemeente Den Bosch, Tilburg University en TU Eindhoven. De universiteiten bieden hier per september de nieuwe gezamenlijke master Data Science Entrepreneurship aan. Deze kenmerkt zich door een nauwe samenwerking met ondernemers. Met deze master en een aantal andere opleidingen spelen de Brabantse universiteiten in op de groeiende behoefte van bedrijven aan big-dataspecialisten*". Dit is een indrukwekkende bestemming voor het klooster, waaraan altijd al scholen waren verbonden.

Gedenksteen 75 jaar JMJ in de kapel van Mariënburg
FOTO TON VOGEL

Op de gedenksteen staat: D.O.M. In het jaar O.H. 1897 de 29e juli, het feest van de H. Martha, de 75ste verjaardag van de oprichting van de Congregatie van J.M.J. onder de zegenrijke regering van Paus Leo XIII, toen Wilhelmus v.d. Ven bisschop was van 's-Hertogenbosch, heeft de Zeereerw. Algemene Overste Maria Seraphina Pullens de eerste steen gelegd. Architect was Joh. H. van Groenendael.

Sint Marthagesticht 1907 - 2000, Havensingel 26

In de nieuwe wijk 'Het Zand' in 's-Hertogenbosch was een parochiekerk nodig. Pastoor Gijsbertus van der Kant werd in 1902 belast met de bouw van de H. Leonarduskerk op de hoek Emmaplein/Halvemaanstaat/Brugstraat. Het werd een prachtig neogotisch gebouw van architect ir. J. Dony en was gereed in 1905. Er woonden toen ruim 2000 parochianen. Tijdens de werkzaamheden logeerde de pastoor, als rector in het klooster van JMJ, 'op de Mariënburg'. De Congregatie van JMJ was bereid de pastoor te helpen door naast de kerk een

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 69 14-02-2021 17:34

meisjesschool te bouwen. De bouw begon al snel en deze St. Leonardusschool kwam ook in 1905 klaar. Die startte met 133 leerlingen, aan het Emmaplein/Korte Havenstraat. De zusters gaven er les, en ze woonden vanaf 1907 naast de school. Het bestuur werd gevormd door de Mathias Wolffstichting van JMJ. In 1985 werd het bestuur overgedragen aan de Sint Jan Stichting. De St. Leonardusschool-basisschool wordt dan *'t Zand* genoemd. In 1988 wordt de school gesloten en krijgen de gebouwen een andere bestemming. In 1907 vestigde zich - zoals gezegd - een communiteit van zusters naast de school. Het klooster werd onder de bescherming van St. Martha gesteld. In dat jaar kwam ook de 'St. Marthavereniging' tot stand, voor patronaatswerk, en werden cursussen huishoudonderwijs gegeven in de avonduren. Weer enkele jaren later, in 1911, bouwde JMJ aan de Havensingel een nieuw kloostertje, met een huiskapel. De 17 zusters van deze communiteit zorgden voor het onderwijs/vorming aan 235 meisjes op de lagere school, aan 220 kleuters op de bewaarschool en aan 74 meisjes van het patronaat. Allerlei cursussen konden door dames en zusters worden gevolgd in het zo genoemde St. Marthagesticht. Veel deelnemende meisjes werkten overdag in fabrieken in de nieuwe wijk, op de 'Kop van 't Zand' en in het havengebied. De 'St. Marthaschool' wordt in 1913 als een modelschool voor huishoudonderwijs beschouwd. Een opleiding tot lerares in het nijverheidsonderwijs hoorde daar ook bij. Deze opleiding werd in 1922 naar het Julianaplein overgebracht. In de vrijgekomen lokalen start dan de mulo. In 1927 wordt een derde verdieping op de school gezet en krijgen het klooster en de school elektrisch licht. In 1936 wordt de sigarenfabriek van de buurman Mauritz Azijnman gekocht, op de hoek Korte Havenstraat/Havensingel. Het patronaatswerk eindigt in 1938. Als de BLO-school op het Julianaplein in 1940 door de Duitsers wordt gevorderd, verhuist het onderwijs aan de zwakbegaafde kinderen naar het Emmaplein.

Leonardusschool Emmaplein 1944
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0000297

De bloeiende scholen moesten op het eind van de Tweede Wereldoorlog op een andere locatie onderdak zoeken, want de gebouwen werden op 26 oktober 1944 tijdens de Bevrijdingsdagen vrijwel totaal verwoest. Na vijf jaar, in september 1949, werden de herbouwde lagere school en muloschool geopend en in 1953 werd de nieuwe kleuterschool ingezegend. Het kloostertje voor de zusters aan de Halvemaanstraat/Emmaplein/Havensingel kwam eveneens tot stand in 1953. Het werd ontworpen door architect Stefan J. Dings (1875 - 1971). Het is gebouwd in een eenvoudige, functionele stijl: drie vleugels rond een binnenhof, in baksteen. Aan de zijde van het Emmaplein ligt de kapel, met hooggeplaatste glas-in-loodraampjes. In een nis staat een beeld van Sint Martha met een kruik op de schouder uit 1954. De beeldhouwer was Frans Cox (1917 - 1997). Martha is de Bijbelse icoon voor dienstbaarheid en zorgzaamheid: een actieve en bedrijvige vrouw (Lk. 10, 38 - 42), zoals iedere zuster van JMJ. Aan de tuinzijde zien we een klokkentoren, zonder klokje. Het Angelusklokje is na het jaar 2000 geschonken aan een kerk in een Oost-Europees land. Terug naar het onderwijs: in 1962 werden ook jongens toegelaten op de meisjesschool. Tijdelijk vond er ook de leraressenopleiding voor nijverheidsonderwijs onderdak. Er wonen dan zo'n 25 zusters. Tussen 1980 en '85 fuseren de scholen met andere scholen en in 1985 draagt JMJ het bestuur over.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 70 14-02-2021 17:34

De voormalige schoolgebouwen worden heden ten dage gebruikt door de Volksuniversiteit, een medisch centrum en een afdeling van het Koning Willem I college, de theateropleiding. JMJ vertrok uit het klooster in het jaar 2000. De acht zusters, van wie de jongste 74 jaar, verhuisden naar de kloosterhuizen van JMJ in Boxtel en Heeswijk. Het klooster werd aan het Lilianefonds overgedaan - er werd geen marktprijs gevraagd! - dat er vanaf die tijd ontwikkelingswerk coördineert. Een 6-maanden durende interne verbouwing volgde, geheel door vrijwilligers voltooid. Het voormalige kloostergebouw werd in 2013 gerenoveerd en aangepast aan de huidige kantoorfunctie van het Lilianefonds. De kapel veranderde in een aula, er kwam een lift aan de tuinzijde, en een serre die als kantine dienst doet. De architect was Maarten Hulsenboom. In 2015 heeft ook de MIVA, de Missie Vervoersmiddelen Aktie, in het gebouw onderdak gevonden. In 2019 werd de tuin opengesteld voor buurtbewoners en zullen leerlingen van de theaterschool er plezier beleven aan uitvoeringen.

Hinthamerbolwerk 1/Dageraadsweg 1 - 3. Klooster Sancta Maria (1930 - 1987) met diverse scholen

Pastoor Rudolf Barten bouwde in 1927 een parochiekerk op het Hinthamerbolwerk, aan het begin van een nieuwe wijk buiten de voormalige Hinthamerpoort, langs de weg naar Grave. De kerk werd toegewijd aan de heiligen Antonius van Padua en Barbara. Hij vroeg al snel aan JMJ om de vestiging van een klooster en een school, dicht bij zijn kerk. Achter de kerk, in de bocht van de Aa, aan de Dageraadsweg 1 - 3, werd een terrein gekocht en in 1931 kon bisschop A.F. Diepen het klooster Sancta Maria inzegenen, samen met de St. Theresia kleuterschool, de St. Theresia lagere school en het patronaat. Pastoor Barten was een gewaardeerde herder in deze buurt. In de volksmond ontstond de naam 'Bartjeskerk', verwijzend naar de naam van de pastoor. Hij kreeg een bijzondere assistent naast zich:

Theresiaschool Hinthamerbolwerk 1942 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0048487

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 71 14-02-2021 17:34

op 18-8-1933 werd Wilhelmus Marinus Bekkers (1908 - 1966), de latere bisschop, benoemd tot kapelaan. Hij was juist twee maanden eerder tot priester gewijd. Zes jaar werkte hij in deze snel groeiende parochie. Hij maakte kennis met de geestelijke en materiële nood van de sociaal zwakkeren in een periode van werkloosheid en economische malaise. Het onderwijswerk van JMJ was goed, zodat er in 1936 al 400 meisjes op deze scholen zaten. Er werden een VGLO-opleiding toegevoegd, clubs ondergebracht, cursussen steno en typen gegeven en ook naai- en kookcursussen. Voor de jeugd werden schoolkampen georganiseerd. De zusters deden veel sociaal werk in de buurt, zoals huishoudelijk werk bij bejaarden. In 1967 woonden er nog 27 zusters in het klooster die in de parochie pastoraal werk deden. Het bestuur van de school, de Mathias Wolffstichting van JMJ, werd eind 1970 overgedragen aan de Sint Jan Stichting. De bekende directrice van de LAVO-school aan de Lagelandstraat 19, Zuster Ernst, woonde in 1973 nog op het Hinthamerbolwerk. De communiteit van JMJ is in 1987 opgeheven en het klooster en de scholen werden verkocht aan de woningbouwvereniging Beter Wonen. Die bouwde er seniorenwoningen. De Bartjeskerk werd in 1996 gesloopt, nadat ze twee jaar eerder al buiten gebruik was gesteld. De vrouwelijke bewoners in deze omgeving hebben allemaal op de Theresiascholen gezeten, van bewaarschool tot huishoudschool. Ze kennen nog veel zusters bij naam en hebben goede herinneringen aan hen. Op het moment staat er nog één schoolgebouw, aan de Dageraadsweg, waar kunstenaars hun atelier hebben.

School Julianaplein 2 ca. 1948
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0020927

Oranje Nassaulaan 28/28a: Mariagesticht 1925 - 1931; schoolgebouw aan het Julianaplein 2

De leraressen-opleiding voor het nijverheidsonderwijs aan het Emmaplein, daar gesticht in 1917, had na enkele jaren al meer ruimte nodig. De opleiding verhuisde daarom naar een fraai woonhuis aan het Julianaplein 2, gebouwd in 1908 door architect A. van Liempt. Deze 'R.K. Huishoud- en Industrieschool' werd op 2 maart 1922 ingewijd. De lessen werden daar slechts een klein decennium gegeven, want in 1931 kwam de nieuwe Huishoud- en Industrieschool ter beschikking op de hoek Berewoutstraat/Sint Janssingel. Naast de 'Huishoudschool' aan het Julianaplein woonde vanaf 1925 een kleine communiteit zusters, aan de Oranje-Nassaulaan 28/28a, in een boven- en benedenwoning. De zusters gaven les aan die opleiding. Ze hoefden niet meer te pendelen naar Mariënburg. Het huis was gebouwd in 1903 door de architecten K.C. Suyling en Zn. Deze communiteit, het Sint Mariagesticht, kon opgeheven worden in 1931, vanwege de verplaatsing van de huishoudschool naar de Sint Janssingel, naar het nieuwe gebouw van architect S.L.A. Orie. Toen werd Julianaplein 2 ingericht als BLO-school voor meisjes, de Sint Annaschool, in een fraaie, huiselijke omgeving. Deze school was in 1923 begonnen in de Berewoutstraat. Ze zat tijdens de sloop van dit gebouw in 1929 tijdelijk in de Keizerstraat in de voormalige ambachtsschool,

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 72 14-02-2021 17:34

voor ruim een jaar. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de school aan het Julianaplein geconfisqueerd door de bezetter, gebruikt als kantoor van de Ortskommandant. Na de oorlog werd het gebouw korte tijd benut als noodonderkomen van de muloschool. De mulo aan het Emmaplein was immers afgebrand. Vanaf 1945 was Julianaplein 2 ook in gebruik als kleuterschool, waar ikzelf nog twee jaar bij zuster Mathilda heb gezeten. En na 1957 werd er weer de BLO-school voor zwakbegaafde meisjes gehuisvest. Anno 2016 heeft de voormalige school een kantoorbestemming.

'Rectorsbrugje' over de Binnendieze tussen Vughterstraat 93 en Mariënburg - FOTO TON VOGEL

Vughterstraat 93

In 1934 heeft JMJ in de Vughterstraat een dubbel pand aangekocht om - na de sloop - een nieuwe behuizing voor de rectoren van Mariënburg te bouwen. Na een jaar was het huis gereed voor de rector en conrector. Conrector J. Sicking (pr.) was in 1932 door de bisschop aangesteld, voor diensten in het klooster, bij postulanten en novicen. En ook voor het geven van godsdienstlessen aan de kweek- en huishoudschool. Rector M.F. Dekkers die al jarenlang in de Postelstraat had gewoond kon nu naar dit nieuwe onderkomen verhuizen. Het nieuwe rectoraat in de Vughterstraat 93 kon via een overdekt bruggetje over de Binnendieze met de tuin van Mariënburg verbonden worden. Voor beide rectoren kwam er zo een snellere toegang - binnendoor - tot het klooster, de kapel en de scholen. Rector Dekkers heeft er lang gewoond, tot aan zijn overlijden in de jaren '50. Vanaf mei 2016 wordt dit huis gebruikt als bestuurscentrum van de Sociëteit JMJ.

's-Hertogenbosch anno 1970: kleine woongroepen

In 1970 is de Congregatie nagenoeg 150 jaar oud. In onze stad bestaan er vanaf de jaren '60 nog wel grote kloostergemeenschappen van JMJ, maar er wonen ook kleinere groepjes zusters in woonhuizen:

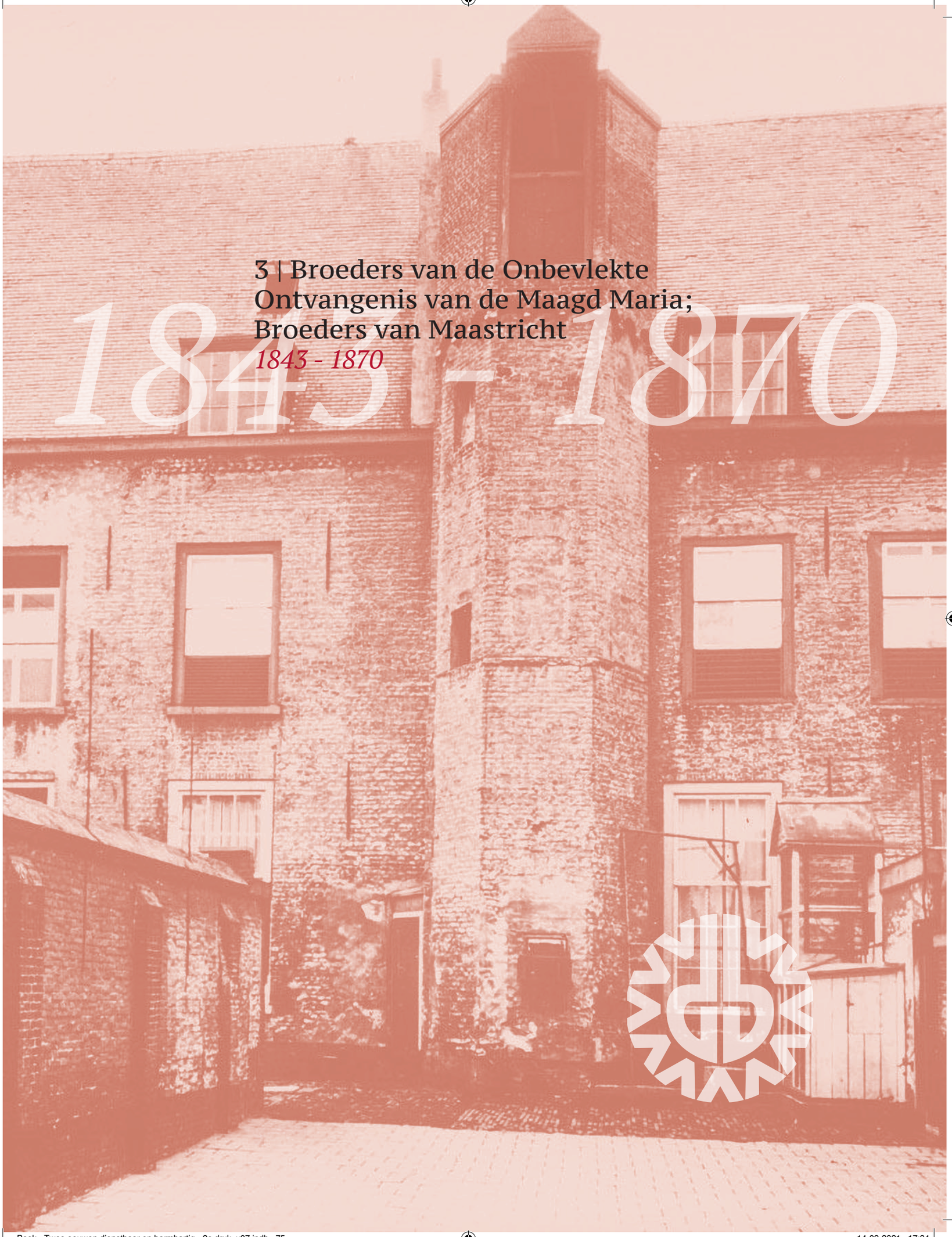
- Aan de Sint Janssingel 21 (nu nr. 92) woonden in 1970 nog 91 zusters; op nummer 19 verbleven er 10 sinds 1967; (de huisnummering is nadien veranderd).
- In de Postelstraat waren 86 zusters woonachtig, aan de Havensingel woonden er 27; op het Hinthamerbolwerk zo'n 25.
- Enkele zusters woonden in huizen in de voormalige Jheronimus Boschstraat 2 (vanaf 1967), in de Lagemorgenlaan 94 en in de Havenstraat 11B.
- Van 1962 tot 2008 was in Vught, Jagersboschlaan 17, het Algemeen Bestuur gevestigd. Vanaf 1945 tot 2008 deed het dienst als retraitehuis en rusthuis van JMJ.
- 2020: De congregatie heeft al deze huizen verlaten. Het Algemeen Bestuur èn het Provinciaal Bestuur vergaderen in de Vughterstraat 93 in 's-Hertogenbosch.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 73 14-02-2021 17:34

Bronnen:

- ***A.M.A.J. Driessen en G.P. van de Ven*** *Zusters van JMJ, Geschiedenis van een Congregatie 1822 - 1962* - *HILVERSUM 2015*
- ***Ton Vogel*** *Schuilkerken en hun bedienaren in 's-Hertogenbosch 1629 - 1811* - *UITGAVE KRING VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH 2010 BLZ. 84 - 94*
- ***Annélien van Kuilenburg*** *Ontwikkelingsvisie religieus erfgoed* - *KRING VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH 2011*
- ***Ton Vogel*** *De architecten Van Groenendael* - *IN: KRINGNIEUWS MRT. 2011 NR. 2 BLZ. 12- 13 EN IN: KRINGNIEUWS MEI 2011, NR. 3, BLZ. 8 - 10*
- ***Jan Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *UITGEVERIJ VEERHUIS, ALPHEN AAN DE MAAS, 2010*
- ***Zuster Seraphine Gommers*** *En het zaad groeide op, geschiedenis van de congregatie der zusters van de H. Maagd Maria genaamd het gezelschap van Jezus Maria Jozef van af haar stichting in 1822 tot 1940* - *MOEDERHUIS MARIËNBURG 'S-HERTOGENBOSCH 1957 BLZ. 154 - 157*
- ***Uitgave t.g.v. het honderdjarig bestaan 29 juli 1922*** *Gedenkboek der congregatie van de zusters der H. Maagd Maria, genaamd het gezelschap van Jezus, Maria, Jozef.*
- ***Paul Calis*** *Sint-Leonardus, kerk en parochie* - *IN: KRINGNIEUWS SEPTEMBER 2005, JAARGANG 31, NR. 5*
- ***Jac. J. Luyckx*** *Het hoge huis aan de Dieze* - *IN: BOSSCHE BLADEN, NUMMER 3 VAN 1999,*
- ***A. Hendriks-Van Dinter*** *Pensionaat O.L.Vr. van Lourdes te Engelen 1826 - 1953* - *UITGAVE HEEMKUNDEKRING ONSENOORT 1987*
- ***Miriam van Hove*** *Sint Marthaklooster, van klooster naar kantoor* - *INTERNE UITGAVE LILIANEFONDS VOOR OPEN MONUMENTENDAG SEPTEMBER 2016*
- ***Karin van Andel*** *Plattegrond van Mariënburg* - *UIT: MARIËNBURG, KLOOSTER TUSSEN DIEZE EN DOMMEL 2012*
- ***Jac. J. Luyckx*** *Mariënburg van verre zichtbaar, centrum van katholiek leven* - *IN: BOSSCHE BLADEN, NUMMER 1 VAN 2005, P 9 - 12*
- ***Registrum Memorale Parochiae St. Catharina Sylvaducis*** - *STADSARCHIEF 'S-HERTOGENBOSCH*
- ***Dank aan zuster Laetitia Aarnink*** *voor haar aanvullingen en suggesties*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 74 14-02-2021 17:34

3 | Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria; Broeders van Maastricht

1843 - 1870

1843 - 1870

3 | Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria; Broeders van Maastricht
1843 - 1870

TON VOGEL

Stichting in Maastricht en contact met de parochie van Sint-Pieter in 's-Hertogenbosch

In het begin van de 19e eeuw werden er verschillende religieuze congregaties gesticht om de erbarmelijke sociale onrechtvaardigheid te bestrijden. Daartoe leunden ze op de inzichten van de H. Franciscus (1180 - 1228) en de H. Vincentius de Paul (1581 - 1660). De vrijheid van godsdienst, min of meer gegarandeerd door de nieuwe regering, na de schuilkerkentijd van 1629 tot 1811, werd gerespecteerd. Pastoor Antonius van den Heuvel van de parochie St.-Pieter in 's-Hertogenbosch vroeg aan religieuze congregaties om opvoeding en onderwijs in parochieschooltjes te verzorgen aan de peuters en kleuters uit arme gezinnen. In 1843 kwamen eerst drie Broeders van Maastricht hierheen, van de Congregatio Fratrum Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis (FIC). Ze begonnen het 'Gesticht St. Joseph', de armenschool.

De Congregatie van de 'Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria' werd gesticht in 1840, met de bedoeling arme kinderen en weeskinderen een christelijke opvoeding te geven. De stichter van deze onderwijscongregatie, de priester Ludovicus Rutten (1809 - 1891), een rijke bierbrouwerszoon en idealist die zijn hele vermogen spendeerde aan de ondersteuning van de armen, kreeg datzelfde jaar hulp van een praktische bestuurder, Jacobus Adrianus Hoecken (1810 - 1880), zoon van een Tilburgse houtdraaier. Zijn kloosternaam werd broeder Bernardus. De 'Broeders van Maastricht' zijn heden ten dage over de hele wereld werkzaam, maar het eerste klooster buiten Maastricht, werd in 's-Hertogenbosch gesticht, in 1843. Uit hun annalen blijkt waarom de congregatie zich hier vestigde.

"In mei 1843 werd het Maastrichtse klooster (een huis aan de Capucijnengang) bezocht door pastoor Antonius van den Heuvel van de parochie van Sint-Pieter in 's-Hertogenbosch. Deze buitengewoon actieve pastoor legde zijn plannen voor met betrekking tot het onderwijs aan de arme Bossche jeugd. Hij vroeg de kloosterleiding enkele broeders naar zijn parochie te sturen om zijn ideeën te realiseren. Bij eerste oogopslag leken de voorstellen van de pastoor uitzinnig. Welke broeders moesten gestuurd worden? Nog geen enkele broeder was gekwalificeerd of bekwaam om een parochiale armenschool te leiden. De pastoor stelde de kloosterleiding gerust. Hij kende de heer De Wijs, de voorzitter van de schoolcommissie en die was in groot aanzien en een der ijverigste voorstanders van de goede zaak. En in het overleg werd nog afgesproken dat, wanneer alles goed uitpakte, één der broeders zich zou belasten met de bestiering van een parochiale armenschool in de parochie." *(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1843, BLZ. 62 - 63).*

Vervolgens staat er te lezen:

"Op 23 juli 1843 reisden drie kandidaten, waaronder broeder Bernardus, met een boterham in de zak naar Den Bosch. De wandeling was tot Bree en vandaar met de boot, zij vertrouwden geheel op de Voorzienigheid."

Nu moeten we beseffen dat Bree zo'n 40 km van Maastricht ligt, dus dat was minstens acht uur marcheren. Daarna vervolgden ze de tocht met de boot, dat was stukken goedkoper

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 77 14-02-2021 17:34

dan over de straatweg, via de Zuid-Willemsvaart naar 's-Hertogenbosch, ca. 95 km.
(Met het passeren van de 19 sluizen vanaf Bree zal dit wel twee dagen geduurd hebben).

"Het eerste bezoek van Broeder Bernardus was bij de Weled. Heer de Wijs, lid van Gedeputeerde Staten en Voorzitter van de Schoolcommissie. Bernardus was zeer bang om afgewezen te worden en het zou niet gunstig zijn voor het aanzien van hem, de kloosteroverste. Daarop antwoordde de edele heer: "Broeder, gij zult passeren, daar blijf ik borg voor." Op de morgen van 26 juli, de feestdag van moeder Anna, zou het examen plaatshebben. De broeders bereidden zich erop voor door de H. Communie en vurige gebeden, vervolgens gingen ze er met vertrouwen op af, de harten klopten, doch niet zonder reden. Zij verschenen voor de commissie, werden beleefd ontvangen, ofschoon het slechts aan een paar leden bekend was wie ze waren. Op de vragen van de heren examinatoren bleek dat er geen aangifte gedaan was, dat ze niet als kwekeling werkzaam waren geweest, geen geboortebewijs hadden, noch een bewijs van goed gedrag, enzovoort. Niets van dat was voorhanden. De drie waren hierop niet voorbereid, evenmin als op het examen. Ze durfden ook niet te zeggen dat ze uit Maastricht kwamen, want juist enkele dagen geleden was de Schoolcommissie voor Limburg benoemd. Daar stonden ze dan, rood van schaamte en met beklemd hart, onbekend aan de heren en onbekwaam voor het examen."

"Altijddurende lof en dankzegging aan de edelmoedige heer De Wijs! Hij dreef manmoedig de zaak door en zodra hij bemerkte dat iets scheefliep en er onraad dreigde, gaf hij aan de meest vertrouwde leden kennis over de zaak ten einde vóór de broeders te stemmen. Eén en ander liep in het oog van de tegenpartij, zo ver dat men zelfs vreesde dat die zich bij de minister zou beklagen over de verregaande knoeierij, doch Gode zij dank, het is erbij gebleven."

"Onder het nazien van het werk en het delibereren over het al of niet toekennen der Akten werd br. Bernardus binnengeroepen, zijn hart klopte en hij beefde als een riet. De heer Spoor, schoolopziener van Tilburg, vroeg: "Mijnheer Hoecken waar is u vandaan, ik ken u niet". De broeder kon daarop niet veel antwoorden. Het examenwerk was ook zeer gebrekkig, de drie broeders hadden elkaar wat nageknoeid, ze zaten wel aan afzonderlijke tafels, maar kregen dezelfde opdrachten voorgelegd, dus ze konden elkander helpen. Na afloop der deliberatiën werden ze binnengeroepen om hun vonnis te vernemen. De voorzitter namens de commissie deed uitspraak en kende aan J.A. Hoecken (Jacobus Adrianus, ofwel broeder Bernardus), A.J. Froesch (ofwel broeder Aloysius), en aan J. Rouw (broeder Stanislaus) de derde rang van onderwijzer toe. Maar de heer Spoor nam het woord en zei: "Wat nu ten opzichte van de heer Hoecken?" De voorzitter antwoordde: "Dat is op mijn verantwoording". De heer Spoor reageerde echter onverbiddelijk: "Ik wil hem in mijn district niet." Hiermee was de pret afgelopen, spijtig dat de eerste leden van de congregatie die voor hun examen gingen, het niet goed hadden gedaan, anders had dat ook meer voldoening gegeven voor de goede leden van de commissie."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1843, BLZ. 66 - 69).

Armenschool van de parochie St-Pieter

"Nu een gunstig resultaat was bedongen van de examens, verlangde pastoor A. v.d. Heuvel van de parochie van Sint-Pieter dat er per 1 november een parochiale armenschool zou worden geopend. De congregatie besloot de pastoor niet teleur te stellen, want het erewoord was gegeven aan deze ijverige man, en ze stuurde broeder Aloysius, weliswaar geheel en al onrijp, doch het moest maar gewaagd worden. O.L. Heer en de H. Maagd zouden de gebreken aanvullen. Men zou met kleine kinderen beginnen; de oude St. Pieterskerk, de voormalige schuilkerk, werd voor scholen ingericht, drie broeders konden aan de slag. Broeder Camillus was voor de keuken, br. Alexius werd koster van de St. Pieterskerk. Omdat een onderwijzer van de derde rang niet bevoegd was om aan het hoofd van een school te staan, alwaar de tweede rang gevorderd werd, belastte de pastoor zich om dispensatie te vragen aan de minister, hetwelk hem geredelijk werd toegestaan. Het Gesticht te 's-Hertogenbosch werd op den eersten november begonnen, de school werd druk bezocht, ook deftige

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 78 14-02-2021 17:34

ouders verlangden er hun kinderen te doen onderwijzen. Al spoedig opende men er ook een bewaarschool als voorbereiding. Hoe klein van betekenis ook, dit Gesticht gaf de congregatie een weinig oog."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1843, BLZ. 76).

Broeder Aloysius, in de burgerlijke stand A. J. Froesch, was geboren in Maastricht op 28-4-1823 en verzorgde het onderwijs, Alexius d.i. H.A. van den Broek, geboren in Tilburg op 12-12-1818, zou werken als koster om daardoor gedeeltelijk in de kosten te voorzien en broeder Camillus, J. van den Heuvel, was geboren op 22-11-1818 in Tilburg. Hij stierf in 1846 als gevolg van een cholerabesmetting tijdens de ziekenverpleging in Maastricht.

1961, Huis van de broeders, Achter de Tolbrug nr. 5 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0032244

R.K. Jongensweeshuis in de Keizerstraat

"Het Gesticht van de H. Joseph te 's Bosch marcheerde gezegend, de pastoor gaf zich veel moeite en sprak met veel lof over de goede geest en ijver van de broeders. Dit gaf ook aanleiding om broeders te vragen voor het Instituut voor Doofstommen te St. Michielsgestel. Men zou zich wel met twee broeders willen behelpen."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1844, BLZ. 89).

"Bij zijn terugreis bezocht de overste van de broedercongregatie, Broeder Bernardus Hoecken, in het voorbijgaan het R.-K. Jongensweeshuis in de Keizerstraat om zich op de hoogte te stellen van de inrichting en soms iets nuttigs te kunnen opdoen en er zijn voordeel mee te doen. Doch nauwelijks was hij weg of de weled. heer C.J.A. van Rijckevorsel, regent, kwam hem een bezoek brengen in het broederhuis bij de St. Pieterskerk, met het verzoek om broeders voor het weeshuis te bekomen. De overste durfde niet te zeggen hoe armzalig het met het personeel gesteld was, hij zou de zaak in overweging nemen. Het was voorzeker aanmoedigend te zien dat er zo veel goeds gesticht kon worden, vooral onder wezen, doch O.L. Heer wil ook niet dat men álles op eenmaal onderneemt en nog minder dat men het één om het ander bederf."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1845, BLZ. 100).

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 79 14-02-2021 17:34

Het aantal aanmeldingen van de in 1840 gestichte broedercongregatie was nog gering. Van 1842 tot 1855 werden 45 broeders geprofest, zo'n 4 à 5 jonge mannen meldden zich per jaar aan, onderwijzers zowel als niet-onderwijzers, van 1855 tot 1875 waren dat er gemiddeld 6 per jaar. Aanvankelijk moest de Algemeen Overste daarom de inzet voor onderwijs aan armenscholen, in weeshuizen, catechismusonderwijs aan parochieschooltjes en de verpleging-aan-huis beperken.

"Nadat nog een paar aspirant-broeders zich hadden gemeld, besloot men na rijp beraad aan het verzoek van de regenten van het weeshuis te voldoen en wel per 1 november. Drie broeders kwamen onder leiding van de stichter van de congregatie naar Den Bosch om het bestuur over de wezen op zich te nemen. Als broeder-overste werd Alphonsus (geboren op 2-12-1822 te Tilburg) aangesteld, hij kon nauwelijks alleen lopen, hij was op de normaalschool te Rolduc geweest, met Gods gratie hulponderwijzer, destijds derde rang, dat was voor nu genoeg. Eén broeder voor kleermaker en één voor het werk. Deze wond was wederom gezalfd, weliswaar schraal en mager, doch O.L. Heer was tevreden, de goede mening maakte alles goed."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1845, BLZ. 109).

Weeshuis Keizerstraat 1934 achterzijde - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0000414

Dat het werk in het Rooms Weeshuis, 24 uur per dag, 7 dagen per week, 365 dagen per jaar niet eenvoudig was, is te lezen in de Verslagen van de Regenten. Het weeshuis had een eigen Bestuur, het is nooit bestuurd daar de Godshuizen. De administratie werd in wekelijkse vergaderingen besproken, de Regenten waren altijd op zoek naar inkomsten. Het beslechten van geschillen en corrigeren van gedrag kostte ook veel tijd. In 1863 vinden we op de balans de ontvangsten en uitgaven van dat jaar. Uitgaven voor levensmiddelen, vlees, brandstoffen en licht, was- en bleekloon, aanschaf van kledingstoffen, schoenen, schrijfbehoeften en brood. Betalingen voor kerkelijke diensten, onderhoud van het gebouw en aan de belastingdienst. Daar stonden de inkomsten tegenover uit verhuur van landerijen en huizen, roggepachten, collecten in de stad en de kerken, interesten en … de verdiensten op doodskisten en waskaarsen die de broeders en weeskinderen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 80 14-02-2021 17:34

produceerden en verkochten. De broeders hadden geen gemakkelijke taak en dat lieten ze de Overste in Maastricht ook regelmatig weten. Vandaar de vele mutaties in het personeelsbestand.

"In 1850 werd een nieuwe algemeen overste gekozen. Deze broeder Alexius (van den Broek, die slechts één jaar in 's-Hertogenbosch in de St. Pieterskerk als koster had gewerkt) nam enige verkeerde beslissingen, o.a. riep hij broeder Alphonsus van het Weeshuis in 1850 terug naar Maastricht, evenals br. Aloysius van de Armenschool van de St. Pietersparochie in 1858." *(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1853 BLZ. 177).*

Dit waren erg kritische en ongebruikelijke ontboezemingen van de kroniekschrijver. En hij had een reden. Bij de verkiezing van Alexius was voor hem openlijk propaganda gemaakt door een der pastoors van Maastricht, het leek erop dat de Maastrichtse geestelijkheid de 'pauselijke' mannencongregatie wilde beïnvloeden, waarvan de Regel op 10 februari 1848 door Rome was goedgekeurd. In deze Regel vallen twee dingen op: er zullen geen priesters deel uitmaken van de congregatie en de pauselijke goedkeuring stelt de congregatie in staat beschikbaar te zijn voor de hele wereldkerk.

"In de gestichten H. Joseph, te 's Bosch, noch in St. Michielsgestel, evenmin als in het Weeshuis te Amsterdam was men tevreden. Het gaf botsingen en onenigheden door de onbezonnen besluiten van de alg. overste. In 1853 moest de Algemeen Overste terugkomen op zijn beslissingen. Men was in 's Bosch op broeder Aloysius gesteld en eiste dat hij terugkwam. De Alg. Overste moest bezwijken, ongaarne, maar hij stond toe wat men hem vroeg. Broeder Laurentius volgde hem in het Moederhuis op als onderoverste en novicenmeester." *(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1853 BLZ. 177).*

"In het Gesticht 'St. Joseph' te 's Bosch gingen de scholen enz. weder naar wensch, jammer maar dat de middelen en het personeel ontbraken om op andere punten van de stad ook scholen op te richten; de behoefte om R.K.-scholen te hebben werd meer en meer gevoeld, het zedenbederf en de ongodsdienstigheid drongen door alle standen heen en de jeugd werd er de prooi van. Het was wel te betreuren dat het Bestuur (in Maastricht) zoo zonder kracht werkte voor het onderwijs, dat vooruit moest. De Eerw. Overste, een man van talent, doch onbekend met het onderwijs, moest zich laten geleiden, natuurlijk ontbrak hem de ware belangstelling voor het onderwijs." *(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1854, BLZ. 185).*

Problemen op beide locaties

Het kosteloze onderwijs aan de arme kinderen van de parochieschool van de St.-Pieter, het 'Gesticht St. Joseph', werd - zoals geschetst - vanaf 1843 verzorgd door enkele broeders van de Congregatie van de Onbevlekte Ontvangenis van de maagd Maria uit Maastricht. Deze jongensschool werd in 1861 opgeheven. Dit was kennelijk het gevolg van het vertrek van de Broeders van Maastricht in 1858. Het Rooms-Katholiek weeshuis in de Keizerstraat, waar vanaf 1845 drie Broeders van Maastricht het onderwijs en de verzorging op zich hadden genomen, werd na 23 jaar ook geconfronteerd met het vertrek van de broeders, en wel in 1870. Wat was er aan de hand? We lezen in de Annalen het volgende over beide instellingen.

"Het gesticht 'St. Joseph', te 's Bosch ging zeer wel. De heer pastoor aldaar was zeer tevreden, ook de broeders leefden er rustig en tamelijk naar genoegen, de ouders en kinderen beminden de broeders en de aanzienlijken stelden belang in het gesticht. De terugkomst van br. Aloysius had weder alles hersteld. Hij had de hoogste klas voor zich, de kinderen maakten goede vorderingen, doch de duivel, jaloers en nijdig over het goed dat deze school beloofde, kon niet nalaten onkruid te zaaien. Van de algemeen overste in Maastricht, broeder Alexius, moest br. Aloysius terug naar het moederhuis en stelde hem als novicenmeester aan. Hij bleef alsdan vrij van

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 81 14-02-2021 17:34

school, hield zich met huiselijke bezigheden onledig, hielp den eerwaarde overste in zijn administratie, terwijl hij ook tegelijk onderoverste was." *(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1856, BLZ. 199).*

Broeder Alexius bestuurde de congregatie van 1850 tot 1857, blijkbaar niet tot ieders tevredenheid; Broeder Bernardus werd in 1857 tot algemeen overste herkozen en bleef dit tot zijn dood in 1880.

"Reeds sedert enige tijd ontstonden er moeilijkheden omtrent het bestaan der broeders in het gesticht St. Joseph. Dit gesticht was begonnen alleen voor arme kinderen der parochie St. Pieter, terwijl een broeder tegelijkertijd het ambt van koster bekleedde. Men beweerde dat door omstandigheden de broeders niet meer in hun onderhoud konden voorzien en men begon met de kinderen te laten betalen. Het hoofdbestuur in het moederhuis in Maastricht verzette zich hiertegen, omdat het hoofddoel der congregatie was de armen bij voorkeur pro Deo te onderwijzen en dat men oordeelde dat de nood niet vereiste dat men van het doel der oprichting afweek. De broeders werkten gratis, daarbij zag men bij de invoering van de nieuwe wet geen middel om aan uitbreiding te denken; de zaken zagen er somber uit. De eerwaarde pastoor der parochie drong aan en meende dat het bestuur der congregatie zou toegeven, hetgeen echter niet gebeurde. Liever het gesticht verlaten, tot grote smart van de parochianen die zeer gaarne dat gering offer ter bekostiging van de broeders wilden bijdragen; doch men had zich misrekend. De broeders zouden het gesticht verlaten. Op de 14de maart nadat de broeders in het gesticht ruim 14 jaren voor de arme kinderen gewerkt hadden, vertrokken ze uit hetzelve. De school werd door een onderwijzer overgenomen, doch verviel weldra. Later heeft men vele pogingen aangewend om broeders te 's Bosch voor de scholen te bekomen, ook voor de parochie St. Pieter, doch de omstandigheden veroorloofden het niet. Had de congregatie de loop der zaken kunnen voorzien, dan waren de broeders wellicht nimmer uit 's Bosch vertrokken, doch de vrees voor de nieuwe wet op het onderwijs, gebrek aan geschikt personeel, maar vooral met het oog op de H. Regel, waren zovele beweegredenen, die later echter geheel en al omkeerden." *(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1858 BLZ. 215 - 217).*

De wet van 1857 hield o.a. in dat de exameneisen werden verzwaard en de broeders meer moesten studeren voor akten, hetgeen ten koste ging van het praktische werk. De jongensschool in de parochie St. Pieter werd in 1861 opgeheven; de school kon kennelijk het vertrek van de broeders van Maastricht niet te boven komen.

"De hoogeerwaarde heer Mgr. L. H. Rutten, de stichter van de congregatie, die om bijzondere redenen de gestichten te 's Bosch, St. Michielsgestel, 's Hage en Amsterdam in drie jaren niet meer bezocht had, verkoos deze schone maand om zijne broeders te gaan bezoeken. Welk een genoegen hun stichter en weldoener in hun midden te mogen ontvangen. Vrolijk en opgeruimd bracht hij enige dagen onder hen door, iets wat nimmer gebeurde, dewijl Zijne Hoogwaardige doorgaans slechts korte tijd bij hen verbleef."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1868, BLZ. 336).

Onenigheid tussen de Regenten van het Weeshuis en de Congregatie

De eerste wezen in het Rooms-Katholiek weeshuis in de Keizerstraat, het voormalige Hof van Zevenbergen, kwamen in 1783. De jongens werden bevoogd door de zgn. binnenvader. Het Bestuur bestond uit vooraanstaande Bosschenaren, de Regenten. Het Stadsarchief in onze stad heeft 13 meter aan documenten over de geschiedenis van dit Weeshuis. Vooral de Notulen van de vergaderingen van de Regenten geven veel informatie. Op 31 oktober 1845 worden enige broeders van Maastricht en zusters van de Choorstraat vermeld:

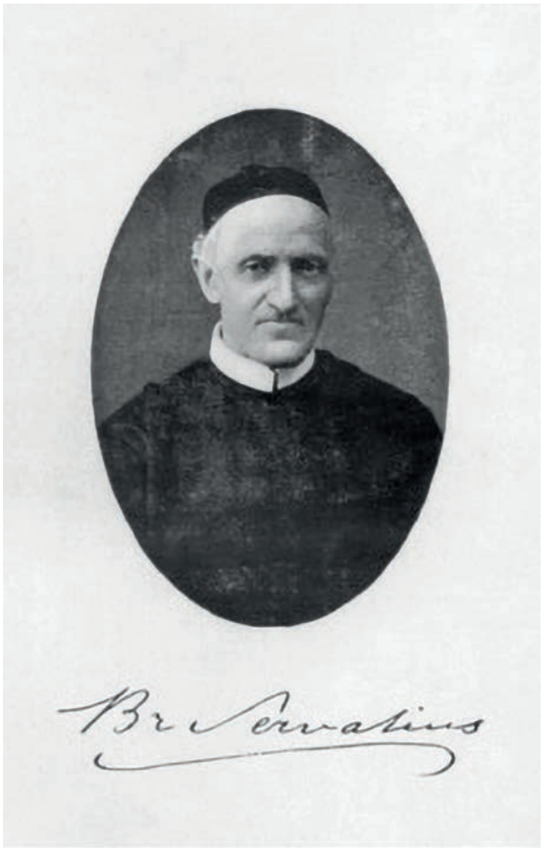
"Christelijke broeders ten getal van drie, en zusters ten getal van vier, worden in de vergadering geroepen, wordt aan dezelve in het kort onderrigting hunner plichten en bedieningen gegeven en vervolgens aan de kinderen voorgesteld."

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 82 14-02-2021 17:34

Het takenpakket was voor de drie broeders zo veel omvattend, dat er na enkele decennia onenigheid ontstond met de Regenten van dit Armenweeshuis, die culmineerde in 1869, waarna de Broedercongregatie een onherroepelijk besluit nam. In de Annalen van de broedercongregatie over 1869 staat:

"Menigmaal was opgeworpen geworden, dat om duurzaam te werken en den vrede te bewaren, het volstrekt nodig was, dat het getal broeders en de werkzaamheden zodanig moeten kunnen verdeeld worden, dat men geregeld de oefeningen kan verrichten en men elkander kan afwisselen. De broeders, ofschoon religieus, blijven toch mens en het is den mens nodig, zich van tijd tot tijd al eens te ontspannen; de boog kan niet altijd gespannen blijven. Twee dergelijke gestichten waren reeds door de broeders verlaten en een derde was aan de beurt."

"Reeds jarenlang had men (i.c. de broeders) geklaagd over het weeshuis te 's Bosch. Dit gesticht werd door drie onzer broeders bediend; het was onmogelijk aldaar geregeld te leven, meermalen had men pogingen aangewend om het getal der broeders te vermeerderen door er een parochiale school mee te verenigen; doch dit bleef zonder gevolg, een bijzondere omstandigheid veranderde de zaak. De broeder-overste die er reeds jarenlang werkzaam was geweest en tot dusverre van de heren regenten bemind was geweest, viel niet meer in de smaak van enige heren regenten; er was geen vooruitgang onder de wezen; men werkte zijdelings om zijne verplaatsing."

Broeder Servatius - COLLECTIE BROEDERS VAN MAASTRICHT

Het betreft de Heer H. Voss, d.i. broeder Servatius, binnenvader, die na een verzoek zijnerzijds, volgens een beschikking van de minister van Binnenlandse Zaken van 25 mei 1859, lager onderwijs aan de wezen mag geven. Hij behaalde de hoofdakte in 1862. Hij was te Cuyk geboren op 30-4-1821 en was overste in het weeshuis van september 1850 tot eind januari 1861 en van september 1862 tot 1 mei 1870. Broeder Servatius bestuurde de congregatie van 1847 tot 1850 als algemeen overste.

"Middelerwijl viel er iets voor, dat onenigheid ten gevolge had. Men zou een plaats inrichten voor een kapel, doch deze moest dienen voor jongens en meisjes, voor Zusters en Broeders. Men scheen daarmede vooralsnog genoegen genomen te hebben, doch de Alg. Overste of het Bestuur der Congregatie berustte daarin niet: men wilde zo goed mogelijk alle gemeenschap vermijden, gegrond op ondervinding. Dit gaf aanleiding tot groot verschil en men besloot het gesticht te verlaten, weliswaar om vele redenen niet aangenaam, doch er was bezwaarlijk iets goeds van te maken. 24 Jaren hadden de broeders het weeshuis bediend en nogal vele opofferingen moeten doen."
(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1869, BLZ. 349 - 350).

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 83 14-02-2021 17:34

Afscheid

"Middelerwijl naderde de tijd dat de broeders het weeshuis te 's Bosch zouden verlaten. Men was overeengekomen met mei 1870 te verhuizen; nu verlangde men de broeders te hebben in de parochie St. Catharina voor scholen en wilde men ook gezamenlijk werken met de parochie St. Pieter, alwaar vroeger broeders geweest waren. Het aanbod was voor de broeders zeker vleiend en gaarne hadden zij het aangenomen, doch twee bezwaren stonden in den weg, gebrek aan personeel en de broeders van de Congregatie van O.L. Vrouw, moeder van Barmhartigheid (z.g. Fraters van Tilburg) die al een school in de stad hadden. Ofschoon vooral de Z.E. Heer Kuppen, pastoor van de St. Catharina bleef aanhouden en al het mogelijke wilde doen, de congregatie durfde het voorstel niet aannemen."

(UIT DE ANNALEN VAN DE BROEDERCONGREGATIE 1870, BLZ. 352).

Hiermee kwam een eind aan de aanwezigheid van de Broeders van Maastricht in 's-Hertogenbosch. Op 9 oktober 1869 schreef de Alg. Overste een afscheidsbrief van vier kantjes aan de Heren Regenten, die te vinden is in het Bossche Stadsarchief. De broeders zullen eind april 1870 het weeshuis verlaten. De Algemeen Overste geeft een verklaring daarvoor en resumeert de werkzaamheden die de drie broeders hebben verricht. De Regenten noteerden in hun verslag van de gebeurtenissen nogal geagiteerd:

"De houding die broeder-overste tegenover de Regenten heeft believen aan te nemen …".

En:

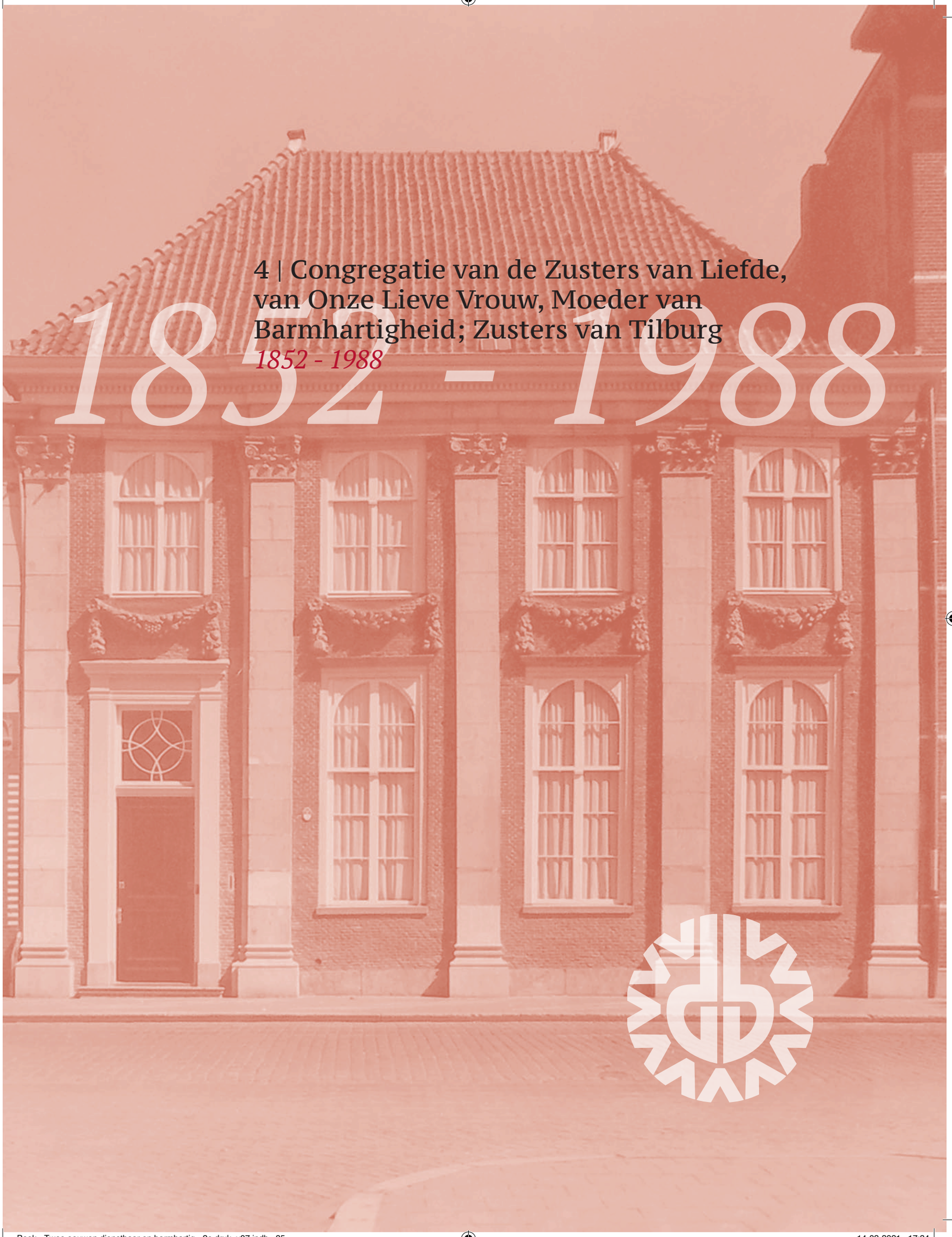
"We kunnen niet anders dan berusten en zo spoedig mogelijk de nodige stappen doen om in de bestaande behoefte te voorzien."

Dat hebben ze gedaan: Op 4 juli 1870 wordt een overeenkomst getekend tussen de Regenten van het Rooms Armenweeshuis en het Bestuur van het Instituut 'des bonnes oeuvres' te Ronse/Renaix in België. Er zullen 4 Broeders van Ronse komen, van de Congregatie van O.L.V. van Lourdes, ook wel bekend als de Broeders van Dongen. (In Dongen hadden ze zich ook gevestigd). De vier Broeders van Dongen zijn inmiddels op 1 mei 1870 reeds met hun werkzaamheden in het weeshuis begonnen. In de zes artikelen van de overeenkomst wordt o.a. gesproken over een behoorlijke voeding, verwarming, bewassing en een geschikte bidplaats. Het bestuur van het weeshuis zal per jaar 300 gulden betalen aan het Instituut (STADSARCHIEF WEESHUIS INV. NR. 101).

Bronnen

- ***Br. drs. Winifred Ubachs (red.)*** *1840 - 1965 Broeders van Maastricht 125 jaar Annalen van de Congregatie uit de jaren 1840 - 1870 - DANK AAN BR. FRANS TURKENBURG, ARCHIVARIS*
- ***Stadsarchief 's-Hertogenbosch 'Rooms Weeshuis'*** *inv. nrs. 55, 57, 101, 102*
- ***Dr. J.J.M. Franssen*** *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw - TILBURG 1976 BLZ. 386 - 397*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 84 14-02-2021 17:34

4 | Congregatie van de Zusters van Liefde, van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Zusters van Tilburg

1852 - 1988

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 85 14-02-2021 17:34

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 86 14-02-2021 17:34

4 | Congregatie van de Zusters van Liefde, van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Zusters van Tilburg 1852 - 1988

TON VOGEL

Kroniek 1852 - 1988

In 1847 kwam een huis op het toenmalige *Hinthamereinde* in handen van de Zusters van Liefde uit Tilburg. Pastoor Kemps van de St. Jacobsparochie had hierop het oog laten vallen, zodat die congregatie het pand, aan de zuidoostzijde van de Geerlingsebrug, kon kopen. Het hele perceel had een oppervlakte van 700 m². Het kwam op naam van drie zusters van de Congregatie van de Zusters van Liefde uit Tilburg. Het waren Johanna Martina van der Heijden, (d.i. zuster Hieronyma), Antoinetta Henriette Theodora Haerten (zr. Albertine) en Adriana Alette Maria van Haagen (zr. Begga). Gedurende enige jaren waren er omstandigheden, waardoor het niet mogelijk was om er daadwerkelijk te gaan wonen en werken. In 1852 werd ook het naast gelegen pand van 71 m² erbij gekocht. Deze beide percelen vormen in 2020 het huis aan de Hinthamerstraat 149. De omstandigheden hebben zich ten goede gekeerd en op 2 augustus 1852 kwamen drie religieuzen van de congregatie vanuit Tilburg naar hier om een bewaarschool voor arme kinderen uit de parochie te starten. Zo begonnen de werkzaamheden te 's-Hertogenbosch van de in 1832 door pastoor J. Zwijsen opgerichte *Congregatie van de Zusters van Liefde, van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid*. (SCMM Sorores Charitatis Matris Misericordiae). Het klooster heette St. Antoniusgesticht. Het leven en het werk van de congregatie vanaf 1852 tot 1988 staat beschreven in de *Kroniek van het St. Antoniusgesticht te 's-Hertogenbosch*.

"Reeds lang was onze doorluchtige stichter Mgr. J. Zwijsen van plan te 's Bosch een Huis onzer Congregatie op te richten, eensdeels omdat Z.D.H. daartoe door de Zeer Eerw. Heer P. Kemps, pastoor der Sint Jacobskerk, dringend werd aangezocht, en anderdeels om aan de Zusters die reizen moesten en niet in één dag hare bestemming bereiken konden, zoodat zij hier ter stede moesten vernachten, een goed logis te bezorgen, alsmede aan de Zusters die te 's Bosch haar examen moesten afleggen. In het voorjaar van 1852 werd eindelijk tot dat doel door pastoor Kemps, voor rekening van de Congregatie, een huis aangekocht, gelegen aan de Geerlandsche brug en een weinig tijds daarna, een tweede huis, onmiddellijk palend aan het eerste, waarin reeds de dames Marijnen en Coppens gratis school gehouden hadden voor hulpbehoevende meisjes. In dat huis was ook een goed voorziene bibliotheek waaruit iedereen kosteloos een of twee weken een boek kon halen; deze bibliotheek was opgericht om het lezen van slechte boeken tegen te gaan. Behalve de twee lokalen waarin de lessen gegeven werden, eene opkamer, eene achterkamer die als refter gebruikt werd, en eene tamelijk grote keuken, bevonden zich in de eerste woning op de eerste verdieping twee zogenaamde bovens of bovenhuizen die vroeger verhuurd waren geweest. Het geheel zat zeer onregelmatig in elkaar (...). Verder behoorde bij het huis een tuintje waarin eenige flinke pereboomen stonden en dat tot speelplaats voor de bewaarschool diende. Op 30 Juli 1852 vertrokken per rijtuig uit het Moederhuis naar Den Bosch drie Zusters nl. Zuster Benedicta (Bogaers), vicares van het Moederhuis, Zr. Madeleine (van der Ven) en Zr. Jovita (Otten), om op 2 Augustus dat vermeld huis te betrekken, waaraan Mgr. J. Zwijsen den H. Antonius tot beschermheilige gaf".

In 1852 voegden zich nog twee zusters bij deze drie: Zr. Cornelia en Zr. Alberta. In dat jaar zaten er op de bewaarschool in dat huis 20 kinderen en op de taal- en handwerkschool kwamen in totaal 170 meisjes. Dit werd het Armenschooltje of Parochieschooltje genoemd. De zusters gaven ook aan jongens les in de 'Christelijke leer'. In een opkamertje van 4 bij 4 m werd een kapelletje ingericht waarin een redemptorist (de Congregatie van

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 87 14-02-2021 17:34

Redemptoristen had zich pas gevestigd in de stad) af en toe de Mis opdroeg. Ook het hele jaar 1853 baden en werkten de zusters in die huizen, op het huidige nummer 149. In dat jaar werd ook een burger-bewaarschooltje ingericht in het kleinste huis waardoor er tenminste enige inkomsten, 40 gulden per maand, beschikbaar kwamen. De armoede van de zusters had ernstige vormen aangenomen. In de *Kroniek* staat: de inkomsten waren *'te veel om ervan te sterven, maar te weinig om van te leven'*. Er waren ondertussen 10 zusters, meest aspiranten, aan het werk. Vanaf augustus 1854 gaat er veel veranderen, zoals in de *Kroniek* staat te lezen:

"Het Hiëronimusklooster uit vroegere dagen, gelegen op het Hinthamereind, was sinds eenige jaren verbouwd tot eene kristal- en glasblazerij en slijperij en behoorde als zoodanig aan de Firma Mivion en Co. (van der Ven); deze firma ging faillite en alles zou verkocht worden. Mgr. J Zwijsen had in het geheim aan een vertrouwd persoon last gegeven het huis in de Hinthamerstraat of op het Hinthamereind gelegen, met de overige gebouwen, bestaande uit bergplaatsen en arbeiderswoningen, tot en met de brug over de Dieze voor de Congregatie te koopen. (...) ƒ 12.000. De gebouwen aan gene zijde der brug gelegen, bestaande uit de kelders waarin de groote machines der glasblazerij stonden en die later tot bergplaatsen voor de proviand der Godshuizen gebruikt werden, daarboven kolossaal groote vertrekken, die voor de Bank van Leening werden ingericht, daarnaast eene nette woning voor den directeur der Bank, verder twee groote gebouwen gelegen aan het Kanaal en in de Schilderstraat, waarin zich de kristal- en glasslijperijen bevonden, werden door het Bestuur der Godshuizen, die ƒ 25.000 als legaat van den Heer Johannes Diepen uit den Wolvenhoek gekregen hadden, voor de geringe som van ƒ 20.000 aangekocht en ingericht tot de opneming van oude hulpbehoevende vrouwen en verlaten kinderen aan wie kort daarna zes Zusters die door de Administratie van de Godshuizen zouden onderhouden worden, volgens de bepalingen van een tot dat einde gesloten contract, hare zorgen en diensten zouden wijden".

Bank van Leening - FOTO TON VOGEL

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 88 14-02-2021 17:34

Uit de *Kroniek* van het St. Antoniusgesticht valt op te maken dat in het voorjaar van 1854 alle opstallen en gronden tot en met de brug over de Dieze het eigendom werden van de congregatie. Ongeveer 3250 m². De Godshuizen kochten ook percelen, circa 1850 m² om er het *'Armengesticht voor Vrouwen en Meisjes'* te kunnen inrichten. De glasfabriek stond met de zuidelijke muur tegen de kade van de Dieze. De zusters hadden de houten brug over de Dieze-stroom in eigendom. Om dit eigendom niet te verbeuren was de congregatie verantwoordelijk voor het herstel en de instandhouding van de brug. Er gingen 30 werklieden aan de slag voor een flink karwei en niet alleen voor het herstel van de brug. Er verrezen twee bewaarscholen en twee taalscholen. Het bestaande huis met de grote, open doorgang naar de huisjes aan weerszijden van de steeg, bekend onder de naam *Ganzenpoort*, werd met oude stenen opgeknapt, alles voor *ƒ* 7.000 en getransporteerd op naam van Zr. Hiëronyma (van der Heijden), overste van het Zusterhuis van de Congregatie in Grave.

Over het jaar 1854 vermeldt de Kroniek: *"Drie onzer, Moeder Benedicta Bogaers, Zr. Emberta Canters en Zr. Bertrandina Scholten sliepen reeds een paar weeken in het groote huis, (de Ganzenpoort) ofschoon men het beneden niet eens behoorlijk kon sluiten. Na het avondgebed in het huis aan de Geerlandsche brug, ging het drietal, den brandende lantaarn onder den voorschoot, naar de Ganzenpoort. De kamer boven de poort was hare slaapzaal". (...) "Op 26 Aug.1854 verlieten wij voorgoed ons nederig kloostertje aan de Geerlandsche brug dat voor ons zoo vol was van aangename herinneringen om onzen intrek te nemen in het nieuwe gesticht, waarop, door den voorbede van den H. Antonius, zijn Patroon, zulke rijke zegeningen van den Hemel zouden neerdalen. Door den Zeereerw. Heer Pastoor Kemps werd het H. Sacrament naar de nieuwe kapel overgebracht en kort daarna het geheele gesticht plechtig ingezegend".*
"tot dusverre hadden de Zusters, behalve in de bewaarschool, hare zorgen slechts aan arme kinderen gewijd en men zou zich tot de uitbreiding van de bewaarschool voor burgerkinderen bepaald hebben, om daarin eenige middelen van bestaan te vinden. Maar de Zusters van Engelen, die destijds in de Kerkstraat woonden, openden insgelijks eene bewaarschool voor meer gegoede kinderen en toen gelastte Monseigneur (Zwijsen) ons eene taalschool te beginnen voor meisjes uit den burger- en nette stand. Aan dien last werd natuurlijk gevolg gegeven en tegen het einde van ditzelfde jaar begon Zr. Emberta de school met acht kinderen, wier getal spoedig toenam".

1855: *"Weldra vermeerderde het aantal leden der Communauteit aanmerkelijk, daar men zich ging belasten met de opvoeding van verlaten kinderen, halve weezen en weezen die te jong of te oud waren om in het reeds lang bestaande R.-K. Weeshuis te kunnen worden opgenomen en tevens met de verzorging van oude vrouwen. Zr. Jacoba, gewezen overste van het St. Annagesticht te Delft, werd als hoofd aangesteld bij de ouden van dagen, reeds 63 in getal en Zr. Secunda bij de kinderen, 19 in getal".*

Dit was het door de Godshuizen opgerichte 'Armengesticht voor vrouwen en meisjes'

De tweede helft van de 19e eeuw: Ora et Labora

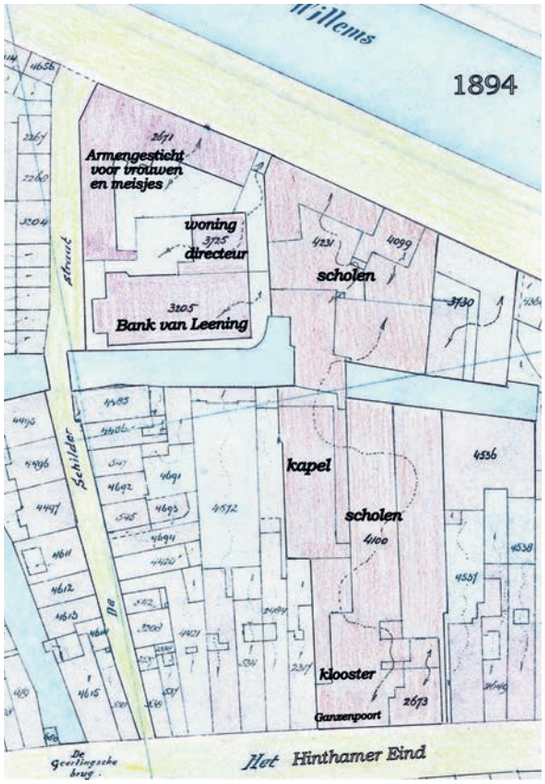
In de *Kroniek* wordt in het jaar 1861 gesproken over verschillende weldoeners. Zo worden de schoolbanken voor de Franse School geschonken door pastoor Kemps. Het grootste deel van de inboedel wordt cadeau gedaan door Mej. Petronella Coppens.

"Petronella Coppens: zij was de eigenaresse van een woning in de Torenstraat waar zij, met enige andere dames, een school leidde om arme kinderen van de parochie van St. Jan te onderwijzen. Ze was verwijderd uit de Congregatie van de Choorstraat, omdat ze zich niet kon verenigen met de voorschriften die inhielden dat ze - als non - haar vader niet mocht verzorgen. Nu keerde ze zich geheel tot de Congregatie van de Zusters van Tilburg. Mgr. Zwijsen wist haar te bewegen het huis aan de Torenstraat aan 'zijn' Fraters van Tilburg af te staan.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 89 14-02-2021 17:34

Ze mag er een paar kamers blijven bewonen tot haar dood, zo accordeerde Mgr. Zwijsen. En ze heeft altijd vrije toegang tot de huiskapel die door haar was ingericht. Daar was Pastoor Heeren zeer ongelukkig mee. Hij was de stichter van de Congregatie van de Zusters van de Choorstraat."

Haar zus Agnes Coppens schonk, behalve veel kleine zaken, ook haar gouden halsketting en een bedrag van ƒ 300 waarvan de rente moest dienen om de onkosten te bestrijden van de olie voor de Godslamp. Dit was op 14 augustus 1866. De *Kroniek* doet verder mededeling van enige bijzonderheden over de rectoren en geestelijken van de parochie van St. Jacob, de overplaatsingen binnen de congregatie, de jubilea in het klooster en de moordaanslag op Mgr. Zwijsen in 'Huize Gerra', Haaren (N.B.) in 1861.

Plattegrondtekening met percelen 4100, 4231, 4099 en 2673 van de congregatie in 1894
KADASTRALE TEKENING AANGEVULD, TON VOGEL

In juni 1876 sluiten de twee contractanten P.J.I. van Grinsven (eigenaar van De Drie Leliën, het huis op nummer 170 in de Hinthamerstraat en de daarachter gelegen leerlooierij) en Zuster Hiëronyma van der Heijden, namens de congregatie, een onderhandse overeenkomst over de scheidsmuur tussen beide percelen. Daarover zal in latere tijden nog vaak gecorrespondeerd worden. In 1882 kwamen giften binnen voor de bouw van een nieuwe kapel op het binnenterrein. Zuster Aloysa (Paulina Vos de Waal), die pas in Den Bosch was aangekomen, schonk ƒ 25.000 op voorwaarde dat het nooit bekend zou worden in de communiteit en dat het geen beletsel zou zijn om haar over te plaatsen. De eerste steen werd gelegd op 31 maart 1882 en op 19 maart 1883 werd de kapel ingewijd door bisschop Mgr. Godschalk. De rector van het klooster, de Eerw. Heer Van Rijswijk overleed in 1885, na 19 jaar dienst te hebben gedaan. In hetzelfde jaar werd door de algemeen-overste, moeder Syncletica Smarius, een nieuwe overste voor het St. Antoniusgesticht hierheen gehaald, nl. Moeder Maria Joséphine Peters. Dan ook sluit de Congregatie een contract met de St. Jacobusparochie. *Zie bladzijde 125: Bijlage A: Overeenkomst tussen de congregatie en het Kerkbestuur van Sint Jacob 1885.*

"In het najaar van 1899 ontvingen wij het bezoek van de ruim tachtigjarige bisschop van Armenië die, na de bloedige vervolging der Christenen door de Turken in Armenië, Europa doorreisde om gelden in te zamelen voor de ongelukkige verweesde Christenen die aan het bloedbad waren ontkomen", zo luidt de tekst uit de *Kroniek*.

De 20ste eeuw: Ora et Labora

In het jaar 1900 kwam de nieuwe algemeen overste, Gerulpha van Rossum, een zus van de redemptorist en latere kardinaal, naar hier. Moeder Joséphine Peters was na 15 jaar overgeplaatst naar Rijsenburg. In 1902 werd herdacht dat de congregatie hier 50 jaar eerder haar werk onder de Bossche jeugd was begonnen. Er kwam bezoek van de heren regenten van de Godshuizen en de parochiegeestelijken. In september 1904, werd het

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 90 14-02-2021 17:34

zilveren priesterfeest van de heerbroer van de overste, Pater W. van Rossum, gevierd. Hijzelf was vanuit Rome overgekomen. De dames en weesjes uit het 'Gesticht voor oude vrouwen en meisjes' mochten ook een geschenk komen aanbieden, na lang aandringen bij moeder-overste. Eind 1904 overleed een van de naaste buren, mej. v.d. Ven. Ze schonk uit haar nalatenschap een bedrag waarmee verbeteringen aan de schoolgebouwen konden worden aangebracht en schoolmeubelen aangeschaft konden worden. Mevrouw Sweens-Meuwese wordt genoemd als schenkster van een prachtig crucifix, eind 1905. Het jaar daarop werd door regenten van 'de Godshuizen' besloten dat de arme oude vrouwen uit het Gesticht zouden verhuizen. Dit staat als volgt beschreven in de *Kroniek*:

"Tegen het eind van 1906 vernamen wij dat het Bestuur der Godshuizen besloten had één onzer liefdewerken, het verplegen van oude vrouwen, over te brengen naar een ander Gesticht, staande onder het bestuur ener andere Congregatie, (dat zijn de Zusters van de Congregatie van Barmhartigheid uit de Belgische plaats Ronse) ten einde het weeshuis hier te veranderen en te vergrooten en volgens de eischen der wet in te richten, om aanspraak te kunnen maken op de Rijksbijdrage, aan verpleging van verwaarloosde kinderen toegekend. Groote verslagenheid onder de velen der goede oudjes die reeds jaren in ons gesticht hadden doorgebracht en aan onze Zusters gehecht waren. Velen van haar wenschten nog vóór de verandering hier te sterven en bij eene der vrouwtjes was dat verlangen zoo vurig dat het in een vast vertrouwen veranderde en zij als haar overtuiging uitsprak: 'Ik sterf vóór de verhuizing, ge zult het zien'. Intusschen naderde na maanden van spanning de datum van het vertrek dat op 1 juli 1907 was vastgesteld. Daags te voren hadden alle Zusters in den namiddag afscheid van de goede oudjes genomen, hetgeen zeer roerend was, doch vrouw Jongenburg die sterven zoude vóór het heengaan, leefde nog en was even goed als altijd. Onder het afscheid nemen was zij stil bedroefd, maar nog stond het bij haar vast: 'Ik sterf hier'. En inderdaad denzelfden avond overleed zij plotseling. Dat dit sterfgeval op allen een diepen indruk maakte behoeft niet gezegd. Onmiddellijk na de ontruiming van het huis begon men met de verbouwing (...) van het oude weeshuis. Omstreeks Mei 1908 was alles in orde, de kinderen werden in twee partijen gesplitst, kleinen en grooten, die nu elk haar intrek namen in de keurig verbouwden, voor haar ingerichten vleugel van het huis dat in het laatst van 1908 den mooien naam van 'St. Agnes-Gesticht' ontving".

Zuster Aloysio Spigt werd de nieuwe overste hier, ze was juist teruggekeerd uit Amerika waar ze overste was van het klooster in Baltic, Connecticut. De Bossche schilder Frans Kops polychromeerde de Kruisweg in de kapel. In 1913 kwam Kardinaal W. van Rossum 's-Hertogenbosch met een bezoek vereren. Hij was in 1911 tot kardinaal verheven. Het was groot feest in de stad. Het St. Antonius-gesticht aan de Hinthamerstraat kwam ook aan de beurt. Dit was een heel evenement: met bloemen, draperieën en schilderijen was de met glas overdekte toegang tot de school versierd, de weesjes zongen een welkomstlied onder de lindeboom die voor de kapel op de speelplaats stond. Eind oktober werd er weer gebouwd: een nieuwe recreatiezaal; de oude recreatiezaal was te klein en te laag. Op 1 januari 1914 werd ze in gebruik genomen.

In dat jaar brak op 1 augustus de Wereldoorlog uit en volgde inkwartiering van ongeveer 200 gemobiliseerde militairen in zes schoollokalen en drie bewaarscholen. Dat duurde van 4 tot 14 augustus. Op 9 oktober werden patronaatszalen in orde gemaakt om 40 gestichtskinderen en 4 zusters van een huis in Kontich bij Antwerpen op te vangen. Ze werden enige weken gehuisvest en gevoed voordat ze weer terugkeerden. Bovendien kwam er een tiental gezinnen wonen in de huisjes naast het St. Antoniusgesticht, dus in *De Rooi Ton, Het Haaske* en *Het Molenijser.* Die waren tot afbraak gedoemd om er de Muloschool te bouwen, waarmee door de treurige tijdsomstandigheden niet begonnen kon worden. Pas op 2 juli 1915 kon de aanbesteding van de nieuwe Muloschool plaatsvinden aan de Hinthamerstraat 166. De architect was W. Th. van Aalst en de firma E. Straatman

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 91 14-02-2021 17:34

nam het werk aan. Boven de Mulo, op de zolderverdieping kwam een slaapzaal voor de zusters. Op 6 juli moesten de Belgische vluchtelingen de huisjes verlaten om met de bouw te kunnen beginnen. Toch zouden ze tot halverwege 1918 in het kloostercomplex verblijven. Op 15 mei 1916 werd de school, toegewijd aan het H. Hart, ingewijd door Mgr. C. Prinsen, de pastoor van de Sint Jacobsparochie.

Omdat boven de nieuwe school een slaapzaal voor de zusters werd ingericht, kon de 'kleine slaapzaal' nu gemist worden en die werd omgebouwd tot twee kamers, een leslokaal en een studeerkamer. De laatste ruimte werd benut voor het geven van lessen in machineschrijven en stenografie: nieuwe ontwikkelingen in het onderwijs aan de leerlingen van de Mulo. Zuster Leonarda nam daartoe het initiatief, want er was werkgelegenheid voorzien in de distributiekantoren, in deze oorlogsjaren. In juli 1917 slaagden de eerste twee leerlingen van de school. Ze waren ook de eerste uit de stad die op Mulo-examen gingen. In het jaar 1918 wordt in de *Kroniek* ook gesproken over een retraite in het patronaat. Er was dagelijks een H. Mis in de kapel voor de Belgische vluchtelingen, een Vlaamse priester ging dan voor, evenals in requiemdiensten voor de gesneuvelde Belgische soldaten. Er werd zelfs in de kapel een bekeerde volwassene gedoopt en er werden huwelijken gesloten tussen Belgische geëvacueerden die hier werden opgevangen.

Grafmonument vanaf 1919, onlangs verwijderd
COLLECTIE TOINE JANSSEN

Op 10 januari 1920 kwam Zuster Josepho Keizer vanuit Arnhem, waar ze gewerkt en gestudeerd had, naar 's-Hertogenbosch. Ze werd meteen hoofd van de kleuterschool. Dankzij haar inzet en met hulp van veel ouders werd het onderwijs op peil gebracht. Het opvangen van kleuters, op een bewaarschool, werd omgezet in het ontwikkelen van de talenten van de kleuters. Toen Zr. Josepho in 1957 met pensioen ging, op 65-jarige leeftijd en ze de school moest verlaten, ging ze type-lessen geven en kon haar opvolgster op de kleuterschool, zuster Lucretia Roemer, de vruchten plukken van haar ontwikkelingswerk. In de parochie en het dekenaat deed ze daarna vrijwilligerswerk, ook voor De Koepel, het parochieblad. In 1970 werd feestelijk gememoreerd dat ze 50 jaar in de stad werkzaam is geweest. Op de begraafplaats van Orthen werd een deel met een hek afgescheiden, zodat de congregatie een eigen ruimte had om de zusters te begraven. Er werd een groen granieten monumentje met opschrift geplaatst.

Op het eind van 1921 werd de waarde van de scholen getaxeerd, want volgens de nieuwe schoolwetten zouden die door de Gemeente moeten worden overgenomen. Er wordt daarna rente uitgekeerd. De Muloschool was ƒ 86.122 waard (met inventaris) en de rente bedroeg ƒ 5.351. De tussenschool werd geschat op ƒ 35.570 met een rentevergoeding van ƒ 2.210 en de Armenschool ƒ 36.841 met een rente van ƒ 1.831. In 1923 werd een klas voor woonwagenkinderen ingericht. In de zomervakantie van 1924 werd elektrisch licht geïnstalleerd in enkele bewaarscholen, de armenschool en lagere scholen. Er werd onderhoud gepleegd aan ramen, goten en vloeren. In 1926 kwamen boven de refter één en boven de recreatiezaal twee verdiepingen, voor slaapzalen van de zusters. Men bouwde

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 92 14-02-2021 17:34

toen ook een tweede verdieping op de Mulo, Hinthamerstraat 166, voor leslokalen, dus de slaapzaal van 1915 verdween. Paus Pius XI schreef in 1925 de encycliek Quas Primas. In artikel 1 stelde hij het feest van Christus Koning in. Dat was de reden voor het schoolbestuur om de naam Christus Koningschool te geven aan al bestaande of nieuw op te richten scholen.

Op 30 juli 1927 werd in stilte het diamanten feest gevierd van het St. Antoniusgesticht. Vijfenzeventig jaar was de congregatie actief in de parochie van St. Jacob. Toen het jaar daarna zuster Casta Pennings haar gouden kloosterfeest vierde, kwamen 50 oud-weeskinderen van het St. Agnesgesticht acte de présence geven. Die zuster had eerder dertig jaar bij de weeskinderen gewerkt en de dag was onvergetelijk voor hen allen. Over 1929/1930 lezen we in de *Kroniek*:

"Den 1e Juli 1929 is op naam van het Moederhuis in Tilburg aangekocht de naastgelegen schoenen- en lederfabriek, bestemd voor afbraak en wederopbouwing voor taalschool, van den Heer Theodoor den Brinker, voor de som van ƒ 22.250. Aan den huurling die ter wille van ons vóór de vervallen huurtijd de fabriek moest ontruimen, hebben we ƒ 500 vergoeding moeten betalen. Het erf staat kadastraal bekend als sectie nr. H. 4536, groot 3 are en 23 ca. Voor de afbraak van de fabriek en ons huurhuis aan de Zuid-Willemsvaart hebben we ƒ 1.500 ontvangen. De Dieze, de z.g. Doode Stroom, hebben we laten dempen door de heer Drijvers uit Helvoirt. De heer Teulings heeft een gedeelte van de gedempte grond gekocht voor ƒ 500 en de heer van Oirschot ook, voor ƒ 700. De rest is bestemd voor de speelplaats bij de te bouwen scholen.' Daar al onze taal- en bewaarscholen door Dr. Bader, lid van de gezondheidscommissie, waren afgekeurd, uitgenomen de ULO, waren we genoodzaakt al die gebouwen te laten afbreken en volgens de eischen der wet weder te laten opbouwen. Op de plaats der afgebroken fabriek werd een tusschenschool voor burgerkinderen van drie verdiepingen hoog gebouwd; op de plaats van het huurhuis aan de Zuid-Willemsvaart de bewaarschool voor burgerkinderen. Nu moeten nog volgen een armen-taalschool met bijbehorende bewaarschool, een Montessorischool en een uitbreiding van het patronaat. De geheele bouwerij is aanbesteed en gegund aan de Heeren Pennings en Lamoen uit Sint-Michielsgestel, voor de som van ƒ 216.130."

Beeld van H. Antonius geschonken in 1932 t.g.v. het eeuwfeest van de congregatie - FOTO TON VOGEL

Uit Gemeentelijke stukken blijkt, ook zoals hierboven vermeld, dat de congregatie in 1929 verzocht om de Doode Stroom over een lengte van ca. 64 meter te mogen dempen en van riolering te voorzien. Vanaf *Achter de Mollen* tot nabij de *Schilderstraat*. Dan zou de congregatie de kosten dragen en de grond aan haar worden overgedragen, hetgeen de Gemeente graag deed. In het belang van de gezondheid der stad. In 1930 was de nieuwbouw van alle scholen voltooid, behalve de toegang tot de St. Jacobschool, de parochieschool voor arme meisjes, aan de Schilderstraat. Het werk werd begeleid door Ir. Kramer, tegen 10% van de aannemingssom. Op 3 september 1931 werden de volgende scholen ingezegend: de St. Jozefschool, de St. Jacobschool met bijbehorende Fröbelscholen, de Montessorischool en het Patronaat (zie *Het Huisgezin* van 2 december 1931). De viering van het eeuwfeest van de Congregatie van de Zusters van Liefde stond centraal in het jaar 1932. Hieraan werd ook uitgebreid aandacht besteed in de Bossche krant (zie *Het Huisgezin* van 23 november). De burgerlijke en geestelijke overheden waren goed vertegenwoordigd op de receptie. Ook de voorzitter mr. G. Tilman en secretaris de heer Romme van de Godshuizen waren erbij in het Bossche kloostercomplex. En verschillende

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 93 14-02-2021 17:34

inspecteurs van het onderwijs. Er werd gememoreerd dat de congregatie al 100 kloosters telt, waar 3750 Zusters werkzaam zijn in onderwijs aan 56.235 leerlingen en in de zieken- en bejaardenzorg. In 1931 werden in de ziekenhuizen van de congregatie 22.505 zieken verzorgd. Sprekende cijfers! In alle circa 100 kloosters wordt het eeuwfeest gevierd. Voor de stad 's-Hertogenbosch geldt dat de congregatie al 80 jaar onderwijs en zorg verleent. De cadeaus onder couvert, onder andere van oud-leerlingen, wezen en oud-wezen, werden gebruikt om een beeld te laten vervaardigen van de H. Antonius van Padua, patroon van het Huis, door de firma Van Bokhoven en Jonkers. Het zal geplaatst worden in een nis op de binnenplaats van het klooster, bij de kapel. Het zal een mooie herinnering zijn aan het bijzondere jaar 1932.

In september van 1933 ontstond er een grote brand, aan de Schilderstraat. Onder de oude gebouwen daar bevond zich een opslagplaats van doodskisten, waar de brand om half twaalf 's avonds begon. De vonkenregen waaierde al spoedig over de naastgelegen kapel. De angst sloeg toe en kapel en sacristie werden ontruimd. Alle kostbaarheden werden in veiligheid gebracht. Gelukkig was een evacuatie niet nodig en was de brand om 02.00 uur onder controle. In 1934 begon de restauratie van de kloosterwoning in de Hinthamerstraat 164. Opnieuw had Ir. L. Kramer de leiding over deze verbouwing. Men wilde de voorgevel ook enigszins veranderen, maar de 'Schoonheidscommissie' wilde er niet van horen en Burgemeester Van Lanschot stak er een stokje voor. Hij verbood al te ingrijpende veranderingen aan de pui. Wel werd het interieur opgeknapt: in de gang kwam een portiers kamer. De spreekkamers, keuken, afwaskeuken en bijkeuken werden aangepast. De zusters vonden deze 'radicale' modernisering een weelde, zelfs nieuwe toiletten en een badkamertje werden ingebouwd. Ondertussen werd er ook hard gewerkt in de onderwijssector, Mulo-examens, typen, steno, kostuumnaaien enz. De Mulo bleek in september weer te klein behuisd en er werd een lokaal van de lagere school in gebruik genomen, waardoor de zesde-klas leerlingen mochten verhuizen, hetgeen ze heel prettig vonden, want ze noemden zich trots 'de leerlingen van de Buitensingel'. Dus naar de kant van de Zuid-Willemsvaart. In dat jaar 1934 werd het monument van Kardinaal van Rossum onthuld, waarbij de zusters waren uitgenodigd. In 1935 vierde pastoor Prinsen zijn 60-jarig priesterjubileum. Na de viering in de parochiekerk werd er gedineerd in de patronaatslokalen van de zusters. Dat jaar ging pastoor Prinsen met emeritaat en mocht hij zijn oude dag in het zusterklooster doorbrengen, na de toestemming van het hoofdbestuur van de congregatie. Op 17 juni van dit jaar brachten koningin Wilhelmina en prinses Juliana een bezoek aan de stad. *'twee onzer kinderen mochten een boeket aanbieden. De vorstin onderhield zich vriendelijk met moeder-overste en deze kinderen'.*

De Kroniek meldt over 1938: *"In april 1938 werd het Weeshuis aanmerkelijk uitgebreid. Door het steeds toenemend aantal kinderen bleek de bestaande bouw veel te klein. Door het bestuur der Godshuizen werd, na herhaalde aanvragen van overste Moeder Désirée, eindelijk besloten het woonhuis, belendend aan het bestaande weeshuis en bewoond door den directeur van de Bank van Lening, bij het weeshuis te trekken. Na de nodige verbouwing en het aanbrengen van gewenste verbeteringen werd de nieuwe bouw bestemd voor de oudste meisjes. (...)".*

De inwijding en intronisatie van het H. Hart vond plaats in het weeshuis 'St. Agnesgesticht', door pastoor van Grinsven, in aanwezigheid van het gehele bestuur van de Godshuizen, de zusters en alle kinderen, ongeveer 70 in getal. De president van de Godshuizen, de

← *St. Antoniusgesticht en MULO in 1925* - COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 95 14-02-2021 17:35

heer Meyring, sprak over 'een gezellig huis, meer dan een gesticht' en memoreerde het vele goeds dat door de zusters voor de kinderen gedaan wordt. Eén der oudere pupillen, M. Tromp, vertolkte de dankbaarheid van de kinderen voor de zorg en opleiding die ze genieten. En allen beloofden *'zeer braaf te zijn'*.

Op 1 september werd Moeder Désirée Kruijssen overgeplaatst naar Maeseyck en werd opgevolgd door Moeder Bernarda Rikkink die eerder overste was in Stratum. In het voorjaar van 1939 werd de zolder van het St. Antoniusgesticht verbouwd tot een grote slaapzaal, met slaapcellen, waaraan al lang behoefte bestond. De trap, ook naar de logeerkamer, werd toen beter bereikbaar.

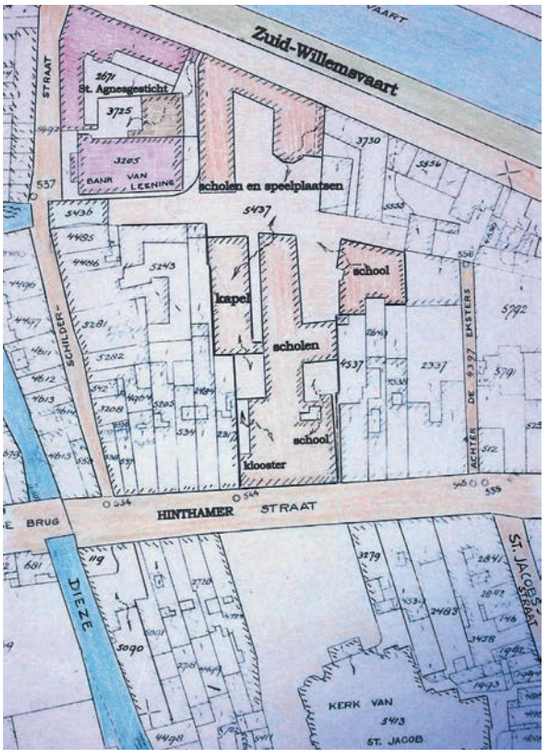
De oorlogsjaren 1940 - 1945

De *Kroniek* geeft de volgende informatie:

"Op 24 augustus 1939 kregen we dan geheel onverwacht de zo lang gevreesde inkwartiering. Reeds meerdere malen waren door de autoriteiten onze schoollokalen die geschikt waren voor onze militairen opgemeten. Maar steeds waren we er met de schrik vanaf gekomen. Maar nu was het menens! In de namiddag van genoemde datum kregen we de zeer onaangename tijding dat we ± 800 militairen zouden moeten herbergen. Daartoe moesten ± 25 lokalen worden ontruimd. Juist was Moeder Bernarda die morgen met alle kinderen en een 40-tal Zusters op bezoek gegaan naar Maeseyck bij Moeder Désirée. 's Middags kwam de Jobstijding! Alle Zusters die thuis waren en enige meisjes begonnen aanstonds met de ontruiming der parochie- en burgerbewaarscholen en de patronaatslokalen en ook de gymnastiekzaal en een paar lokalen van de Chr. Koningschool. Enige soldaten waren reeds aangekomen en hielpen met het versjouwen van banken en de zwaarste meubels. Tegen circa half tien was dat niet alledaagse werk afgelopen. Als men bedenkt dat ook de inhoud der kasten moest worden uitgeruimd, alles wat aan de muren hing moest worden verwijderd, kan men zich een denkbeeld vormen van de verschrikkelijke chaos die in de patronaatskeuken en op alle mogelijke plaatsen die maar enigszins als bergplaats konden dienstdoen, ontstond! Tegen 10 uur kwamen de drie grote autobussen met de buitenlandse reizigsters bij het patronaat aan de Zuid-Willemsvaart aan. Het enthousiasme over de reis bekoelde heel wat als aan Moeder en Zusters de tijding der inkwartiering werd medegedeeld. Devolgende dag zouden de 800 militairen arriveren! Reeds vroeg in de morgen, onder de H. Mis kwam het bericht dat ook de gymzaal der MULO plus 5 schoollokalen moesten worden ontruimd! Weer alle hens aan dek. De nodige hulp van een paar soldaten en na een paar uren was ook dit zaakje klaar. De kapiteins zorgden voor stipte orde en alhoewel 't nu juist geen prettige en aangename vacantie bleef, want deze moest met 3 dagen verlengd worden, hadden we toch niet al te veel overlast van de ons opgedrongen logeergasten. Dat we echter wat blij waren toen het vertrek werd aangekondigd, behoeft wel verder geen betoog. Met de nodige spoed werden alle lokalen weer op orde gebracht om de lieve schooljeugd te kunnen ontvangen. Voor het vernielen en beschadigen kregen we slechts een gedeeltelijke vergoeding".

"De inkwartiering van '39 was slechts een voorspel van hetgeen het ongelukkige oorlogsjaar '40 ons zou brengen. Reeds in de maand Maart hadden we 150 soldaten in kwartier in de patronaatslokalen en verschillende malen kwamen hogere militairen de lokalen bezichtigen en opmeten voor geval het nodig mocht wezen. En helaas! Die voorzorgen waren zeker niet overbodig. In de nacht van 9 april kregen we de onaangename tijding dat de volgende morgen hier ±160 militairen moesten worden ondergebracht. De kapitein kreeg de logeerkamer met alcoof te zijner beschikking, de twee luitenants kregen bij gebrek aan beter ieder een logeer cel, waarmee zij goed tevreden waren. Wel vreemde logés voor een klooster, maar 'nood breekt wetten'. De overige militairen kregen weer het patronaat en een paar bewaarschoollokalen te hunner beschikking. De scholen konden gewoon doorgaan. Tot 10 Mei de oorlog uitbrak. Reeds in de vroege morgen werden we wakker geschrikt door het ronken der vliegtuigen en het vreesaanjagende schieten van het afweergeschut en kwamen we tot de ontstellende zekerheid dat de oorlog was uitgebroken (...)".

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 96 14-02-2021 17:35

Plattegrond met percelen 1938
KADASTRALE KAART AANGEPAST, TON VOGEL

Hierna volgt in de *Kroniek* van de Zusters een groot aantal bladzijden oorlogservaringen. We zullen slechts enkele namen en feiten memoreren. Kapitein Stapert en zijn mannen rukten dezelfde dag nog uit, na de H. Mis te hebben bijgewoond. Allen verzamelden zich eerst op de grote speelplaats, waar pastoor Prinsen hen nog een hart onder de riem stak. 'Voor God en Vaderland'. De schoolkinderen moesten thuisblijven, zo liet burgemeester Van Lanschot weten. Pas op 17 mei gingen de scholen weer open. Er bestond onder de zusters wel angst voor ontheiliging van de kapel door de bezetter. Verschillende nachten van de eerste oorlogsweek sliepen de zusters en kinderen in de kelder die door het bestuur zo goed mogelijk als schuilkelder was ingericht. Ook in de Mulo-gang beneden en in de gymzaal lagen de zusters op strozakken en onder dekens. Van slapen kwam niet veel. Op 7 september stierf Zuster Odrada die lange jaren in de keuken van het weeshuis had gewerkt. In deze en de volgende maand kwamen veel soldaten terug uit krijgsgevangenschap. Ze kwamen in het klooster hun spullen die ze in bewaring hadden gegeven weer in ontvangst nemen en werden meteen onthaald op stevige boterhammen met koffie. Mgr. Prinsen deelde rookwaren uit. Kapitein Stapert stuurde, namens alle 'jongens' nog een kristallen vaas met inscriptie. De kloosterkapel werd de wintermaanden van '40/'41 als parochiekerk benut, omdat deze makkelijker verduisterd kon worden dan de St. Jacobskerk, met planken en dik papier. Hiertoe besloten pastoor Noyons en overste Bernarda. Op 2 maart 1941 overleed Mgr. Prinsen die vanaf 1936 inwoonde. Door pastoor De Kroon van de St. Pieter werden een doop- en huwelijksplechtigheid voltrokken in juli 1941. De Godshuizen stelden vanaf het begin van de oorlog twee wachten aan, de heren Van Well en Mulders, voor het weeshuis en het huis van de zusters. Drie jaar lang hebben ze zich kranig van hun taak gekweten. De scholen bleven open, en de examens waren een succes. Op de Mulo deden 4 leerlingen hun B-examen. Er werden ook examens afgelegd in de vakken steno, typen, kostuumnaaien en lingerie.

In de volgende winter 1941/1942, toen de klok 2 uur vooruit was gezet, konden de scholen pas om half tien beginnen, omdat het om 9 uur nog te donker was. Er was eind januari kolennood. Begin februari was er daarom weer vakantie. In februari 1942 volgde de jaarlijkse retraite van 9 dagen voor de kloosterlingen en in mei begon men het 'Don Bosco'-liefdewerk: iedere zondag komen om 10.00 uur de jongens en meisjes van de armste klassen met enige leiders en leidsters naar de kapel. De leiding berust bij een pater van de H.H. Harten uit Nuland, pater Ireneus, die de H. Mis leest en daarna een kleine onderrichting geeft.

De bisschopswijding van Mgr. W. Mutsaerts, op 29 juni 1942 wordt gememoreerd. Dan het bezoek van enige 'Heren' op 19 juli, het feest van St. Vincentius. Dit waren Duitse officieren. De overste leidde hen rond, de zusters baden om een goede afloop. Moeder Bernarda wist de 'Heren' om de tuin te leiden en vermeed de bezichtiging van de mooiste lokalen, als refter, recreatiezaal en slaapzalen. Drie keer kwamen ze nog terug, maar de congregatie

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 97 14-02-2021 17:35

ontsprong de dans van een inkwartiering. Na het eerste bezoek werden wel alle goede meubels, tinnen tafelgerei en kostbaarheden uit de kapel veilig weggeborgen, ook bij goede buren en bekenden. Op 14 oktober overleed keukenzuster Rosilda Snoeren vrij plotseling. Toen de Bisschoppelijke Kweekschool van de fraters van Tilburg in de St. Josephstraat/ Kardinaal van Rossumplein half november door de Duitsers werd gevorderd, mochten de kweekschoolleerlingen de zolder van het patronaat aan de Zuid-Willemsvaart als slaapzaal gebruiken. De fraters toonden zich dankbaar en kwamen soms met aangename, eetbare verrassingen. De zusters van Mariënburg (J.M.J.) namen de keuken en patronaatslokalen in gebruik, toen de Duitsers hun hele klooster en huishoudschool had opgeëist. Overdag waren deze lokalen in gebruik bij de zusters van J.M.J. met hun leerlingen en 's avonds hielden onze zusters er avondschool. Zo kwamen er af en toe ook zusters van andere huizen en paters kapucijnen onderdak vragen, en er was altijd wel een mouw aan te passen.

St. Antoniusgesticht 1949
COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Begin '43 werd het luidklokje gevorderd uit het torentje op de kapel. Het was een hele klus, vier man zijn een hele dag bezig geweest, voordat het klokje op de grond naast de kapel stond. Uiteindelijk kregen we het toch weer terug. In februari konden de kweekschoolleerlingen uit de St. Josephstraat terug naar hun eigen gebouw, maar 14 dagen later stonden ze weer op de stoep, vanwege een verzoek van de Duitsers. Zuster Eligia, van het weeshuis, was te ziek voor het werk, ze kon bijna niet meer lopen, en werd overgeplaatst, ze had dag en nacht klaargestaan voor haar kinderen. Het werd steeds moeilijker voor de keukenzuster de hele communiteit van voedsel te voorzien. Van het hoofdbestuur in Tilburg kreeg men toestemming om andere wegen te bewandelen. Er werden vanaf nu bedeltochten ondernomen naar plaatsen waar de zusters familie of bekenden hadden. In Middelbeers, Made, Tilburg, Groesbeek, Oirschot, Bemmel enz. Sindsdien is er geen schaarste meer geweest in het klooster en kon van de overschotten nog worden uitgedeeld aan minder bedeelden: meel, suiker, eieren, boter, brood, erwten, bonen, jam e.d. Gelukkig was er bescherming *'van boven'* wanneer *'we met 3 of 4 koffers smokkelwaar de thuisreis ondernamen'*. De vrees bestond voor een inbeslagname van de Christus-Koning school en het patronaat door de Duitsers, want er werd een telefoon- en telegraafkantoor door de Duitsers geïnstalleerd. Veel werd er vernield, maar uiteindelijk ging deze dreiging voorbij.

In 1944 nam het gevaar toe en verhuisden de zusters hun 'slaapbakken', eerst van de bovenste etage naar de eerste verdieping en daarna naar de kelders van het klooster. Na de bevrijding werden 'Tommies' ondergebracht in het patronaatsgebouw en ze kregen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 98 14-02-2021 17:35

daar de gelegenheid om op adem te komen. In de refter met zang en cadeautjes van de zusters en een traktatie in de vorm van appelbeignets en pudding. Rond Kerstmis kwamen er 150 Canadezen hier uitblazen. In februari 1945 logeerden ze nog in de Christus-Koningschool en de bewaarschool. Door de kolennood waren de scholen gesloten.

De naoorlogse jaren

In 1949 wordt de voorgevel van Hinthamerstraat 164, het kloosterhuis, met refter en recreatiezaal, veranderd: de twee voordeuren worden vervangen door één voordeur met een bovenlicht. De heer L. van Woensel, architect, heeft hierbij de leiding. Het eeuwfeest in de eerste week van augustus 1952 ging niet geruisloos voorbij! De kloosterlingen, onderwijzeressen van de scholen en de kinderen van Huize St. Agnes werden met de hele parochiegemeenschap betrokken bij de feestelijkheden. Bisschop Mgr. Mutsaerts en pastoor Noyons bedankten de congregatiezusters voor het vele werk in de voorgaande 100 jaar. Het Bosch' mannenkoor en het Bossche muziekkorps lieten van zich horen en de schoolkinderen verzorgden een balletuitvoering.

De Zusters verlaten enige scholen

In januari 1962 kwam onverwacht de aankondiging van Moeder Joséhine Verstappen, lid van het Generaal Bestuur, dat de zusters van de Antoniusschool per september het onderwijs in Den Bosch zouden verlaten. De pastoor liet weten blij te zijn de zusters op de Volksschool, de Mulo en de Huishoudschool nog te mogen behouden.

In augustus werd als rector van Huize Agnes H. van Doorn (pr.) benoemd die ook al rector van het klooster was. Op 23 september kwam hulpbisschop Mgr. Bluyssen op bezoek in de recreatiezaal van het klooster. Hij ging ook naar Huize Agnes, om kennis te maken met de kinderen die daags daarna gevormd zouden worden. De Bijbellessen voor de huiszusters, de typelessen gingen door. Met Kerstmis deed Rector van Doorn de H. Mis als celebrant. Twee priesters assisteerden: de heerbroer van zuster Evangeliste, pater Merkx, die uit de missie op vakantie was en een vriend van de rector. Vanaf september werd de kloosterwoning aangepast: de hal voorzien van een glazen portiersloge, het handwerkkamertje van de Antoniusschool werd omgetoverd tot naaikamer, centrale verwarming werd aangelegd door de firma Weck, maar eerst moesten overal lekkages verholpen worden. Met de hulp van de Gemeente werd voor de deur van de St. Jacobschool het lek gevonden. In 1963 is er een nieuw liefdewerk gestart: Moeder-Overste van Huize St. Antonius, Zr. Berthold, en de portierster, Zr. Petronelle Linssen, zouden, zoals overeengekomen met Pastoor Noyons van de parochie, de bejaarden op het 'Hofje' (Sint Jacobushof) gaan begeleiden. Op 2 januari 1963 begon zuster Petronelle daar met huisbezoeken. Waar het nodig was verleende ze daadwerkelijk hulp bij zieken. Huishoudelijke hulp verleende ze bij zieken en invaliden, ze bezorgde warme maaltijden en was behulpzaam in het badhuis, dat de Gemeente inrichtte in '65. Zuster Petronelle werd een pionier op de Sint Jacobshof. Samen met verschillende sociale instellingen zette ze de bejaardenzorg op.

Zuster Gaudine Hollewand van het washuis en later van de broodkamer in Huize Agnes kwam te overlijden op 83-jarige leeftijd. Kapelaan Verhoeven nam afscheid, hij was ook jarenlang rector van Huize Agnes. Het personeel van de Huishoudschool verzorgde met de leerlingen een fancy fair ten bate van de missie in Brazilië, waar de congregatie werkt. Op 5 november 1963 konden de nieuwe en vernieuwde kamers op de vroegere zolder in Huize Agnes bezichtigd worden. Voor de kapel werd een nieuw orgel besteld bij Van Pels.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 99 14-02-2021 17:35

Het pianokamertje van de St. Jacobschool werd afgestaan aan de parochie, een verarming voor de school. Op 6 januari 1964 wordt Zuster Heleni Mennen overgeplaatst *'van de kleuterschool naar het mooie, maar moeilijke werk op Huize Agnes'*.

De congregatie beëindigt alle onderwijsactiviteiten …

Sloop in 1980 van de kapel van 1882
COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Het is 1965. De rioleringen van het klooster en de St. Antoniusschool blijven problemen opleveren, steeds weer zijn er verstoppingen. Dit jaar werd het gymlokaal van de Mulo vernieuwd en het orgel in de kapel geplaatst en in gebruik genomen. Er is een afscheidsfeestje, want de zusters gaan de Mulo en het lager - en kleuteronderwijs verlaten. Leken, zoals Juffrouw Meijer en meneer Van Eijsden gaan door op de Mulo. Zuster Evangeliste Merkx, het hoofd van de Mulo, verhuist naar Arnhem. Ook alle andere religieuzen/ leraressen horen hun nieuwe plaats van bestemming. Na 113 jaar onderwijs in de parochie worden veel woorden van dank gesproken. Door Pastoor Teulings en ook door de voorzitter van het schoolbestuur, de heer Van den Eerenbeemt. Beiden hadden nog hier op de kleuterschool gezeten en gaan nu op de foto bij hun voormalige onderwijsgevende zusters. Per 1 januari 1966 draagt de congregatie het bestuur van de scholen over aan de St. Jansstichting in 's-Hertogenbosch. Voor het Open Bejaardenwerk werd voor het eerst subsidie toegekend door het ministerie van CRM. Rector W. Adriaanse wordt de opvolger van H. van Doorn. Drie zusters vertrekken naar Huize Steenwijk in Vught om voor de bejaarde fraters van Tilburg C.M.M. te zorgen. Het bestuur der Godshuizen heeft Hinthamerstraat 204 aangekocht als woonhuis voor de zusters die op Huize Agnes werken: een nieuwe ontwikkeling om kleinere communiteiten te beginnen. Het Generaal Bestuur vestigt zich in Rome in 1966. Drie postulanten komen op bezoek: een teken van openheid. Zuster Evers die al vier jaar als maatschappelijk werkster actief is krijgt haar eerste salaris. Zuster Petronelle behaalt haar diploma bejaardenverzorgster en werkt gewoon door op het Jacobushof. De oudjes kunnen haar niet missen.

1968 is het gedenkwaardige jaar waarin de 50 jaar oude St. Antoniusschool, de meisjesschool, samengevoegd wordt met de St. Jacob jongensschool aan de Jacob van Maerlantstraat. In dat jaar bedienen enkele zusters nog de volgende scholen: De

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 100 14-02-2021 17:35

Christus Koning MAVO, aan de Hinthamerstraat 166, de Maria Immaculata-LHNO aan de Zuid-Willemsvaart 179/181 (tot 1975) en de instelling Huize St. Agnes, aan de Zuid-Willemsvaart 177. De meeste zusters gaan verhuizen: ze worden verdeeld over drie woningen: in Hinthamerstraat 164, in Hinthamerstraat 204 en Karel Ensinckstraat 10, in Hintham. De bovenverdieping van Hinthamerstraat 164 wordt door zeven zusters in gebruik genomen. De zusters ontvingen allerlei groepen die er wilden vergaderen. In het voormalige schoolgebouw, nr. 166, komen ook verschillende opleidingen. In 1971 bij voorbeeld, zitten de studenten van de Analistenschool (HBO) in het gebouw. Ze laten een enorme ravage achter. Daarna volgt een dependance van het Jeroen Bosch College.

Gevelsteen aan de St. Jacobskerk - FOTO TON VOGEL

Vanaf 1973 wordt de voormalige recreatiezaal, tot dan gebruikt als kantoor, benut als vergaderzaal van de Inter Parochiële Vereniging. Op het binnenplaatsje verschijnen weer bloembakken en als het Jeroen Bosch College de klaslokalen verlaat komt het Reclasseringswerk de ruimten huren. Meer dan 3000 personen - van buiten - woonden vergaderingen bij in het klooster, tijdens 201 bijeenkomsten. In 1977 werd in stilte het 125-jarig bestaan van het huis gevierd. Verscheidene zusters vertrokken naar andere huizen voor werkzaamheden als portierster, in de huishouding of voor de keuken enz. In het jaar 1977/78 vertrokken de kinderen uit Huize St. Agnes naar het Jeugdcentrum De Vliert. Zuster Augusta Vriens was vanaf 1968 directrice. Ze woonde in de Hinthamerstraat 204. Ze heeft tot 1984 bij de meisjes gewerkt. De gebouwen van Huize St. Agnes kwamen leeg te staan, totdat woningzoekenden de panden kraakten op 11 januari 1979. Op 9 april 1980 werd de sloopvergunning voor de kapel van 1882 afgegeven, in juni van dat jaar was er niets meer van over.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 101 14-02-2021 17:35

Het Generaal Kapittel van 1981 gaf veel drukte met bijeenkomsten en vergaderingen in het klooster aan de Hinthamerstraat 164. De Inter-Parochiële Vereniging verhuisde naar Parade 18, met veel meubilair. Deze vereniging had 13 jaar lang kantoorruimten gehuurd in het St. Antoniusgesticht. Nu was er ruimte nodig voor het secretariaat van het Generaal Bestuur van de Congregatie. In 1983 overleed Zr. Lucretia Roemer in Tilburg, op 84-jarige leeftijd. Ze was in Den Bosch geen onbekende, want ze was jarenlang werkzaam als leidster van de Montessorischool aan de Hinthamerstraat, samen met Zr. Josepho Keizer. Zij maakte zich ook verdienstelijk bij het drukken, vouwen en verzenden van De Koepel, het parochieblad dat in de beginfase werd vervaardigd in het klooster. De Antoniusschool is geen school meer. In het jaar 1988 vertrekken de laatste zusters naar de missie of naar andere huizen. De communiteit wordt opgeheven. Een tijdperk van 136 jaar is afgesloten. Honderden zusters hebben die periode het onderwijs in dit deel van de stad voor hun rekening genomen en waren daarmee dag in dag uit in de weer. En de dagen waren lang. Daarnaast was er hun taak als kloosterzuster, met de gebeden, de godsdienstige vieringen, de jubilea, de uitvaarten, vergaderingen enz.

Zuster Christine van Outheusden neemt in april 1988 afscheid van de werkgroepen in de parochie St. Jacob en vertrekt naar het kloosterhuis in Hintham-Zuid, Karel Ensinckstraat 10. Anderen vestigen zich in Aarle-Rixtel, Arnhem, Amsterdam of Tilburg. De huizen op nummer 164 en 166 in de Hinthamerstraat worden verbouwd. Dat gebeurt in 1990 door het aannemersbedrijf Drijvers BV, begeleid door het architectenbureau Teering/Van de Laar/ Van der Vliet. In 1991 verblijft er alleen nog het Generaal Bestuur van de Congregatie.

Hinthamerstraat 164 - FOTO TON VOGEL

In het gebouw zien we nu moderne kantoor- en gebruiksruimten en een aantal appartementen voor de zusters. Er zijn nog enige logeerkamers voor zusters die uit andere delen van de wereld hier komen vergaderen. Uit België, Groot-Brittannië en Ierland, uit Duitsland, Brazilië, de Filippijnen, de Verenigde Staten, Indonesië, Zimbabwe en Suriname. En uit Rome. Uit Zimbabwe zijn de zusters SCMM in 1994 vertrokken en vanuit Suriname zijn de laatste zusters in 2013 naar Nederland teruggekeerd.

Het monumentale huis op nummer 164 heeft een classicistische bakstenen pilastergevel. Vijf pilasters verdelen de gevel in vier traveeën. Boven de ramen bevinden zich rijk gebeeldhouwde festoenen. De ramen met waaierzwikken hebben een tien- en zesruits indeling. De deuromlijsting met bovenlicht is van de verbouwing van 1949. *Zie bladzijde 126: Bijlage B: Bouwgeschiedenis van de omgeving Schilderstraat/Zuid-Willemsvaart.*

← Scholen en kapel Zusters van Tilburg, Zuid-Willemsvaart, ca. 1965 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0047208

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 103 14-02-2021 17:35

Onderwijs van de Tilburgse Congregatie 1852 - 1968

TON VOGEL

Vanaf 1852 begon de Congregatie van de Zusters van Liefde van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, met onderwijs in de parochie van St. Jacob in 's-Hertogenbosch. Deze congregatie vormde het bestuur en leverde ook de leerkrachten. De zusters waren begaan met de talrijke armen in de parochie en daarom kregen de kinderen gratis les, op de bewaarschool, de taalschool en handwerkschool. De kinderen van de gegoede stand betaalden schoolgeld, zodat de zusters in eigen onderhoud konden voorzien. Het kloosterren schoolterrein, nu te bepalen tussen de Hinthamerstraat 164/166 aan de zuidzijde, de Zuid-Willemsvaart 177/179 aan de noordzijde en de Schilderstraat aan de westzijde, was tussen 1852 en 1968 de plaats van gebed en werk van de zusters. In 1968 werd het onderwijs in handen van leken overgedragen. Vanaf 1855 tot 1978 werkten ze ook in het 'Gesticht voor arme vrouwen en meisjes', vanaf 1907 'St. Agnesgesticht' genoemd, dat bestuurd werd door 'De Godshuizen'. In genoemde periode is er heel veel gebouwd, gesloopt en herbouwd in opdracht van de Congregatie van Zusters van Liefde.

Het begin

In het jaar 1852 start de gratis bewaarschool met 20 leerlingen, gedurende anderhalf jaar in twee woningen, (nu zijn die gelegen op nummer 149 in de Hinthamerstraat) aan de Geerlingse brug op het Hinthamereinde, annex drie kleine woninkjes in de straat 'Achter den Doove'. De Zusters begonnen ook een Taal-en handwerkschool met wisselende groepen, tot 170 leerlingen in totaal, en ze gaven onderwijs aan jongens in de Christelijke godsdienstleer. Het jaar daarna zijn er 60 kinderen op de bewaarschool en 220 op de Taal- en handwerkschool. Weer een jaar later wordt de 'taalschool' voor de gegoede stand, met 8 leerlingen begonnen. Allemaal in deze woningen. In 1854 echter wordt het huis 'Ganzenpoort' (nu Hinthamerstraat 164) met achterliggende terreinen aangekocht en verhuizen de zusters hierheen, met hun schoolklassen. Het klooster wordt 'St. Antoniusgesticht' genoemd. Het leerlingenaantal is in 1860 al enorm gegroeid: op de Burgerbewaarschool zitten 104 kinderen, op de Taal- en handwerkschool voor armen 208, en op de Burger taal- en handwerkschool 102 leerlingen. Verder wordt er godsdienstles gegeven aan jongens en meisjes. In het St. Antoniusgesticht wonen 25 zusters, waarvan ook een aantal de opvoeding van 37 weesmeisjes en de zorg voor 57 oude vrouwen op zich neemt in het 'Armengesticht voor vrouwen en meisjes'. In 1870 wonen er 35 zusters in het 'St. Antoniusgesticht'. De leerlingenaantallen nemen toe: 229 kleuters op de Armenbewaarschool, 160 kleuters op de Burgerbewaarschool, 134 kinderen op de Armen taal- en handwerkschool en 255 kinderen op de Burger taal- en handwerkschool. Het aantal weesmeisjes is 45 en er wonen 56 oude vrouwen in het Armengesticht.

Er waren in 1880 steeds 35 zusters aanwezig in de communiteit. Ze werkten in de Armenbewaarschool met 247 kinderen, op de Burgerbewaarschool bij 174 kinderen, in de Armentaal- en handwerkschool met 234 kinderen en op de Taal-en handwerkschool voor burgermeisjes met 142 kinderen; in het 'Armengesticht voor oude vrouwen en meisjes' zaten toen 52 oude dames en 57 weesmeisjes die de zorg van de zusters kregen. De volgende decennia is er een verdere groei. Het aantal klaslokalen neemt toe. In 1881 begint de 'Franse School' achter het klooster, op het 'Hinthamereind': vanaf de derde klas wordt Frans onderwezen. Toen zuster Joséphine Peters overste was in het klooster, van 1885 tot 1900, werd er lesgegeven op 5 scholen. In 1890 zaten er 230 kinderen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 104 14-02-2021 17:35

op de Armenbewaarschool, 270 op de Burgerbewaarscholen, 201 op de Armen taal- en handwerkschool en 255 op de twee Burger taal- en handwerkscholen. In het Armengesticht woonden 60 weesmeisjes en 66 oude vrouwen.

De eerste helft van de twintigste eeuw: meer scholen en cijfers

In het jaar 1900 telde de Armenbewaarschool 253 leerlingen, de twee Burgerbewaarscholen 298, de Armen Taal- en Handwerkschool 281 en de twee Burger taal- en handwerkscholen 179 meisjes. Nieuw is de Armennaaischool met 70 leerlingen. In totaal 1081 meisjes. Daarnaast werden in het Armengesticht 48 weesmeisjes opgevoed en 68 oude vrouwen verzorgd. De lagere school op het Hinthamereind heette vanaf 1907 MULO. (In 1909 vond de straatnaamverandering plaats en werd het adres Hinthamerstraat 166). Er werd lesgegeven vanaf Lager Onderwijs (Fröbel en Montessori) tot en met 'Meer Uitgebreid Lager Onderwijs', onder leiding van Zuster Magdalena Remery. Zij is een vooruitstrevende zuster. Er worden meer schoolvakken op een hoger niveau onderwezen dan op de gewone lagere school. Ze was in 1872 in Wageningen geboren en werkte op de 'Muloschool' hier in de Hinthamerstraat van 1897 tot juni 1920. Ze behaalde zelf acht onderwijsakten: in de moderne talen, handelscorrespondentie Nederlands en Engels en boekhouden, lichamelijke opvoeding en schrijven MO. Bij het begin van het nieuwe schooljaar 1908/1909 werd de 'Hollandse School' (de lagere school zonder Franse les) samengevoegd met de 'Franse School', hetgeen nadelig bleek voor de goede orde. Ouders hadden er ook moeite mee. In 1910 werd de samenvoeging weer ongedaan gemaakt. In 1909 werd een jongensschool geopend, geleid door de Fraters van Tilburg. Die werd door Mgr. Prinsen ingewijd. Deze school, 'op de kanaal', stond aan de Zuid-Willemsvaart en bleef bijna 50 jaar in gebruik. Dit was de St. Jacobsschool voor jongens.

De oude vrouwen verbleven niet meer in het 'Armengesticht voor oude vrouwen en meisjes' van 'De Godshuizen', maar waren in 1907 verhuisd naar de St. Josephstraat nummer 2, naar het St. Annagesticht. Aan de Schilderstraat/Zuid-Willemsvaart, verbleven alleen nog de weesmeisjes, nu 65 in getal, in het tehuis met de nieuwe naam 'St. Agnesgesticht'. Op de Armenbewaarschool zaten in 1909 328 meisjes, op de twee Burgerbewaarscholen 275, op de Armen taal- en handwerkschool 301, en op de Franse School 262. Het meisjespatronaat en de Huishoudschool telden samen 96 leerlingen. Twee pas gebouwde lokalen werden op 1 januari 1910 in gebruik genomen voor de 'Parochieschool', ook wel 'Armenschool' genoemd, omdat er geen schoolgeld gevraagd werd. Die waren nodig omdat veel nieuwe leerlingen vanuit de pas gebouwde buurt rond 'de nieuwe weg naar Hintham' naar deze school kwamen.

In de 'Fransche School' werd een nieuw overblijflokaal ingericht. Voor enige ontspanning van de pupillen tussen de middag en tijdens regenachtige pauzes. Ook kreeg deze school een nieuwe vestibule. In de lokalen werden de schuiframen vervangen door openslaande ramen. De meeste meisjes ontvingen kosteloos onderwijs. Kinderen van vermogende ouders moesten naar gelang het inkomen 50 cent tot 3 gulden per maand schoolgeld betalen. Op de huishoudschool en het meisjespatronaat kwamen 96 meisjes. In de jaren 1915/1916: bouwde de firma E. Straatman een school naast het klooster, op nummer 166. De architect was W. Th. van Aalst. Deze Franse School kreeg de naam MULO, omdat de eerdergenoemde vooruitstrevende zuster Magdalena Remery al begonnen was met 'Meer Uitgebreid Lager Onderwijs'. Op de gevel stond ook met grote letters MULO. In 1916 wijdde Mgr. C Prinsen deze school in. Ze werd toegewijd aan het H. Hart. Bij de feestelijkheden kwamen de genodigden bijeen in de nieuwe gymzaal van de Mulo-aanbouw en later in de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 105 14-02-2021 17:35

recreatiezaal van de zusters. Daarbij was aanwezig de Heer L. Sicking, oud-schoolopziener, die lovende woorden sprak over de geest van het onderwijs. Zijn kinderen waren hier ook op school geweest. Nu was hij rector van het Stedelijk Gymnasium. Ook de Heer H. Brans, directeur van de R.H.B.S. was erbij en verder Dr. Desertine, de districtsschoolopziener, en Mej. F. Janssen, de arrondissements-schoolopziener, tevens oud-leerling van de school. De architect, aannemer en veel notabelen uit de stad lieten evenmin verstek gaan. Boven de school werd een slaapzaal voor de zusters ingericht. De kleine slaapzaal werd toen gebruikt als leslokaal voor stenografie en machineschrijven. In 1917 deden de eerste twee leerlingen het MULO-examen, het waren de eerste MULO-kandidaten van de hele stad. Op de bewaarschool voor minvermogenden zaten rond 1914 190 meisjes, op de Burgerbewaarschool 170, en op de Fröbelschool 72. Op de School voor MULO en twee afdelingen voor L.O. zaten 714 meisjes en naar het Meisjespatronaat en de Huishoudschool kwamen 65 leerlingen. In het St. Agnesgesticht werden 64 voogdijkinderen opgevoed. In 1920 kocht het St. Antoniusgesticht, het Bestuur van al deze onderwijsinstellingen, het meisjespatronaat voor ƒ 22.000 van het parochiebestuur van de St. Jacob. Het lag aan de Zuid-Willemsvaart. De grond was al eigendom van de Congregatie. Een deel van het gebouw van het meisjespatronaat werd gebruikt om 4 klaslokalen in te richten, op het andere deel werd een verdieping gezet voor de 'Volkshuishoudschool'. Op 1 mei 1921 werd dit gebouw door de Volkshuishoudschool in gebruik genomen. De school telde 70 leerlingen, verdeeld over 6 klassen. In 1948 werd de huishoudschool een erkende nijverheidsschool die tot 1975 bleef bestaan.

De 'Muloschool' van 1907 - in welk gebouw ook de zgn. Hollandse School en de Armenschool/Parochieschool huisden, beide voor lager onderwijs - werd nu, op 15 mei 1920, echt gesplitst in Muloschool en Lagere School. Zr. Octavia de Groot werd hoofd van de MULO en Zr. Simplice Mommers hoofd van de Lagere School. Er was zo'n grote toeloop van leerlingen uit de gehele stad, dat er weer vier nieuwe lokalen aan de Zuid-Willemsvaart werden gebouwd, in de volksmond de 'Kanaalschool' genoemd. Er werd geen Frans gegeven. Volgens de nieuwe schoolwetten van 1921 moest de waarde van de schoolgebouwen getaxeerd worden want die gebouwen zouden door de Gemeente worden 'overgenomen'. Naar gelang de hoogte van de taxatie werd er een rentevergoeding per jaar uitgekeerd. De Muloschool was ƒ 86.122 waard (met inventaris) en de rente bedroeg ƒ 5.351. De Tussenschool werd geschat op ƒ 35.570 met een rentevergoeding van ƒ 2.210 en de Armenschool ƒ 36.841 met een rente van ƒ 1.831 In 1926 werden boven de refter één en boven de recreatiezaal twee verdiepingen gebouwd, voor slaapzalen van de zusters. Er kwam toen ook een tweede verdieping op de MULO, Hinthamerstraat 166, voor leslokalen, dus de slaapzaal van 1915 verdween. Op 1 februari 1923 werd de lagere school gesplitst in een afdeling A, zuster Simplice Mommers bleef hoofd, en een afdeling B, waarover zuster Antoinette Verschuuren de leiding kreeg. Op 30 november 1923 werd één klaslokaal ingericht als school voor woonwagenkinderen. De zomervakantie van 1924 werd benut om elektrisch licht te installeren in verschillende scholen. Onderhoud aan ramen, goten en vloeren was nodig. Begin twintiger jaren bleek de MULO te klein om alle leerlingen uit de nieuwe wijk 'De Muntel' op te vangen. Zelfs in de recreatiezaal van de zusters moest les worden gegeven. In 1926 werd een verdieping op de bestaande school (Hinthamerstraat 166) gezet: 52 treden óp. Zuster Magdalena was opgevolgd door Zr. Victoria en deze weer door Zr. Regina. De naam MULO werd veranderd in ULO.

In het jaar 1929 werden al de taal- en bewaarscholen, uitgezonderd de ULO, door Dr. Bader, lid van de gezondheidscommissie, afgekeurd. Op 1 juli 1929 werd de naastgelegen oude leder- en schoenenfabriek 'Van Grinsven' aangekocht van de toenmalige directeur, de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 106 14-02-2021 17:35

heer Theo den Brinker en op naam gezet van het Moederhuis te Tilburg. De fabriek werd gesloopt. (De fabriek stond op nummer 170 in de Hinthamerstraat, 'De drie Leliën'). Op deze plaats werd een lagere school voor burgerkinderen van drie verdiepingen gebouwd.
Op de plaats van een huurhuis aan de Zuid-Willemsvaart kwam de bewaarschool voor burgerkinderen. Het riviertje de Dieze werd gedempt en er kwam een poort die toegang gaf tot de leslokalen. De aannemers Pennings en Lamoen uit Sint-Michielsgestel bouwden alle scholen voor *ƒ* 216.130. Nu moest nog de bouw volgen van een Bewaar- en Taalschool voor Armen, een Montessorischool en een uitbreiding van het Patronaat. De Christus Koning-ULO was het eerst klaar, die kon voorlopig de nieuwbouw met de lagere- en kleuterschool delen. Dit jaar kreeg de parochieschool (voor arme meisjes) een eigennaam: 'St. Jacobsschool'.
De Hollandse School heette nu St. Jozefschool. Later weer omgedoopt tot Christus-Koningschool, onder invloed van de devotie tot Christus Koning. Op 4 september 1930 waren reeds de Hollandse taalschool en de bijbehorende bewaarschool voltooid en, na een voorlopige wijding door Mgr. Prinsen, in gebruik genomen door de kinderen.

Gevel Hinthamerstraat 164 - 166 met St. Antoniusschool ca. 1960
COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In 1930 was de situatie als volgt: de Bewaarschool voor minvermogenden telde 132 kleuters, de Burgerbewaarschool 110, de Montessorischool 58 meisjes, de School voor ULO 47 leerlingen, drie scholen voor Lager Onderwijs 766 leerlingen, het meisjespatronaat en de huishoudschool 115 pubers en op de Avondnaaischool zaten 25 jonge dames. In het St. Agnesgesticht zaten 44 voogdij- en weesmeisjes. De bouw van de scholen was voltooid behalve de ingang van de St. Jacobschool voor meisjes in de Schilderstraat. Het gehele werk werd begeleid door Ir. Kramer. Op 3 september 1931 wordt een aantal scholen ingezegend nadat de twee jaar durende operatie is voltooid: de St. Jozefschool, de St. Jacobsschool, met bijbehorende Fröbelscholen, de Montessorischool en het Patronaat. Het hele complex was ontworpen door de 'meesterhand van architect Jan Stuyt', zoals de inspecteur van het Lager Onderwijs, Ir. E.L.A. Baron van Voorst tot Voorst, het verwoordde in zijn toespraak op de feestelijke dag, waarop bisschop Mgr. A.F. Diepen voorging in de H. Mis. (Zie: '*Het Huisgezin*', 3 sept. 1931 en de voorbeschouwing op 2 september).

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 107 14-02-2021 17:35

Enkele citaten uit *'Het Huisgezin'* van 3 september 1931

"De nieuwe scholen van het St. Antoniusgesticht aan de Hinthamerstraat no. 164 onder het bestuur van de Congregatie der Zusters van Liefde waarvan het moederhuis is gevestigd in Tilburg (...). Wanneer men aan den ouden gevel van het Kloosterhuis is gekomen, gelegen tegenover de St. Jacobskerk, kan men weinig vermoeden dat daarachter vier complexen, modern opgetrokken schoolgebouwen zijn gelegen. Wie de stille kloostergang is doorgeloopen, bevindt zich opeens op een groot plein dat door hooge schoolgebouwen wordt afgesloten, die aan één zijde een goede maskeering geven aan de Zuid-Willemsvaart. Wie den ouden toestand tusschen de Schilderstraat, Hinthamerstraat en Zuid-Willemsvaart eenigszins van nabij gekend heeft en thans de nieuwe gebouwen ziet, zal kunnen begrijpen welke moeilijkheden ter plaatse overwonnen moesten worden. Er moesten niet alleen oude bouwvallige huizen gesloopt worden, maar men moest bovendien een stuk van de doode Binnen-Dieze dempen. Het bestuur had geen keus: er moest gebouwd worden in het belang van ruim 900 kinderen. (...) Daarnaast schonk het Gemeentebestuur volle medewerking aan de ontworpen bouwplannen van den architect Jan Stuyt uit Den Haag. Men begon op 1 januari 1930 aan het eerste complex, dat was een vierklassige school. Op 4 september 1930 kon het tweede complex, de St. Jozefschool in gebruik worden genomen. En nu, twee jaar later is het geheel bouwwerk gereed en schitterend geïnstalleerd. Waar eens oude vervallen scholen stonden met een vervallen leerlooierij en een bouwvallig woonhuis, is nu een imposant gebouwencomplex verrezen, met 13 taalklassen, 1 gymnastiekzaal, 2 Montessoriklassen, 1 Patronaatszaal, 1 speelzaal en een R.-K. Huishoudschool. Inmiddels is door het Bestuur een aanvrage tot het gemeentebestuur gericht om een stuk grond te mogen koopen voor den aanleg van een overdekte speelplaats, waarvan de ingang wordt gemaakt aan de Schilderstraat, voor de St. Jacobschool".

Nog enige bijzonderheden: Jan Stuyt was helaas afwezig, maar de belangstellenden werden rondgeleid door de opzichter, L. van Woensel. Er is een complex van vier schoolgebouwen verrezen, elk van drie verdiepingen. Al de gebouwen, ook de bestaande scholen, zijn voorzien van centrale verwarming, aangelegd onder adviseurschap van Ir. Kramer. De Montessorischool had een ingang in de Hinthamerstraat, de St. Jozefschool aan de Zuid-Willemsvaart, en de St. Jacobschool aan de Schilderstraat. Voor deze laatste ingang is een perceel grond van de Gemeente gekocht. Er komt ter plaatse ook een overdekte speelplaats, volgens dit bericht van 3 september 1931 in *'Het Huisgezin'*. Woorden van waardering zijn er van bisschop Mgr. A.F. Diepen. Ook van Wethouder Krijgsman: 'Het financiële offer kwam van de gemeente, maar meer nog van de Congregatie'. Van Mr. P. Loeff, de voorzitter van de St. Jansstichting, die benadrukt dat het werk van de St. Jansstichting en van de St. Antoniusstichting parallel loopt. De Rijksinspecteur van het Lager Onderwijs, baron van Voorst tot Voorst, sprak zijn gelukwensen uit, mede namens mevrouw Op de Coul, inspectrice van het kleuteronderwijs. Natuurlijk sprak de animator Mgr. Prinsen, pastoor van de parochie, en ging zijn waardering uit naar zuster Vincentiane Backhuijs, overste van het klooster, en haar opvolgster zuster Henricus, krachtige leidsters in hectische tijden. In 1933 wordt de Huishoudschool voorzien van een grotere keuken en het Patronaatsgebouw van een z.g. Deensche keuken. In 1934 bleek de MULO weer te klein en werd er een lokaal van de lagere school in gebruik genomen. De zesde-klas leerlingen mochten verhuizen naar, zoals ze dat vol trots noemden, de 'Buitensingel'. Daarmee bedoelden ze de Zuid-Willemsvaart. In 1934 vond een flinke verbouwing van lokalen plaats, onder adviseurschap van Ir. L. Kramer. De MULO-examens, alsmede de examens voor steno, typen, coupeuse, lingerie en costumière werden met goed gevolg afgewerkt.

Van 25 augustus tot 4 september 1939 moesten 800 militairen worden ingekwartierd. In de scholen werden 30 lokalen ontruimd, de patronaten en de gymzaal van de MULO waren ook nodig voor de inkwartiering. De zomervakantie voor de leerlingen duurde hierdoor een paar dagen langer. Vanaf 10 april tot 10 mei 1940 werden ±160 soldaten gelegerd in de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 108 14-02-2021 17:35

schoolgebouwen. Op alle scholen samen zaten 1192 meisjes en op het St. Agnesgesticht 72 voogdij- en weeskinderen. Verder werd er godsdienstles gegeven aan bekeerlingen. Zuster Bernarda Rikkink gaf als overste leiding aan 31 geprofeste zusters. Na 1945 nam de belangstelling voor ULO toe. Het was niet mogelijk alle leerlingen van de lagere klassen en de hogere klassen in één gebouw te plaatsen. Nieuwbouw was onmogelijk door gebrek aan materialen. Op de St. Jacobsschool en Christus Koningschool, allebei lagere scholen, liep het leerlingenaantal terug. Deze scholen konden in de 10 lokalen aan de voorzijde, aan de Hinthamerstraat, opgevangen worden. De naam werd: St. Antoniusschool. Zuster Theodora die hoofd was aan de 'voorkant' ging met pensioen en werd opgevolgd door Zr. Marguerithe, die met personeel en leerlingen van 'achter' naar 'voor' verhuisde.

Op 1 september 1947 werden de Christus Koning lagere school en de MULO gecombineerd in één gebouw, met de ingang voor de leerlingen aan de zijde van de Zuid-Willemsvaart: de Christus Koningschool. Met Zr. Eucharistica als hoofd, die in 1949 werd opgevolgd door Zr. Evangeliste. Er werken nu 31 zusters in de scholen, het kindertehuis en het bejaardenwerk. De Volkshuishoudschool van 1920 krijgt nu de status van Nijverheidsschool. Ze blijft tot 1975 bestaan. Het is 1948: Er wordt weer verbouwd: enkele lagere scholen en de Montessorischool krijgen een nieuw onderkomen. Er werken dit jaar 54 zusters in de scholen, het kindertehuis en het bejaardenwerk. De Volkshuishoudschool die in mei 1921 in gebruik was genomen, krijgt nu de status van Nijverheidsschool. In 1954/1955 werd deze school, genaamd 'Maria Immaculata', volledig gerestaureerd en op 23 september 1955 onder veel belangstelling officieel heropend.

De tweede helft van de twintigste eeuw: meer cijfers, maar ook het einde van een tijdperk

In de jaren '50 zitten op de verschillende scholen in totaal 1239 leerlingen. Op de Bewaarschool 162, op de Montessorischool 186, op de ULO 90, op de twee lagere scholen 494. Op de Dag-huishoudschool 130, op de Avond-huishoudschool 165 en op de Cursus voor de Bewaarschoolakte A zitten 12 leerlingen. In juli van 1952 werd het eeuwfeest van het St. Antoniusgesticht (het klooster) gevierd. Tot 1953 was Zr. Marguerithe als hoofd van de St. Antoniusschool werkzaam. Toen kwam Zr. Cecile, tot augustus 1956 en daarna Zr. Magdaleni. Tenslotte heeft Zr. Paciana de school aan leken overgedragen in 1962. De Huishoudschool 'Maria Immaculata' aan de Zuid-Willemsvaart 181 werd na een verbouwing in 1955 heropend. Een vol jaar heeft de verbouwing gekost, terwijl de lessen doorgingen. Op 8 september 1951 werd het Bossche stadion op de Vliert officieel geopend. In 1954 herdenkt katholiek Nederland het eeuwfeest van het dogma van de 'Onbevlekte Ontvangenis van Maria' dat in 1854 door Paus Pius IX was afgekondigd. Op 22 augustus 1954 vindt de 'Nationale Mariahulde' plaats in De Vliert, op een datum die ligt tussen twee Mariafeesten, die van 15 augustus 'Maria ten hemel opneming' en 8 september, 'Maria geboorte'. In het stadion speelden 300 meisjes van de MULO het spel 'Herwonnen Paradijs' van Jan Naaykens. Dat was een hele prestatie, na veel repetities in de vakantieweken. In het jaar 1956 wordt Frater Albertus hoofd van de nieuwe St. Jacobsschool aan de Jacob van Maerlantstraat. De school aan de Mgr. Prinsenstraat blijft nog wel in gebruik.

In 1960 hebben de 26 aanwezige zusters met een aantal leken, 1592 leerlingen onder hun hoede die als volgt over de scholen verdeeld zijn. Een kleuterschool met 159 kinderen, de Montessorischool met 240, twee Lagere Scholen met 542, een ULO-school met 160 meisjes, de Dag-huishoudschool met 216 en de Avond-huishoudschool met 105 dames, de Mater Amabilisschool met 96 pupillen en op het Leerlingstelsel zijn er 34. Voor het Don

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 109 14-02-2021 17:35

Boscowerk melden zich ca. 40 belangstellenden. In Huize St. Agnes, sinds 1950 is dit de nieuwe naam voor het St. Agnesgesticht, wonen 77 voogdijkinderen. (Er worden 49 zusters vermeld in het Jaarboek, maar we houden rekening met overplaatsingen, wisselingen van de wacht, voor één functie zijn dus vaak meerdere namen vermeld, dit geldt voor alle voorafgaande opsommingen in dit artikel).

Binnenplaats scholen ca. 1970
COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In januari 1962 komt de aankondiging van algemeen overste Joséhine Verstappen dat de zusters van de Antoniusschool per september het onderwijs in 's-Hertogenbosch zullen gaan verlaten. De school zal aan lekenonderwijzers worden overgedaan. Het hoofd van de school, Zr. Pacinia laat nu het gebouw grondig opknappen en moderniseren, om het de nieuwe leken-onderwijzers aangenaam te maken. Schilders, elektriciens, metselaars kwamen eraan te pas en de schoonmaak werd door de zusters zelf gedaan. Op 26 juli was het afscheid van de zusters, in de kerk en op school. Onder de aanwezigen waren leden van het oudercomité, met zeer waarderende woorden van de Heer van der Krogt, pastoor Noyons, oud-inspecteur Taks, inspecteur Matser, het nieuwe hoofd der school Van der Sterren en alle leerlingen en dames onderwijzeressen. Namens het schoolbestuur waren Moeder Joséphine, Moeder Johannia van Boekel en Moeder Bertholde Weiden aanwezig. De pastoor was blij de zusters op de Volksschool, de MULO en de Huishoudschool nog te mogen behouden. In 1963 hield de Huishoudschool nog een fancy fair ten bate van het werk in de missie. Maar … dan, na 113 jaar, vertrekken de Zusters ook van de MULO-school, de Kleuterscholen en St. Jacobsschool aan de Zuid-Willemsvaart, in 1965. Leken zullen de scholen overnemen en het Bestuur wordt overgegeven aan de Sint Jan Stichting Alle zusters uit het onderwijs krijgen een nieuwe standplaats toebedeeld. Het afscheid is hartverwarmend.

De St. Antoniusschool aan de Hinthamerstraat ontvangt in 1966 jongens in het eerste leerjaar. De Heer P. van der Sterren is hoofd. De St. Jacobs-meisjesschool ('aan de Kanaal') is opgeheven en van deze school zijn 20 meisjes naar de St. Antoniusschool gekomen. De zusters trekken zich in 1966 ook terug uit de ULO-school, de Lagere Scholen en enkele kleuterscholen. Ze blijven wel werken aan de Huishoudschool, het kindertehuis St. Agnes en het Open Bejaardenwerk. 1968 is het jaar waarin de St. Antoniusschool, de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 110 14-02-2021 17:35

lagere school voor meisjes, samengevoegd wordt met de St. Jacobs-jongensschool aan Jacob van Maerlantstraat. Het Schoolbestuur van het St. Antoniusgesticht geeft het stokje over aan het Schoolbestuur van de Sint Jan Stichting. Het Schoolbestuur besluit om de St. Antoniusschool op te heffen omdat het aantal leerlingen uit de binnenstad erg is teruggelopen en om te voorkomen dat er combinatieklassen van twee leerjaren moeten worden gevormd. Bovendien voldoet het gebouw aan de Hinthamerstraat niet meer aan de eisen van de tijd en heeft men veel last van het verkeerslawaai. Op een paar klassen na kunnen alle leerlingen ondergebracht worden aan de Jacob van Maerlantstraat, waar het onderwijs in gemengde klassen kan plaatsvinden, ook een wens van de meeste ouders. De heer Van de Sterren wordt, met de heer Van de Pol naast zich, hoofd van de school. Mejuffrouw Kempers die gedurende 31 jaar het onderwijs in de parochie heeft gediend gaat met vervroegd pensioen. In 1975 sluit de Huishoudschool aan de Zuid-Willemsvaart definitief haar deuren.

St. Jacobsschool en Patronaat in 1937 aan de Zuid-Willemsvaart - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0028946

Fraterscholen en nog meer opleidingen in de Hinthamerstraat en omgeving

Een korte vermelding over de Fraters van Tilburg die in de parochie van St. Jacob in het onderwijs hebben gewerkt *(zie ook hoofdstuk 8)*. De Fraters van Tilburg verlaten in 1966 de parochie van St. Jacob, na hier 97 jaar onderwijs te hebben gegeven. Ze vertrekken van de St. Jacobschool. Die parochieschool stond vanaf 1870 achter de kerk aan de straat 'Achter den Doove'. Mgr. Prinsen opende de nieuwe St. Jacobsschool in 1909 'op de Kanaal'. En die bleef daar tot 1956 aan de Zuid-Willemsvaart voortbestaan onder leiding van de fraters.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 111 14-02-2021 17:35

In 1956 werd de St. Jacobschool aan de Jacob van Maerlantstraat geopend. Na tien jaar gaan de fraters die verlaten. Ze blijven wel voorbereidend lager technisch onderwijs geven aan de Mgr. Prinsenschool in de Mgr. Prinsenstraat. Dat is in het gebouw van de oude parochieschool uit 1870 die in 1894 uitgebreid en in 1932 werd verbouwd tot school voor nijverheidsonderwijs. In 1962 waren er 130 leerlingen. In 1990 gaat de school tegen de vlakte en komen hier appartementen tussen de Dieze en de Mgr. Prinsenstraat.

Hinthamerstraat 166 - FOTO TON VOGEL

In het klooster aan de Hinthamerstraat 164 woonden in 1970 16 zusters. In de Hinthamerstraat 204 hebben 13 zusters gewoond, tot het huis in 2003 van de hand werd gedaan. In het huis 'De Schalmei' in de Karel Ensinckstraat 10 in Hintham-Zuid woonde ook een groepje zusters. Zuster Augusta Vriens was van 1968 tot 1984 directrice van het Kinderbeschermingsinternaat, eerst in Huize Agnes, na 1979 in Jeugdcentrum 'De Vliert'. In het jaar 1970/1971 is het schoolgebouw in de Hinthamerstraat 166 verhuurd aan het Instituut voor Hoger Beroepsonderwijs Eindhoven, de school voor laboratoriumpersoneel, in de wandeling analistenschool genoemd. In 1972 vertrekken de analisten uit het gebouw en laten 'een ware ravage' achter. Het nieuwe jaar komt er een dependance van het Jeroen Boschcollege in het schoolgebouw. In juli wordt de ruimte verhuurd aan het reclasseringswerk, als het Jeroen Bosch College is vertrokken. Toen in 1980 de Gemeente een sloopvergunning afgaf voor de kapel van 1882 die op het binnenterrein stond, zat de Regionale Groenschool in het schoolgebouw aan de Zuid-Willemsvaart. De Sociale Academie nestelde zich daarna in het gebouw aan de Zuid-Willemsvaart. In 1989 is de voormalige Antoniusschool, nummer 166 leeggekomen en kon de herindeling beginnen. Nummer 164 en 166 vormen nu één geheel waar het Generaal Bestuur van de Congregatie zetelt. Dit is de situatie in 2020.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 112 14-02-2021 17:35

Geschiedenis van Huize St. Agnes 1855 - 2020

TON VOGEL

Huize St. Agnes is gelegen op de hoek van de Schilderstraat/Zuid-Willemsvaart. De geschiedenis van het huis dat er al meer dan 150 jaar staat is geheel verweven met die van de Godshuizen en de Congregatie van de Zusters van Liefde. Het L-vormige gebouw was van 1843 tot 1848 onderdeel van een glasfabriek. Het bedrijf was door de compagnons Mivion/Van der Ven opgericht. De heren Mivion en Van der Ven bezaten als onderdeel van hun bedrijf ook het Huis Ganzenpoort - nu Hinthamerstraat 164 - en de achter dit poortgebouw liggende woninkjes. In 1848 ging het bedrijf failliet. In 1853 werden de opstallen en gronden verkocht. De Godshuizen verwierven de twee grote fabrieksgebouwen op circa 2000 m² grond. In de glasfabriek kwam vanaf 1854 de *Bank van Leening*, die namens de Gemeente door de Godshuizen werd beheerd. De glasslijperij werd omgebouwd tot *Armengesticht voor vrouwen en meisjes*. De andere gebouwen en de gronden worden in 1853 door de Congregatie van de Zusters van Liefde uit Tilburg gekocht. Daar bouwden de zusters hun klooster en scholen.

Het Armengesticht voor Vrouwen en Meisjes vanaf 1855

Het *Armengesticht voor vrouwen en meisjes* wordt beheerd door de *Congregatie van de Zusters van Liefde, van Onze Lieve-Vrouw Moeder van Barmhartigheid*. Deze congregatie gaat de zorg dragen voor arme vrouwen en weesmeisjes. Jongens van beneden de zeven jaar worden ook begeleid. Er wordt een zorgovereenkomst gesloten tussen de 'Godshuizen' en de 'Zusters van Liefde uit Tilburg'. Deze zusters hebben vanaf 1852 hun klooster op het Hinthamereind, in het St. Antoniusgesticht. Sinds de straatnaamverandering van 1909 is het adres Hinthamerstraat 164, tegenover de St. Jacobskerk. Het Armengesticht opent de deur op 6 april 1855 op de hoek Schilderstraat/Zuid-Willemsvaart. *Zie bladzijde 129: Bijlage C.*

In de *Kroniek* van de Zustercongregatie staat het volgende opgeschreven over het begin van de werkzaamheden, in 1855:

"Weldra vermeerderde het aantal leden der Communauteit aanmerkelijk, daar men zich ging belasten met de opvoeding van verlaten kinderen, halve weezen en weezen die te jong of te oud waren om in het reeds lang bestaande R.-K. Weeshuis te kunnen worden opgenomen en tevens met de verzorging van oude vrouwen. Zr. Jacoba (Vosters), gewezen overste van het St. Annagesticht te Delft, werd als hoofd aangesteld bij de ouden van dagen, reeds 63 in getal en Zr. Seconda (Middelweerd) bij de kinderen, 19 in getal".

Een aantal jaren later staat vermeld:

"In het einde van 1860 tot in het begin van 1861 werden de omstreken van Den Bosch en de stad zelf door een schrikkelijke watersnood geteisterd. (...). Op de slaapzaal der weeskinderen werd een gedeelte afgezonderd om de Zusters te logeeren die over dag in de huishouding behulpzaam waren" .

Dat was de periode dat vanuit het Armengesticht van dezelfde Congregatie in Kerkdriel een aantal zusters en hulpbehoevenden naar hier werden geëvacueerd. In 1880 verbleven er in het Armengesticht 37 weesmeisjes en 52 oude vrouwen, in 1890 waren er 60 weesmeisjes en 66 vrouwen en in 1900 waren de aantallen resp. 48 en 68. Op de kadastrale kaart van 1894, op bladzijde 90, zien we het Armengesticht (kadastraal nummer 2671) en de Bank van Leening (3205) met de directeurswoning (3725). De magazijnen van de glasfabriek

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 113 14-02-2021 17:35

waren in 1855 al omgebouwd tot directeurswoning. Die woning werd in 1938 bij het Armengesticht gevoegd. Het huis wordt nog liefdevol het 'nonnenhuis' genoemd. Verder zien we de ligging van het klooster, de kapel en de scholen van de Zustercongregatie. De Dieze werd daar in 1929 gedempt.

Nieuwe naam vanaf 1907: St. Agnesgesticht

In de *Kroniek* van de Zusters worden anno 1906 grote veranderingen aangekondigd:

"Tegen het eind van 1906 vernamen wij dat het Bestuur der Godshuizen besloten had één onzer liefdewerken, het verplegen van oude vrouwen, over te brengen naar een ander Gesticht, staande onder het bestuur ener andere Congregatie, ten einde het weeshuis hier te veranderen en te vergrooten en volgens de eischen der wet in te richten, om aanspraak te kunnen maken op de Rijksbijdrage, aan verpleging van verwaarloosde kinderen toegekend. Groote verslagenheid onder de velen der goede oudjes die reeds jaren in ons gesticht hadden doorgebracht en aan onze Zusters gehecht waren. Velen van haar wenschten nog vóór de verandering hier te sterven en bij eene der vrouwtjes was dat verlangen zoo vurig dat het in een vast vertrouwen veranderde en zij als haar overtuiging uitsprak: 'Ik sterf vóór de verhuizing, ge zult het zien'. Intusschen naderde na maanden van spanning de datum van het vertrek dat op 1 juli 1907 was vastgesteld. Daags te voren hadden alle Zusters in den namiddag afscheid van de goede oudjes genomen, hetgeen zeer roerend was, doch vrouw Jongenburg die sterven zoude vóór het heengaan leefde nog en was even goed als altijd. Onder het afscheid nemen was zij stil bedroefd, maar nog stond het bij haar vast: 'Ik sterf hier'. En inderdaad denzelfden avond overleed zij plotseling. Dat dit sterfgeval op allen een diepen indruk maakte behoeft niet gezegd. - Onmiddellijk na de ontruiming van het huis begon men met de verbouwing van dat gedeelte, waarna de weesjes voorlopig allen daar haar intrek namen en de verbouwing plaatshad van het oude weeshuis. Omstreeks Mei 1908 was alles in orde, de kinderen werden in twee partijen gesplitst, kleinen en grooten, die nu elk haar intrek nam in de keurig verbouwden, voor haar ingerichten vleugel van het huis dat in het laatst van 1908 den mooien naam van 'St. Agnes-Gesticht' ontving".

In 1907/1908 werd het Arme Vrouwen- en Meisjesgesticht inderdaad in tweeën gesplitst. Het gesticht voor jonge kinderen en meisjes krijgt een nieuwe naam, Sint Agnesgesticht. De arme oude vrouwen verhuizen en hun tehuis krijgt - op de nieuwe locatie - de naam Sint Annagesticht. Het Agnesgesticht bleef gehuisvest aan de Schilderstraat/Zuid-Willemsvaart. De Zusters van Tilburg bleven de zorg dragen voor wezen, half-wezen, voogdijkinderen en regeringskinderen en nog wat andere jeugd. Na basis- en eventueel vervolgonderwijs ontvingen de meisjes in de regel een opleiding als dienstbode om op 21-jarige leeftijd in een dienstbetrekking te kunnen worden geplaatst. Naast de kledinguitzet kregen ze vanaf 1920 bij het verlaten van het gesticht tevens een klein geldbedrag mee. Voor we verder gaan met het St. Agnesgesticht onderbreken we even om het Sint Anna- en Sint Josephgesticht te 'plaatsen'.

Sint Annagesticht en Sint Josephgesticht

De arme oude vrouwen werden vanaf 1907 ondergebracht in de Sint Josephstraat nr. 1, in het Sint Annagesticht, náást het Oude Mannen- en Vrouwenhuis dat in de Hinthamerstraat 72 stond, maar waarvan het afgescheiden was. De Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid uit Ronse (B) verzorgde de dames. De bejaarde vrouwen werden geacht mee te werken in de huishouding. In dat jaar 1907 verhuisden de mannen en jongens van het St. Josephgesticht naar de Papenhulst en kwam er gelegenheid voor een interne verbouwing van Hinthamerstraat 72/Sint Josephstraat 1. Er ontstond toen ruimte, zoals hiervóór beschreven, voor de oude vrouwen uit twee locaties, nl. ± 65 dames kwamen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 114 14-02-2021 17:35

uit de Schilderstraat uit het Armengesticht en ± 30 dames vanuit het 'Huis van Liefde' uit de Choorstraat. Dit laatste was een tehuis van de Congregatie van de Zusters van de Choorstraat, Dochters van Maria en Joseph (die sinds 1819 een contract had met de Godshuizen voor de opname van een dertigtal arme vrouwen voor rekening van de Godshuizen). In 1904 bedroeg de jaarlijkse vergoeding *ƒ* 100 per persoon, ten laste van het Bedelingsfonds. Vier jaar later liep de bijna 90-jarige overeenkomst tussen de Godshuizen en de Zusters van de Choorstraat ten einde en verhuisden deze 30 dames. Wat het Sint Josephgesticht betreft: In 1855 moest het Oude Mannen- en Vrouwenhuis de zijvleugel in de Tweede Nieuwstraat afstaan aan het Bedelingsfonds, voor de opvang van arme mannen en weesjongens, het Sint Josephgesticht. Op initiatief van Mr. Napoleon Sassen, de voorzitter van het College van Regenten van de Godshuizen, werd dit gesticht op 1 januari 1856 door het Bedelingsfonds geopend. Het werd gevestigd achter het Oude Mannen- en Vrouwenhuis aan de St. Josephstraat (toen heette die straat nog Tweede Nieuwstraat). Op 5 februari 1869 krijgt het huis een nieuwe naam: 'Sint Jozefgesticht voor arme mannen en verlaten jongens'. Met een duidelijke scheiding van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis dat aan de Hinthamerstraat ligt. Het St. Jozefgesticht staat onder leiding van de Broeders van Barmhartigheid van Ronse (B), na 1887 heet deze Congregatie: Broeders van Onze Lieve-Vrouw van Lourdes *(zie ook Hoofdstuk 6)*.

Huize Sint Agnes, ca. 1960 - FOTO TOINE JANSSEN

In 1907 verhuist het Sint Jozefgesticht naar de oude Rijks Hogere Burgerschool aan de Papenhulst. Het staat aan de westzijde van de Papenhulst, waar eerder, vanaf 1807 de Latijnse School was gevestigd. Die was in 1867 ingericht als Rijks HBS. Daarnaast was de directeurswoning van dr. A. Lamers gelegen. De jongens worden gehuisvest in de voormalige school en de oude mannen in de directeurswoning.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 115 14-02-2021 17:35

Sint Agnesgesticht

In het St. Agnesgesticht worden nu wees- en voogdijkinderen opgevangen van 1906 tot 1974. De kinderwetten van 1901 worden richtinggevend. In 1906 wordt het St. Agnesgesticht voorlopig erkend door het Ministerie van Justitie en in 1912 volgt de definitieve erkenning. In 1910 verblijven er maar liefst 65 weesmeisjes en in 1920 worden 64 voogdijkinderen opgevoed. In 1928 was er een jubileum: Zuster Casta Pennings vierde haar gouden kloosterfeest. Vijftig oud-weeskinderen van het Agnesgesticht gaven acte de présence en vierden het feest mee. Dertig jaar lang had Zuster Casta bij de weeskinderen gewerkt en voor allen was dit een onvergetelijke dag. Er woonden in 1930 in het Gesticht nog 44 voogdij- en weesmeisjes.

In 1938 werd het St. Agnesgesticht, het zgn. *'Weeshuis'*, aanzienlijk uitgebreid, want het gebouw bleek veel te klein. Dat had te maken met een steeds toenemend aantal kinderen. Herhaaldelijk bepleitte de kloosteroverste, Moeder Désirée Kruijssen, om aanpassing en uitbreiding van het gebouw. Tenslotte besloot het Bestuur van de Godshuizen om het huis naast het de Bank van Leening dat bewoond werd door de directeur van die instelling, bij het Weeshuis te voegen. Na de nodige verbouwingen en verbeteringen werd deze voormalige directeurswoning bestemd voor de oudste meisjes. De inwijding en intronisatie van het H. Hart werd verricht door pastoor van Grinsven van de St. Jacobsparochie, in aanwezigheid van het gehele bestuur van de Godshuizen, de zusters en alle kinderen, ongeveer 70 in getal. De president van de Godshuizen, de Heer Meyring, sprak over een 'gezellig huis, meer dan een gesticht'. Hij memoreerde het vele goeds dat door de zusters gedaan wordt. Eén der grote meisjes, M. Tromp, vertolkte de dankbaarheid van de kinderen voor de zorg en opleiding die ze genieten.

De oorlogsjaren

Door de goede zorgen van de Godshuizen werden vanaf het begin van de Tweede Wereldoorlog twee wachten aangesteld, voor het 'Weeshuis', en het klooster van de zusters, het St. Antoniusgesticht, de heren Van Well en Mulders. Drie jaar lang hebben ze zich kranig van hun taak gekweten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de kinderen uitgezonden naar zogenaamde kolonies, meldt Ester Vink. Ik heb er niets over kunnen vinden. Er was een zuster van de congregatie die een *'Verslag over de bevrijding van onze stad'* schreef. Daaruit volgen nu enkele citaten. Over 2 oktober 1944:

"Des nachts om half twaalf begon het vreselijk geknal en gefluit opnieuw. Voltreffers vielen op de gebouwen. We verkeerden in doodsgevaar. Het weeshuis kreeg ook zijn deel. Alle ramen waren aan de voorkant (dit is de kant van de Zuid-Willemsvaart) verbrijzeld, alsmede die van het Patronaat. Een scherf ging door twee muren heen en kwam op de gang terecht, waar men dacht dat het nog veilig was. Gelukkig waren de kinderen in de schuilkelder. Het waren voor de Zusters van het weeshuis zware dagen. Ze kwamen dan ook niet naar voren om te eten, maar bleven bij de kinderen".

De zusters bleven dus in het St. Agnesgesticht en gingen niet - via het binnenterrein - naar het klooster in de Hinthamerstraat 164. Over de nacht van 23 op 24 oktober staat geschreven:

"De Zusters bleven met de kinderen in het weeshuis, want het gefluit begon weer (...), de Pater ging daarna naar het weeshuis en deelde in de schuilkelder de H. Communie uit. (...) Tegen drie uur werd het wat minder. Onder het bidden van het rozenhoedje kwam een Zuster uit het weeshuis in de kelder, (van het klooster) met

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 116 14-02-2021 17:35

de uitroep: "De Engelsen zijn bij ons in de kelder, we kunnen ze niet verstaan, gauw een paar Zusters om met hen te kunnen praten".(...) Het achterhuis was al Engels, 't voorhuis nog Duits".

Het St. Agnesgesticht aan de zijde van de Zuid-Willemsvaart 177 was al bevrijd, dit was nog niet het geval met het klooster in de Hinthamerstraat 164. Wat de schuilkelder betreft: Onder Huize St. Agnes zijn geen grote kelders aangetroffen, er was alleen een kleine kelder onder de oude keuken. Waarschijnlijk zijn tijdens de bevrijding in de oktoberdagen van 1944 de twee grote kelderruimten gebruikt van de Bank van Leening, die vanaf de binnenplaats van het St. Agnesgesticht makkelijk toegankelijk waren, via twee poortjes. In het St. Agnesgesticht verbleven er 72 voogdij- en weesmeisjes in 1940, in 1941 waren er 78. Het jaar daarna 75 en in 1944/'45 woonden er 82.

Bisschop W. Bekkers op bezoek in Huize St. Agnes - COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

Naoorlogse jaren: Huize St. Agnes

Vanaf 1948 werden alleen meisjes van 4 tot 16 jaar in het St. Agnesgesticht ondergebracht. Het was een 'Voogdijhuis voor meisjes'. Er woonden 61 meisjes in het jaar 1950. Dit jaar werd de naam van het huis veranderd in St. Agneshuis of Huize Sint Agnes. In 1953 werd het zogenaamde 'gezinssysteem' ingevoerd in het Huis St. Agnes, zoals blijkt uit het volgende jaarverslag. Elk jaar stuurt de directrice van Huize St. Agnes (of de overste van het klooster) zo'n verslag over het afgelopen jaar naar het Bestuur van de Godshuizen. Over het jaar 1953 schrijft Zuster Simplice Mommers, onder meer het volgende:

"Wij brengen ook nog bijzondere dank aan onze ijverige Regent, de Heer Th. Jansen die er steeds op uit is om de nodige verbeteringen in St. Agnes aan te brengen. Ook gaat onze dank uit naar de Heer S. Zijlmans en de Heer Th. van Halder die altijd klaar staan om te helpen waar het enigszins mogelijk is. (...) Op de binnenplaats

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 117 14-02-2021 17:35

zijn bloembakken aangebracht waardoor deze binnenplaats een vrolijker aanzien kreeg. En eind juli werd er een begin gemaakt met de verbouwing van brood- en spreekkamer. We hebben nu een flinke broodkamer met een opschuifraam in de gang zodat de kinderen niet meer in de broodkamer komen. In de broodkamer zijn flinke rekken gemaakt, een nieuw tafel onder de brood- en vleesmachine, dat is werkelijk een verbetering. Ook de spreekkamer is erop vooruitgegaan. De bezoekers staan er verwonderd over dat achter zo'n sombere gevel zulk een keurige, enigszins modern gemeubileerde spreekkamer te vinden is. Alles wordt nu geverfd. (…) Op 3 februari werden in St. Agnes 26 evacués opgenomen. De eerste dagen waren ze wat teruggetrokken. Het waren bijna allemaal protestanten. Ze vonden het schijnbaar niet erg leuk in een katholieke omgeving en dan nog wel bij Zusters. Maar al spoedig voelden ze zich bij ons goed thuis. Op 26 februari heeft de Kinderrechter, vergezeld van haar secretaresse en de Officier van Justitie, een bezoek gebracht aan onze inrichting. Begin juni vierden onze kinderen het gouden kloosterfeest van Moeder-Overste. Bij deze gelegenheid speelden onze meisjes voor het College van Regenten. Mej. Tilman beloofde haar een uitstapje naar de Efteling. In deze speeltuin hebben groot en klein zich kostelijk vermaakt. Op 6 oktober hebben meneer Jansen, onze rector, Mej. v.d. Bruggen, Moeder-Overste en enkele Zusters van de afdelingen een bezoek gebracht aan Huize Nazareth waar men reeds enige tijd het gezinssysteem had ingevoerd. Dit bezoek is voor ons zeer leerzaam geweest. De kinderen krijgen meer verantwoordelijkheidsgevoel, de groten leren voor de kleineren zorgen, en de kinderen uit een gezin blijven bij elkaar. Onze lokalen leken ons wel geschikt en wij besloten ook in deze richting te gaan werken. De zaal van de kleinsten kon gemakkelijk in twee huiskamers verdeeld worden door schuifdeuren die reeds aanwezig waren. De waranda van de middelafdeling was ook zeer geschikt voor een kamer en zo zijn we begin november begonnen met drie huisgezinnen, 2 met 11 kinderen en 1 met 12. Nu, eind december kunnen we niet anders zeggen dan dat het goed gaat. De kinderen hebben nu meer een gezinsleven. De kinderen zelf vinden het ook gezellig en de Zusters zouden de oude toestand niet meer terug willen. (…) Vrijdag 20 november hebben we Rijksinspectie gehad. Mej. Melchior arriveerde om ruim 10 uur."

In het verslag worden nog de volgende feiten over dat jaar opgesomd: De inspectrice, Mej. Melchior, spreekt over de tijdelijke opname van kinderen die in de thuissituatie niet verzorgd kunnen worden. Daaraan bestaat een steeds grotere behoefte. Over het gezinssysteem is ze zeer te spreken, ze ziet wel graag dat het zakgeld verhoogd wordt zodat de meisjes ook zelf voor hun kapsel kunnen zorgen. Om 13.00 uur is zij zeer voldaan vertrokken. Verder wordt in het verslag gesproken over de geestelijke verzorging, die is toevertrouwd aan de heer L. Verhoeven, kapelaan in de St. Jacobsparochie, die vaak op bezoek komt. Hij gaat ook op visite als de meisjes verjaren die 'in betrekking zijn'. Van 14 - 17 jaar zijn de meisjes lid van de Maria-garde en de ouderen van de Maria-Congregatie. Vijftien meisjes namen deel aan de retraite op de Huishoudschool. Wat de lichamelijke verzorging betreft: er waren twee meisjes met geelzucht die op de ziekenkamer verpleegd konden worden. De huisarts en tandarts worden gecomplimenteerd, Dr. Mensen en Dr. Korthals. Over de ontspanning wordt gezegd: de balletlessen zijn favoriet, elke woensdag gegeven door Mej. v.d. Bruggen. De zondagse dansles gaat altijd door! En wat de ontwikkeling betreft: na de lagere school volgt de huishoudschool en de interne vervolgopleiding in diverse instellingen voor gezondheidszorg. Er zijn zo'n 12 meisjes in betrekking bij gezinnen in de stad. De namen en adressen staan in het verslag vermeld. De gezinnen betuigen hun grote tevredenheid. Een enkel meisje mocht naar huis, omdat 'vader in de ouderlijke macht was hersteld'. Een ander kind werd door de Kinderbescherming overgeplaatst omdat de opleiding hier was voltooid. Tenslotte dankt Zuster Simplice, die al 73 jaar is, in haar jaarverslag het College van Regenten voor alle steun en laat weten dat het Huis met 60 meisjes aan het eind van het jaar echt niet méér kinderen kan opnemen. Ook staan de namen in het verslag van de 10 zusters, die werken in Huize St. Agnes, met hun diploma's en akten, zoals Hoofdakte, Huishoudkunde, Coupeuse, Kinderbescherming, Fröbel, enz. Zusters werken ook in het washuis, de mangelkamer en in de keuken. Op 31 december 1953 waren er 44 voogdijkinderen, waarvan 10 voogdijkinderen van regeringswege. Zakgeld, reisgeld, examengeld, ontspanning en

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 118 14-02-2021 17:35

verrassingen worden verantwoord. Uit dit jaarverslag blijkt dat na de oorlog de kinderen niet meer door de Armenzorg en kerkelijke instellingen worden verwezen naar Huize St. Agnes, maar door Overheidsdiensten. Maar meestal zonder anamnese: 'Zoek het maar uit, zusters', zal de gedachte zijn geweest. Het waren chaotische tijden.

In het jaar 1955, op 15, 19 en 26 juni, vindt een feestelijke herdenking plaats.
Het eeuwfeest van Huize St. Agnes. De presidente en secretaris van de Godshuizen, Mevrouw A. Tilman en de Heer Zijlmans, versturen de uitnodigingen. Op 15 juni wordt de H. Mis opgedragen door bisschop Mgr. W. Mutsaerts, in de kapel van het St. Antoniusgesticht, Hinthamerstraat 164. De feestpreek wordt gehouden door de rector van het Huis, de heer L. Verhoeven en het koor van de meisjes zingt de Mis 'In honorem Angelorum' van Lod. de Vogt. Daarna volgen een receptie en verschillende muzikale uitvoeringen. Op 19 juni is het feest voor de meisjes die in Huize St. Agnes wonen en op 26 juni volgt het feest voor de oud-pupillen. Het speelverhaaltje 'Lotje' van Anton v.d. Velde wordt opnieuw opgevoerd, zoals op 19 juni. De uitvoering door de meisjes van het huis staat onder regie van de zusters en de kostuums zijn vervaardigd door de bewoonsters van Huize St. Agnes. In 1963 wordt door de Godshuizen een nieuwe Regent voor Huize St. Agnes aangesteld, na het overlijden van de heer Zijlmans. Zuster Gaudine Hollewand, van het washuis en later van de broodkamer van Huize Agnes en vervolgens van de broodkamer van het klooster, kwam te overlijden. Ze werd 83 jaar. Kapelaan L. Verhoeven die jarenlang rector van Huize Agnes was geweest nam afscheid. Op 5 november konden de vernieuwde kamers en de nieuwe kamers op de vroegere zolder in Huize Agnes bezichtigd worden.

"Op 6 januari 1964 gaat Zuster Heleni (Mennen) over van de kleuterschool naar het mooie, maar moeilijke werk op Huize Agnes", zo staat te lezen in de Kroniek van de congregatie.

De zusters die in Huize St. Agnes werken, gaan in 1968 in de Hinthamerstraat 204 wonen. Dit huis werd door De Godshuizen gekocht voor de zusters van het 'Kindertehuis'.

Het einde van het tehuis voor wees- en voogdijkinderen

In 1968 wordt Zuster Augusta Vriens directrice van het Tehuis voor Voogdijkinderen, voor jongeren die aan de ouderlijke macht onttrokken zijn. In 1972 wordt het huis bestuurd door de 'Stichting Maatschappelijk Welzijn'. Vanaf 1974 wordt Huize St. Agnes nog een aantal jaren gebruikt als internaat voor jongens en meisjes tot 8 jaar, maar het wordt van lieverlee overbodig. De kinderen verhuizen naar het 'Jeugdcentrum De Vliert'. Zuster Augusta blijft er nog vele jaren werken. Het Jeugdcentrum heeft dependances in de Seringenstraat en Johan van de Veldestraat. Daar wonen verschillende groepen jongeren. Het hoofdgebouw staat aan de Boterweg. De instelling heet sinds een fusie in 2002: 'Oosterpoort, regionale instelling voor jeugdzorg'.

De Bossche Kraakgroep bezet Huize Sint Agnes

Op 11 januari 1979 meldt het Brabants Dagblad:

"De Bossche Kraakgroep heeft gistermiddag om 12 uur opnieuw een groot pand in Den Bosch gekraakt. Om precies 12 uur 'namen' zestig krakers Huize St. Agnes aan de Zuid-Willemsvaart 177".

Huize St. Agnes stond ongeveer twee jaar leeg en is eigendom van de Stichting Maatschappelijk Welzijn van het Centraal Bureau Godshuizen, dat kantoor houdt aan het

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 119 14-02-2021 17:35

Muntelbolwerk 1 in 's-Hertogenbosch. Voorzitter van De Godshuizen F. van den Eerenbeemt sr. zei dat het gebouw nog volop in gebruik is als opslag voor de diverse tehuizen van De Godshuizen, maar de krakers vinden alleen enig oud meubilair. Er is ook veel glasschade, maar de krakers gaan meteen aan de slag met herstelwerk en schoonmaak en oordelen dat veel ruimten en de hele benedenverdieping voor bewoning 'geschikt' zijn. De krakers stellen een eisenpakket op, gericht aan de Gemeente. Ze beschuldigen de Gemeente van nalatigheid in de zorg voor betaalbare woonruimte voor studenten.

Huize St. Agnes 2010 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

"In een toelichting op de kraakactie wijst de kraakgroep erop dat vooral de jonge kamer- en woningzoekenden zich overgeleverd voelen aan de praktijken van de dure particuliere huismarkten. De huren op de particuliere huizenmarkt zijn de laatste jaren peperduur geworden", zo staat in het Brabants Dagblad. Er werden wel steeds meer studenten voor Hoger Beroepsonderwijs naar de stad gelokt, maar de beschikbare woonruimte bleef achter. De krakers hopen dan ook *"dat De Godshuizen medewerking willen verlenen aan de aankoop door de Gemeente van het pand en het geschikt te maken voor permanente bewoning".*

Na twee dagen, op 12 januari 1979 wordt het 'nonnenhuis' op de binnenplaats (dat is de vroegere directeurswoning van de Bank van Lening die in 1938 door het St. Agnesgesticht in gebruik was genomen) ook gekraakt, na enig gespartel met de 'harmonie' (het 's-Hertogenbosch' Muziekkorps), die daar een repetitieruimte in gebruik had. De Broederschap van O.L. Vrouw van Den Bosch heeft er ook partituren en muziekinstrumenten opgeslagen voor de Plechtige Mariaommegang. Sinds 1983 werd getracht een plan voor de verbouwing van Huize Agnes van de grond te krijgen. In dat jaar bestempelde de toenmalige staatssecretaris Brokx dit project tot experiment, op advies van de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV). Uiteindelijk werd het gebouw in juli 1987 door de Godshuizen verkocht aan S.W.H. (Stichting Wonen 's-Hertogenbosch) voor een bedrag van ƒ 275.000. Vanaf eind 1988 is er maandelijks overleg gaande tussen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 120 14-02-2021 17:35

de 'Bewonersvereniging Huize Agnes blijft' (dit is dus de oude kraakgroep die nu legaal de huizen bewoont), de woningbouwvereniging S.W.H. en Renz Pijnenborgh, architect van Buro Archiservice. De totale kosten voor het geschikt maken voor bewoning belopen twee en een half miljoen gulden.

Oostzijde van Huize St. Agnes in 1995
COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG, ERFGOEDCENTRUM ST. AGATHA

In juli 1989 nam SWH 32 woningen in exploitatie. Zowel aan de Zuid-Willemsvaart 177 als aan de Schilderstraat is een toegang, voor de één- en tweepersoonshuishoudens. De woningbouwvereniging heet ondertussen 'Zayaz' en verhuurt nu de wooneenheden. De tweede oplevering volgde in 1990.
De olietanks op de binnenplaats zijn verwijderd en het pleintje is geëgaliseerd. Let eens op de beschildering van de gevels aan de buitenzijde. Het is een warme en gezellige woonplek geworden. De naam Agnes, verwijzend naar de jonge maagd en martelares uit de vierde eeuw, wordt met eerbied door de huidige bewoners gebruikt. De 'Bewonersvereniging Huize Agnes Blijft' heeft nog een zeer toepasselijke afspraak gemaakt met de Woningbouwvereniging Zayaz. Die overeenkomst is ook in de Statuten van de vereniging opgenomen. Die heeft te maken met de geschiedenis van het Huis, waar altijd kinderen hebben gewoond. Ook heden ten dage zullen er altijd kinderen in het huis mogen wonen. Daarvoor zijn de grotere ruimten gereserveerd. De kinderen hebben op het binnenplein ook een prachtige speelgelegenheid, te midden van veel groen en zangvogeltjes.

Binnenplaatsje van Huize Agnes 2014 - FOTO SUZANNE VAN DER STEEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 121 14-02-2021 17:35

Mariaoord 1945 - 1983

GEERT DONKERS

In het begin van de 20e eeuw was tuberculose (tbc) een ernstige en veel voorkomende longziekte. Door een slechte leefomgeving en minder goede hygiënische omstandigheden kon de tbc-bacil zich gemakkelijk verspreiden. Men trachtte de ziekte te bestrijden door patiënten af te zonderen in sanatoria. De behandeling van de ziekte omvatte veel rust, gezonde voeding en frisse lucht. Een kuur bestond uit drie stadia. Eerst was er een periode van totale bedrust, daarna mocht men af en toe uit bed en in de laatste fase kon men zich dagelijks verzorgen en zittend kuren. Voor patiënten was het leven in een sanatorium een hard bestaan. De zieken waren lang van huis, gescheiden van hun gezin. De patiënten waren bovendien onderworpen aan een streng huisreglement en aan een vaste dagorde.

Sedert 1918 hadden de Zusters van Tilburg de leiding over een sanatorium voor vrouwen in de omgeving van Gennep. Op het eind van Wereldoorlog II werd het sanatorium geëvacueerd, omdat het in de frontlinie kwam te liggen. Men vond een tijdelijk onderkomen in de Achterhoek in Harreveld. Na de oorlog bleek een terugkeer naar Gennep niet mogelijk en ging men op zoek naar een nieuwe locatie. Die locatie werd in 1945 gevonden aan de weg tussen 's-Hertogenbosch en Grave, ter hoogte van het dorp Rosmalen. Hier lag het landgoed 'De Duinsche Hoeve' dat door bemiddeling van de pastoor van Rosmalen, Van den Biggelaar, gekocht kon worden van de heer Lewin. Hij was eigenaar van een capsulefabriek in 's-Hertogenbosch. Het landgoed bestond uit een villa, enkele boerderijen en 74 ha. land.

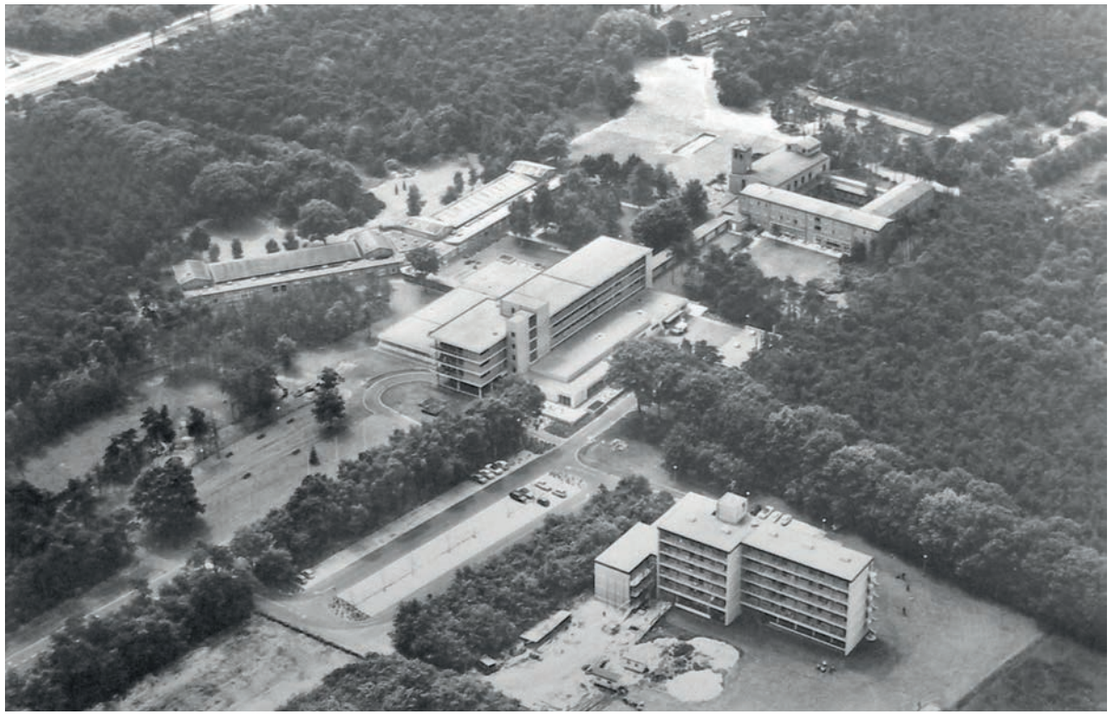
In de jaren tot 1950 kwam het sanatorium geleidelijk aan van de grond. In dat jaar werd het eerste paviljoen gebouwd. Direct na de oorlog was er echter schaarste aan materiaal. Men moest daarom genoegen nemen met rietplaten en stenen uit het puin van Rotterdam. In het begin werd een groep Friese arbeiders van het bedrijf 'Het Noorden' ingezet bij de bouw. Verder werden in de beginjaren een aantal Zweedse barakken, de röntgenkamer, de keuken en het 2e paviljoen gerealiseerd. Het 3e paviljoen en de operatiekamer kwamen daarna tot stand. De zusters werden ondergebracht in de villa, die provisorisch als klooster werd ingericht. De zusters Anastasia, Norbertia en Balthazarina waren de eerste zusters die in de villa hun intrek namen. Men kreeg van het bisdom toestemming voor het inrichten van een kapel met kruisweg en voor het aanleggen van een begraafplaats. De 1e Mis werd op 8 augustus 1945 door pastoor Van den Biggelaar opgedragen. Deze dag werd sindsdien gezien als de officiële oprichtingsdatum van Mariaoord.

In 1950 was Mariaoord uitgegroeid tot een volwaardig sanatorium. In het bos werd een kapel gebouwd voor de patiënten en binnen het complex werden een ontspanningszaal, een leslokaal, een meisjeshuis en een zuiveringsinstallatie gerealiseerd. Het aantal patiënten groeide van 167 in 1947 naar 219 in 1948. In december 1950 zorgden 49 zusters, 13 verpleegsters en 19 dienstmeisjes voor 225 patiënten. Dienstmeisjes waren vaak oudere patiënten of voogdijmeisjes die naast kost en inwoning een klein bedrag verdienden in het sanatorium. In die periode was A. Collignon de rector, geneesheer-directeur was Dr. De Kleermaker en zuster Johanna was moeder-overste. De geneesheer-directeur en moeder-overste waren beiden verantwoording schuldig aan het hoofdbestuur van de congregatie in Tilburg. Moeder-overste werd in de organisatie ondersteund door een administrateur.

Eind 1955 was het aantal patiënten, ondanks de opening van een kinderafdeling, gedaald naar 172. Een van de redenen was het toenemend succes van het gebruik van antibiotica

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 122 14-02-2021 17:35

bij de bestrijding van tbc. Uiteindelijk zou dit medicijn de ziekte praktisch geheel uitbannen. De lege plaatsen in Mariaoord werden ingenomen door vrouwen met andere longziektes. Een andere optie was het opnemen van mannen op de vrijgekomen plaatsen. Daar was het bestuur van de congregatie echter op tegen.

Mariaoord vanuit de lucht - COLLECTIE ZUSTERS VAN TILBURG

Het gebouwencomplex was inmiddels aan modernisering toe. Architectenbureau Clement ontwierp in 1956 en 1958 nieuwe paviljoens. Een van de paviljoens was bestemd voor chronische zieken. Ook voor de groeiende kinderafdeling, inmiddels 40 kinderen, was nieuwe ruimte nodig. Voor het onderwijs aan deze kinderen werden twee leerkrachten aangetrokken. Het schooltje in Mariaoord was een erkende BLO-school. Op het terrein werd een van de gebouwen ingericht als retraitehuis. Op 20 mei 1960 werd in huize St. Hubertus de eerste groep van 48 retraitanten ontvangen. De zusters van de congregatie maakten tot in de jaren ’80 gebruik van dit huis.

Begin jaren ’60 werd het huisvestingsprobleem van de nonnen opgelost. Architect B. Clement ontwierp op de plaats van twee oude barakken een nieuw klooster en een nieuwe kapel. Bij de aanvang van de bouw overleed de architect echter. Zijn opvolger B. Reintjes voltooide het werk. In mei 1961 werd de luidklok afgeleverd en door de deken van Oss gewijd. De kapel werd op 23 november 1961 door de bisschop van ’s-Hertogenbosch Mgr. Bekkers in gezelschap van veel geestelijken uit de omgeving plechtig ingezegend. Het gehele convent, het bestuur van de congregatie, de medische staf en het gemeentebestuur van Rosmalen woonden de plechtigheid bij. De kapel werd gebouwd in een strakke, moderne baksteenarchitectuur. Het atelier van de Utrechtse edelsmid Noyons vervaardigde het altaar en de kruiswegstaties. Het klooster dat in de dezelfde stijl werd gebouwd als de kapel, bood plaats aan 60 zusters. In de villa was van 1961 tot 1967 het Generalaat van de zusters van Tilburg gevestigd. Daarna was het gebouw tot 1991 als Provincialaat in gebruik.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 123 14-02-2021 17:35

Intussen daalde het aantal patiënten, ondanks de opname van mannelijke patiënten, gestaag. Men zocht naar mogelijkheden om het voortbestaan van Mariaoord te bewerkstelligen. Omdat de tbc-zorg op zijn retour was, wilde men zich richten op de zorg voor chronische zieken. Het plan om te beginnen met een verpleeghuis van ongeveer 70 bedden werd niet rendabel geacht, terwijl een te groot aantal bedden tot overcapaciteit in de regio zou leiden. Er werd onderhandeld. In 1966 kreeg men toestemming voor het inrichten van een verpleeghuis met 60 bedden voor leken en 90 bedden voor zorgbehoevende religieuzen. In dat jaar waren er 75 patiënten opgenomen in het sanatorium, 25 ter observatie en 80 zieken werden verzorgd in het verpleeghuis. De verpleging van de laatstgenoemde groep vond plaats in het Theresia- en Elizabethpaviljoen. Het Bernadettepaviljoen diende als sanatorium en het Mariapaviljoen was de longkliniek. In die jaren werkten 32 religieuzen en 65 leken in de verpleging. Ook in de organisatie veranderde er het een en ander. Mariaoord werd een stichting. In het bestuur namen twee leden van de congregatie zitting. Dr. De Kleermaker, de geneesheer-directeur, ging in 1967 met pensioen en werd opgevolgd door Dr. Leesberg. Hij was internist. In 1969 werd de sanatorium-afdeling gesloten. Om aan de eisen van de nieuwe patiënten-groepering te kunnen voldoen, werd het noodzakelijk geacht een nieuw verpleeghuis te bouwen. Architect Reintjes tekende voor het ontwerp. Het gebouw had meerdere verdiepingen en kreeg meer het aanzien van een ziekenhuis. De kapel en het klooster van de zusters werden met het gebouw verbonden. In 1971 werd de nieuwbouw in gebruik genomen. Door een verbouwing in het Grootziekengasthuis was de longkliniek tijdelijk in Mariaoord gevestigd. Naast het complex werd ook een verpleegstersflat gebouwd en zelfs een zwembad aangelegd. In het verpleeghuis werkten toen 160 personeelsleden.

Ansichtkaart van Mariaoord - BOSSCHE ENCYCLOPEDIE

In 1983 trokken de Zusters van Tilburg zich terug van Mariaoord en droegen bestuur en verpleging over aan leken. In de 21e eeuw evolueerde de verpleeghuiszorg naar nieuwe inzichten en eisen van verpleging. Mariaoord werd nogmaals totaal vernieuwd. Aan het oorspronkelijke gebouw werden nieuwe moderne afdelingen gebouwd. In het oude gebouw werden kantoren en centrale diensten gevestigd. Op het terrein kwamen appartementsgebouwen tot stand voor zelfstandig wonen met hulpmogelijkheden vanuit het centrale gebouw. Het oudste gebouw op het terrein van Mariaoord, de villa, werd in 2006 door brand grotendeels verwoest.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 124 14-02-2021 17:35

Bijlage A:
Contract van het Gesticht te ’s Bosch. (Uit 1885)

Overeenkomst tusschen de Congregatie van de Eerw. Zusters van Liefde te Tilburg en het R.-K. Kerkbestuur van St. Jacob te ’s Bosch, aangaande eene open plaats gelegen aan de Zuid Willemsvaart achter de scholen der Eerw. Zusters op het Hinthamereind.

1. *Het Kerkbestuur van St. Jacob geeft aan de Congregatie te Tilburg eene jaarlijksche contributie van honderd en vijftig gulden voor het volle en vrije gebruik van bovengenoemde open plaats ter oprichting van gebouwen en verdere benoodigdheden ten dienste eener Jongens Congregatie, ingaande den 1 Mei 1800 zes en tachtig.*

2. *Het kerkbestuur laat de kinderen der burgerschool gebruik maken van de open plaats, terwijl de Eerw. Zusters zullen zorgen voor het zuiveren en rein houden der lokalen.*

3. *Mogt de toegang der kinderen tot de Parochieschool veranderd worden, dan mogen de Eerw. Zusters een doorgang voor die kinderen van bovengenoemd terrein nemen, doch moeten op eigen kosten voor eene behoorlijke scheiding of afsluiting zorgen.*

4. *Hetgeen de Eerw. Zusters van de voorwerpen die thans op het terrein gevonden worden tot optrekking van het dak der Fransche school niet nodig hebben, kan het Kerkbestuur gratis benuttigen.*

5. *Wanneer de Eerw. Zusters het terrein voor zich zelve noodig hebben, of wanneer het Kerkbestuur die plaats zou willen verlaten, dan zal de Congregatie van Tilburg, volgens billijke schatting de gebouwen overnemen. Een en ander volgens het oordeel en goedkeuring van Monseigneur.*

6. *De Heeren Geestelijken hebben doorgang bij de Eerw. Zusters naar het terrein, de Eerw. Fraters en kinderen hebben ingang op de Kanaal.*

7. *Desverkiezende kan het kerkbestuur de jaarlijksche contributie capitaliseren, ad 4% welke som bij verlating van het terrein geheel door de Congregatie van Tilburg aan het Kerkbestuur zal gerestitueerd worden.*

Deze overeenkomst voorzien van de goedkeuring van ZDH. den Bisschop van ’s Bosch is in duplo opgemaakt en door wederzijdsch belanghebbenden ondertekend, te ’s Bosch den … Augustus 1885 Het Kerkbestuur van St. Jacob ’s Bosch

(get.) P. Verhoeven, Pastoor; C.N. Teulings, Secr.; M.S. Smarius, Alg. Overste

No. 1996 Door ons gezien en goedgekeurd, De Bisschop van ’s Bosch (get. + A. Godschalk)
’s Bosch 23 Augustus 1885

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 125 14-02-2021 17:35

Bijlage B:
Bouwgeschiedenis van de omgeving Schilderstraat

Van Middeleeuwen tot de 19e eeuw

In de Middeleeuwen was dit de plaats waar het klooster, de kapel en de internaten stonden van het Fraterhuis van de Broeders van het Gemene Leven. Rond 1425 had het een grote faam verworven. Aan de zijde van de Schilderstraat stond een deel van het Fraterhuis voor arme studenten, meestal het Arme Fraterhuis genoemd. In 1623 verkochten de Fraters het aan de Norbertijnen van de Abdij van Berne, die dit als refugiehuis gebruikten, vanwege de onveilige situatie op het platteland. De kloostergebouwen werden toen vrij grondig gemoderniseerd en verfraaid. Na de Reductie van 1629 werden de gebouwen geconfisqueerd door de Staatse machthebbers. De Norbertijnen moesten de stad verlaten. Het voormalige Fraterhuis bleef wel grotendeels bestaan, en werd in de 17e en 18e eeuw regelmatig verbouwd en uitgebreid. De Latijnse School is er een tijdje gehuisvest geweest. Er moet aan het eind van de 18e eeuw een rijke familie hebben gewoond, zo blijkt uit archeologische opgravingen. De beerput was gevuld met glas, porselein, Delfts blauw aardewerk en zelfs een vijftal gebitsprothesen van ivoor. Aan het eind van de 18e eeuw werden de gebouwen gesloopt.

De 19e eeuw

Kadastraal onderzoek levert de volgende gegevens op: In 1843 kochten Joseph Charles Marinus Mivion uit Luik en compagnon Mr. Tieleman Joseph van der Ven het huis 'Ganzenpoort' op het Hinthamereind, met erf, pleziertuin en een kamer boven de poort. Beide compagnons kochten van de Stad 's-Hertogenbosch aan de Kanaaldijk/ Schilderstraat voornamelijk braakliggende grond. Zij kregen vergunning voor de bouw van een glasblazerij met twee ovens en een stoommachine. De glasfabriek kwam op de hoek Schilderstraat/Kanaaldijk en de arbeiders woonden in de huisjes aan weerszijden van het straatje De Ganzenpoort. In 1843 werkten er 40 mensen in de fabriek. In 1846 had Mivion een andere compagnon, Jan Laurens Frances Sterck. Het was een bloeiend bedrijf, tot het tijdens de crisis van 1848 failliet ging en in 1849 werd verkocht aan Charles J.J.M. Serruijs. Die verkocht alle eigendommen in 1853.

Op 7 december 1853 werden perceeltjes (nu Hinthamerstraat 164, Ganzenpoort), tot aan de Dieze op naam van de overste Hiëronyma van der Heijden van het zusterklooster in Grave, (van de *Congregatie van de Zusters van Liefde, van Onze Lieve-Vrouw Moeder van Barmhartigheid uit Tilburg)* overgeschreven, alsmede percelen aan de zijde van de Zuid-Willemsvaart, dus aan de noordzijde van de Dieze. *'Samen met een oppervlakte van 49 roeden en 46 ellen'* wordt aangetekend in het archief van de Zusters van Liefde. In de jaren 1862/'63 kocht moeder-overste Benedicta Bogaers de drie huisjes naast de Ganzenpoort, ca. 330 m² die nu Hinthamerstraat 166 vormen. De zusters vestigden zich in hun klooster aan de Hinthamerstraat in het huis Ganzenpoort. De Ganzenpoort was werkelijk een poort met een kamer erboven en erachter een open erf met kleine éénkamerwoningen. De Godshuizen verwierven ca. 2000 m², met daarop de gebouwen van de glasfabriek en de glas- en kristalslijperijen. In 1843 werd daar de glasfabriek gevestigd en daarna, in 1854 de Bank van Leening. Ten noorden ervan stonden de glasslijperijen en later, in 1855, kwam er het gesticht voor arme vrouwen en weesmeisjes.

De Godshuizen verbouwden de glasblazerij tot *Bank van Leening* en de glasslijperij tot *Gesticht voor arme vrouwen en meisjes*. De Bossche Bank van Lening was een dertiende-eeuwse instelling die - vaak tegen woekerprijzen - aan inwoners van de stad geld

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 126 14-02-2021 17:35

uitleende. Het exploitatierecht was door het Stadsbestuur aan particulieren overgedragen. Deze situatie kwam pas ten einde op het moment dat dit recht werd overgegeven aan het *'College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Arme dezer stad'.*

Het onderzoeksrapport van BAAC (2008) meldt over de *Bank van Leening*:

"In 1853 werd door het College van de Godshuizen de voormalige glasfabriek aangekocht. De koop omvatte de voormalige glas- en kristalblazerij én twee slijperijen. De glasblazerij werd omgebouwd tot bankgebouw. De verbouwingen bestonden uit het wijzigen van de gevelopeningen en het verplaatsen van binnenmuren. De directeurswoning werd in 1854 tot stand gebracht in een magazijn van de voormalige glasfabriek, zeer waarschijnlijk de aanbouw aan de noordzijde van het huidige gebouw (nummer 3725 op de kaart van 1894 op bladzijde 90). *De oudste beschrijving van verbouwingswerkzaamheden dateert uit het jaar 1854. Het betreft een rekening van meerwerk en minderwerk, ingediend door de aannemer de Rooij, die belast was met de uitvoering van de verbouwing van de glasblazerij tot Bank van Leening. Hij verbouwde het magazijn tot directeurswoning en de slijperijen tot verblijf van behoeftige vrouwen en kinderen. Daar zullen zeven Zusters van Liefde voor de verzorging worden ingezet. De realisatie van de bordestrap was in 1854 noodzakelijk omdat de toegankelijkheid van het gebouw, met het oog op het nieuwe gebruik, een probleem vormde. Het vermoeden bestaat derhalve dat de begane grond van het gebouw - in gebruik zijnde als glasfabriek - niet vanaf de Schilderstraat toegankelijk was, maar alleen vanaf het binnenterrein."*

De 20ste eeuw

In 1948 kwam er met de introductie van de Gemeentelijke Volkskredietbank een einde aan de functie van de Bank van Lening. Het gebouw wordt sindsdien gebruikt als aula, repetitielokaal, magazijn en expositieruimte. Op 4 september 1954 vroeg het College van regenten over de Godshuizen, bestuurder van het St. Agneshuis, een bouwvergunning aan. De grote zaal van de voormalige Bank van Leening wordt dan tot speelzaal omgebouwd (sectie H. nr. 3205). In de omschrijving van de werkzaamheden is te lezen dat er sprake is van het slopen van enkele kleine vertrekken en het uitbreken van diverse kozijnen. Er wordt een nieuw podium gerealiseerd en er worden een entree, een gang en nieuwe kleedkamers ingericht voor *ƒ* 19.000. De bestaande klinkervloer wordt vervangen door een stampbetonvloer die wordt afgewerkt met Parka-Plex. Tegen de bestaande balklaag boven de zaal wordt een nieuw plafond aangebracht van zachtboardplaten op regels. Boven het toneelgedeelte worden tegen de bestaande balklaag regels getimmerd waartegen een steengaasbespanning ten behoeve van een stucplafond wordt aangebracht. Er wordt een nieuw rookkanaal gemetseld. Verder wordt het bestaande stucwerk van de wanden geheel vernieuwd. In de zaal wordt een nooduitgang gemaakt met een stalen brandtrap naar buiten. De zusters maken met de kinderen van het 'Weeshuis', Huize St. Agnes, dankbaar gebruik van de toneelruimte. In 2007 wordt dit pand, Schilderstraat 33, geschikt gemaakt voor de activiteiten van de Muzerije. Het perceel van Huize Agnes en de voormalige Bank van Leening, bestaande uit de nummers H. 2671, 3725 en 3205 heeft een oppervlakte van 1852m² *(zie de kadastrale kaart 1938 op bladzijde 97).*

Het kloostercomplex na 1938

Het perceel van het klooster, de scholen en de kapel van de Congregatie van de Zusters van Liefde is in 1938 bijna een halve hectare. In 1970 werd door de congregatie nog het perceel 3730 *(kaart bladzijde 95)* gekocht van aannemer Straatman nadat hij zijn pand had gesloopt. De congregatie wilde er waarschijnlijk nog bouwen, maar dat kwam er niet van. In de zeventiger jaren van de vorige eeuw werd het grootste deel van dat perceel door de congregatie overgedaan aan allerlei onderwijsinstellingen, b.v. aan de R.-K. Stichting tot bevordering van Nijverheidsonderwijs voor Meisjes voor 's-Hertogenbosch

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 127 14-02-2021 17:35

e.o. Het Generaal Bestuur van de Congregatie gebruikt sinds 1988 het klooster, één huis met twee verschillende voorgevels, aan de Hinthamerstraat 164/166. Daar worden gasten van over de hele wereld ontvangen. Het perceel is 1085 m^2 groot. Op het terrein hierachter, dat geen eigendom meer is van de Congregatie, zijn woningen gebouwd. Het voormalig schoolgebouw van 1930 (van architect Jan Stuyt), is verbonden met nieuwbouw uit ca. 1995, op de plaats waar tot 1982 de kapel van het klooster stond. Het adres is Molenijser 2 - 12. Het bestaat uit een zestal appartementen. Aan de oostzijde van het voormalige schoolgebouw zien we nu een viertal typische en opvallende balkons. Een ander schoolgebouw van architect Jan Stuyt, waar de Christus Koning-ULO was gevestigd, is gesloopt en daar zijn parkeerplaatsen voor de bewoners gekomen. Aan de straat Zuid-Willemsvaart 179 - 193 is een appartementencomplex gebouwd op de plaats van voormalige LHNO Maria Immaculata en Sociale Academie. Het complex werd in 1996 door de bewoners betrokken. Alleen op Hinthamerstraat 164 - 166 wonen in 2020 zusters van het Generaal Bestuur van de Congregatie.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 128 14-02-2021 17:35

Bijlage C:

Contract uit 1855, gesloten tussen de Regenten van de Godshuizen en de Congregatie van de Zusters van Tilburg, met de reactie van de overste van de Congregatie

CONTRACT VAN HET GESTICHT 'S BOSCH

Extract uit het Register der Notulen van het Kollegie van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Armen te 's Bosch.

VERGADERING VAN VRIJDAG DEN 6 APRIL 1855.
Het lid Mr. Sassen geeft verslag van de vergadering van de pogingen door hem aangewend ter erlanging van een geschikt dienstpersoneel in het Gesticht voor arme vrouwen, meisjes en kinderen beneden de zeven jaren, bij ons besluit van 28 februari jl. opgerigt, waarop de vergadering naar aanleiding van zijn voorstel heeft besloten, het opzigt en het huishoudelijk beheer van het gesticht op te dragen aan de Zusters van Liefde van den H. Antonius van Padua alhier onder de navolgende voorwaarden:

1. *Dat de dienst zal worden gedaan door eene Zuster als Directrice en hoogstens zes Zusters.*
2. *Dat de directrice zal genieten eene som van honderd gulden de Zuster ieder eeene som van vijf en zeventig gulden 's jaars.*
3. *Dat haar voor voeding in natura berekend op zes Zusters per week en alzoo in eens of zonder nadere verantwoording in het moeder huis alhier wekelijks zal worden verstrekt: Zes ons koffie, twee ons chigorij, zeven kannen zoetemelk, twintig pd. brood bestaande 1/3 uit tarwe en 2/3 uit roggebrood, 1½ pd. boter, 6 pd. vleesch, ½ mud aardappelen, 7 pd. groenten, 1½ rijst, 1½ pd. garst, 7 kannen karnemelk, ½ pd. siroop, ½ kan azijn, ½ pd. zout, 7 kannen bier+ alles in Nederlandsche maat en gewigt.*
4. *Dat de Directrice zal hebben het geheel inwendig beheer van het gesticht en het gezag over alle daarin opgenomen personen, dat zij zal ontvangen de noodige kleding, ligging, huismeubelen, beddegoed, keukengereedschappen, voedingsmiddelen en al wat verder noodig is voor de verpleegden en een voorschot in geld voor kleine uitgaven, dat zij de voeding zal doen bereiden en uitdeelen volgens een tarief door ons vast te stellen, van alles eenen behoorlijken inventaris maken en van een en ander alle drie maanden rekening en verantwoording geven op formulieren die haar gedrukt en zoo als in de gestichten gebruikelijk is zullen worden bezorgd.*
5. *Dat aan de Zuster die in het Gesticht vernachten eene kamer met het verlangde beddegoed en ameublement zal worden bezorgd doch dat de Zusters en de directrice hare voeding in het moederhuis zullen bereiden en gebruiken.*
6. *Dat de directrice aan de vrouwen en meisjes zooveel doenlijk werk zal doen verschaffen en haar bij voorkeur in de huiselijke bezigheden doen gebruiken en opleiden en de kinderen en meisjes kosteloos onderwijs ook in handwerken doen geven.*
7. *Dat zij de behulpzame hand zal bieden in het plaatsen der meisjes in goede diensten en 8) Dat de Zusters alles wat keuken, wasch en verdere huiselijke zaken betreft zullen verrigten en zich bij voorkeur daarin moeten doen bijstaan door de verpleegden die er geschikt voor zijn.*

Voorts is bepaald, dat het moederhuis der Zuster des verkiezende het genot zal hebben van het brood van het gasthuis zonder winst en van het vleesch tegen den aannemingsprijs, mitsgaders kosteloos medicijnen en zulks vooral om de diensten die zij aan de arme kinderen dezer stad bewijzen.

Voor eensluidend uittreksel, Tilburg 4 juni 1855 De controleur bij voornoemd Kollegie

(get.) W.A.J. Wulfingh

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 129 14-02-2021 17:35

REACTIE VAN DE CONGREGATIE:

Het stuk behelzende de voorwaarden bepaald door U Edel Achtb. In de vergadering van vrijdag den 6 April ll. Waarop het opzigt in huishoudelijk beheer van het Gesticht voor arme vrouwen, meisjes en kinderen beneden de 7 jaar, aan de Zusters van het Gesticht van den H. Antonius van Padua wordt aangeboden, is door mij in der tijd ontvangen en nagezien, waarna ik de Eerw. Moeder van genoemd Gesticht van den H. Antonius heb verzocht, den Wel Edelen Heer Stassen, namens mij, voorloopig bekend te maken dat ik genoegen neem met de gestelde voorwaarden.

Bij deze heb ik de eer ter kennis van U Edelachtbare te brengen dat het bovengenoemd voorstel van 6 April, door mij is aangenomen en de dienst van het Armengesticht door de Zusters op de door U Ed.Achtbare vastgestelde voorwaarden, zal verrigt worden.

De Algemeene Overste der Congregatie van de Zusters van Liefde (get.) M.B. van Haagen.

AAN DE HEEREN REGENTEN OVER DE GODSHUIZEN EN DEN ALG. ARMEN TE 'S BOSCH

Voorwaarden waarop het beheer van het armengesticht voor vrouwen, meisjes en kinderen zou opgedragen kunnen worden.

1. *De Eerwaardige Moeder zal als Directrice het beheer hebben en daarvoor jaarlijks ƒ 100 genieten.*
2. *Voor de Zusters zal betaald worden ƒ 400 en zij zullen in het moederhuis de voeding genieten, waarvoor wekelijks zal geleverd worden het bedrag op bijzijnde lijstjes aangeduid, berekend op zes Zusters, welk bedrag zal betaald en geleverd worden al zijn er voortdurend geen zes Zusters noodig.*
3. *De Directrice heeft het inwendig beheer van het Gesticht en alle magt over de daarin zijnde personen. Zij ontvangt altijd bij voorschot de gelden voor kleine uitgaven benoodigd, benevens de voedingsmiddelen, vuur en licht, enz. voor de verpleegden, van welk een en ander zij met de drie maanden rekening doet volgens gedrukte formulieren.*
4. *Bij voorkeur doen de vrouwen en meisjes de huiselijke werkzaamheden onder toezigt der Zusters, zoo binnen als buiten het Gesticht.*
5. *De kinderen ontvangen onderwijs en de meisjes worden voor dienstmeiden opgeleid, zullende de Directrice het bestuur behulpzaam zijn in het plaatsen der meisjes, die in den regel met 16 jaren het Gesticht moeten verlaten.*
6. *De voeding wordt aan de verpleegden volgens tarief verstrekt, de keuken wordt in het Gesticht, de wasch buiten het Gesticht bereid.*
7. *Opgenomen worden oude en gebrekkige vrouwen, meisjes boven de 7 en beneden de 16 jaren en kinderen beneden 7 jaren.*
8. *Aan die werken kunnen wordt werk verschaft.*
9. *De verpleegden dragen een gelijke kleding, ziek zijnde gaan zij naar het Groot Gasthuis.*
10. *De Directrice regelt alles in het Gesticht, zooals het uur van opstaan en slapen gaan, van kerkgaan, van eten, van uitgaan; in één woord, zij is meesteres en die zij in het gesticht ongeschikt acht, moeten het verlaten. Zij kan aan verpleegden, die er geschikt voor zijn, opzigt geven van de dienst der Zusters te verlichten.*
11. *De Zusters krijgen eene kamer en behoorlijke legging in het Gesticht.*

Indien het beheer door de Eerwaardige Moeder aangenomen wordt dan is het gebruikelijk, dat haar eigen huis de volgende voorrechten geniet: a) vleesch tegen de aannemingsprijs thans 42 centen het Ned. Pond, brood uit de eigen bakkerij van de gestichten tegen den prijs der granen, bvb. het roggebrood, zooals het in de kwaliteit bij de bakkers niet te krijgen is, thans 11 cents het Ned. Pd. enz. gratis medicijnen en waarschijnlijk ook gratis geneeskundige hulp voor allen, zeker voor de zes Zusters, enz.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 130 14-02-2021 17:35

Bronnen

- ***Vriendelijke mededelingen van kadasteronderzoeker Nico Koppers*** *- AUGUSTUS-NOVEMBER 2014*
- ***Kroniek van het St. Antoniusgesticht 1852 - 1965*** *- ARCHIEF VAN DE CONGREGATIE, IN HET ERFGOEDCENTRUM NEDERLANDS KLOOSTERLEVEN IN ST. AGATHA, DICTAATCAHIER*
- ***Parochieblad De Koepel*** *- JUNI 1968 EN DECEMBER 1969*
- ***Peter Verhagen*** *De Binnendieze van 's-Hertogenbosch, 800 jaar geschiedenis 25 jaar restauratie - ZWOLLE 1998, BLZ. 75*
- ***Ronald van Genabeek*** *- FRATERHUIS IN TS.'S-HERTOGENBOSCH, 1996, NR. 2 BLZ. 59 E.V.*
- ***A.G. Oldenmenger*** *BAAC rapport B-07.0371 maart 2008 over de Bank van Leening van 1854 tot 2008 - (DE NAMEN VAN DE EIGENAARS VAN DE GLASFABRIEK ZIJN GECORRIGEERD, TON VOGEL)*
- ***De Zusters SCMM*** *Kroniek van het St. Antoniusgesticht 1852 - 1945 - ERFGOEDCENTRUM NEDERLANDS KLOOSTERLEVEN IN ST. AGATHA*
- ***parochieblad De Koepel*** *- JAARGANG 1, 1961/1962 EN VAN JUNI 1968*
- ***Staat van het personeel der Congregatie 1860, 1870 en 1920*** *- ARCHIEF CONGREGATIE SCMM*
- ***Staat van leden en asp. Leden van de Congregatie der Zusters van Liefde van O.L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid 1960*** *het z.g. Jaarboek - ARCHIEF CONGREGATIE*
- ***Register Congregation Sisters of Charity of Our Lady Mother of Mercy' 1970*** *- ARCHIEF CONGREGATIE*
- ***Uit het archief van de Congregatie van de Zusters van Liefde, van O.L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid, Kroniek van het St. Antoniusgesticht*** *- ERFGOEDCENTRUM NEDERLANDS KLOOSTERLEVEN IN ST. AGATHA*
- ***Ester Vink*** *in: Schoon schamel en schilderachtig, de geschiedenis van de huisvesting van handwerkslieden, hoeren en huurders in de Schilderstraat te 's-Hertogenbosch 2008 - 'S-HERTOGENBOSCH, BLZ. 45*
- ***Th. A. Wouters*** *Van verheffing naar begeleiding, deel XII van: Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland - TILBURG 1968, BLZ. 147 E.V.*
- ***'Staat van het personeel der Congregatie'*** *- IN HET ARCHIEF VAN DE CONGREGATIE, ERFGOEDCENTRUM NEDERLANDS KLOOSTERLEVEN IN ST. AGATHA*
- ***Stadsarchief 's-Hertogenbosch: Archief Godshuizen, Bedelingsfonds (309)*** *inv. nr. 265*
- ***Gertjan van Beijnum*** *Papenhulst 24 Archief van de Kraakgroep 's-Hertogenbosch*
- ***Vriendelijke mededeling van Suzanne van der Steen*** *lid van de 'Bewonersvereniging Huize Agnes Blijft' - OKTOBER 2014*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 131 14-02-2021 17:35

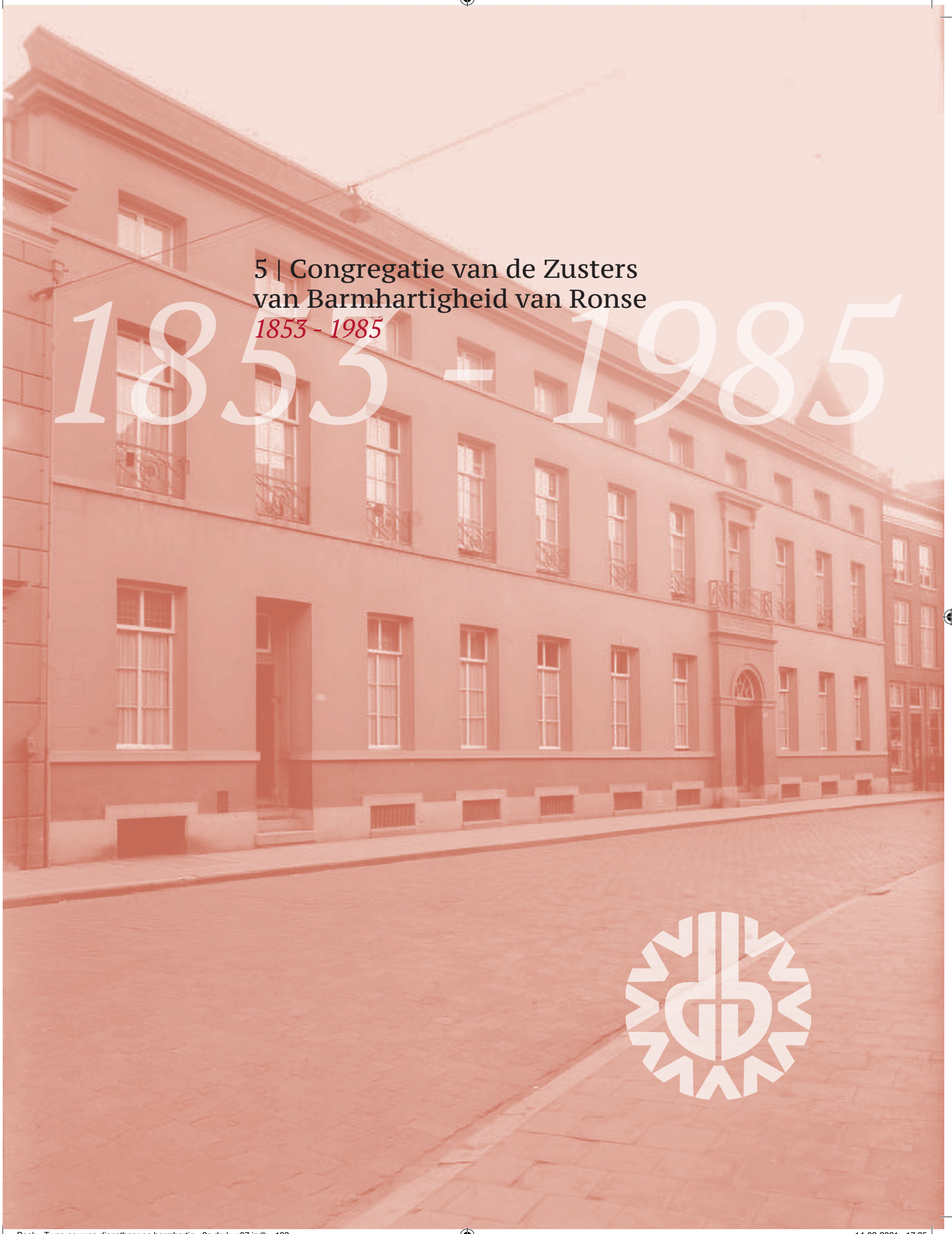
- ***Ton Vogel*** *Ouderen- en armenzorg van de Godshuizen na 1811* - IN: BOSSCHE ENCYCLOPEDIE

- ***Archief van de Zusters van Liefde O.L. Vrouw van Barmhartigheid***
  Tilburg/St. Agatha (2 dozen)

- ***Kroniek van het Huis O. L. Vrouw van Altijddurende Bijstand, Mariaoord Rosmalen***
  getypte versie - DECEMBER 1971

- ***R. van Cromvoirt*** *Sanatorium Mariaoord 1945 - 1969, Rosmalla* - JRG. 18, NR.2, BLZ. 2 - 10.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 132 14-02-2021 17:35

5 | Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid van Ronse

1853 - 1985

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 134 14-02-2021 17:35

5 | Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid van Ronse
1853 - 1985

GEERT DONKERS

De Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid was van 1853 tot 1985 op vier locaties werkzaam in 's-Hertogenbosch en Rosmalen. De zusters werkten en woonden in de psychiatrische ziekenhuizen Reinier van Arkel en Coudewater. Zij waren tevens actief in de bejaardenzorg in Huize St. Jan Baptist en in het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, dat later werd voortgezet in Antoniegaarde. De zusters woonden meestal in de instelling waar ze werkten.

Inleiding

De congregatie van de Zusters van Barmhartigheid werd in 1845 opgericht door de priester Stephanus Modestus Glorieux (1802- 1872). Glorieux werd priester gewijd in 1825 en werd daarna benoemd tot onderpastoor in het Vlaamse stadje Ronse in de omgeving van Gent. In de eerste helft van de 19e eeuw werd de textielindustrie in Ronse getroffen door een crisis. De bevolking verviel tot armoede en werkloosheid. De helft van de bevolking leefde van bedelarij of steun. Zo'n 70% van de mensen was bovendien analfabeet. Glorieux richtte de oude leegstaande St. Pieterskerk zo in dat verschillende hulpbehoevende groepen, zoals zieken, bejaarden en psychiatrische patiënten hier onderdak konden vinden en zo goed en zo kwaad als mogelijk konden worden geholpen. Voor de kinderen werd een eenvoudige school opgericht.

Borstbeeld van Stephanus Glorieux

Glorieux werd gesteund door mannen en vrouwen die hij in opdracht van de bisschop van Gent, Mgr. Van de Velde, in congregaties bijeenbracht. Eerst stichtte hij in 1830 de Broeders van Goede Werken.[1] De stichting van de zustercongregatie werd weliswaar enige jaren door het bisdom tegengehouden, maar op 30 oktober 1845 werden de eerste 8 zusters op plechtige wijze ingekleed. Zij vormden het begin van de Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid. In de ondernemingen die de priester Glorieux en zijn broeders en zusters aanpakten, werden zij financieel ondersteund door de welgestelde weduwe Antonia Depoorter. Zij wendde soms ook, als notabele, haar invloed aan bij overheden om zaken geregeld te krijgen.

1 *In 1888 veranderden zij hun naam in Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes. In Nederland werden ze ook Broeders van Dongen genoemd.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 135 14-02-2021 17:35

Voor Glorieux betekende 1848 een persoonlijk drama. Hij werd door financieel wanbeleid maar vooral door onbegrip en laster door de bisschop ontheven van zijn functies en overgeplaatst. Hij werd later in ere hersteld.

In de beginperiode concentreerden de activiteiten zich tot Ronse. De vervallen kerk werd omgebouwd tot een degelijk klooster. Het eerste huis buiten Ronse werd in 1853 gevestigd in het psychiatrisch ziekenhuis Reinier van Arkel in 's-Hertogenbosch. Daarna volgden affiliaties in België, Oostenrijk, Algerije en Zaïre. De zusters vestigden zich ook op 18 locaties in Nederland. De Zusters van Barmhartigheid werkten daar waar sociale nood gelenigd moest worden. Hun activiteiten lagen in het onderwijs, in zieken- en psychiatrische verpleging, in de bejaardenzorg, in de zorg voor alleenstaande vrouwen en in het missiewerk.

Het gezelschap groeide van 8 zusters in 1845 naar 24 in 1850. In 1881 waren er 150 zusters en 19 jaar later 462. In 1943 werd het grootste aantal, 744 zusters, bereikt. Daarna zette een daling in. Bij het 150-jarig bestaan in 1995 waren er nog 271 zusters. In de decennia daarna werd de congregatie door het gebrek aan aanwas en door vergrijzing steeds kleiner.

De Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid stond onder het gezag van de bisschop van Gent. Namens de bisschop functioneerde een algemeen geestelijk directeur in het bestuur. Formeel lag het bestuur in handen van de algemeen overste. Ze benoemden samen de oversten van de kloosters en bezochten jaarlijks de huizen van de congregatie. De algemeen overste werd bijgestaan door een raad van zusters. De raadszusters kozen samen met de oversten van de kloosters en een zuster uit ieder klooster de algemeen overste. De bisschop bekrachtigde de verkiezing voor de volgende drie jaar. Ook in ieder klooster werd de overste bijgestaan door een raad van twee of drie zusters. De overste bracht regelmatig verslag uit aan de algemeen overste en aan de algemeen directeur.

In de loop van de jaren vonden op een aantal momenten aanpassingen plaats in de structuur van de congregatie. Zo kwam in 1956 een bestuurlijke tussenlaag tot stand: de provinciale oversten. Nog later kwamen de echte bevoegdheden te liggen bij het kapittel. Het centrale gezag bleef in Ronse, terwijl het provinciale bestuur in Nederland werd gevestigd in 'De Burgh' in het Glorieuxpark te Eindhoven. De eerste provinciale overste was zuster Vincentia. Zij was op dat moment overste van 294 zusters en 13 novicen en postulanten. Behalve de bisschop van Gent was ook de bisschop van 's-Hertogenbosch verantwoordelijk voor veranderingen.

In de kloosterregel uit 1846 werden de zusters gehouden aan de drie geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid. Vooral de laatste gelofte betekende een absolute onderwerping aan de overste. Bij het overplaatsen naar een ander huis of naar ander werk bleef dit vaak een heikel punt. Verder waren het afzien van lichamelijk genot en het ontberen van persoonlijk bezit voorwaarden voor het kloosterleven.

Het dagelijks leven van de zusters bestond uit bidden en werken. Ze stonden zeer vroeg in de ochtend op en hadden vóór het ontbijt al een tijd in de kapel doorgebracht en huishoudelijk werk verricht. Van half acht tot half twaalf werkten ze aan hun taak. Na het middagmaal was er een recreatiemoment, waarin men mocht spreken. Na één uur werkte men, met een onderbreking voor de vespers, tot zeven uur. Na het avondeten was er recreatie. De dag werd afgesloten met de completen en het avondgebed. Afhankelijk van de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 136 14-02-2021 17:35

situatie waarin gewoond en gewerkt werd, kon van deze dagindeling afgeweken worden. Er was namelijk niet altijd sprake van een echte kloostersituatie. De plaatselijke overste overlegde met de algemeen overste over eventuele aanpassingen van de regels.

Reinier van Arkel in 1943, Hinthamerstraat
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0039111

Reinier van Arkel

Reinier van Arkel is een van de oudste psychiatrische inrichtingen van ons land. Vanaf 1442 was het 'zinnelooshuis' in de stad gevestigd. Aanvankelijk werd het bewoond door een kleine groep patiënten, later bood het plaats aan een grotere groep. Bij gebrek aan een therapie werden zij voornamelijk 'opgeborgen'. In de 18e eeuw steeg het aantal opnamen, omdat er meer machtigingen van de overheid tot opsluiting werden afgegeven. Het huis werd daarom uitgebreid.

Vanaf 1815 werd Reinier van Arkel bestuurd door het College van Regenten van de Godshuizen. Het instituut evolueerde van een 'bewaarplaats' naar een geneeskundig gesticht. In de Hinthamerstraat (nr. 203) verrees in 1838 een nieuw gebouw naar ontwerp van architect P. de Zutter. Het imposante gebouw kreeg een neoclassicistische voorgevel. In de achter dit pand gelegen tuin kwam nieuwbouw tot stand. De provincie Noord-Brabant was de grote financier. Dokter H. Rapmund werd aangesteld als de eerste arts. De verpleging was in handen van ongeschoolde mannen en vrouwen.

Periode 1850 - 1900

Rond 1850 kwam het merendeel van de patiënten uit Noord-Brabant en Limburg. Het maakte van Reinier van Arkel een instelling met een voornamelijk katholieke bevolking. Op aandringen van de Inspectie der Gestichten voor Krankzinnigheid zou een betere geestelijke verzorging, het inrichten van een kapel, een gymzaal en een stuk land om te bewerken goed zijn voor het welzijn van de patiënten. Een commissie van de Godshuizen zocht contact met de Apostolisch Vicaris. In diverse brieven vroeg men medewerking bij het stichten van een kapel, het aanstellen van een geestelijke en het zoeken naar religieuzen die de verpleging ter hand zouden nemen. Aanvankelijk waren er bezwaren tegen de inwoning van broeders én zusters.

Na een zoektocht bij diverse congregaties werd in 1852 een overeenkomst gesloten met het 'Institut des Bonnes Oeuvres' te Ronse. Acht Broeders van Goede Werken en tien Zusters van Barmhartigheid werden gecontracteerd. Het College van de Godshuizen betaalde 75 gulden per persoon, kost en inwoning en een aanvulling voor de klasse-patiënten. Het bleken goedkope krachten te zijn. De gebouwen werden aangepast, want broeders en zusters moesten gescheiden van elkaar leven en werken. De plannen werden getekend door architect A. van Veggel. Men investeerde ƒ 50.000 in de bouw. In verband met de sloop en verbouwing ging één afdeling - 18 patiënten en 3 religieuzen - tijdelijk naar het Pesthuis bij het Groot Ziekengasthuis.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 137 14-02-2021 17:35

Op 25 april 1853 arriveerden 10 zusters en 8 broeders onder leiding van de eerwaarde directeur en de algemeen overste bij Reinier van Arkel. Het lekenpersoneel was, met uitzondering van de directeur, ontslagen. Voor de protestantse patiënten bleven echter een mannelijke en een vrouwelijke bediende in functie. Het religieuze personeel werd al gauw met 2 broeders en 3 zusters uitgebreid. Zuster Vincentia werd overste van de zusters en rector L. Schutjes werd belast met de geestelijke verzorging. In de loop van 1853 waren er 213 patiënten in Reinier van Arkel. De komst van de religieuzen werd allerwege gezien als een verbetering van de verzorging. In de keuken zorgden 3 zusters voor goed en smakelijk voedsel. De menu's stonden per dag, per klasse en per maaltijd vast. Bij een inspectie werden echter bezwaren geuit tegen de religieuze dracht van de zusters. Vanaf 1857 legden zij hun officiële kloosterdracht af en droegen zij 16 jaar lang een 'pélérine cardinal' met een witte muts.

In de jaren '60 werd een deel van de naastgelegen St. Jacobskazerne gesloopt. Naar ontwerp van stadsarchitect J. Nabbe werden facilitaire ruimten, werkplaatsen en verblijven voor patiënten gerealiseerd en iets later ook nog een blok met isoleercellen. In 1864 woonden er 200 vrouwelijke patiënten en werkten er 28 zusters. Verschillende therapieën werden op de patiënten toegepast zoals arbeidstherapie (voor niet-klasse patiënten), somatische behandeling in de vorm van geneesmiddelen en bad-therapie. Bij de behandeling werden ook dwangmiddelen ingezet.

Vanaf 1860 groeide het aantal patiënten zo snel, dat er zelfs sprake was van overbevolking. In 1870 telde Reinier van Arkel 700 patiënten. De Godshuizen opperden daarom het plan een succursaal te stichten in het buitengebied. Op het landgoed Coudewater in Rosmalen zou plaats zijn voor ongeveer 350 patiënten. Zij zouden, geheel volgens de nieuwe inzichten, wonen in het zogenaamde 'cottage-systeem'. De verpleegprijs zou wel verhoogd moeten worden naar *ƒ* 200 per jaar. De provincie Noord-Brabant moest met dit voorstel instemmen. Maar in het geheim namen de artsen van Reinier van Arkel, dr. E. van den Bogaert en dr. L. Pompe, contact op met de provincie. Zij stelden voor het plan zelf uit te voeren en vroegen een verpleegprijs van *ƒ* 170. De provincie ging daarna in zee met de 'Maatschappij tot verpleging van zwak- en krankzinnigen op het land'.[2] De twee artsen werden voorzitter en secretaris van de Vennootschap. Het College van regenten nam ontslag en een commissie uit de gemeenteraad ondernam een lijmpoging bij het bestuur van Coudewater. Het mocht niet baten: in 1870 gaf Koning Willem III goedkeuring aan de oprichting van Coudewater. Er volgde een verhuizing van 221 patiënten van Reinier van Arkel naar Coudewater.

Na deze stormachtige ontwikkelingen kwam Reinier van Arkel in rustiger vaarwater. In 1870 werkten er 33 zusters in het huis. De meeste zusters kwamen uit België, maar er waren ook enkele Ierse en Engelse zusters. Zusters die oud werden, en niet meer inzetbaar, bleven op hun laatste standplaats wonen. Zij werden verzorgd door hun medezusters. In Reinier van Arkel woonden in die jaren 550 patiënten. Van hen kwam 60% uit Limburg, het overige deel gelijkelijk uit Noord-Brabant en de andere provincies. Een enkele keer werd er een jubileum gevierd. In 1892 werd moeder-overste Dorothea gehuldigd. Zij werkte 25 jaar in Reinier van Arkel. Dokter J. van der Hagen sprak haar toe en presenteerde haar de cadeaus: een schrijfbureau en een ciborie voor de kapel. Een cadeau dat van pas kwam. De kapel was namelijk kort daarvoor opgeknapt, voorzien van een orgel en versierd met heiligenbeelden.

2 De krankzinnigenwet van 1841 bepaalde o.a. dat het provinciaal bestuur contracten sloot met psychiatrische inrichtingen of zelf een instelling stichtte en dat de rechter besliste over opname van patiënten.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 138 14-02-2021 17:35

In 1883 kwamen de regenten van de Godshuizen met de provincie tot overeenstemming over de verpleging van armlastige krankzinnigen. De verpleegprijs per patiënt werd gesteld op ƒ 200. Bovendien werd een renteloos voorschot van ƒ 25.000 bedongen. Het college van regenten stichtte in 1885 een buitengesticht in Vught. Het landgoed Voorburg werd aangekocht voor ƒ 167.000. Het voornoemde renteloos voorschot was een deel van de aankoopprijs. Architect H. van Tulder ontwierp het hoofdgebouw: een bijna vierkant, kazerneachtig complex met een kapel in het centrum. Het gebouw, inclusief kapel, was gescheiden in een afdeling voor mannen en een voor vrouwen. De stichting van Voorburg was een gevolg van het contract dat in stilte met de provincie werd gesloten. Het betekende dat Coudewater het contract met de provincie kwijt was en een deel van de patiënten naar Voorburg werd overgeplaatst. De broeders en zusters uit Ronse namen ook hier de verpleging op zich. Het gebruik van dwangmiddelen vond in die periode bij Reinier van Arkel op grote schaal plaats. Dokter J. van der Hagen deed in 1893 alle dwangmiddelen in de ban. Later bleek dat men toch niet helemaal zonder deze middelen kon en werd een deel weer ingevoerd.

Huize Voorburg ca. 1906 - BHIC FOTOVU 0464

Periode na 1900

In het begin van de 20e eeuw begon men bij de broeders met een gerichte verpleegopleiding. De artsen waren de promotors van de scholing. Bij de inspectie waren namelijk klachten binnengekomen over mishandelingen op de mannenafdelingen van Reinier van Arkel en Voorburg. Na overleg en met toestemming van de bisschop van Gent startten de eerste broeders in 1900 met hun opleiding. Klachten op de vrouwenafdelingen waren nauwelijks bekend. In 1904 begonnen enkele zusters aan de opleiding. Eerst was goed onderzocht of de lessen anatomie niet schadelijk voor hun geestelijk welzijn zouden zijn. In 1905 slaagden 6 zusters. Het opleiden verliep vervolgens traag. Zo waren er midden jaren '30 evenveel niet-gediplomeerden als gediplomeerden. Vanaf 1920 werd een aparte opleiding psychiatrie, het B-diploma, ingevoerd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 139 14-02-2021 17:35

De jaren van de Eerste Wereldoorlog waren, zeker naar het einde toe, lastige jaren. Er was gebrek aan alles en vooral de keukenzusters moesten veel improviseren om elke dag maaltijden samen te stellen. In de patiëntenpopulatie vond in die periode verandering plaats. Nadat in het Limburgse Venray twee nieuwe gestichten waren opgericht, zegde de Provinciale Staten van Limburg het contract met de Godshuizen op. In 1915 vertrokken 300 Limburgse patiënten naar Venray. In hun plaats kwamen geïnterneerde Belgen en militairen met psychiatrische problemen. Bovendien werd met de gemeente Amsterdam een nieuw contract gesloten. Voor de verpleging was dit een lastige periode, omdat er veel moeilijke patiënten uit beruchte buurten naar Reinier van Arkel kwamen. In 1917/1918 gaf dit zelfs aanleiding tot een crisissfeer. In Amsterdam hoorde men namelijk van mishandelingen en van isoleercel-gebruik van vooral Amsterdamse patiënten. Het probleem drong zelfs door tot in regeringskringen. Na veel overleg en na een bezoek van de minister van Binnenlandse Zaken werd de kwestie opgelost. Een van de oorzaken, het tekort aan religieuzen, werd verholpen door het aanstellen van leken-verplegers.

Na afloop van de oorlog werd de behuizing van de zusters verbeterd. Zij kregen een luchtige recreatieplaats met veel licht. In de jaren ’20 en ’30 kwam er ook meer aandacht voor ontspanning van de patiënten. Toneelspelen, zingen in een zangkoor en sport, zoals voetbal en korfbal, werkten positief voor de patiënten. Ook uitstapjes, film en luisteren naar muziek van de Glorieux-harmonie waren mogelijk.

Halfweg de dertiger jaren werd Reinier van Arkel flink uitgebreid. De uitbreiding was mogelijk, omdat men het terrein kon verwerven van de oude St. Jacobskazerne en een deel van de grond waar een gesaneerde volkswijk lag. De architect van de Godshuizen, Jan van Dillen, ontwierp de plannen voor een nieuw gedeelte. Het behelsde een gebouw met een nieuw ketelhuis, twee slaapzalen voor patiënten en een voor de dienstboden. In de Bethaniestraat werd de nieuwe ingang van de mannenafdeling gesitueerd. Boven de ingang kwam de nieuwe kapel voor de patiënten en de broeders. Aan de Baselaarstraat werden bovendien vijf woningen en een kantoor gebouwd.

Op 24 november 1936 werd de kapel plechtig ingezegend door oud-rector Mgr. F. Hendrikx. Aan de inrichting van de kapel was veel zorg besteed: J. Uiterwaal ontwierp het altaar, het ciborium was van de hand van H. van den Thillart en W. van Oort en de glasramen werden gemaakt door J. ten Horn. Architect Van Dillen werkte in een stijl die verwant was aan de Delftse School. De zusters kregen hun eigen bidkapel, die midden in het complex lag.

Op Voorburg werd in 1936 dr. G. Janssens benoemd tot directeur-geneesheer. Hij vervulde die functie ook in Reinier van Arkel. In Reinier van Arkel werden voornamelijk rustige, chronische patiënten ondergebracht die weinig medische zorg nodig hadden. De klasse-patiënten gingen naar Voorburg. Reinier van Arkel werd meer een ‘bewaarplaats’. Ondanks protesten lagen de prioriteiten in die periode bij Voorburg.

In 1942, midden in oorlogstijd, werd op sobere wijze het 500-jarig bestaan van Reinier van Arkel gevierd met een H. Mis en enkele toespraken. Het college bood als geschenk een altaarkruis aan. Zuster Amelia, die al 50 jaar in de keuken werkte, kon met moeite steeds voldoende voedsel op tafel zetten. Een extra probleem vormde de komst van een groep evacués uit Heiloo. Het aantal monden om te voeden werd nog groter. Een klein drama was de aanhouding door de bezetter van zuster Everilde. Zij werd samen met vier andere Engelse zusters geïnterneerd in een kamp in Duitsland.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 140 14-02-2021 17:35

Bij de bevrijding van de stad in 1944 werd onder andere de kapel getroffen. De schade ontstond door beschietingen en door het opblazen van de bruggen over het kanaal. In de kelders zochten 600 mensen, patiënten en omwonenden, hun toevlucht vooral voor de vliegende bommen.

Bij de viering van 100 jaar religieuzen in Reinier van Arkel in 1953 werd tevens het 500-jarig bestaan officieel gevierd. Mgr. W. Mutsaerts, bisschop van 's-Hertogenbosch, ging voor in de Hoogmis. De bisschop van Gent, Mgr. K. Callewart, was daarbij aanwezig. Een koor van broeders luisterde de plechtigheid op. De zitting met toespraken na de Mis vond plaats in het gebouw van het Provinciaal Genootschap, in de Bethaniestraat. Daar werd een cantate uitgevoerd en danste een groep dienstmeisjes reidansen. Na de receptie volgde een maaltijd. 's Avonds speelde het toneelgezelschap Moyses Bosch het stuk Elckerlyc. Ter gelegenheid van het feest kwam er een gedenkboek uit waarin met name de barmhartigheid van de religieuzen veel aandacht kreeg.

100 jaar religieuzen in Reinier van Arkel, 1953 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0042531

In de jaren '50 werkten in Reinier van Arkel 100 religieuzen voor 600 patiënten. Voor 300 vrouwen waren 54 zusters actief. De woon- en leefsituatie voor de zusters werd verbeterd. De refter en recreatiezaal werden vernieuwd, er kwam een ziekenzaal voor de zusters en de zusterkapel werd verbouwd. De accommodatie waarin gewerkt moest worden, werd echter als slecht ervaren. De artsen hadden over het algemeen weinig tijd en de regenten behandelden de instelling 'stiefmoederlijk'. Hun aandacht lag meer bij Voorburg. Door deze negatieve zaken en door vergrijzing leek het einde van Reinier van Arkel in de zestiger jaren nabij.

Het College van de Godshuizen kocht en verbouwde daarna nog wel Huize Gertrudis in Haarsteeg en vestigde daar een kleinschalige dependance voor 50 patiënten. Zij werden begeleid door 8 religieuzen. De zusters bleven hier werkzaam tot 1983.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 141 14-02-2021 17:35

Door veranderende opvattingen in de psychiatrie kwamen er voor Reinier van Arkel nieuwe mogelijkheden. Het overheidsbeleid ging in die jaren uit van centraal gelegen behandelcentra. Dat was voor de instelling gunstig. De accommodaties werden wel vernieuwd, maar de ontwikkelingen verliepen langzaam. Door vergrijzing en het teruglopen van het aantal roepingen was er een tekort aan verpleegkundigen. Geleidelijk aan werd dit tekort aangevuld met leken. De voorzieningen voor patiënten werden verbeterd, de zelfstandigheid werd bevorderd en de bewegingsvrijheid werd vergroot. Vanaf 1975 behoorde gemengd wonen zelfs tot de mogelijkheden. In hetzelfde jaar werd een nieuwe vorm van zorg geopend, de zogenaamde dagbehandeling. Door deze behandeling bleven de banden met thuis beter in stand. Verder werden een polikliniek en een short-stay afdeling gestart. Onder andere voor deze nieuwe activiteiten werd aan de Windmolenbergstraat nieuwbouw gerealiseerd. Bij dit alles kwam in samenwerking met het Carolusziekenhuis een zogenaamde PAAZ (Psychiatrische Afdeling Algemeen Ziekenhuis) tot stand.

Nog een initiatief werd ontwikkeld in die periode: in de Hinthamerstraat werd een woongroep opgericht. Wie redelijk zelfstandig was en relaties met mensen in de stad had, kwam in aanmerking om zich bij dit kleinschalige project aan te sluiten. De woongroep bestond uit ongeveer 35 patiënten. De Zusters van Barmhartigheid maakten deze ontwikkelingen nog mee. Begin jaren '80 waren er nog 10 zusters actief. Zeven zusters waren echter boven de leeftijd van 60 jaar en ze hadden allemaal lange diensttijden bij de Godshuizen. Op 15 augustus 1982 namen de zusters afscheid van Voorburg en van Reinier van Arkel. De meeste zusters vertrokken naar 'De Burgh' in Eindhoven voor een welverdiende rust.

Ruim 30 jaar later is Reinier van Arkel nog steeds een begrip in de psychiatrische zorg. Het instituut is met alle veranderende inzichten, wettelijke regelingen en maatschappelijke veranderingen blijven voortbestaan. Thans maakt het deel uit van de Reinier van Arkelgroep, die zich in de regio op allerlei vormen van psychiatrische zorg toelegt. Het College van Regenten van de Godshuizen bestuurde verschillende instellingen, waaronder Reinier van Arkel, in de stad. Vanaf 1980 werden geleidelijk veranderingen doorgevoerd. Taken en activiteiten verhuisden van het Centraal Bureau van de Godshuizen naar de instellingen. In 1989 vond er een fusie plaats tussen het Willem-Alexanderziekenhuis en het Groot Ziekengasthuis. Dit was de aanleiding om de Godshuizen te reorganiseren. De instellingen werden op de meeste terreinen zelfstandig onder de Stichting Godshuizen. Nog later gingen de instellingen geheel zelfstandig of in andere verbanden verder. De Godshuizen hielden op te bestaan.

Oude Mannen- en Vrouwenhuis, Huize St. Leonardus, St. Antoniegaarde

Inleiding

In 's-Hertogenbosch werden al in de middeleeuwen ouderen verzorgd in zogenaamde Gasthuisjes. Op een zeker moment waren er 34. In de loop van de tijd raakten de stichtingen in verval en arme oude mensen leden een kommervol bestaan. In 1815 kwamen alle gods- en gasthuizen onder één bestuur: 'het College van Regenten over de Godshuizen en de Algemeene Arme'. Dit initiatief ging uit van de gemeente 's-Hertogenbosch. Op de hoek van de Hinthamerstraat en van de St. Josephstraat kocht het College het Geefhuis.

← *Binnenplaats Oude Mannen- en Vrouwenhuis Hinthamerstraat ca. 1965 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0037043*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 143 14-02-2021 17:35

Hierin werd het Oude Mannen- en Vrouwenhuis gevestigd. Het pand werd in 1826 van een neoclassicistische voorbouw voorzien naar ontwerp van stadsarchitect P. de Zutter. Het budget voor de verbouwing was ƒ 21.750. Aan de voorzijde van het gebouw werden de mannen gehuisvest en in de zijvleugel aan de St. Josephstraat de vrouwen. Mannen en vrouwen leefden strikt gescheiden. Op de cour ontmoette men elkaar. In 1855 moest het Oude Mannen- en Vrouwenhuis de zijvleugel afstaan aan het Bedeelingsfonds voor de opvang van arme mannen en jongens. Zij woonden in het St. Jozefgesticht.[3]

Tussen de bewoners van de twee instellingen bestonden verschillen. In het Oude Mannen- en Vrouwenhuis werden alleenstaanden, weduwen en weduwnaars opgenomen zonder ernstige gebreken en ouder dan 60 jaar. Bij entree betaalden Bosschenaren ƒ 120. Aan niet-Bosschenaren werd ƒ 120 per jaar gevraagd. Deze mensen waren over het algemeen afkomstig uit de burgerij. De bewoners van het St. Jozefgesticht kwamen uit de verpauperde arbeidersbevolking. Zij droegen in hun onderhoud bij door in huis te werken of buitenshuis bij ambachtslieden. De verdiensten werden afgedragen. Het regime was bovendien streng. Het personeel bestond tot 1869 uit leken: een directeur - de laatste heette J. Flaman - de echtgenote van de directeur en één oppasser. Zij hadden de zorg over 84 oude mannen en oude vrouwen en 68 arme mannen en jongens.

Oude Mannen- en Vrouwenhuis

Op 30 april 1868 richtte de heer J. Luyckx, voorzitter van het College van Regenten van de Godshuizen, zich tot de eerwaarde moeder Sabina, algemeen overste van de Zusters van Barmhartigheid in Ronse, met het verzoek of er zusters beschikbaar waren voor het Oude Mannen-en Vrouwenhuis in de stad. Dit verzoek werd ingewilligd. In het contract werd onder meer vastgelegd hoe de verdeling was tussen zusters en broeders, hoe de scheiding van de geslachten was geregeld en dat de zusters hun habijt niet hoefden af te leggen (zoals in Reinier van Arkel was gebeurd!). Januari 1869 arriveerden drie zusters in de Hinthamerstraat: moeder Candide, vergezeld door zuster Berlinde en zuster Bonaventura. De overste overleed echter al een jaar later. Zij werd opgevolgd door moeder Xaveria. Zij nam met hulp van een tiental zusters de zorg op zich van ongeveer 36 oude mannen en 70 oude vrouwen.

In diezelfde periode werd de stad getroffen door overstromingen. Veel mensen kwamen in de problemen. Voor de honderden slachtoffers werd door de zusters soep gekookt. Pas vanaf 1885 hadden de zusters de beschikking over een kleine kapel in het huis. De kapel lag boven de Dieze. In het midden was de kapel gescheiden door een muur, omdat de broeders daar ook kwamen bidden. Later werd de kapel vergroot, zodat ook de bewoners er konden komen. Veel ouderen waren zo slecht ter been dat zij niet meer naar de St. Jan of St. Jacob gingen. Het werd als heel eervol gezien dat de 1e secretaris van het bisdom als rector in het huis fungeerde. (Een van de rectoren was de latere bisschop Mgr. W. Mutsaerts.) Het Oude Mannen- en Vrouwenhuis werd op 2 juli 1905 vereerd met een bezoek van koningin-moeder Emma. Na een rondgang door het huis, gaf zij een geldbedrag om de ouderen te trakteren. In 1907 vertrokken de Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes met de mannen en jongens naar de Papenhulst. In hun plaats betrokken 64 arme oude vrouwen de vleugel aan de St. Josephstraat. Deze afdeling heette vanaf nu St. Annastichting. Moeder Xaveria kreeg de leiding over het hele huis. Daarnaast besteedde zij met haar zusters zorg aan de noodlijdenden in de stad. In de wintermaanden werd namelijk

3 In 1869 namen de Broeders van Goede Werken uit Ronse de zorg op zich van de mannen en de jongens. In 1907 werd het St. Jozefgesticht verplaatst naar de Papenhulst. Toen deze behuizing niet meer voldeed, werd een nieuw huis gebouwd aan het Muntelbolwerk. De naam werd veranderd in: St. Jozefhuis.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 144 14-02-2021 17:35

regelmatig soep uitgedeeld aan 200 à 300 personen. Met Kerstmis werd vanuit het huis in samenwerking met de Elisabeth- en Vincentiusverenigingen brood en kleding gegeven. In 1910 zuster was Xaveria 40 jaar overste van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis en werd zij benoemd tot Ridder in de orde van Oranje-Nassau. In de jaren van Wereldoorlog I bood het Oude Mannen- en Vrouwenhuis ruimte aan slachtoffers van de oorlog, onder andere aan Belgische vluchtelingen. Na de oorlog was het voor de zusters een 'stille doening van rusteloos koken, wassen, naaien, schoonmaken en verpleging, 'Onder het oog van Hem, Die in 't verborgen ziet en alles met eeuwigen luister vergeldt'.[4]

In 1940 bivakkeerde een groep Duitse soldaten op de binnenplaats van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis. Het was voor een korte periode. De rest van de oorlogstijd bleef het huis een vordering bespaard. Vanaf 1944 verzorgde de keuken van het huis de maaltijden voor 200 zieke soldaten die in het nabijgelegen St. Janslyceum werden verpleegd. Eind januari 1944 vierden de zusters dat ze 75 jaar in het Oude Mannen- en Vrouwenhuis werkzaam waren. Voor zover dat mogelijk was, organiseerden de regenten een feestelijke dag. De voorzitter van het College, de heer J. Meyring, overhandigde het cadeau: een monstrans. De aanwezigheid van Mgr. W. Mutsaerts, oud-rector, gaf extra glans aan de herdenking. De bevrijding van de stad bracht ook voor het gesticht de nodige schade mee. Tijdens het herstel van het St. Annagesticht werden de bewoonsters tijdelijk ondergebracht in het St. Agnesgesticht aan de Zuid-Willemsvaart.

De zorg voor bejaarden werd na de oorlog professioneler en intensiever. Naast de zusters kwam er meer lekenpersoneel. Aanvankelijk waren dat meisjes van het St. Agnesgesticht. Zij werkten hard en maakten lange dagen voor kost en inwoning. Later werden ook meisjes van buitenaf aangenomen. Zij volgden samen met enkele zusters een opleiding in de bejaardenzorg. Inmiddels bleek het gebouw steeds minder geschikt voor deze groep bewoners. In de grote zalen was gebrek aan privacy en de bewoningsdichtheid leidde tot irritaties tussen de bewoners. Bovendien voldeed het pand niet meer aan de eisen van de tijd. In 1951 richtte moeder-overste zich tot het College met het verzoek tot verbetering van de situatie. Het bestuur van de Godshuizen reageerde met een plan voor nieuwbouw bij Sluis 0, op het eind van de Hinthamerstraat. In 1958 werd dit plan verwezenlijkt: St. Antoniegaarde.

Huize Sint Leonardus

Het merendeel van de bewoners van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis en het St. Annagesticht verhuisde naar het nieuwe St. Antoniegaarde. Een groep bedlegerige bejaarden en ouderen die veel zorg behoefden, bleven in wat daarna Huize St. Leonardus heette. Het gebouw werd in de loop van de jaren van binnen opgeknapt: de ziekenkamers werden licht gemaakt en een nieuwe cv-installatie en een lift zorgden voor meer comfort. Door nieuwe wetgeving zoals de AWBZ werd het mogelijk om voor deze groep patiënten verzorging in een verpleeghuis aan te bieden. Er was plaats voor 66 patiënten. De Zusters van Barmhartigheid namen de zorg op zich. Onder leiding van zuster Vincentia werkten 15 zusters, twee leken en huishoudelijke hulpen voor deze chronisch zieken. De vertrekken van de zusters werden ook vergroot en opgeknapt. In 1969 vierde men het feit dat de Zusters van Barmhartigheid 100 jaar op deze locatie werkten. In aanwezigheid van kerkelijke en wereldlijke autoriteiten werd het werk van de zusters uitbundig geprezen door pater dr. Gerlach, OFM Cap.

4 E. Heyrman, Gedenkboek 1845 - 1945, blz. 134

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 145 14-02-2021 17:35

Door de eisen die aan verpleeghuizen gesteld werden, was het bestuur van de Godshuizen genoodzaakt Huize St. Leonardus te sluiten. In het oostelijk stadsdeel, dichtbij de Oosterplas, werd in 1970 het verpleeghuis Oosterhof geopend. Het pand aan de Hinthamerstraat werd grondig verbouwd, de binnenplaats werd overkapt. De vleugel aan de St. Josephstraat werd ook gerestaureerd en niet zoals jaren eerder het plan was: 'afbreken en opnieuw opbouwen'. Na verbouwing en restauratie vestigde de Stadsbibliotheek zich in het pand.

Sint Antoniegaarde

Op het eind van de 2e Wereldoorlog was de wijk in de buurt van Sluis 0, op het eind van de Hinthamerstraat, zwaar beschadigd. Wat nog restte van de wijk was rijp voor sanering. Het terrein dat zo vrij kwam omvatte het gebied tussen de St. Antoniuskapel aan het eind van de Hinthamerstraat, de Zuid-Willemsvaart en de Hekellaan. Deze locatie werd geschikt bevonden voor de bouw van een nieuw bejaardenhuis.

Ingang van St. Antoniegaarde in 1958, Hekellaan - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0001467

In de naoorlogse tijd steeg het aantal bejaarden zodanig dat de overheid beleid moest maken onder andere met de Wet op de Bejaardenoorden. Hoewel de gemeente meewerkte in de realisering van dit project, was het verkrijgen van de nodige vergunningen een langdurige kwestie. Bovendien was deze materie, nieuwbouw voor bejaarden, voor de Godshuizen een nieuw terrein.

Architect N. van der Laan kreeg de opdracht om het complex te ontwerpen. Hij tekende een sober en efficiënt gebouw, gesitueerd rond een binnentuin. Behalve kamers voor individuen was er ook een aantal kleine woningen gepland. De hoofdingang lag aan de Hekellaan. Achter de prachtige gotische gevel van de St. Antoniuskapel werd een sobere kapel in de stijl van de Bossche School gebouwd. De kapel werd geïntegreerd in het complex. De eerste steen werd in augustus 1955 gelegd door wethouder F. van den Eerenbeemt. Vóór het huis officieel opgeleverd was, namen de zusters al hun intrek in het

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 146 14-02-2021 17:35

kloostergedeelte. Dit deel lag op de hoek van de Hinthamerstraat en de Zuid-Willemsvaart, naast de kapel. Het zusterhuis van overste en directrice zuster Ursula en 20 zusters werd op 8 december 1957 ingezegend door de directeur van de Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid E. Heyrman. Een jaar later werd St. Antoniegaarde officieel geopend door Mgr. W. Mutsaerts en mr. H. Loeff, burgemeester van 's-Hertogenbosch.

In 1959 telde St. Antoniegaarde 214 bewoners. Voor hen waren 17 zusters, 18 dienstmeisjes en 4 leerlingen in de weer. Van de 17 zusters waren er 6 actief in ondersteunende functies en 11 in de zorg. Vijf zusters waren gediplomeerd. Het werk van de zusters verschoof in de loop van de jaren van huishoudelijk werk naar meer intensieve verzorging. Dit had onder meer te maken met de stijging van de leeftijd en de toename van lichamelijke en mentale problemen bij de bewoners. Geleidelijk aan trokken de zusters zich terug om plaats te maken voor leken-professionals in de zorg en de facilitaire diensten. In 1983 werkten 64 vaste lekenkrachten voor 151 bewoners.

Het huis had eigenlijk vanaf het begin een aantal tekortkomingen. Zo waren de kamers te klein en hadden ze geen sanitaire voorzieningen. In het gebouw waren er bovendien te veel drempels en trappen. Vanaf 1975 werd St. Antoniegaarde grondig verbouwd. Het huis werd aangepast aan de eisen van de tijd. Begonnen werd met het deel waar de zusters woonden. De zusters die er nog waren, gingen wonen in het huis 'De Vingerhoet' Hinthamerstraat 211, naast het gebouw van Reinier van Arkel. De modernisering van St. Antoniegaarde duurde tot 1979. Een deel van de bewoners verhuisde tijdelijk naar Voorburg in Vught. In 1983 woonden nog enkele zusters, die in St. Antoniegaarde werkten, in het huis 'De≈Vingerhoet'. In 1998 werd St. Antoniegaarde in zijn geheel herbouwd. Alleen de gevel van de St. Antoniuskapel bleef staan. De hoofdingang werd verplaatst. Antoniegaarde werd onderdeel van de Van Neynselstichting.

Pension voor Dames, Huize Sint Jan Baptist

Het pand St. Jorisstraat 25 heeft een rijke historie. In 1551 kochten de kartuizers uit Vught twee huizen en vestigden hier hun refugiehuis. Later voegden ze er nog twee panden aan toe. Eind 16e eeuw verplaatsten ze hun klooster van Vught naar 's-Hertogenbosch. In 1659, de kartuizers waren inmiddels naar Antwerpen vertrokken, werd het pand verkocht aan F. Schuyl, raad van 's-Hertogenbosch. In de bewoning daarna volgde een lange rij van hoge militairen en magistraten. Op 14 februari 1895 passeerde bij notaris A. A. A. M. van der Does de Willebois de verkoopacte van huizen en erven van P. C. Smits te Amsterdam. Het pand St. Jorisstraat 25 kwam op naam van Josephine Maria Tack ofwel de eerwaarde moeder Hermène. Op initiatief van de overste van Huize Voorburg te Vught, zuster Katrien, ging de Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid over tot de koop en de inrichting van het huis in de St. Jorisstraat. De eerste kostdames waren een paar rustige, zelfstandige patiënten van Voorburg. Ze werden verzorgd door moeder Benigna en nog twee zusters. Vanaf 1898 was zuster Gratiana overste. Zij bleef dat tot 1924.

Al snel werd de connectie met Voorburg verbroken en werd het huis een eenvoudig damespension. In 1903 realiseerde men een uitbreiding: de Catharinazaal. Het pension had een gunstige reputatie met verzorgde en goedkope bediening. In 1905 werd het eigendom van het pand overgedragen aan de Vereniging van Sint Jan Baptist, die in dat jaar op 14 december in 's-Hertogenbosch was opgericht. Het bestuur van de vereniging werd gevormd door drie zusters onder wie de overste van het huis zuster Gratiana. De directeur van de congregatie de eerwaarde heer J.B. van Melle was buitengewoon lid. Aan alle genomen besluiten moest hij zijn goedkeuring geven.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 147 14-02-2021 17:35

In 1907 werd besloten het huis met een vleugel te vergroten. Het plan werd in 1909 uitgevoerd naar ontwerp van architect Th. Klompers. Het huis bood thans plaats aan 30 pensiongasten. Door het werk van de zusters behield het pension zijn goede naam. Ze dienden trouw en met toewijding. Zaken die een zeker comfort boden zoals centrale verwarming en stromend water waren er echter niet. Door deze eenvoudige inrichting waren de exploitatiekosten laag en kon het huis plaats blijven bieden aan mensen met een kleine beurs. Moderniseringsplannen of plannen voor verhuizing naar een andere locatie stuitten op bezwaren: alles bleef bij het oude. Het pension bleef ondanks deze eenvoud wel in trek.

St. Jan Baptist, samen tv kijken (1956) - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0025207

De bewoners van Huize St. Jan Baptist beleefden angstige momenten tijdens de bevrijding van de stad in 1944. Ze schuilden in de kelders, terwijl boven hen het gebouw geteisterd werd. Na de oorlog werden toch plannen voor modernisering gemaakt. In de winter van 1945 op 1946 vond de verbouwing plaats: centrale verwarming en stromend water werden aangelegd. De noordvleugel werd de woning voor de zusters met een eigen keuken, refter, recreatieruimte en slaapgelegenheid. De kapel werd tevens vergroot. Na enige tijd was het zusterhuis gerealiseerd. De grote stimulator van deze verbouwing was rector H. van Helvoort. Op 23 februari 1953 werd de 'Stichting Katholieke Bejaardenzorg voor Gerepatrieerden' opgericht. De stichting bood zorg aan oudere Indische Nederlanders. Deze mensen konden vaak niet aarden in reguliere bejaardenhuizen. De zusters van St. Jan Baptist stelden hun huis open voor deze speciale groep bejaarden. In St. Jan Baptist werd daarom bijvoorbeeld 3 à 4 keer per week Indisch gekookt. De zusters verlieten St. Jan Baptist in 1972.[5]

5 *De Zusters van Barmhartigheid bleven zich bekommeren om de Indische Nederlanders. Op het terrein van de congregatie in Eindhoven, het Glorieuxpark, werd een verpleegafdeling voor gerepatrieerden met dementie gesticht.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 148 14-02-2021 17:35

In de jaren zeventig voldeed het huis niet meer aan de eisen van de tijd en werden plannen voor nieuwbouw gemaakt. Architect L. van der Lee ontwierp een nieuw huis in stadsdeel 'Oost' op de hoek van de Rijnstraat en Merwedelaan. Het complex bestond uit twee delen: een verzorgingshuis dat plaats bood aan 111 bewoners en ernaast 32 kleine aanleunwoningen. De eerste bewoners kwamen van St. Jan Baptist, maar ook uit andere huizen van de stichting in Breda en Heusden. Met de gemeente was een overeenkomst gesloten dat als het huis niet meer voor de doelgroep nodig zou zijn, het een 'gewoon' bejaardenhuis zou worden. Op 10 mei 1978 opende mr. F. J. van Thiel, oud-voorzitter van de Tweede Kamer, het nieuwe huis. Dat was bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Stichting Katholieke Bejaardenzorg voor Gerepatrieerden. Het huis kreeg later de naam 'Grevelingen'.

Psychiatrisch Ziekenhuis Coudewater, Rosmalen

Inleiding

Op het landgoed Coudewater was al in de middeleeuwen religieus leven. Hier stond het klooster Mariënwater, dat bewoond werd door de volgelingen van de H. Birgitta. Na verschillende andere bewoners, zowel religieuzen als particulieren, werd het landgoed in 1870 gekocht door de 'Maatschappij tot verpleging van zwak- en krankzinnigen op het land'. Men kocht het landhuis, drie huizen, tuinen en bouwland in totaal 37 ha voor *ƒ* 47.000. Het hoofdgebouw was in beginsel het oude klooster met zadeldak en dakruiter. De huidige voorgevel met fraaie ingang dateert uit de 19e eeuw.

De maatschappij was opgericht door de artsen dr. E. van den Bogaert en dr. L. Pompe. Zij waren 1e en 2e geneesheer in Reinier van Arkel. Zij stoorden zich aan de overbevolking in de instelling en wisten het contract dat tussen Reinier van Arkel en de provincie zou worden afgesloten naar zichzelf toe te trekken. Zij verlieten Reinier van Arkel en stichtten op het verworven landgoed de psychiatrische inrichting Coudewater. Ze namen een fors aantal Brabantse patiënten mee.

Periode 1870 - 1920

De twee dokters wilden met hun nieuwe buitenstichting het herstel van krankzinnigheid bevorderen door behandeling, zorgvuldige en humane verpleging en gepaste arbeid. Voor dit werk werden de Zusters van Barmhartigheid en de Broeders van Goede Werken uit Ronse gecontracteerd. De congregaties ontvingen voor ieder lid een bedrag van *ƒ* 82 per jaar en kost, bewassing en inwoning. De zusters waren aanvankelijk werkzaam met 6 personen voor 80 vrouwelijke patiënten. Zuster Magdalena had de leiding. De broeders verzorgden 55 patiënten. Een jaar later kwamen er nog 90 patiënten uit Reinier van Arkel en ruim 100 van elders. Ook op Coudewater waren de patiënten ingedeeld naar klasse. Afhankelijk van de klasse werd de verpleegprijs bepaald. De meeste patiënten bevonden zich in de 5e klasse.

In de eerste jaren van Coudewater werd vooral gewerkt aan de huisvesting. Aanvankelijk vonden alle activiteiten plaats in het aangepaste hoofdgebouw. Achter dit gebouw werd een kruisvormig gebouw gerealiseerd. Boven was de kapel gelegen en beneden de centrale keuken en de refters voor de zusters en de broeders. In de langbouw was het rechterdeel voor de vrouwelijke patiënten. Het gebouw, ook de kapel, was strikt gescheiden voor mannen en vrouwen. De zusters hadden hun kapel en refter, maar ze sliepen in aparte kamertjes op de slaapzalen van de patiënten. In latere jaren werden rondom de centrale gebouwen paviljoens, werkplaatsen en een gasfabriek gebouwd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 149 14-02-2021 17:35

Op 1 november 1880 overleed dr. van den Bogaert, een van de oprichters van Coudewater, vrij onverwacht. Zijn vriend en collega dr. Pompe volgde hem op als geneesheer-directeur. In 1885 raakte Coudewater het contract met de provincie Noord-Brabant kwijt aan de Godshuizen in 's-Hertogenbosch. Deze instantie had namelijk ook een buitengesticht opgericht in Vught, Huize Voorburg. Zij bood een lagere verpleegprijs dan Coudewater. Het aantal patiënten op Coudewater daalde van 593 naar 221. Het bestuur contracteerde andere provincies, zodat het aantal patiënten weer steeg. Op Coudewater verbleven daarna nog lang katholieke patiënten uit het hele land. Toen werkten er 30 zusters voor 300 vrouwen. In hun behandeling waren de artsen vóór het beperken van dwangmiddelen. Daarnaast werden goede voeding, gepaste arbeid en medicatie als prima methoden gezien. In de beginjaren van de 20e eeuw kwam naast de bestaande behandelingen de bed-therapie in zwang. Deze methode was vooral voor onrustige patiënten heilzaam. Na het overlijden van dr. Pompe (1901) bleken de religieuzen niet ingenomen met diens opvolger dr. Plet. Hij was namelijk niet katholiek. Hij mocht wel blijven als tweede geneesheer. Dr. C. Hoogveld werd eerste geneesheer-directeur. Op verzoek van de artsen werd een interne opleiding voor de verpleegkundigen gestart. In 1907 slaagden 7 zusters voor het eindexamen. Gediplomeerde zusters werden door het bestuur beter betaald.

Coudewater in 1989, hoofdgebouw - *ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0075345*

Moeder Willibrorda werd in 1915 op gepaste wijze - het was oorlog - in het zonnetje gezet, omdat ze 25 jaar overste op Coudewater was. Dit werd in een H. Mis en met een pauselijke onderscheiding herdacht. Er was een feestmaal en een bijeenkomst met geschenken: een nieuwe vloer en een communiebank voor de kapel en *ƒ* 1.000 om te trakteren. De oorlogsjaren (1914 - 1918) gaven reden tot zorg. Vooral de voedselvoorziening voor ongeveer 600 mensen was problematisch. In 1916 veranderde men de bestuursstructuur van Coudewater. Het werd een 'vereniging zonder winstoogmerk'. Met deze organisatievorm was naast verplichte, ook vrijwillige opname van patiënten mogelijk. In 1919 kwam een

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 150 14-02-2021 17:35

eind aan de samenwerking van het bestuur en de Broedercongregatie. De conflicten over wie verantwoordelijk was voor de inzet van dwangmiddelen en over de vergoedingen van de broeders, gaven aanleiding tot dit vertrek. Met de broeders gingen ook de mannelijke patiënten naar elders. Deze verplaatsing ging wel geleidelijk; de laatste mannen vertrokken in 1931. Op het terrein werd villa 'Milla de Kampen' bestemd tot het paviljoen voor de overgebleven mannen. Eind 1919 waren er 56 zusters voor 345 patiënten. Een half jaar later was het aantal gegroeid tot 420 vrouwen. Zuster Willibrorda overleed. Zij werd opgevolgd door moeder Majella (tot 1933).

De periode na 1920

De jaren '20 gaven een structureel personeelstekort te zien. Er was plaats voor 540 patiënten, terwijl er 470 vrouwen woonden. Na lang aandringen ging het bestuur van de congregatie akkoord met het aannemen van leerling-verpleegsters. Middels een wervingsbrief aan alle pastoors werden meisjes attent gemaakt op deze mogelijkheid. Uiteindelijk kwamen in 1927 de eerste leerlingen van de opleiding. In hetzelfde jaar trad dr. Hoogveld terug als geneesheer-directeur. Hij werd opgevolgd door dr. H. Schade. Door een verandering in de krankzinnigenwet (1912) werd onder zijn leiding de eerste open afdeling geopend. In 'sanatorium De Loofert' werden de patiënten geplaatst die vrijwillig waren opgenomen.

In 1930 was het personeelstekort voorbij. Door de aanwas van novicen en de aanwezigheid van 20 leerling-verpleegkundigen was er voldoende personeel voor de zorg. Door het vertrek van de broeders was er voldoende ruimte vrijgekomen om het gegroeide aantal patiënten (546) en verzorgenden een plaats te bieden. Diverse verbouwingen waren daartoe uitgevoerd. Het 60-jarig bestaan van Coudewater werd gevierd met een H. Mis, een bijeenkomst met toespraken, een feestmaaltijd en een reisje naar de H. Landstichting bij Nijmegen. Voor de zusters werden de recreatiemomenten en stiltetijden versoepeld. Het toneelspel werd beoefend en regelmatig werden boot- en busreisjes, met en zonder patiënten, georganiseerd.

De behandeling van patiënten kende naast de bed- en bad behandeling een nieuwe vorm: de zogenaamde slaapkuur. Voor de bedtherapie waren soms wel 100 personen in behandeling. Daarnaast bleef de arbeidstherapie belangrijk, maar door de crisistijd werd het steeds moeilijker om zinvolle arbeid te vinden. Het belang van ontspanning voor de patiënten kreeg langzamerhand meer aandacht. Op 1 januari 1932 werkten 57 zusters voor 540 patiënten op Coudewater. 42 zusters waren werkzaam in de verpleging, daarvan hadden er 20 een diploma. Bovendien waren er 36 leken verpleegkundigen. In de huishoudelijke dienst werkten 15 zusters, 7 hulpen en een aantal patiënten. In hetzelfde jaar werden de regels van de zusters aangepast ten aanzien van geestelijke oefeningen, meditatie, officie en H. Mis. In 1933 trad moeder Majella af en maakte plaats voor zuster Ursula. Met een korte onderbreking bleef zij dat tot 1961.

Uit een rapport van de geneesheer-directeur bleek dat de huisvesting van de zusters onvoldoende was. Een deel van de zusters woonde niet zoals men mocht verwachten. Eind jaren '30 gaf het bestuur daarom aan architect Jos Bekkers uit Haarlem de opdracht een nieuwe kapel met 400 zitplaatsen en een klooster met 50 kamers en een bidkapel te ontwerpen. Het klooster werd in carré vorm gebouwd in fraai metselwerk. De kapel werd ook in baksteen uitgevoerd. De ingang kreeg een drie-beukige portiek met spitsbogen. De ramen in de kapel waren in glas-in-lood naar ontwerp van H. Schoonbrood. De ramen waren een geschenk van de congregatie.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 151 14-02-2021 17:35

In 1940 werd het nieuwe gebouw ingewijd door de bisschop Mgr. A.F. Diepen in bijzijn van de parochiepastoors uit de omgeving. Na de H. Mis volgde een feestelijke bijeenkomst met genodigden. Als geschenken werden vooral liturgische voorwerpen voor de kapel aangeboden. Daarbij was een crucifix van edelsmid Jan Kriegé. De paters van de H.H. Harten uit Nuland waren al langer als rector of als geestelijk begeleider werkzaam op Coudewater. Deze contacten zouden nog jaren blijven bestaan.

Begin jaren '40 waren 47 zusters en 52 lekenverpleegkundigen werkzaam voor 576 patiënten op Coudewater. De bezettingsjaren kwam men relatief goed door. De voedselvoorziening gaf wel regelmatig problemen. Dit kwam mede door de komst van groepen evacués die uit de kuststrook naar Coudewater werden gebracht. Uit Castricum kwamen 160 patiënten, uit Den Haag 212. De 130 evacués uit Noordwijkerhout waren hier tijdelijk. Ook verpleegkundigen kwamen mee. Zij werden deels in het dorp ondergebracht. In 1944 werden ook nog eens 350 Duitse soldaten ingekwartierd. Een deel van de patiënten verhuisde daarom noodgedwongen naar 's-Hertogenbosch. Tijdens de bevrijdingsacties zochten 1100 patiënten, verpleegkundigen en omwonenden een schuilplaats in de kelders. De omstandigheden waren slecht: het ontbrak aan stroom, kolen en water. Enkele gebouwen werden getroffen door granaten.

In 1945 keerde de rust weer: de evacués vertrokken en de schade werd hersteld. In hetzelfde jaar werd dr. Schade, de geneesheer-directeur, gearresteerd. Hij werd verdacht van samenwerking met de vijand. Dit bleek later niet terecht, hij had echter al ontslag genomen. Dr. C. Manse volgde hem op. Een jaar later werd het eeuwfeest van de Congregatie gevierd. In aanwezigheid van directeur Heyrman en algemeen overste Loyola vonden de feestelijkheden op de gebruikelijke manier plaats. Het geschenk was een muurschildering in de kapel van de kunstenaar Jan Dijker. Halfweg jaren '50 woonden er op Coudewater 76 zusters, waarvan er 38 in de verpleging werkzaam waren. Tevens werkten er 70 lekenverpleegkundigen. Het aantal patiënten bedroeg 776. Het bestuur en de artsen oordeelden echter dat er te weinig personeel was. Bovendien waren de artsen regelmatig geïrriteerd door het zonder overleg intern overplaatsen van hoofdzusters.

De bouwactiviteit op het terrein van Coudewater was in de decennia na de oorlog groot. De huisvesting van leerling- en lekenverpleegsters werd ter hand genomen: De Bijenkorf. Verder werden een nieuwe centrale keuken, gebouwen voor medische voorzieningen, een paviljoen voor bejaarde patiënten, een ruimte voor creatieve- en bewegingstherapie en een ontspanningsgebouw (De Uythof) gerealiseerd. Nieuwe inzichten in de psychiatrie brachten veranderingen in de behandeling met zich mee zoals het gebruik van meer psychofarmaca en de behandeling door teams van deskundigen. De medische staf werd constant uitgebreid. Men opende een polikliniek, bood meer ruimte aan vrijwillige opname en gaf de patiënt meer rechten en vrijheid. In 's-Hertogenbosch werd aan de Zuid-Willemsvaart een half-way-home voor 9 patiënten gesticht.

Eind jaren '60 begonnen de zusters zich geleidelijk terug te trekken uit de verpleging. De plaatsen van hoofd en subhoofd werden ingenomen door vooral mannelijke verpleegkundigen. Het aantal zusters daalde naar 47. Op 767 patiënten werkten intussen 533 medewerkers. Dr. J. Jongmans werd benoemd tot geneesheer-directeur en zuster Emma werd als overste aangesteld. Zij bleef dat tot de opheffing in 1985. Het eeuwfeest van het psychiatrisch ziekenhuis Coudewater werd gevierd in 1971. De dag werd geopend met een aubade door het muziekkorps van de Genie. Daarna droeg de bisschop, Mgr. J. Bluyssen, de H. Mis op. Bij de plechtige zitting waren alle oud-zusters uitgenodigd. Voorts was er een

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 152 14-02-2021 17:35

receptie en een koffietafel. De medewerkers voerden een musical op. Ongeveer in dezelfde tijd werden het nieuwe medisch centrum en de opnamekliniek in gebruik genomen. Verder werden nieuwe kleinschalige paviljoens in semipermanente bouw gerealiseerd. In Oss werden twee woningen betrokken in 1972; later nog een derde 'half-way-home'. Op de plaats waar het gebouw achter de hoofdbouw afgebroken werd, kwam een hertenkampje. Dit was nog een cadeau in het kader van het eeuwfeest. Het kloostergebouw werd deels paviljoen voor 38 bejaarde patiënten. Het resterende deel bleef klooster voor 18 zusters. Vanaf 1975 werden er weer mannelijke patiënten opgenomen en ging men geleidelijk over naar bewoning van gemengde paviljoens. (In 1980 waren er 107 mannen en 257 vrouwen. In 1990 was het aantal mannen en vrouwen gelijk).

Het aantal Zusters van Barmhartigheid op Coudewater daalde in de zeventiger jaren aanzienlijk. In 1979 werkten er nog twee zusters in actieve dienst. Het werk was totaal overgenomen door leken. In het klooster woonde nog een kleine groep zusters. Op 28 mei 1985 vertrokken de laatste zusters na een afscheidsmis in de kapel. Acht zusters gingen naar het huis De Burgh in Eindhoven, drie zusters bleven in Rosmalen wonen. Het afscheidscadeau was het boek van oud geneesheer-directeur J. Jongmans met de titel: 'De Zusters van Coudewater'.

Na 1985

Het psychiatrisch ziekenhuis Coudewater was in de afgelopen decennia betrokken bij allerlei reorganisaties en fusies. Door veranderende inzichten in de psychiatrie en door veranderingen in de regelgeving van de geestelijke gezondheidszorg was en is Coudewater voortdurend in beweging.

Slot

De Zusters van Barmhartigheid trokken zich inmiddels decennia geleden geleidelijk aan terug uit hun woon- en werklocaties in 's-Hertogenbosch. Het aantal roepingen was tot stilstand gekomen en de congregatie begon sterk te vergrijzen en te verouderen. De Congregatie richtte daarom een huis op voor oude en zorgbehoevende zusters. Het kloosterverzorgingshuis 'Glorieux' werd gevestigd in het Glorieuxpark in Eindhoven. Hier, op het terrein waar vanouds De Burgh was, vonden de zusters hun 'thuis'. In het zorgpark wonen inmiddels ook religieuzen van andere congregaties o.a. de broeders van O.L. Vrouw van Lourdes en de zusters van Liefde (Gent). In 2009 werd de Kerkelijke Instelling Erfgoed Glorieux (KIEG) opgericht. Met deze instelling willen de Zusters van Barmhartigheid hun erfgoed op het Glorieuxpark in Eindhoven veiligstellen voor de toekomst.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 153 14-02-2021 17:35

Bronnen:

- ***E. Heyrman*** *Gedenkboek bij de eeuwfeestviering 1845 - 1945* - GENT 1946
- ***H. en J. Jongmans*** *Coudewater 130 jaar psychiatrisch ziekenhuis in beeld* - ROSMALEN 2000
- ***J. Jongmans*** *Coudewater 1870 - 1980 Een korte historie* - ROSMALEN 1983
- ***J. Jongmans*** *De zusters van Coudewater* - ROSMALEN 1985
- ***Jubileum Reinier van Arkel 1853 - 1953*** - 'S-HERTOGENBOSCH 1954
- ***A. Kappelhof*** *Reinier van Arkel 1442 - 1992* - 'S-HERTOGENBOSCH 1992
- ***M. de Louw*** *De Burgh van barmhartigheid* - EINDHOVEN 2012
- ***G. Schummer*** *OFMCap, Eeuwfeest Zusters van Barmhartigheid St. Leonardus en Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes St. Josefhuis* - 'S-HERTOGENBOSCH 1969
- ***F. Smits*** *Vademecum van Religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - ALPHEN AAN DE MAAS 2010
- ***De Uitkijk*** *augustus 1982* - 'S-HERTOGENBOSCH 1982
- ***T. Vogel*** *Ouderen- en armenzorg van de Godshuizen na 1815* - BOSSCHE KRINGEN NR.5, 2015, BLZ. 15 - 20
- ***H. Wolf*** *25 jaar Sint Antoniegaarde* - 'S-HERTOGENBOSCH 1983
- ***Archief van de Zusters van Barmhartigheid*** *De Burgh Glorieuxpark* - EINDHOVEN
- ***Stadsarchief 's-Hertogenbosch*** *Diverse mappen (knipsels e.d.)*
- ***Bossche Encyclopedie***

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 154 14-02-2021 17:35

6 | Congregatie van de Broeders van Onze Lieve Vrouw van Lourdes; Broeders van Dongen

1853 - 2018

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 156 14-02-2021 17:35

6 | Congregatie van de Broeders van Onze Lieve Vrouw van Lourdes; Broeders van Dongen
1853 - 2018

GEERT DONKERS

De Congregatie van de Broeders van Goede Werken, later de Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes of, zoals ze in de volksmond genoemd werden, de Broeders van Dongen, werkten en woonden op verschillende locaties in 's-Hertogenbosch. In en rond de stad: Reinier van Arkel in de stad, Huize Coudewater in Rosmalen en Huize Voorburg in Vught. Verder waren ze werkzaam in het St. Jozefgesticht, later het St. Jozefhuis. Ook in het R.K.-Weeshuis in de Keizerstraat en in het pand 'De 12 Apostelen' in de St. Jorisstraat. Op deze locaties woonden oude mannen en werden arme jongens en wezen verzorgd.

Inleiding

De Congregatie van de Broeders van Goede Werken werd evenals de Congregatie van de Zusters van Barmhartigheid opgericht in het Vlaamse Ronse. De geestelijke Stephanus Modestus Glorieux (1802 - 1872) gaf de aanzet tot de oprichting. Rond 1830 was er in Vlaanderen, specifiek in de streek van Ronse, sprake van grote politieke en economische problemen. Door de toenemende industrialisatie in de textielnijverheid waren veel thuiswerkers werkloos geworden. Daardoor was een deel van de bevolking afhankelijk geworden van steun en bedelarij. Daarnaast was meer dan de helft van de bewoners analfabeet door gebrek aan onderwijs. De jonge onderpastoor Stephanus Glorieux trok zich het lot van de verpauperde bevolking aan. De oude vervallen St. Pieterskerk in Ronse mocht hij inrichten als onderdak voor bejaarden, wezen, zieken en krankzinnigen. De kerk diende tevens als school en als uitdeelpunt voor voedsel. Zijn werken financierde Glorieux met bedeltochten tot in Brussel toe. Een van zijn vaste morele en financiële steunen was de welgestelde mejuffrouw Depoorter. Zij kocht onder andere de pastorie van de St. Pieterskerk.

Dit gebouw werd het broederhuis van de Congregatie van de Broeders van Goede Werken die Glorieux in opdracht van de bisschop van Gent in 1830 stichtte. In 1835 werden zes broeders ingekleed, werd de regel vastgesteld en door Mgr. J. van de Velde, de bisschop, goedgekeurd. Glorieux stelde onder andere: 'Liefdadigheid is alles en voor allen. De meerdere eer en glorie van God en het tijdelijk en geestelijk welzijn van den naaste, zie daar het doel van de nieuwe Instelling'. 'Om dit doel te bereiken zal de Congregatie zich wijden aan ondewijs, vakopleiding, ziekenverpleging, krankzinnigenverzorging, zich bezighouden met werkverschaffing aan bedelaars en op verzoek der geestelijkheid ook met toezicht op arme huisgezinnen.'[1] De broeders legden niet drie maar vier geloften af. Naast de geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid beloofden de broeders zich met alle kracht toe te leggen op goede werken.

1 W. Nolet, Katholiek Nederland deel II

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 157 14-02-2021 17:35

In de eerste jaren van het bestaan van de congregatie werden 7 nieuwe affiliaties gesticht. Het aantal broeders steeg van 7 naar 80 broeders in 1848. Van hen waren er 15 afkomstig uit het onderwijs, de rest was meestal boer of zonder beroep. Nadat de St. Pieterskerk door een storm zwaar beschadigd was, werden er plannen gemaakt voor een modelinstituut in Ronse. Dit instituut werd gebouwd voor de broeders en de zusters, uiteraard met een duidelijke scheiding. De Zusters van Barmhartigheid kwamen daar pas in 1845, want op verzoek van de bisschop was de oprichting enige tijd uitgesteld. Na de dood van Mgr. Van de Velde benoemde zijn opvolger, Mgr. L. Delebeque, de priester E. Colle tot directeur. Samen met moeder-overste zuster Dominica stelde hij Glorieux op non-actief. In 1848 kreeg Glorieux zelfs ontslag. Hij werd gezien als veroorzaker van een financiële chaos en ongeschikt bevonden voor zijn werk. Glorieux werd tot zijn dood pastoor in Smetlede. Pas na zijn dood ontstond enig besef over dit onrecht.

In de volgende decennia lieten de geestelijk directeuren regelmatig merken dat de macht in de congregatie bij hen lag. Zij pasten de constituties eenzijdig aan en maakten de regel strenger. Van lieverlede kwamen de broeders tegen deze bevoogding in verzet. Met name in het bestuur waren er voortdurend conflicten tussen directeuren en oversten. Soms vertrokken oversten, een enkele keer werd een directeur door de bisschop ontslagen. Ondanks deze slepende kwesties groeide de congregatie. De zorg voor psychiatrische patiënten in Reinier van Arkel in 's-Hertogenbosch werd ter hand genomen en 12 broeders vestigden zich in Rotterdam. Onder het bestuur van de eerwaarde heer B. Beyart werden in België 7 huizen en in Nederland 3 huizen gesticht, waaronder Coudewater in Rosmalen. In het Roomsch Armenweeshuis in de Keizerstraat in 's-Hertogenbosch, het voormalige Hof van Zevenbergen, werden de taken overgenomen van de Broeders van Maastricht. Men ging zelfs de oceaan over naar Amerika.

In 1875 telde de congregatie 204 broeders. Tien jaar later hadden ze de zorg over de kinderen van 12 weeshuizen (6 in België en 6 in Nederland). In 1888 kreeg de congregatie van een rijke dame een groot stuk grond in Oostakker (bij Gent) en bouwde daar een nieuwe hoofdvestiging. De broeders veranderden tevens hun naam. De congregatie heette voortaan Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes. Dit alles gebeurde onder broeder-overste Hilarius die de congregatie 33 jaar bestuurde. In de voorgaande periode waren regelmatig pogingen ondernomen zich te onttrekken aan het gezag van de bisschop van Gent. In 1892 ontving de congregatie het decreet van Pauselijk Recht. Voortaan was men verantwoording verschuldigd aan 'Rome'. De functie van directeur verviel, een priester voor de geestelijke zaken kwam ervoor in de plaats. In 1893 meldden zich 29 nieuwe postulanten.

Sinds 1888 was bij het moederhuis in Oostakker het klein-noviciaat gevestigd. Hier kregen jongens vanaf 13 jaar een vooropleiding. Daarna konden zij toetreden tot het noviciaat. Omdat er relatief veel jongens uit Nederland kwamen, werd in 1896 ook een klein-noviciaat in Dongen geopend. In de eerste jaren woonden de jongens in een noodgebouw. Later gingen ze naar het Gerardus Majellahuis in Dongen. Van 1953 tot 1969 was het juvenaat, zoals de vooropleiding toen heette, gevestigd in het klooster Mariaoord aan de Glorieuxlaan in Vught. (Daar woonden gemiddeld 125 jongens). Na goedkeuring door Rome werd de congregatie gesplitst in een Belgische en een Nederlandse provincie. De Nederlandse provincie stond onder het patronaat van het H. Hart van Jezus. De eerste overste van de provincie was broeder Modestus. Het provincialaat werd gevestigd in Huize Overdonk in Dongen. De splitsing betekende geen scheiding: de contacten met België waren en bleven goed. Vooral tijdens Wereldoorlog I was het een voordeel dat de Nederlandse provincie zelfstandig kon functioneren.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 158 14-02-2021 17:35

Tussen 1886 en 1919 maakte de congregatie een forse groei door. Het aantal broeders steeg van 197 naar 442 in 1919. In 1914 bedienden de broeders 17 scholen, 9 wees- en bejaardenhuizen, 3 sanatoria, 3 psychiatrische ziekenhuizen en 2 huizen voor andere zieken. In de twintiger jaren ging de congregatie zich bezighouden met missiewerk. Vanuit Nederland gingen er broeders naar Nederlands-Indië, vanuit België naar Belgisch Congo. Het aantal aanvragen voor broeders bleef stijgen. In Nederland werkten de broeders inmiddels op 6 scholen (o.a. in Vught). De kweekschool in Dongen werd erkend. Tot in 1957 steeg het aantal broeders (880) nog, daarna begon de fase van het teruglopen van nieuwe roepingen en het uittreden van broeders. De vernieuwingen zoals een andere leefregel, het samenwonen in kleinere gemeenschappen en het dragen van burgerkleding mochten niet meer baten. Op 25 november 1972 werd de 100e sterfdag van Stephanus Glorieux herdacht door de broeders en zusters. Het comité dat het festijn voorbereidde, had zich tot doel gesteld een fonds te stichten voor sociaal charitatief werk. Van de ingezamelde gelden werd tevens een monument ter ere van de stichter bij het klooster in Ronse opgericht. In Dongen organiseerde de Nederlandse provincie bovendien een reünie.

De Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes in 's-Hertogenbosch en Rosmalen

In 's-Hertogenbosch en Rosmalen zetten de broeders zich in op de terreinen die in de doelstelling van de congregatie beschreven werden: in de psychiatrie en in de zorg voor ouderen, arme jongens en wezen.

Krankzinnigenzorg[2]

1. Reinier van Arkel

Uit het legaat van Reinier van Arkel werd in 1442 de eerste aanzet gegeven tot de oprichting van een huis voor 'zinnelozen'. Aanvankelijk was het bedoeld voor een klein aantal 'razenden'. Zij kregen geen behandeling, maar werden voorzien van de eerste levensbehoeften. In de loop der eeuwen groeide het aantal patiënten en werd het huis uitgebreid. Na 1815 viel Reinier van Arkel onder het bestuur van het College van de Godshuizen. In 1838 werd in de Hinthamerstraat een nieuw gebouw gerealiseerd. Het ontwerp was van architect P. de Zutter. Reinier van Arkel evolueerde van een 'bewaarplaats' naar een geneeskundig gesticht.

Rond 1850 richtten de regenten van de Godshuizen zich tot Apostolisch Vicaris Zwijsen van 's-Hertogenbosch met het verzoek om religieuzen aan te trekken voor het werk in Reinier van Arkel. Na een zoektocht langs verschillende congregaties sloot men een contract met de Broeders van Goede Werken en de Zusters van Barmhartigheid uit Ronse. Op 25 april 1853 arriveerde broeder Fabianus met 8 broeders en zuster Vincentia met 10 zusters in Reinier van Arkel. Volgens het contract betaalden de Godshuizen voor iedere broeder *ƒ* 75 per jaar en zorgden voor kost, inwoning en bewassing. Een verbouwing in 1855 zorgde voor een scheiding tussen mannen en vrouwen. Men streefde met deze veranderingen naar een kwaliteitsverbetering in de zorg, maar ook de lagere loonkosten speelden mee. In het leven van de patiënten was en bleef arbeidstherapie een belangrijke factor. Bij de begeleiding speelden de broeders een belangrijke rol.

2 De broeders van Goede Werken en de zusters van Barmhartigheid hebben in de instituten Reinier van Arkel en Coudewater een gezamenlijke geschiedenis. In het deel over de zusters werd uitgebreid ingegaan op die geschiedenis. Het wel en wee van de broeders wordt hier derhalve beperkt beschreven. Enige overlap was echter niet te voorkomen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 159 14-02-2021 17:35

In de kleer- en schoenmakerij, de timmerwinkel, sigarenmakerij, mattenvlechterij en zelfs in de varkensmesterij kregen de patiënten hun therapie. Bij de inspectie waren intussen bezwaren geuit over kruisen, rozenkransen en de kleding van de religieuzen. De broeders en de zusters werkten daarna een aantal jaren in aangepaste burgerkleding. Inmiddels groeide Reinier van Arkel dusdanig dat er in 1868 sprake was van overbevolking. In 1870 woonden er 700 patiënten, verzorgd door 31 broeders en 33 zusters. Het bestuur ontwikkelde plannen tot stichting van een buitengesticht op het landgoed Coudewater. De contacten met de provincie Noord-Brabant waren gemaakt. Het lukte de twee geneesheren, dr. E. van den Bogaert en dr. L. Pompe, echter om buiten de Godshuizen om een contract met de provincie af te sluiten. Zij stichtten een zelfstandig ziekenhuis op het landgoed Coudewater. Bij Reinier van Arkel vertrokken toen 221 patiënten naar Coudewater.

De Godshuizen richtten na enige tijd in 1885 een buitengesticht op in Vught: Huize Voorburg. Men wist op heimelijke wijze het contract over patiënten met de provincie te herstellen. De Broeders van Goede Werken gingen ook hier aan het werk. De samenwerking tussen Reinier van Arkel en Voorburg zou van lange duur zijn. Broeder Dorotheus werkte zowel bij Reinier van Arkel als op Voorburg. Hij publiceerde enkele boekjes over krankzinnigenzorg. Het waren geen wetenschappelijke werken, maar raadgevingen om krankzinnigheid te voorkomen. Religie en ethiek vormden zijns inziens hiervoor een belangrijk medicijn.

Reinier van Arkel, nieuwbouw Bethaniëstraat 1943
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0042957

De inspectie kreeg op het eind van de eeuw regelmatig klachten over misstanden in de inrichting. Broeders waren vaak te jong - het vak leerde je in de praktijk - en er was vaak een tekort aan broeders. In 1889 werkten er bijvoorbeeld maar 18 broeders. Meerdere keren werd aan de Godshuizen voorgesteld om het contract met de broeders op te zeggen en in zee te gaan met leken-verplegers. Hier stemde het bestuur echter niet mee in. Men richtte zich eind jaren ´90 op interne scholing van de broeders. Dit verliep overigens in een traag tempo: in 1936 was 1/3 deel van de broeders gediplomeerd. Midden jaren ´30 werd een grote uitbreiding gerealiseerd. Aan de Bethaniestraat ontwierp architect Jan van Dillen een nieuw gedeelte met slaapzalen en een kapel voor patiënten en broeders. Hier kwam ook de ingang van de mannenafdeling. Op 24 november 1936 vond de inzegening plaats van het nieuwe gedeelte.

In hetzelfde jaar werd dr. G. Janssens benoemd tot geneesheer-directeur van Voorburg en van Reinier van Arkel. Al spoedig bleek Reinier van Arkel een dependance van Voorburg te zijn geworden. Ook bij de regenten van de Godshuizen lagen de prioriteiten bij Voorburg. Reinier van Arkel raakte qua accommodatie min of meer in de versukkeling. Beginjaren ´60 waren er zelfs plannen tot sluiting en voor nieuwbouw elders in de stad.

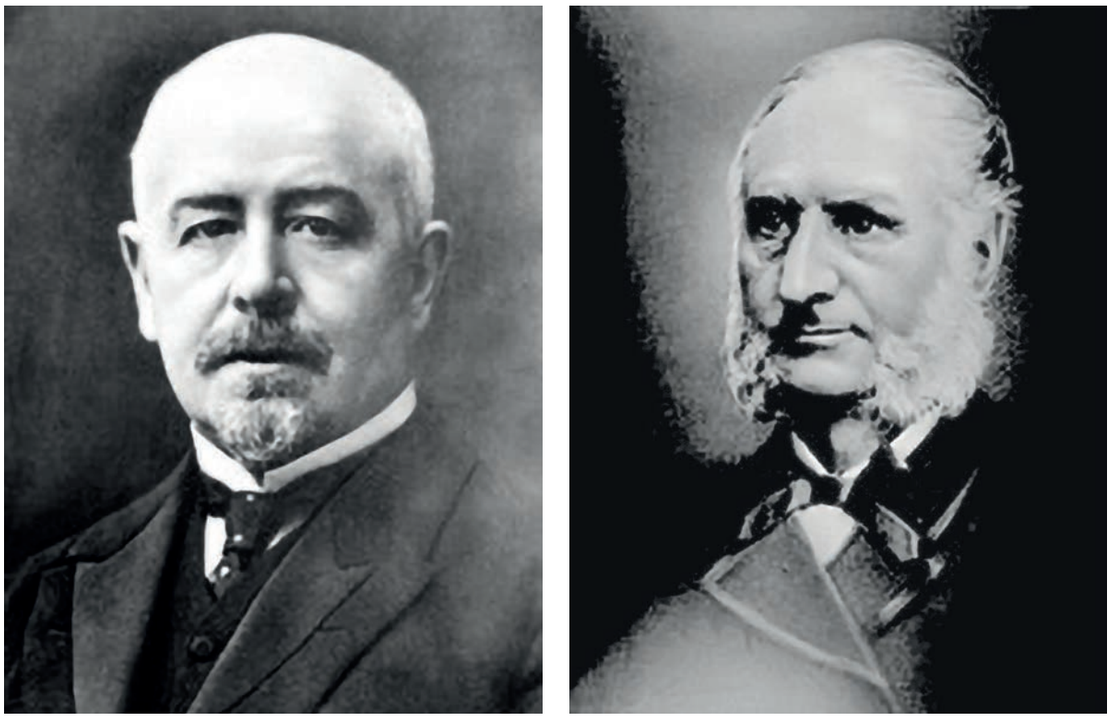
← Reinier van Arkel: binnentuin van de broeders 1939 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0045447

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 161 14-02-2021 17:35

Door nieuwe opvattingen in het landelijk beleid speelde in een volgende periode een centraal gelegen behandelcentrum een belangrijke rol. In het Reinier van Arkel complex werd weer geïnvesteerd. Tegelijk ontstond er een tekort aan verplegend personeel. Het aantal broeders daalde door de vergrijzing en door vermindering van het aantal roepingen. Vooral aan de mannenkant werden jonge verpleegkundige leken ingezet. De broeders die op het laatst overbleven, gingen wonen in het pand ´De 12 Apostelen´ in de St. Jorisstraat.

2. Coudewater, Rosmalen

In 1870 richtten 2 artsen, dr. E. van den Bogaert en dr. L. Pompe, de ´Maatschappij tot verpleging van krankzinnigen op het land´ op. De Maatschappij kocht het landgoed Coudewater in Rosmalen. Het landgoed bestond uit een groot stuk grond, een landhuis en enkele bijgebouwen. Het was de ideale omgeving om een psychiatrisch ziekenhuis te beginnen. Nadat de artsen een contract met de provincie Noord-Brabant hadden afgesloten en het hoofdgebouw was aangepast, werden de eerste patiënten opgenomen: 80 vrouwen en 55 mannen. De verzorging was in handen van de Broeders van Goede Werken en van de Zusters van Barmhartigheid. Al spoedig woonden er 200 patiënten uit Noord-Brabant op Coudewater. Achter het hoofdgebouw werd een kruisvormig gebouw gerealiseerd met ruimtes voor broeders en zusters, voor patiënten, een keuken en een in tweeën gedeelde kapel. In de jaren daarna werden paviljoens en nutsgebouwen op het terrein gebouwd.

Stichters E. van den Bogaert en L. Pompe - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH

In 1885 verloor het bestuur van Coudewater het contract met de provincie. De Godshuizen namen het over tegelijk met de opening van Voorburg in Vught. In een keer vertrokken er 350 patiënten. Het bestuur van Coudewater ging naarstig op zoek naar contracten met andere provincies. Het zou enige tijd duren tot men weer het juiste aantal patiënten had. In de ontwikkeling van de psychiatrie en in de toepassing van de verschillende therapieën nam de arbeidstherapie een belangrijke plaats in. Vooral het werk in de land- en tuinbouw en in de stal werd door de artsen gepropageerd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 162 14-02-2021 17:35

Begin jaren ’80 openbaarde zich een conflict tussen het bestuur van Coudewater en de Inspectie over verbeteringen voor patiënten. Volgens het bestuur waren de financiën daartoe beperkt, terwijl er hoge dividenden aan aandeelhouders werden uitgekeerd. Ook de voortdurende onenigheid tussen het bestuur en de congregatie van de broeders over vergoedingen voor de broeders begon in deze periode. Een ander conflictpunt ging over het gebruik van dwangmiddelen. Dr. Pompe was een fervent tegenstander van deze middelen. Als inzet al noodzakelijk was, lag de instemming tot gebruik volgens hem en het bestuur bij de arts. De broeders waren van mening dat zij het recht hadden om deze middelen in te zetten. Zelfs de bisschop werd in de discussie betrokken. Uiteindelijk werd in 1893 een compromis gesloten. Enkele broeders, waarschijnlijk de ‘lastigen’, werden overgeplaatst en broeder-overste kreeg de sleutel van de kast met dwangmiddelen.

Coudewater, pentekening ca. 1900 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0000320

Tussen alle conflicten en onenigheden door ging het gewone gestichtsleven zijn gang. De broeders kregen tijdens een van de visitaties door vader-overste een goed advies: ‘tegenover de patiënten beoefene men zooveel mogelijk de zachtmoedigheid evenals de beleefdheid vooral met dezen der eerste en tweede klas’. Hoewel er in 1910 zo’n 39 broeders werkzaam waren, vroeg het bestuur van Coudewater om meer broeders. Het congregatiebestuur liet echter weten zelfs tot een halvering te moeten komen: men kon niet meer voldoen aan de vele aanvragen. Het bestuur van Coudewater, dat tegen de inzet van leken-verpleegkundigen was, stelde daarop voor een garantie te geven voor een vast aantal broeders van 35. Een salarisverhoging was dan geen probleem. De congregatie kon die garantie echter niet geven.

In de volgende jaren liep het conflict over het gebruik van dwangmiddelen weer op. Het bestuur van Coudewater ging op zoek naar een andere congregatie ter vervanging van de Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes. De zoektocht was tevergeefs. Men besloot daarop

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 163 14-02-2021 17:35

Coudewater voort te zetten alleen voor vrouwelijke patiënten. De hoop van het bestuur dat de broeders mee zouden werken aan een geleidelijke afbouw van de mannenafdeling werd niet bewaarheid. Op 28 oktober 1918 besloot het bestuur van de congregatie dat alle broeders op 1 mei 1919 zouden vertrekken. In de tussenliggende periode moesten de mannelijke patiënten elders ondergebracht worden. Bij het vertrek van de broeders bleven nog 31 patiënten ongeplaatst. Zij werden ondergebracht in een van de paviljoens en verzorgd door lekenpersoneel. Coudewater was vanaf 1 mei 1919 een psychiatrisch ziekenhuis alleen voor vrouwen.

Zorg voor ouderen en jongeren

1. Sint Jozefgesticht en Sint Jozefhuis

Het College van Regenten van de Godshuizen stichtte in 1855 een doelmatige inrichting voor behoeftige mannen en jongens in de Tweede Nieuwstraat (thans St. Josephstraat). Tegelijk werd het gebouw 'De Bank van Leening' en enkele aanpalende panden in de Schilderstraat aangekocht voor arme vrouwen en meisjes. De heer N. Sassen, regent van de Godshuizen, zorgde ervoor dat beide locaties aangepast en ingericht werden. Op 1 januari 1856 ging het huis voor arme mannen en jongens van start met 52 mannen en 19 jongens. De mannen waren behalve onbemiddeld ook ongehuwd, de jongens hadden een leeftijd tussen 7 en 16 jaar. De jongens droegen een uniform. De directie van het huis bestond uit de heer en mevrouw Flamin. In 1868 gaf Flamin te kennen met pensioen te willen gaan. De heer J. Huygens nam tijdelijk waar in het huis. Intussen nam de heer Sassen contact op met de eerwaarde heer B. Beyart, directeur van de Broeders van Goede Werken en de Zusters van Barmhartigheid in Ronse. Deze congregaties waren bij het College bekend, omdat zij al in Reinier van Arkel werkten.

Onder leiding van architect J. Nabbe werd het pand verbouwd. Het St. Jozefgesticht waar de broeders gingen werken moest gescheiden zijn van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis waar de zusters werden ingezet. De keuken werd ingericht boven de Dieze en daarboven werd de kapel gerealiseerd. De broeders ontvingen *ƒ* 75 per jaar en kost en inwoning. In het contract werd wel vastgelegd dat het habijt niet, zoals in Reinier van Arkel, afgelegd zou worden. Op 1 februari 1869 ging broeder-overste Bruno met 2 broeders van start. Al snel werd broeder Bruno vervangen door broeder Nicolaas. Een vierde broeder, kleer- en schoenmaker, kwam het team versterken. In 1882 werkten er 7 broeders. Het werken met deze mannen en jongens was lastig. Ze kwamen over het algemeen uit de lagere sociale klasse. Slecht gedrag, zoals drankmisbruik, werd gestraft, soms met verwijdering. Bij goed functioneren werden bepaalde privileges verleend.

Door de komst van de broeders en het aanstellen van een rector werd het een gesticht met een katholiek karakter. Godsdienstige en zedelijke vorming kregen meer aandacht. Voor de jongens werd bovendien behoorlijk onderwijs en een vakopleiding, in- of extern, nagestreefd. Vanaf 1893 was broeder Deodatus overste. Hij zorgde zowel in materieel als in geestelijk opzicht goed voor zijn mensen.

Rond 1880 woonden er al 130 mensen - meer jongens dan mannen - in het huis. De ruimte werd steeds krapper: men sliep zelfs op de zolder van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis. Door de overbevolking werd het gebouw ongeschikt: er was gebrek aan licht en lucht. Bovendien ontbrak een ontspanningsruimte. Daarom ging men op zoek naar een andere locatie. In 1906 kwam het gebouw van de oude Rijks-HBS aan de westzijde van de Papenhulst vrij. De Godshuizen kochten het pand, bestaande uit een schoolgebouw en een

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 164 14-02-2021 17:35

directeurswoning, voor ƒ 35.000. De school werd verbouwd voor de jongens, de woning voor de oude mannen. Op de eerste verdieping werd de kapel ingericht en 2 slaapzalen met wasgelegenheid werden bijgebouwd. In de belendende herberg kwamen werkplaatsen. Op 19 juni 1907 vond de plechtige opening plaats. Mgr. H. Brouwers, deken van de stad, zegende de locatie in en ging voor in de H. Mis. Een koor van broeders van Reinier van Arkel luisterde de Mis op met meerstemmige muziek. Tijdens de bijeenkomst daarna zong een jongenskoor en sprak de burgemeester.

De oversten, broeder Borgia en broeder Theodoor, loodsten het huis door de volgende jaren. Door hun zorgen en die van het College werd in de periode van Wereldoorlog I bijvoorbeeld geen honger geleden. Het gebouw aan de Papenhulst bleek echter niet aan de eisen van de tijd te voldoen. Er waren klachten over de slechte afscheiding tussen mannen- en jongensafdeling en er was een tekort aan ontspanningsruimte. Voor broeder Abel waren dit redenen om voor nieuwbouw te pleiten. De buren, de zusters van de Choorstraat, hadden hier wel oren naar en kochten in 1920 het pand. De Godshuizen en de broeders kregen tot 1923 de tijd om een nieuw onderkomen te realiseren.

Jozefhuis in 1929, Muntelbolwerk - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0014439

Op de grens van Muntel en Graafsewijk, op de hoek Graafseweg en Muntelbolwerk werd een stuk grond gekocht. Architect J. van der Valk uit Tilburg ontwierp een rechthoekig gebouw van 2 verdiepingen met stijlelementen van de Amsterdamse School. Het gebouw was gesitueerd rond twee binnenplaatsen met in het midden de kapel. Om deze kapel te kunnen financieren hadden de zusters van de Choorstraat een extra bedrag betaald. De kunstenaar J. Colette maakte voor de kapel schilderingen. Na enkele conflicten over het ontwerp tussen architect, broeder Abel en rector Goorts werd het plan goedgekeurd en aanbesteed door de firma Brokx uit Oss voor de somma van ƒ 345.000. Met de aannemer waren er al spoedig problemen, zodat de bouw pas anderhalf jaar later klaar was. De zusters, die zelf op de Papenhulst wilden gaan bouwen, waren boos en dreigden

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 165 14-02-2021 17:35

met een proces. Hoewel de bouw aan het Muntelbolwerk nog niet klaar was, 'kampeerden' de broeders en de bewoners al in het gebouw. In september 1925 telde de communiteit 12 leden. Overste broeder Bernardus had ook al de nieuwe naam bekend gemaakt: het Sint Jozefhuis (met nadruk op huis).

Harmonie Glorieux bij Reinier van Arkel, 1953 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0043555

De krant 'Het Huisgezin' deed op 25 oktober 1926 verslag van de plechtige opening. Na een H. Mis was er 's middags een bijeenkomst met een lange lijst van genodigden en enkele sprekers. Daarna maakte het gezelschap een rondgang door het huis. In 1930 werd het eeuwfeest van de congregatie gevierd. De 5 oversten van de conventen uit 's-Hertogenbosch en omgeving, de algemeen-overste en veel andere genodigden waren aanwezig bij de H. Mis, die door Mgr. A. Diepen werd opgedragen. De Mis werd opgeluisterd door een koor van broeders. Na de receptie voerden een groep jongens een blijspel op. Sinds de invoering van de kinderwetten (1901 - 1905) werd het St. Jozefhuis opengesteld voor zogenaamde voogdijkinderen. Ook voor kinderen van buiten de stad bood het huis voortaan plaats.

De jongste pupillen gingen vanaf 1939 naar de voormalige parochieschool Petrus Canisius op het adres Graafseweg 54. De broeders gingen lesgeven aan hun regerings- en voogdijpupillen in de Glorieuxschool. Deze kinderen hadden bij opname vaak een leerachterstand. Met individueel onderwijs werd getracht de kinderen op niveau te brengen. Na de lagere school volgde een beroepskeuze met een adequate opleiding. In de vrije tijd werd hier al op ingespeeld: aandacht voor handvaardigheid in de timmerwerkplaats.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 166 14-02-2021 17:35

Ook sport, de voetbalclub Stabilitas, toneel en muziekbeoefening werden door de broeders bevorderd. Vooral harmonie Glorieux genoot in de hele stad veel waardering. De jongens bleven vaak tot 21 jaar in het St. Jozefhuis wonen. Daarna gingen ze meestal in militaire dienst. Soms werden ze met 18 jaar bij een gastgezin geplaatst. De jongens kregen bij hun afscheid van het huis een uitzet en een spaarboekje mee. In 1907 woonden in het St. Jozefhuis 55 jongens en 56 mannen, in 1926 waren dat 70 jongens en 63 mannen en in 1943 woonden er 145 jongens en 61 mannen.

Bij de aanvang van Wereldoorlog II werd tijdens gevechten een vleugel van het huis waar zich onder meer de keuken bevond zwaar beschadigd. Begin 1941 werd het gebouw onder leiding van architect J. van Dillen hersteld. 75 jaar na 1868 vond het bestuur de tijd rijp om de oude mannen en de jongens te scheiden. Het College van Regenten van de Godshuizen sloot een overeenkomst met het College van Regenten van het Roomsch Armen Weeshuis. Het weeshuis dat gevestigd was in het 'Hof van Zevenbergen' in de Keizerstraat werd verbouwd, zodat het bewoond kon worden door bejaarden. De jongens die hier woonden, verhuisden naar het St. Jozefhuis.

Midden jaren '60 was broeder Abondius directeur van het St. Jozefhuis. Een groot deel van het personeel bestond uit leken. Het streven was dat er per groep 2 of 3 groepsleiders of -leidsters werkzaam waren. In 1965 woonden er 110 pupillen. De kinderen werden in die periode geplaatst door de voogdijraad, de kinderrechter of de Dienst Sociale Zaken. De leeftijd van de jongens lag tussen 6 en 18 jaar. De groep 12 tot 14-jarigen was het grootst. Men streefde naar kortere plaatsingen, opdat het contact met thuis zoveel mogelijk intact bleef. Daarnaast werden pleeggezinnen ingezet voor de opvang In 1968, bij het honderdjarig jubileum van het St. Jozefhuis, werd bekend gemaakt dat er nieuwbouw mocht plaatsvinden. In 1972 betrok men de nieuwe locatie: het Jeugdcentrum 'De Vliert' met groepshuizen in de Seringenstraat en de Pater van den Elzenstraat. Het hoofdgebouw lag aan de Boterweg. Er werkten toen nog ongeveer 10 broeders. In 1981 trok de laatste broeder zich terug. In 1975 vestigde het Centraal Bureau van de Godshuizen zich in het St. Jozefhuis. In 2006 werd het gebouw gesloopt om plaats te maken voor woningbouw. Het poortje uit het St. Jozefhuis met beeldhouwwerk van Jo Uiterwaal werd herplaatst.

2. Het Roomsch Armen Weeshuis in de Hof van Zevenbergen

In de Keizerstraat staat sinds de 15e eeuw het adellijk stadspaleis het Hof van Zevenbergen. Een reeks van eigenaren bewoonde het pand. Het plan om hier een weeshuis in te richten bestond al in de 17e eeuw, maar werd werkelijkheid in 1779. De familie Van Bree verkocht toen het gebouw aan de Regenten van het R.K.-Weeshuis. Na een verbouwing kwamen de eerste wezen in 1783. Een zogenaamde binnenvader en -moeder verzorgden de kinderen. In 1845 werd de zorg van de meisjes overgenomen door de Congregatie van Dochters van Maria en Joseph (Zusters van de Choorstraat). De Congregatie van de Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria (Broeders van Maastricht) nam het werk van de binnenvader over. Beide congregaties vestigden hier een kleine communiteit: 4 zusters en 3 broeders. Op een zeker moment ontstond er een conflict tussen broeders en zusters over het scheiden van de kapel. Bovendien weigerden de regenten uitbreiding van het aantal broeders. De broeders vertrokken daarop naar elders. In 1870 sloot het regentencollege een contract met de Congregatie van de Broeders van Goede Werken uit Ronse. Op 1 mei 1870 begonnen 4 broeders met hun werk. In het contract werd bepaald dat er een bidplaats moest worden ingericht. Voor elke broeder werd een bedrag van *ƒ* 200 betaald en ze hadden recht op voeding - vier keer per dag een maaltijd - bewassing en verwarming. Ook de vergoeding voor reis- en begrafeniskosten werden vastgesteld.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 167 14-02-2021 17:35

In 1883 woonden er 9 jongens en 8 meisjes in het huis. Broeder Adolf was de eerste overste; hij werd opgevolgd door broeder Vincentius. In de eerste decennia van de 20e eeuw werden vanuit het Regentencollege van het R.-K. Weeshuis enige keren verzoeken gericht aan het bestuur van de congregatie om overplaatsing van enkele broeders. Ze gaven een slecht voorbeeld of waren te hardhandig. Het bestuur van de congregatie vroeg regelmatig om salarisverhoging voor de broeders. In 1920 was het motto: 'Het is liefdewerk, maar wel met salaris'. In 1943 werd een overeenkomst gesloten met het College van Regenten van de Godshuizen. Daarin werd geregeld dat de jongens van het weeshuis geplaatst werden in het St. Jozefhuis aan het Muntelbolwerk. De oude mannen die in het St. Jozefhuis woonden kwamen naar het Hof van Zevenbergen. Het deel waar de bejaarden gingen wonen werd aangepast met onder andere een badkamer en cv. Op 20 april 1944 werd met een plechtige bijeenkomst de komst van de oude mannen gevierd. In de jaren hierop volgend werden regelmatig aanpassingen en verbouwingen uitgevoerd. Men bracht onder andere een goede afscheiding aan tussen de afdeling van de weesmeisjes en die van de bejaarden. Het gebouw was echter oud. In 1970 werd vastgesteld dat het Hof van Zevenbergen echt niet meer voldeed aan de eisen voor bejaardenzorg. De broeders verhuisden met 23 bejaarden naar het gemoderniseerde pand Huize Sint-Joris, St. Jorisstraat 13. Het Hof van Zevenbergen werd in 1993 grondig gerestaureerd en is sindsdien als kantoorruimte in gebruik.

Hof van Zevenbergen in 1933, Keizerstraat - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0033456

3. De 12 Apostelen, Leuvenstraat, Demostheneslaan

In de jaren '60 verkeerde het pand De 12 Apostelen, St. Jorisstraat 70 - 72, in een zeer slechte staat en stond op de nominatie om gesloopt te worden. Nadat er een mogelijke bestemming gevonden was, eerst stadsarchief daarna museum, werd het pand gerestaureerd. De voornoemde plannen gingen echter niet door. De congregatie van de broeders van O. L. Vrouw van Lourdes kocht in 1976 het huis en huisvestte hier onder andere de broeders die op Reinier van Arkel gewerkt hadden. Het broederhuis *De 12 Apostelen* werd in 2018 door de laatste broeder verlaten.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 168 14-02-2021 17:35

In de tweede helft van de vorige eeuw nam het aantal roepingen af en traden er met regelmaat broeders uit. Het bestuur en de leden van de congregatie gingen, evenals in de rest van de kerk, op zoek naar antwoorden op de secularisatie. In diverse kapittels werden aanpassingen en vernieuwingen besproken en in de praktijk getoetst. In 's-Hertogenbosch startte men enkele experimenten in andere vormen van samenwonen. Men betrok woningen in gewone woonwijken. Een experimentele groep startte in 1968 aan de Admiraliteitslaan (Kruiskamp). Deze groep ging al spoedig daarna in een andere samenstelling verder in een huis in de Leuvenstraat. Dit was een gemengde groep van broeders en een echtpaar. In 1971 gaf de groep te kennen geen deel meer uit te maken van de congregatie. In 1972 werd een communiteit van Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes gevestigd in stadsdeel Zuid op het adres Demosthenestaan 23 - 25. Bij de start betrokken 13 broeders onder leiding van broeder Albert Goddijn de beide woningen. In de loop van de jaren liep het aantal leden terug. Van 5 broeders in 1982, waaronder 1 broeder van Joannes de Deo, tot 3 broeders in 1987. Intussen werd een van de woningen verkocht. In april 1988 werd het besluit tot opheffing van de communiteit genomen. Er woonden nog maar 2 broeders in het huis.

Slot

In het schitterend gelegen Glorieuxpark in Eindhoven aan de Geldropseweg stichtten de Zusters van Barmhartigheid al in 1982 een kloosterverzorgingshuis (KVH). Dit KVZ Glorieux werd de plaats waar de zusters 'thuis' konden komen. In 2005 richtten de Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes een verzoek aan de zusters om een voorziening voor bejaarde broeders op het terrein te mogen stichten. Het bestuur van de zusters nam het verzoek in beraad, vroeg advies aan instanties en aan de zusters van de eigen congregatie. Het verzoek werd positief beoordeeld. Het gebouw Depoorter op het terrein van het Glorieuxpark werd gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw: een broederhuis voor de broeders. In 2009 trokken de broeders in hun nieuwe behuizing. Enkele broeders werden in andere speciale afdelingen geplaatst. Op 25 november, de feestdag van Glorieux, werd het huis plechtig ingezegend door de bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. A. Hurkmans. Ook het provincialaat van de Broeders van Dongen werd gevestigd op het Glorieuxpark. De zusters en broeders, ooit in Ronse samen gesticht, hebben elkaar in de nadagen van het bestaan van de congregaties in Eindhoven weer gevonden.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 169 14-02-2021 17:35

Bronnen

- ***Huizen in 's-Hertogenbosch*** *Archief Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes* - ERFGOEDCENTRUM NEDERLANDS KLOOSTERLEVEN, ST. AGATHA
- ***Diverse knipselmappen*** - STADSARCHIEF 'S-HERTOGENBOSCH
- ***Broeder Amantius*** *Beknopt overzicht van de geschiedenis van het Sint-Jozefhuis* - 'S-HERTOGENBOSCH 1944
- ***Broeder Edisius Boerrigter*** *Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes 1830 - 1980* - OOSTAKKER 1980
- ***Onze broeders 100 jaar werkzaam in Reinier van Arkel*** *Charitas nummers 3, 4 en 5 1953* - 'S-HERTOGENBOSCH
- ***Gerlach Schummer OFM Cap.*** *Eeuwfeest van de Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes St. Jozefhuis* - 'S-HERTOGENBOSCH 1969
- ***H. en J. Jongmans*** *Coudewater 130 jaar Psychiatrisch Ziekenhuis in beeld* - ROSMALEN 2000
- ***J. Jongmans*** *Coudewater 1870 - 1980 Een korte historie* - ROSMALEN 1983
- ***A. Kappelhof*** *Reinier van Arkel 1442 - 1992* - 'S-HERTOGENBOSCH 1992
- ***A. Kappelhof*** *Van adellijk huis tot onderdak voor hulpverleners* - 'S-HERTOGENBOSCH 1979
- ***M. de Louw*** *De Burgh van Barmhartigheid* - EINDHOVEN 2012
- ***W. van Mook*** *Gedenkboek der Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes bij haar 100-jarig bestaan 1830 - 1930* - TILBURG 1931
- ***W. Nolet*** *Katholiek Nederland deel II, blz. 71 - 82* - DEN HAAG 1932
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - ALPHEN AAN DE MAAS
- ***R. Verheij, Th. Klein Overmeen*** *De Uitkijk Omzien in zorg* - VUGHT 1992
- ***T. Vogel*** *De Broeders van Maastricht in 's-Hertogenbosch* - DL 4, BOSSCHE KRINGEN, NR.2 JULI 2014
- ***T. Vogel*** *Ouderen- en armenzorg van de Godshuizen na 1815* - BOSSCHE KRINGEN, NR. 5 SEPTEMBER 2015

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 170 14-02-2021 17:35

7 | Congregatie van de Paters Redemptoristen C.Ss.R.

1854 - 1971

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 171 14-02-2021 17:35

7 | Congregatie van de Paters Redemptoristen C.Ss.R.
1854 - 1971

TOINE JANSSEN

Sint-Josephkerk in gebruik genomen

In de avond van 4 december 1859 zegent rector Te Vaarwerk van de Redemptoristen in stilte de nieuwe Sint-Josephkerk aan de Tweede Nieuwstraat in. Tijdens de nachtelijke uren brengen de broeders van het klooster al het nodige van de noodkerk naar de nieuwe kerk en op 5 december 1859 wordt 's morgens om half 5 de kerk onverwacht voor het publiek geopend. Om 5 uur 's ochtends wordt in processie het H. Sacrament overgedragen tot verbazing van de weinige gelovigen, die gewoonlijk naar de noodkerk kwamen. Om half zes leest rector Te Vaarwerk er de eerste H. Mis.

Sint Josephkerk met klooster van de paters Redemptoristen omstreeks 1890. De Bisschoppelijke Kweekschool is nog niet gebouwd. We zien het gebouw vanaf de Nieuwstraat. - COLLECTIE TOINE JANSSEN

'Een vroege Sint-Nicolaassurprise', zo gonst het in de stad, maar bijna niemand vermoedt de ware reden van deze haast en de wereldlijke overheid zwijgt. Met de ingebruikname van de kerk is de vestiging van de Redemptoristen in Den Bosch voltooid.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 173 14-02-2021 17:35

Den Bosch maakt kennis met Redemptoristen

De Redemptoristen beginnen hun activiteiten in Noord-Brabant in 1841. Zij geven de katholieke emancipatie een forse stimulans door het houden van de zogenaamde volksmissies, waarbij een aantal dagen achtereen in de parochiekerken gepreekt wordt. In november 1843 gebeurt dit voor de eerste maal in de vier parochiekerken van Den Bosch op initiatief van apostolisch vicaris Den Dubbelden, ondanks tegenwerking van de Bossche pastoors en de minister van justitie van Hall, die bang is dat de geestelijkheid daardoor te veel invloed zal krijgen op de bevolking. De katholieke emancipatiegolf lijkt niet meer te stuiten, zo vrezen de protestantse bestuurders. Desondanks is de Volksmissie, die vijftien dagen duurt, een groot succes. De Bossche pastoors, die het succes van de Redemptoristen met lede ogen hebben aangezien, weten van de vicaris de belofte te krijgen dat 'er nooit meer vreemde geestelijken in de stad zullen prediken'.

Joannes Zwijsen, na het overlijden van Den Dubbelen sinds 1851 apostolisch vicaris van Den Bosch, is zeer ontstemd over de weigerachtige houding van de Bossche pastoors. Hij maakt zich sterk voor de vestiging van de paters in de stad. Als in december 1853 het beeld van de Bossche Zoete Lieve Vrouw uit Brusselse ballingschap terugkeert, preken de Redemptoristen in de Sint-Jan de noveen - een negendaagse bidstonde - en dragen het beeld de kerk rond in de slotprocessie. Tijdens de slotviering op 31 december wordt hun blijvende vestiging in de stad bekend gemaakt. Tegenover de weigerachtige Bossche pastoors verklaart Zwijsen 'dat hij zich in geweten verplicht voelt om een halt toe te roepen aan de toenemende zedeloosheid en ongodsdienstigheid, die zichtbaar zijn toegenomen door de oprichting van een Comedie en ander middelen van bederf'. Op 1 december 1853 heeft de Sociëteit Casino aan de Papenhulst haar nieuwe schouwburg geopend, wat voor Mgr. J. Zwijsen een aanleiding is, om de pastoors de mond te snoeren. Niet alleen seculiere priesters, maar ook de overheid ziet de komst van de Redemptoristen naar 's-Hertogenbosch niet zitten. De eerste tien jaar van hun aanwezigheid liggen de paters van overheidswege steeds onder vuur.

Wie zijn de paters Redemptoristen?

De Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (Congregatio Sanctissimi Redemptoris, C.Ss.R.), die beter bekend staat onder de naam Redemptoristen, is op 8 november 1732 gesticht te Scala in het voormalige Koninkrijk Napels door Alphonsus de Liguori. Het doel van de congregatie is om gelovigen bij te staan door het geven van missies en geestelijke oefening. In 1749 verleent paus Benedictus XIV goedkeuring aan de regels van de congregatie. Tijdens het leven van Alphonsus worden er twaalf huizen gesticht. Op 1 augustus 1787 sterft hij en in 1831 wordt hij heiligverklaard en veertig jaar later tot kerkleraar verheven.

Pas na zijn dood breidt de orde zich buiten Italië uit. Clemens Maria Hofbauer sticht een huis in Wenen en preekt onder meer in Warschau. In 1831 vestigen de paters zich in België en in 1836 in het Limburgse Wittem. Koning Willem II erkent in 1840 het wettig bestaan van het klooster in Wittem en geeft de paters toestemming om in het hele land missies te houden. Na Wittem en Amsterdam is 's-Hertogenbosch de derde Nederlandse plaats waar zij zich vestigen. Het belangrijkste werk van de Redemptoristen bestaat uit het geven van Volksmissies. Volgens het Kerkelijk Wetboek moet er in iedere parochie iedere tien jaar één gehouden worden. Voor enkele weken komen de paters naar een parochie om er boetepreken te houden. Meestal zijn de kerken dan overvol. Deze volksmissies

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 174 14-02-2021 17:35

worden beschouwd als een grote schoonmaak van de parochie, waarbij de parochianen bewust worden gemaakt van hun fouten, die ze dan kunnen opbiechten. Dreigende geloofsvervlakking en beïnvloeding door liberale of socialistische denkbeelden bij de gelovigen wordt zo krachtig bestreden.

Stichting van een klooster in de stad

Drie paters en twee broeders vestigen zich per 1 januari 1854 in een huis aan de Waterstraat, aangeboden door de Heer J. Diepen, vader van de latere Bossche bisschop. Zij mogen de biecht afnemen in de kathedraal en aldaar prediken op alle feestdagen ter ere van Maria. In hun eigen huiskapel hebben zij een bijzondere devotie tot Sint-Joseph, de pleegvader van Jezus, wat nieuw is voor Nederland. De Bossche Sint-Josephkerk is dan ook de eerste in het Bossche bisdom, die aan hem zal worden toegewijd. De paters zien uit naar een geschikt terrein voor de bouw van een eigen klooster en kerk. Al na zes weken, op 18 februari 1854, kopen de paters een stuk bouwland van de Godshuizen voor 7500 gulden, naast het protestants kerkhof aan de Tweede Nieuwstraat - sinds 18 december 1890 omgedoopt in Sint-Josephstraat. In april 1854 wordt de bouw van een klooster aanbesteed, naar een ontwerp in eclectische stijl van de Bossche architect A. van Veggel.

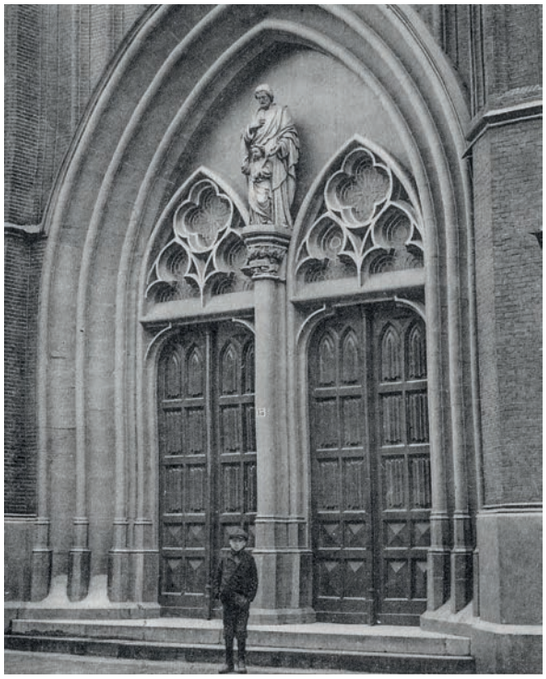

Klooster en kerk van de Paters Redemptoristen aan de 2e Nieuwstraat
LITHO: HENRI WALTER BOGAERTS KATHOLIEKE ILLUSTRATIE 1873 - 1874 NO 14 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Het klooster komt officieel op naam te staan van vier paters. Een maand later start de bouw. In datzelfde jaar wordt er op initiatief van paus Pius IX een Jubilé-missie gehouden in de Bossche kerken.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 175 14-02-2021 17:35

De Redemptoristen preken in de kathedraal, maar de pastoors van de andere parochiekerken kiezen, als stil protest, voor de Jezuïeten. Als de Redemptoristen ten noorden van hun in aanbouw zijnde klooster een houten noodkerk laten bouwen, controleert pastoor Kemps van de Sint-Jacob persoonlijk of de wettelijke afstand tot de Sint-Jan (200 el) wel in acht is genomen.

Entree Sint Josephkerk met beeld van Sint Joseph van Frans Kuijpers uit 1872 - PRENTBRIEFKAART UITG. LVR CA1910 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Op 28 oktober 1855 wordt de noodkerk geopend en een week later betrekken de paters ook het nieuwe klooster. De kerk heeft vanaf het begin veel aanloop. Voor Den Bosch is het iets nieuws dat de kerk de hele dag geopend is. Verder introduceren de paters er de Volkszang, zodat iedereen naar hartenlust mag meezingen. Tijdens de massale meimaandvieringen in 1856 is het er zo druk, dat de houten kerk te klein is voor alle toegestroomde gelovigen. De superior van het klooster, Pater Koeman, leidt hieruit af dat er behoefte is aan een definitief kerkgebouw. Om dit te kunnen betalen wordt er een circulaire gedrukt waarbij de Bosschenaren worden uitgenodigd om een bijdrage te leveren aan de bouw of voor de periode van vijf jaar wekelijks 10 cent te betalen. De actie levert een beginkapitaal op van 30.000 gulden, zodat in het voorjaar van 1857 aan architect Arnoldus van Veggel de opdracht wordt gegeven om een permanente kerk te ontwerpen. Op 31 maart 1857 worden de fundamenten aanbesteed aan aannemer Van der Sluis voor de som van 12.875 gulden.

Strijd om een bouwvergunning

Ondanks alle voorzorgen om deze aanbesteding geheim te houden, geven de kranten er toch ruchtbaarheid aan, zodat ook de aandacht van de regering wordt gevestigd op de bouwplannen. Vanaf dat moment doet de regering pogingen om de bouw van de kerk te beletten, als niet van tevoren toestemming voor de bouw wordt aangevraagd, zoals dat ook vóór het herstel van bisschoppelijke hiërarchie van 1853 gebruikelijk was. De paters vrezen echter dat een bouwaanvraag betekent dat zij overgeleverd zijn aan de willekeur van de regering. Het Ministerie van Eredienst wil geestelijken blijven dwingen bouwaanvragen van kerken bij hen te melden. Monseigneur J. Zwijsen raadt de paters af om dit te doen omdat hij van plan is meer kerken te bouwen in zijn bisdom. Volgens Mr. Van Son, Bosschenaar en oud-minister van R.-K. Eredienst, is deze verplichting echter komen te vervallen, op grond van de nieuwe wetten op de kerkorganisatie van 1853 en 1855. Ondanks de druk die wordt uitgeoefend op rector Te Vaarwerk o.a. door de Commissaris van de Koning Jhr. Bosch van Drakestein, blijft deze bij zijn weigering een bouwaanvraag in te dienen. Door de rector wordt er schriftelijk op gewezen dat er reeds een houten kerk staat en dat er slechts sprake is van vervanging door een stenen gebouw. Uiteindelijk geeft de minister op 15 februari 1858 - onder voorwaarden - toestemming tot de bouw. Op 18 maart 1858 wordt de bouw van de kerk hervat door de Bossche aannemer J.C. Schull met de plaatsing van de gewijde 'eerste steen'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 176 14-02-2021 17:35

Kerkbouw geplaagd door financiële tekorten

De paters worden tijdens de bouw geplaagd door financiële problemen. De kosten van de kerk zijn opgelopen tot meer dan 100.000 gulden. Opnieuw wordt er een beroep gedaan op de weldadigheid van de Bossche bevolking om de bouw van de kerk financieel te blijven ondersteunen. Opnieuw worden er grote sommen geld geofferd en ook de paters dragen financieel bij door delen van hun erfdeel beschikbaar te stellen. Ondertussen wordt er doorgebouwd en in december 1859 is de bouw zo ver gevorderd dat de kerk in gebruik genomen kan worden. Om problemen met de overheid bij de ingebruikname van de kerk te voorkomen spreken monseigneur J. Zwijsen en rector Te Vaarwerk af de regering voor een voldongen feit te stellen, door de kerk zonder plechtigheden in te wijden. In de vroege ochtend van 5 december 1859 wordt het kerkgebouw opengesteld en op 8 december wordt in een stampvolle kerk de eerste Hoogmis opgedragen. Pas op 19 oktober 1865 is de kerk officieel gewijd door Mgr. Swinkels, CSsR, nadat deze daags van tevoren tot bisschop is gewijd in diezelfde kerk.

Om problemen met successierechten te voorkomen, indien een van de paters zou overlijden op wiens naam het eigendom van kerk en klooster is vastgelegd, wordt het bisdom wettelijk eigenaar. In een schriftelijke verklaring staat dat de Congregatie in het bezit blijft van de gebouwen en gronden. Kerkrechtelijk is bepaald dat de Sint-Josephkerk - in de volksmond Paterskerk genoemd - rectoraatskerk wordt van de parochie Sint-Jacob, maar met een eigen kerkbestuur, dat onafhankelijk blijft van de parochie. Met de opening van de kerk in Den Bosch is de tegenwerking van overheidswege echter nog niet voorbij.

Een neogotische kerk

Als architect van de nieuwe Sint Josephkerk wordt Arnold van Veggel (Alem 13-1-1809 - Den Bosch 2-12-1876) aangetrokken. Hij is ingenieur in dienst van het Ministerie van Waterstaat. Tussen 1840 en 1850 ontwerpt hij in Den Bosch de koepelkerk van St.-Jacob, in Erp de St.-Servatiuskerk en in Aarle Rixtel de kerk van O.L. Vrouw Presentatie, alle in neoclassicistische stijl gebouwd. In neogotische stijl ontwerpt hij de Waalse (Lutherse) kerk van ’s-Hertogenbosch aan de Verwersstraat, de Hervormde kerk van Helmond (beide 1847) en de St.-Josephkerk in deze stad (1859). Mogelijk is hij hierbij geïnspireerd door de ontwerpen van de Duitse architect Karl Friedrich Schinkel. Deze schilderde hooggelegen kathedralen met een dubbel torenfront, als een ideale gotische kerk.

Bij het ontwerp van de Lutherse Kerk in ’s-Hertogenbosch in 1848 voorziet Van Veggel het kerkgebouw, in navolging van de ontwerpen van Schinkel, van twee gietijzeren torentjes, die echter nooit gerealiseerd zijn. Wel komt er een gietijzeren balustrade met stenen pinakels op te staan, die er later wegens bouwvalligheid weer af zijn gehaald. Bij de restauratie van deze kerk, is de balustrade met pinakels weer hersteld. Nu echter geheel van natuursteen.

In Amsterdam heeft architect Molkenboer voor de Redemptoristen, die zich kort daarvoor in de hoofdstad hebben gevestigd, tussen 1852 en 1854 de Lieve Vrouwekerk gebouwd, Het is het eerste grote kerkgebouw in neogotische stijl, dat boven de grote rivieren wordt gebouwd. Mogelijk heeft de bewondering van velen voor dit kerkgebouw ervoor gezorgd dat de Bossche Redemptoristen ook kozen voor een kerk in deze bouwstijl. Voor katholiek ’s-Hertogenbosch een primeur. Drie van de vier Bossche parochiekerken waren vijftien jaar eerder nog gebouwd in de neoclassicistische stijl.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 177 14-02-2021 17:35

Dat men Van Veggel als architect aantrekt is geen verrassing. Hij heeft al enige ervaring met het bouwen van kleinere kerkgebouwen in neogotische stijl. Architect Van Veggel past ook bij de Sint-Josephkerk gietijzer toe al is dit nu minder opzichtig gedaan dan bij de Waalse kerk. In de boogvensters boven het hoofdportaal en boven het altaar komen we dit materiaal echter weer tegen. Van Veggel zelf bouwt hierna geen kerken meer, maar de neogotische stijl wordt de komende halve eeuw de maatstaf voor nieuwbouw van kerken en kapellen in de stad.

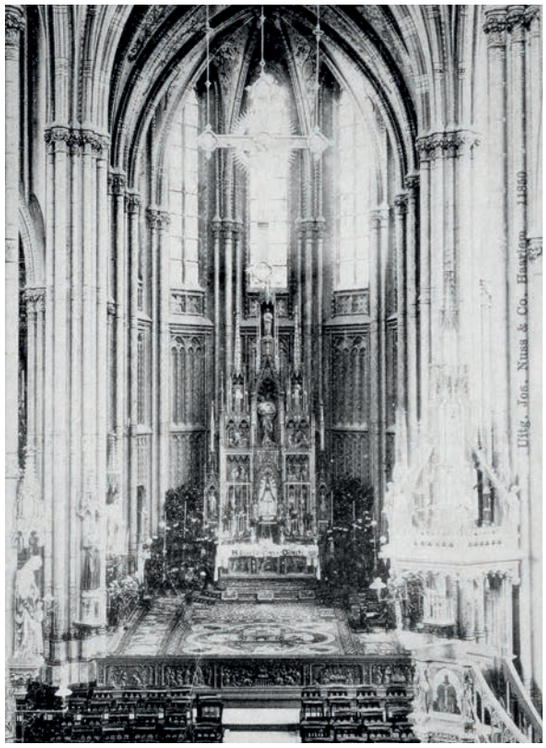
Noordzijde Sint- Josephkerk - Orangerie - COLLECTIE TOINE JANSSEN

De bakstenen voorgevel van de Bossche St.-Josephkerk bestaat uit vijf gotische venstertraceringen met spits toelopende topgevels (wimbergen). Deze worden onderbroken door veelhoekige steunberen die afgedekt zijn met hoge pinakels. De overzijde van de straat is dan nog niet bebouwd, zodat de imponerende gevel de omgeving domineert. Het is echter een coulissegevel met loze topgevels, die de suggestie wekt dat er een vijfbeukige kerk achter ligt, terwijl er in werkelijkheid sprake is van een driebeukige kerk. De twee buitenste gevels zijn loos.

Het interieur van de St.-Josephkerk wordt smaakvol ingericht en behoorde tot de meest aantrekkelijke neogotische interieurs van het bisdom. Het gebouw is een echo van de nabijgelegen Sint-Jan, waarvan Van Veggel de vormentaal van de geleding van muren en bundelpijlers overneemt. Als architect waren Van Veggel en Molkenboer echter nog onkundig op het gebied van gotische constructies. Kruis- en stergewelven worden geconstrueerd met behulp van houtlatten en riet en vervolgens door stukadoors vol gesmeerd met pleistersaus om zo kruisboogribben te reconstrueren. Spottend werd dit 'stukadoors-gotiek' genoemd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 178 14-02-2021 17:35

In de jaren na de opening wordt het interieur van de Sint-Josephkerk op stemmige wijze ingericht met kleurig neogotisch meubilair, dat hoofdzakelijk afkomstig is uit Bossche ateliers. Hendrik van der Geld ontwerpt het hoofdaltaar, met als thema het leven van Sint-Joseph, de zijaltaren en de communiebanken. A. Goossens levert de kleurige beelden voor het schip van de kerk en de preekstoel. Het ontwerp voor de gewelfschilderingen wordt gemaakt door L. Hezenmans. Aan het begin van de 20e eeuw schildert Dorus Hermsen de twee zijkapellen met taferelen uit het leven van de H. Alphonsus en Maria. De neogotische ramen worden ontworpen door L. Hezenmans en uitgevoerd door de ateliers Capronnier uit Brussel en Nicolas uit Roermond. Beeldhouwer Frans Kuypers levert verschillende beelden voor het interieur en in 1872 het nog bestaande beeld van Sint-Joseph boven de kerkdeur.

Interieur St. Josephkerk met hoofdaltaar - UITGAVE: JOS NUSS AMSTERDAM 1903 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Conflict rector Koemans en Mgr. J. Zwijsen

Pater Koemans, de eerste superior van het Bossche klooster, had een dominerend karakter, dat hem in conflict bracht met de Bossche bisschop Mgr. Zwijsen, die met dezelfde karaktereigenschap was behept. Mgr. Zwijsen, die er persoonlijk voor gezorgd had dat de paters zich in de stad konden vestigen, vindt het vanzelfsprekend dat 'zijn' paters hem consulteren bij belangrijke beslissingen. Maar pater Koemans streeft naar een meer onafhankelijker koers en tracht bisschoppelijke inmenging in kloosterzaken te voorkomen. Hij is bang dat anders de vrijheid van de Congregatie in het geding komt. Er ontstaat een wederkerig wantrouwen en de bisschop dringt bij de provinciaal overste van de Redemptoristen aan op verwijdering van pater Koemans uit het Bossche klooster. Ook de noodkerk bevalt Zwijsen niet. Toen dit gebouw af was, weigerde hij aanvankelijk verlof te geven om deze te openen, maar dankzij bemiddeling van de Provinciaal Overste ging de bisschop alsnog akkoord.

De Provinciaal Overste neemt in november 1856 uiteindelijk het besluit om pater Koemans naar Amsterdam over te plaatsen om zo de verstandhouding met de Bossche bisschop te verbeteren. Het vertrek van pater Koemans gaf in de stad grote opschudding en er deden allerlei geruchten de ronde over een mogelijke oorzaak van dit plotseling vertrek. Pater Koemans wordt als rector opgevolgd door de 'diplomatieke' pater Te Vaarwerk, die de stichting en bouw van klooster en kerk in de stad afrondt en de contacten met de bisschop en de Bossche clerus verbetert.

Liberaal protest

Onder de liberalen zijn er rond 1860 velen die kloosterlingen beschouwen als leeglopers die weinig produceren en leven op kosten van de maatschappij. Vooral in België groeit de weerstand in liberale kringen tegen de groei van het aantal kloosterlingen. De katholiek

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 179 14-02-2021 17:35

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 180 14-02-2021 17:35

liberale gouverneur van Noord-Brabant in die tijd, Jhr. Bosch van Drakestein, zendt in 1859 een registratielijst rond waarbij hij aangeeft geïnformeerd te willen worden over het aantal kloosterlingen en hun activiteiten in de provincie. Door bemiddeling van Mgr. Zwijsen kwam het niet zo ver, omdat de kloosters zich beriepen op hun juridische status van 'erkend burgerlijk lichaam'. Daarmee is de kou niet uit de lucht want in 1861 liet de Bossche baron Van Hugenpoth tot den Berenklauw een brochure verschijnen onder de naam: 'Klooster in Nederland'. De strekking van dit stuk gaat over 'de vermeende verrijking van de kloosterlingen ten koste van de burgers. Productief kapitaal wordt aan de maatschappij onttrokken door de vele legaten die toekomen aan de kloosters', zo staat in het pamflet te lezen. Hij stelt dat de vestiging van kloosters, in het bijzonder van de Redemptoristen, onwettig is. 'De rechtsgeldigheid die het klooster in Wittem, en daarmee van de andere vestigingen in het land van Koning Willem II had ontvangen, had nooit door hem gegeven mogen worden, omdat de koning daartoe onbevoegd was'. Het koopcontract van de gronden in Den Bosch en de op-naam-stelling van het klooster door vier kloosterlingen is volgens hem ongeldig, omdat volgens het canonieke recht, de paters geen eigendom mogen bezitten'.

De Nederlandse bisschoppen en het katholieke nieuwsblad De Tijd nemen krachtig stelling tegen deze beweringen en weerleggen de geuite beschuldigingen. Wederom komt Justitie, in opdracht van de minister, met een lijst vragen over de aard van de congregatie, het aantal Nederlanders en vreemdelingen onder hen en over het eigendomsrecht van het klooster. In overleg met Mgr. J. Zwijsen en oud-minister Mr. Van Son vult de rector van het Bossche klooster de vragenlijst niet in, maar volstaat met het schrijven van een brief aan de minister waarin hij protesteert tegen de manier waarop de kloosterlingen behandeld worden. Daarna beantwoordt de rector toch een aantal vragen van de lijst om te tonen dat men niets te verbergen heeft. Daarmee is de angel uit het conflict gehaald en de kwestie raakt van de landelijk politieke agenda. In de Bossche politiek kreeg het wel een staartje. Drie raadsleden die zich openlijk achter de mening van de baron hadden geschaard, werden een jaar later niet herkozen.

Religieus leven vanuit de Sint-Josephkerk

De liturgie in de katholieke kerken draagt in de eerste helft van de negentiende eeuw nog sterk het stempel van de contrareformatie. Niet alleen stamt het Romeins Missaal uit 1570, ook de liturgieviering is volkomen barok. De neoklassieke kerken uit die tijd kennen een overdadige aankleding met barok meubilair. Door de muzikale opluistering van de Missen lijken de gebouwen eerder op concertzalen dan op kerken. Volledige orkesten begeleiden de mannen- en vrouwenkoren, die de barokke Missen van Haydn of Mozart uitvoeren.

De Redemptoristen brengen een vernieuwende, uiterst verzorgde liturgie.
Oude Gregoriaanse gezangen, die zij propageren, zorgen voor ingetogenheid tijdens de eucharistievieringen. De gotische stijl van het kerkgebouw benadrukt deze sfeer. Het donkergekleurde interieur, versterkt door de kleurige neogotische beglazing en de vele zijkapellen en bidruimtes maken het gebouw tot een religieus doolhof waar in intimiteit het geloof kan worden beleefd. Zoals al eerder opgemerkt, weten de paters Redemptoristen het hart van de katholieke bevolking in de stad te raken en zijn zij vanaf het begin populair.

← *Interieur Sint Josephkerk op 19 juni 1942, versiering ter ere van O.L.Vrouw van Altijddurende Bijstand*
FOTO R.-K. FOTOPERSBUREAU HET ZUIDEN 'S-HERTOGENBOSCH - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 181 14-02-2021 17:35

De Sint-Josephkerk is de gehele dag geopend en er wordt dagelijks biecht gehoord. Dit in tegenstelling tot de praktijk van de parochiekerken in de stad, die bijna de hele dag gesloten zijn en waarbij biecht horen zelden voorkomt. De paters trekken veel publiek door de grootse wijze waarop de kerkelijke feestdagen worden gevierd. Vaak werd de kerk dan versierd met pompeuze en torenhoge versieringen zoals op vele afbeeldingen nog te zien is. Deze spectaculaire decors vallen in ieder geval goed in de smaak bij de Bosschenaren.

De vele impulsen die de Redemptoristen in die tijd geven aan het religieus leven van de katholieken zijn een reactie op de tijdgeest van de eerste helft van de negentiende eeuw. Het liberale denken van met name de hogere klassen werd ingeruild voor een breed gedragen burgerlijke en orthodoxe vorm van katholicisme, dat zich in de Nederlandse maatschappij wil profileren en manifesteren.

De bedreiging van de Kerkelijke Staat door Italiaanse vrijheidsstrijders versterkt deze eenheid, waarbij de Nederlandse katholieken zich in die jaren, als één man achter paus Pius IX scharen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Redemptoristen een belangrijke rol spelen bij de werving van zoeaven, mannen die vrijwillig dienst nemen in het pauselijk leger ter verdediging van de Kerkelijke Staat. De eerste dertien vrijwilligers melden zich op 14 januari 1866 aan bij de Bossche paters. Bij het vertrek van deze dertien zoeaven vindt er een grote betoging plaats in de stad, die tot gevolg heeft, dat diezelfde dag nog eenentwintig andere jongens zich bij de Redemptoristen melden als zoeaaf

Mariaverering

Een hoogtepunt in het jaar zijn de meimaandvieringen in de Sint-Josephkerk. Deze waren al populair bij de Bossche bevolking en de paters spelen daarop in. ‘s Ochtend en ‘s avonds is de kerk stampvol. Aan de gelovigen worden briefjes uitgedeeld met de ‘deugd van de dag’, die ook in de preek aan bod komt. Naast de verering van de Zoete Lieve Vrouw wordt de devotie tot Maria Onbevlekte Ontvangenis (in 1854 tot pauselijk dogma verheven) bevorderd.

In 1866 geeft paus Pius IX de Redemptoristen de opdracht de devotie tot O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand te bevorderen. De paters schrijven in hun kloosterkroniek in mei 1868 dat zij er in Den Bosch alleen met de grootste reserve over hebben gepreekt uit eerbied tot de Zoete Lieve Vrouw en uit vrees aanstoot te geven aan de bisschop en andere geestelijken in de stad. Toch ontstaat er een spontane devotie, die almaar toeneemt. In 1880 werd in de Sint-Josephkerk voor het eerst een triduüm (een drie dagen durende religieuze oefening met preek) gehouden ter ere van O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand. Hiermee konden de gelovigen een aflaat verdienen, ingesteld door paus Leo XIII. Dit heeft een buitengewone toeloop naar de Sint-Josephkerk tot gevolg. Op haar feestdag wordt de icoon plechtig op een troon geplaatst. Vanaf 1928 tot aan de sluiting van de kerk in 1971 houdt men in de St. Josephkerk een Broederschapslof ter ere van O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand.

Het altaar waar O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand wordt vereerd bevindt zich in het noordelijk transept en is ontworpen door kapelaan Windhausen en uitgevoerd door A. van Bokhoven in 1923. In de dertiger jaren wordt deze devotie bij missies in andere parochies verder verspreid. De paters nemen een kopie van de icoon van Maria van Altijddurende Bijstand mee, de gelovigen kunnen er dan een kaars bij opsteken en bij bidden. Vaak blijft het schilderij van de icoon na de missie permament in de kerk achter.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 182 14-02-2021 17:35

Heiligenverering

Een belangrijk kenmerk van de geloofsbeleving van katholieken vanaf de tweede helft van de 19e eeuw is de nadruk op de heiligenverering en de betekenis die heiligen hebben als pleitbezorger tussen God en de eenvoudige gelovige. Iedere tijd en iedere plaats kent zijn eigen populaire heiligen. Naast Sint-Joseph en O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand genieten bij de Redemptoristen de heilig verklaarde Alphonsus de Liguori, stichter van de orde, de H. Clemens Maria Hofbauer en Gerardus van Majella een bijzondere verering in de St.-Josephkerk. De rechter zijkapel naast het hoofdaltaar is opgedragen aan de H. Alphonsus.

Raam van Luc van Hoek met centraal Peerke Donders - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Meer aandacht is er in de Sint-Josepherk voor de H. Clemens Maria Hofbauer die in 1888 zalig en in 1909 heilig werd verklaard. Sinds 1888 bestaat er een speciale verering met bedevaart voor deze heilige. In 1948 wordt de Clemenskring opgericht en de leden komen iedere maand vanuit heel Nederland in de Sint-Josephkerk bijeen. De Kring telde bij de opheffing in 1997 nog 1250 leden. Het beeld van de heilige staat vooraan in de kerk tegen een pilaar met daar omheen twee kastjes met votiefgeschenken. Na de sluiting van de kerk in 1971 is het beeld van de H. Clemens helaas spoorloos verdwenen.

De Clemenskring die daarna bijeenkomt in de kerk van Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand in West en later in de Capucijnenkerk behielp zich voortaan met een reproductie van een geschilderd portret van de heilige. Ook de H. Gerardus van Majella heeft een eigen altaar bij de zij-ingang van de kerk. Ook zijn beeltenis wordt door een grote schare bewonderaars vereerd. Na de sluiting van de kerk verhuist het Gerardusaltaar naar de Sint-Jacobskerk. Nadat ook deze kerk gesloten is in 2002, komt het gekleurde beeld van de heilige in de Sint-Janskathedraal terecht.

De beeltenis van de zalig verklaarde Nederlandse Redemptorist Petrus Donders is vanaf 1955 in de kerk te vinden in een glas-in-loodraam in het noordertransept. Het is gemaakt naar ontwerp van Luc van Hoek en uitgevoerd door L. van den Essen. Het raam is een geschenk van de Bossche burgerij bij de viering van het honderd-jarig bestaan van het klooster. Vanuit het Bossche klooster wordt geijverd voor de zaligverklaring - in 1982 verwezenlijkt - en verering van Peerke Donders, die bekend staat als de apostel van de melaatsen in Suriname.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 183 14-02-2021 17:35

Kerkmuziek

In Europa zien we in de tweede helft van de negentiende eeuw een herleving van de belangstelling voor de meerstemmige Gregoriaanse kerkmuziek. Hiervoor wordt landelijk de Gregoriusvereniging opgericht. De Redemptoristen propageren vanuit de Sint-Josephkerk deze vernieuwing van de kerkzang, die een eind maakt aan de theatrale barokke kerkmuziek en de waardigheid van de kerkelijke muziek terugbrengt. De grote inspirator in Den Bosch is pater Bless, die openbare muziekoefeningen gaf en rondreisde door het bisdom waarbij de geestelijkheid werd uitgenodigd om te komen luisteren. Zijn initiatieven voor hervorming van de kerkmuziek vinden op deze manier snel navolging bij andere koren in het bisdom.

Plechtige Omgang trekt door de Bossche straten met het beeld van de Z.L.V. van Den Bosch in 1932
PRENTBRIEFKAART UITG. ADR. HEINEN 'S-HERTOGENBOSCH - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Aartsbroederschap van de H. Familie - de Stille Omgang en de Plechtige Omgang

In 1856 hebben de paters Redemptoristen de Aartsbroederschap van de H. Familie opgericht. Mgr. Zwijsen heeft wel bedongen dat de Broederschap niet meer dan 600 leden telt. Binnen korte tijd is dit aantal bereikt, zodat er nog kandidaten teleurgesteld moeten worden. Iedere zondagavond wordt er vergaderd in het klooster van de Redemptoristen en staat er een godsdienstige oefening op het programma. Met regelmaat worden er meerdaagse retraites georganiseerd.

De terugkeer van het beeld van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch uit Brussel in december 1853 betekent nog niet dat de Middeleeuwse Omgang weer in ere wordt hersteld. In 1866 wordt ons land, en met name onze stad, geteisterd door een cholera-epidemie die in korte tijd 551 slachtoffers eist, waarvan 299 met dodelijke afloop. Enkele leden van de Aartsbroederschap nemen naar aanleiding van de cholera-epidemie het initiatief om de Maria-omgang te gaan lopen. Binnen enkele dagen lopen honderden mannen van de Broederschap de bidweg, die wordt gehouden tijdens de noveen ter ere

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 184 14-02-2021 17:35

van Maria, vanaf haar feestdag op 7 juli. De volgende jaren groeit het aantal deelnemers aan deze tocht gestaag. De katholieke geestelijkheid steunt dit initiatief in stilte. Zij willen de stedelijke overheid niet provoceren en daarom is de kathedraal tijdens de bidtochten gesloten. Deelnemers knielen voor een gesloten deur als zij de kathedraal passeren. Als antwoord op deze 'roomse provocatie' worden er tijdens de Stille Omgang concerten op de Parade georganiseerd waardoor het bidden voor de luidpoort ernstig wordt verstoord. Opvallend veel karren en rijtuigen passeren op deze uren de Torenstraat, waarbij de deelnemers aan de bidtocht te verstaan wordt gegeven door te lopen om de doorgang niet te blokkeren. 'De omgang in Den Bosch is een ergernis voor andersdenkenden in Den Bosch', kopt de liberale krant 'Het Handelsblad', in 1870. Zwijsens opvolger Mgr. Godschalk schrikt zo van deze reacties dat hij zijn best doet om de omgang zo veel mogelijk af te raden, om zo de lieve vrede te bewaren.

Rector Sweens van het Redemptoristenklooster wordt door de bisschop persoonlijk benaderd om de leden van de H. Familie op te roepen om niet als groep en niet hardop biddend over straat te trekken. Desondanks besluiten ze om dan maar in stilte en in kleine groepjes de bidweg te volgen. Mgr. van de Ven, de opvolger van Mgr. Godschalk in 1890, is minder bang aangelegd en stimuleert vanaf dat moment de deelname aan de Stille Omgang openlijk. Een halve eeuw na de eerste stille omgang wordt in 1916 voor het eerst een Plechtige Omgang georganiseerd, overigens nog zonder dat het beeld van de Zoete Lieve Vrouw door de straten wordt meegedragen. Dat was toen nog te gewaagd. Het initiatief van de Mannen van de H. Familie had wortel geschoten en zou in de decennia die daarop volgden, uitgroeien tot de belangrijkste Roomse manifestatie in de stad.

Pas op 10 juli 1932 werd voor het eerst (!) het beeld van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch in de Plechtige Omgang meegedragen. Het beeld werd traditioneel gedragen door de fraters van Tilburg. Het nieuwe fraterhuis aan de Papenhulst (1928) was aan haar gewijd.

Gedenkplaat uit 1931 van Pater de Groot aan het Taxandriaplein, woningcomplex Ons Bezit
COLLECTIE TOINE JANSSEN

Woningbouwvereniging Eigen Bezit

In 1901 wordt de Woningwet aangenomen, die de particuliere sector de mogelijkheid geeft woningbouwverenigingen in het leven te roepen, die woningen bouwen voor hun leden met overheidssteun. In 1903 wordt door de Redemptorist W. de Groot woningbouwvereniging 'Eigen Bezit' opgericht, in eerste instantie bedoeld voor de leden van de Broederschap van de H. Familie. Doel is om mensen met een laag inkomen aan een betaalbaar huis te helpen, waarbij pater de Groot stelt 'dat een goede woning bijdraagt aan een zedelijk en godsdienstig leven'. Het gemeenschapsgevoel van de leden wordt versterkt doordat er regelmatig gemeenschappelijke activiteiten worden ontplooid. De coöperatieve woningbouwvereniging Eigen Bezit, die een kleine 200 woningen bouwde, beheert heden ten dage nog vier woningcomplexen in de stad. Aan de Van Heurnstraat, de Aawal en het Taxandriaplein, het complex aan de Pelssingel is herbouwd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 185 14-02-2021 17:35

De R.-K. Militaire Vereniging te 's-Hertogenbosch

In 1866 wordt in Den Bosch, in navolging van andere steden, een R.-K. Militaire Vereniging opgericht. In Den Bosch worden de Redemptoristen, onder leiding van pater Mens belast met de uitvoering ervan. De Vereniging heeft tot doel om jonge militairen gelegenheid te geven om hun vrije tijd op een gezellige en prettige wijze door te brengen in een vertrouwde omgeving en de slechte invloeden van de kazerne af te remmen. Het idee is geënt op de werkwijze van de Aartsbroederschap. In de praktijk gaat het er erg vroom aan toe naar hedendaagse maatstaven en wordt ontspanning steeds gekoppeld aan gebed, geestelijk gezang en lezingen van Redemptoristen met godsdienstige thema's. Aanvankelijk vinden de bijeenkomsten plaats in het gebouw van de Vincentiusvereniging, later verhuist men naar de Boerenmouw waar een pand is aangekocht door de Redemptoristen.

De R.-K. Militaire Vereniging viert het 40-jarig bestaan op 24 mei 1906 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

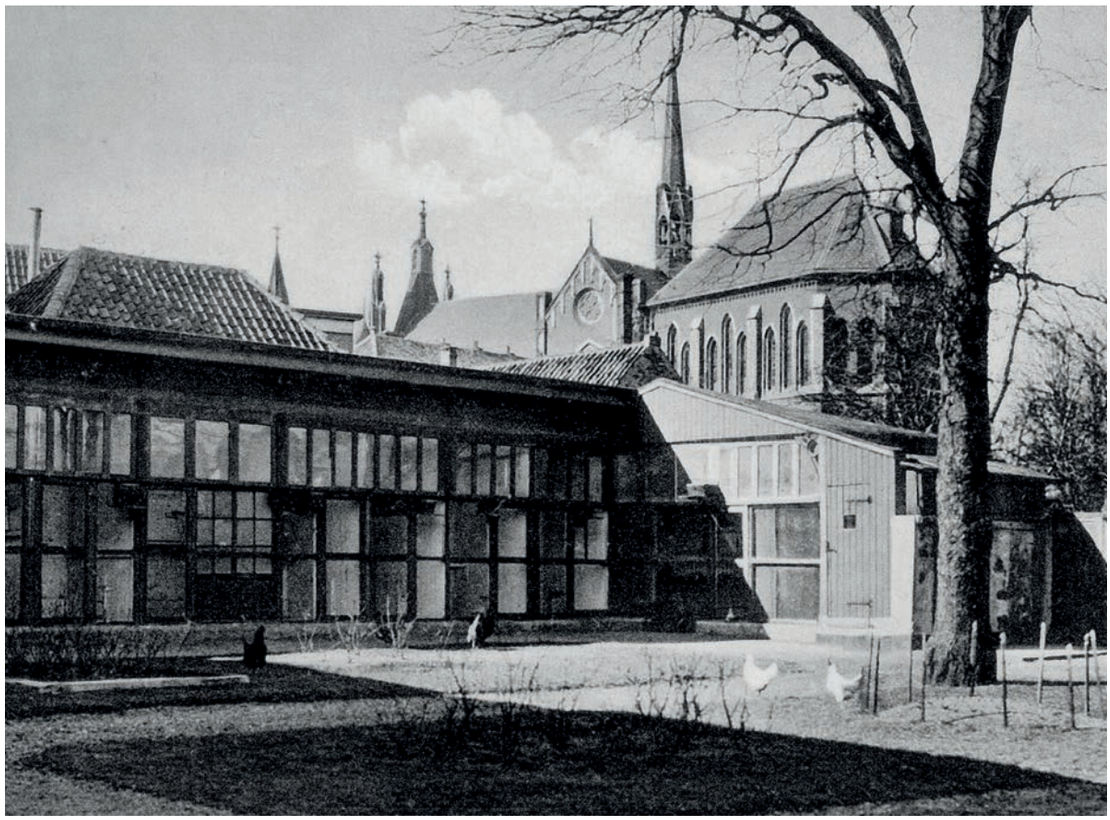
Dit gebouw is al snel te klein om de toeloop van leden te kunnen herbergen. In 1883 kan men het gebouw van sociëteit Concordia, eveneens in de Boerenmouw gelegen, aankopen. Als herinnering aan de sociëteit neemt de R.-K. Militaire Vereeniging deze naam over. Het verenigingsgebouw grenst aan het terrein van de paters Redemptoristen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog geven de Redemptoristen leiding aan de Vereniging, die in die jaren een grote bloei kent. Van 1940 tot 1942 ligt het gebouw er verlaten bij. In 1942 ontvangen de Redemptoristen van de Duitse Commissaris Generaal van Niet-Commerciële Verenigingen een bevelschrift, waarin de R.-K. Militaire Vereeniging met ingang van dezelfde datum ontbonden wordt verklaard en de bezittingen in beslag worden genomen. Na de oorlog blijkt het leeggeroofde pand aan de Boerenmouw in deplorabele toestand achtergelaten te zijn en vindt de heropgerichte Vereniging tijdelijk onderdak in het gebouw

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 186 14-02-2021 17:35

van de Vincentiusvereniging aan de Nieuwstraat. In januari 1951 huurt pater G. Visser het pand 'de Zwarte Arend' aan de Markt. De huurlasten zijn echter te hoog en al na vijf jaar besluit men om het Katholiek Militair Tehuis in Den Bosch op te heffen, in afwachting van betere huisvesting. Dit betekent na 90 jaar het einde van de inzet van de Redemptoristen voor de R.-K. militairen die in de stad gelegerd waren.

Noviciaat

In 1855 is de Nederlandse provincie der Redemptoristen zelfstandig geworden en los komen te staan van de Belgische congregatie van Redemptoristen. Jongens, die pater of broeder willen worden, werden vanaf 1856 opgeleid vanuit het Bossche klooster, dat daarvoor een 'noviciaat' kreeg, aanvankelijk gehuisvest in een van vleugels van het nieuwe kloostergebouw. Aanvankelijk is het animo om in te treden bij de Redemptoristen niet groot en worden de novicen naar St. Truiden of Roermond gestuurd. Vanaf 1873 tot 1966 is het noviciaat definitief in Den Bosch gebleven. Tussen 1901 en 1903 wordt ten behoeve van de novicen een nieuwe vleugel met noviciaatskapel aan het klooster gebouwd op het achterterrein.

Gebouw van de Militaire vereniging grenst aan de tuin van de redemptoristen. Achter het gebouw is de Noviciaatskapel te zien met daarachter de Sint-Josephkerk. - PRENTBRIEFKAART CA 1920 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Terwijl de paters zich veelal bezig houden met het pastoraat waaronder het Missiewerk in de parochies en het verenigingsleven, zorgen de broeders voor de dagelijkse gang van zaken in het klooster. Achter de kloostergebouwen ligt een uitgestrekte tuin waar groenten, fruit - ook met fruitbomen - en bloemen worden gekweekt voor eigen gebruik van de kloosterlingen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 187 14-02-2021 17:35

Herstel kerk

Na de oorlog wordt een plan gemaakt voor de noodzakelijke herstelwerkzaamheden aan het kerkgebouw. De voorgevel is aan een grondige opknapbeurt toe. De vele uitstekende torentjes, pinakels en wimbergen hebben altijd al veel onderhoud gevergd en nu wordt besloten de voorgevel te renoveren. Hiervoor wordt een ontwerp gemaakt door architect A. Rats. De vele pinakels verdwijnen en de muren tussen de steunberen worden zo ver opgehoogd, dat de wimbergen nu in het metselwerk zijn opgenomen. De steunberen worden vlak afgesloten. Het geheel lijkt nu meer op een trapgevel. De leien op het dak van het schip worden vervangen door dakpannen en in 1960 wordt het hoge vieringtorentje gesloopt, waarna er een open houten hekwerk voor in de plaats komt naar ontwerp van architect H. v.d. Vrede. De moderniseringen aan de buitenzijde zorgen er in eerste instantie voor, dat er voor de St.-Josephkerk geen plaats is op de landelijke Monumentenlijst.

Kerk van O.L.V. van Altijddurende Bijstand aan de Copernicuslaan in de wijk Boschveld - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Tussen 1950 en 1956 worden de glas-in-loodramen aan de noordkant van de kerk vervangen door ramen met afbeeldingen van de apostelen, naar ontwerp van A. van Bokhoven en Luc van Hoek.

Nieuwbouw in West

Na de oorlog ontstond er door de snelle ontvolking van de binnenstad een overschot aan kerkgebouwen. Daarom stelt het bisdom in 1953 voor, om kerk en klooster van de Redemptoristen naar West (nu de wijk Boschveld) te verplaatsen. De nieuwbouw aldaar zal bekostigd moeten worden uit de verkoopopbrengsten van de gebouwen uit de binnenstad. Als dit financieel niet haalbaar blijkt, wordt besloten om de kerk en het klooster in de binnenstad toch open te houden. De Redemptoristen A. van Moorsel en W. van der Drift

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 188 14-02-2021 17:35

nemen in 1954 het initiatief aan de Copernicuslaan een nieuwe parochiekerk te bouwen, die wordt toegewijd aan Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand. Eind 1956 wordt het nieuwe kerkgebouw, naar ontwerp van architect C. van Moorsel, in gebruik genomen.

Sluiting van kerk en klooster

Het besluit om kerk en klooster begin jaren '50 niet te verplaatsen uit de binnenstad, blijkt uitstel van executie. In 1970 verschijnt het rapport Kerkopbouw Binnenstad. Hierin wordt geadviseerd om de hele binnenstad en de wijk het Zand onder de parochie Binnenstad te laten vallen en op korte termijn twee parochiekerken (Sint-Pieter en Sint-Leonardus) te sluiten. Ook voor de Sint-Josephkerk is er geen toekomst meer omdat, volgens het rapport, 'door haar ligging in de onmiddellijke omgeving van de Sint- Jan aan deze kerk geen reële functie kan worden toebedeeld'. De Redemptoristen trachten sluiting te voorkomen door erop te wijzen 'dat zij wel degelijk hun plaats zien in een pluriform aanbod van zielzorg in de binnenstad'. Vele Bosschenaren komen in verzet tegen dit plan waarbij er meer dan honderd schriftelijke bezwaren en duizend handtekeningen worden verzameld om zo het tij te keren. De bisschop neemt de adviezen uit het rapport echter over en in overleg met het bestuur van de Congregatie der Redemptoristen wordt besloten kerk en klooster te sluiten. Op 25 juli 1971 wordt dit aan de kerkgangers meegedeeld. Nog geen maand later, op zondag 22 augustus, vindt de laatste Eucharistieviering in de Sint-Josephkerk plaats. Verontruste Bosschenaren wordt de verzekering gegeven 'dat als troost voor allen die onze kerk dierbaar zijn en voor hen die het gave neogotische interieur bewonderen een regeling getroffen zal worden om het kerkgebouw niet te slopen en het interieur ongeschonden te bewaren'.

Drie dagen eerder, op 19 augustus heeft de gemeenteraad een voorstel van B&W goedgekeurd tot aankoop van grond en gebouwen voor de som van 500.000 gulden. Op 1 september wordt ook het klooster verlaten door de overgebleven negen paters en vijf broeders Redemptoristen. Onder hen bevindt zich pater Lodders, die 43 jaar in Den Bosch werkzaam is geweest en oprichter was van de Volksbibliotheek aan de Nieuwstraat, die enige jaren eerder is opgegaan in de Openbare Bibliotheek.

Een onzekere toekomst

Het gemeentebestuur heeft snel en adequaat gehandeld, toen het de kans kreeg om het kloostercomplex en de kerk aan de Sint-Josephstraat te kopen, maar er zijn nog geen concrete plannen voor de bestemming van gebouwen en grond. Voor de duur van vijf jaar wordt met de bandenfabriek Michelin een overeenkomst gesloten om haar buitenlandse werknemers in het kloostergebouw te huisvesten in afwachting van een definitieve bestemming van het pand.

In 1975 komt de gemeente met een studie 'Bestemmingsplan Hinthamerdriehoek', waarin staat dat de kerk gesloopt moet worden om de ontwikkeling van het achterliggende gebied mogelijk te maken. 'De kerk is niet bijzonder fraai, het gebouw is inmiddels van binnen uitgekleed, het gebouw heeft hoge onderhoudskosten en de functiemogelijkheden zijn beperkt' zo argumenteert wethouder Wagemakers in die dagen. In de plannen van de gemeente moet ook het noviciaatsgebouw wijken, vanwege vermeende bouwvalligheid. Tevens maakt de gemeente bekend dat het gemeentearchief - dat nog Achter het Stadhuis gehuisvest is - onder te brengen in het klooster. Bij het afscheid van burgemeester Van de Ven in 1978 wordt de naam van het gebouw - dat dan inmiddels weer leeg staat -

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 189 14-02-2021 17:35

omgedoopt in het 'Burgemeester van de Venhuis'. Op 30 juli 1979, acht jaar na het vertrek van de paters, slaat het Brabants Dagblad alarm. Onder de kop 'Sint-Josephkerk in de vernieling' bericht de krant over de slechte staat waarin het gebouw van binnen verkeert. De inventaris blijkt grotendeels verdwenen te zijn. De paters hebben bedongen dat ze de inventaris mee mochten nemen uit vrees dat een en ander op een verkeerde plaats terecht zou komen. Hierover was tegen de gemeenteraad niets verteld toen deze in 1971 tot koop overging.

Lekkages aan het gebouw, veroorzaakt door diefstal van lood en zink aan het dak, hebben ervoor gezorgd dat de gestukadoorde gewelven op verschillende plaatsen zijn weggerot door vochtschimmel, terwijl ook de muurschilderingen behoorlijk zijn aangetast. Het gebouw verkeert van binnen in een staat van stof, vuil en puin, zo bericht de krant. De verontwaardiging in de stad is groot. Hoe is het mogelijk dat in acht jaar tijd een gebouw dat 'in prima staat was', is verworden tot een bouwval, rijp voor de sloop, zo vraagt men zich af. De S.O.S.-rommelmarkt die medio 1979 het pand betrekt, krijgt van de gemeente een z.g. 'sloopcontract' aangeboden. Dit houdt in dat men moet vertrekken op het moment dat de tijd van sloop zich aandient. De grote fracties in de gemeenteraad maken in de raadscommissie Openbare Werken bekend 'geen toekomst te zien voor het kerkgebouw'.

Naspeuring brengt aan het licht dat een deel van de inventaris van de kerk is ondergebracht in de H. Hartkerk en de H. Gerardus Majellakerk in Oss, terwijl de banken naar een kerk in Duitsland zijn overgebracht. Ook met het kloostergebouw, dat bestemd is als nieuw onderkomen van het Stadsarchief, gaat het mis. In het leegstaande gebouw is sinds oktober 1981 het Inloophuis ondergebracht, maar in maart 1982 breekt er brand uit in het voorgebouw. De zolder en de tweede etage branden geheel uit. Ook het kerkgebouw wordt ernstig aangetast en loopt rook- en waterschade op. Twee jaar later, in 1984 moet de brandweer wederom uitrukken om een binnenbrand in het kerkgebouw te blussen. Het interieur is nu helemaal zwartgeblakerd. Een werkgroep, die zich in opdracht van de gemeente, bezig houdt met een mogelijke bestemming van de kerk bericht in 1983 dat de mogelijkheden om het gebouw een nieuwe functie te geven minimaal zijn.

Restauratie van het gebouw wordt begroot op minimaal drie miljoen, terwijl er van het Rijk geen subsidie te verwachten valt. Een jaar later, in 1984, gloort er weer hoop voor het kloostergebouw. De plannen om er het Stadsarchief in onder te brengen zijn van de baan, maar het gebouw zal casco worden gerestaureerd, waarna 55 huurders de ontstane wooneenheden zelf kunnen opknappen. Het aangrenzende noviciaat behoudt in deze plannen, zijn woonfunctie. De achterliggende tuin zal openbaar gemaakt worden.

Sint-Josephkerk verder als Orangerie

Nadat het kerkgebouw in 1984 tot rijksmonument is verheven en sloopplannen definitief van de baan zijn, wordt het beheer van het gebouw door de gemeente overgedragen aan de Hertog Hendrikstichting die zorgt voor een 'casco-restauratie'. Aanvankelijk lijkt het erop dat deze stichting het Keramisch werkcentrum als nieuwe gebruiker heeft gevonden. Dit plan gaat niet door omdat hiervoor het gebouw in twee verdiepingen verdeeld moet worden waarbij het gotisch gewelf aangetast zou worden. Dit plan kan geen genade vinden in de ogen van Monumentenzorg. In september 1990 draagt de stichting het gebouw voor een gulden over aan ondernemer Jan-Karel Konings, die plannen heeft om in het kerkgebouw zijn bloemsierkunstbedrijf 'de Orangerie' te vestigen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 190 14-02-2021 17:35

Daarnaast is er in de plannen van deze ondernemer plaats voor horeca, kantoren en expositieruimte. Het zwaar aangetaste interieur zal worden geconserveerd en opgeknapt en de kerk krijgt nieuwe zwart marmeren tegels met vloerverwarming. De ruimtelijke beleving van het kerkgebouw blijft daarbij intact. De kosten hiervan zijn geraamd op zo'n een miljoen gulden. Op 5 september 1991 herrijst de Sint- Josephkerk als Orangerie, als een feniks uit zijn as, als deze haar deuren officieel opent onder grote belangstelling van de media. Interieur en exterieur van het gebouw zijn sober gerestaureerd. De nieuwe bestemming betekent een doorbraak in de herbestemming van kerken. Geen sloop, verbouwing tot tapijthal of het opdelen van de ruimte in wooneenheden, maar een herbestemming waarbij de beleving van het kerkgebouw intact is gebleven

Interieur Orangerie 2003 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Hoewel velen hun goedkeuring geven aan de herbestemming van de Sint-Josephkerk en blij zijn dat dit gebouw, als weerspiegeling van het katholieke verleden van de stad, behouden is gebleven, zijn er ook die er minder gelukkig mee zijn. Het bisdom is van mening dat de Orangerie 'een pijnlijk voorbeeld is van een verkeerde afloop van herbestemming'. Liever had het bisdom gezien dat het gebouw was afgebroken, nadat het aan de kerkelijke eredienst was onttrokken.

Theo Hoogbergen verwoordde het eens zo: 'Kerkgebouwen horen tot het cultureel erfgoed van onze stad. Opgebouwd met geld van onze gelovige voorouders, vertegenwoordigen ze een grote historische en emotionele waarde die hoger reikt dan de visie van het bisdom. Kerkgebouwen rijzen immers boven de huizen uit en houden ons daarmee een hoger doel voor ogen. Ook historisch gezien zijn kerken altijd meer geweest dan alleen gebouwen voor liturgieviering. Het zijn plaatsen van inspiratie, ontmoeting, rechtspraak, begraven, toneel en muziek. In en rond een kerk hebben zich altijd sociale functies vermengd. De vele evenementen die er nu plaats vinden, versterken de sacrale sfeer van het gebouw, waarbij velen zich geraakt weten'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 191 14-02-2021 17:35

Bronnen en literatuur:

- ***Dr. B.C.J.M. van den Eerenbeemt C.Ss.R.*** *Den Bosch en de Redemptoristen* *BOSCHBOOMBLADEREN / 10 - APRIL 1972*
- ***C.J. Gudde*** *'Vier eeuwen Geschiedenis van het garnizoen 's-Hertogenbosch'* - *'S-HERTOGENBOSCH, 1958*
- ***Th. Hoogbergen e.a.*** *'De Muntel, een nieuw Land van belofte'* - *2001*
- ***Th. Hoogbergen*** *Bossche Omroep* - *24-12-2006*
- ***J. van Laarhoven e.a.*** *'Naar Gothieken Kunstzin'* - *MUSEUMCATALOGUS 1979*
- ***Dr. H. Mulders C.Ss.R.*** *'Bijdragen tot de Geschiedenis van de Nederlandse provincie der Redemptoristen'* - *JRG. VII 1955: DE VESTIGING VAN DE REDEMPTORISTEN IN DEN BOSCH*
- ***J.P. Margry*** *'Bedevaartplaatsen in Nederland' dl 2 Noord-Brabant* - *1998*
- ***Dr. J. Peijnenburg*** *'Joannes Zwijsen, bisschop'* - *UITG. STICHTING ZUIDELIJK HISTORISCH CONTACT TILBURG 1996*
- ***H. Pijfers e.a.*** *'Memoriale'* - *ZWOLLE 1996*
- ***H. Rosenberg*** *'19e -eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland'* - *1975*
- ***L. Schutjes*** *'Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch' deel IV* - *SINT-MICHIELSGESTEL, 1873*
- ***Ottie Thiers*** *'Devotie tot de O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand'*
- ***Bisdomblad*** - *JAN. 2003*
- ***Brabants Dagblad*** - *27-7-'71;21-8-'71; 23-8-'71; 3-8-'75; 3-9-'75; SEPT. 77; 14-3-'79; 30-7-'79; 2-8-'79; 22-11-'80; 23-10-'81; MAART '82; 4-8-'83; 21-8-'84; 20-1-'89; SEPT.'80; AUG.'81; 7-9-'91; JULI '96. WONINGBOUWVERENIGING 'EIGEN BEZIT', BRABANTS DAGBLAD: 12-7-2003*
- ***Volkskrant*** - *31-9-1991*
- ***www.bossche-encyclopedie.nl***

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 192 14-02-2021 17:35

8 | Congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Fraters van Tilburg

1862 - 2004

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 193 14-02-2021 17:36

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 194 14-02-2021 17:36

8 | Congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid; Fraters van Tilburg
1862 - 2004.

TOINE JANSSEN

Organisatie van het onderwijs in de 19e eeuw

In 1806 werd de onderwijswet Van der Palm - Van der Ende van kracht, waarvan de uitgangspunten waren:

'De oprichting van scholen is voorbehouden aan de staat en het onderwijs dient neutraal te zijn op godsdienstig gebied. Wel zullen de lokalen van de openbare school een uur per dag ter beschikking van de geestelijken worden gesteld, om de jeugd in godsdienstige zaken te onderwijzen'.

Deze wet betrof alle onderwijsinrichtingen, behalve het zgn. 'huisonderwijs'.
De onderwijzers, die werkzaam waren op openbare scholen, dienden een officieel examen af te leggen voor een departementale commissie, die grotendeels bestond uit predikanten. De wet onderscheidde vier rangen, waarin de mate van bevoegdheid van het onderwijzend personeel werd uitgedrukt. Daarnaast werden de scholen ingedeeld in drie klassen. In de scholen van de eerste klasse diende het personeel de eerste of tweede rang te bezitten. Voor scholen van de tweede klasse was de derde rang voldoende. Voor scholen van de derde klasse - veelal armenscholen - kon volstaan worden met de vierde rang. Op scholen mocht uitsluitend gebruik gemaakt worden van een verplichte boekenlijst. De belangrijkste leverancier hiervoor was de 'Maatschappij tot Nut van het Algemeen'. Vanuit katholiek oogpunt waren deze boekjes doordrongen van 'rationalistisch protestantisme en antipapisme'. Het toezicht op het onderwijs werd uitgeoefend door 'schoolopzieners', die hoofdzakelijk protestant waren.

Ondanks dat de openbare scholen voor iedereen toegankelijk waren - armen hoefden geen schoolgeld te betalen - gingen vooral de armen en minvermogenden vaak niet naar school en bleef het analfabetisme vooral in de zuidelijke provincies - waar vanouds een wantrouwen heerste jegens de protestantse overheid - groot. Bovendien was de armoede in Brabant zo groot, dat kinderen al jong werden ingezet in het gezin of in de fabrieks- en huisindustrie. Op het platteland werkten ze al vroeg mee in de landbouw.
De schoolmeesters werden in het algemeen slecht betaald voor de lange schooldagen en de hoeveelheid werk en zorg die zij kregen toebedeeld, waardoor er weinig ambitie was om in het onderwijs werkzaam te zijn. Er was een tekort aan leerkrachten. De klaslokalen waren vaak te klein, ondoelmatig - er was te weinig licht en ventilatie - en overbevolkt, waardoor vooral 's winters de toestand onhoudbaar was.

In de 20er jaren van de 19e eeuw groeide het protest tegen de 'neutrale' scholen in het zuiden, vooral vanuit katholieke hoek. Door katholieke voormannen werd gepleit voor de vrije inrichting van het onderwijs en tegen de staatsbemoeienis in het onderwijs. Ondanks heftige protesten tegen de heersende inrichting van het onderwijs, veranderde er niet veel. Het had helaas wel tot gevolg dat steeds minder kinderen door hun ouders naar school werden gestuurd. Pas toen liberalen, orthodoxe protestanten en katholieken zich verenigden om de vrijheid van onderwijs te bewerkstellingen werd de Onderwijswet van 1806 aangepast in 1857.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 195 14-02-2021 17:36

Oprichting Congregatie Zusters van Tilburg

In diverse plaatsen in Zuid-Nederland namen in de eerste helft van de 19e eeuw pastoors het initiatief om congregaties van vrouwen op te richten met een onderwijs- of verpleegtaak, vooral bedoeld voor de minder bedeelden. Het succes van dergelijke initiatieven werkte aanstekelijk voor andere pastoors, zodat het aantal congregaties in die tijd als paddenstoelen uit de grond schoten. Het betekende een eerste stap in het emancipatieproces van het veelal verarmde katholieke bevolkingsdeel. Opmerkelijk is wel dat vanaf het begin het bijzonder onderwijs aan jongens en meisjes gescheiden werd. Dit zou tot in de zestiger jaren van de 20e eeuw, de standaard blijven in het katholiek onderwijs. In 1832 stichtte pastoor J. Zwijsen van de parochie het Heike in Tilburg een 'bijzondere' school voor arme meisjes in zijn parochie. Op deze school werden vakken als godsdienstonderwijs en vrouwelijke handwerken gegeven om er zo deugdzame huismoeders van te maken. Hij was hierdoor aangezet door zijn bekommernis met de 'vele arme kinderen, welke hier geheel verlaten zijn'. Via zijn invloedrijke relaties kreeg hij al snel toestemming om op zijn school ook onderwijs te geven. Dit werd gegeven door enkele zusters, die daarvoor uit Engelen waren overgekomen. Hieruit ontstond de Congregatie van de Zusters van Liefde, van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid (SCCM) te Tilburg.

Oprichting Congregatie Fraters van Tilburg

Gesterkt door het succes van zijn bijzondere school voor meisjes streefde pastoor J. Zwijsen naar de oprichting van een armenschool voor jongens. Directe aanleiding was het verzoek van de Zusters aan pastoor Zwijsen, om een oplossing te vinden voor de opgroeiende weesjongens, die intussen de leeftijd van 14 à 15 jaar hadden bereikt en over wie de zusters zich beklaagden. 'De jongens zouden aan de leiding van mannen moeten worden toevertrouwd'. In het Moederhuis was een zuster komen te overlijden die een aanzienlijke erfenis achterliet. Zwijsen wist Moeder Overste over te halen om de erfenis ter beschikking te stellen voor de oprichting van het Fraterhuis, in ruil waarvoor de zusters verlost zouden worden van de weesjongens. Hierna ging Zwijsen op zoek naar geschikte kandidaat-fraters, die bij de Trappisten in de leer werden gedaan. Op 25 augustus 1844 vertrok de eerste kandidaat naar het klooster van de Trappisten. Deze datum wordt als de startdatum beschouwd van de nieuwe congregatie.

Omdat Zwijsen van plan was om niet alleen broeders, maar ook priesters tot zijn Congregatie te laten toetreden, koos hij voor de naam 'fraters', verwijzend naar de middeleeuwse kloosterlingen, de 'Fraters van het Gemene Leven', die ook uit leken en priesters had bestaan. Voor de fraters werd een Constitutie (leefregel) opgesteld, die op 15 september 1845 werd afgekondigd, bij de ingebruikname van het moederhuis van de fraters in Tilburg. Hierin werd als doel gesteld:

'de leden te vervolmaken, te heiligen en de medemens nuttig te zijn. De leden zullen geloften van armoede, van zuiverheid en gehoorzaamheid doen en bovendien de gelofte van zich te zullen toewijden aan het welzijn van de medemens, zoals het (bisschoppelijk) gezag het hen oplegt. Daarbij stellen de leden zich onder bescherming van de H. Maagd Maria, Moeder van Barmhartigheid en de H. Vincentius, weldoener der mensheid.'

Frater Franciscus de Beer (pr.) werd aangesteld als de eerste Superior (Overste), naar het voorbeeld van de Fraters van het Gemene Leven, van het nieuwe Fraterhuis. In 1854 was de Congregatie in het bezit van een eigen opleiding voor frater-onderwijzers en

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 196 14-02-2021 17:36

een eigen seminarie voor priesters. Dit seminarie was niet zo'n groot succes. De laatste cursus voor priesters startte in 1865. In totaal hebben de vier cursussen de congregatie acht priesters geleverd, waarvan twee kort na hun wijding stierven. Om de Congregatie een inkomstenbron te verschaffen en om te zorgen dat er op de scholen van de zusters en fraters 'katholieke' leerboeken gebruikt zouden worden, werd er in 1846 een drukkerij opgericht ten behoeve van het weeshuis. (Drukkerij van het R.-K. Jongensweeshuis, de voorloper van Uitgeverij Zwijsen). In augustus 1850 startte Zwijsen, na de nodige aanloopproblemen, in zijn Tilburgse parochie 't Heike 'een bijzondere school der 1e klasse voor het gratis geven van onderwijs aan 'jongens van arme en behoeftige ouders'.

Gebrandschilderd raam met wapen van de congregatie in het fraterhuis Papenhulst - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Ruwenberg

In oktober 1851 overleed de apostolisch vicaris van het bisdom van Den Bosch, Mgr. Den Dubbelden op kasteel Ruwenberg te Sint-Michielsgestel. Mgr. Joannes Zwijsen volgde hem in die functie op, maar bleef nog enkele jaren woonachtig op zijn Tilburgse pastorie, alvorens hij in 1854 'Huize Gerra' betrok, een landhuis gelegen aan de weg tussen Tilburg en Den Bosch, in de gemeente Haaren. Pas op 7 november 1864 verhuisde Mgr. Zwijsen naar het bisschoppelijk paleis aan de Parade 9 in 's-Hertogenbosch. Voor de Ruwenberg had Mgr. Zwijsen andere plannen. Vanwege de ligging van de Ruwenberg in de nabijheid van het klein seminarie, vestigde hij daar een voorbereidende school voor het seminarie en een opvoedingsinstituut voor jongens uit de betere stand. De Fraters van Tilburg zouden daar de leiding krijgen. Het kasteel bleek bij nader inzien minder geschikt om huisvesting te bieden aan fraters en kinderen en daarom werd er bij het kasteel een nieuw onderkomen neergezet. Een jaar later, in 1852, kwamen de eerste jongens. Zoals in die tijd gebruikelijk in de 'betere standen', werd er Frans gesproken op het Instituut. Vanaf het begin was de oprichting van het Instituut Ruwenberg in Sint-Michielsgestel een groot succes. In navolging van de Zusters van Tilburg, vestigden de Fraters zich al voor 1860 in Maaseik en Grave, waar zij een doofstommeninstituut voor jongens en een blindeninstituut voor jongens oprichtten.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 197 14-02-2021 17:36

Petronella Coppens - COLLECTIE CONGREGATIE FRATERS O.L.V. MOEDER VAN BARMHARTIGHEID

Fraters vestigen zich in 's-Hertogenbosch

Petronella Coppens ('s-Hertogenbosch 1790 - 1878) heeft in haar leven vele initiatieven genomen om 'liefdewerken' te verrichten. Zij meldde zich bij de 'Zusters van Pastoor Heeren' (Zusters van de Choorstraat), om zich te wijden aan de ziekenverpleging. Als voorwaarde stelde ze, dat ze haar vader aan huis mocht verzorgen, als die ziek zou worden. Omdat dit tot de taken van de zusters behoorde, ging men met deze voorwaarde akkoord. Na enige tijd werd de verpleging aan huis echter verboden voor de zusters, waarna Petronella de Congregatie verliet. Zij richtte in 1830, uit eigen middelen, een kleine armenschool op. Enkele jaren later liet zij aan de Torenstraat een groot huis bouwen, verdeeld in schoolvertrekken, kamers voor liefdadige verenigingen en een kleine kapel. Toen zij op leeftijd kwam, wilde zij haar huis en enige fondsen overdoen aan de Zusters van Tilburg, zodat deze de armenschool zouden voortzetten, een gasthuis zouden inrichten en zieken aan huis zouden gaan verplegen. Dit plan kon niet de goedkeuring wegdragen van Mgr. J. Zwijsen. De Zusters van Tilburg deden niet aan ziekenverpleging aan huis. Bovendien hadden 'de Zusters van de Choorstraat' het onderwijs aan meisjes prima georganiseerd in de stad. Maar voor jongens was er niets De in Den Bosch wonende oud-minister van Eredienst Mr. J.B. van Son, wist Petronella Coppens over te halen haar huis en haar fondsen aan te bieden aan Mgr. J. Zwijsen, met het verzoek er fraters te huisvesten. Wel onder voorwaarde, dat zij als schenkster in een gedeelte van het benedenhuis mocht blijven wonen. De dagschool voor meisjes werd overgedragen aan de Zusters van de Choorstraat. De katholieke jongensscholen werden bekostigd uit schoolgeld dat de ouders betaalden. Zoals eerder gemeld, werd er vanuit de overheid geen geld uitgegeven aan het bijzonder onderwijs.

Bisschoppelijk Mandement van 1868

Een belangrijke impuls voor het katholiek onderwijs, zoals door de fraters gegeven, was het Bisschoppelijk Mandement, een herderlijk schrijven van de Nederlandse bisschoppen van 23 juni 1868. In dit schrijven werd de katholieke leer over het onderwijs uiteengezet. Het maakte historisch gezien, deel uit van de schoolstrijd. De bisschoppen stelden in het stuk *'dat onderwijs in een openbare neutrale school hooguit een droeve noodzakelijkheid kan zijn'.* De bisschoppen braken een lans voor onderwijs, dat niet alleen de katholieke godsdienst respecteert, maar deze ook onderricht. In het mandement namen de bisschoppen stelling, tegen het principe van openbaar onderwijs, zoals dat door liberalen gehuldigd werd. Het gevolg was, dat de liberalen meer contact gingen zoeken met de confessionele politici aan protestantse zijde, om zich gezamenlijk tegen dit katholieke streven te keren. Binnen de katholieke gemeenschap betekende het mandement uiteindelijk, het einde van de liberaal-katholieken: volksvertegenwoordigers - toen nog op eigen titel - die van geloofsovertuiging katholiek waren, maar er op sociaal-maatschappelijk terrein, liberale denkbeelden op na hielden.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 198 14-02-2021 17:36

Schoolstrijd

De schoolstrijd, die duurde van het midden van de 19e eeuw tot 1917, leidde uiteindelijk tot een stelsel van onderwijsvoorzieningen, waarbij er onderscheid werd gemaakt tussen openbare en bijzondere scholen. De openbare scholen vielen onder verantwoordelijkheid van het openbaar bestuur (gemeenten en rijk). De bijzondere scholen vielen onder verantwoordelijkheid van uit particulieren bestaande schoolbesturen. Ouders of (godsdienstige) verenigen waren vrij om scholen naar eigen inzicht op te richten. In financiële zin werden deze scholen gelijk gesteld met openbare scholen. Deze financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs kwam in 1917 tot stand en kreeg gestalte in de Wet op het Lager Onderwijs van 1920. Tussen 1888 en 1917 was het vraagstuk van de financiering van het bijzonder onderwijs een belangrijk politiek thema in Nederland. De Schoolstrijd scheidde confessionele partijen, zoals de katholieke Algemene Bond en de protestantse Anti Revolutionaire Partij en Christelijk Historische Unie enerzijds en seculiere partijen (met name liberalen) anderzijds. De confessionele partijen waren voor gelijkstelling van het bijzonder onderwijs, de seculiere partijen waren tegen. Na een langdurige politieke en maatschappelijke strijd werd uiteindelijk in 1917, met instemming van alle grote politieke stromingen in Nederland, de financiële gelijkstelling afgesproken. In artikel 23 van de Grondwet is deze gelijkstelling vastgelegd. De financiële gelijkstelling betekende dat bijzondere scholen in gelijke mate aanspraak konden maken op overheidssubsidie als openbare scholen.

Beeld Sedes Sapientiae, Maria, Zetel der Wijsheid v.m. Bisschoppelijke Kweekschool Sint-Josephstraat
COLLECTIE TOINE JANSSEN

Fraterhuizen in 's-Hertogenbosch.

Fraterhuis 'de Zoete Moeder' aan de Torenstraat 11 - 13

Op 7 juli 1862, op de feestdag van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, vertrokken drie fraters vanuit Huize Ruwenberg per koets naar Den Bosch om daar een nieuwe Stichting te beginnen. Het fraterhuis aan de Torenstraat werd toegewijd aan 'de Zoete Moeder', een verwijzing naar het middeleeuwse beeld van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, een mirakelbeeld, dat na een afwezigheid van meer dan twee eeuwen, in 1853 weer in de kathedraal was teruggekeerd. Het huis aan de Torenstraat was het eerste huis van de fraters in Den Bosch. Alle in 's-Hertogenbosch aanwezige fraters, die werkzaam waren aan de diverse parochiescholen, vonden daar huisvesting. De fraters kregen het huis 'Den Missaal' in de Torenstraat geschonken door mejuffrouw Petronella Coppens, op voorwaarde, dat ze er mocht blijven wonen. Aanvankelijk brachten de fraters de jongensschool onder in een van de spreekkamers. Toen de congregatie in het bezit kwam van belendende huizen liet frater Antonius het geheel in 1867 en in 1875 verbouwen tot een meer bruikbaar pand voor de huisvesting van een school. Bij het overlijden van Mgr. J. Zwijsen - de stichter van de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 199 14-02-2021 17:36

Congregatie - in 1877 telde het fraterhuis aan de Torenstraat 24 fraters. Zij waren belast met de leiding van 5 scholen met bijna 900 leerlingen en een Kweekschool voor onderwijzers, die toen 22 leerlingen telde. In 1884 waren er 25 fraters werkzaam, die de onderwijszorg droegen voor 1065 leerlingen. In 's-Hertogenbosch heeft de congregatie van de fraters zich op velerlei terreinen snel ontplooid. In Tilburg verliep deze ontwikkeling veel langzamer.

In 1908 bood het pand huisvesting aan 40 fraters. Aangezien het huis in de Torenstraat te klein werd verhuisden de fraters in 1928 naar een nieuw huis aan de Papenhulst. De oude panden kregen een woon- en horecafunctie. Daarbij is het inwendige met fragmenten van een overwelfde kapel geheel uitgebroken. Een in 1969 afgebroken gebouw aan de linkerzijde, had een trapgevel en spitsboogramen. Het was via een poortje verbonden met het hoofdgebouw.

Links naast de kapel van de Bisschoppelijke kweekschool aan de Sint-Josephstraat vestigden zich op 7 november 1895 de fraters die verbonden waren aan deze school. Bezuinigingen in het ontwerp zorgden, vanaf het begin, voor veel gebreken aan het gebouw. Vanwege de krappe behuizing van de fraters aan de Torenstraat werden hier ook fraters die werkzaam waren op de parochiescholen van Sint-Jacob en Sint-Pieter gehuisvest. In 1941 woonden in de Sint Josephstraat 25 fraters. Na de fusie en verhuizing van de Katholieke Pedagogische Academie in 1980, werd de communiteit in 1980 opgeheven. In 1983 werden school, klooster en kapel gesloopt en vervangen door woningen.

Fraterhuis de Zoete Moeder aan de Papenhulst
COLLECTIE TON VOGEL

Fraterhuis 'de Zoete Moeder' aan de Papenhulst 4.

Een van de eerste taken, die het nieuwe Centraal Schoolbureau - de Sint Jan Stichting - in 1912 op zich nam, was een inspanningsverplichting om te komen tot nieuwe huisvesting voor de fraters. Hiervoor had men het oog laten vallen op een terrein van de Zusters Karmelietessen aan de Papenhulst. De plannen voor nieuwbouw hadden echter nog een lange weg te gaan. In 1923 werd er een prijsvraag voor het nieuwe fraterhuis uitgeschreven, die leidde tot de aanwijzing van architect Jos Duynstee uit Den Haag. Architect Hendrik Willem Valk, met wie al eerder contact was gelegd over de nieuwbouwplannen, viel hiermee af tot zijn grote teleurstelling. Het ontwerp van Valk werd door Duynstee onveranderd overgenomen. Pas op 1 februari 1928 werd de eerste steen voor het nieuwe fraterhuis aan de Papenhulst gelegd. Op 16 januari 1929 werd het fraterhuis aan de Torenstraat verlaten en betrokken 47 fraters het nieuwe Huis aan de Papenhulst. Met de verhuizing van de fraters, werd ook de naam van het oude fraterhuis meegenomen. Het nieuwe Huis werd toegewijd aan 'de Zoete Moeder'.

← *Fraterhuis aan de Torenstraat* - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 201 14-02-2021 17:36

Achter het nieuwe huis lag een ruime tuin, die reikte tot aan de Binnendieze, die er achter langs stroomt. De tuin werd onderhouden door de fraters zelf. Het orgel voor de nieuwe kapel werd meegenomen uit de kapel aan de Torenstraat. Het was afkomstig van het oksaal van de Sint-Jan en werd oorspronkelijk gebouwd in 1616. Volgens de kronieken gaf Mgr. J. Zwijsen dit orgel, bij de verwijdering van het oksaal uit de Sint-Jan in 1867, aan de fraters. De communiteit van de fraters aan de Papenhulst is in 1987 opgeheven. Het gebouw is sindsdien in gebruik als seminarie 'Sint-Janscentrum' van het bisdom van 's-Hertogenbosch.

Kapel Fraterhuis Sonniusstraat, ca. 1947
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0078810

Fraterhuis 'H. Leonardus van Veghel', martelaar van het H. Sacrament, aan de Sonniusstraat 3.

Pastoor Schoenmakers van de parochie H. Sacrament op de Vliert wilde in zijn parochie naast de vestiging van twee lagere scholen, geleid door de Fraters van Tilburg, ook de vestiging van een fraterhuis in zijn parochie. Aanvankelijk betrokken de fraters van de nieuwe scholen in zijn parochie op 2 oktober 1937 drie woningen in een blok aan de Antoon Derkinderenlaan. Naar ontwerp van de Tilburgse architect C. Panis werd naast de kerk aan de Sonniusstraat het nieuwe fraterhuis gebouwd. Op 30 september 1939 verhuisden de fraters, die werkzaam waren op de Vliert, naar dit nieuwe fraterhuis. Op 5 november van dat jaar werd het officieel in gebruik genomen. Het nieuwe huis was berekend op de huisvesting van 35 personen. In 1941 woonden er 25 fraters. Op 1 september 2004 verhuisden de laatste negen fraters vanuit dit huis naar Tilburg en kwam er na 142 jaar een eind aan hun verblijf in 's-Hertogenbosch. Het gebouw is nog steeds eigendom van de fraters, maar is sinds 2005 in gebruik door de stichting Exodus, die jonge delinquenten begeleidt.

Parochiescholen, waar de fraters werkzaam waren

Verhouding fraters en leken-onderwijzers

Van het begin af aan waren op genoemde fraterscholen ook katholieke leken-onderwijzers werkzaam, die merendeels hun opleiding hadden genoten op de katholieke kweekschool en later op de Bisschoppelijke Kweekschool. Het aantal fraters, dat op een fraterschool werkzaam was - met aan het hoofd van de school altijd een frater - was afhankelijk van de vraag vanuit de parochies en het aanbod van beschikbare fraters. Hoewel de verstandhouding tussen lekenleerkrachten en fraters meestal goed was, wilden ook lekenleerkrachten graag bewijzen dat ze in staat waren een r.-k. school zelfstandig te kunnen leiden. Aan de r.-k. lagere scholen van de stad, maakten zij geen kans om tot hoofd van zo'n school te worden benoemd. Bij de oprichting van r.-k. jongensscholen in de parochies van de H. Antonius (aan de Gelderse Dam van 1921 - 1929; heropgericht aan de Jan Schöfferlaan, 1932) en de parochie H.H. Antonius en Barbara (Graafseweg, 1929) werd het lager onderwijs bewust aan lekenleerkrachten gegund. De fraters bleven daar 'buitenspel'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 202 14-02-2021 17:36

Indeling van leerlingen op scholen op grond van de maatschappelijke status van ouders

Zoals gebruikelijk in de 19e eeuw werden de leerlingen op scholen toegelaten op grond van de maatschappelijke status van hun ouders. Er werden drie schoolsoorten onderscheiden.

- **Scholen van de 1e klasse ofwel Burgerscholen genoemd.**

Ouders moesten voor hun kinderen schoolgeld betalen (in 1873 b.v. 12 gulden per jaar). Bovendien werden de leerlingen voorbereid op vervolgonderwijs. De vakken waarin de kinderen werden onderwezen waren spellen, lezen, schrijven, rekenen, de beginselen van algebra en meetkunde, de grondbeginselen van de Nederlandse taal, het stelsel van munten, maten en gewichten, vaderlandse en algemene geschiedenis en aardrijkskunde. Godsdienstonderricht op basis van het r.-k. geloof vormde hierbij een logische aanvulling. Genoemde vakken werden ook gegeven op de scholen van de andere klassen.

- **Scholen van de 2e klasse ofwel Tussenscholen genoemd.**

Bedoeld voor leerlingen waarvan de ouders tot de 'lagere middenstand' behoorden. Ouders moesten voor hun kinderen schoolgeld betalen. Voor een kind werd 30 cent per twee weken gerekend. De bedragen werden per week, kwartaal of per jaar betaald. Bij alle scholen was het regel dat er korting werd gegeven als er meer kinderen uit een gezin naar dezelfde school gingen. Deze vorm van onderwijs werd als eindonderwijs beschouwd. In de praktijk leerden de meeste leerlingen vervolgens een beroep.

Enkele uitgaven van het R.-K. Jongensweeshuis te Tilburg, leermiddelen t.b.v. het Lager Onderwijs
COLLECTIE TOINE JANSSEN

Armenscholen.

Onderwijs op de Armenschool was kosteloos, maar er moest wel betaald worden voor schrijfbehoeften, schoolboeken en verdere benodigdheden. Het armenbestuur van de diverse parochies moest voor deze leerlingen een vergoeding betalen aan de fraters. Kinderen waren toelaatbaar vanaf zeven jaar en moesten de school verlaten als zij veertien jaar werden. Tot de Armenschool werden alleen kinderen toegelaten van ouders die 'geheel onvermogend' waren. Kinderen van ambtenaren waren niet toelaatbaar. Ook als ouders belasting betaalden of een vast inkomen hadden van zes gulden per week, kwamen hun kinderen niet in aanmerking voor kosteloos onderwijs.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 203 14-02-2021 17:36

Binnenstad

Parochie Sint-Jan

In 1865 startten de fraters verderop in de Torenstraat een burgerschool toegewijd aan Sint-Aloysius. In 1911 werd aan de lagere school Sint-Aloysius, de Sint-Aloysius Mulo (met handelsklassen) verbonden. De nieuwbouw voor beide scholen in de Sint-Josephstraat kwam in 1912 gereed. De jongensschool Sint-Aloysius in de Sint-Josephstraat bleef bestaan tot 1967. Op 19 juli 1862 werden de eerste negentien jongens aangenomen op de Sint-Jansschool (Tussenschool) in de Torenstraat. In 1912 verhuisde deze school naar de lokalen aan de Predikherenpoort, waar voorheen de burgerschool Sint-Aloysius was gevestigd. De school werd in 1937 opgeheven. In mei 1872 werd in de Verwersstraat de Sint-Josephschool geopend met 55 leerlingen, bedoeld voor de kinderen van de kleine burgerstand, een zgn. tussenschool. Na opheffing van de 'tussenschool' werd in 1920 de Sint-Josephschool aan de Verwersstraat parochieschool van de parochie Sint-Jan. In 1951 werd deze omgezet in een r.-k. jongensschool voor VGLO (Voortgezet Gewoon Lager Onderwijs). De VGLO-school aan de Verwersstraat verhuisde later naar de Sint-Josephstraat als r.-k. Centrale school voor VGLO. In 1962 had deze school 160 leerlingen. In 1968 werd deze schoolvorm, door de veranderingen in de Mammoetwet, omgezet in de IVO-mavo. In 1959 werd in de parochie Sint-Jan een tweede r.-k. jongensschool Sint-Aloysius opgericht in de nieuwbouwwijk Zuid aan de Adriaan Willaertstraat. Deze school werd in 1960 geopend. In 1974 ging de Onze Lieve Vrouweschool erin op. In 1981 verhuisde de Sint-Aloysiusschool naar de Liviusstraat 4. Vanaf 2000 heet de school 'Het Bossche Broek' (locatie Zuid).

De lagere school Sint-Aloysius en de Sint-Aloysius Mulo aan de Sint-Josephstraat - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Aan de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch

In het jaar 1887 waren de fraters van Tilburg 25 jaar werkzaam in 's-Hertogenbosch. Ter gelegenheid van dat jubileum schreef frater Calasanctius Seroen, de organist van de fraterschool in de Torenstraat, het lied: 'Aan de Zoete Lieve Vrouwe'. Als melodie koos hij voor een compositie van Fredrich Silcher: 'Drauss is alles so prachtig'. Het lied werd voor het eerst gezongen bij de plechtige viering van het zilveren jubileum van de fraters in de Sint-Jan in juli 1887, door de ruim 1300 leerlingen van de Bossche fraterscholen, die in

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 204 14-02-2021 17:36

processie met vaandels en banieren naar de Sint-Jan waren opgetrokken. In 1892 werd de tekst van het lied aangepast bij de bisschopswijding van Mgr. W. van der Ven door frater Arsenius Lommers. Dit lied wordt sinds die tijd beschouwd als het 'Volkslied ter ere van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch'. Dat er tot driemaal toe gezongen wordt over 'kinderen', die de Zoete Lieve Vrouw eren, doet niets af aan de populariteit van het lied. Vanaf 1932 tot 1967 werd het beeld van de Zoete Lieve Vrouw van 's-Hertogenbosch, tijdens de Plechtige Omgang door de Bossche straten gedragen door de fraters van Tilburg. Op alle Bossche fraterscholen bevond zich de beeltenis van de Zoete Lieve Vrouw, als teken dat de Zoete Lieve Vrouw de 'schutspatrones' was van de fraters.

Parochie Sint-Jacob

Op 12 september 1870 had de inzegening plaats van de armenschool van de parochie Sint-Jacob 'Achter den Doove'. Pastoor Kemps was daarvan de oprichter en frater Wilhelmus Becx werd met de leiding belast. Deze parochieschool begon met 42 leerlingen. In 1894 werd de Sint-Jacobschool uitgebreid. In 1965 werd op deze school nog door fraters lesgegeven. Pastoor C. Prinsen opende op 3 november 1909 de nieuwe Sint-Jacobschool - als tussen-school - 'op de Kanaal'. De school bleef tot 1956 aan de Zuid-Willemsvaart voortbestaan onder leiding van de fraters. In 1956 werd de 'nieuwe' Sint-Jacobschool aan de Jacob van Maerlantstraat geopend. In 1962 was zij de grootste fraterschool van de stad met ca. 450 leerlingen. Naast het aanbod van leerlingen uit de binnenstad, de Indische buurt en de wijk Eikendonk, trok de school veel aanwas van leerlingen uit de nieuwbouwwijken Zuid II en de Aawijk. In 1966 verlieten de fraters de Sint-Jacobschool. Vanaf 1981 werd deze Sint-Jacobschool afgebouwd: er werden geen nieuwe leerlingen meer aangenomen en ze bloedde dood. Het oude schoolgebouw aan de Zuid-Willemsvaart werd na 1956 bestemd als parochiehuis. Later vonden er ook sportclubs huisvesting. In 1982 werd het pand gesloopt. In 1958 werd de naam Sint-Jacobschool voor de lagere school aan de Mgr. Prinsenstraat veranderd in Mgr. Prinsenschool. Als interparochiële school voor individueel onderwijs voor zwakbegaafde jongens, was deze school tevens bestemd voor voorbereidend lager technisch onderwijs. In 1962 waren er 130 leerlingen. In 1975 verhuisde de Mgr. Prinsenschool naar de Ruusbroecstraat en werd toen 'de Wending' genoemd. Deze school is opgeheven in 1983.

Frater Celestinus 1864 - 1936 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Frater Celestinus Mutsaers 1864 - 1936

Legendarisch en uitermate populair in de parochie Sint-Jacob, was frater Celestinus. Hij had grote verdiensten voor het onderwijs, voor de kleine congregatie en voor het patronaat van de parochie Sint-Jacob. Daarnaast was hij toneelschrijver, verteller en stond hij onvermoeibaar klaar voor de parochianen van de Sint-Jacob die hem op handen droegen. Oud-leerlingen richtten een Celestinusclub op, die zijn nagedachtenis in ere hield. Na zijn overlijden werd hij in Den Bosch geëerd met een straatnaam in de Graafsewijk.

Parochie Sint-Cathrien

De parochie van Sint-Cathrien bezat al sinds 1842 een gemengde school. In 1871 verhuisden de meisjes naar de nieuwbouw van de zusters in de Postelstraat. Aan de Kuipertjeswal werd toen een nieuwe jongensschool gebouwd, voor zowel

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 205 14-02-2021 17:36

arme- als burgerkinderen. In 1877 werden door pastoor A.W.D. Kuppens stappen gezet om het onderwijs toe te vertrouwen aan de fraters. De fraters stemden toe om de arme jongens over te nemen. De burgerkinderen konden overgaan naar de reeds bestaande burgerschool van de parochie Sint-Jan. Ook een deel van de jongens van de parochieschool van Sint Pieter vond aanvankelijk een plaats op de Sint-Cathrienschool. Op 10 september 1877 werd deze school geopend met 86 leerlingen onder leiding van frater Josephus Paulusse. Een ander deel van de jongens van de parochie Sint-Pieter, ging naar de 'arme' Sint-Jansschool aan de Torenstraat. In 1953 verhuisde de school naar nieuwbouw aan de Kruisbroedershof. De fraters zijn op de Sint-Cathrienschool werkzaam geweest tot september 1958. In 1979 werd de Sint-Cathrienschool opgeheven. In 2000 verhuisde de basisschool Sint-Aloysius-Keysershoff van de Keizerstraat naar het oude schoolgebouw aan de Kruisbroedershof, waar de school verder ging onder de naam 'Bossche Broek' (locatie centrum).

Parochieschool Sint-Pieter

De parochie van Sint-Pieter had al in 1843 een armenschool voor jongens, die geleid werd door de Broeders van Maastricht. Vanwege een conflict van het kerkbestuur met de Broeders (die enkel een Armenschool wilden bedienen) over de oprichting van een burgerschool (waar schoolgeld gevraagd zou worden) en die het kerkbestuur graag tot stand had zien komen, trokken de Broeders zich terug uit Den Bosch. De Broeders werden vervangen door burgerpersoneel. Door voortdurende wisseling van personeel en omdat de zaken niet naar wens gingen, besloot men de school op te heffen. Pastoor Spierings van de parochie Sint-Pieter deed pogingen binnen zijn eigen parochie een school op te richten, die bediend zou worden door fraters. Nadat hij nieuwe schoollokalen had laten bouwen voor de Zusters van de Choorstraat, liet hij de oude lokalen afbreken en er een nieuwe jongensschool bouwen met een ruimte voor de 'kleine congregatie'. Op 24 oktober 1889 werd de nieuwe school ingewijd en de volgende dag startte het onderwijs onder leiding van frater Arsenius aan 60 leerlingen. Deze school werd begin jaren 20 van de 20e eeuw gesloten wegens een tekort aan leerlingen. In 1956 is het oude schoolgebouw gesloopt.

Sint-Aloysiusschool 1937, Boschveldweg-Kempenlandstraat - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0035003

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 206 14-02-2021 17:36

Wijk het Zand

Parochie Sint-Leonardus

In 1905 was de nieuwe Sint-Leonarduskerk op het Zand gereedgekomen. De kinderen van de nieuwe parochie bleven aanvankelijk verbonden met de parochiescholen in de binnenstad. Op 31 augustus 1912 startten de fraters het onderwijs op de beide jongensscholen (burgerschool aan de Kempenlandstraat en parochieschool aan de Cuperinusstraat) voor deze parochie. De fraters die werkzaam waren op deze school werden gehuisvest bij de Kweekschool aan de Sint Josephstraat. Lang zijn de fraters niet op het Zand werkzaam geweest. In 1917 besloot het hoofdbestuur van de fraters tot inkrimping van het onderwijsterrein van de fraters en op 1 mei 1918 trokken zij zich terug uit beide scholen en lieten zij het onderwijs over aan lekenonderwijzers. Hierop werd al spoedig teruggekomen. Door een reorganisatie van scholen door de Sint Jan Stichting werd de Sint-Aloysiusschool in de Sint Josephstraat gesplitst en keerden de fraters begin jaren '20 terug naar de Kempenlandstraat. De r.-k. jongensschool Sint-Leonardus kreeg nu de naam Sint-Aloysiusschool. Tot september 1958 zijn de fraters aan deze school verbonden geweest. De Sint-Aloysiusschool is tegelijk met de jongensschool Sint-Leonardus in 1963 gesloten. De jongens gingen voortaan naar de Sint-Leonardusschool (voorheen voor meisjes en geleid door de Zusters van JMJ) aan het Emmaplein.

Patronaten of Kleine Congregaties

De Kleine Congregaties waren inrichtingen voor de jeugd boven 12 jaar. Op zon- en feestdagen kwamen daar de jongens bijeen om zich te vermaken en geestelijk onderricht te krijgen. De bijeenkomsten begonnen om 4 uur 's middags en eindigden om 8 uur 's avonds. In alle vier de Bossche parochies werden na 1885 dergelijke congregaties opgericht. Scholen en patronaten waren aanvankelijk op één terrein gehuisvest. In 1910 kreeg de Sint-Cathrien een nieuw patronaatsgebouw dat een groot gedeelte van de speelplaats in beslag nam. In 1917 trokken de fraters zich terug uit de patronaten, op aandringen van de parochiegeestelijkheid. De fraters bleven op maatschappelijk en sociaal gebied actief in het Don Boscowerk (bedoeld voor probleemjongeren), bij het jeugdwerk (zoals de Jeugdnatuurwacht) en bij sportclubs (zoals bij de Bossche voetbalclub TGG en RKJVV).

Vormschool, later katholieke kweekschool

In oktober 1868 startten de fraters in Den Bosch met de Vormschool, dit was een opleidingsinstituut voor leken-onderwijzers, met 12 leerlingen. De lessen werden verzorgd door een tweetal fraters, terwijl de secretaris van de bisschop belast werd met het geven van godsdienstonderwijs. Deze fraters waren overdag verbonden aan onderwijs aan jongens en moesten voor- en na schooltijd lessen verzorgen aan de Vormschool. Met de oprichting van de Vormschool wilde Mgr. J. Zwijsen een daad stellen, die een direct uitvloeisel was van de leer, die in het Mandement van 1868 werd verkondigd, waarbij katholieke scholen de enige volkomen betrouwbare onderwijsinrichtingen waren voor de katholieke jeugd. In 1880 werd de naam Vormschool vervangen door de Katholieke Kweekschool. De Katholieke Kweekschool heeft in Den Bosch in de schaduw gestaan van de Rijkskweekschool, die aan de Papenhulst was gevestigd en die een zeer goede naam had. Ondanks de pogingen van de fraters om de Katholieke Kweekschool leven in te blazen, lukte het maar niet om deze een stevige basis te geven en in 1892 besloot men geen nieuwe leerlingen meer aan te nemen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 207 14-02-2021 17:36

Bossche Schoolstrijd

Het bleef de Bossche bisschoppen een doorn in het oog dat er in het bisdom alleen neutrale opleidingsinstituten waren voor de opleiding van onderwijzers (Rijkskweekschool in Den Bosch en enkele Rijksnormaalscholen waar onder ook een in Den Bosch). De in 1892 nieuw aangestelde bisschop W. van der Ven besloot in juli 1893 - midden in de 'schoolstrijd over de huisvesting van de Rijkskweekschool' - tot de oprichting van een R.-K. Kweekschool in 's-Hertogenbosch. Daarbij wilde hij de leiding toevertrouwen aan de Fraters van Tilburg.

Tegelijkertijd speelde de kwestie over de nieuwe huisvesting van de Rijkskweekschool in 's-Hertogenbosch. Het oude gebouw aan de Papenhulst was in 1892 afgekeurd. Het stadsbestuur kreeg deze keus voorgelegd: of voor 150.000 gulden een nieuwe school laten bouwen op kosten van de gemeente of verplaatsing van de school naar Nijmegen, waar het gemeentebestuur wel bereid was om dit geld voor nieuwbouw op tafel te leggen. De (katholiek-) liberalen in 's-Hertogenbosch waren daartoe ook bereid en gaven daarbij steun aan het openbaar onderwijs. De principieel katholieken in de raad wilden niet dat de gemeentelijke overheid werd opgezadeld met de kosten van de bouw van deze 'openbare rijkskweekschool'. De stemmen in de raad staakten (bij een gelijk aantal voor- en tegenstemmers) in april 1893, maar op 26 mei 1893 stemde de raad met 10 tegen 9 stemmen toch in met een kredietverstrekking voor de bouw van de Rijkskweekschool.

Na de gemeenteraadsverkiezing die zomer kwam de nieuwe raad op 5 september bijeen. Hierbij werd met 13 tegen 9 een motie van de heer P. Meuwese aangenomen, waarin stond dat 'het raadsbesluit van 26 mei werd ingetrokken, omdat het niet in het financiële belang van de gemeente was om nieuwe gebouwen voor de Rijkskweekschool te stichten'. Op het aanbod van het Bossche Departement Tot Nut van het Algemeen, om het Rijk de benodigde som geld aan te bieden voor de bouw van de Rijkskweekschool, ging de minister niet in. De school verhuisde naar Nijmegen. Hierdoor kwam voor de bisschop de weg vrij voor de stichting van een Bisschoppelijke Kweekschool in 's-Hertogenbosch.

Bisschoppelijke Kweekschool

De familie Van Gulick uit 's-Hertogenbosch stelde voor de vestiging van de nieuwe school een terrein en een legaat ter beschikking gelegen tussen de Eerste en Tweede Nieuwstraat (later Sint- Josephstraat geheten). Als architect van het complex werd de heer W. Th. Van Aalst aangewezen. Die kreeg de opdracht om een school met internaat voor 80 leerlingen, een kapel en een woonhuis voor de fraters te ontwerpen. Aan de Nieuwstraat kwam het rectoraat, het woonhuis van de rector. Op 17 mei 1894 werd het gebouw aanbesteed en gegund aan de Bossche aannemer A. van Mierlo. Op 7 november 1895 vond de opening en inwijding plaats van de Bisschoppelijke Kweekschool voor r.-k. onderwijzers en werd er gestart met 20 kwekelingen. De latere bisschop van Den Bosch, Arnold Frans Diepen - die in 1866 als een van de eerste leerlingen op de fraterschool in 's-Hertogenbosch was ingeschreven - werd door Mgr. van der Ven als priester-rector van de nieuwe kweekschool benoemd en frater Gerardus van Velthoven werd de eerste directeur. Na een schuchtere start, groeide de school uit tot een instituut met een uitstekende reputatie, dat tientallen jaren het r.-k. bijzonder onderwijs in de stad en Meierij voorzag van prima onderwijzers.

In de jaren zeventig brak de school grondig met het verleden. In 1970 verdween het internaat en er kwam een HAVO-top, gevolgd door een driejarige opleiding tot leerkracht. De school werd in 1971 toegankelijk voor meisjes en er vonden fusies plaats met andere

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 208 14-02-2021 17:36

kweekscholen van de stad: de Mariënburg, Concordia en de Opleiding tot kleuterleidster (KLOS). De naam 'Bisschoppelijke Kweekschool' verdween in 1969 en werd het 'Katholieke Pedagogische Academie', later PABO en vanaf 1996 'Fontys Hogeschool'. Bestuurlijk werd de school onderdeel van de Katholieke Leergangen (vanaf 1996 ook Fontys Hogeschool geheten). In 1980 betrokken de vier onderwijsopleidingen van de stad gezamenlijk een nieuw schoolgebouw aan de Frans Fransenstraat in het stadsdeel Noord. Het leegstaande pand in de Sint Josephstraat werd gekraakt, tijdens de laatste grote kraakactie die de stad kende. Een ontruimingsactie werd in 1983 gevolgd door de sloop van het bijna honderd jaar oude gebouw. Een woonflat en een kantoorgebouw, waarin de Sociale Verzekeringsbank zich vestigde, werden op de voormalige kweekschool-grond aan de Sint-Josephstraat en het Kardinaal van Rossumplein gerealiseerd.

Bisschoppelijke Kweekschool aan de Sint-Josephstraat - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Centraal Schoolbureau Sint Jan Stichting

Het Fraterhuis in de Torenstraat ressorteerde onder het kerkbestuur van de parochie Sint-Jan, maar de fraters die er woonden, ressorteerden onder alle kerkbesturen van 's-Hertogenbosch. Met het kerkbestuur van de Sint-Jan was overeengekomen dat alles wat er na de jaarlijkse uitgaven van de rijkssubsidie overbleef aan het kerkbestuur toekwam, dat ook alle schoolgelden ontving. Een nieuw contract zou uitkomst bieden, waardoor subsidies en schoolgelden in zijn geheel aan de fraters toekwamen. De plebaan wilde hiermee wel akkoord gaan, als de fraters dan ook de schulden en eventuele nieuwbouw voor hun rekening wilden nemen. De fraters waren bang dat dit hun financiële draagkracht te boven zou gaan.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 209 14-02-2021 17:36

Na overleg met de andere pastoors van de stad kwam in 1911 het Centraal Schoolbestuur tot stand. Dit Centraal Schoolbestuur zou alle fraterscholen van de stad gaan omvatten, zodat de parochiële (school-) besturen vervielen en men zich voor alle zaken kon wenden tot het Centraal Schoolbestuur. Het Centraal Schoolbestuur werd op 28 december 1911 actief onder de naam Sint Jan Stichting. Bij een reorganisatie van lagere scholen in 1937 nam de Sint Jan Stichting het besluit om het onderscheid tussen parochiescholen en tussenscholen te laten vervallen. Voor de Aloysiusscholen (Opleidingsscholen, waar het onderwijs zich richtte op vervolgonderwijs) bleef het schoolgeld 30 gulden per gezin. Pas in 1956 gaf het bestuur van de Sint Jan Stichting aan te streven naar afschaffing van het onderscheid tussen de lagere scholen. In 2002 fuseerden de Sint Jan Stichting en de Stichting Primair Onderwijs 's-Hertogenbosch tot Signum.

Middelbare Handelsavondschool Sint-Rafaël

Op 20 januari 1918 werd door de fraters een driejarige avondhandelscursus gestart, ten behoeve van de opleiding van winkel- en kantoorpersoneel. Omdat hier veel belangstelling voor bestond werd drie maanden later, op 24 april 1918, de Sint-Rafaëlstichting in het leven geroepen. Na het terugtreden van de fraters uit de patronaten (1917) bestond de behoefte bij de fraters om zich op een ander terrein nuttig te maken voor de oudere jeugd. In september 1918 had de school 110 leerlingen. De school werd een jaar later door de Inspectie van het Middelbaar Onderwijs erkend als Middelbare Handelsavondschool. De opleiding werd omgezet in een 5-jarige cursus. Het was de enige school in Nederland, door fraters bediend, die het predicaat 'middelbaar' mocht voeren. Het leerlingenaantal liep op tot 300 in 1943. In latere jaren werd deze opleiding ook toegankelijk gesteld voor vrouwen. In 1962 had de school 325 leerlingen. De school was gevestigd in de Sint-Josephstraat.

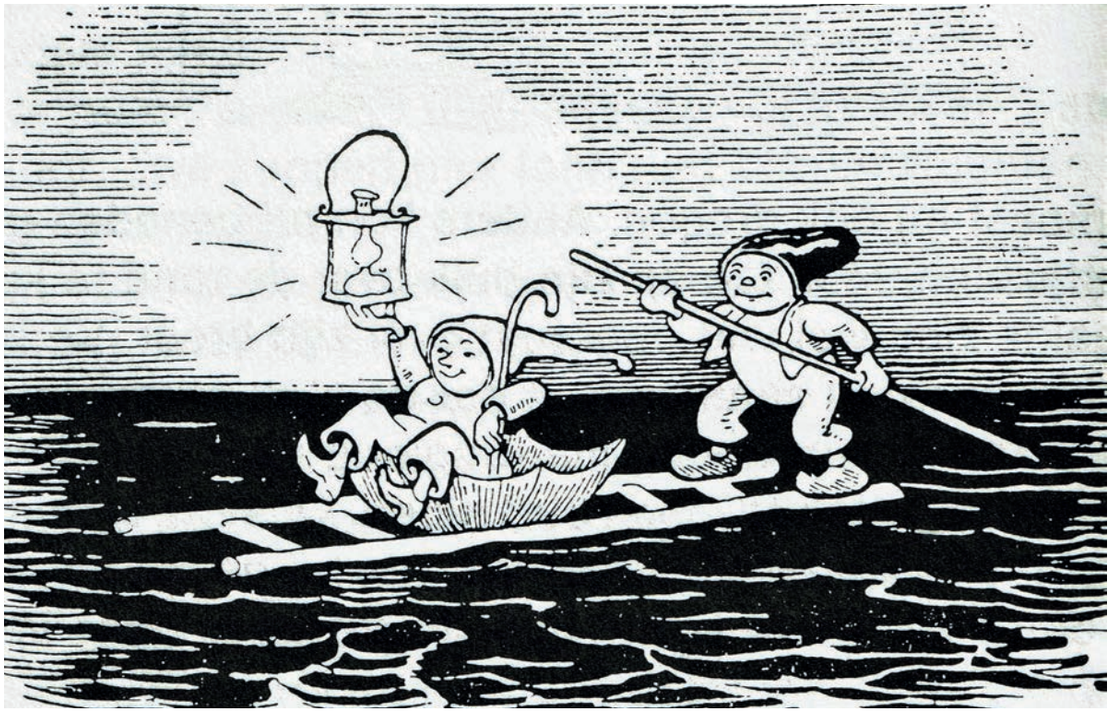

Leerlingen en fraters Sint Franciscusschool Keizerstraat 1937 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0028954'

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 210 14-02-2021 17:36

BLO-dagschool

Op 11 september 1924 werd door de fraters de BLO-dagschool - eerste binnen de congregatie - Sint- Franciscus opgericht in een bijgebouw van een leegstaand schoolgebouw aan de Nieuwstraat. Eerder dat jaar werd het Buitengewoon Lager Onderwijs door de Staat erkend en werd subsidie voor deze onderwijsvorm beschikbaar gesteld. De gemeente zou zorg dragen voor huisvesting en een subsidiebedrag per leerling, terwijl de congregatie zou zorgen voor de inrichting en onderhoud. Bij de start telde de school twee fraters. Na vele omzwervingen, via een voormalige zoutkeet aan de Papenhulst, kreeg de school in 1932 een vaste plek aan de Keizerstraat in de voormalige Openbare School. Langzamerhand groeide de school tot een tien-klassige school met 8 groepen voor debielen en 2 voor imbecielen. De school bood ook nazorg voor de leerlingen die de school verlieten. Ze was niet alleen van betekenis voor 's-Hertogenbosch. Ook de omliggende gemeenten profiteerden van deze onderwijsvoorziening. In 1974 verhuisde de Sint-Franciscusschool naar een vrijgekomen vleugel van de Sint-Jacobschool aan de Jacob van Maerlantstraat.

Puk en Muk varen op een 'onderaardse rivier' (de Binnendieze?) uit 'Puk en Muk in de onderwereld'
COLLECTIE TOINE JANSSEN

Puk en Muk

Puk en Muk zijn de hoofdpersonen uit een reeks Nederlandse kinderboeken die geschreven werden door Frans Fransen, pseudoniem van frater Franciscus Xaverius van Ostaden (1896 - 1961). Deze frater startte zijn onderwijsloopbaan in Tilburg, alvorens hij in 1932 aan de B.L.O. Sint-Franciscus in de Keizerstraat in Den Bosch ging lesgeven. Bijna dertig jaar werkte hij met deze 'moeilijke' kinderen. Op deze school was Frans Fransen ook enige tijd hoofd. Fransen stierf in het zicht van zijn pensioen op weg naar zijn werk op 19 oktober 1961 in Den Bosch na een hartaanval. Tot aan zijn dood woonde hij in het klooster aan de Papenhulst. De geestelijke vader van Puk en Muk is de Oostenrijkse tekenaar Carl Storch (1868 - 1955). In 1906 publiceerde hij de eerste tekeningen van Puk en Muk in het kindertijdschrift 'Der Seraphische Kinderfreund'. Vanaf 1926

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 211 14-02-2021 17:36

schreef Frans Fransen vervolgverhalen bij de tekeningen van Storch, die werden gepubliceerd in het tijdschrift De Engelbewaarder van het r.-k. Jongensweeshuis van de Fraters van Tilburg. Een jaar later verscheen het eerste avontuur van Puk en Muk in boekvorm. Storch en Fransen maakten samen twaalf Puk en Muk-boeken. De tekeningen in een van de boeken waarin Puk en Muk over een onderaardse rivier varen, met onder andere het strandje met de salamanders, is rechtstreeks geënt op de Binnendieze zoals die was voor de grote restauratie. Frater Frans moet die situatie goed gekend hebben want die stroomde onder zijn school in de Keizerstraat door. De schrijver gebruikte namen van Bossche straten en wijken zoals Siberië, 't Stortje, de Parade, Achter 't Wild Varken en Achter de Wereld. De tekening met de appels voor de winter op planken in een grote kelder is een verbeelding van de kelders van het Fraterhuis in de Papenhulst. Na de Tweede Wereldoorlog verschenen er nog vier boeken, die door Bosschenaar Leo van Grinsven werden geïllustreerd. De Fontys Hogeschool in deze stad is sinds 1980 gevestigd aan de Frans Fransenstraat op Noord.

AMO en de Stichting Ignacio

Frater Ignacio, die werkzaam was op de Sint-Franciscusschool, bekommerde zich om oud-leerlingen die er na hun vertrek van de Franciscusschool niet in slaagden om aan het werk te komen. Sommigen van hen zouden er, gezien hun handicap, nooit in slagen om werk te vinden. Frater Ignacio had voor hen een 'beschutte werkplaats' voor ogen. Hij richtte samen met anderen in 1945 de Stichting AMO (Arbeid Met Onvolwaardigen) op. Het Latijnse woord 'amo' staat voor 'ik bemin'. In maart 1945 kregen zij de beschikking over een oude sigarenfabriek en er werd gestart met een timmerwerkplaats en een boekbinderij. Voortdurend was er geld nodig. Er werden werkmeesters voor deze jongeren aangesteld, die moesten worden betaald. Materialen moesten worden aangeschaft en de leerlingen moesten ook wat verdienen. Frater Ignacio trok er onvermoeibaar op uit om - met succes - de nodige fondsen bij elkaar te krijgen. Uit dankbaarheid voor de man die aan dit werk zijn krachten gaf, heeft men na het overlijden van frater Ignacio de naam 'AMO' veranderd in 'Ignacio-Stichting' (1956 - 1970). Uit deze Stichting is de tegenwoordige Weenergroep voortgekomen, het werk- en ontwikkelbedrijf van de gemeente 's-Hertogenbosch dat werk verschaft aan mensen met 'een afstand tot de arbeidsmarkt'.

Reorganisatie Bossche scholen 1920

Ten gevolge van de geleidelijke verplaatsing van de Bossche bevolking van de oude binnenstad naar de omliggende nieuwbouwwijken sinds het begin van de 20e eeuw was het begin jaren '20 nodig dat ook het scholenbestand van de Sint Jan Stichting zich daaraan aanpaste. Nieuwe parochies hadden nieuwe scholen nodig voor de aanwas van bevolking in de nieuwe wijken. Bij de scholen in de oude binnenstad liep het leerlingenaantal terug. Er werd een heel nieuw scholenplan ontworpen en de Sint Jan Stichting nam deze reorganisatie ter hand.

- De tussenscholen aan de Verwersstraat (Sint-Josephschool) en de Zuid-Willemsvaart (Sint-Jacobsschool) vervielen.
- De Sint-Josephschool aan de Verwersstraat werd parochieschool van Sint-Jan en de Sint-Jacob kreeg twee volksscholen, een bij de kerk Achter de Dove en een aan de Zuid-Willemsvaart.
- De parochieschool van Sint-Pieter werd opgeheven, mede vanwege het lage aantal leerlingen.
- De Sint-Aloysiuschool aan de Sint-Josephstraat werd gesplitst. Een deel bleef in de Sint-Josephstraat een ander deel verhuisde naar de Kempenlandstraat.
- De Mulo aan de Sint-Josephstraat, toen nog onderdeel van de St. Aloysiusschool, kwam in 1918 op zichzelf te staan als Sint-Paulus MULO. In 1962 had de school ca. 400 leerlingen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 212 14-02-2021 17:36

In 1978 verhuisde de Sint-Paulusmavo naar de wijk Maaspoort aan het Geerke. In 1994 fuseerde de Paulusmavo met de Sancta Maria Mavo aan de Aartshertogenlaan. De noodschool op de Maaspoort werd opgeheven. Een tweede MULO, speciaal voor de handelsrichting, werd opgericht in 1922 en kreeg de naam Sint-Angelusschool. Deze naam verwees naar frater Angelus, voormalig hoofd van de Sint-Josephschool aan de Verwersstraat en later directeur van de Bisschoppelijke Kweekschool. In 1927 vestigde de Sint-Angelus Ulo zich in de voormalige openbare stadsschool aan de Wolvenhoek. De fraters zijn aan deze school verbonden geweest tot september 1958. In 1963 verhuisde de Sint-Angelus Ulo naar een nieuwbouwcomplex aan het Muntelbolwerk 10.

Pius X school aan de Aartshertogenlaan, parochie H. Sacrament - COLLECTIE TOINE JANSSEN

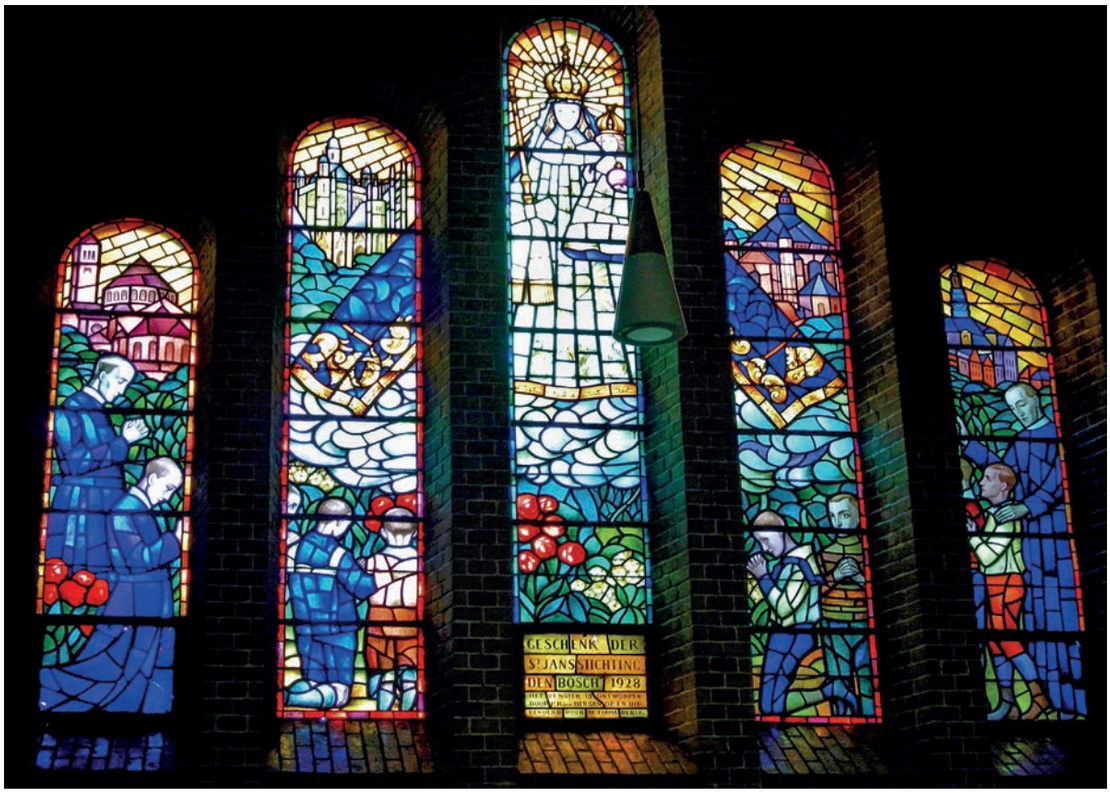
Parochie H. Antonius en H. Barbara, wijk Hinthamerpoort.

In 1939 werd in de parochie van pastoor Barten een nieuwe fraterschool van architect C. Evers geopend aan de Lagelandstraat 19, die de naam kreeg van de Sint-Willibrordus, ter gelegenheid van zijn 12e eeuwfeest. (De H. Willibrordus stierf in 739). Het was de tweede jongensschool van deze parochie. Aan de Graafseweg 54 bevond zich sinds 1929 de Petrus Canisiusschool, die geleid werd door lekenonderwijzers. De leerlingen van de Petrus Canisiusschool gingen over naar de Sint- Willibrordusschool. Het vrijgekomen schoolgebouw aan de Graafseweg werd de Glorieux-school voor regerings-en voogdijkinderen. Deze school werd geleid door de Broeders van Dongen. In 1953 gingen de leerlingen van de Willibrordusschool over naar de Pater Damiaanschool.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 213 14-02-2021 17:36

Parochie H. Sacrament, wijk de Vliert

In de nieuw opgerichte parochie van het H. Sacrament (1933) werden twee fraterscholen opgericht: de Pius X school aan de Aartshertogenlaan en de Sint-Tharcisiusschool in de Vogelwijk. De Sint-Tharcisusschool aan het Vogelplein, startte op 6 september 1937 en was bestemd voor jongens uit sociaal-zwakkere milieus. De school heeft bestaan tot 1974. De overgebleven leerlingen van deze saneringswijk verhuisden naar de Pius X school. Op de Pius X school werd het onderwijs aangevangen met 266 leerlingen op 20 september 1937. De architecten van het gebouw waren P. Knoers en C. Evers. Op 11 oktober 1939 werden beide scholen door Mgr. Diepen ingewijd. In 1968 werd de Pius X school een gemengde school, door de fusie met de r.-k. meisjesschool Maria Goretti. Drie jaar later, op 5 juli 1980, sloot de Pius X school haar deuren. Het laatste hoofd was frater Arnoldino.

Gebrandschilderd raam kapel Sint-Janscentrum: Fraters van de parochiescholen brengen de jeugd bij het beeld van de Zoete Lieve Vrouw van 's-Hertogenbosch - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Parochies H. Antonius - H. Sacrament, de Muntel en de Vliert

In september 1951 startte de Mgr. Zwijsenschool naast de al bestaande Pius X-school en Sint-Tharcisiusschool van de fraters in de parochie van het Allerheiligst Sacrament. Op 8 oktober 1951 konden de leerlingen naar hun nieuwe school. Op 30 januari 1952 werd aan de Leonardus van Veghelstraat de nieuwe - interparochiële - lagere school Mgr. Zwijsen ingezegend. Deze jongensschool werd gesticht om de naoorlogse geboortegolf in de wijken de Muntel en de Vliert op te vangen. De laatste frater op deze school was frater Floor Stroeve (Floriberto). Hij nam in 1979 afscheid. Bij de start van 'wet op het basisonderwijs' in 1985 veranderde de naam Mgr. Zwijsenschool in de Bluyssenschool. In mei 1953 startte de bouw van de nieuwe Petrus Canisiusschool. Op 21 mei 1954 werd aan de Antoon Derkinderenlaan deze interparochiële school geopend om het groeiend aantal leerlingen in beide wijken te kunnen huisvesten. De aanwezigheid van de fraters duurde hier maar

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 214 14-02-2021 17:36

kort. In 1958 vertrokken zij alweer en lieten het onderwijs over aan leken. In 1997 fuseerde de Canisiusschool met de Pater Damiaanschool tot Cadans. In 1999 fuseerden Cadans, Bluyssen en Bartjesschool tot b.s. 'de Kameleon'.

Parochie H.H. Harten, Graafsewijk

In 1953 werden in de Graafsewijk aan de Elzenstraat 4 en 6 twee nieuwe jongensscholen met de naam Pater Damiaanschool geopend. De leerlingen van de Willibrordusschool aan de Lagelandstraat verhuisden hier naar toe. De fraters waren op deze scholen werkzaam tot september 1958. Beide scholen behoorden tot de 'Stichting ter bevordering van het katholiek lager onderwijs'. In 1975 werd deze stichting overgenomen door de Sint Jan Stichting. De Pater Damiaanschool (Elzenstraat 4) fuseerde in 1997 met de St. Canisiusschool. De Pater Damiaanschool aan de Elzenstraat 6 werd opgeheven per 1 september 1969.

R.K. Volksuniversiteit

Daarnaast waren de fraters betrokken bij de oprichting en uitvoering van de r-k. Volksuniversiteit in de stad. In 1926 werd het eerste initiatief genomen in samenwerking met de. r.-k. Werkliedenbond. Het doel van de nieuwe vereniging was: meer algemene ontwikkeling te brengen onder de arbeidersstand. Dit leidde tot de oprichting van de r.-k. Volksuniversiteit 's-Hertogenbosch op 21 mei 1926. In eerste instantie bestond het programma uit 26-wekelijkse woensdagavondvoordrachten. De lezingen werden van beeld voorzien door middel van lantaarnplaatjes. De belangstelling was groot. Ongeveer 100 mannen bezochten de wekelijkse avonden. Aanvankelijk waren deze avonden niet voor vrouwen bedoeld. Deze werden pas later toegelaten. Pas na de Tweede Wereldoorlog kreeg de Volksuniversiteit een subsidie van de gemeente 's-Hertogenbosch.

Afbouw

Bij een volgende reorganisatie van r.-k. jongensscholen in Den Bosch, in september 1958, trokken de fraters zich terug uit verschillende scholen. Uit de Sint-Cathrienschool aan het Kruisbroedershof van de parochie Sint-Cathrien. Uit de Sint-Aloysiuschool aan de Kempenlandstraat van de parochie Sint-Leonardus. Voorts uit de Sint-Canisiusschool aan de Antoon Derkinderenlaan van de parochies Sint-Antonius en H. Sacrament. En tenslotte uit de ULO school Sint-Angelus aan de Wolvenhoek.

Redenen van deze terugtrekking waren: het teruglopend aantal roepingen bij de fraters en de mogelijkheid van de congregatie om zich te richten buiten de landsgrenzen op missiegebieden in Afrika en Brazilië. Bovendien werd het meer fraters mogelijk gemaakt om een academische studie te volgen. Ook wilden ze zich beschikbaar stellen voor het jeugdwerk. In 1962 waren 12 fraters betrokken bij het jeugdwerk in diverse parochies. Eind 1958 zijn er van de 23 lagere scholen van de Sint Jan Stichting nog maar 10 fraterscholen over. In 1967 trokken de pastoors zich terug uit de Sint Jan Stichting en in 1973 werd de bisschoppelijk gedelegeerde opgevolgd door een leken-bestuurslid met als speciale taak om de pastorale en catechetische verantwoordelijkheid van de Stichting in het oog te houden. Vanaf 1958 verlieten de fraters steeds meer scholen door verandering van hun taak. Ook op de overgebleven fraterscholen werd het onderwijs gemengd voor jongens en meisjes en werden er steeds vaker vrouwelijke leerkrachten aangenomen. Uiteindelijk werden er overal leken benoemd als hoofd van de school. Halverwege de jaren tachtig was de enige voorwaarde die de Sint Jan Stichting aan de benoeming van een leerkracht aan een katholieke school stelde, 'het onderschrijven van de katholieke identiteit van de school'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 215 14-02-2021 17:36

Slot

In de 19e en 20e eeuw hebben de Fraters van Tilburg een belangrijke bijdrage geleverd aan het onderwijs en het emancipatieproces van de katholieken in vooral de Brabantse steden Tilburg, Den Bosch en Oss. De acceptatie van het belang van goed onderwijs voor de ontwikkeling van iedere katholiek en de daarbij onlosmakelijke godsdienstige vorming was een van de speerpunten van het beleid van de Nederlandse bisschoppen, om zo het katholieke volksdeel aan zich te binden en het sterker en weerbaarder te maken. De Fraters van Tilburg hebben zich met hart en ziel ingezet om deze doelstellingen te bereiken. Tot in de jaren vijftig wisten zij, met een ijzeren discipline en individuele zelfopoffering, deze onderwijs- en godsdienstige doelstellingen te bereiken, krachtig gesteund door de parochiegeestelijkheid. Het onderwijs gegeven door de fraters was gedegen (gericht op parate kennis) en streng (als het nodig was, werd er wel eens een corrigerende tik uitgedeeld), maar de fraters stonden open voor de problemen bij opgroeiende jongens en zochten daar oplossingen voor. In de schoolboekjes werd aan jongens het ideaal van ouders en opvoeders - deugdzame, ijverige en vrome jongens - voorgehouden, maar er was ook begrip voor het onvermogen van een aantal jongens (die meer gericht waren op doen dan op denken) om hieraan te kunnen voldoen. De fraters namen initiatief tot vernieuwende onderwijsvormen en methodieken om hierop in te spelen. Ook waren zij actief in het jeugdwerk en hadden zij meer feeling met de veranderende tijdgeest.

Begraafplaats van de fraters bij Huize Steenwijk in Vught - COLLECTIE TOINE JANSSEN

80% van de Bosschenaren noemde zich tot in de jaren zestig van de 20e eeuw katholiek. Vanuit die geloofsovertuiging en/of door aandrang van de parochiegeestelijkheid, kozen verreweg de meeste ouders ervoor hun kinderen naar de katholieke lagere school van hun parochie te sturen. Er waren tot in de jaren zestig In Den Bosch ook wel enkele lagere scholen tot Nut van het Algemeen, protestants-christelijke scholen en openbare scholen, maar zij waren toch ver in de minderheid. De fraters hebben een eeuw lang - tussen 1862 en 1965 - een belangrijke stempel gedrukt op het lager onderwijs in de stad. In jaren zestig was het emancipatieproces van het katholiek volksdeel voltooid. De noodzaak om hierbij vast te houden aan traditionele katholieke instituten verviel hierdoor. De fraters trokken zich stilaan terug uit het onderwijs. De overgebleven fraters zetten zich nog jaren in voor

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 216 14-02-2021 17:36

diverse sociale projecten in de stad. In 2004 vertrokken de laatst overgebleven fraters in 's-Hertogenbosch vanuit de Sonniusstraat naar het Moederhuis in Tilburg. Missie voltooid!

Omstreeks 2010 kwam er een schandaal aan het licht waarbij ambtsdragers binnen de r-k. kerk werden beschuldigd van seksueel misbruik van jongens in de jaren vijftig en zestig. Na hier jaren uit schaamte over gezwegen te hebben, traden de slachtoffers hiermee nu in de openbaarheid. Ook de Fraters van Tilburg raakten hierbij betrokken en moesten terecht het boetekleed aantrekken. De fraters die zich hieraan schuldig hebben gemaakt, hebben op de eerste plaats het vertrouwen van jongeren ernstig geschonden en daarnaast de goede naam van de congregatie bezoedeld. Hierbij zijn helaas ook de vele fraters, die zich steeds te goeder trouw en met hart en ziel hebben ingezet voor het onderwijs in deze stad, ten onrechte in een bedenkelijk daglicht komen te staan.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 217 14-02-2021 17:36

Bronnen

- ***Frits Buijs*** *'Moge het jou in je verdere leven goed gaan', 88 jaar basisonderwijs in de Muntel - de Vliert - 2013*
- ***Coen Free*** *'Bossche Omroep' - 27-5-2007*
- ***P.J. van der Heijden e.a.*** *'Als de dag van gisteren', Drie generaties Bosschenaren en hun onderwijs' - ZWOLLE 1987*
- ***Fr. T. Horsten*** *De Fraters van Tilburg 1844 - 1944 deel 1 en 2 - TILBURG 1951*
- ***Toine Janssen*** *'Sint-Antoniuskerk 's-Hertogenbosch' - 2007*
- ***Paul Kriele*** *'Pius X-school 1937 - 1997' - 'S-HERTOGENBOSCH 1997*
- ***Cor Lauwerijssen*** *Wikipedia - SITE PUK EN MUK*
- ***J. Luyckx*** *Interview met frater Jan Smits - BOSSCHE BLADEN 2008*
- ***Rianneke Mees-Huibers*** *'100 jaar Signum 's-Hertogenbosch' - 2012*
- ***J. Smits*** *'Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant' - 2010 ALPHEN AAN DE MAAS*
- ***Fr. Schoonis e.a.*** *'Wij verlaten de bastions' - 'S-HERTOGENBOSCH 1980*
- ***J.M.M. van der Vaart*** *'Hendrik Willem Valk' - ROTTERDAM 2007*
- ***Fr. E. Verrijt red.*** *in 'Ontmoetingen' en 'Eeuwfeest fraters 's-Hertogenbosch' - UITGEVERIJ ZWIJSEN TILBURG, 1962*
- ***Gedenkboek*** *bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Bisschoppelijke kweekschool 1945*
- ***Parochiegids van kathedrale basiliek van Sint-Jan*** *- 1960*
- ***Pedagogische Academie 's-Hertogenbosch*** *De Stichting van de Bisschoppelijke kweekschool 's-Hertogenbosch - 1980*
- ***Studenten PAII 's-Hertogenbosch specialisatie geschiedenis*** *'Een opleiding onder de kromstaf' - MAART 1980*
- ***Suurlands vademecum - 'Gids voor 's-Hertogenbosch'*** *- UITGAVE 1965*
- ***Website: 'Bossche encyclopedie'***

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 218 14-02-2021 17:36

9 | Orde van de Ongeschoeide Karmelietessen

1872 - 1971

1872 - 1971

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 220 14-02-2021 17:36

9 | Orde van de Ongeschoeide Karmelietessen
1872 - 1971

BERT SUBELACK

De Orde van de Karmelieten/Karmelietessen (Karmelbeweging - Ordo Carmelitarum - O. Carm.) is een bedelorde, die - net zoals de Franciscanen, Dominicanen en Augustijnen - niet de individuele, maar de collectieve armoede belijdt en dus voor het levensonderhoud afhankelijk is van eigen arbeid en aalmoezen. De Karmelorde heeft haar oorsprong op de berg Karmel bij de havenplaats Haifa in Israël. Van oudsher was deze berg een heilige plaats, verbonden met twee grote Bijbelse figuren: Elia en Maria. Het was lange tijd de verblijfplaats van vele kluizenaars, die in navolging van Maria en Elia een aan God toegewijd leven leidden. Zij vonden er een plek van eenzaamheid en stilte, een plaats om, staande in de geestelijke traditie van Elia en Maria, God te aanschouwen. Maria ontving het geheim van Gods menswording en bewaarde het in haar hart; Elia stond vóór Gods gelaat en streed voor gerechtigheid (1 Kon. 19,14). De kluizenaars ontwikkelden op die plek een eigen leefwijze als eremieten in gemeenschap onder leiding van Bertold van Calabrië. Tussen 1208 en 1214 werd hun leefwijze door Albertus van Avogadro (1150 - 1214), patriarch van Jeruzalem, bevestigd. Hij schreef ook de leefregel van de orde.

Armoede en handenarbeid zijn volgens de leefregel het belangrijkst. Wat echter karakteristiek is voor de Karmelieten, is het grote belang dat zij hechten aan het in stilte gevoerde gebed. De regel werd in 1226 door de paus goedgekeurd en hoewel hij de orde al in 1247 als bedelorde erkende, werd pas in 1271 voor dat bestaan gekozen. Rond het jaar 1235 werden de Karmelieten onder het dreigende gevaar van de Saracenen gedwongen de berg Karmel te verlaten, waarna de meesten naar delen van Europa trekken. In Europa voelden de Karmelieten zich het meest verwant met de Franciscanen en de Dominicanen, jonge broederorden die als religieuze vernieuwingsbewegingen waren ontstaan in de toen opkomende steden. In Nederland werd de eerste Karmel in Haarlem gesticht na 1249. Van daaruit ontstond een aantal nieuwe stichtingen.

In de veertiende eeuw maakten de Karmelieten een bloeitijd door op spiritueel en intellectueel vlak. Er werden veel nieuwe kloosters gesticht en er werd veel aandacht besteed aan de intellectuele vorming van de leden. In 1452 ontstond de contemplatieve orde van Karmelietessen (Vrouwebroerissen) toen een pauselijke bul het de orde toestond om vrouwen op te nemen in een tweede contemplatieve orde en een derde orde voor leken te stichten. De intellectuele bloei luidde echter samen met het Westers of Groot Schisma en de grote pestepidemie (1347 - 1354) ook het verval in dat de Karmel op vele plaatsen meemaakte vanaf het einde van de veertiende eeuw.

Groot Schisma

Het Westers of Groot Schisma is de periode van 1378 tot 1417 in de kerkgeschiedenis, waarin pausen en tegenpausen elkaar tegenwerkten. Er waren tijdelijk twee pausen: één in Rome en één in Avignon. Het Concilie van Konstanz, dat werd gehouden van 1414 tot 1418, maakte een einde aan dit schisma.

Tijdens de Reformatie en de Tachtigjarige Oorlog verdwenen in Nederland alle kloosters van de orde. Wel ontstonden in de zeventiende eeuw in Boxmeer, dat niet tot de Republiek behoorde, twee kloosters voor onderscheidenlijk de Karmelieten en Karmelietessen, waarna vanaf 1652 vanuit Boxmeer geleidelijk aan weer nieuwe kloosters zouden worden opgebouwd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 221 14-02-2021 17:36

Ondertussen was er in Spanje als gevolg van de ingrijpende hervormingsbeweging een afsplitsing ontstaan van de oorspronkelijke Karmelorde. In het laatste kwart van de zestiende eeuw splitste de orde zich in een gematigde en een strenge tak. De gematigde tak noemde zich de Geschoeide Karmelieten en de strenge tak de Ongeschoeide Karmelieten.

De 'Ongeschoeide' Karmel vond wereldwijd navolging en is vooral bekend door haar grote heiligen, zoals Theresia van Avila, Johannes van het Kruis, Theresia van Lisieux en Edith Stein. De belangrijkste pijlers van deze hervorming zijn armoede, gebed en afzondering. In 1562 stichtten Theresia van Avila en Johannes van het Kruis de orde van de Ongeschoeide Karmelietessen (Ordo Carmelitarum Discalceatorum). In 1568 ontstond het eerste klooster van de ongeschoeide karmelieten. De ongeschoeide Karmelietessen hebben een strengere leefregel en worden ook wel de Theresiaantjes genoemd. Het ongeschoeid-zijn is een teken van de nagestreefde strikte naleving in grote eenvoud van de Regel van de Karmel. De orde vestigde zich in 1624 in 's-Hertogenbosch.

De eerste Bossche Karmel

In het najaar van 1624 verhuisden Elisabeth Worsley (Theresia van Jezus Maria) en Aleyd van der Duin (Anna van Jezus) samen met vijf novicen vanuit het overbezette Engelse klooster van de Karmelietessen in Antwerpen naar onze stad. Zij moesten het Antwerpse klooster verlaten en kregen toestemming om elders volgens de Regel der ongeschoeide Karmelietessen te leven. Zij kozen voor 's-Hertogenbosch omdat bisschop Nicolaas Zoesius, in de verwachting dat een nieuw en streng slotklooster ook andere religieuze gemeenschappen zou aantrekken, de zusters graag binnen de stad wilde ontvangen. Het gezelschap verbleef enkele maanden in het refugiehuis van de arme Claren van Boxtel, gelegen aan de Dieze nabij de Judasbrug. Vanwege de snelle groei van de kloostergemeenschap - binnen korte tijd telde de gemeenschap 21 zusters - verhuisden de Karmelietessen naar het sinds 1609 leegstaande refugiehuis van het Franciscanessenklooster Catharinaberg te Oisterwijk, gelegen aan de oostelijke hoek van het Kruisbroedersstraatje en de St. Jorisstraat.

De zusters verbleven nog geen tien jaar in onze stad. Zij leden onder de protestantse maatregelen en hadden te kampen met interne problemen. Eind juni 1630 vertrokken zes zusters en twee postulanten naar Keulen, terwijl 15 zusters in het Bossche klooster achterbleven. Daarvan keerde in het najaar van 1631 een groepje terug naar Antwerpen. In het voorjaar van 1632 verhuisden zij naar een gloednieuwe kloostergemeenschap in Aalst. De overige zusters (waaronder Anna van Jezus) vertrokken in september 1632 uit 's-Hertogenbosch naar Antwerpen om korte tijd later ook hun intrek te nemen in het klooster in Aalst.

De tweede Bossche Karmel

In het midden van de negentiende eeuw volgde een katholiek reveil. 's-Hertogenbosch werd weer een vitale kerk- en kloosterstad. De bisschoppelijke hiërarchie werd hersteld in 1853. Joannes Zwijsen bestuurde eigenlijk al vanaf 1842 als coadjutor van vicaris Den Dubbelden het bisdom van 's-Hertogenbosch. In 1868 werd hij officieel tot bisschop benoemd. Dat jaar werd hij benaderd door Henricus Bracq, bisschop van Gent, die hem polste over een stichting van een Karmel vanuit Aalst. Zwijsen reageerde positief en wees zijn collega op het terrein aan de Clarastraat. Deze straatnaam vormt een herinnering aan

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 222 14-02-2021 17:36

de middeleeuwse contemplatieve kloosterorde der Clarissen (Ordo Sanctae Clarae), die van 1359 tot 1650 op deze plek leefden. Zij hadden hun hoofdgebouw in de Hinthamerstraat op het huidige nummer 141, terwijl de kloosterkapel haar ingang had aan de Claere Straet. De grond waarop dit kloostercomplex was gevestigd, was inmiddels eigendom geworden van de familie Verhagen, die het terrein in 1869 voor *ƒ* 40.000 verkocht aan de Karmel van Aalst. Er werd voor 's-Hertogenbosch gekozen omdat de orde daar eerder ook al - zij het slechts voor een korte periode - gevestigd was geweest.

Klooster van de Ongeschoeide Karmelietessen 1947 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0029413

Niet lang na de aankoop van de grond werd begonnen met de voorbereidingen voor de bouw van een nieuw klooster. In het najaar van 1870 werden de fundamenten gelegd voor de eerste vleugel van het kloostercomplex, dat zo'n 10 meter van de straat verwijderd lag. Het was de bedoeling om het klooster in de daaropvolgende jaren verder uit te bouwen, zodra er voldoende gelden beschikbaar waren. Al in de zomer van 1872 wees bisschop Bracq negen religieuzen aan als eerste lichting voor het nieuwe klooster. Deze zusters stonden echter niet te popelen om te vertrekken en vroegen om uitstel van vertrek, wat door de bisschop werd geweigerd. Hij gaf aan de zusters de opdracht mee om als goede stichteressen naar 's-Hertogenbosch te gaan en daar stevige grondslagen voor een heilige Karmel te leggen in de wetenschap dat de blinde, stipte en heilige gehoorzaamheid de voornaamste grondslag is voor een huis van de H. Theresia.

Op 5 augustus 1872, het feest van Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw, verlieten acht gesluierde zusters en een postulante het klooster in Aalst om via Brussel en Leuven naar 's-Hertogenbosch te reizen. Aan het hoofd stond Mère Marie-Raphaël, die de eerste priorin van de herstelde Karmel van 's-Hertogenbosch werd. Het jongste lid van het gezelschap was de uit Antwerpen afkomstige Anna Delahaye, die drie jaar eerder op zeventienjarige leeftijd was ingetreden.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 223 14-02-2021 17:36

Anna Delahaye - FOTO DENISE DE COSTA

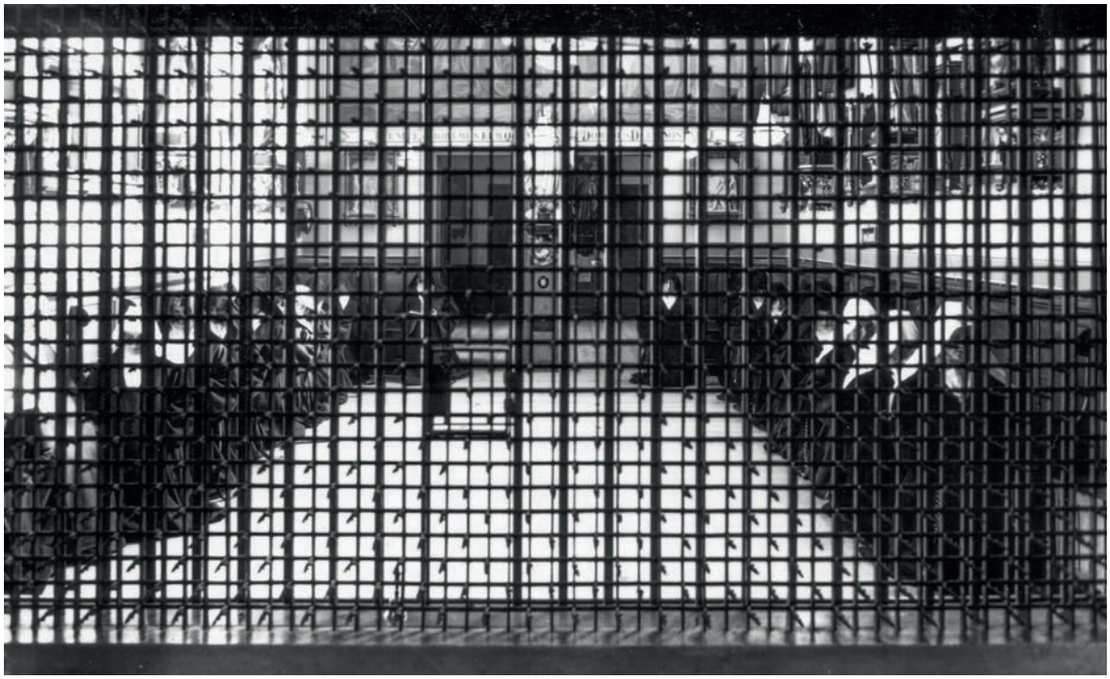
Buiten de slotdeur van het Aalster klooster werd het gezelschap opgewacht door familieleden en vrienden, die zo hun vertrekkende Karmelietessen nog eens konden ontmoeten. De zusters waren voor hen echter nauwelijks zichtbaar in hun witwollen mantels over hun habijt en zwarte transparante sluiers over hun hoofd, waar zij zelf wel doorheen konden kijken, terwijl anderen hun gezicht niet konden zien. De reis naar 's-Hertogenbosch werd gemaakt per trein. Familieleden en vrienden reisden mee. In de stad aangekomen, werden de zusters en hun familieleden allerhartelijkst ontvangen. Zelfs J.B. van Son, een vooraanstaand katholiek en van 1844 tot 1848 minister van de Rooms Katholieke Eredienst, gaf *acte de présence*. Gezeten in zijn rijtuigen begaven de zusters zich naar hun nieuwe onderkomen, waar zij de voor hen in orde gemaakte vertrekken bekeken. Het klooster bestond uit een voorhuis aan een pleintje vóór het klooster met daarachter een vleugel die uitkwam op de keuken. Het voorhuis bestond uit een eenvoudige kapel, een zusterkoor en een bezoekgedeelte. De vleugel bestond uit twee verdiepingen waar zich de cellen bevonden.

De cellen waren volgens Karmelgebruik gemeubileerd: drie verstelbare planken als bed, een strozak en een strooien kussen, een eenvoudig withouten stoeltje, een boekenkast/tafel, een kruisbeeld en twee religieuze afbeeldingen. De schaal van een ei, met een speld aan de deur gehangen, diende als wijwaterbakje. In de vroege ochtend van de volgende dag, de zon was nog niet op, stonden de zusters op om in het koor de dag biddend en zingend te beginnen. Om acht uur volgde de eerste Heilige Mis, die ook door veel belangstellenden werd bijgewoond. Aan het eind van de middag bezocht bisschop Zwijsen het klooster. Hij sprak een half uur met de stichteressen, waarbij hij vol belangstelling informeerde naar hun gebruiken. Vervolgens stelde hij officieel het slot in: buitenstaanders konden niet meer in het klooster komen en de zusters kwamen zelden of nooit meer buiten het klooster. De kloosterlingen en Bosschenaren konden door tralies van elkaar gescheiden, de H. mis bijwonen.

Door middel van het voor het karmelitaanse leven zo kenmerkende voortdurend gebed zetten de zusters zich in om de noden van de medemensen te verzachten. De zusters leidden een uiterst sober leven. De zeer eenvoudige maaltijden werden gemeenschappelijk genuttigd in de refter. Regelmatig werd er gevast. Er werd vegetarisch gegeten; alleen op doktersadvies mocht vlees genuttigd worden. De zuster die vlees kreeg, werd door middel van houten schotten aan het oog van de medezusters onttrokken. De meeste Bosschenaren waren er niet van op de hoogte dat de zusters vegetarisch aten en werden ook in verwarring gebracht doordat het klooster aan de Clarastraat was gelegen. Daarom kreeg de buitenzuster zeer regelmatig een worst aangereikt met het verzoek om voor mooi weer te (laten) bidden. Naar goed gebruik werd de voorspraak van de heilige Clara ingeroepen om goed weer te krijgen bij bepaalde feestelijkheden, maar dat inroepen diende wel vergezeld

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 224 14-02-2021 17:36

te gaan van een Claraworst. Clara (Santa Chiara = Heilige Clara, de klare, de heldere, de schitterende) is de patrones van het mooie weer. Om goed weer te krijgen moesten de Bosschenaren dus bij de Clarissen zijn en niet bij de Theresiaantjes.

Traliehek bestaande uit dubbele tralies met uitstekende punten - FOTO DENISE DE COSTA

Door een onder meer aan de gebeden van de Karmelietessen toegeschreven verbetering van de gezondheid van een Bosschenaar steeg het aanzien van de Karmelietessen in de stad. Zij kregen aalmoezen en hand- en spandiensten aangeboden, die de in behoeftige omstandigheden verkerende zusters met graagte aannamen. Anna Delahaye, hiervoor genoemd, werd op 14 oktober 1872 ingekleed. De eerste nieuwe postulanten meldden zich in 1873, maar zij hielden het barre kloosterleven vol eenzaamheid, de verplichting van stilzwijgen, vasten en zelfkastijding nog geen jaar vol. 'Heeft niet volhard' staat in een groot schrift (kroniekschrift) achter hun namen vermeld.

Discipline

Zelfkastijding is in de katholieke traditie een middel om de zondige neigingen van de mens te bedwingen of om boete te doen. Zij kan bestaan uit het plegen van handelingen die pijnlijk zijn voor het eigen lichaam of het zichzelf opleggen van beperkingen. Vóór het Tweede Vaticaans Concilie was zelfkastijding een normaal gebruik in het klooster, het hoorde bij de kloostertucht. Monniken en andere religieuzen hadden immers de gelofte van kuisheid afgelegd en waren meer dan andere christengelovigen verplicht om de 'lichamelijke neigingen' te bedwingen. Zij geselden zichzelf meestal op vrijdagen, de dag die verwijst naar het lijden van Christus op Goede Vrijdag. De zweep die daarbij werd gebruikt, werd 'discipline' genoemd. Bij de Karmelietessen vond de zelfkastijding gemeenschappelijk plaats.

Dankzij financiële giften, ingezameld door de zo genoemde buitenzusters, kon het kloostercomplex binnen zeven jaar worden afgebouwd. Het voorste en oudste gedeelte van het klooster kreeg nu de bestemming van buitenhuis, de afdeling waar de portiersters of buitenzusters verbleven. Zij waren de schakel tussen de slotzusters en de buitenwereld

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 225 14-02-2021 17:36

en behoorden in formele zin niet tot het slot. Door een draaibare kast (door de zusters ‘de rol’ genoemd) tussen het slot en het buitenhuis kwamen de brieven en boodschappen naar binnen, werden giften afgegeven en bezoekers aangediend. De bezoekruimtes waren voorzien van getraliede vensters met luiken en gordijnen, waardoor bezoek en zusters van elkaar gescheiden bleven.

Zowel de lekenzusters als de koorzusters droegen de karmelitaanse kloosterkleding, bestaande uit een zwarte sluier, witte ondersluier en guimpe (= bef met kap), bruin habijt met daaroverheen een lange openvallende witte mantel. Vanaf hun professie droegen de koorzusters echter een witte sluier. Zij waren verplicht bij bezoek achter de tralies te blijven en een sluier voor hun gezicht te dragen. Alleen voor hun naaste familie (ouders, broers en zussen) mocht de sluier af. Lekenzusters bleven een zwarte sluier dragen en hoefden hun gelaat bij bezoek niet te bedekken. Een bezoekende arts, biechtvader of werkman werd binnen het klooster vergezeld door twee oudere, gesluierde zusters. Eén zuster liep voorop en klingelde met een bel, waarna de zusters naar hun cel snelden om een ontmoeting met de bezoeker te voorkomen.

Deel muurschildering Mantelmadonna
FOTO DENISE DE COSTA

Het klooster kreeg nu ook een definitieve kapel die in 1879, op 15 oktober, de feestdag van de H. Theresia, werd ingewijd door bisschop Adrianus Godschalk. De neogotische kapel werd eenvoudig ingericht, waardoor de gebrandschilderde spitsboogvensters van het driezijdige koor werden geaccentueerd. De grote Lourdesgrot tegen een van de zijmuren werd een bezienswaardigheid voor de bezoekers van de kapel. In het torentje van de kapel werden twee luidklokken gehangen. De zusters luidden die aanvankelijk zo vaak, dat de buren bij de bisschop klaagden over geluidsoverlast. Dit leidde tot het verzoek van de bisschop om de beide klokken uitsluitend te luiden vóór de H. Mis en het Lof en voor de getijdengebeden het huisklokje te gebruiken, zoals dat voorheen ook geschiedde. Bij de herdenking van de driehonderdste sterfdag van de H. Theresia van Avila konden dankzij weldoeners onder de ronde vensters van de kapel muurschilderingen worden aangebracht. Op de schilderingen werden onder meer de Profeet Elia afgebeeld en gebeurtenissen uit het leven van Theresia. Daarbij werd er wel voor gezorgd dat de (heraldische) wapens van de gulle gevers duidelijk werden getoond. Ook werd een groot tafereel geschilderd van de zogenaamde Mantelmadonna: Maria die haar mantel beschermend om een groep mensen heenslaat. In dit geval Theresia en haar medezusters.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 226 14-02-2021 17:36

Ook in het zusterkoor (de ruimte waar voorheen de H. Mis werd opgedragen en die van de kapel was afgescheiden door een groot traliehek met een zwaar zwart gordijn ervoor) en boven de toegangsdeuren van de kapittelzaal werden muurschilderingen aangebracht. Op 15 oktober 1882 stroomde de kapel vol met Bosschenaren en andere belangstellenden om een en ander te bezichtigen.

De genezing van Teresia van Avila door Sint Jozef
FOTO TON VOGEL

In de eerste vijfentwintig jaar van de herstelde Karmel traden 24 vrouwen in, die kozen voor een bestaan als lekenzuster of als koorzuster. Bij die keuze was niet alleen sprake van roeping maar ook van financiële draagkracht. Een koorzuster moest niet alleen over een bepaald ontwikkelingsniveau beschikken, maar ook bemiddeld zijn. Bij haar toelating moest zij *ƒ* 5.000 als bruidsschat meebrengen. Achterliggende gedachte was dat de zusters geen inkomen genereerden en moesten kunnen leven van de rente van dat bedrag. Omdat de ouders een dergelijk bedrag vaak niet ineens konden opbrengen, werd er vaak in termijnen betaald en hielpen ook anderen mee om het geld bij elkaar te krijgen. Soms werd een deel van het bedrag kwijtgescholden, maar het gebeurde ook dat aan de betreffende zuster werd geadviseerd om een leven als lekenzuster te leiden. Lekenzusters stonden lager in de kloosterhiërarchie, wat onder meer tot uitdrukking kwam in de kleur van de sluier.

Lekenzusters moesten sterk zijn en geschikt voor het ruwere werk. Zij hadden geen stemrecht en kwamen altijd op de laatste plaats. Zij zorgden voor alle voorkomende huishoudelijke werkzaamheden. Desondanks maakten zij wel volledig deel uit van de kloostergemeenschap en moesten zij vaak na een zware en vermoeiende werkdag nog de verplichte 92 Onze Vaders bidden. De koorzusters brachten een groot deel van de dag biddend in het koor of op hun cel door. Toch moesten ook zij taken - bedieningen geheten - verrichten. Er was een zuster voor de sacristie, een ziekenzuster, een voorlezeres voor de maaltijden in de refter en een bibliothecaresse. Daarnaast bestond de bediening der nederigheid: het schoonhouden van de toiletten.

Het harde en gedisciplineerde bestaan in het klooster leidde ertoe dat van de tussen 1879 en 1896 ingetreden zusters bijna de helft niet volhardde. Dat zorgde voor de nodige onrust binnen de kloostergemeenschap. Een paar jaar later verstoorden externe omstandigheden het kloosterleven. In de zomer van 1901 was in Frankrijk de Verenigingswet aangenomen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 227 14-02-2021 17:36

die kloosters aan de staatsmacht onderwierp. Talloze gebouwen werden in beslag genomen en duizenden kloosterlingen werden het land uitgezet. Een aantal Franse Karmelietessen werd ondergebracht in de Bossche Karmel. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vond de gehele communiteit van Aalst van medio oktober 1914 tot eind februari 1915 onderdak in het klooster, waarna de communiteit weer naar Aalst terugkeerde.

Op woensdag 5 juli 1922 vervulden de zusters voor het eerst hun stemplicht voor de Tweede Kamer, waarvoor zij het klooster verlieten en per auto naar het stembureau werden vervoerd, hetgeen voor menig zuster een bijzondere ervaring was. In de periode tussen de twee wereldoorlogen meldden zich opvallend veel jonge vrouwen aan en was er sprake van een vitale kloostergemeenschap. Volgens de regel mocht de kloostergemeenschap uit maximaal 18 koorzusters bestaan en mede door het grote aantal aanmeldingen konden vanuit 's-Hertogenbosch in Schiedam (1920), Oirschot (1931) en Drachten (1935) nieuwe kloosters worden gesticht. Dat dit voor de Bossche Karmel telkens een forse aderlating betekende, behoeft geen betoog.

De Tweede Wereldoorlog ging ook aan de Bossche Karmel niet ongemerkt voorbij. Direct na de Duitse inval verbleef een aantal zusters, gekleed in burgerkleding, enkele dagen bij familie in en rond de stad, terwijl een echtpaar met drie jonge kinderen (de buren van het klooster) in de kelder van de buitenzusters verbleef. Na de capitulatie keerden de zusters overigens weer terug in het klooster. Dankzij de primitieve inrichting van het kloostergebouw werd het niet gevorderd door de bezetter en probeerden de zusters hun gewone leven zoveel mogelijk voort te zetten. In het voorjaar van 1944 pleegden zij een daad van verzet. Zuster Joanna, de Weense Leonie Döbrisch en stichteres van het klooster in Drachten, had Joodse voorouders en was door de Duitsers al twee keer opgeroepen om zich te melden in Leeuwarden. Zij mocht onderduiken in het Bossche klooster, wat risicovol was omdat de Wehrmacht naast het klooster verblijf hield. Bij de bevrijding van de stad boden de zusters onderdak aan tientallen uit hun huizen verdreven stadgenoten en toen de waterleiding het begaf, bracht de pomp op de binnenplaats van het klooster uitkomst voor de buurtgenoten en voor ziekenhuis Sint Joan de Deo en het noodziekenhuis in de Hinthamerstraat. Een poging van de Duitsers om het torentje van de kapel als uitkijkpost te gebruiken liep op niets uit. Rector Van Hout wist de Duitsers ervan te overtuigen dat dat geen goed idee was. De regel en de constituties werden verlaten om de in nood verkerende naasten ter zijde te staan, een proces dat na de oorlog werd voortgezet.

In 1944 werd Zuster Veronica van het Heilige Aanschijn tot nieuwe priorin gekozen. Zij streefde naar een minder hiërarchische kloostercultuur. In datzelfde jaar werd de latere bisschop Wilhelmus Marinus Bekkers (toen 36 jaar oud) rector van de Karmel. Hij streefde naar openheid en cultuur, woonde lange tijd in de rectorswoning van het klooster en kwam regelmatig in de spreekkamer. Tijdens zijn rectoraat werden de oude, gevestigde kloosterregels wat humaner en ontstond er geleidelijk aan wat meer openheid mede omdat rector Bekkers zijn ervaringen in de buitenwereld met de zusters deelde, waardoor zij meer zicht op de buitenwereld kregen. Hij nam het initiatief tot de oprichting van de stichting Vrienden van de Karmel met het doel de zusters financieel bij te staan. Dankzij deze stichting konden veel herstelwerkzaamheden in het klooster worden uitgevoerd.

Rector Bekkers stond ook aan de wieg van de oprichting van het Nationaal Apostolaat van het Onbevlekt Hart van Maria. Via het Apostolaat konden de zusters hun idealen: toewijding aan God en de onthechting van het kloosterleven, uitdragen, maar tegelijkertijd konden zij zich ook meer op de buitenwereld oriënteren en zich niet alleen via gebed maar ook

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 228 14-02-2021 17:36

rechtstreeks tot hun medemensen richten en konden zij proberen hun geloof te plaatsen in het leven van alledag. Het doel van het Apostolaat was het uitdragen van de opdracht van Maria, zoals Zij die in 1917 in Fatima aan drie herderskinderen had gegeven, namelijk veel te bidden voor de wereldvrede, voor de bekering van zondaars en vooral voor de kerstening van Rusland. Het gaf een nieuwe dimensie aan het dagelijkse leven van de zusters. Zijn benoeming tot rector van de kweekschool Concordia in 1948 maakte een einde aan zijn rectoraat van de Bossche Karmel. Met pijn in het hart werd over en weer afscheid genomen.

Ook op een ander vlak verbeterde het leven van de zusters. In 1951 werd gestart met een reeks van verbouwingen en werd het klooster gemoderniseerd: er kwam stromend water en de elektriciteit werd doorgetrokken naar de eerste verdieping. In de plaats van het privaat kwamen er wc's en er kwam een badkamer, terwijl ook centrale verwarming werd aangelegd, waarvan overigens spaarzaam gebruik werd gemaakt: boven de vijftien graden Celsius werd er niet gestookt. In 1950 werd Gemma van de Moeder Gods de eerste academisch gevormde priorin van de Karmel. Zij was vooruitstrevend en kritisch ook voor wat betreft de zin van allerlei gebruiken in de Karmel. Door haar toedoen werd de winterdagorde, waarbij de zusters om half zes in plaats van om half vijf opstonden, met instemming van Mgr. Mutsaerts de vaste dagorde. Dit kwam ook omdat de publicatie in 1950 van het pauselijk document 'Bruid van Christus' (Sponsa Christi) de vrouwelijke kloosterlingen verplichtte door degelijke arbeid in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Deze verplichting zou voor de zusters naast de regelmaat van de gebedsdiensten een zwaardere en mogelijk een te zware lichamelijke belasting kunnen vormen.

Om aan de verplichting tot het voorzien in eigen levensonderhoud te kunnen voldoen, werd in het klooster een professionele wasserij ingericht. De 'Vrienden van de Karmel' zorgden ervoor dat kerken en gerenommeerde hotels en restaurants hun wasgoed aanboden. Via de inkomsten uit het Apostolaat, de wasserij, relikwieënverzorging en naai- en borduurwerk kwam er weer balans tussen de inkomsten en de uitgaven.

Priorin Gemma, daarin gesteund door de eerdere priorin Veronica, maakte zich ook sterk voor de opheffing van statusverschil tussen de koor- en lekenzusters en benaderde daarvoor niet alleen de andere Karmels in Nederland, maar ook bisschop Mutsaerts en zelfs de paus. Dit gelijkstellingsproces verliep uiterst moeizaam en leidde pas in 1960 tot succes. Met toestemming van de paus mochten de lekenzusters overgaan tot de rang van koorzusters.

In 1957 keerde Bekkers, die in 1956 was benoemd tot hulpbisschop met recht van opvolging, terug in de rectorswoning aan de Clarastraat, die op zijn uitdrukkelijk verzoek werd verheven tot 'hulp- bisschoppelijk' paleis. De woning werd grondig onder handen genomen. Bekkers werd tot grote vreugde van de zusters weer hun buurman. Hij werd opnieuw hun schakel met de buitenwereld en betrok hen zoveel mogelijk bij zijn werk door waar mogelijk verslag te doen van zijn activiteiten en daarvoor hun gebed te vragen. Toen hij op 12 februari 1957 tot hulpbisschop werd gewijd, zorgde hij ervoor dat de zusters via de radio zijn wijding in de St.-Jan konden volgen. Via zijn door hem uitgeleende radiotoestel konden zij ook de kroning tot paus van Johannes XXIII volgen. Bekkers was er een groot voorstander van dat de zusters hun gezicht niet langer bedekten als er buitenstaanders op bezoek kwamen. Hoewel voor de zusters de sluier een belangrijk symbool was geweest van de keuze om een leven van eenzaamheid en gebed te leiden, realiseerden zij zich ook dat die symboliek niet meer paste in de veranderende tijd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 229 14-02-2021 17:36

AMEN DICO VOBIS Q
STRI M ME TRADITURUS EST

De opvattingen over het kloosterleven veranderden in snel tempo en dat had ook gevolgen voor het kloostergebouw. Er werd afscheid genomen van de grote kruiswegstaties en de indrukwekkende heiligenbeelden, het Christusbeeld tussen het koor en het voorkoor werd vervangen door een kleinere uitvoering. Verder werd alles witgeverfd met als gevolg dat ook de uitbundige muurschilderingen uit de beginperiode onder witkalk verdwenen.

Er volgde een periode waarin de stilte en de stabiliteit van het klooster onder druk kwam te staan. De wasserij werd gesloten omdat het werk te belastend werd voor de ouder wordende zusters. Er werd gezocht naar alternatieve commerciële activiteiten. Uiteindelijk bestond het hoofdbestanddeel uit borduur- en naaiwerk en werd er kleding voor de scouting gemaakt en gordijnen voor Vroom & Dreesmann. Een firma uit Vlaardingen bood vast werk aan in de vorm van het stikken van vlaggen voor onder andere oliemaatschappijen en onafhankelijk geworden Afrikaanse landen. Ervan uitgaande dat deze werkzaamheden in de eenzaamheid van een kloostercel verricht zouden kunnen worden, werden plannen gemaakt om het klooster met een aantal werkruimten uit te breiden. Daarvoor was echter veel geld nodig, dat de zusters niet hadden. De zestien karmelkloosters en andere kloosterorden leenden een bedrag van *ƒ* 240.000, terwijl er ruim *ƒ* 75.000 werd geschonken. De algemeen overste van de Dochters van Maria en Joseph (de zusters van de Choorstraat en dus nagenoeg overburen) kwam in eigen persoon *ƒ* 10.000 brengen! De ingrijpende verbouwing werd gerealiseerd tussen mei en november van het jaar 1964.

Toen al was duidelijk dat de geloofsveranderingen in steeds sneller tempo doorgingen. De terugloop in kerkbezoek was ook in het Clarakloster te merken. Aan het eind van de jaren ’60 woonden op zondag nog slechts zo’n twintig belangstellenden de H. Mis in de Karmelkapel bij en door de week slechts een enkeling. Hoewel inmiddels veel oude gebruiken waren verdwenen, leefden de Karmelietessen toch nog zoveel mogelijk volgens de regel en de constituties van Theresia van Avila. Slechts incidenteel mocht een zuster het klooster verlaten, maar zelfs dat leidde tot onrust en spanningen en eenmaal zelfs tot een hoogoplopend meningsverschil tussen het bestuur en bisschop Bekkers. In het voorjaar van 1965 vroeg zuster Joanna van het Kruis (hiervoor al vermeld als onderduikster) toestemming om gedurende enkele weken terug te keren naar haar geboortestad Wenen. Het kloosterbestuur gaf die toestemming niet, waarop zuster Joanna die vanwege haar secretariaatswerkzaamheden voor de bisschop regelmatig contact met hem had, hem in vertrouwen nam. De bisschop wees haar op de mogelijkheid tot het vragen van slotdispensatie, een tijdelijk verlof om het klooster te verlaten. De raadzusters, die wel begrepen dat de bisschop het verzoek van zuster Johanna steunde, probeerden vergeefs de bisschop op andere gedachten te brengen.

Uiteindelijk konden zij elkaar niet vinden en nam de bisschop de verantwoordelijkheid voor haar verblijf buiten het klooster op zich. Zuster Joanna verbleef bijna een maand buiten de kloostermuren. Niet alleen deze affaire maar ook het verschil in zienswijzen tussen de oudere en jongere generatie zusters over de vernieuwende en behoudende opvattingen aangaande de veranderingen in kerk en maatschappij leidden tot meningsverschillen binnen het klooster. Toch ontstond langzaamaan het besef dat een te groot isolement het einde van de Karmel zou kunnen betekenen. Met de komst van drie jonge novicen rond 1960 was er hoop voor de toekomst, mits deze novicen binnen de oude regel en

← *Het voormalige zusterkoor van de Karmel* - FOTO DENISE DE COSTA

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 231 14-02-2021 17:36

constituties voldoende ruimte kregen voor persoonlijke ontwikkeling. Die ruimte werd geboden: de novicen gingen gedurende een half jaar op stage en kwamen gemotiveerd terug in het klooster. Ook op andere gebieden deden zich veranderingen voor. De 'Vrienden van de Karmel' mochten af en toe 'in het slot' komen en er werden rondleidingen verzorgd voor middelbare scholieren en fabrieksmeisjes van De Gruyter. De krant en de radio werden gemeengoed en er kwam zelfs bij wijze van experiment een televisietoestel. Zusters mochten hun familie bij bezoek in de buitenspreekkamer ontvangen en werden dus niet meer door tralies gehinderd, op zondag volgden de Karmelietessen de H. Mis niet meer vanaf het koor maar vanuit de voorste banken in de openbare kapel, zelfkastijding werd een individuele aangelegenheid die in de eigen cel kon worden gepraktiseerd. Studeren en werken buitenhuis werden mogelijk. De strooizakken verdwenen en maakten plaats voor echte matrassen. Al met al zeer ingrijpende veranderingen voor menig zuster! Deze veranderingen konden het tij echter niet keren. De zusters kwamen tot de conclusie dat de oudste Karmel van Nederland niet levensvatbaar meer was.

Een aantal zusters nam hun intrek in andere Karmelkloosters. Enkele zusters werden opgenomen in bejaardenhuizen. De novicenzuster Elisabeth richtte samen met de jonge zusters in Utrecht een contemplatieve leefgroep op, waarbij een aantal uitgetreden zusters uit andere Karmels zich aansloot. Weer andere zusters kozen voor een zelfstandig leven buiten de kloostermuren. Slechts twee buitenzusters bleven in het klooster achter in afwachting van een nieuwe bestemming van het complex. Die bestemming werd eind 1971 gevonden. De achtergebleven zusters verhuisden naar een pand in de buurt, waar zij gekleed in hun habijt in een soort begijnhofje leefden.

Tussen 1971 en 1980 was het kloostercomplex in gebruik als pension voor Spaanse gastarbeiders. Daarna dreigde sloop van het complex, waarna op de vrijgekomen grond het Clarissenhof zou verschijnen. Het plan voorzag in de bouw van drie flats met elk zestien wooneenheden. Op basis van dit plan werd een sloopvergunning aangevraagd. De sloopplannen leidden tot fel verzet en tot bezwaren van onder meer de bond Heemschut. Uiteindelijk werd afgezien van sloop en nieuwbouw. Het klooster werd verbouwd. Er kwamen individuele woonruimtes en ruimtes voor gemeenschappelijk gebruik. Op 1 maart 1985, de eerste dag van het 'inwijdingsfeest' werd een rondleiding verzorgd voor alle personen die een bijdrage hadden geleverd aan de totstandkoming van 'de Clara'. Onder de gasten waren ook enkele zusters, die eerder het pand bewoonden.

Samenvatting

In de stad is gedurende twee perioden een Karmel gevestigd geweest. De eerste periode duurde slechts van 1624 tot 1632. Over deze periode is weinig anders bekend dan dat de zusters kampten met interne problemen en vanaf 1629 leden onder de protestantse onderdrukking.

Op 5 augustus 1872 werd een groep van acht gesluierde zusters en een postulante op het station allerhartelijkst ontvangen en begeleid naar de herstelde Karmel in de Clarastraat. De Karmel kende een periode van bloei. Het nieuwgebouwde kloostercomplex werd al snel uitgebreid. Vanuit de Bossche Karmel werden kloosters gesticht in Schiedam, Oirschot en Drachten. Zowel tijdens de Eerste als de Tweede Wereldoorlog boden de zusters onderdak en hulp aan ontheemden. De regel en de constituties werden verlaten als de omstandigheden daar om vroegen. Mgr. Bekkers heeft een belangrijke rol gespeeld in de periode dat hij als rector aan het klooster verbonden was en vervolgens als hulpbisschop

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 232 14-02-2021 17:36

weer de rectorswoning aan de Clarastraat bewoonde. Hij zorgde er niet alleen voor dat de zusters er financieel beter voor kwamen te staan, maar ook dat de oude, gevestigde kloosterregels wat humaner werden en dat de zusters meer zicht op de buitenwereld kregen.

Het gerenoveerde zusterkoor anno 1960 - FOTO DENISE DE COSTA

De grote en radicale veranderingen van de jaren zestig en zeventig in kerk en maatschappij gingen ook niet ongemerkt aan de Bossche Karmel voorbij. Hoewel veel van de oude kloostergebruiken inmiddels waren verdwenen, leefden de zusters toch nog zoveel mogelijk volgens de regel en de constituties van Theresia van Avila. Toch ontstond langzaamaan het besef dat een te groot isolement het einde van de Karmel zou betekenen. Met de komst van drie nieuwe novicen begin 1960 ontstond hoop voor de toekomst. Het bleek ijdele hoop. Eind 1971 verlieten de laatste zusters de Karmel. Het huidige kloostercomplex dat bestaat uit het klooster (oudbouw) en appartementen (nieuwbouw) is nu een woongemeenschap. De woonruimtes worden verhuurd door de Wooncorporatie BrabantWonen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 233 14-02-2021 17:36

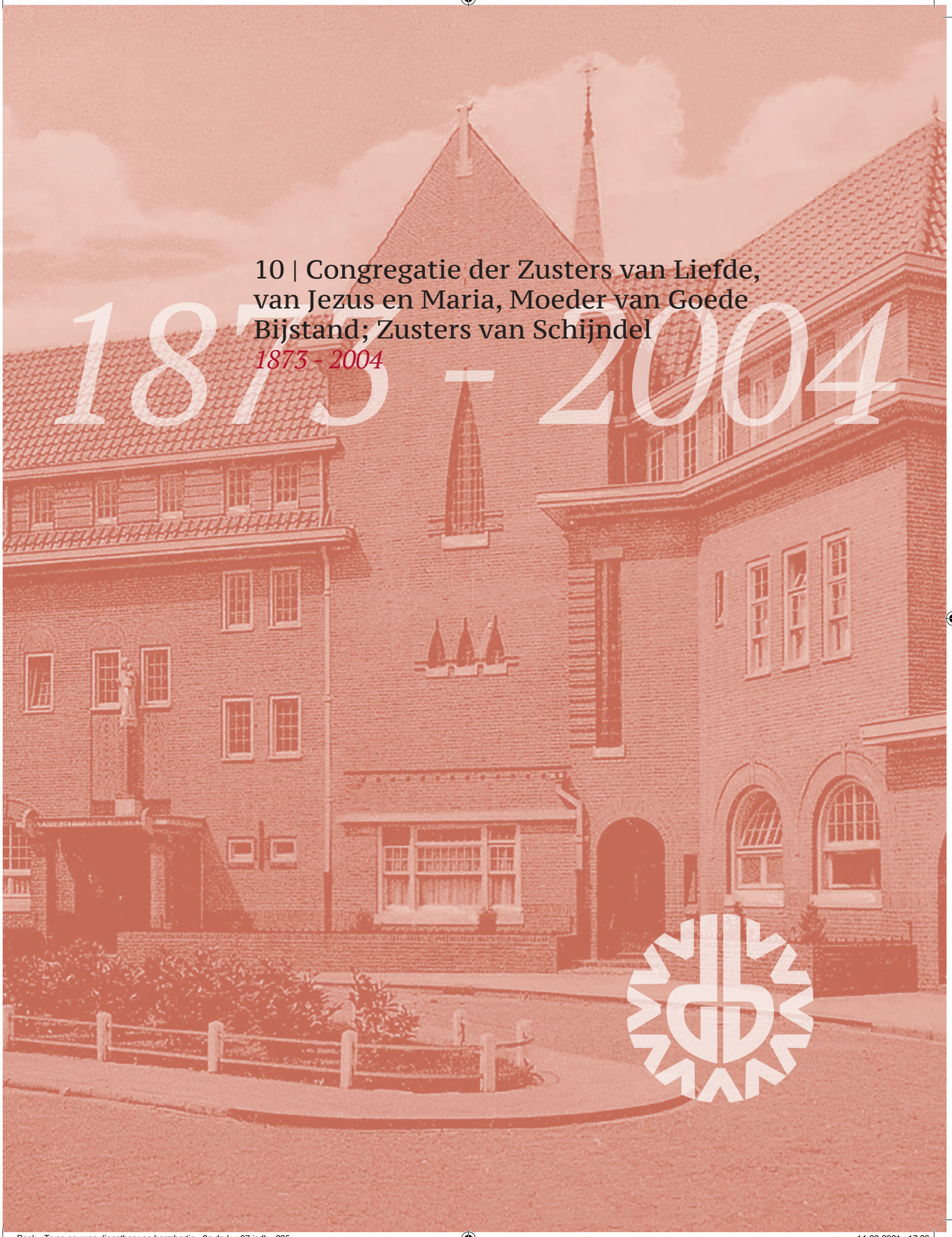
Bronnen:

- ***Denise de Costa*** *Wonen in een klooster, Clarissen, Theresiaantjes, gastarbeiders en kunstenaars* - *2010 - ISBN 978-90-89101-42-6*
- ***Denise de Costa,*** *'Vegetarische Theresiaantjes en de Claraworst'* - *IN: TH. HOOGBERGEN EN M. ACKERMANS: KLOOSTERS EN RELIGIEUS LEVEN, 2010*
- ***Henny Molhuysen*** *'De Theresiaantjes'* - *BOSSCHE ENCYCLOPEDIE, 1989*
- ***Ed Hupkes*** *'Bossche Karmel'* - *BOSSCHE ENCYCLOPEDIE, 2010.*
- ***F. Smits*** *Vademecum van Religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *ALPHEN AAN DE MAAS, 2010*
- ***Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven***
- ***Repertorium van Nederlandse zendings- en missie-archieven 1800 - 1960***
- ***De Karmelitaanse spiritualiteit*** - *WWW.DEBEZIELING.NL*
- ***www.kro.nl/Het katholiek abc***
- ***Kloosterkleding in Beeld*** - *MEMO.HUM.UU.NL*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 234 14-02-2021 17:36

10 | Congregatie der Zusters van Liefde, van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand; Zusters van Schijndel

1873 - 2004

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 236 14-02-2021 17:36

10 | Congregatie der Zusters van Liefde, van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand; Zusters van Schijndel

1873 - 2004

GEERT DONKERS

Wapen van de congregatie - ZUSTERSVANLIEFDE.NL

Inleiding

In de 19e eeuw leidde een aanzienlijke groep mensen in Schijndel een armoedig bestaan. Zij waren aangewezen op de bedeling, op werkverschaffingsprojecten van de gemeente en op hulp vanuit andere organisaties zoals de kerk. Vanaf 1831 was Antonius van Erp (1797 - 1861) pastoor in Schijndel. Als pastoor legde hij een grote sociale belangstelling aan de dag. Vooral de zorg voor de arme zieke medemens en de mogelijkheden tot het volgen van onderwijs, met name voor meisjes, vond hij van groot belang. Van Erp richtte een schooltje op waar meisjes onderwezen werden in godsdienst en handwerken. Hij richtte een verzoek om hulp aan de Zusters van Tilburg. Deze congregatie was gesticht door Joannes Zwijsen, pastoor in Tilburg. Van Erp was met hem bevriend. Het verzoek bleek tevergeefs en bij pastoor Van Erp rijpte het plan om zelf een congregatie te stichten.

Hij kende een vrouw, Maria de Bref, die haar noviciaat doorbracht bij de Zusters van Tilburg. Na haar professie in 1836 vestigde zij zich met enkele medezusters in de oude pastorie in Schijndel. Aanvankelijk was er nog geen sprake van een klooster, maar van een 'associatie tot het oprichten van een huis of gesticht'. Ook kloosternamen werden in officiële stukken nog niet gebruikt. 1 november 1836 werd de officiële stichtingsdatum van de 'Congregatie van Liefdadigheid van Jezus en Maria, de Moeder van den Goeden Bijstand'. In 1837 kreeg de congregatie toestemming voor de oprichting van een lagere school. De eerste overste, Maria de Bref, behaalde daarvoor haar onderwijsbevoegdheid.

Vanaf het begin van de stichting had pastoor Van Erp voorzien in een eenvoudig regelboek. Deze zogenaamde constitutie was de basis voor de congregatie. De regel van de Zusters van Liefde uit Tilburg stond model voor die van de Zusters van Schijndel. Twee elementen bleven, ook na herzieningen van de regel, van belang voor de zusters: de godsdienstige en geestelijke vorming van de leden en het zich toeleggen op de noden van de medemens. Het devies 'Ora et Labora' was een kernachtige samenvatting van het kloosterideaal. Bovendien legden de leden de geloften af van gehoorzaamheid, kuisheid en armoede. Met name in de beginfase was het vinden van een goede afweging tussen bidden en werken problematisch. Deze vorm van religieus leven was immers nieuw en kende weinig historische voorbeelden. Op 27 mei 1881 kreeg de constitutie de officiële goedkeuring van paus Leo XIII. De praktijk van alledag werd vastgelegd in een boekje met 'bijzondere regelen', het zogenaamde directorium. Voorschriften met betrekking tot onder andere kleding, behuizing en voeding werden hierin beschreven.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 237 14-02-2021 17:36

Reeds in de eerste jaren van het bestaan van de congregatie meldden zich regelmatig nieuwe postulanten. De omstandigheden in het klooster waren echter moeilijk: de zusters hadden nauwelijks inkomsten en ontbeerden vaak de eerste levensbehoeften. In die beginfase was het sterftecijfer onder de jonge zusters hoog. De eerste stichting van een klooster buiten Schijndel was in 1856 in Geldrop waar een broer van pastoor Van Erp pastoor was. Van 1856 tot 1929 werden 36 nieuwe kloosters, ofwel succursalen gesticht. In de jaren '20 vertrokken de eerste zusters naar de missie. Vlak voor Wereldoorlog II waren er in Nederland en elders 47 kloosters. In 1896 ging de eigen Kweekschool in Schijndel van start. Deze school was uiteraard van groot belang, omdat het geven van onderwijs tot een van de hoofdtaken van de congregatie gerekend werd. In 1873 kwamen de Zusters van Schijndel naar Rosmalen en in 1929 stichtten zij het klooster in de Nemiusstraat te 's-Hertogenbosch. De geschiedenis van de Zusters van Schijndel in de gemeente 's-Hertogenbosch wordt hier beschreven.

Het klooster 'Huis Van Meeuwen' te Rosmalen

Stichting

Vanaf 21 april 1873 waren de zusters van Schijndel werkzaam in Rosmalen. Zij vestigden zich in Rosmalen op uitnodiging van pastoor Joh. Oliviers. De bouw van hun klooster werd mogelijk door een grote financiële inbreng van mevrouw Theresia van Meeuwen-Coenen. Zij was een gefortuneerde vrouw, die oorspronkelijk afkomstig was uit 's-Hertogenbosch. Zij bezat onder andere het buitengoed Eykenburg bij het dorp Maliskamp. Uit de verkoop van deze grond zou daar een gesticht voor arme, oude mensen gebouwd worden. Er lag een plan klaar voor het gebouw: een tekening van de Bossche architect Nabbe. De pastoor wist mevrouw Van Meeuwen echter over te halen het klooster niet in Maliskamp maar in Rosmalen aan de Kerkenhoek te bouwen. Uit enkele bewaarde brieven van mevrouw Van Meeuwen bleek dat zij in het huis één kamer voor zichzelf opeiste en dat het gesticht haar naam moest dragen. De brieven werden verstuurd uit Aken. Zij verbleef daar vanwege haar slechte gezondheid en overleed er ook in mei 1882. Het totale kapitaal van ƒ 50.000 werd, uiteraard onder grote erkentelijkheid van de Rosmalense parochie, geaccepteerd.

Voordat de zusters naar Rosmalen kwamen werd er een 'Acte van Overeenkomst' gesloten tussen het bestuur van de congregatie in Schijndel en het kerkbestuur van de parochie St. Lambertus te Rosmalen. Algemeen overste van de zusters was toen zuster Emmanual de Gier. In deze acte werden in een aantal artikelen de rechten en plichten van beide partijen vastgelegd. Er werd onder andere bepaald dat het gesticht en de zusters onder het gezag van het moederhuis in Schijndel bleven. En verder dat de taken van de zusters in het onderwijs en in de verzorging van oude mannen en vrouwen lagen. In het gesticht was plaats voor maximaal 12 ouderen. De kosten van de zusters kwamen voor rekening van het kerkbestuur en werden vastgesteld op ƒ 700 per jaar. Veranderingen in het contract waren alleen mogelijk na tussenkomst van de bisschop van 's-Hertogenbosch. Op 3 februari 1874 berichtte het kerkbestuur van de parochie H. Lambertus officieel aan het Gemeentebestuur dat een 'instelling van weldadigheid' was opgericht in het gebouw 'Liefdadigheidsgesticht van Meeuwen'.

Het klooster

Het klooster werd toegewijd aan het H. Hart van Jezus. Of het gebouw gerealiseerd werd naar het reeds eerder genoemde plan bleef vooralsnog onduidelijk. Het klooster werd gebouwd in een u-vorm. Het middelste hoofdgebouw was twee verdiepingen hoog en kreeg een iets uitspringend deel waar zich de ingang bevond. Boven de deur was

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 238 14-02-2021 17:36

een spitsboog muurvlak. 'Het met pannen gedekte schilddak werd gedragen door een overstekende dakgoot op consoles, waartussen gemetselde boogjes', beschreef Jan Smits in zijn Vademecum. Aan weerszijden van het hoofdgebouw bevonden zich naar voren uitspringende vleugels van één bouwlaag.

Klooster Van Meeuwen, Rosmalen - COLLECTIE ZUSTERS VAN SCHIJNDEL

In eerste instantie werd het klooster bewoond door vijf zusters. Bij het toenemen van de taken groeide het aantal zusters uiteraard. De andere bewoners waren ouden van dagen. Aanvankelijk moest men genoegen nemen met een sobere, armoedige inrichting. Het eenvoudige huisraad werd vanuit Schijndel aangevoerd. In 1895 werd de eerste steen gelegd voor de kapel die op 8 april 1896 kon worden ingezegend. De zusters voorzagen in hun levensonderhoud uit de bijdragen van het kerkbestuur en uit bijdragen in de pensionkosten van de ouden van dagen. Verder had mevrouw Van Meeuwen grond in Rosmalen nagelaten, waarvan de zusters het vruchtgebruik hadden. Het betrof onder andere weilanden aan de Maaskant, de zogenaamde Zeven Morgen, met grazend vee. Ondanks deze inkomsten leden de zusters een armoedig bestaan.

De werkzaamheden van de zusters

Onderwijs

Op 1 mei 1873 begonnen de zusters Helena van Kant en Hendrika Maria de Gier met het geven van bijzonder onderwijs aan een groep van 48 meisjes. Een jaar later waren dat er al 80. In de oogsttijd echter waren het er beduidend minder: de kinderen moesten op het land helpen. In 1896 werden de scholen (kleuter- en lager onderwijs) verder uitgebreid, terwijl in 1906 nieuwe schoolgebouwen tot stand kwamen. Dit gebeurde onder pastoor Fritsen. In een nieuwe overeenkomst kwamen de congregatie en het kerkbestuur overeen dat in het

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 239 14-02-2021 17:36

onderwijs aandacht moest zijn voor de catechismus en voor handwerken. Voorts bepaalde het congregatiebestuur het aantal zusters dat nodig was en zorgde het kerkbestuur voor de gebouwen en de meubels. Men kreeg in 1929 een tegenvaller te verwerken. De inspecties van onderwijs en volksgezondheid keurden namelijk het gebouw van de bewaarschool en de drie lokalen van de laagste klassen van de lagere school af. In 1932 werden deze klassen ondergebracht in het gebouw van de oude jongensschool; het kleuteronderwijs lag jarenlang stil. Pas zeven jaar later was er weer ruimte voor de kleuters.

Voor het onderwijs in Rosmalen was 3 mei 1939 een belangrijke datum. Op die dag werd de nieuwe Mariaschool plechtig ingezegend. Het gebouw was door architect H.W. Valk ontworpen in boerderijstijl. Deze bouwwijze zou voor de kinderen van Rosmalen een 'thuisgevoel' geven. Bovendien paste de school ruimtelijk gezien zeer goed in deze omgeving. De vreugde voor de kinderen was echter van korte duur. Enkele maanden later werden er gemobiliseerde soldaten in de school ondergebracht. In de naoorlogse decennia kreeg de school door diverse verbouwingen een u-vorm. In 1960 werd als hoofd van de Mariaschool een leek, de heer C. Pennings, benoemd. Eind jaren '80 verhuisde de school naar een andere locatie in 't Ven. De oude Mariaschool werd kort daarna gesloopt. Vanuit de lagere school groeide in de jaren '50 de zogenaamde 7e en 8e klas, die een formele vorm kreeg in het VGLO (Voort Gezet Lager Onderwijs). Voor veel meisjes was deze verlenging van de onderwijstijd bedoeld om de overgang naar het einde van de toenmalige leerplichtleeftijd te maken. In de jaren '60 kwam uit het VGLO voor meisjes het Lager Huishoud- en Nijverheidsonderwijs (LHNO) voort. In augustus 1967 kwam in Rosmalen LHNO-school 'De Bron' tot stand. Leiding en personeel waren nagenoeg gelijk aan de VGLO-school. Aan de school was tevens het Mater Amabiliswerk verbonden. Dit was vormingswerk voor de werkende jeugd. De school was aanvankelijk gevestigd aan de Van Meeuwenstraat. In 1977 kwam aan de Kattenbosch een nieuwbouwschool tot stand voor circa 250 leerlingen. Ook hier traden de zusters terug uit de schoolleiding. De Bron bleef bestaan tot 1990. De school kwam toen onder de opheffingsnorm. De Zusters van Schijndel maakten dit niet meer mee. In 1987 waren de laatste zusters uit Rosmalen vertrokken.

Zorg

De oorspronkelijke opzet van mevrouw Van Meeuwen was de oprichting van een liefdesgesticht. De huisvesting en verzorging van oude mannen en vrouwen behoorden derhalve tot de kerntaken van de zusters. Voor mannen die ouder waren dan 65 jaar, vrouwen moesten de 60 gepasseerd zijn. Voor de verzorging van de ouden van dagen ontvingen de zusters aanvankelijk *ƒ* 100 exclusief medicijnen en begrafeniskosten. De vrouwen woonden links van de hoofdingang, terwijl de mannen hun verblijf aan de achterzijde van het gebouw hadden. Een telling uit 1951 gaf aan dat zo'n 11 zusters zorgden voor 37 ouden van dagen. Tot augustus 1953 was de zorg voor deze groep bejaarden aan de zusters toevertrouwd. In oktober 1882 werd in het klooster een weeshuis voor kinderen uit de parochie Rosmalen gesticht.

Het doel was om verwaarloosde kinderen of weesmeisjes tot 'brave christenen en nuttige leden der maatschappij te vormen'. Meisjes werden geplaatst tussen 5 en 12 jaar. Zij mochten blijven tot zij in goede diensten konden worden geplaatst of tot ze in eigen behoeften konden voorzien. Ook jongens tot 7 jaar werden in het klooster opgevangen. Parochianen konden bijdragen in de zorg voor de weeskinderen: vanaf 3 gulden werd men beschermheer of -vrouw. 'Medeopzichter' werd men bij een donatie van 25 gulden. In oktober 1934 werd het weeshuis opgeheven. Behalve de structurele zorg voor bejaarden en wezen stond het klooster open voor noodsituaties. Zo was het klooster

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 240 14-02-2021 17:36

toevluchtsoord tijdens overstromingen van de Maas op het eind van de 19e eeuw. Het klooster had namelijk een verdieping waarop men zich kon verschansen. Het klooster werd in 1876 ingericht als noodhospitaal tijdens een tyfusepidemie. De patiënten werden met eenvoudige middelen door de zusters verpleegd. Op advies van de dokter rookten de zusters zelfs sigaretten om infectie te voorkomen. In oktober 1914 namen de zusters tijdelijk 12 Belgische vluchtelingen op.

Mariaschool Rosmalen - ROSMALLA, COLLECTIE H. DE WERD

Het nieuwe klooster

Vanwege achterstallig onderhoud en door oorlogsschade was de bouwkundige staat van Huis van Meeuwen slecht. In 1953 werd onder lichte dwang van de zusters in een vergadering van kerkbestuur, congregatieleiding, vertegenwoordigers van het bisdom en beoogd architect De Reus besloten om een deel van het klooster te slopen en te herbouwen. Na goedkeuring van de bouwplannen door de bisschoppelijke bouwcommissie werd het werk aanbesteed. De werkzaamheden ten behoeve van de bejaarden werden beëindigd en de zusters namen tijdelijk hun intrek in het klooster in de Nemiusstraat in 's-Hertogenbosch. Op 27 april 1955 zegende pastoor Van der Heijden in aanwezigheid van genodigden het klooster in. Het klooster kreeg een L-vorm en had deels twee bouwlagen en voor een deel één verdieping. In de hoofdvleugel bevond zich op de begane grond de kapel. Na het vertrek van de zusters uit Rosmalen in 1987 trachtte het parochiebestuur het klooster te verhuren. Het gemeentebestuur had echter andere plannen met deze locatie. Het kloostergebouw werd uiteindelijk gesloopt. Op deze plaats werd een steunpunt voor ouderen gebouwd: Van Meeuwenhof.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 241 14-02-2021 17:36

Het nieuwe klooster Van Meeuwen, Rosmalen - UIT: J. SMITS, BLZ. 701

Het klooster van 'De Zoete Moeder' Nemiusstraat, 's-Hertogenbosch

Stichting

Pastoor Prinsen van de parochie St. Jacob in 's-Hertogenbosch ondernam in de jaren 1910 en 1920 pogingen om Zusters van Schijndel naar 's-Hertogenbosch te krijgen. Zij zouden ingezet worden in een internaat voor leerlingen van het lyceum of in een pension voor leerkrachten. De pastoor zag ook mogelijkheden in een bewaarschool of in de zorg voor arme kinderen. Prinsen was kapelaan in Schijndel geweest en kende het werk van de congregatie van de Zusters van Liefde. De congregatie wees de verzoeken echter af. De zusters kwamen in de jaren '20 weer in beeld, nadat de werkzaamheden aan de wijk de Muntel waren begonnen. In deze nieuwe uitbreiding ten noorden van de Aa werden huizenblokken gebouwd, kwam de prestigieuze Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht tot stand aan het Duhamelplein (nu: Kapelaan Koopmansplein) en was er, uiteraard, plaats voor een kerk. Nadat in 1922 de parochie van de H. Antonius van Padua was opgericht, de grond was aangekocht en kerk en pastorie waren aanbesteed, werd in 1923 met de bouw van de kerk begonnen. De kerk werd op 11 april 1924 door de bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. A.F. Diepen, geconsacreerd.

Bouwpastoor A. de Beer had in het begin van de jaren '20 al contact gehad met de congregatie van de Zusters van Schijndel. Aan het gemeentebestuur liet hij weten dat de zusters naar 's-Hertogenbosch zouden komen als er een school was. Dat werd de school aan de Geldersedam. In 1927 en 1928 werd de grond voor het klooster en de bijgebouwen in de Nemiusstraat aangekocht. Men betaalde ƒ 9 per meter; de oppervlakte van het perceel was 3507 vierkante meter. De bouwvergunning werd in september 1928 verleend. In april 1929 kochten de zusters nog een stuk grond aan de Jan Schöfferlaan voor ƒ 15 per meter. Nadat in 1930 het parochiehuis aan de Jan Schöfferlaan was gerealiseerd, met enkele jaren later

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 242 14-02-2021 17:36

een pension voor ouderen aan de Gheert van Woustraat, was een praktisch aaneengesloten terrein van kerkelijke gebouwen ontstaan met in het centrum een prachtige tuin.

Eind augustus 1929 arriveerden zes zusters met de bus uit Schijndel. Het klooster was echter nog niet klaar: het dak lag er nog niet op. De nonnen bivakkeerden in de pastorie en in de school. Op 2 september begonnen ze met het werk op school. Eind december was het klooster gereed. Er woonden toen 18 zusters. 29 november 1928 had de aanbesteding van klooster en kleuterschool plaatsgevonden in het Moederhuis in Schijndel. De laagste inschrijver was A. van der Steen uit Hintham, die het werk voor *ƒ* 108.300 kon leveren. Het ontwerp voor het klooster was van de architecten H.W. Valk uit 's-Hertogenbosch en F. Vervest uit Eindhoven. Het gebouw had een geknakte bakstenen voorgevel. Ter hoogte van de kapel bevond zich aan de voorzijde een topgevel. Deze gevel kreeg scherpe spitsboogramen. De rest van het pand had op de begane grond boogramen, terwijl op de verdieping rechthoekige ramen werden toegepast. Boven de ingang werd een beeld van de Zoete Moeder, de patrones van het klooster, geplaatst. Aan de tuinkant had de kapel een 4-zijdige apsis en op het dak van de kapel bevond zich een dakruiter. Het geheel bevatte expressionistische stijlelementen. Tussen het klooster en de school werd een galerij gebouwd. Aan het interieur van de kapel werd speciale aandacht besteed. Het bekende atelier voor kerkelijke kunst van Aug. Hermans uit Den Haag leverde het altaar en de communiebank. De prijs was *ƒ* 2.885. De firma Van Blerk uit Tilburg leverde het tabernakel. De zusters zagen af van de beschildering van de kapel door de kunstenaar Hermans. Op 5 februari 1930 werden kapel en klooster ingezegend door Mgr. A. F. Diepen. Twee glas-in-loodramen in de kapel werden na de oorlog vervaardigd. Het waren afbeeldingen van de Zoete Moeder en van St. Jozef. Ze waren gemaakt bij de firma Corn. van Straaten uit Utrecht. Het geld voor de ramen werd ingezameld onder de mensen die op het eind van de oorlog bij de verovering van de stad hun toevlucht in het klooster vonden.

Klooster de Zoete Moeder, Nemiusstraat - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 243 14-02-2021 17:36

De werkzaamheden van de zusters

Onderwijs

Een van de hoofdtaken die de Zusters van Schijndel zich gesteld hadden, was het verzorgen van goed katholiek onderwijs aan kleuters en meisjes. Het schoolgebouw aan de Geldersedam, naast het klooster, was in 1925 gesticht als parochiële jongensschool. De school was ontworpen door de architecten H.W. Valk en H. de Graaf. Dit gebouw werd in januari 1928 overgedragen aan 'Het Burgerlijk Zedelijk Lichaam, Vereeniging van Vrouwen tot verpleging van zieken en het geven van onderwijs', gevestigd in Schijndel. De jongens betrokken een nieuwe school aan de Graafseweg. Enkele jaren later werd er een andere jongensschool, de St. Antoniusschool, gebouwd aan de Jan Schöfferlaan, tegenover het parochiehuis.

Pension Gheert van Woustraat in 1937 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0043941

Op 1 september 1929 vond onder grote belangstelling de officiële opening plaats van de meisjesschool aan de Geldersedam. De school werd toegewijd aan 'De Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch'. Inzegening van de school was niet nodig, want die had in 1925 bij de stichting van de school plaatsgevonden. Het personeel werd wel gezegend. De school ging van start met 221 leerlingen. Begin januari gingen de kleuterscholen van start. De eerste Montessori-kleuterschool van 's-Hertogenbosch begon met 50 kleuters. De Fröbelschool startte met 100 leerlingen. Tijdens de mobilisatie werden Nederlandse soldaten in de school ondergebracht. In oorlogstijd werden delen van het klooster, de pensions en de scholen door de bezetter gevorderd. Het was een lastige tijd en de bewoners moesten zich vaak behelpen. Bij de bevrijdingsacties van de stad verbleven zo'n 600 mensen in de kelders en de gangen van het klooster.

← Zusters van Schijndel in de kloostertuin, 1948 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0062586

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 245 14-02-2021 17:36

Nadat na de oorlog de schade in het complex hersteld was, werd in 1951 de Fröbelschool uitgebreid. Bij het 40-jarig bestaan van de school in 1969 was op de lagere school het aantal leerlingen teruggelopen naar 207 kinderen voor 7 klassen. Begin jaren '70 nam de laatste zuster afscheid als hoofd der school. Zuster José werd opgevolgd door de heer Visser. Enkele jaren later werd de school onderdeel van een groot schoolbestuur, de Sint Jan Stichting. Toen de nieuwe basisschool in 1985 opstartte werd het gebouw van de kleuterschool gesloten en een jaar later gesloopt. Na diverse fusies werd de school een van de locaties van basisschool Kameleon. Deze school heeft een nieuw complex aan de Antoon der Kinderenlaan betrokken.

Zorg

Naast het onderwijs was de bejaardenzorg een kerntaak van de Zusters van Schijndel. Aansluitend aan het klooster werd op de hoek van de Nemiusstraat en de Gheert van Woustraat een pension voor bejaarden gebouwd. Ook op de reeds gekochte grond aan de Jan Schöfferlaan werd tussen pastorie en parochiehuis een huis voor ouden van dagen gesticht. Beide panden werden ontworpen door architect De Graaf en gebouwd door aannemer Versteegde. Men bouwde in baksteen in een traditionele stijl. Op 16 juli en 27 augustus in het jaar 1936 werden de pensions in gebruik genomen. De bezettingstijd was voor de zusters en voor de pensiongasten een lastige tijd. Waren er in 1942 nog 20 pensiongasten in huis, een jaar later werden beide pensions en een deel van het klooster door de bezetter gevorderd. Na de bevrijding en na enig noodherstel werden de gebouwen door de geallieerden opgeëist.

In de loop van 1946 kwamen de pensionbewoners geleidelijk aan weer terug. Vanaf 1974 werden in de leegkomende kamers bejaarde zusters van de congregatie gehuisvest. In 1990 overleed de laatste gast van Jan Schöfferlaan 1 en de laatste gast uit de Gheert van Woustraat vertrok in 1991. Zij overleed twee jaar later.

Besluit

In het begin van de jaren '70 vond in dit stadsdeel de eerste fusie tussen parochies in 's-Hertogenbosch plaats. De Antoniusparochie ging samen met de Sacramentsparochie. In 1977 volgde de sluiting van de Muntelkerk en in 1983 werd de kerk gesloopt. Op de plaats van de kerk verrees een appartementencomplex. De pastorie had in de loop der jaren verschillende functies. Het parochiehuis werd verkocht aan de gemeente en omgebouwd tot buurthuis. Geleidelijk aan werd het kerkelijk vierkant ontmanteld.

Eindfase, plannen voor de gebouwen

Vanaf 1 september 1975 verbleef in het gebouw Jan Schöfferlaan 1 een kleine communiteit van enkele 'Bossche' zusters. In 1995 werd het klooster in dit gebouw opgeheven. Het werd nog enige tijd gehuurd door de Congregatie Missie- en Aanbiddingszusters van de H. Familie [1]. Daarna werd het pand Jan Schöfferlaan 1 in 2000 verkocht aan woningcoöperatie 'De kleine Meierij'. In februari 2000 kondigde het hoofdbestuur van de zusters de sluiting van het klooster in 2004 aan. Het gebouw kreeg in 2001 de status van rijksmonument. Op 7 december 2003 werd het kloostercomplex verkocht aan de

1 *Deze zustercongregatie werd opgericht in 1937. Zij werkten op 8 locaties in het land in parochies, de zorg, in sociaal werk en in het onderwijs. De altijddurende aanbidding van de eucharistie was een deel van hun spiritualiteit. Over hun werkzaamheden in de stad werd weinig bekend.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 246 14-02-2021 17:36

firma gebr. Van Wanrooy uit Geffen. Deze firma had het plan om in het rijksmonument koopappartementen te bouwen. Na een afscheid van de buurt, een reünie van oud-medebewoonsters en een officieel afscheid van de parochie en de stad, vond op 27 april 2004 de overdracht van de sleutels aan de fa. Van Wanrooy plaats. De laatste 9 zusters verlieten het klooster. Een kleine groep ging wonen in het appartementengebouw aan het Kapelaan Koopmansplein. De rest keerde terug naar Schijndel. In het pand vonden Poolse werknemers tijdelijk onderdak. In 2005 werden klooster en pension gekocht door de woningcoöperatie SWH. Een deel van het complex werd verbouwd in het kader van een project voor jongeren, 'Kamers met kansen'. In het andere deel zou een stadshotel gevestigd worden. Dit laatste plan ondervond vanwege de crisis enig oponthoud, maar werd uiteindelijk wel gerealiseerd.

Toekomst

In de afgelopen decennia kreeg de congregatie van de Zusters van Schijndel nauwelijks nieuwe aanmeldingen. De congregatie verouderde en vergrijsde. Het heilzame werk van de zusters in het onderwijs en de zorg was overgenomen door de staat en door lekenorganisaties. Op 1 januari 2013 telde de congregatie 181 leden met een gemiddelde leeftijd van 83 jaar. De zusters verlieten hun succursalen en keerden veelal terug naar Schijndel. Op dat moment verbleven 58 zusters buiten het klooster: 36 zusters woonden zelfstandig, 22 verbleven in een kleine groep. In de emancipatiebeweging van de katholieken speelden de 'nieuwe' kloosterorden een grote rol. De Zusters van Schijndel hebben in de ontwikkeling van het onderwijs en de zorg in belangrijke mate bijgedragen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 247 14-02-2021 17:36

Bronnen:

- ***Archief Congregatie Zusters van Schijndel*** *Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, St. Agatha*
- ***Archief Heemkundekring Rosmalla*** *- ROSMALEN*
- ***Website Zusters van Schijndel***
- ***H. Beyers*** *Alles heeft zijn tijd - SCHIJNDEL 2011*
- ***A. van der Donk*** *Het aanzicht van Rosmalen - LIEMPDE 2006*
- ***F. van Gaal (red)*** *De Muntel II - 'S-HERTOGENBOSCH 2004*
- ***W. Heesters*** *Schijndel Historische verkenningen - WAALRE 1984*
- ***M. van den Heuvel en E. Hupkens*** *Reset the City: architectuurvisite aan Nemiusklooster - KRINGNIEUWS JRG.38, NR 1.*
- ***Th. Hoogbergen (red)*** *Kloosters en religieus leven - 'S-HERTOGENBOSCH 2002*
- ***T. Janssen*** *Antoniuskerk 's-Hertogenbosch - 'S-HERTOGENBOSCH 2009*
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord Brabant - ALPHEN AAN DE MAAS 2010*
- ***H. de Werd*** *Groeten uit Oud-Rosmalen - 'S-HERTOGENBOSCH 1989*
- ***H. de Werd*** *De Rosmalense huishoudschool - ROSMALLA SEPTEMBER 1995, HEEMKUNDEKRING ROSMALEN*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 248 14-02-2021 17:36

11 | Congregatie van de Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo

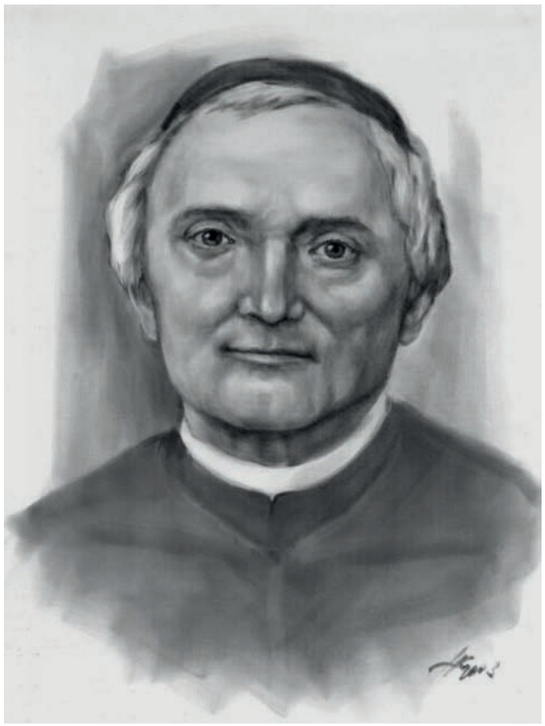
1875 - 1970

11 | Congregatie van de Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo

1875 - 1970

GEERT DONKERS

Peter Lötschert, stichter - BARMHERTZIGE-BRUEDER.DE

Inleiding

De oorsprong van de Congregatie van Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo lag in het Duitse bisdom Limburg an der Lahn. De stichter van de congregatie was Peter Lötschert (1820 - 1886). Hij werd aanvankelijk opgeleid als koopman, maar engageerde zich al spoedig met liefdadigheid in de Vincentiusvereniging. Hij liet zich inspireren door Frédéric Ozanam (1813 - 1853) die stichter was van deze beweging. Aangemoedigd door de bisschop van Limburg an der Lahn, Mgr. Blum, besloot Lötschert zich geheel in dienst te stellen van charitatieve werken. Hij volgde daarom een verplegersopleiding bij de Alexianerbroeders in Aken en begon daarna met een groepje gelijkgezinden met het verplegen van zieke en hulpbehoevende mannen.

Op 29 juni 1859 werd Peter Lötschert samen met vijf andere mannen gekleed als broeder van 'Barmherzigkeit'. Dat betekende het begin van de congregatie. Lötschert ging verder onder de naam van broeder Ignatius. De eerste stichting was in het stadje Hademar. Daar hielden de broeders zich bezig met ambulante verpleging, dat wil zeggen de verpleging van zieke en hulpbehoevende mannen in hun eigen woonhuizen. Vanaf 1860 was het moederhuis van de congregatie gevestigd in Montabaur, niet ver van de stad Koblenz. De broeders raakten daarom bekend als die Barmherzigen Brüder von Montabaur (Congregatio Fratrum Misericordiae de Montabauer, FMM). Vanaf hun stichting vormden zij:

'een vereeniging van mannelijke religieuzen, die naast het hoofddoel: de heiliging der leden, zich bijzonder ten doel stelt, den naaste door lichamelijke werken van barmhartigheid bij te staan en wel door mannelijke zieken, bij voorkeur armen, ouden van dagen enz., in ziekenhuizen of aan huis, met alle ijver te verplegen'.

Dit doel bleef onder het motto 'Caritas Christi urget nos' (De liefde van Christus beweegt ons) gedurende het bestaan van de congregatie van kracht. Als patroon koos men de heilige Joannes de Deo, die in het Spanje van de 16e eeuw zijn sporen verdiende als verpleger van zieken. In de jaren '70 van de 19e eeuw ontwikkelde zich in Pruisen een politieke kwestie tussen de partij van kanselier Von Bismarck en de partij van het katholieke volksdeel. Dit conflict werd in de historie bekend als de 'Kulturkampf'. In de zogenaamde Pruisische mei-wetten werd een aantal antikatholieke maatregelen van kracht. Zo werden religieuze orden en congregaties getroffen door beperkende maatregelen en sommige moesten worden opgeheven. De congregaties die zich met ziekenzorg bezig hielden

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 251 14-02-2021 17:36

mochten weliswaar doorwerken, maar kregen een verbod om nieuwe leden aan te nemen. Verschillende orden en congregaties weken uit naar het buitenland. Het generaal kapittel van de Broeders van Montabaur besloot om zich te oriënteren op Nederland. Met een aanbevelingsbrief van bisschop Blum kwamen twee broeders via diverse Nederlandse bisdommen bij de Bossche bisschop Joannes Zwijsen terecht. Hij gaf in 1875 toestemming voor een vestiging in zijn diocees.

Voor de wereldlijke overheid waren er geen bezwaren tegen de komst van deze vreemdelingen. De broeders hielden zich bovendien aan de voorwaarden van de kerk: ze vormden geen financiële last voor het bisdom en ze concurreerden niet met andere congregaties. Bovendien was hun kapel niet openbaar. In Nederland kreeg de congregatie de naam Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo. De congregatie werd bestuurd vanuit het moederhuis in Montabaur. Hier zetelde het generaal bestuur dat bestond uit de generaal overste en vier assistenten. Het bestuur werd om de zes jaar door het generaal kapittel gekozen. De generaal overste, zijn vicaris, de oversten van de huizen, de novicenmeester en een aantal geprofeste broeders vormden het generaal kapittel. Het kapittel had tevens inspraak op het te voeren beleid en op het stichten van nieuwe vestigingen. Behalve in 's-Hertogenbosch vestigden de broeders zich voor het eind van de eeuw in Haarlem, Amsterdam, Utrecht en Den Haag. Later nog in Beek, Berg en Dal, Helvoirt en Nuenen.

Stichting in 's-Hertogenbosch

In 1875 kwamen de eerste twee broeders naar Nederland. Ze huurden een huisje in Kaatsheuvel, maar al spoedig bleek dat daar te weinig werk was. In overleg met de bisschop verhuisden ze naar 's-Hertogenbosch: eerst naar een huis in de Orthenstraat, later naar een groter pand in de Krullestraat (nu: Krullartstraat). Hier werd ook de eerste patiënt verpleegd. Al gauw bleek een ruimere locatie noodzakelijk. De broeders verwierven aan de Papenhulst een ruim pand dat in bezit was van Francis Rippens. In het pand was een 'verbeterhuis', een opvang voor mensen met een geestelijke beperking gevestigd. Het gebouw werd aangekocht en verbouwd tot gasthuis voor zieke en hulpbehoevende mannen en tot klooster voor de broeders. Mede dankzij een actie onder de Bossche bevolking die 10.000 gulden opbracht, kon in 1879 een nieuwe vleugel aangebouwd worden. Op dat moment waren hier zes Duitse broeders werkzaam. Aanvankelijk bestonden de communiteiten uit Duitse broeders onder een Duitse overste. In 1901 was het aantal broeders in 's-Hertogenbosch gegroeid tot 13 en in 1911 waren er 16 broeders. Vanaf 1905 toen het noviciaat in 's-Hertogenbosch werd gevestigd, werden ook de novicen en postulanten in het totaal meegeteld. Zij vervulden, naast hun geestelijke voorbereiding op de professie, taken in het verzorgen van patiënten en pensiongasten. In 1924 woonden 13 novicen, 8 postulanten en 6 broeders in het broederhuis. In 1931 waren dat 12 broeders en 19 novicen en postulanten. Na het noviciaat en het afleggen van de geloften vertrokken de meeste geprofeste broeders naar de verschillende andere vestigingen van de congregatie in het land.

De broeders van St. Johannes de Deo waren actief op het terrein van de gasthuis- en thuisverpleging, echter uitsluitend van mannen. In hun klooster/gasthuis was plaats voor een aantal pensiongasten en enkele patiënten. In 1892 werden 35 mannen intern behandeld en verzorgd en 120 personen buitenshuis. Thuisverpleging bestond uit het verlenen van lichamelijke en medische zorg voor ouderen en zieken. Men waakte bovendien bij mannen die stervend waren. Deze werkwijze had verband met de kijk op

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 252 14-02-2021 17:36

zorg en ziekte zoals die toen algemeen gebruikelijk was. In een stad als 's-Hertogenbosch waren in de 2e helft van de 19e eeuw de leefomstandigheden voor het gewone volk slecht. De armoede was in feite de grootste ziekte. Door de slechte huisvesting, het gebrek aan goed drinkwater en de minimale sanitaire voorzieningen was er constant gevaar voor allerlei ziektes. De stad had weliswaar van oudsher een gasthuis, het Groot Ziekengasthuis, maar door de slechte medische en hygiënische omstandigheden werden hier in de praktijk vooral arme mensen behandeld. De behandeling was namelijk gratis. Na 1900 werden er meer betalende patiënten opgenomen en steeg de kwaliteit van de zorg. Voordien hadden gasthuizen vooral de naam van sterfhuis: de nadruk lag op verzorging en verpleging en mensen verbleven er veelal totdat zij overleden. De welgestelden prefereerden bij ziekte dan ook verzorging en verpleging aan huis. De broeders verzorgden de thuispatiënten aanvankelijk kosteloos. Voor zover mogelijk werd aan de interne patiënten en aan de pensiongasten een vergoeding gevraagd. Steeds meer mensen namen echter deel aan het Algemeen Ziekenfonds, zodat een deel van de kosten vergoed werd. In de loop van de jaren evolueerden de gasthuis- en thuisverpleging. De gasthuisverpleging kreeg gaandeweg de overhand en ontwikkelde zich allengs tot ziekenhuisverpleging waarbij de nadruk kwam te liggen op behandeling en genezing. De komst van chirurg dr. J. Freericks en de plannen voor nieuwbouw hadden een positieve uitwerking op de inkomsten en op het aantal patiënten. Rond 1920 lag het aantal interne patiënten ruim zesmaal hoger dan het aantal thuisverpleegden.

Ziekenhuis St. Joan de Deo 1960, Papenhulst - *ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0025668*

Op een gegeven moment verzetten de broeders hun bakens: vanuit de thuiszorg gingen zij werken in de wijkverpleging in dienst van het Wit-Gele Kruis. Deze organisatie was in 1916 in Noord-Brabant opgericht. In de wijkverpleging vormden zij een aparte groep. Dit werk werd namelijk meestal door vrouwen gedaan. Vooral op het platteland nam het

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 253 14-02-2021 17:36

aantal afdelingen van het Wit-Gele kruis toe. In de jaren 1919 tot 1930 groeide het aantal van 97 naar 400 afdelingen. Door onder andere de toenemende vergrijzing stopten de broeders met de wijkverpleging in de vijftiger jaren. Na 1915 groeide het St. Joan de Deo in 's-Hertogenbosch tot een echt, relatief klein, ziekenhuis met ca. 35 bedden.

Ziekenhuis en Broederhuis: Sint Joan de Deo

In 1912 werd een deel van het gasthuis gesloopt. Naar ontwerp van architect J. Dony werd in 1914 aan de Papenhulst een compleet nieuwe vleugel gebouwd. Zo ontstond een complex met een L-vormige plattegrond. De noordvleugel bleef staan, getuige de steen met de tekst 'BvB 1879' (Broeders van Barmhartigheid). De westvleugel uit 1914 kreeg 3 bouwlagen in een eclectische stijl. Op de begane grond en op de eerste verdieping werden grote schuiframen met deels glas-in-lood aangebracht. De bovenste bouwlaag was een zogenaamde mezzanino-verdieping dat wil zeggen een halve etage. Tussen de ramen plaatste men pilasters. De lange gevel werd bekroond met een fronton met oculus. Het complex werd gedekt door grote zadeldaken. De dakruiter bestond uit een koepeltje dat op zuilen rustte. Het voorportaal met hoofdingang kreeg een overkapping eveneens steunend op Toscaanse zuiltjes. In de voorgevel werden de naam 'St. Joan de Deo' en het bouwjaar '1914' aangebracht. Het gebouw werd ingericht als ziekenhuis volgens de toen geldende normen. Uiteraard ontbrak de kapel niet. In de kapel was een glasraam met een voorstelling van de Barmhartige Samaritaan aangebracht. Een deel van het gebouw was ingericht als broederhuis en noviciaat. Voor de broeders waren een kleine kapel, een refter, een slaapzaal met chambrettes en een leslokaal voor de novicen aanwezig. De geestelijke verzorging voor broeders en patiënten was in handen van de paters Kapucijnen in de stad. Een van de paters fungeerde in het broederhuis in 's-Hertogenbosch als geestelijk begeleider.

Ziekenhuis: voor en na Wereldoorlog II

In de jaren '20 groeide het St. Joan de Deo verder uit tot ziekenhuis, maar het bleef een betrekkelijk kleine instelling. In 1924 beschikte het ziekenhuis over 75 bedden. Een deel ervan werd tot na de Tweede Wereldoorlog ingenomen door pensiongasten. Na de pensionering van dr. Freericks kwam de medische leiding van het St. Joan de Deo én het Carolusziekenhuis in handen van chirurg/gynaecoloog dr. J.P. van Erp en van dr. G.F. van Balen, internist en kinderarts. Zij verplichtten zich om patiënten alleen in hun ziekenhuizen op te nemen. Het medisch team werd aangevuld met de KNO-arts dr. E. Doyer en oogarts dr. H.P. Duynstee. Huisarts S. Diamant maakte zowel hier als in het Protestants Ziekenhuis de röntgenfoto's. Pas na 1945 kwamen er meer specialisten. Broeder-overste had de dagelijkse leiding in het ziekenhuis. De afdelingshoofden waren broeders en de verpleging werd ook door broeders verricht. In de jaren 1939 tot 1946 waren dat ruim 40 broeders. Novicen werkten zoals gezegd ook in de verpleging. Uitbreiding van het personeel met leken was jarenlang geen optie.

Ook voor het ziekenhuis en zijn bewoners was de tijd van WO II een lastige periode. Een deel van het ziekenhuis was gevorderd door de Wehrmacht. Hier werden Duitse soldaten met een besmettelijke ziekte verpleegd. De afdeling werd bemand door een Duitse arts en enkele broeders. In de rest van het ziekenhuis werd gewoon doorgewerkt.

← *Broeders in actie, St. Joan de Deo in 1958 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0026365*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 255 14-02-2021 17:36

In 1942 werd een prominente patiënt opgenomen: de bisschop van 's-Hertogenbosch Mgr. A.F. Diepen. Hij stierf daar ook op 18 maart 1943. In de maanden september en oktober 1944 kwam de stad in de frontlinie te liggen. Vóór en tijdens de bevrijding werden de gebouwen door granaatvuur getroffen. Gewonde militairen en burgers werden in het ziekenhuis behandeld. Na de bevrijding van het zuiden had de stad nog een tijd last van de beschietingen van over de Maas. Zo sneuvelde er een raam in de kapel. In 1945 werd bij de glazenier Corn. van Straaten een nieuw raam van de Barmhartige Samaritaan besteld. Nadat in 1945 de oorlogsschade aan het gebouw hersteld was, werd de medische apparatuur gemoderniseerd. Bovendien werden nieuwe specialisten aangesteld. Het aantal poliklinische behandelingen en opnames nam sterk toe. Het aantal opnames steeg van 664 in 1940 tot 1636 in 1950. Ook werden meer operatieve ingrepen uitgevoerd. In 1948 waren dat 324 algemene operaties en 332 KNO-ingrepen. Het aantal bedden was gestegen tot 85.

Broeders voor het ziekenhuis in 1958 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0026346

Het St. Joannes de Deo-ziekenhuis was naar naoorlogse maatstaven echter te klein om als zelfstandige instelling te blijven bestaan. In eerste instantie werd uitbreiding gezocht aan de andere kant van de Binnendieze aan het Nachtegaalslaantje. Het bestuur onderhandelde over de koop van het gymnasium en de voormalige manege. De prijs van de gebouwen en de grond bleek echter te hoog. Omdat ook het Carolusziekenhuis weinig bestaansgrond had in de toekomst, werd besloten tot een fusie van beide ziekenhuizen. Daartoe werd de stichting 'St. Joannes de Deo en St. Carolus Borromeus' in het leven geroepen. De samenwerking verliep echter zeer stroef. De verdeling van verschillende functies tussen beide locaties werkte niet tot volle tevredenheid. Bovendien vormde een heikel punt de opleidingseis voor leerling-verpleegsters dat zij werkervaring moesten opdoen in de verpleging van mannen. Zij zouden die ervaring bijvoorbeeld in het ziekenhuis van

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 256 14-02-2021 17:36

de broeders kunnen opdoen. De zusters van het Carolusziekenhuis hadden hier echter problemen mee. Het bestuur besliste daarom uiteindelijk dat het Carolusziekenhuis een mannenafdeling kon inrichten. In 1954 werden het noviciaat en het provincialaat van de broeders verplaatst naar een klooster in Helvoirt. Men kreeg weliswaar meer ruimte, maar een ander probleem deed zich gelden. Door het al enige tijd aanslepende tekort aan werkkrachten, kon men niet alle taken meer vervullen. Het aantal roepingen liep terug en de zittende populatie broeders begon te vergrijzen. Een rapport uit 1961 over de ziekenhuissituatie in 's-Hertogenbosch gaf voor de broeders de doorslag. Uit het onderzoek bleek dat de twee ziekenhuizen vervangen moesten worden door één middelgroot ziekenhuis op een andere locatie. De broeders besloten hun eerste en oudste vestiging in Nederland op te geven en vertrokken in 1963 uit 's-Hertogenbosch. De zusters werkten op deze locatie door onder de naam Carolus II.

Het ledenverloop van de Congregatie in Nederland

In 1883 trad de eerste Nederlandse broeder in bij de broeders van Joannes de Deo. Daarna groeide het Nederlandse deel van de congregatie gestaag. De oprichting van een eigen noviciaat gaf een enorme impuls aan de groei. Tijdens de Eerste Wereldoorlog liep het aantal inkledingen echter terug. In de jaren twintig, dertig en veertig bleef de aanwas op niveau. Vanaf circa 1965 kwam het aantal aanmeldingen, zoals bij bijna alle congregaties, tot stilstand. In totaal meldden zich vanaf het begin 514 kandidaten bij de vestingen van de broeders in Nederland. Tijdens hun noviciaatsperiode verlieten 166 kandidaten de congregatie, terwijl 106 broeders met een tijdelijke en 70 broeders met eeuwige geloften uittraden. Een derde van de ingetreden broeders bleef uiteindelijk in de congregatie.

De meeste kandidaten waren afkomstig uit de bisdommen waar de congregatie vestingen had: 's-Hertogenbosch, Utrecht en Haarlem. Van de 514 kwamen er 220 uit Haarlem, 127 uit 's-Hertogenbosch en 123 uit het bisdom Utrecht. Uit het bisdom Roermond kwamen 20 kandidaten, uit Breda waren 21 mannen afkomstig. Drie broeders kwamen van elders. Vanaf 1958 werden 41 broeders ingekleed. Slechts zeven van hen bleven lid van de congregatie. Met name in de jaren dertig was er een groot enthousiasme voor het kloosterleven. De economische crisis en de daaruit voortvloeiende werkeloosheid speelden zeker een rol in de toename. Bovendien gaf het jonge mensen met weinig kansen de mogelijkheid een opleiding te volgen. Het hoogtepunt werd midden jaren veertig bereikt met 134 leden. De congregatie bleef echter klein ten opzichte van andere congregaties.

De Paap

In de jaren '70 nam de bezorgdheid over de ouder wordende broeders toe. Het klooster in Helvoirt werd geschikt gemaakt als woonvoorziening voor bejaarde broeders. De erkenning als bejaardenhuis verkreeg men echter niet. Daarom werd een alternatief gezocht en gevonden in de gebouwen van St. Joan de Deo aan de Papenhulst. Het complex was nog steeds eigendom van de congregatie en de zusters van Carolus Borromeus hadden het ziekenhuis in 1970 verlaten. Het gebouw werd verhuurd aan een stichting die er gastarbeiders onderbracht. Later woonden er arbeiders van een conservenfabriek. Samen met de gemeente, de Stichting Woningbouwvereniging 's-Hertogenbosch en het Open Bejaardenwerk werden plannen ontwikkeld voor een woonproject van bejaarde broeders en Bosschenaren. Het veelbelovende project ging niet door, omdat de gebouwen van St. Joan de Deo in april 1978 gekraakt werden. De krakersgroep weigerde het complex te verlaten en voorkwam dat er gesloopt werd. Jarenlang overleg tussen de partijen liep op niets uit.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 257 14-02-2021 17:36

Uiteindelijk trokken de broeders zich terug en verkochten in 1980 het St. Joan de Deo aan de gemeente 's-Hertogenbosch. De bewoners verenigden zich in woongroep 'De Paap' en huurden vanaf dat moment hun woon- en werkruimten legaal van de gemeente.

De Paap in het St. Joan de Deo in 2020 - FOTO TON VOGEL

Slot

De congregatie van de broeders van St. Joannes de Deo was een unieke congregatie voor mannen die zich toelegde op de thuisverpleging en ziekenhuisverpleging. De broeders verpleegden tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw alleen mannen en jongens. De broeders vormden in Nederland, vergeleken met andere groeperingen, een kleine congregatie. Na een krachtige start groeide de kloostergemeenschap gestaag tot in de jaren '40. Vooral in de periode van het 'Rijke Roomsche Leven', maar ook in de crisistijd had de congregatie grote aantrekkingskracht. Het secularisatieproces van de jaren '60 was ook bij de broeders zichtbaar. De roepingen liepen fors terug, het aantal uittredingen nam toe en de populatie broeders vergrijsde. Op dit moment biedt de situatie, zoals bij veel congregaties, weinig perspectief. Een kleine groep broeders heeft zich teruggetrokken in hun laatste vestiging in Nuenen. In Duitsland en de Verenigde Staten is het overgebleven groepje broeders klein en op leeftijd en zijn er nog slechts enkele broeders in de zorg werkzaam.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 258 14-02-2021 17:36

Bronnen

- ***Archief Broeders Joannes de Deo*** *Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, St. Agatha. Twee dozen m.b.t. de Bossche vestiging.*
- ***Bossche Encyclopedie***
- ***Het ziekenhuis der Broeders van St. Joan de Deo te 's-Hertogenbosch*** *- 'S-GRAVENHAGE 1937*
- ***J. Brouwer*** *Tussen zorg en genezing - 'S-HERTOGENBOSCH 2001*
- ***J. Eijt*** *In dienst van de zieken. Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo 1875 - 2013 - HILVERSUM 2014*
- ***J. Franssen*** *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu II - TILBURG 1996*
- ***T. Hoogbergen (red)*** *Kloosters en religieus leven - 'S-HERTOGENBOSCH 2002*
- ***Stadsarchief 's-Hertogenbosch***
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant - ALPHEN A/D MAAS 2010*
- ***R. Wolf*** *Beter worden - 'S-HERTOGENBOSCH 2011*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 259 14-02-2021 17:36

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 260 14-02-2021 17:36

12 | Congregatie van de Barmhartige Zusters van de H. Carolus Borromeus

1876 - 2020

1876 – 2020

12 | Congregatie van de Barmhartige Zusters van de H. Carolus Borromeus

1876 - 2020

GEERT DONKERS

Inleiding

In 's-Hertogenbosch werden in de jaren '70 van de 19e eeuw kort na elkaar twee communiteiten van de zusters van Carolus Borromeus gesticht. Deze zusters hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de ziekenzorg in de stad. De congregatie van de Barmherzige Schwestern vom Heiligen Karl Borromäus (Borromäerinnen) werd in 1652 in Nancy (Frankrijk) gesticht. De stichter was Emmanuel Chauvenel. Hij voldeed daarmee aan de wens van zijn zoon Jozef. Die overleed op jonge leeftijd, nadat hij pestlijders had verzorgd. In het Maison de la Sainte Famille in Nancy verpleegden vanaf 1652 vijf zusters zieke mensen. Het huis stond ook onder bescherming van de H. Carolus Borromeus. In mei 1663 erkende de bisschop van Toul-Nancy de congregatie. De vrouwen legden de eenvoudige geloften af van de H. Franciscus van Sales, zoals ook in andere congregaties gebruikelijk was. Dit waren de geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid. In de statuten werd een verbinding gemaakt tussen een contemplatieve en een charitatieve levenswijze. De doelstelling werd zichtbaar in de uitoefening van de werken van barmhartigheid en in het onderwijs. Het verzachten van lichamelijke en geestelijke nood, zorg voor voogdijkinderen, ziekenverpleging, bejaardenzorg, werk in Vincentiusverenigingen, zorg in gevangenissen en werk voor het Rode Kruis waren terreinen waarop de zusters zich toelegden. Op het eind van de 18e eeuw bezat de congregatie 60 huizen in het aartsbisdom Trier. Na 1815 breidde de congregatie zich verder uit in de Duitse landen, Polen, Oostenrijk en Tjechië. Ook in Frankrijk was er groei. In de tweede helft van de 19e eeuw bloeide het katholicisme in Duitsland. De vraag naar katholieke ziekenhuizen was groot. Ook het aantal Elisabeth- en Vincentiusverenigingen nam toe. Die legden zich toe op de charitas. Na de scheiding van Frankrijk en de Duitse landen werd op 16 april 1849 in Trier het Duitse provinciale moederhuis opgericht. Het diocees Trier telde 11 huizen. Het bestuur van de congregatie werd gevormd door een generaal-overste, die geassisteerd werd door een aantal raadszusters. In een generaal-kapittel werden zij gekozen. Van 1851 tot 1860 werden 25 nieuwe huizen gesticht. In 1872 waren er in het bisdom Trier 325 geprofeste zusters. Onder leiding van zuster Xaveria Rudler, de eerste generaal-overste in Trier, maakte de congregatie een gestage ontwikkeling door. In dit jaar kwam de congregatie onder het gezag van 'Rome' te staan.

In 1873 kwam de Pruisische kanselier Von Bismarck in conflict met de Centrumpartij, de partij van de katholieken. Von Bismarck liet een reeks wetten opstellen om het kerkelijk leven aan de staat te onderwerpen. Deze zogenaamde Meiwetten stelden onder andere dat religieuze groeperingen werden verbannen. Behalve wanneer ze zich met verpleging van zieken en bejaarden bezig hielden. Het oprichten van nieuwe huizen werd verboden en bestaande huizen mochten geen nieuwe leden aannemen. Bisschoppen werden afgezet of gevangen genomen en de betrekkingen met het Vaticaan werden verbroken. Dit conflict werd bekend onder de naam 'Kulturkampf'. Toen het conflict in 1879 was opgelost, waren diverse kloostergemeenschappen al naar het buitenland gevlucht. Hoewel het voor de zusters van Carolus Borromeus niet echt noodzakelijk was om te vertrekken

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 263 14-02-2021 17:37

- zij verpleegden immers zieken - had toch een groep zusters domicilie gevonden in het bisdom 's-Hertogenbosch. Zij stichtten kloosters in Uden, Beugen, 's-Hertogenbosch, Sint Oedenrode en Groesbeek. Het klooster in Oeffelt bestond slechts een jaar.

De Zusters van Carolus Borromeus en het Carolusgesticht en het Carolusziekenhuis

Aanvang

Tijdens de Kulturkampf kozen de zusters van Carolus Borromeus van het klooster in Kleef (D.) voor een bestaan in Groesbeek net over de grens. In 1875 verplaatsten zij de scholen met personeel en kinderen naar een tot pensionaat omgebouwd hotel. Het voorbereidende werk dat aan deze verplaatsing vooraf ging, werd verricht door de rector van de zusters in Kleef, dr. R. Scholten (1831 - 1920). Hij was tevens leraar aan het gymnasium in Kleef. Hij bracht samen met enkele zusters uit Trier in 1874 een bezoek aan de bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. Joannes Zwijsen. Scholten was in het bezit van een aanbevelingsbrief van zijn bisdom. De delegatie werd met de meeste welwillendheid ontvangen en kreeg van de bisschop alle medewerking bij het zoeken naar mogelijke vestigingsplaatsen in het bisdom 's-Hertogenbosch. Namens de bisschop trad de Bossche zakenman Johannes Antonius de Kort (1827 - 1920) op als contactpersoon met dr. Scholten en de zusters uit Trier. De Kort was geparenteerd aan enkele bekende Bossche families. Hij was zakenman maar voelde zich meer thuis in het maatschappelijk werk en de liefdadigheid. Hij was bovendien lid van het College van Regenten van de Godshuizen. De Kort zag voor de zusters van Carolus Borromeus mogelijkheden om zich in te zetten voor de zorg in de stad. Hij ging voortvarend te werk, ging op zoek naar geschikte huisvesting en correspondeerde met dr. Scholten en de zusters over verschillende panden die mogelijk geschikt waren. In 1875 kochten de zusters een aantal aaneengesloten panden: een herenhuis, een looierij, een koetshuis en een rijtje arbeiderswoningen. Het complex met een grote tuin lag aan de Jan Heinsstraat aan 'de Plein'. Het geheel werd gefinancierd uit de gelden die zuster Emmanuel, geboren jonkvrouw Elisabeth von Biegeleben, bij haar intrede in de congregatie had ingebracht. Op 12 mei 1876 arriveerden op het station van 's-Hertogenbosch vijf zusters. Hun overste was zr. M. Zitta (Josephine Schumacher). Ze werden per rijtuig afgehaald en naar hun huis in de Jan Heinsstraat gebracht.

De eerste 25 jaar: van 1876 tot 1901

In de tijd dat de zusters zich in de stad vestigden, leefde een groot deel van de bevolking in erbarmelijke omstandigheden. De huisvesting en de sanitaire voorzieningen waren vaak slecht. De Binnendieze slingerde als een open riool door de stad. Er braken dan ook regelmatig epidemieën uit. Het sterftecijfer lag daardoor hoog. Dat gold ook voor de kindersterfte: een op de vier kinderen stierf vóór het eerste levensjaar. De zorg voor zieken liet tevens veel te wensen over. Voor het arme deel van de bevolking was gratis verzorging in het Grootziekengasthuis mogelijk. Wie het zich kon veroorloven liet zich thuis verzorgen en verplegen. De zusters van Carolus Borromeus kwamen weliswaar in een goede woonomgeving terecht, maar de beginperiode gaf veel moeilijkheden. In hun huis waren nauwelijks meubelen aanwezig en voor de eerste levensbehoeften waren zij vaak aangewezen op de vrijgevigheid van de bevolking. Onder andere door het taalprobleem was er weinig werk in de ziekenzorg. Met handwerken probeerde men inkomen te verkrijgen. Geleidelijk aan werden de zusters gevraagd als hulp bij het verplegen van zieken en hulpbehoevenden aan huis. De vrijwillige bijdragen die ze voor die hulp kregen en het geld van armbesturen legden het fundament voor hun eigenlijke werk: de thuiszorg. Op voorstel van Jan de Kort werden circulaires gedrukt die het werk

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 264 14-02-2021 17:37

van de zusters bekendheid gaven. Behalve voor de thuiszorg werd ook voor het 'Gesticht der zusters van Barmhartigheid' aandacht gevraagd. Bij een eventuele opname zorgde de eigen huisarts aanvankelijk zelf voor zijn patiënten. Overigens verpleegden de zusters, zowel intern als aan huis, alleen vrouwen. De mannen werden aan de broeders van Joannes de Deo toevertrouwd. In september 1878 werd de 'Vereniging van de H. Carolus Borromeus tot verpleging van zieken' opgericht. Moeder-overste was de presidente, enkele raadszusters vormden met haar het bestuur. De acte passeerde bij notaris J. Rits in de stad. De congregatie gaf hiermee aan de Nederlandse tak een juridische grondslag. Tevens liet het bestuur merken dat men toekomst zag voor de congregatie in Nederland.

Carolusgesticht, Jan Heinsstraat - PRENTBRIEFKAART - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Tot 1884 werden, zo bleek uit de gegevens van het patiënten-register, 149 zieken in het gesticht en 226 patiënten aan huis verpleegd. Advertenties in de krant en aanbevelingsbrieven aan de pastoors in de omgeving hadden hun vruchten afgeworpen. Ook de eenvoudige polikliniek trok steeds meer mensen. De behoefte tot opname nam toe, omdat dr. J. Freericks als chirurg in het ziekenhuis kwam werken. Intussen zorgden de zusters dat het kloosterleven wat verbeterd werd. De kapel werd opnieuw ingericht en men kreeg van de pastoor van St. Pieter toestemming om een kruisweg aan te brengen. Het werk van de zusters werd ondersteund door een groep van welgestelde weldoeners. Na een eerste uitbreiding van het huis in 1892 volgde er nog een in 1897. De heer Ch. Tilman, een van de weldoeners, stelde een bedrag van 10.000 gulden beschikbaar om het ziekenhuis aan te passen aan de nieuwe tijd. Aan de zuidzijde van het hoofdgebouw werd een nieuwe vleugel gebouwd met enige grote, luchtige ziekenkamers. Dr. Freericks richtte de operatieafdeling in naar zijn wensen. Toen men bij het plechtig gevierde 'zilveren jubilé' de balans opmaakte, kon men tevreden zijn over de ontwikkelingen die leidden tot een bloeiend ziekenhuis. Gedurende de laatste vijf jaar verzorgden de zusters 10 tot

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 265 14-02-2021 17:37

13 oude, ongeneeslijk zieke vrouwen. In het ziekenhuis verbleven 100 zieke vrouwen voor een tijdelijk verblijf. De polikliniek werd de laatste jaren door gemiddeld 290 betalende en 116 gratis behandelde patiënten bezocht. Daarnaast waren er veel huisbezoeken: in 1901 waren dat er 368. In deze 25 jaar woonden en werkten 70 zusters in het Carolusgesticht. Zes zusters zijn hier overleden. In de laatste vijf jaar verbleven 16 zusters in het klooster.

De periode 1901 - 1925

In deze periode legden de zusters zich steeds meer toe op de verpleging in hun ziekenhuis. De specialisatie in de geneeskunde nam toe en het ziekenhuis trachtte in deze ontwikkelingen mee te gaan. Daarnaast bleef het werk in de thuiszorg in de hele stad van belang. In 1902 werd in samenwerking met de St. Elisabethvereniging een meer georganiseerde katholieke wijkverpleging opgericht. (Met name katholiek, want daarnaast was een protestantse stichting actief). Zr. Ludolfa en zr. Alodia waren de wijkverpleegsters. Zij verpleegden 50 arme zieken en legden een kleine 2400 visites af. Generaal-overste zr. Eugenie Coenzler uit Trier bracht in 1904 een bezoek aan 's-Hertogenbosch. Zij wees erop dat uitbreiding van het gesticht noodzakelijk was. In 1905 werden de eerste plannen gemaakt voor nieuwbouw, de zogenaamde St. Jozefbouw. Architect J. Dony maakte het ontwerp. In de bouw kwamen nieuwe klasse-afdelingen, waskamers en een desinfectieruimte. Bovendien werd de tuin vergroot, kwam er een koestal met schuur en een woning voor de tuinknecht. In 1906 was de nieuwe voorbouw klaar. In de gevel werd later een beeld van de H. Carolus Borromeus geplaatst. Ook de opleiding van de verpleegkundigen werd vernieuwd. Overste zr. Rafaël vond het nuttig en noodzakelijk dat de zusters cursussen gingen volgen. In 1905 kregen vijf zusters een diploma.

In het Carolusgesticht waren in 1907 18 zusters werkzaam. Het aantal verpleegde patiënten steeg van 177 in 1905 naar 300 in 1910. In het gebouw verbleven toen 10 kostdames. Dr. Freericks opereerde 162 keer. Twee nieuwe artsen, dr. Van Mens en dr. During, voerden respectievelijk 91 en 22 operaties uit. Dr. Wolff schafte op eigen kosten zelfs een röntgenapparaat aan. De periode van de 1e wereldoorlog was een lastige tijd voor de zusters. Hun Duitse nationaliteit bracht hen in verlegenheid en bovendien werden er zusters teruggeroepen om dienst te doen aan het front. In het Caroluskloosterr overleed een aantal zusters en de 'aanwas' was door de oorlogsomstandigheden gering.

Na de oorlog, in 1919, kwamen er weer nieuwe zusters bij. Het aantal patiënten steeg van 376 in 1914 naar 550 in 1920. Bovendien kwamen er meer artsen hun praktijk hier uitoefenen. Jan de Kort, die bemiddelde bij de komst van de zusters, overleed in 1920. Zijn woonhuis aan de Dieze werd betrokken door de dienstmeisjes van het ziekenhuis. Zij woonden daar tot 1968. In 1923 stopten de zusters met de wijkverpleging en twee jaar later werd ook de particuliere thuiszorg beëindigd. Leken van de St. Elisabethvereniging namen dit deel van het werk over. De overste van Carolus, zr. Rafaël, overleed op 23 juni 1923. Zij had 26 jaar leiding gegeven. Zij was de eerste zuster die op begraafplaats Orthen op het door de zusters gekochte deel werd begraven.

De periode 1925 - 1945

Het 50-jarig bestaan van de zusters werd gevierd op 12 mei 1926. De plaatselijke pers besteedde er in een aantal artikelen aandacht aan. Overste zr. Engelberta Backes nam onder andere van Mgr. A. F. Diepen de felicitaties in ontvangst. In 1929 trad dr. Freericks terug als chirurg. De gynaecoloog dr. J. van Erp en de internist dr. C. van Balen leidden het ziekenhuis de decennia daarna met groot succes. Zij hadden zeker een inbreng bij de uitbreiding van het gebouw in 1930. Architect F. Vervest ontwierp de aansluiting bij het gebouw van 1892.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 266 14-02-2021 17:37

Naast nieuwe faciliteiten voor het ziekenhuis, kregen de zusters een kleine recreatieruimte. Vanaf 1933 nam men kraamvrouwen op en werd de kinderzaal in gebruik genomen. Dr. E. Doyer, KNO-arts, en de oogarts H. Duynstee versterkten het team. In 1935 had men de beschikking over 84 bedden.

Eerste steenlegging nieuwbouw Jan Heinsstraat in 1831 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0032976

Jonge meisjes die wilden intreden in de congregatie kregen in Trier een korte 'inleiding'. Daarna werden ze in diverse huizen te werk gesteld. Vervolgens deed men het noviciaat in Trier en na een periode als religieuze in een van de huizen volgde de professie. Vanuit Rome kwam in 1935 het bericht dat men in 's-Hertogenbosch een Nederlands noviciaat mocht oprichten. Nederlandse meisjes kregen zo dicht bij huis de gelegenheid kennis te maken met de 'Duitse zusters'. In diverse kranten werd hier melding van gemaakt. Bij het ziekenhuis werden de ruimten voor de novicen klaargemaakt. Op 4 november 1936 zegende Mgr. Diepen op plechtige wijze het noviciaat in. In de 30 jaar dat het noviciaat in 's-Hertogenbosch bestond, deden 57 zusters hier de eeuwige professie. In de oorlogsjaren, 1940 - 1945, werd het ziekenhuis door de bezetter met rust gelaten. De zusters zelf hadden het vaak moeilijk met hun loyaliteit. Hier waren zij vol zorg voor hun patiënten, maar ze waren ook bezorgd over hun familie in Duitsland. De kroniek van de zusters wijdde weinig tekst aan dit probleem. Tijdens de bevrijding van de stad werd besloten alle kraamvrouwen en baby's in de kelder onder te brengen. Een vroedvrouw en twee artsen hielpen daar bij de bevallingen. Eind 1944 waren er 125 opnames. Daarbij schuilden honderden Bosschenaren tijdens de beschietingen in de kelders. Het ziekenhuis werd enkele keren geraakt door granaten. Een onplezierige maand maart volgde nog. De zusters werden, geheel ten onrechte, van het verraden van bevrijders beticht. Na diverse politieonderzoeken werden zij gerehabiliteerd. Op 5 mei 1945 luidden de zusters met een Te Deum in de kapel de uiteindelijke vrede in.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 267 14-02-2021 17:37

De naoorlogse periode

Onder leiding van zr. Magdalena werd het herstel van de oorlogsschade aangepakt. In het klooster kwamen in 1946 zeven nieuwe krachten wonen. Ook het noviciaat begon zijn vruchten af te werpen. Een aantal geprofeste zusters kreeg in het Carolusziekenhuis een taak. Het ziekenhuis werd in 1953 uitgebreid met een nieuwe vleugel. De kinderafdeling, het domein van dr. G. Heim en zr. Xaveria, een nieuwe röntgenruimte, een aantal patiëntenkamers en een aula werden in de uitbreiding gevestigd. Architect J. Margry tekende de aanbouw; Mgr. W. Mutsaerts wijdde de vleugel in. Hoewel er in 1952 een 'kapelfonds' was opgericht, was er in een nieuwe kapel nog niet voorzien. Bij de volgende uitbreiding in 1961 ontwierpen J. Schrijvers en K. Verberk een nieuw klooster en een kapel met allure (in de kapel is nu het stadsarchief gevestigd). Ook de verpleegstersflat werd toen gebouwd. De uitbreidingen werden aan de achterzijde van het ziekenhuis gerealiseerd.

Kapel en verpleegstersflat in de nieuwbouw van het Carolusziekenhuis, Jan Heinsstraat in 1961
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0021104

Intussen was in het ziekenhuis ruimte gemaakt om de eerste mannelijke patiënten op te nemen. De zusters namen een deel van de taak van de Broeders van Joannes de Deo over. Een eis van de opleiding tot verpleegkundige was namelijk dat men zowel vrouwen als mannen verpleegd had. In 1963 namen de Barmhartige Zusters het ziekenhuis aan de Papenhulst van de Broeders van Joannes de Deo over. Het ziekenhuis van de broeders telde 110 bedden. Door de grote terugloop in nieuwe aanmeldingen zagen de broeders zich genoodzaakt uit 's-Hertogenbosch weg te gaan. De zusters werkten nog een aantal jaren in 'Carolus II', zoals de nieuwe locatie aan de Papenhulst genoemd werd. Op 10 mei 1968 veranderde de bestuursvorm van het ziekenhuis. In 'Stichting Carolus Ziekenhuis' hadden leken voortaan de leiding en maakten enkele zusters deel uit van het bestuur. In 1969 besloot het bestuur de locatie Carolus II te sluiten, omdat de exploitatie niet meer rond te krijgen was. Om het verlies aan bedden te compenseren werden op het terrein

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 268 14-02-2021 17:37

van het Carolusziekenhuis aan de Jan Heinsstraat barakken geplaatst als uitbreiding van de verpleegafdelingen. Inmiddels werden plannen gemaakt voor een volledige nieuwbouw in 'De Herven' in het noorden van de stad. Deze gedachte werd ingegeven door de verkeerssituatie en de toenemende parkeerdruk in de binnenstad. Bovendien lag het Grootziekengasthuis dichtbij en leek een spreiding van de gezondheidszorg in de stad zinvol. Het architectenbureau Verberk en Pontzen ontwierp in 'De Herven' een nieuw, modern Carolusziekenhuis. In 1976 ging het ziekenhuis open met 334 bedden.

Slot

In 1976 lieten de zusters van Carolus Borromeus aan de Hervensebaan, vlakbij de plek waar het nieuwe ziekenhuis werd gebouwd, een nieuw klooster bouwen. De architecten van het ziekenhuis ontwierpen een relatief klein, functioneel gebouw. Het klooster werd opgetrokken in grijze betonsteen. De kapel was iets hoger en werd bekroond met een torentje en een kruis. In de beginperiode woonden 35 zusters in het klooster. Op de binnenplaats werd het beeld van de H. Carolus Borromeus geplaatst, dat afkomstig was van de gevel van het ziekenhuis aan de Jan Heinsstraat. De zusters bleven na hun vertrek uit het ziekenhuis en later na de sloop van het Carolusziekenhuis (in het najaar van 2011) hier wonen. In 1987 vond een fusie plaats tussen het Carolus- en het Liduinaziekenhuis in Boxtel, nadat andere fusiemogelijkheden mislukt waren. In de regio bleken te veel bedden te zijn. Op allerlei niveaus werd voortdurend overleg gepleegd om het beddenoverschot in te dammen. In 1990 vond de fusie plaats tussen het Grootziekengasthuis en het Willem Alexanderziekenhuis: voortaan Bosch Medisch Centrum (BMC). Voorlopig was er geen nieuwbouw mogelijk voor het BMC. Op 1 januari 2002 volgde, na een bestuurlijke fusie in 1999, een samengaan van BMC met Carolus/Liduina. De naam werd: Jeroen Bosch Ziekenhuis (JBZ). Na lang overleg kwam men uiteindelijk overeen dat nieuwbouw in het westelijk stadsdeel op het terrein van het Willem Alexanderziekenhuis het meest wenselijk was. Daar werd in 2011 het nieuwe Jeroen Bosch Ziekenhuis geopend. De zusters van Carolus Borromeus werkten hier niet meer.

De Zusters van Carolus Borromeus en het Grootziekengasthuis

Aanvang

Het reeds vóór 1274 gestichte Groot Gasthuis in 's-Hertogenbosch ontwikkelde zich in de eeuwen na 1629 tot een hoofdzakelijk militair ziekenhuis met een afdeling voor vooral arme burgerij. De beter gesitueerden lieten zich bij voorkeur thuis verplegen bij ziekte. Ook de naam veranderde in Groot Ziekengasthuis (GZG). In de jaren '70 van de 19e eeuw werden er jaarlijks zo'n 600 zieken kosteloos verpleegd tegen 60 betalende. In 1874 was de dagprijs één gulden, dienstboden betaalden 75 cent en iemand van buiten de stad betaalde ƒ 1,50. Het personeel van het ziekenhuis bestond uit oppassers en oppassters. De reputatie van deze mensen was over het algemeen slecht. De leidinggevende arts dr. A.H. Kuyper stelde de misstanden onder het personeel regelmatig bij het bestuur, het College van Regenten, aan de orde. Op 2 januari 1880 kwam de voorzitter van het College, J.A. de Kort, met het voorstel om de zorg in het ziekenhuis toe te vertrouwen aan religieuzen. Het voorstel kreeg bijval van het College en van de militaire intendant die ook bij de vergadering aanwezig was. De Kort trad daarna in overleg met de militaire autoriteiten, met dr. Kuyper en met de zusters van Carolus Borromeus. Hij had immers enkele jaren daarvoor deze zusters naar de stad gehaald en de ervaringen met de zusters waren positief. In beginsel viel het plan van De Kort goed. Ook de bisschop, Mgr. A. Godschalk, ging akkoord. Hij stelde echter wel dat de zusters naast het verplegen zich aan hun statuten en regels moesten kunnen houden. Bovendien achtte hij een plaats voor gebed noodzakelijk.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 269 14-02-2021 17:37

In april 1880 werd het contract met de zusters door het Regentencollege goedgekeurd en door alle belanghebbenden ondertekend. Hierin werd bepaald dat de zusters de plicht hadden om burgers en militairen te verplegen met hulp van oppassers en dienstboden. Het aantal zusters werd bepaald op 14. Voor hun diensten ontvingen de zusters 85 gulden per jaar en vrije kost, inwoning en bewassing. In tien artikelen werden andere zaken tussen bestuur en zusters geregeld. Binnen het College van Regenten liepen intussen de spanningen op. De protestantse regent, Jhr. M. A. Snoeck, trok zich terug uit het College en van militaire zijde waren er ook meer bezwaren. Bovendien keerden enkele collegeleden omwille van deze kritiek zich tegen de voorzitter. De Kort zette echter door. Zeven zusters namen op 6 november 1880 hun intrek in het GZG. Het GZG werd een openbaar ziekenhuis met een katholieke sfeer en beleving. De zusters van het GZG kwamen in dienst van de Godshuizen, in tegenstelling tot de collega's van het Carolusziekenhuis die onder het bestuur van 'eigen' zusters ressorteerden. (Met het terugtreden van het protestantse collegelid werd de kiem gelegd voor het ontstaan van het Protestants Ziekenhuis. In 1914 werd, na lang sparen en veel overleg, het ziekenhuis op het Vughterbolwerk geopend).

De periode 1880 - 1900

De zusters werden gehuisvest in een gebouw dat tegen de Waterpoort aanlag. (Nabij het tegenwoordige Herman Moerkerkplein). Het pand bestond uit ruimten op de begane grond voor gebed, eten en recreatie. Voorts waren er slaapplaatsen op de etage en er was een zolder. De eerste groep zusters kwam uit Nederlandse huizen. Hun overste, zr Lucia Rohr, niet. Tot 1915 hebben de zusters zich hier onder primitieve omstandigheden moeten behelpen. Ondanks de enigszins moeizame ontvangst voelden de zusters zich al gauw thuis tussen de zieken en het personeel. Ook over dr. Kuyper werd met sympathie gesproken. De eerste aanpassingen die werden doorgevoerd, waren zaken rondom de voeding. Gezonde voeding werd voortaan op vaste tijden rondgebracht. Voor ernstig zieke patiënten was er een dieet.

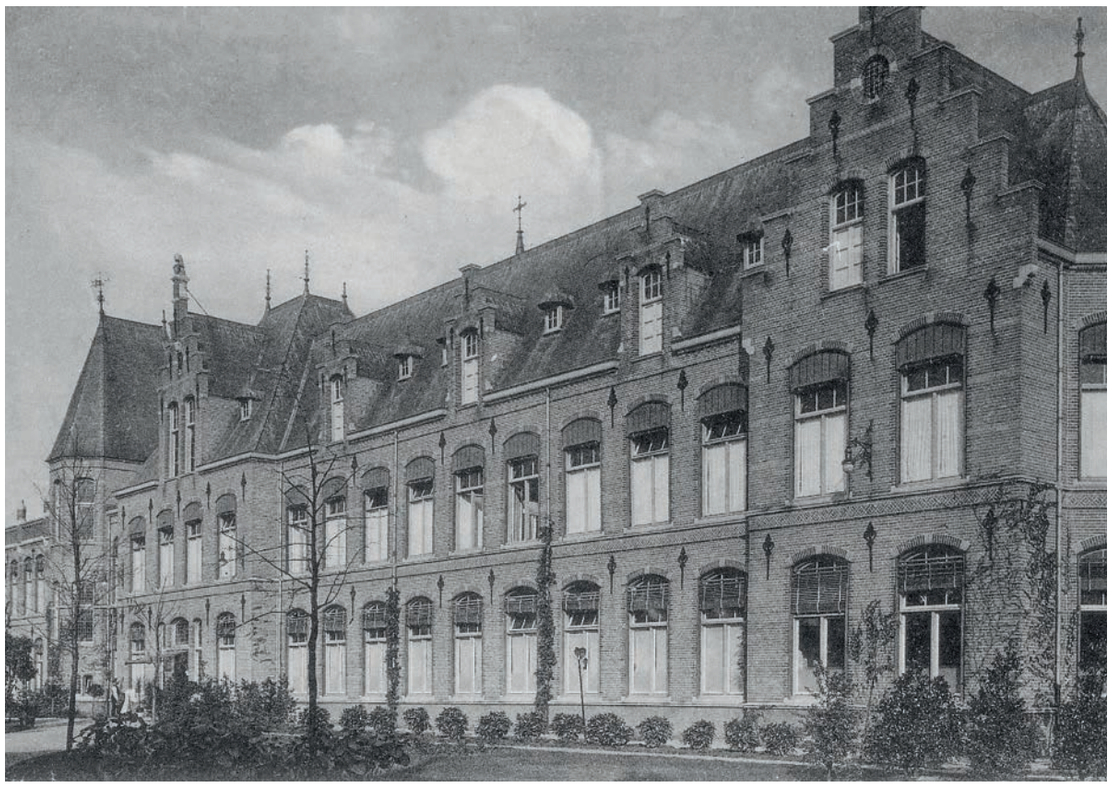
Samen met de zusters van het Carolusgesticht vierden zij dat in de Gasthuiskapel het H. Sacrament werd uitgestald. In de kapel mocht tevens elke zondag het Lof worden gehouden. In 1879 waren er vijf ziekenzalen, drie voor mannen en twee voor vrouwen. Het ziekenhuis bood plaats aan 116 patiënten. Voor de militairen waren er 220 bedden en in het Pesthuis nog eens 98. In de zalen waren de omstandigheden erbarmelijk. Zieken met verschillende kwalen lagen bij elkaar in slecht geventileerde en slecht verwarmde ruimten. Alle medische handelingen vonden in diezelfde zaal plaats, want er was geen operatiekamer. Ook het wassen en baden gebeurde daar op zaal. Dr. Kuyper had al diverse keren bij het College aangedrongen op verbetering van deze situatie. In 1888 kreeg hij gehoor. De bestaande gebouwen werden uitgebreid. Er kwam ruimte voor poliklinieken, een eenvoudige operatiekamer, een kinderkamer en grotere wasruimten. Een bijzondere gebeurtenis voor zusters en patiënten was het bezoek dat koningin-moeder Emma in mei 1895 aan het GZG bracht. Op dat moment waren er 11 zusters werkzaam. Zr Camilla Schiffer werd de nieuwe overste. Zij bleef dat tot 1914. Op 1 januari 1900 trad dr. Kuyper na een dienstverband van 33 jaar terug. Hij werd opgevolgd door dr. A.J.M. van Moorsel. Dat was het begin van een bloeiperiode van het ziekenhuis.

De periode 1900 - 1930

Onder dr. Van Moorsel evolueerde het GZG van armenzorginstelling naar geneeskundig instituut waar medische vernieuwing kansen kreeg. Hij ontwikkelde in 1905 al plannen om het ziekenhuis te verbouwen. In 1915 was op het ziekenhuisterrein nieuwbouw gerealiseerd. In het zogenaamde ster-gebouw kwamen acht verpleegzalen en enkele

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 270 14-02-2021 17:37

kleinere ruimten. Een lange gang verbond dit gebouw met een nieuw gebouw waarin aan de ene kant de klassenafdeling en aan de andere kant het klooster voor de zusters gevestigd werden. Verder werd een nieuwe kapel in neogotische stijl gebouwd. Het was een eenbeukig gebouw met een leien dak en een dakruiter. Ook het Mariapaviljoen voor besmettelijke zieken kwam tot stand. Rijksbouwmeester J. Vrijman maakte er een fraai geheel van. Het invoeren van een klassenafdeling had tot doel rijkere patiënten naar het GZG te krijgen. Zij mochten rekenen op enige luxe tijdens hun verblijf: zilveren bestek en een zuster als particulier verpleegster. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd een deel van het ziekenhuis als militair hospitaal ingericht. Gemiddeld waren er 80 soldaten opgenomen, maar ook Belgische vluchtelingen. Gewonde Duitse soldaten, 18 in totaal, werden enkele maanden eveneens liefdevol verzorgd. De nieuwbouw bleek al snel te klein. Dit kwam door de forse toename van specialismen. In 1912 werkten er dr. Van Moorsel, chirurg, de KNO-arts Van Mens, dr. During, oogarts en de Bossche huisarts S. Diamant die de röntgenfoto's maakte. In korte tijd groeide het aantal artsen met acht. Al deze dokters namen meer patiënten op. In 1900 waren dat er 750. In 1930 was dit aantal 2581.

GZG, zusterklooster - PRENTBRIEFKAART - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Zr. Magdalena Berzen werd in 1926 de nieuwe, jonge overste. Zij was de rechterhand van geneesheer-directeur dr. L. van der Spek, de opvolger van Van Moorsel. Beiden besteedden veel aandacht aan de opleiding van lekenverpleegsters en aan de erkenning van de diploma's van de zusters. Van der Spek ging hoogstpersoonlijk naar het moederhuis in Trier om het tekort aan religieuzen te bespreken. De volgende jaren arriveerden er meer jonge zusters. Op 6 november 1930 vierde de kloostergemeenschap het gouden feest van hun verblijf in het GZG. De belangstelling voor het feest vanuit kerkelijke en burgerlijke kringen was groot. Als geschenk werd onder meer het tuintje van de zusters opgeknapt. Na een zware dag konden ze daar tot rust komen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 271 14-02-2021 17:37

De periode 1930 - 1945

In het begin van de jaren '30 had het GZG de achterstand ten opzichte van de andere ziekenhuizen ingehaald. In het GZG werkten 16 specialisten, in het Carolus waren dat er 5. Het Carolusgesticht had 84 bedden in 1935, het GZG 298. In het GZG trokken de poliklinieken steeds meer patiënten. De plannen voor uitbreiding van het ziekenhuis werden in 1932 werkelijkheid in het gebouw aan de Nieuwstraat. Hier kwamen de poliklinieken en de nieuwe hoofdingang. De bouw werd gerealiseerd onder leiding van architect J. Klompers. De beelden van Elisabeth en Vincentius, patronen van charitas, werden aan de voorgevel geplaatst. De beelden kwamen uit het atelier van Van Bokhoven. Dr. K. Lamers volgde in 1932 dr. Van der Spek op als geneesheer-directeur. De zusters zetten intussen hun werken van barmhartigheid voort. De viering van de 350e sterfdag van de H. Carolus Borromeus gaf extra bemoediging zich in te zetten voor de armen. De aanstelling van een vaste rector, H. van Laarhoven, leek hun zware werk nog draaglijker te maken. Zr. Magdalena, overste, kreeg na 11 jaar een andere functie. Ze werd overste en novicenmeesteres in het Carolusgesticht. Zr. Immaculata von Poblocki nam haar taak in het GZG over. Een bijzonder gouden feest vierde zr. Richardis Kistemann in 1938. Eén jaar na haar intrede in de congregatie kwam zij naar 's-Hertogenbosch en maakte alle ontwikkelingen in het GZG mee. In 1948 overleed zij op 89-jarige leeftijd. De oorlogstijd ging ook voor het GZG en de bewoners niet zonder problemen voorbij. In mei 1940 werd het ziekenhuis gevorderd door de Wehrmacht. Aan de Vughterweg werd daarom een noodhospitaal ingericht.

Receptie in 1930: 50 jaar zusters in de stad - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0026695

De bezetter voerde in het begin van de jaren '40 de kinderbijslag en het ziekenfondsbesluit in. Er bestond weliswaar al een ziekenfonds, maar dat had te weinig kapitaal om kostendekkend te kunnen zijn. In het nieuwe systeem betaalde de werknemers een

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 272 14-02-2021 17:37

verplichte premie. Het gaf recht op specialistische hulp en een opnametermijn van drie maanden. Het gevolg was dat het aantal verpleegdagen flink steeg. Voor de ziekenhuizen betekende dat improviseren, omdat de Duitsers in 1942 het investeren in niet-militaire gebouwen verboden hadden. Tijdens de bevrijding van de stad werd ook het GZG beschadigd. Door materiaalgebrek waren herstelwerkzaamheden en uitbreidingsmogelijkheden zeer minimaal. Het GZG ving de toename van patiënten op door het plaatsen van semipermanente gebouwen.

Ziekenzaal in het GZG, patiënten en medisch personeel, foto t.g.v. de promotie van Dr. Karthaus in 1942
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0035498

De periode na 1945

De verhoudingen in het ziekenhuis waren al enige tijd niet optimaal. Met name dr. Lamers had regelmatig conflicten met de zusters. Hij zou ze zelfs het liefst zien vertrekken.
De zusters beklaagden zich op hun beurt over de manier van bejegenen door sommige specialisten. De voorzitter van het College van Regenten, M.J.W. van Soestbergen, wist de gemoederen uiteindelijk te bedaren. In 1951 telde het GZG 468 bedden, terwijl er eigenlijk plaats was voor 345 patiënten. Het GZG groeide door toename van het aantal specialismen. Er ontstonden echter problemen bij het invullen van bepaalde functies. Tot nu toe werden de religieuzen tot afdelingshoofd benoemd. Vanuit Trier werd bericht dat men aan de eis van nieuwe krachten niet meer kon voldoen. Er moesten leken opgeleid worden tot afdelingshoofd. Het Ziekenhuisbestuur stribbelde echter nog jaren tegen en benoemde op elke afdeling leken als waarnemend hoofd. Dit was echter geen formele rang. Pas later stapte men af van de automatische koppeling van religieus en leidinggevende. Kwaliteit en niet status bepaalde of iemand hoofd werd. Het klooster in het GZG was vaak te klein. In de jaren '50 woonden er ook zusters elders in het ziekenhuis onder andere boven het Rochuspaviljoen (Het quarantainepaviljoen). 'Zusters hadden weinig ruimte nodig.'
De zusters werkten niet alleen in de verpleging. Zij hadden ook taken in de facilitaire diensten. Zij vervulden die werkzaamheden zonder managementsopleiding.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 273 14-02-2021 17:37

DE ZUSTERS VAN TRIER,
ZIJN NIET MEER HIER
HET LEVEN IS NIET MEER
WAT HET WAS:
SERVITUDO ET HUMILITAS J.V.S.

De religieuzen waren in principe altijd beschikbaar. Vakantie of vrije dagen kenden ze niet. De dag werd verdeeld over bidden en werken: het aloude Ora et Labora. Om 6.00 uur begon de dag, gevolgd door het morgengebed, meditatie en de H. Mis. Na het ontbijt begon het werk in het ziekenhuis. Het middagmaal werd om 12.00 uur genuttigd. Daarna was er een rustmoment en tijd voor gebed. Vanaf 14.30 uur waren de zusters weer op de afdeling. De vespers werd rond half zes in de kapel gebeden. Na het avondeten ging men vaak weer naar de afdeling. Voor het avondgebed was er nog een recreatiemoment. Hoewel de dagorde in de loop van de jaren regelmatig veranderde, bleef de afwisseling van bidden én werken van essentieel belang. (Uiteraard kenden de zusters van het Carolus een soortgelijke dagorde). Deze werkwijze kwam voort uit de constitutie van de zusters en uit het contract dat de Godshuizen met de congregatie sloot. De congregatie ontving een geldbedrag en voor iedere zuster vrije kost, inwoning en bewassing. De zusters leverden werkkracht. In 1960 woonden er 48 zusters in het klooster.

Klooster van de zusters van Carolus Borromeus, Hervensebaan - BHIC FOTOSM 4853

In 1961 werd de verpleegstersflat, de Bloemenkamp, opgeleverd. Met name juffrouw A. Tilman, voorzitter van de Godshuizen, had zich hier sterk voor gemaakt. Zij was zeer bezorgd over het morele welzijn van de leerling-verpleegsters. Bovendien dacht men met deze voorziening nieuwe leerlingen aan te trekken. Vanuit Trier kwamen vanaf 1964 berichten dat, gezien de terugloop in roepingen, de zusters zich in 1968 zouden terugtrekken uit het GZG. Na een bezoek van een delegatie van de Godshuizen aan het moederhuis in Trier draaide het congregatiebestuur enigszins bij. De zusters bleven in de stad, mits ze tot hun dood in het ziekenhuis mochten blijven wonen.

← *Zusters van Carolus Borromeus, reliëf van Kathinka Roovers* - COLLECTIE TOINE JANSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 275 14-02-2021 17:37

In 1982 vertrok zr. Immaculata als laatste religieuze hoofd van de kinderafdeling. In 1990 ging zr. Odenthal als laatste zuster met pensioen. In het klooster woonden daarna nog een aantal oudere religieuzen. Zij verrichtten vrijwilligerswerk, zorgden voor de kapel en zongen in het koor. Ook enkele gepensioneerde 'dienstmeisjes' bleven in het GZG wonen. Zij kwamen als jonge vrouwen hier werken en wonen. Op voorspraak van moeder-overste mochten zij in hun vertrouwde omgeving blijven.

Slot

Tussen 1969 en 1974 ontwierpen de architecten ir. J. van der Laan, ir. J. Hermans, Th. van der Eerden en J. Kirch een groot nieuwbouwproject voor het GZG aan de Marktstraat, Tolbrugstraat en Zuid-Willemsvaart. Het klooster en het stergebouw uit 1915 en de polikliniek aan de Nieuwstraat werden in het nieuwe ziekenhuiscomplex geïntegreerd. Het GZG telde bij de oplevering 650 bedden. In de Bossche regio functioneerden vier ziekenhuizen met in totaal 1385 bedden. Vanuit het ministerie was er alle reden om tot een reductie van bedden te komen. Het waren er veel te veel! Fusieplannen werden gemaakt en overleg daarover werd voortdurend gevoerd. Na de eerder vermelde fusie in 1987 tussen Carolus en Liduina in Boxtel volgde in 1989 een fusie tussen GZG en Willem Alexanderziekenhuis (WAZ). Het GZG kwam los van de Godshuizen en het WAZ gaf de protestants-christelijke identiteit op. De nieuwe naam werd Bosch Medicentrum (BMC). Het ziekenhuis bleef functioneren op twee locaties. Op de locatie WAZ werden de poliklinieken ingericht, de meeste klinische afdelingen kwamen in de locatie GZG. Het BMC was en bleef een belangrijk opleidingscentrum. Na jaren van onderhandelingen kwam in 1997 de 'Stichting Ziekenhuiszorg 's-Hertogenbosch' tot stand. In deze stichting waren het BMC en Carolus/Liduina vertegenwoordigd. Na de bestuurlijke fusie van de ziekenhuizen in 1999 volgde in 2002 een algeheel samengaan: het JBZ. De laatste hobbel die genomen moest worden was de locatie van het nieuwe ziekenhuis. Gekozen werd voor het terrein bij het WAZ in het westelijk stadsdeel. Architectenbureau EGH uit Dordrecht ontwierp het nieuwe gebouw. Sinds 2011 is het in gebruik. Ter herinnering aan het leven en werken van de zusters van Carolus Borromeus staat in een van de brede gangen een beeldje van een zuster. Het is een hommage aan de vrouwen die een grote bijdrage hebben geleverd aan de uiteindelijke totstandkoming van dit moderne ziekenhuiscomplex. Bij het 100-jarig jubileum van de zusters in het GZG bood de Stichting Vrienden van het GZG 2 reliëfs aan om het werk van de zusters in herinnering te houden. De tekst is van Jan van Sleeuwen.

De congregatie van de zusters van Carolus Borromeus telt op dit moment in Nederland 14 leden. In het klooster van de zusters aan de Hervensebaan in 's-Hertogenbosch woonden in 2015 nog 9 zusters. De gemiddelde leeftijd van de zusters is hoog en nieuwe aanwas is er niet. Op termijn zal het de zusters vergaan zoals in andere congregaties. In september 2019 verlieten de zusters het klooster aan de Hervensebaan en trokken zich terug in het kloosterverzorgingshuis St. Jozefoord in Nuland. De zusters kunnen zich troosten met de gedachte dat hun ideeën voortleven bij een nieuwe, jonge generatie zusters in Tanzania. In Mtinko werden in 1985 vanuit Nederland een klooster, een gezondheidscentrum en een onderwijscomplex gesticht.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 276 14-02-2021 17:37

Bronnen

- ***J. Brouwers*** Tussen zorg en genezing - 'S-HERTOGENBOSCH 2001
- ***J. Franssen*** De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de 2e helft van de 19e eeuw - TILBURG 1996
- ***P. Gerlach OFM Cap*** De barmhartige zusters van de H. Carolus Borromeus te 's-Hertogenbosch 1876 - 1976 - 'S-HERTOGENBOSCH 1976
- ***Grootziekengasthuis*** - IN: BOSCHBOOMBLADEREN/14, MEI 1974
- ***F. Smits*** Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant - ALPHEN AAN DE MAAS 2010
- ***Th. Wirtz*** De barmhartige zusters van den H. Carolus Borromeus - OLEWIG 1926
- ***R. Wolf*** Een doolhof van eeuwen 1274 - 1999 - NIJMEGEN 1999
- ***R. Wolf*** Beter worden - 'S-HERTOGENBOSCH 2011
- ***Th. Wouters*** Van bedeling naar verheffing (1854 - 1912) - TILBURG 1968

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 277 14-02-2021 17:37

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 278 14-02-2021 17:37

13 | Minderbroeders Kapucijnen O.F.M. Cap.

1898 - 2018

1898 – 2018

13 | Minderbroeders Kapucijnen O.F.M. Cap.

1898 - 2018

GEERT DONKERS

De Minderbroeders Kapucijnen hebben vanaf 1611 in de stad een klooster gehad. Na 1629 werden ze verdreven uit de stad. Echter, in de schuilkerkentijd daarna, verbleven er achtereenvolgens een of twee van hen ondergronds. De schuilkerk en de pastorie van de kapucijnen bevonden zich in de Boerenmouw. In 1761 overleed de laatste kapucijn Theodorus van 's-Hertogenbosch in deze stad. In de periode hierna waren er geen kapucijnen in 's-Hertogenbosch. In 1898 werd een nieuw kapucijnenklooster in de stad gesticht. Na 120 jaar kwam in 2018 een einde aan dit verblijf: de kapucijnen verlieten toen 's-Hertogenbosch definitief.

Inleiding

Halfweg de 19e eeuw vond in onze contreien een herleving en een herstart plaats van de orde van de kapucijnen. De kloosters van Brugge in Vlaanderen en Velp (N.B.) in Nederland, die wonderwel alle ellende uit de voorbije tijd hadden doorstaan, werden in 1845 samengebracht in de custodie[1] van de Allerheiligste Drievuldigheid. In Velp woonden op dat moment 26 religieuzen en in Brugge 16. Bernardinus van Uden werd benoemd tot custos. De aanwas van jonge nieuwe leden was groot. Door bemiddeling van de Bossche apostolisch vicaris Joannes Zwijsen kreeg de orde het aanbod om de geestelijke verzorging van de bewoners van Huize Padua in Boekel op zich te nemen. Dit was een gesticht voor geesteszieke mannen onder leiding van broeders Penitenten. In het nabijgelegen Handel werden het klooster en de kerk gebouwd. In 1852 nam men het derde kapucijnenklooster in gebruik. Petrus van Hooge Zwaluwe was de eerste gardiaan.

In België werden ook meerdere kloosters gesticht onder custos Bernardinus. In Nederland werden in de 70-er jaren kloosters gesticht in Slikgat (1874/1876) en in Tilburg (1879/1882). Intussen was er een groeiende wrevel in de Belgisch-Nederlandse provincie ontstaan. Door verschillen in cultuur, taal en mentaliteit was een splitsing onafwendbaar. Nadat onderlinge financiële problemen waren opgelost werd de Nederlandse provincie zelfstandig. In het klooster van Tilburg werden het provincialaat en noviciaat gevestigd. Archangelus van de Coolwijk van Macharen werd tot eerste provinciaal gekozen. De orde telde op dat moment 118 religieuzen. Spoedig daarna werden de kloosters van Babberich (1883), Breda (1886/1889), Helmond (1894) en 's-Hertogenbosch (1898) gesticht. In 1903 waren er 249 kapucijnen in 10 kloosters. Elk klooster werd bestuurd door een gardiaan, geassisteerd door een vicaris.

Het Kapucijnenklooster in 's-Hertogenbosch

Na het opheffen van de vestingwet in 's-Hertogenbosch vond tussen de oude binnenstad en de spoorlijn aan de westkant van de stad de eerste stadsuitbreiding plaats. Met zand uit de Vughtse Hei werd het gebied in 1890 opgehoogd en klaargemaakt voor bebouwing.

1 *Een custodie was een regionaal verband van kloosters, die nog geen zelfstandige provincie vormden. Vaak onder het directe gezag van de generaal-overste in Rome. Een custos was een overste van een custodie.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 281 14-02-2021 17:37

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 282 14-02-2021 17:37

Het nieuwe stadsdeel kreeg de naam 't Zand. Het station was er gepland en een kerk. Een deel van de wijk was bestemd voor slecht-behuisden uit de binnenstad en voor de beter gesitueerden was grond te koop voor 'sierlijke' huizen. In deze omgeving van deftige bouw zou het kapucijnenklooster verrijzen.

De grote drijfveer achter de stichting van het kapucijnenklooster was de welgestelde alleenstaande mejuffrouw Dorotheé van Beugen (1845 - 1929). Zij was lid van de Derde Orde van de kapucijnen en ze had in Handel regelmatig gesprekken met de gardiaan van het klooster, Gerardus Stevens. Deze kapucijn was tevens rector van Huize Padua waar de vader van mej. Van Beugen was opgenomen wegens dementie. In deze gesprekken kwam de wens tot het stichten van een kapucijnenklooster in 's-Hertogenbosch, vooral als bisschopsstad, herhaaldelijk aan de orde. Toen Van Beugen overleed in 1895 kreeg mej. Van Beugen de beschikking over een groot vermogen. Zij stelde een grote som geld beschikbaar voor een nieuw te stichten kapucijnenklooster in 's-Hertogenbosch [2]. Voor het zo ver was moesten er nog enkele problemen opgelost worden. De bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. W. van de Ven, was terughoudend in het geven van toestemming tot vestiging. In de stad was immers al een klooster van de Redemptoristen. Na enig aandringen door provinciaal Archangelus van de Coolwijk en na beraad met de pastoors in de stad ging de bisschop akkoord. Daarna moest er onderhandeld worden met de gemeente 's-Hertogenbosch. Men had een perceel op het oog tussen de Dommel en de doorgaande 'boulevard'. Daarvan moest een strook afgestaan worden, zodat het perceel ruim 0,9 ha groot was. Ook over de grondprijs was onenigheid: de prijs die met B & W werd overeengekomen, week uiteindelijk niet veel af met die van mej. Van Beugen. Volgens de koopacte betaalden de kapucijnen *ƒ* 34.200 voor de grond. Al met al waren de buurtbewoners ook niet enthousiast. Zij vreesden een waardedaling van hun huizen en hadden grote moeite met de lange muur om het perceel.

In maart 1897 werd begonnen met de bouw. Broeder Felix Bayens van Dennenburg (1863 - 1942), vóór zijn intrede opgeleid tot timmerman, was de architect en had de leiding over de bouw. Uitvoerder van de bouw was Sjef Vos uit Velp. De bouw verliep voorspoedig: in juni waren de fundamenten klaar. De werkers werden extra beloond met 50 cent en 5 sigaren. In de herfst was het klooster onder de pannen. Mej. Van Beugen bemoeide zich daadwerkelijk met het werk. Zo had zij kritiek op een bestelling die bij een protestantse firma was gedaan. Zij zorgde ook dat broeder Felix en zijn uitvoerder 's middags een warme maaltijd kregen. In 1898 werd het nieuwe klooster betrokken. Het Bossche klooster was een voorbeeld van traditionele kapucijnenbouw. Het grondplan was zeer eenvoudig. Het hart werd gevormd door de pandhof, vaak gebruikt als kerkhof. Om de pandhof liep de pandgang met in een u-vorm de spreekkamers, het slot en gezamenlijke ruimtes, zoals de refter. Op de verdieping lagen de cellen, de wasruimte en de bibliotheek. Aan de open zijde van de u-vorm was de kerk gesitueerd. De kerk was een eenvoudige franciscaanse zaalkerk met een klein torentje. Het interieur kreeg een tongewelf en houten lambriseringen.

2 Verder doneerde Dorotheé van Beugen geld voor een nieuw klooster van de Ursulinen in Uden waar haar zus was ingetreden. De broeders Penitenten kregen een bedrag om grond te kopen in Udenhout. Hier zou later Huize Assisië gevestigd worden. Ook de Katholieke Universiteit in Nijmegen mocht zich in haar belangstelling verheugen. In 1913 schonk ze 10.000 gulden voor de nieuwbouw van de St. Cahrienkerk. En haar grote woning in Achter het Wild Varken 11 schonk ze aan de Weense Zusters.

← *Dorotheé van Beugen - BOSSCHE ENCYCLOPEDIE*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 283 14-02-2021 17:37

De altaarwand werd ingenomen door een hoofdaltaar met een schildering van St. Antonius van Padua[3] geflankeerd door vier levensgrote houten beelden van heiligen uit de kapucijnenorde. Boven dit alles een beeld van het H. Hart. De zijaltaren waren toegewijd aan St. Franciscus en St. Antonius. De houten retabels werden vervaardigd in neorenaissance stijl in het atelier in Handel onder leiding van Adrianus van St. Michielsgestel. Achter deze wand bevond zich het zogenaamde paters- of bidkoor. Hier werd door de kloosterlingen op vaste tijden het officie (getijdengebed) gehouden.

Kapucijnenklooster Van der Does de Willeboissingel in 1948 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0050355

De communiebanken, de biechtstoelen en de preekstoel werden later geleverd. Op voorstel van mej. Van Beugen werd het klooster onder patronaat gesteld van St. Joseph. De kerk kreeg als patroon het Allerheiligst Hart van Jezus. De kerkrechtelijke oprichting van het klooster was op 26 augustus 1898. Op 28 augustus werd het slot afgekondigd en één dag later volgde de inwijding van de kerk door Mgr. W. van de Ven. De eerste H. Mis was op het feest van het H. Hart. De kloosterkerk was een rectorale hulpkerk die ressorteerde onder de parochie van St. Cathrien. Elke zondag waren er drie missen. De mis van 05.30 uur stond alom bekend als het vissersmisje. De laatste mis moest beëindigd zijn vóór de hoogmis in de Cathrienkerk begon. Vooral met biechtelingen was het druk bij de kapucijnen.

Bij het klooster hoorde een grote tuin omheind door een muur. Broeder Felix was aan de weerstand van de buurtbewoners tegemoet gekomen door met behulp van een sierpatroon de muur te verlevendigen en er een kapelletje met Antoniusbeeld in te verwerken.

3 *Het schilderij werd geschonken door Alphons van Dijk, koster van de St. Jan, en diens vrouw. Het werd geschilderd door de Vughtse schilder Grips.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 284 14-02-2021 17:37

De zusters van J.M.J. (aan de overkant van de Dommel) waren zo aardig om uit hun tuin een hoeveelheid vruchtbare grond beschikbaar te stellen. De geschiedenis van het Bossche klooster en de activiteiten van de kapucijnen in de stad worden nu beschreven met als achtergrond de landelijke historie van de orde van de kapucijnen.

Opgang en groei 1898 - 1925

Bij het gereed komen van het klooster betrokken de eerste bewoners hun nieuwe tehuis. Samen met de eerste gardiaan, Natalis Verhoeven van Gemert, vormden 7 paters, 5 fraters, 4 lekenbroeders en 4 broeders-novicen de communiteit. Op 1 september kwam er nog een groep fraters uit Helmond naar 's-Hertogenbosch. In de beginjaren was het noviciaat van de broeders hier in de stad gevestigd. De priesteropleiding was op verschillende plaatsen ondergebracht. Het noviciaat voor paters was in Babberich, in Helmond werd filosofie gedoceerd, voor theologie ging men twee jaar naar 's-Hertogenbosch en twee jaar naar Tilburg en tot slot was er nog een jaar eloquintia (welsprekendheid) in Breda. In de loop der tijd werden er in dit studietraject veranderingen aangebracht. In deze keten hoorde ook het klein-seminarie. Dat bevond zich aanvankelijk in Slikgat (Langeweg) en later in Oosterhout.

Al spoedig werd in het Bossche klooster tegemoet gekomen aan een wens van Dorotheé van Beugen om een afdeling van de Derde Orde op te richten. De Derde Orde was een organisatie van leken die gewoon in de wereld leefden, maar hun leven inrichtten in de geest van St. Franciscus. Pater Natalis, de gardiaan, werd de eerste directeur van de Orde. Al snel waren er 200 leden: 150 vrouwen en 50 mannen. In 1903 werd de orde gesplitst in een afdeling voor vrouwen en een voor mannen. Mej. Van Beugen werd de eerste overste bij de vrouwen. Zij bleef dat tot 1921. Om de strijdlust naar buiten te tonen werd een vaandel aangeschaft. De Derde Orde was namelijk niet alleen een godsdienstige beweging, maar streefde ook naar maatschappelijke vernieuwing en was sterk sociaal gericht. Zo stond men voor de verspreiding van goede lectuur en in 1912 toonde men zich tegenstander van carnaval. In 1922 waren er 1000 leden. Ook landelijk steeg het aantal leden van de Derde Orde. Het secretariaat werd in 1915 in 's-Hertogenbosch gevestigd: er waren toen 60 afdelingen met 17.000 leden. Kapucijnen leidden een 'vita mixta', een 'gemengd leven'. Vanuit de contemplatie, het koorgebed en de stilte van het slot, kwamen zij tot apostolaat. De 52 religieuzen, die rond 1910 het klooster bevolkten, vonden zo inspiratie voor veelzijdig pastoraal werk. In de eigen kerk werden missen opgedragen. Verder was er het lof op zondag, op elke dinsdag het lof ter ere van St. Antonius en het bidden van de kruisweg op vrijdag. De kapucijnenkerk stond alom bekend als biechtkerk. Er waren 6 biechtstoelen in de kerk. Een aantal paters was stand-by om naar de biechtstoel of, voor een gesprek, naar een van de spreekkamers te worden geroepen. Buiten het klooster assisteerden de paters in andere parochies in de stad en wijde omgeving, van Oss tot Drunen en tot in de Bommelerwaard. Ze waren actief op scholen als godsdienstleraar en verzorgden diensten bij de broeders van Joannes de Deo, de fraters in de Sonniusstraat en de zusters in de Postelstraat. Verder werden ze gevraagd voor missies, triduüms en retraites.

Het klooster in 's-Hertogenbosch ging vanaf 1906 functioneren als provincialaat. Tot dan was het bestuurscentrum in Tilburg gevestigd. Daar werd echter ruimte gemaakt voor de missie-procuur[4] ten behoeve van de missie op Borneo. In het Bossche klooster

4 Bureau van de orde dat voor de financiering van het missiewerk zorgt.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 285 14-02-2021 17:37

kwamen twee spreekkamers ter beschikking van de provinciaal en zijn secretaris, die tevens archivaris en econoom was. De rust in het klooster werd regelmatig verstoord door de ontvangst van gasten. Men moest vaak improviseren met de ruimte bij bestuursvergaderingen en de driejaarlijkse kapittels. In deze situatie kwam pas jaren later verbetering. Een activiteit die in meerdere kloosters bedreven werd, was het brouwen van bier. In een ruimte achter in de tuin was vanaf 1898 de brouwerij gevestigd. Het bier, de Ster, was alleen voor eigen gebruik en werd bewaard op vat. In richtlijnen uit 1909 werd het biergebruik geregeld: soberheid was van belang. Van 1919 tot 1923 werd het brouwen gestopt. Daarna werd lichter bier gemaakt. In 1942 werden de brouwactiviteiten gestaakt. De brouwerij werd in 1949 afgebroken. Uit een stuk koper van de brouwketel werd een godslamp gemaakt. Het klooster in 's-Hertogenbosch was een plaats van activiteit en groei. In dezelfde 25 jaar was ook de orde van de kapucijnen gegroeid. Waren er in 1900 totaal 221 leden, dit aantal was in 1925 gestegen tot 432 kapucijnen. Na de stichting van het Bossche klooster waren er kloosters opgericht in Sluiskil, Rilland-Bath, Velseroord, Amsterdam, Rotterdam en Biezenmortel. In totaal waren er 15 kloosters.

Zegening door Tarcicius van Valenberg in 1936 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0034797

Verdere groei 1925 - 1965

Op het eind van deze periode was het aantal kapucijnen gegroeid tot 639 en waren er 7 kloosterstichtingen bijgekomen, waaronder een tweede klooster in 's-Hertogenbosch. Provinciaal Ancletus Snijders besloot in 1935 tot de bouw van een nieuw provincialaat naast het bestaande klooster. Door de groei van de orde was er namelijk ruimte nodig voor vergaderingen, een economaat en voor de bibliotheek en het archief.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 286 14-02-2021 17:37

Architect Martien van Beek ontwierp het gebouw. Hij was weliswaar geen kapucijn, maar had er wel connecties. Hij werd gezien als de opvolger van Felix Bayens, die de orde 40 jaar gediend had. De bouw werd gegund aan firma J. van Rosmalen en Zn. uit de stad. Op 8 mei werd het gebouw ingewijd door Tarcicius van Valenburg, vicaris-generaal van Pontianak op Borneo. Ook de eigen kapel, toegewijd aan Laurentius van Brindisi, werd door hem geconsacreerd. De vaste bewoners van het provincialaat hielden zich vooral met bestuurstaken bezig, maar verrichtten in de stad en daarbuiten als het nodig was ook assistentenwerk. Midden jaren '30 woonden er in het Bossche klooster ruim 70 kapucijnen. Het noviciaat van de clerici was van Tilburg naar 's-Hertogenbosch verplaatst. Het was de grootste groep novicen tot nu toe, 27 in getal. Op de bovenste verdieping waren daarom een aantal cellen bijgemaakt. Het Derde Ordewerk groeide eind jaren '20 dusdanig dat een tweede afdeling opgericht werd door pastoor De Beer in de kerk van St. Antonius van Padua op de Muntel. Deze afdeling bleef bestaan tot 1937. Intussen had de Derde Orde een eigen onderkomen gekregen. Rechts van de paterskerk werd onder het directeurschap van pater Paschalis Apeldoorn het huis van de Derde Orde geopend. Het ontwerp was van P.M. Knoers[5]. Voor de leden van de Derde Orde verscheen inmiddels een maandschrift. In 1916 waren er 7000 leden in 60 afdelingen die het blad ontvingen. In 1934 was in Nijmegen een eigen vormingshuis geopend: Rivo Torto. Tertiarissen (Derde Orde-leden) uit het hele land werden hier religieus-franciscaans gevormd. De nadruk in de orde lag voortaan meer op geestelijke verdieping dan op sociale strijd. Hulpverlening en liefdadigheid voor de armen werden echter niet vergeten. Na Wereldoorlog II verliep het opstarten van de Derde Orde-organisatie moeizaam. Het aantal landelijke afdelingen verminderde. In 1960 waren er 54 afdelingen waarvan 27 actief. Twee jaar later bestonden er nog 37 afdelingen, 21 ervan waren actief. De Bossche afdeling telde 253 leden in 1965; dat aantal daalde in 1971 naar 150 leden. Het waren veelal mensen op leeftijd. Vanaf 1967 werd de Derde Orde vervangen door Franciscaanse Lekenorde (FLO). In 1972 kregen op een bijeenkomst in 's-Hertogenbosch alle afdelingen van kapucijnen en franciscanen één bestuur. Het blad 'Doortocht' trachtte de onderlinge banden te versterken.

Wereldoorlog II ging ook in het Bossche klooster met de nodige problemen gepaard. Veel pastorale activiteiten kwamen stil te liggen of werden beperkt. Broeder Othmarus Lips werd gearresteerd en zat gevangen in Dachau. Elias Langendam was bij het verzet betrokken en verborg wapens in het klooster. Bij de bevrijding van de stad werd er in de Stationsbuurt flink strijd geleverd. Het klooster liep daarbij schade op. De kelders waren een schuilplaats voor veel evacués uit de omgeving. De herinneringssteen bij de ingang van het klooster getuigt hiervan. Vooral de voedselvoorziening voor zoveel mensen was regelmatig een probleem. Enkele broeders zetten zich daar volledig voor in. In november 1944 overleed broeder Wijnandus Fennis in het klooster. Door de voortdurende beschietingen van over de Maas was het niet mogelijk zijn lichaam in Velp te begraven. De broeder werd na toestemming van de locoburgemeester in de pandhof begraven. Kort daarna was Canisius van Macharen de tweede broeder die binnen de kloostermuren begraven werd. Sindsdien was de pandhof, zoals in veel kapucijnenkloosters, de begraafplaats voor de overleden broeders. In de loop der jaren waren dat er 67. Enkele broeders werden, nadat er in de pandhof geen plaats meer was, in de kloostertuin begraven[6]. Het pastoraat voor de gevangenen kwam voort uit de oorlogstijd. In het voormalig Kamp Vught werden in 1950 de laatste oorlogsmisdadigers gevangen gehouden. Adrianus Koens werd aalmoezenier bij

5 Sinds 1993 heet dit pand: Franciscushuis
6 In Velp is een nieuwe begraafplaats ingericht. Daar werden in 2018 de Bossche broeders herbegraven.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 287 14-02-2021 17:37

deze mensen. In een van de leegstaande gebouwen werd daarna jeugdgevangenis Nieuw Vosseveld gevestigd. Enkele kapucijnen waren hier aalmoezenier tot 1982. Onesimus van de Ven was een van hen. In 1972 werd hij pastoraal werker in het Huis van Bewaring in 's-Hertogenbosch. Tot aan zijn pensioen in 1990 bleef hij dit werk doen.

St. Franciscus, beeld van broeder Urbanus in de gevel van het klooster - BOSSCHE ENCYCLOPEDIE. H. VERSCHUREN

Behalve met dit gevangenispastoraat hielden de kapucijnen zich met name na de oorlog bezig met enkele specifieke pastorale activiteiten. Pastoraat ten behoeve van arbeiders het zogenaamde bedrijfsapostolaat was een nieuw werkterrein. De bisschop, Mgr. W. Mutsaerts, was tegen 'priesterarbeid', maar stond bedrijfsapostolaat wel toe. In 's-Hertogenbosch begon de kapucijn Ignatius Breuer in 1957 met dit werk. Hij was leraar op Westdonk, een technische school in de stad en had via zijn leerlingen toegang tot bedrijven in de omgeving. Hij kreeg een aanstelling als deeltijd-bedrijfsaalmoezenier. Het werk werd geformaliseerd in de Stichting Bedrijfsapostolaat, die gevestigd werd in de Luybenstraat. Daar was plaats voor een tweede aalmoezenier. Anthymus Bosdriesz, ook leraar, probeerde ook een mentaliteitsverandering te bewerkstelligen bij de grote Bossche bedrijven. De twee kapucijnen werkten tot 1962 bij de stichting. Daarna namen leken het werk over. De kapucijnen concentreerden dit apostolaat in Amsterdam. Van geheel andere aard was het Via Pacis (Weg van de Vrede) apostolaat. In dit pastoraat werden mensen begeleid die zich wilden bekeren tot het katholicisme. In het klooster van 's-Hertogenbosch bestond die mogelijkheid ook. Vooral mensen die een zogenaamd gemengd huwelijk wilden aangaan, kozen vaak voor deze gesprekken. Tussen 1945 en 1960 waren daar gemiddeld 20 leerlingen per jaar, waarvan er elk jaar ongeveer 15 gedoopt werden. De gesprekken vonden gedurende een half jaar een keer per week plaats. In het Bossche klooster werd in 1965 tijdens een bijeenkomst een landelijk netwerk ingesteld. Pater Fidelius van der Horst werd voorzitter van tien collega's die zich met dit werk bezig hielden. Na 1968 werd dit pastoraat geleidelijk afgebouwd. Men kwam tot het inzicht dat dit werk meer in de parochies thuis hoorde.

Enkele markante Kapucijnen

Een niet al te opvallende wijziging aan kerk en klooster dateerde uit het jaar 1947/48. In de gevel van het klooster werd een beeld van St. Franciscus geplaatst. De kerk kreeg in een nis in de voorgevel een nieuw beeld van de kerkpatroon: het H. Hart van Jezus. Beide beelden werden gemaakt in een expressieve stijl. Vooral de Christus met doornenkroon, die zijn wonden toont, was iconografisch bijzonder. De kapucijn Urbanus Westerwoudt (1917 - 1998) was de beeldhouwer. Hij was in 1937 in 's-Hertogenbosch ingetreden, geprofest en in 1944 priester gewijd. Hij kreeg les in beeldhouwen. Maar in plaats van een creatieve missie als

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 288 14-02-2021 17:37

beeldhouwer te volgen, vertrok hij naar West-Duitsland. Hier werkte hij met medebroeders in de zielzorg voor de 'Vertriebenen' uit het oosten en de 'Heimatflüchtlingen'. Hij bleef zijn hele leven in Duitsland wonen en werken en werd zelfs Duitser. Op het eind van zijn leven legde hij zich weer op beeldhouwen toe.

Dichter bij huis bleef broeder Nicolaas Huijbers (1871 - 1956). Hij woonde in 1948, bij het gouden jubileum, ook 50 jaar in het klooster. Hij was het voorbeeld van de eenvoudige, hartelijke kapucijn. Hij werkte als portier van het klooster en was in de wijde omgeving bekend als termijnbroeder[7]. Altijd opgewekt van karakter verrichtte hij goede werken. 8 jaar na het jubileum overleed hij in 's-Hertogenbosch. Na zijn dood werd even overwogen of men een proces van heiligverklaring moest inzetten. Daar zag men toch van af.

De Bosschenaar Gerlach Schummer (1901 - 1987) was kapucijn sinds 1919 en ging na zijn priesterwijding in 1927 geschiedenis studeren in Leuven. Hij zou zijn hele werkzame leven schrijven over geschiedenis en kunst. Over zijn eigen orde en aanverwante congregaties publiceerde hij regelmatig. De geschiedenis van zijn geboortestad kende hij goed. Vooral de publicaties over leven en werk van Hieronymus Bosch trokken allerwege aandacht. Hij droeg dat uit als docent en als lezer bij lezingen. Met het noemen van enkele markante kapucijnen mag niet vergeten worden dat juist de vele hardwerkende, anonieme broeders en paters de orde van de kapucijnen gemaakt hebben.

Jaren van afbouw 1965 - 2008

Tussen 1962 en 1965 werd in Rome het Tweede Vaticaans Concilie gehouden. De intentie van het concilie was de kerk bij de tijd en weer tot bloei te brengen. Tegelijkertijd kwam er een proces van secularisering op gang in met name West-Europa. Het effect van deze beweging was een afname van het kerkbezoek en van de neergang van de kloosters. De kapucijnen maakten een lang proces door waarin zij trachtten terug te gaan naar de oorspronkelijke inspiratie en die in harmonie te brengen met de huidige tijd. Een aantal elementen die Franciscus zo niet bedoeld had, waren binnengeslopen. Franciscus zag liever een convent en niet een klooster met 'slot': een convent gaf meer openheid. Voorts had de orde een te klerikaal karakter gekregen, zodat er verschillen waren ontstaan tussen paters en broeders. Dit 'stands' verschil werd opgeheven: broeder was voortaan ieders aanspreektitel. De kapucijnen brachten in deze periode hun levenswijze bij de tijd. De buitenwereld pakte dit kennelijk niet op: er kwamen geen nieuwe leden bij en er waren veel uittredingen.

Het 28e kapittel in juli 1963 preludeerde al enigszins op het proces van vernieuwing. Onder leiding van provinciaal Gerontius Loonen werden principiële, maar ook praktische zaken (onder andere aanpassing van de kleding) besproken. Onderwerp van gesprek was ook de sluiting van kloosters. Niet alleen door de uittredingen en het tekort aan nieuwe leden moesten kloosters sluiten, maar ook doordat men soms in kleinere groepen buiten het klooster ging wonen. Tussen 1959 en 1972 werden 8 kloosters in het land gesloten. Op enkele plaatsen bleven kapucijnen nog wel de kloosterkerk bedienen. In een volgende fase ging men meer gestructureerd verder met de afbouw. Een commissie stelde een plan op, waarin rekening werd gehouden met de wensen van bewoners, de verkoopbaarheid en met de bouwkundige toestand. 8 huizen werden op termijn opgeheven, 6 kloosters zouden

7 Broeder die in een bepaald gebied rondging om aalmoezen in te zamelen. De kapucijnen waren vanouds een bedelorde.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 289 14-02-2021 17:37

(voorlopig) blijven, waaronder het klooster van 's-Hertogenbosch. In 1970 waren er nog 538 kapucijnen, dat aantal liep terug van 326 in 1980 naar 214 in 1990 en naar 97 leden in 2008. Tussen 1985 en 1995 overleden meer dan 100 broeders, terwijl er 7 nieuwe leden bijkwamen. De gemiddelde leeftijd in 1998 lag boven de 70 jaar.

Kloosterbibliotheek van de Kapucijnen in 1948 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0026226

Een tot nu minder belicht facet van de kapucijnen was de passie voor boeken. In elk klooster bevond zich wel een bibliotheek. Na de bouw van het provincialaat, midden jaren '30, ontstond het plan een centrale catalogus samen te stellen. Theobald van Etten ging na zijn studie aan het werk om dit plan te realiseren. In 1960 was de zeer brede collectie gecatalogiseerd. Na 1964 werd in Tilburg een gezamenlijke priesteropleiding ontwikkeld waar ook de kapucijnen in participeerden. De kapucijnen stelden hun theologie-bibliotheek ter beschikking van de Theologische Faculteit. In 1998 gingen ook de kostbare handschriften en incunabelen naar de bibliotheek van Tilburg University. Een deel van de collectie Gerlach met name de publicaties over Jeroen Bosch werd hier ook ondergebracht.

Op 1 januari 1972 werd in 's-Hertogenbosch de parochie 'Binnenstad' opgericht. Door het priestertekort en het dalend kerkbezoek was een nieuwe opzet noodzakelijk. Op 2 januari werden de St. Leonarduskerk en de St. Pieterskerk daarom gesloten. (Beide kerken werden, respectievelijk in 1973 en 1982, gesloopt.) Naast de kerken van St. Jan, St. Jacob en St. Cathrien werd de kerk van de kapucijnen deel van de grote stadsparochie. De wijk 't Zand, vroeger de Leonardusparochie, werd het pastorale werkterrein van de kapucijnen. De kapucijn Barnabas van den Brule (1921 - 2009) werd pastoor van de parochie. Daar de kapucijnenkerk een parochiekerk werd, moesten de gewone activiteiten van een parochie georganiseerd worden, zoals een lectorengroep, kindernevendiensten, een crèche, een

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 290 14-02-2021 17:37

koor, het ziekencomité en de andere zaken die vrijwilligers in een parochie deden. Pastor Barnabas werkte in alle eenvoud en edelmoedigheid, stond dicht bij de mensen en maakte zich daardoor gezien en geliefd.

Na zijn intrede bij de kapucijnen in 1943 en na zijn priesterwijding was Barnabas op diverse plaatsen actief in het pastoraat. Van 1972 tot 2002 was hij pastor in 's-Hertogenbosch, met veel steun van zijn medebroeders. In 1998 werd hij door de Vereniging Rond Janus en Bet uitgeroepen tot 'Bosschenaor van 't jaor'. In zijn afscheidsmis roemde vicaris J. Schröder hem als een 'goeie priester en een echte herder' en overhandigde hem de parochiepenning. In 2003 verhuisde broeder Barnabas naar Tilburg. Hij stelde voor de bezoeker van 'zijn' kerk een gidsje samen met wetenswaardigheden.

Het klooster in 's-Hertogenbosch moest op een zeker moment nodig aangepast worden: de cellen werden te klein. In de jaren '70 dacht men de oplossing gevonden te hebben. Ieder broeder kreeg twee cellen: een om te werken en te bidden, een om te slapen. In de praktijk bleek deze oplossing niet goed voor mensen van een zekere leeftijd. In 1989 koos men voor een radicale interne aanpassing van het klooster. Tijdens een verbouwing werden bijna alle binnenmuren gesloopt en opnieuw opgetrokken. Alle bewoners verbleven een jaar elders. Van de 52 wooneenheden bleven er 26 ruime appartementen met modern sanitair over. Gezien de leeftijd van de broeders kwam er ook steeds meer personeel van buiten. Met name de lichte werkzaamheden in huis deden de broeders zelf. Over het algemeen bleven de broeders tot op hoge leeftijd pastoraal werk doen. Ze assisteerden waar mogelijk in parochies en verzorgingshuizen. Ze bleven ook actief in het gebedsapostolaat, het werk bij dak- en thuislozen en bij het leiden van retraites.

Broeder Barnabas van den Brule in 1989 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0075007

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 291 14-02-2021 17:37

Slot 2008 - 2018

Op 1 januari 2008, onder provinciaal Piet Hein van der Veer, waren er in de hele provincie nog 97 kapucijnen. 84 broeders woonden in 5 kloosters. De gemiddelde leeftijd was 74 jaar. Ondanks die hoge leeftijd bleven de broeders actief. Zo werkte broeder Bertus Bus (*1952) vanuit het Bossche klooster nog jarenlang als pastor in de Bommelerwaard en was tegelijk bestuurslid. In 2016 woonden er in het klooster van 's-Hertogenbosch 14 broeders met een gemiddelde leeftijd van 80 jaar. Broeder Philippus Philippus werd toen benoemd tot gardiaan en, zoals hij zelf zei, waarschijnlijk de laatste in 's-Hertogenbosch. Philippus was altijd, ook in de missie in Indonesië, tekenleraar en is nu nog altijd artistiek bezig. Hij was daarom extra tevreden dat hij kon samenwerken met Carli Lindner. Zij fungeerde als communiteitsleider en bereidde samen met de gardiaan de afbouw en sluiting voor van het Bossche klooster. Zij hadden daarbij aandacht voor de toekomst van de broeders, maar ook voor het personeel dat in dienst was. Het aloude principe van de kapucijnen dat bejaarde broeders in het eigen klooster bleven wonen en door een medebroeder verzorgd werden, was door de complexiteit van de zorg en het grote aantal zorgbehoevende broeders niet meer haalbaar. De broeders zullen voor het merendeel verhuizen naar het Kloosterverzorgingshuis (KVH) in Tilburg. Het klooster aan de Korvelseweg, waar de geschiedenis van de Nederlandse kapucijnen in 1882 begon, zal voor de meeste broeders het laatste klooster zijn. Het KVH heeft 30 zorgplaatsen en heeft daarvoor 34 mensen in dienst. Hoewel het KVH van de kapucijnen onderdeel is van een grotere koepelorganisatie, wonen in het KVH alleen kapucijnen. De broeders wonen dus in een echte communiteit van kapucijnen. Afhankelijk van het aantal verzorgingsplaatsen in Tilburg zal het tempo van de verhuizing bepaald worden. De streefdatum was augustus 2018. Dan zullen de kopers van het Bossche klooster, de franciscanen (naaste 'familie' van de kapucijnen) het klooster gaan bewonen. De koopovereenkomst was al in mei 2016 gesloten door de twee provinciaals: Gerard Remmers namens de kapucijnen en Rob Hoogenboom namens de franciscanen. Voor de kapucijnen was het een geruststellende gedachte dat de franciscanen het klooster in 's-Hertogenbosch gingen betrekken.

De kapucijnen hielden zich al langer bezig met de afbouw van hun orde in Nederland. Tijdens het kapittel in augustus 2006 waar dit onderwerp van gesprek was, werd gesteld: 'Uitsterven van de provincie hoeft niet per se voorkomen te worden. Het kan een waardig slot zijn van een waardevolle en zinvolle geschiedenis van de kapucijnen in ons land.'[8] Op een aantal momenten werd een alternatief aangedragen om deze teloorgang te voorkomen. Door bijvoorbeeld jonge broeders van elders in de Nederlandse kloosters op te nemen, zou men de provincie in stand kunnen houden. De Nederlandse kapucijnen waren geen voorstander van dit idee. Temeer omdat proeven elders niet allemaal succesvol waren. Op voorstel van generaal-overste Mauro Jöhri, recentelijk op bezoek in Nederland, zou het verstandig zijn de Nederlandse provincie terug te schalen tot custodie. Eigenlijk een beginnende eenheid onder direct gezag van de generaal-overste in Rome. Op 16 juni 2017 werd Piet Hein van der Veer door de generaal-overste tot custos benoemd. Antoon Mars en Ad Vermeulen werden namens de kapucijnen de raadslieden. 'Misschien', constateerde broeder Fructuosus, 'is de neergang niet zo tragisch, omdat de opgang zo razendsnel ging. We hebben ons werk gedaan, we kunnen gemist worden'.[9]

8 Uitgesproken op de Provinciedag 17 augustus 2006
9 Trouw, 3 januari 2017

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 292 14-02-2021 17:37

Afscheidsviering in de kerk van de Kapucijnen - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Op 14 juni 2018 nam het Gemeentebestuur afscheid van de kapucijnen. De paters werden bedankt voor het pastorale en sociale werk ten behoeve van de Bossche bevolking. In de kloosterkerk vond op zondag 29 juli de laatste viering plaats. Bij die gelegenheid werd een gedenksteen onthuld ter herinnering aan 120 jaar kapucijnen in de stad. De nieuwe bewoners gaan verder in het stadsklooster San Damiano, zoals het kapucijnenklooster nu voortaan heet.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 293 14-02-2021 17:37

Bronnen

- ***P. van Asseldonk*** *Communiteitsleiding bereidt zich voor op sluiting kapucijnenklooster Den Bosch* - *KAP EN KOORD JRG. 56, MEI 2016, NR. 2, BLZ. 8 - 9*
- ***P. van Asseldonk*** *Tilburgs klooster markeert begin en einde Nederlandse kapucijnen provincie* - *KAP EN KOORD JRG. 56, AUGUSTUS 2016, NR. 3, BLZ. 12 - 13*
- ***Barnabas van den Brule*** *Gids voor uw rondgang in kerk en klooster van de minderbroeders-kapucijnen te 's-Hertogenbosch* - *'S-HERTOGENBOSCH 1987*
- ***Diverse auteurs*** *Twaalf kapucijnen* - *'S-HERTOGENBOSCH 1993*
- ***S. Fens*** *De orde van de heilige slordigheid* - *TROUW 3 JANUARI 2017*
- ***Gentillus van Loon*** *Een eeuw kapucijnen in 's-Hertogenbosch* - *'S-HERTOGENBOSCH 1998*
- ***J. Jacobs*** *De kapucijnen in 's-Hertogenbosch II* - *BOSSCHE BLADEN JRG. 14, 2012, NR. 2, BLZ. 62 - 67*
- ***J. Jacobs*** *In de schaduw van Franciscus De Nederlandse Minderbroeders-Kapucijnen* - *NIJMEGEN 2016*
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *ALPHEN AAN DE MAAS 2010*
- ***P. van der Veer*** *Generaal overste Mauro Jöhri bezocht Nederlandse kapucijnen* - *'KAP EN KOORD JRG. 57, FEBRUARI 2017, NR. 1, BLZ. 15 - 17*
- ***G. Velders*** *Brouwerij van de paters kapucijnen* - *KRINGNIEUWS JRG. 28,NR.4, 2002, BLZ.15 - 17*
- ***H. van Velthoven e.a.*** *Gouden Jubilé van het capucijnenklooster in 's-Hertogenbosch* - *'S-HERTOGENBOSCH 1948*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 294 14-02-2021 17:37

14 | Dochters van de Goddelijke Heiland; Zusters van de Goddelijke Verlosser; Weense Zusters

1923 - 1951

1923 – 1951

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 295 14-02-2021 17:37

14 | Dochters van de Goddelijke Heiland; Zusters van de Goddelijke Verlosser; Weense Zusters
1923 - 1951

BERT SUBELACK EN GEERT DONKERS

Elisabeth Eppinger, stichtster
OEKUMENISCHES HEILIGENLEXIKON

Inleiding

Van 1925 tot 1951 bood het pand Achter het Wild Varken 11 onderdak aan de Weense Zusters. De geschiedenis van de Weense Zusters is complex en niet altijd even transparant. Het is een historie van afscheiden en weer samenvoegen, van verschillend naamgebruik en vooral van een gebrek aan archiefmateriaal. Wat nu volgt is een poging tot reconstructie. De oorsprong van de congregatie van de Weense Zusters lag in de Elzas, een landstreek in het oosten van Frankrijk. In het dorp Niederbronn-les-Bains werd op 9 september 1814 Elisabeth Eppinger geboren. Zij groeide op in een katholieke boerenfamilie. Zij had oog voor de vele problemen die zij in haar omgeving zag. Samen met dorpspastoor Johannes Reichard stichtte zij in 1849 de congregatie van de Dochters van de Goddelijke Verlosser. De aartsbisschop van Straatsburg, Mgr. Raess, gaf zijn steun aan de onderneming en keurde de regel goed. Elisabeth Eppinger noemde zich voortaan Soeur Alphonse-Marie.

1848 was een roerig jaar in Europa. In verschillende landen waren revoluties. Het socialisme was in opkomst. In Frankrijk stichtte Napoleon III de Tweede Republiek en de Duitse staat was in wording. De Elzas zou gedurende een lange periode een speelbal zijn tussen Frankrijk en Duitsland. Het was een arme regio: hongersnood, ziekte, natuurgeweld en bezetting door vreemde troepen troffen deze streek regelmatig. De gevolgen voor de bevolking waren evident en vormden een klimaat van waaruit de nieuwe congregatie haar werk begon.

Zuster Alphonse-Marie leidde in eerste instantie een groep van 10 vrouwen in het klooster in Niederbronn-les-Bains. Het belangrijkste doel van de zusters was de dienst aan de naasten. De congregatie trok veel jonge vrouwen aan. Op plaatsen waar nood was, werden kleine vestigingen gesticht: in 1850 waren dat er al 8, in 1851 kwamen er nog eens 7 stichtingen bij. De zusters vestigden zich in het begin hoofdzakelijk in de Beneden-Elzas. Voor de 60 zusters die in 1852 in het moederhuis woonden, werd een nieuw klooster gebouwd. In de jaren hierna vond een enorme expansie plaats. Binnen een aantal jaren verspreidde de congregatie zich over Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk en Hongarije. In de stichtingen werden zieken verzorgd, stervenden bijgestaan en mensen in nood opgezocht. Ook bij grote rampen zoals de cholera-epidemie in de Elzas en de Krimoorlog in Rusland zetten de zusters zich in. Het Vaticaan verleende in 1863 de pauselijke goedkeuring.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 297 14-02-2021 17:37

De naam van de congregatie werd gewijzigd in 'Zusters van de Goddelijke Verlosser'. In 1866 telde de congregatie 700 leden die in 83 kloosters woonden. Deze kloosters lagen in 15 bisdommen. Door deze snelle ontwikkeling konden problemen niet uitblijven. De afstanden tot het moederhuis werden te groot. De jaarlijkse retraite in het moederhuis was praktisch en financieel niet meer uitvoerbaar. In Oostenrijk scheidden de stichtingen zich daarom af en gingen als zelfstandige congregatie verder. Onder de naam 'Töchter des Göttlichen Heilandes' stichtten zij hun moederhuis in Wenen. Zuster Marie-Theophile werd de overste van de nieuwe congregatie. Ook in Würzburg (Duitsland) en Boedapest (Hongarije) ontstonden zelfstandige congregaties. Een jaar later, in 1867, overleden zowel de stichteres als de eerste geestelijk leider van de Zusters van de Goddelijke Verlosser. De oorspronkelijke regel bleef echter voor elke zuster van kracht: 'Heel haar leven moet erop gericht zijn gelijkvormig te worden aan dat van de Verlosser. Zijn geest moet haar bezielen, haar geheel doordringen, zodat men deze kan herkennen in al haar woorden en daden' (uit de constitutie). 'De Fontibus Salvatoris' (Uit de bronnen van de Verlosser) was niet voor niets het motto van de congregatie.

Stichting in 's-Hertogenbosch

Het zou tot na de Eerste Wereldoorlog duren vooraleer de congregatie van de 'Töchter des Göttlichen Heilandes' naar Nederland zou komen. Leden van de Oostenrijkse Katholieke Vrouwenorganisatie en zusters van de Goddelijke Heiland begeleidden in 1919 Oostenrijkse kinderen die na de Eerste Wereldoorlog naar Nederland kwamen om aan te sterken. Deze kinderen en hun begeleidsters kwamen hier op uitnodiging van het 'R.K. Huisvestingscomité'. Dit comité bestond uit een aantal notabelen onder wie de bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. A.F. Diepen. Voorzitter van het comité was pastoor C.C. Prinsen. Men stelde zich ten doel om kinderen uit oorlogsgebieden tijdelijk te plaatsen in gastgezinnen en ze later weer terug te brengen naar hun vaderland. Het contact met de zusters in Wenen werd gelegd door Dr. Smijers. Hij had in Wenen aan het Conservatorium gestudeerd en woonde daar toen in het moederhuis van de zusters. In 1919 was hij als docent verbonden aan het Groot Seminarie in Haaren. Hij was waarschijnlijk bekend met de bisschoppelijke entourage. Mede op zijn aandringen vestigden de Dochters van de Goddelijke Heiland zich in Nederland.

Op het terrein van kasteel 'Nieuw Herlaer' in Halder bij Sint-Michielsgestel kocht het bestuur van de congregatie een gebouw dat daarvoor bewoond werd door Franse Benedictinessen. De zusters uit Wenen gingen aan het werk in de thuiszorg in de omliggende dorpen en in 's-Hertogenbosch. Zij werkten echter ook in de huishouding van het Groot Seminarie in Haaren en ze verrichtten huishoudelijke taken in een vleugel van hun eigen klooster, dat verhuurd werd aan seminaristen van de Missionarissen van het H. Hart. In het begin van de jaren '20 bleken de Dochters van de Goddelijke Heiland, de Weense Zusters, zich ook gevestigd te hebben in 's-Hertogenbosch. Mogelijk was de dagelijkse afstand van het klooster in Halder naar de stad om er te gaan werken te omslachtig. De zusters werkten in de thuisverpleging en verzorgden ook enkele bejaarden in huis. Ooggetuigen herinnerden zich de Weense Zusters die rondfietsten in de stad als de eerste wijkverpleegsters. Vooralsnog werd niet duidelijk of de zusters samenwerkten met het Wit-Gele Kruis of zelfstandig opereerden.

← Klooster Koningin Anna, Achter het Wild Varken 11 (midden) in 1958 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0000264

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 299 14-02-2021 17:37

Zusterhuis

In 's-Hertogenbosch woonden de zusters aanvankelijk aan de Schapenmarkt. In 1923 verwierven zij uit de nalatenschap van mejuffrouw Dorothea van Beugen het pand Achter het Wild Varken 11. De alleenstaande dame was presidente van de Derde Orde van Sint Franciscus en draagster van de Pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice. Het door haar bewoonde pand had een eigen kapel. Na enkele aanpassingen aan het huis gingen de zusters hier in 1925 wonen. Ze noemden hun klooster 'Koningin Anna'. Het gebouw telde twee bouwlagen en had een eenvoudige gepleisterde lijstgevel. De Weense Zusters woonden hier tot 1951. In 1951 vertrokken de zusters naar het dorp Bakel bij Helmond. Het bestuur van het nieuw opgerichte sanatorium St. Jozefsheil in Bakel voerde eind 1948 besprekingen met het moederhuis van de Dochters van de Goddelijke Heiland in Wenen. Op 20 augustus 1949 kreeg het bestuur van St. Jozefsheil de bevestiging dat de Weense Zusters het werk in het sanatorium op zich zouden nemen. De groep bestond uit 20 zusters: 10 voor de verpleging en 10 voor de huishoudelijke dienst. De zusters verhuisden vanuit 's-Hertogenbosch en Sint-Michielsgestel naar hun nieuwe klooster in Bakel. In 1957 werd het pand Achter het Wild Varken door de gemeente 's-Hertogenbosch gekocht. Het maakt nu deel uit van het nieuwe Stadskantoor. De credenstafel van de zusters werd verkocht aan de parochie van Sint Cathrien.

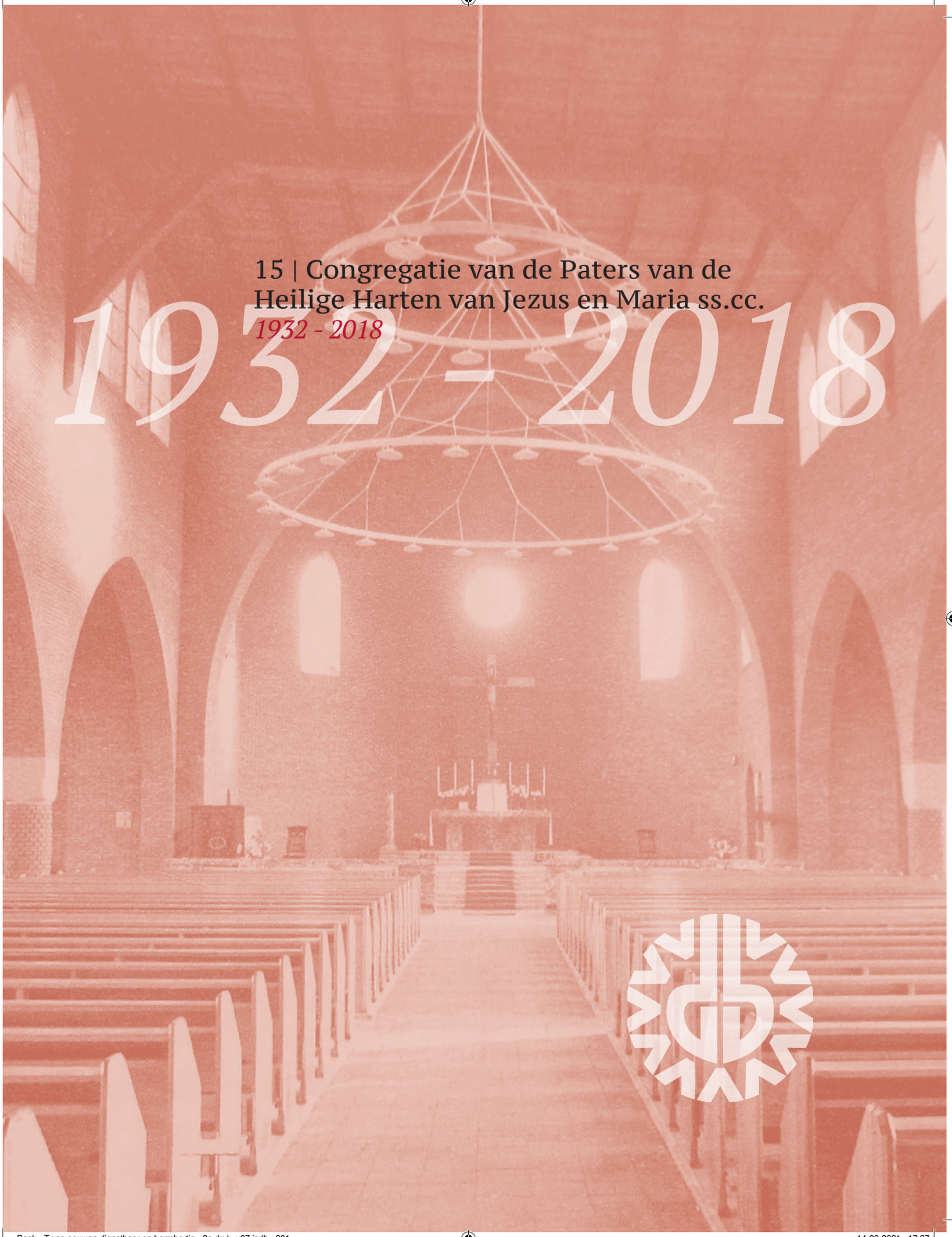
Slot

Nadat de Weense zusters zich uit St. Jozefsheil hadden teruggetrokken, vestigde een deel zich in een verzorgingshuis in Deurne. Zij ondergingen hetzelfde lot van menig andere congregatie: al lange tijd geen aanwas en een sterke vergrijzing. Ook de Zusters van de Goddelijke Verlosser bleven uiteindelijk met een kleine groep over in een klooster in Esch. In 1999 besloten beide congregaties tot een fusie. Ook de Europese provincies werden weer samengevoegd. Het moederhuis was voortaan gevestigd in Oberbronn in de Elzas.

Bronnen

- ***Stadsarchief 's-Hertogenbosch***
- ***Zr. Antonia Marie Duivenvoorde*** *Eenheid in verscheidenheid - 2004*
- ***J. Smits*** *Vademecuum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant - ALPHEN A/D MAAS 2010*
- ***T. Vogel*** *'Das Kinderrettende Holland' - IN: BOSSCHE KRINGEN 7 NUMMER 2, MAART 2020*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 300 14-02-2021 17:37

15 | Congregatie van de Paters van de Heilige Harten van Jezus en Maria ss.cc.

1932 - 2018

1932 – 2018

15 | Congregatie van de Paters van de Heilige Harten van Jezus en Maria ss.cc.

1932 - 2018

TOINE JANSSEN

Inleiding

Aan de Graafsebaan in Nuland en in de Graafse Wijk in 's-Hertogenbosch hebben decennialang zusters en paters van de congregaties van de H.H. Harten gewoond en gewerkt. Zij drukten er hun stempel op het maatschappelijk -, onderwijskundig - en geloofsleven van de bewoners. De paters woonden in de grote pastorie bij de kerk van de H.H. Harten aan de Graafseweg. Dit was hun thuisbasis, maar ze waren actief in verschillende parochies. De zusters van de congregatie van de H.H. Harten betrokken in 1958 een klooster, gebouwd naar ontwerp van architect Kropholler, aan het Welsh Divisionplein 3. Dit klooster werd, nadat de zusters vertrokken waren in 2002, door de paters aangekocht en werd door hen bewoond tot 2018.

Geschiedenis

De Congregatie van de Paters van de H.H. Harten is gesticht in Parijs in 1800 door Marie-Joseph Coudrin (1768 - 1837) en Henriette Aymer de la Chevalerie (1767 - 1834) als voortzetting van een broederschap van de Heilige Harten in Poitiers. Samen stichtten zij ook de vrouwelijke tegenhanger, de Congregatie van de Zusters der Heilige Harten. Omdat deze congregaties voor mannen en voor vrouwen op hetzelfde moment, op dezelfde plaats en door de dezelfde personen zijn gesticht, zijn ze vrij uniek. De mannelijke tak van de congregatie had paters en broeders. In 1817 verkreeg de congregatie pauselijke goedkeuring. Het generalaat bevindt zich sinds 1953 in Rome. De algemeen-overste wordt voor het leven gekozen. In 1898 werd de congregatie opgedeeld in drie provincies: een Belgische, een Franse en een Spaans-Amerikaanse. Het eerste huis in Nederland werd in 1896 in Grave gesticht. Nederland behoorde toen tot de Belgische provincie. Tijdens de Eerste Wereldoorlog weken de in België gevestigde opleidingen en het noviciaat uit naar Nederland. Er werd door het generaal bestuur verwacht dat Nederland zich zou richten op Zuid-Amerika en voor dat werelddeel ook roepingen zou werven. De inkomsten uit middelbare scholen in de missie zouden de opleidingshuizen in Nederland moeten financieren. Na een opleiding op het kleinseminarie in Grave konden Nederlandse leerlingen in België het noviciaat volgen en verder studeren.

Sedert 1923 is er een Nederlandse provincie. De Nederlandse burgerlijk rechtspersoon was de Damianusstichting. Vóór de oprichting van de Nederlandse provincie in 1923 werden Nederlandse missionarissen vanuit Parijs uitgezonden. De Nederlandse provincie missioneerde over de hele wereld met als zwaartepunten Nederlands-Indië (sinds 1923), Brazilië (sinds 1925) en Oceanië. De Nederlandse provincie had ook huizen in Portugal en Engeland, van waaruit missiewerk werd bedreven. De paters van de H.H. Harten kwamen vaak voort uit een arbeidersgezin. Ze kregen een gedegen priesteropleiding, die heel wat goedkoper was dan de opleiding op de seminaries die door de bisdommen waren gesticht. Deze paters richtten zich met name op het jongerenwerk en het gezinsapostolaat. Dat deden de 'wereldheren'- pastoors en kapelaans - toen niet zelf. Zij kwamen veelal voort uit de boerenstand of de gegoede burgerij. Zij hadden vanwege hun afkomst minder affiniteit

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 303 14-02-2021 17:37

met de 'arbeidersklasse' dan de paters van de H.H. Harten. Twee van haar bekendste leden zijn de in 2009 heilig verklaarde Pater Damiaan (1840 - 1889), die als 'apostel van de melaatsen' op het eiland Molokai geleefd heeft, en pater Eustachius van Lieshout (1890 - 1943) uit het Brabantse Aarle-Rixtel, die in Brazilië werkte en in 2006 zalig werd verklaard.

Doelstelling

De congregatie had zich tot doel gesteld 'in een geest van opoffering en eerherstel de devotie tot de Heilige Harten van Jezus en Maria na te volgen én te verspreiden'. In de naleving van Christus streefden zij naar onderwijs, eeuwigdurende aanbidding van het H. Sacrament, pastoraal werk en missiewerk, volksmissies, intronisatiewerk en ten slotte naleving van het gekruisigd leven van Christus door versterving. Voor het liefdewerk was er 'De Penning der Damianus Stichting'.

Kloostergebouw van de Paters H.H. Harten aan de Graafsebaan uit 1932 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

In maart 1931 kreeg de pater provinciaal van de Paters der Heilige Harten van Mgr. A.F. Diepen, bisschop van 's-Hertogenbosch, goedkeuring om in Nijmegen of omgeving een nevenvestiging - succursaal - op te richten. Dit huis was bestemd voor filosofiestudenten van deze congregatie die in Nijmegen aan de Katholieke Universiteit studeerden. Na een vergeefse zoektocht naar een geschikt onderkomen, meldde de pater provinciaal in december van dat jaar aan de bisschop, dat hij geen geschikte locatie kon vinden in Nijmegen of in de directe omgeving daarvan. Tot zijn verrassing stelde Mgr. Diepen hem een stuk grond aan de Rijksweg van 's-Hertogenbosch naar Grave ter beschikking, dat volgens hem heel geschikt was. Dat stuk grond lag ter hoogte van Kruisstraat in de gemeente Nuland en was eigendom van mej. M.H. Verbeek. Hoewel Nuland

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 304 14-02-2021 17:37

ver van Nijmegen af lag, zou het klooster in de nabijheid van een buslijn naar Nijmegen komen te liggen en in de buurt van de spoorlijn 's-Hertogenbosch - Nijmegen. Nuland en Kruisstraat beschikten toen nog over een halteplaats aan deze lijn. De congregatie van de H.H. Harten ging akkoord met dit voorstel van de bisschop.

Architect Steph. Dings ontwierp het bakstenen kloostergebouw aan de Graafsebaan en reeds in 1932 namen de eerste bewoners hun intrek in het nieuwe klooster. Dat waren studenten die in september 1931 hun kloostergeloften hadden afgelegd en al een jaar filosofie hadden gestudeerd in Valkenburg. De priesterstudenten van het klooster in Nuland volgden van 1933 tot 1967 de tweejarige filosofiestudie, het z.g. Philosophicum. De financiële situatie vormde in die tijd een groot probleem. De econoom van het klooster, pater Placidus Stevens, had er een dagtaak aan om giften in te zamelen bij vrienden en bekenden.

Vaak was er zelfs geen geld beschikbaar om de allernoodzakelijkste levensmiddelen aan te schaffen. Er werd op de pof gekocht, maar de schulden liepen zo hoog op dat middenstanders niet langer bereid waren om goederen te leveren. Om concurrentie met de omliggende parochies in Nuland en Maliskamp te vermijden, had Mgr. Diepen de paters de opdracht gegeven om contacten met omwonenden tot het minimum te beperken en hen geen toegang te geven tot het bijwonen van de H. Mis in de kloosterkapel. In 1945 stelde zijn opvolger, Mgr. W. Mutsaerts, aan de betreffende pastoors voor om een uitzondering te maken voor zieken en bejaarden uit de directe omgeving en hen de mogelijkheid te bieden de kerkdiensten in de kapel te kunnen volgen. Wel moest aan deze personen een kaart worden verstrekt, waaruit bleek dat zij hiervoor verlof hadden verkregen. De pastoors van Nuland en Maliskamp gingen hiermee schoorvoetend akkoord. In 1953 klaagden de pastoors dat de paters zich aan geen enkele afspraak hielden en het voor omwonenden heel gewoon was om de kerkdiensten in de kapel van het klooster bij te wonen. Mgr. Mutsaerts werd zo gedwongen in te grijpen en de paters te herinneren aan eerder gemaakte afspraken. Deze geschiedenis herhaalde zich in 1961.

Binnen de congregatie werd er na de oorlog gediscussieerd over de bestemming die het klooster zou moeten krijgen. Uiteindelijk werd in 1945 besloten dat het klooster een studiehuis werd voor pas gewijde priesters, die hun studie moesten afronden met een pastoraal studiejaar, het zgn. Theologicum. Dit heeft geduurd tot 1975. Dit vijfde jaar was een pastorale stage na de priesterwijding. Jonge priesters kregen zo de kans om in de naaste omgeving pastoraal werk te verrichten of catecheselessen te verzorgen op basisscholen in de omgeving. Vanaf 1947 tot 1962 was het aantal studenten sterk wisselend en beperkt in aantal: van één tot dertien studenten per leerjaar. Niet alle neomisten kwamen meer naar Nuland. Sommigen kregen studieopdrachten in Rome of elders om zich voor te bereiden op een taak in het onderwijs of het pastoraat. Ook vestigden zich in het klooster paters, die zich terugtrokken voor hun oude dag. De gemiddelde leeftijd van de bewoners was langzaam gestegen tot boven de 70 jaar. Uiteindelijk leidde dit tot een verandering van de bestemming. Het werd een kloosterbejaardenoord in 1975. De stichting heette 'Nieuwe Erven'. Hier was bij de bouw geen rekening mee gehouden en er waren dure investeringen nodig om het gebouw geschikt te maken voor huisvesting van bejaarden. Dat zag het bestuur niet zitten en men besloot om een nieuw klooster bejaardenoord te bouwen in Bavel. Na 58 jaar namen de paters in 1990 afscheid van het klooster in Nuland en kreeg het gebouw een nieuwe bestemming als opvanglocatie voor asielzoekers. In 2017 werd het complex verbouwd tot een verpleeghuis voor ouderen met dementie. Het kreeg de naam 'Huize de Graef'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 305 14-02-2021 17:37

Paters H.H. Harten in 's-Hertogenbosch

Assistentie in parochies, Intronisatie en Don Bosco-werk

Het werk van de paters in 's-Hertogenbosch was begonnen met de vestiging in Nuland in 1932. Van daaruit gingen de paters assisteren in de parochies, voornamelijk bij pastoor Barten, later pastoor Van Haaren en pastoor Kavelaar in de parochie van de H.H. Antonius en Barbara (Bartjesparochie) en bij pastoor De Kroon van de parochie Sint-Pieter. Ook op het Sint-Jozefhuis (jongensweeshuis en ouderenzorg voor mannen) van de Broeders van Dongen en bij Reinier van Arkel (psychiatrisch ziekenhuis) van de Broeders en Zusters van Ronse, werden de paters goede bekenden. Op 10 mei 1940 zijn de paters uit Nuland uit angst voor de naderende Duitse troepen naar Den Bosch vertrokken en hebben er hun intrek genomen in het Bisschoppelijk Paleis bij Mgr. A. Diepen en aan de overkant van de Parade, op de plebanie. Bij terugkeer in Nuland bleek het klooster onbeschadigd. In 1942 begonnen de paters met het Intronisatiewerk in Den Bosch. De paters Odulf, Desire, Fidelis en Servaas waren werkzaam in de parochie Sint-Jacob. Bij de bevrijding woonden er enkele paters in een rijtjeshuis in de stad. Die maakten zich toen ook verdienstelijk voor leerlingen van de Damianus-stichting, die op doorreis waren van het pas bevrijde noorden van ons land naar een van de nood-seminaries.

Intronisatiewerk

Gelovigen zochten bescherming van huis en haard en van persoonlijk geluk door een Heilig Hartbeeld in huis te (laten) plaatsen. Het was een beeld van Jezus met op de borst een groot hart, met een stralenkrans er omheen. Door zo'n beeld in huis te zetten vroeg men aan Jezus om de bewoners ook een plaatsje in Zijn Hart te geven. Gebeurde dat op plechtige wijze door een priester, dan sprak men van intronisatie.

Enkele paters betrokken vier kamers in de Triniteitstraat boven het kantoor van de Raad van de Kinderbescherming. Pater Faustinus vestigde zich in Reinier van Arkel. Hij startte in de parochie Sint-Jacob met het Don Boscowerk in De Hofstad, naar het voorbeeld van Breda. Enige tijd later begonnen de paters ook met Don Boscowerk in de parochie Sint-Pieter van pastoor De Kroon, met name voor de bewoners van De Pijp. Dit werk strekte zich uit over een groot deel van de binnenstad en was vooral bedoeld voor de inwoners van verpauperde buurten zoals De Pijp en De Hofstad.

Het Don Boscowerk.

Het Don Boscowerk richtte zich op de verbetering van de materiële, geestelijke, en morele toestand waarin tal van zogeheten 'asociale' gezinnen terecht waren gekomen. Het uitgangspunt was 'sociale verheffing' ofwel een betere integratie van deze bevolkingsgroep in de samenleving. Het sprak mensen aan omdat men inspeelde op de behoefte aan ontspanning, ontwikkeling en het aanleren van vaardigheden. Het Don Boscowerk strekte zich uit over het hele gezin. Verder werd tijdens avonden, georganiseerd op initiatief van het arbeidsbureau, een betere maatschappelijke- en arbeidsmoraal voorgehouden. Moeders en dochters konden deelnemen aan opvoedkundige cursussen en aan naai- en kookclubs. De paters Salesianen lieten zich inspireren door het gedachtegoed van Don Bosco, maar in 's-Hertogenbosch werd dit werk door de paters van de H.H. Harten in praktijk gebracht. Dit Don Boscowerk van de paters van de H.H. Harten was de basis voor diverse jeugdverenigingen, die nog steeds in de stad actief zijn.

Plan voor een nieuwe parochie in de nieuwbouwwijk Graafseweg-Oost.

De manier van werken van de paters genoot zeker waardering van de geestelijkheid van de stad, maar riep soms ook de nodige spanningen op. In september 1947 ging de Provinciaal

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 306 14-02-2021 17:37

van de paters van de H.H. Harten, Maria Jozef Bisschopp, op audiëntie bij Mgr. Mutsaerts om over de gerezen problemen van gedachten te wisselen. Bij die gelegenheid bracht de bisschop de mogelijkheid naar voren om de paters de zielzorg voor een parochie aan te bieden. Deze parochie zou op 13 oktober van dat jaar gesticht moeten worden in het gebied gelegen tussen de parochies van de H.H. Antonius en Barbara en de parochie H. Anna in Hintham. Daar ontwikkelde de gemeente 's-Hertogenbosch de wijk Graafseweg-Oost, die ongeveer 3000 inwoners zou moeten gaan tellen. De Pater-Provinciaal reageerde positief op het verzoek van de bisschop, hoewel hij eerst zijn raadsleden van de Provinciale Raad wilde polsen over het voorstel. Hij zag dit voorstel als een gunstige ontwikkeling voor de positie van de paters die belast waren met het Don Boscowerk, omdat dan meteen huisvesting was geregeld en zij zich vrijer aan het dit werk konden wijden. Op 9 oktober 1947 besloot de Provinciale Raad positief te reageren op dit voorstel van de Bossche bisschop, waarna pater Stanislaus Kleemans werd voorgedragen als pastoor van de nieuw te stichten parochie. Pater Faustinus en pater Marcellus zouden aan het Don Boscowerk verbonden blijven.

Kerk van de H.H. Antonius en Barbara aan de Graafseweg - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Stichting van de parochie van de H.H. Harten

Op 7 januari 1948 werd pastoor Jos Kavelaar van de parochie H.H. Antonius en Barbara door de bisschop op de hoogte gebracht van zijn voornemen om een gedeelte van zijn parochie af te splitsen en een nieuwe parochie te stichten. Die afsplitsing is nodig - zoals gezegd - vanwege de verder gaande stadsuitbreiding aan de Graafseweg met een totaal aantal van 9000 zielen, 'overwegend bestaande uit arbeiders, waaronder zeer veel paupers, aangewezen op ondersteuning'. Pastoor Kavelaar reageerde op 21 januari 1948

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 307 14-02-2021 17:37

schriftelijk op het plan van de bisschop om zijn parochie te splitsen. De armoede onder de parochianen leidde er toe dat velen 'slecht praktiserende' gelovigen waren. Hun aantal werd geschat op ca. 1000 tot 1500 personen. Pastoor Kavelaar sprak zijn waardering uit voor het Don Boscowerk van de paters van H.H. Harten en stelde voor om ook de parochie van de H.H. Antonius en Barbara toe te vertrouwen aan de paters van de H.H. Harten. Hij beredeneerde dat beide parochies een soort twee-eenheid van parochie-rectoraat zouden kunnen worden, waarbij de nieuwe kerk een soort hulpkerk werd van de bestaande H.H. Antonius en Barbarakerk. Het bisdom was wel gevoelig voor de argumenten van pastoor Kavelaar en op 3 april 1948 ging er een mededeling naar de pater provinciaal waarin stond dat de paters van de H.H. Harten, betrokken zijnde bij het Don Bosco-werk, 'zich na de splitsing van beide parochies intensief bezig konden houden met de parochie van de H.H. Antonius en Barbara waarin, na de oprichting van de nieuwe parochie, voor het grootste deel 'asociale parochianen' zullen overblijven'. Het bisdom verzocht daarop aan het provincialaat om kenbaar te maken wat men dacht van de gewijzigde opzet. Op 21 april ging de Provinciale Raad van de paters H.H. Harten akkoord met het voorstel van het bisdom, om de bestaande parochie van de H.H. Antonius en Barbara over te nemen en van daaruit een nieuwe parochie te stichten. Nog diezelfde dag ging er van het bisdom een verzoekschrift uit, gericht aan de Romeinse instanties en aan de generaal-overste van de congregatie van de paters van de H.H. Harten, om toestemming te vragen voor de hele onderneming. In mei 1948 werd er van beide kanten positief gereageerd op dit verzoek.

Pater Stanislaus Kleemans zou de nieuwe pastoor worden van de parochie H.H. Antonius en Barbara, waarbij hij assistentie kreeg van vijf van zijn confraters. In het midden werd gelaten of pater Kleemans ook de aangewezen persoon zou worden om de nieuw te stichten parochie te gaan leiden. Van het vijftal assistenten zouden er drie aan de bestaande parochie verbonden blijven en twee de opdracht krijgen om de voorbereidingen te treffen voor de oprichting van een nieuwe parochie. Op 5 november 1948 werd pastoor Kavelaar benoemd tot pastoor van Stiphout en met ingang van 12 november 1948 werd pater Kleemans benoemd tot pastoor van de parochie H.H. Antonius en Barbara, waarna hij met zijn assistenten zijn intrek nam in de pastorie.

Ondertussen drong pastoor Kleemans, als pastoor van de parochie H.H. Antonius en Barbara er bij de provinciaal en bij de bisschop op aan om een nieuwe (bouw-)pastoor te benoemen voor de nieuw op te richten parochie. Vele mogelijkheden werden bezien en weer verworpen, zodat het tot 1 mei 1950 duurde, alvorens pastoor Kleemans werd benoemd tot bouwpastoor van de nieuw op te richten parochie en pater Henricus Hermans zijn opvolger werd als pastoor van de parochie H.H. Antonius en Barbara. Tot zijn benoeming tot pastoor was pater Hermans werkzaam geweest als aalmoezenier van het Nederlandse leger in Indonesië (Nederlands-Indië). De pater provinciaal gaf aan dat hij er de voorkeur aan gaf om de nieuwe parochie en kerk toe te wijden aan de H.H. Harten. De bestaande parochie van de H.H. Antonius en Barbara werd gesplitst in twee parochies van nagenoeg dezelfde grootte volgens de gegevens van 1 januari 1950. De nieuwe parochie zou dan starten met 4253 gelovigen. Nadat alle betrokkenen hun toestemming hadden verleend, zou het oprichtingsdecreet op 22 augustus 1950 van kracht worden.

Bouw van de kerk van de H.H. Harten

Zoals de zaken er eind 1948 voorstonden zou de nieuwe parochie naar schatting 7000 zielen gaan tellen en daarvoor zou een kerk met 1200 zitplaatsen nodig zijn, volgens de berekeningen van het bisdom. De bouw van de kerk voor de stadsuitbreiding aan

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 308 14-02-2021 17:37

de Graafseweg was door het bisdom zelfs al opgenomen in het jaarplan 1949. Pater Kleemans ging er op dat moment al van uit dat de bouw van de nieuwe kerk tot zijn opdracht behoorde en daarom nam hij contact op met de bisschoppelijke gedelegeerde voor bouwzaken, rector H. van Helvoort. In oktober 1948 presenteerde pater Kleemans, in overleg met pastoor Kavelaar en rector Van Helvoort, een ontwerpbegroting voor de bouw van de nieuwe parochiekerk en bijbehorende inventaris. De bouw werd begroot op een bedrag van 340.000 gulden, voor de inventaris meende hij nog 31.000 gulden nodig te hebben. Dat zou aan rente en aflossing neerkomen op 10.000 gulden per jaar, waarvan de lasten nog vele jaren zouden drukken op de parochie. Naast personeelskosten, kosten voor levensonderhoud en onderhoud van het kerkgebouw werden de uitgaven per jaar op 27.150 gulden begroot. Op de begroting ging men uit van een bedrag van 22.050 gulden aan inkomsten en van een niet met name genoemd bedrag aan 'kapitaalvermindering', waarmee men hoopte op externe financiering van de hele onderneming. Op advies van rector Van Helvoort nam pastoor Kleemans in het najaar van 1948 contact op met architect Kropholler uit Wassenaar, die zich bereid verklaarde de opdracht voor de te bouwen kerk op zich te nemen.

Architect Alexander Kropholler - COLLECTIE ARCHINED

De architect

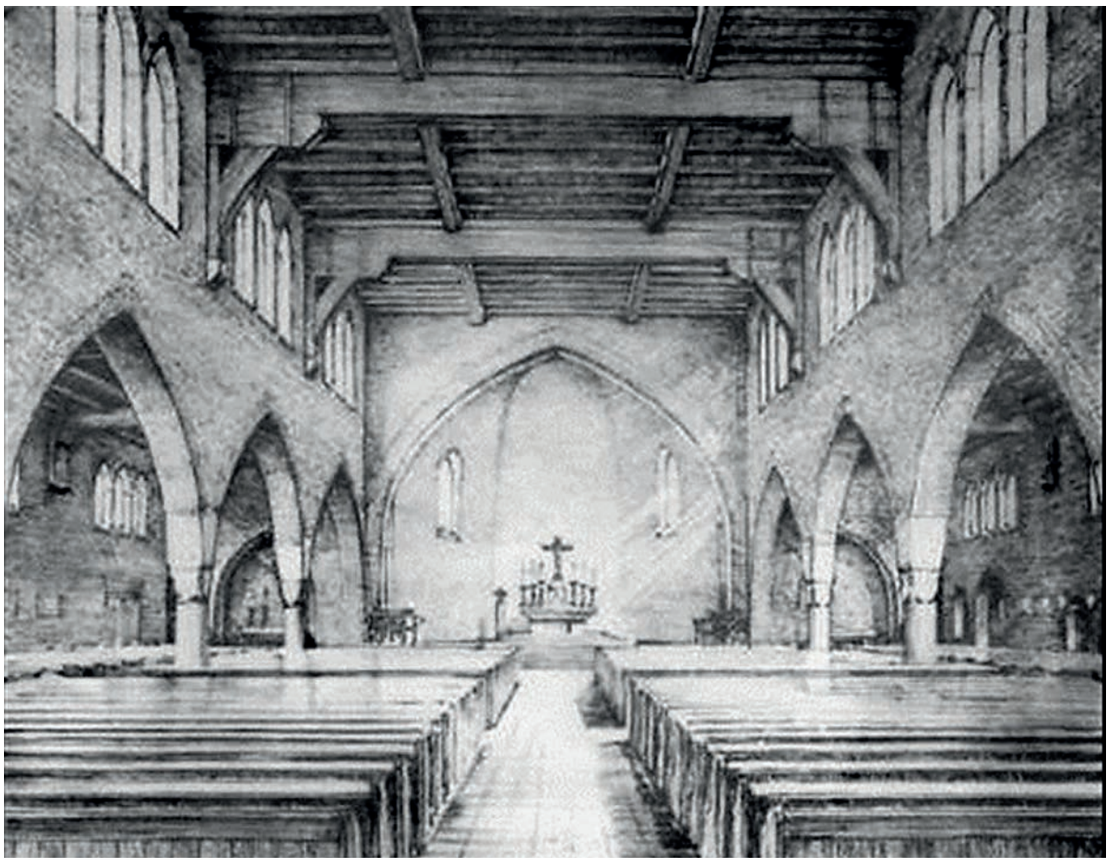
Alexander Jacobus Kropholler (1881 - 1973) was een Nederlands architect en een van de belangrijkste voormannen van het traditionalisme. Het traditionalisme was een architectuurstroming die in de beginjaren van de 20e eeuw opkwam, in de jaren '20 en '30 een sterke bloei kende en in de jaren '50 weer afnam. Het ontstond als reactie op het functionalisme, waar de functie van het gebouw als maatgevend werd gezien. De Delftse School is de belangrijkste stroming binnen het traditionalisme.

Van 1902 tot en met 1910 had Kropholler samen met J.F. Staal een architectenbureau. In deze periode ontwierpen zij een groot aantal gebouwen in een stijl die sterk tegen de jugendstil aanleunt. Later werd ook de invloed van H.P. Berlage van belang. In 1908 werd Kropholler katholiek en begon hij zich te interesseren voor kerkenbouw. In publicaties pleitte hij voor het vasthouden aan traditionele bouwwijzen, gebaseerd op het Middeleeuwse schoonheidsideaal in de architectuur. Vanaf 1913 ontwierp hij een groot aantal katholieke kerken, vaak onderdeel van een bouwkundig complex waarbij ook scholen, kloosters of tehuizen hoorden. Een voorbeeld daarvan is het Mariaplein in Vught (1933- 1938), waar omheen de (voormalige) parochiekerk van O.L. Vrouw Middelares ligt, maar ook een klooster en bejaardenhuis Mariënhof, een basisschool en een aantal woningen. Geïnspireerd door Berlage en de Middeleeuwse architectuur in de Nederlanden ontstond een stijl waarbij enerzijds eenvoud en baksteen centraal staan en anderzijds steunberen en trapgevels extra groot werden uitgevoerd. Deze bouwstijl werd grotendeels overgenomen door de Delftse School, een groep vooral katholieke architecten onder leiding van M.J. Granpré Molière. Hoewel Kropholler nooit toetrad tot deze beweging, zou hij er altijd mee geassocieerd worden.

Behalve kerken ontwierp Kropholler vele andere gebouwen, waaronder een vrij groot aantal raadhuizen, waaronder die van Asten, Waalwijk en Heesch en het Eindhovense Van Abbemuseum. Ofschoon Kropholler gerespecteerd werd door zijn collega's, was Kropholler

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 309 14-02-2021 17:37

weinig geliefd en had hij regelmatig moeilijkheden met opdrachtgevers. In de jaren dertig toonde hij sympathie voor het fascistisch gedachtengoed, wat zijn reputatie niet ten goede kwam. Na de oorlog zette Kropholler zijn carrière voort als architect, hoewel hij over zijn hoogtepunt heen was en nog maar sporadisch opdrachten ontving. Een van zijn grootste ontwerpen, de herbouw van de abdij van Egmond, werd slechts ten dele uitgevoerd.

De ontwerptekening voor de H.H. Harten - UIT: A. DERKS EN J.J. KUYT 'KROPHOLLER 1881 - 1973'

Voorbereiding van de bouw

Niet lang nadat Kropholler de opdracht voor de nieuwe te bouwen kerk in 's-Hertogenbosch had aanvaard, lagen in december 1948 de eerste ontwerptekeningen op tafel. Kropholler had de ontwerptekeningen gebaseerd op een bestaand ontwerp van de Sint-Franciscuskerk in Nijmegen (gereed gekomen in 1949 en afgebroken in 1997), 'de bruikbaarste en voordeligste vorm', volgens de architect. Na deze snelle start volgden moeizaam verlopende besprekingen veroorzaakt door de smalle marges in de begroting en de wens van de architect zijn ontwerp zonder al te veel bijstellingen gerealiseerd te krijgen.

Het bouwplan werd voortdurend gewijzigd, meestal voortkomend uit de nodig geoordeelde bezuinigingen, terwijl ook de bouwpastoor zich op beslissende momenten niet wenste neer te leggen bij eisen of wensen van architect Kropholler. De architect was overtuigd van zijn eigen voortreffelijkheid waarbij hij kon bogen op zijn faam, die hij als architect had verworven. Hij vond, tot zijn ergernis, in pastoor Kleemans niet de meegaande figuur die hij zich had voorgesteld, maar iemand die er radicaal afwijkende standpunten op na hield en deze in de praktijk durfde door te zetten. In januari 1949 presenteerde Kropholler zijn begroting, die inclusief een aparte doopkapel, à 5000 gulden, neerkwam op een bedrag

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 310 14-02-2021 17:37

van 345.000 gulden. Kropholler stelde dan wel als voorwaarde dat men een bekwame en betrouwbare aannemer moest hebben en baseerde zich op de ervaringen die hij recentelijk bij de bouw van de Nijmeegse Franciscuskerk had opgedaan. Het bisdom krabbelde alweer terug en liet weten dat de kerk maximaal 1000 plaatsen mocht tellen, waarop Kropholler een travee in het ontwerp wegliet. Het hele jaar door werden er ontwerpen gemaakt en weer aangepast, werden materialen gekeurd voor de inrichting van de nieuwe kerk en werden de kosten voor de fundering (Kropholler ontwerpen waren zeer solide) terug gebracht van 90.000 naar 60.000 gulden. Uiteindelijk kregen de plannen pas op 12 maart 1950 de vereiste bisschoppelijke goedkeuring. Daarbij werd ervan uitgegaan dat de gemeente 's-Hertogenbosch de benodigde bouwgrond gratis ter beschikking zou stellen.

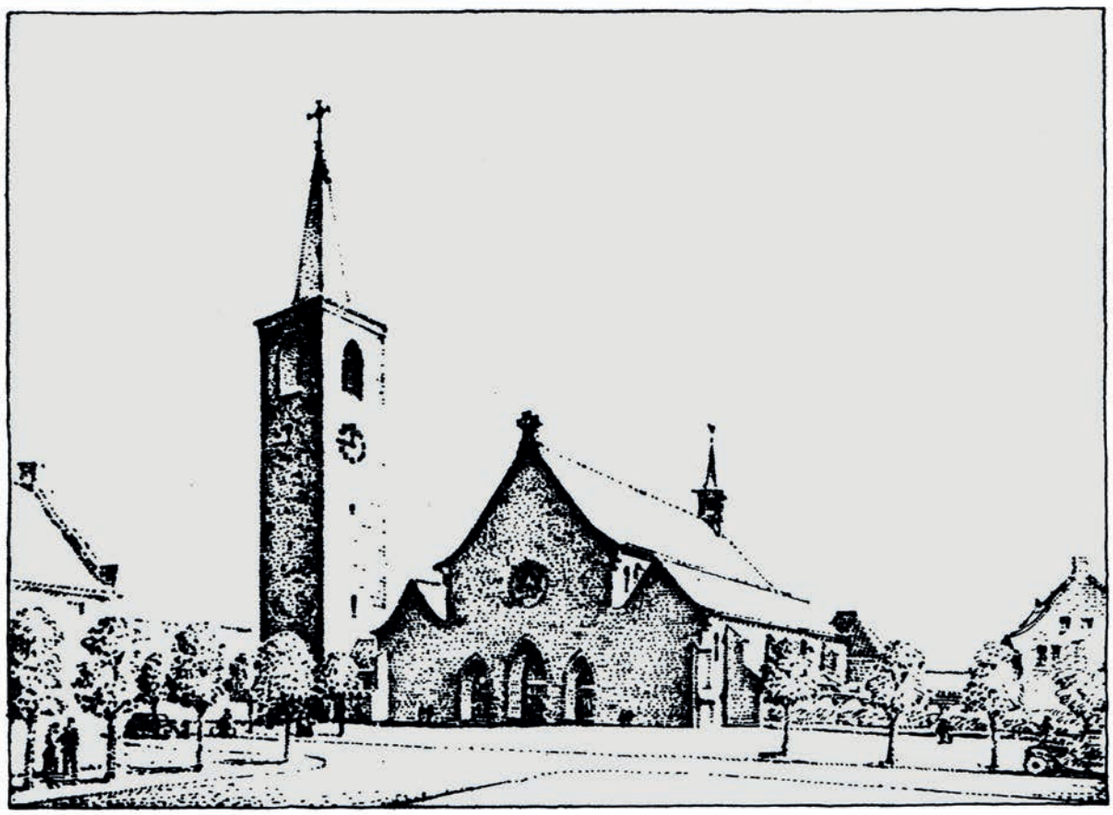

Interieur Sint-Franciscuskerk in Nijmegen - UIT: A. DERKS EN J.J. KUYT 'KROPHOLLER 1881 - 1973'

In een brief d.d. 6 april 1950 stelde Mgr. Mutsaerts pastoor Kleemans op de hoogte van zijn besluit, maar verbond er wel de voorwaarde aan 'dat de pastoor voorlopig zou afzien van de bouw van een nieuwe pastorie en dat van het benodigde kapitaal een bedrag van 200.000 gulden rentedragende schuld mocht zijn en het resterend bedrag van 150.000 gulden behaald zou moeten worden uit bepaalde acties en toezeggingen van het plaatselijk steunfonds voor arme kerken'. Op 23 april 1950 ging er een schrijven van het kerkbestuur uit naar de gemeente 's-Hertogenbosch met een met redenen omkleed verzoek 'om de benodigde bouwgrond kosteloos in eigendom over te dragen en om 10.000 gulden subsidie te verstrekken waarmee de bestaansmogelijkheid van de nieuwe parochie waarschijnlijker wordt'. Op 18 september 1950 kende de gemeente een subsidie van 35.000 gulden toe om met behulp daarvan de bouwgrond aan te kopen. De koopsom zou worden vereffend met de toegekende subsidie.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 311 14-02-2021 17:37

Kropholler liet in de aanbesteding op 23 mei 1950 bepalingen opnemen waarin stond dat aan hemzelf als architect de algehele directie zou worden toevertrouwd. Voor de betonwerken stond in het contract de naam van het hem vertrouwde ingenieursbedrijf Betonijzer in Voorburg en als bouwkundig opzichter de heer A. Nilissen uit Nijmegen. Als aannemer schoof hij de naam de firma Siemerink uit Diemen naar voren. Dit contract van aanbesteding werd door pastoor Kleemans en het kerkbestuur als een dwangmiddel beschouwd om hen onder druk te zetten en leidde tot een onaangename ruzie tussen de architect en het kerkbestuur, dat overigens wel door het bisdom werd gesteund in haar opvattingen. Volgens de regels van het bisdom vond er op 10 juli 1950 een openbare aanbesteding plaats.

Ontwerptekening kerk H.H. Harten - UIT: A. DERKS EN J.J. KUYT: 'KROPHOLLER 1881 - 1973'

De laagste inschrijver was de firma Wortel uit Tilburg, die aan de inschrijving de voorwaarde verbond dat de architect geen zeggenschap zou worden toegekend bij de uitvoering van het bouwplan. Tussen aannemer Wortel en architect Kropholler bestond wrevel, die terug te voeren was op een eerder door hen uitgevoerd project van pension Mariëngaarde in Tilburg. De aanvaarding van deze voorwaarden door het kerkbestuur betekende, dat men van meet af aan geconfronteerd werd met een verstoorde relatie tussen architect en aannemer.

Bouw van de kerk

De aannemer zag zich vanaf het begin geconfronteerd met bezuinigingen op het ontwerp om de kosten binnen de perken te houden. Zo werden de onder de kerk geprojecteerde kelderruimtes geschrapt, evenals de daarin aan te brengen verwarmingsapparatuur. In de loop van september 1950 werd er wel groen licht gegeven voor de bouw van de pastorie, waarbij opnieuw bezuinigingen op de bouw van de kerk moesten worden doorgevoerd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 312 14-02-2021 17:37

Architect Kropholler zag het allemaal met lede ogen aan en constateerde 'dat de tot op heden bereikte resultaten volstrekt onbevredigend zijn'. De ergernis over de bemoeienissen van Kropholler liepen zelfs zo hoog op, dat de aannemer dreigde de bouwopdracht terug te geven als de architect hem voortdurend voor de voeten zou lopen. De impasse tussen beide partijen werd doorbroken door de toezegging van rector Van Helvoort van het bisschoppelijk bouwbureau om zelf toezicht te houden op de bouw en daarbij gebruik te maken van de adviezen van Kropholler.

Kerk H.H. Harten en pastorie in aanbouw in 1952 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH

Kropholler was er de man niet naar om er het zwijgen toe te doen. Toen er februari 1951 dan eindelijk begonnen werd met het leggen van de funderingen verscheen hij regelmatig op het werk, waarbij hij zijn commentaar niet onder stoelen en banken stak. Een complete rel dreigde toen Kropholler tot de bevinding kwam dat de kwaliteit van de opgeslagen bakstenen zeer veel te wensen overliet. Kropholler dreigde de zaak bij een onafhankelijke rechter te brengen om daar zijn gelijk te halen. Rector Van Helvoort stelde zich vervolgens op als 'directie van uitvoering van het werk'. In deze constructie richtten aannemer en architect zich beiden tot hem, zodat rechtstreeks contact onnodig was. Na een half jaar constateerde rector Van Helvoort 'dat dit de enige mogelijkheid was om de ergste rampen te voorkomen'. Op 1 juni 1951, feestdag van het Heilig Hart, werd dan eindelijk de eerste steen gelegd door vicaris-generaal Mgr. F.N.J. Hendrikx.

Een jaar later, op 30 mei 1952 werd pater Stanislaus Kleemans door Mgr. Hendrikx plechtig geïnstalleerd als pastoor van kerk van de Heilige Harten en daarmee werden de parochie van H.H. Antonius en Barbara en de parochie van de H.H. Harten officieel van elkaar gescheiden. Een dag later, op zaterdag 31 mei 1952, werd de kerk door de pastoor zelf ingewijd en droeg hij er de eerste H. Mis op aan het zijaltaar. De pastorie werd op 19 juni in gebruik genomen. Behalve de pastoor, betrokken nog vier paters de nieuwe pastorie; drie paters die pastoor Kleemans assisteerden in de parochie en pater Marcellus Brink, die het

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 313 14-02-2021 17:37

Don Boscowerk in de parochie Sint-Jacob verzorgde. Op vrijdag 22 augustus van dat jaar, op de feestdag van het Onbevlekt Hart van Maria, werd de kerk plechtig geconsacreerd door Mgr. W. Mutsaerts, bisschop van 's-Hertogenbosch. Ten gerieve van zijn medebroeders schreef pater Cyrillus Grondhuis in het lijfblad van de pater 'Inter Nos' onder de titel 'Bossche krabbels' over het wel en wee van de nieuwe parochie:

Oorspronkelijk Interieur van de kerk van de H.H. Harten - COLLECTIE TOINE JANSSEN

'Alles bij elkaar zullen de kosten wel oplopen tot vier en een halve ton. Wie zal dat betalen? Het bisdom draagt zijn deel bij, maar dat is lang niet voldoende. De bouwpastoor heeft al 60.000 gulden bij elkaar weten te sprokkelen. Sedert juli 1950 is er een 'steentjesactie' lopend. Er worden 100.000 lootjes verkocht voor een dubbeltje per stuk. Elke keer als er 10.000 lootjes zijn verkocht wordt er een fiets of een DRU-keukenuitzet verkocht. Dat liep zo goed dat men nu met series van 5000 lootjes is gestart, met kleinere prijzen. Toneel-, muziek- en zangclubs spelen, musiceren en zingen ten bate van de nieuwe kerk. Er worden fancy-fairs georganiseerd en Driekoningenzangertjes gingen langs de deuren om te zingen ten bate van de nieuwe kerk.

Afbouw

Het kerkgebouw werd 'basic' opgeleverd en verdere aankleding zou afhangen van giften die ontvangen zouden worden. De gemeenschapszin van de parochianen blijkt uit de grote financiële offers die men voor hun nieuwe parochiekerk over had. Nog in 1952 werden de granieten beelden van het H. Hart van Jezus en van het Onbevlekt Hart van Maria van de Bossche beeldhouwer Jacques de Bresser aangeschaft evenals het altaarkruis. De veertien kruiswegstaties van de kunstenaar Willy Schoonenberg (Utrecht 1911- Roermond 1983) uitgevoerd in opaline, volgden in 1955. Het was een geschenk van de parochianen aan pastoor Kleemans ter gelegenheid van zijn zilveren priesterjubileum. Bij die gelegenheid

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 314 14-02-2021 17:37

werd de kerk ook voorzien van een roodbruine tegelvloer. Een jaar later was er ook een bedrag (10.000 gulden, dat nog zou groeien tot 15.000 gulden) bijeen gebracht voor de aanschaf van een orgel bij de firma Verschueren in Heythuysen. Deze aanschaf werd wijselijk gedaan door het Orgelfonds en werd zo buiten de begroting van de parochie gehouden, waar nog een schuld van 400.000 gulden restte.

Parochieleven

Op een gewone zondag in de vijftiger jaren werden er vijf H. Missen (om 6.15; 7.15; 8.30; 9.45 en 11.15 u.) opgedragen, die meer dan 3000 - niet-communicanten niet meegerekend - van de ruim 5000 parochianen naar de kerk trokken. Eind jaren vijftig drong pastoor Kleemans er bij Mgr. W. Mutsaerts op aan om op zon- en feestdagen een avondmis op te kunnen dragen, om de grote toeloop bij de zondagsdiensten te verminderen en zo de eerste dienst van 6.15 uur te laten vervallen. In 1953 werden er 179 kinderen gedoopt in de H.H. Harten en werden er 40 huwelijken gesloten. In de wijk woonden veel jonge gezinnen. Voor de jongens werd in 1953 de pater Damiaanschool opgericht met meer dan 400 leerlingen. De nieuwe meisjesschool kwam in 1954 klaar.

Interieur kerk H.H. Harten met het Vermeulenorgel in de apsis - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Opmerkelijk is dat de kerk van H.H. Harten niet voorop heeft gelopen bij de liturgische vernieuwing (aanpassing van het priesterkoor en verplaatsing van het altaar) naar aanleiding van de besluiten van het 2e Vaticaans Concilie. In 1969 constateerde het Diocesaan Bouwbureau dat de kerk nog steeds niet was aangepast, terwijl dat bij andere kerken al lang was gebeurd. Het kerkbestuur kreeg de aansporing om er eindelijk werk van te maken en in 1970 gebeurde het ook. Het priesterkoor werd 'naar voren' uitgebreid waardoor het aantal plaatsen terug ging van ruim 1000 naar 780. Daarnaast werd het orgel in de apsis geplaatst. Vóór het orgel was er op het priesterkoor plaats gemaakt voor de koren. In 1986 werd slaagde pastoor Ackermans erin om een 'nieuw' Vermeulenorgel

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 315 14-02-2021 17:37

uit 1950 aan te schaffen, dat afkomstig was van de gesloten kerk van de Martelaren van Gorkum uit Bergen op Zoom. De parochie legde daar 50.000 gulden voor neer, grotendeels bekostigd uit aanzienlijke giften. De aanschaf betekende een belangrijke muzikale impuls voor de parochie, die werd gestimuleerd door pastoor Ackermans en organist-dirigent Joost van den Akker. Ironisch genoeg is datzelfde orgel, in 2017, weer terug is gegaan naar West-Brabant, waar het een plaatsje heeft gekregen in de vm. Johannes de Doperkerk te Klundert.

Nieuwe parochies: H. Paulus en H. Willibrordus

In de jaren vijftig nam de groei van de Sint-Annaparochie in Hintham een grote vlucht. Dat had alles te maken met de nieuwbouw, die de gemeente 's-Hertogenbosch realiseerde in de wijken Aawijk-Noord (Oost) en Aawijk-Zuid. Beiden wijken werden gescheiden door het riviertje de Aa, dat tevens de naamgever van beide wijken werd. Er waren toen nog geen bruggen, die beide wijken later met elkaar zouden gaan verbinden. De inwoners van de Aawijk-Noord werden door het bisdom aangewezen op de Annakerk. Gelet op de toekomstige nieuwbouw, vond het bisdom dat de Annaparochie te Hintham te groot zou worden. Daarom werd er gedacht aan de oprichting van twee nieuwe parochies. Een in de wijk Aawijk-Noord en een in de toekomstige wijk Hintham-Zuid. In 1959 werd het startsein gegeven voor de Sint-Paulusparochie.

Op 19 december 1959 werd de noodkerk aan de Broekhovenlaan in de wijk Aawijk-Noord ingewijd door pastoor de Leijer. Met de benoeming van pastoor W.J.M. Jurgens, voorheen kapelaan van de Sacramentsparochie in 's-Hertogenbosch en de Annakerk in Hintham, werd de Paulusparochie in augustus 1961 zelfstandig. De parochie van de H.H. Harten moest daarvoor een deel van haar grondgebied aan de nieuwe parochie afstaan. Pastoor Jurgens bleef tot 1967 pastoor van de parochie H. Paulus. Vanaf 28 april 1967 werd de zielzorg toevertrouwd aan de paters van H.H. Harten en werd Karel Penders de nieuwe pastoor van parochie H. Paulus.

"Karel Penders was pastoor van de Paulusparochie. De kapelaan van deze kerk, van Zandvoort, is later verdronken in het Heymansgat in Hintham. Deze kapelaan was een hele fijne vent maar kon niet leven met de verliefdheid van een vrouw. Jammer, want het was echt een fijne pastor. Het was wrang dat Pastoor Penders na zijn 40-jarig priesterfeest uittrad omdat hij ook met een vrouw trouwde". (Peter Kuijs).

Op 27 november 1966 werd de oprichting van de nieuwe parochie Hintham-Zuid bekrachtigd door Mgr. J. Bluijssen. Aan de Johan Enthovenstraat werd op 17 juni 1967 een houten noodkerk ingezegend, die werd toegewijd aan de H. Willibrordus. Pastoor J.C. van Gastel werd benoemd tot pastoor van de nieuwe parochie. Drie jaar later, in juni 1970 verliet pastoor van Gastel reeds de parochie 'omdat de last van deze snel groeiende parochie hem te zwaar werd'. Tot zijn opvolger werd benoemd pater Ad van de Ven van de congregatie van de H.H. Harten. Hij bleef wonen op de pastorie van de H.H. Harten aan de Graafseweg. Pater van de Ven zette zich met veel enthousiasme in voor zijn nieuwe parochie en hij genoot het vertrouwen en waardering bij zijn parochianen.

Vanwege het sterk teruglopend aantal kerkgangers werden in 1973 de parochies van de H. Paulus, H. Anna en de H. Willibrordus door Mgr. Bluyssen samengevoegd tot de parochie 'Interim-Oost'. Deze constructie heeft geduurd tot 1980. De noodkerk van de Paulusparochie werd in 1976, vanwege het sterk teruglopend kerkbezoek gesloten en gesloopt en de parochie H.H. Harten kreeg er de zielzorg over de inwoners van de wijk Aawijk (Noord-Oost) bij. In 1973 werd pater Van de Ven in de parochie H. Willibrordus opgevolgd door

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 316 14-02-2021 17:37

pater S. Rottier. Daarna volgde in 1976 pater Herman van Vliet hem op. Beiden waren lid van de congregatie H.H. Harten. Op 23 maart 1980 nam ook pater Van Vliet afscheid van de Willibrordusparochie in Hintham-Zuid. Ook de noodkerk van deze parochie werd daarmee gesloten en de Willibrordusparochie ging op in de Annaparochie Hintham.

Noodkerk van H. Paulus aan de Van Broeckhovenlaan ca.1965 - COLLECTIE BISDOM VAN 'S-HERTOGENBOSCH

Parochie H.H. Antonius en Barbara (De Bartjes)

Zoals eerder gemeld, namen de paters van de H.H. Harten in 1948 de zielzorg over van de wereldheren. In 1950 was pastoor Kleemans als pastoor opgevolgd door pater Hermans. In november 1953 vierde de parochie luisterrijk het 25-jarig bestaan van de parochie. Vooral het Don Boscowerk was stevig verankerd in deze parochie, dankzij de inzet van pastoor Hermans. Deze werd in deze parochie opgevolgd door pastoor Andreas Scheijen (* 31-5-1913). Na zijn overlijden op 17 mei 1984, droegen de paters van de H.H. Harten de zielzorg over deze parochie weer over aan het bisdom.

In de jaren '90 werden er pogingen ondernomen om de parochie van Muntel-De Vliert (Sacramentskerk) en de parochie van de H.H. Antonius en Barbara te laten fuseren. Pastoor Van Hulten, die werkzaam was in beide parochies, was daar een groot voorstander van. In juli 1993 moest de kerk van de H.H. Antonius en Barbara plotseling de deuren sluiten omdat er scheurvorming was geconstateerd in de muren en gewelven in het priesterkoor en de sacristie. Beiden parochies werden zo in elkaars armen gedreven en de eucharistievieringen vonden tot 1998 plaats in de Sacramentskerk op de Vliert. Eind 1995, begin 1996 werd het kerkgebouw van de H.H. Antonius en Barbara gesloopt. Op de plaats van de kerk werd een appartementencomplex gebouwd met een kleine kerkruimte die in 1998 werd ingewijd. Lang heeft deze kerk niet bestaan, want al in november 2006 werd de kerk gesloten. Nu voorgoed.

Parochie H.H. Harten

Pastoor Kleemans (* 1906), was de eerste directeur (bewoner-pastoor) van de communiteit van de paters H.H. Harten op de pastorie aan de Graafseweg. Aanvankelijk gold dit directeurschap ook voor de bewoners van de pastorie van de H.H. Antonius en Barbara, maar in 1955 werden beide parochies van elkaar gescheiden en hadden zij nog slechts

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 317 14-02-2021 17:37

sporadisch contact met elkaar. Toen de gezondheid van pastoor Kleemans achteruit ging, kreeg hij eervol ontslag op 7 maart 1964. Hij was toen 57 jaar oud. Pastoor Kleemans verhuisde naar het klooster in Nuland, waar hij in 1968 overleed.

De opvolger van pastoor Stanislaus Kleemans was pastoor Eugene 'Egbertus' Ackermans (* 1922). Pastoor Ackermans gebruikte zijn kloosternaam Egbertus niet. Hij wilde op den duur ook geen directeur genoemd worden op de pastorie en hij gaf de voorkeur aan de naam 'pastor'. Van 1957 tot 1959 was pastoor Ackermans al woonachtig geweest op de pastorie van de H.H. Harten, toen hij benoemd was als assistent voor het Don Boscowerk in de parochie Sint-Jacob. Pastor Ackermans is van 1964 tot 1991 als pastoor werkzaam geweest in de parochie H.H. Harten. Samen met organist-dirigent Joost van den Akker wist hij in die jaren velen naar de diensten in de kerk te halen. De muzikale talenten, in de parochie aanwezig, en de bereidheid van zoveel parochianen medewerking te verlenen aan de koorzang in vele variaties, heeft de faam van de parochie tot ver buiten de stad bekend gemaakt. Op het repertoire van de koren stonden werken van bekende componisten, waardoor een groot aantal kerkgangers speciaal voor deze muzikale vieringen hun gang naar deze kerk maakten. Het afscheid van Pastoor Ackermans vond plaats in 1992, hij was toen al ziek, waarna hij terugkeerde naar zijn geliefde Limburg. Hij overleed te Brunssum op 8 februari 1998. Pastoor Ackermans kreeg de laatste jaren assistentie van Pater Munier (1991 - 1996) en van pater Leo Kuringe (1992 - 1993), beiden behorend tot de congregatie van de H.H. Harten. Op 22 september 1996 nam de parochie afscheid van pater Munier en met hem van alle paters die in de wijk actief waren geweest. De congregatie gaf daarmee het benoemingsrecht van de parochie terug aan het bisdom. In datzelfde jaar stopte Joost van de Akker na 46 jaar als organist en dirigent van het Gemengd Koor. Het einde van een tijdperk, waarbij de H.H. Hartenkerk furore had gemaakt als de meest muzikale kerk van de stad.

Sloop kerk van H.H. Antonius en Barbara januari in 1993
COLLECTIE TOINE JANSSEN

Einde van de parochie H.H. Harten

De opvolgers van de paters in de parochiekerk van de H.H. Harten kwamen daarna snel na elkaar. Emeritus pastoor Kuypers, wereldheer, is in de parochie ondersteunend werkzaam geweest van 1993 tot 2000. Van 1996 tot 1998 was het Jos Hermans, de eerst benoemde wereldheer, die leiding gaf aan de parochie. Van 1998 tot 1999 was diaken Henk Degen aangesteld als administrator van de parochie. Tussen 2001 en 2003 was pater Harrie van de Meerendonk (1951 - 2004), priester gewijd in 1991 en afkomstig uit de eigen parochie, pastoor. Zijn opvolger in 2003 was pastoor André Uijttewaal, die tevens pastoor werd van de parochies H. Anna (Hintham), H. Geest (Aawijk-Zuid), H.H. Antonius

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 318 14-02-2021 17:37

van Padua en Barbara (Hinthamerpoort) en H. Sacrament (Muntel-Vliert). In 2004 werd hij benoemd tot pastoor van de Pastorale Eenheid Groot Oost te 's-Hertogenbosch, waartoe deze parochies gingen behoren. Vanaf september 2007 gingen deze vijf parochies op in de parochie Moeder Teresa. Bij deze fusie werd gestreefd om de tering naar de nering te zetten met één centrale kerk (Annakerk) en kritisch te bekijken welke kerken dicht zouden moeten.

Na het plotselinge overlijden van pastoor Uijttewaal op 50-jarige leeftijd in september 2010, ging de parochie Moeder Teresa in 2011 op in de huidige pastorale eenheid H. Maria. In deze pastorale eenheid zijn de Binnenstadsparochie (inclusief de H. Johannes Evangelist), Parochie Moeder Teresa (Hintham), Parochie H. Birgitta (Rosmalen) en Parochie H. Landelinus (Empel) samen gegaan. Door de toenemende ontkerkelijking en de financiële lasten van bestaande kerkgebouwen op de exploitatie, viel uiteindelijk het besluit om de kerk van de H.H. Harten op 31 januari 2015 aan de kerkelijke eredienst te onttrekken.

De H.H. Hartenkerk aan de Graafseweg, die inmiddels op de gemeentelijke monumentenlijst is geplaatst, is inmiddels verkocht. De Bonth van Hulten heeft de kerk verbouwd tot twaalf grondgebonden woningen. Bovendien werden er - in de stijl van het bestaande bebouwingsbeeld - twee nieuwbouwwoningen naast de kerk gebouwd. De architect van het plan was Miel Wijnen.

Paters H.H. Harten terug in 's-Hertogenbosch en definitief afscheid: 2002 - 2018.

Vanuit Bavel, waar de paters vanuit Nuland in 2000 naar toe waren getrokken, verhuisden de paters en broeders twee jaar later alweer naar het voormalige klooster van de Zusters van H.H. Harten aan het Welsh Divisionplein 3 in Den Bosch. De zusters hadden dit pand in februari 2002 verlaten. Sinds 2005 was daar ook het Provinciaal Archief van de paters gevestigd en sinds 2008 het Provincialaat en de Missieprocuur. De archiefstukken werden geordend en beschreven en in 2009 is het archief overgebracht naar het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha. Enkele paters werkten vanuit het Bossche klooster in de Veghelse H. Hartparochie, in Zijtaart en in de Bossche Salvator-gemeenschap. Op 1 augustus 2018 hebben de laatste paters het klooster in Den Bosch verlaten en hebben zich teruggetrokken in het laatste Nederlandse klooster van de paters in Teteringen.

Slot

De paters van de Congregatie van de H.H. Harten hadden bij hun komst zowel in Nuland als in 's-Hertogenbosch heel wat problemen te overwinnen, maar zij hadden de tijdgeest mee. De katholieke zuil groeide en de gelovigen volgden trouw de uitgezette route van hun herders. In de eerste veertig jaar van hun aanwezigheid - sinds 1932 - breidde hun werk zich dan ook verder uit en wisten zij zich gesteund en gewaardeerd in het Don Boscowerk en in het pastorale werk in de vier oostelijke parochies van de stad. De laatste veertig jaar kromp hun invloed en werkterrein meer en meer door secularisatie en afname van het aantal roepingen, tot in 2015 de kerk van de H.H. Harten werd gesloten en de tastbare verbondenheid met de inwoners van de Graafse wijk verdween. Het maatschappelijk werk, waar zij de basis voor hebben gelegd met het Don Boscowerk in verschillende parochies, is in de stad overgenomen door de Stichting Juvans.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 319 14-02-2021 17:37

Bronnen

- ***Pastor Ackermans*** *'Paters H.H. Harten', in 'Den Bosch en zijn religieuzen al 800 jaar' - 1985*
- ***Bert Bakker*** *'Nostalgie en werkelijkheid De Bartjeskerk' - 1996*
- ***Geert Donkers*** *'Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria' - 2017*
- ***W. Munier*** *'De kerk van de H.H. Harten te 's-Hertogenbosch' - 1992*
- ***Jos Neomagus*** *'Hinthamerpoort 1922 - 2002', - 2002*
- ***Jan Klein Overmeen*** *'50 jaar Parochie H.H. Harten' - 2002*
- ***Cor Rademaker*** *'Ons vertrek uit Den Bosch' - 2018*
- ***Jan Smits*** *'Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant' - 2010*
- ***Henk de Werd*** *'40 jaar Hintham-Zuid' - 2006*
- ***Henk de Werd*** *'Jubileumboek 100 jaar Annakerk in Hintham' 1910 - 2010 - 2010*
- ***Artikelen Brabants Dagblad*** *'Paters Heilige Harten verlaten Den Bosch', 11-9- 1996; 'Stuurman Oost kiest voor evangelisatie', 3-6-2005; 'Diamanten feest bij Hartenkerk', 24-8-2012; 'Verdrietig om sluiten Hartenkerk' 19-1-2015; 'Bruine stenen' over architect Kropholler, 7-3-2015.*
- ***Heemkundewerkgroep Nuwelant*** *'700 jaar parochie Nuland' - 2015.*
- ***Websites*** *Wikipedia 'Congregatie van de Heilige Harten van Jezus en Maria'; ' Architect A. Kropholler'; 'Reliwiki'; 'Stadsarchief 's-Hertogenbosch'; 'Stadsarchief Nijmegen'; 'Bossche Encyclopedie'.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 320 14-02-2021 17:37

16 | Congregatie van de Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus; Zusters van Moerdijk in de Maliskamp

1936 - 2017

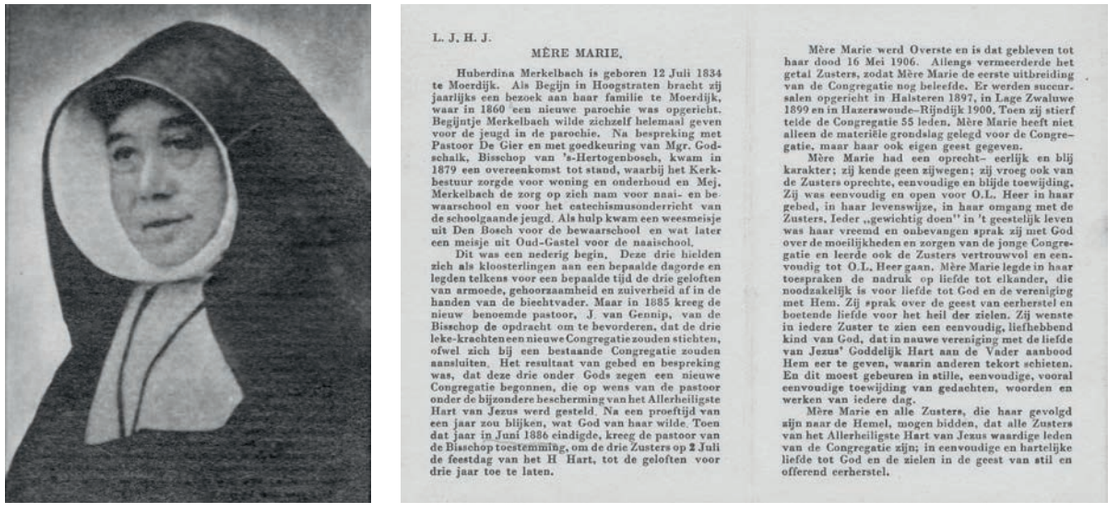
Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 321 14-02-2021 17:37

16 | Congregatie van de Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus; Zusters van Moerdijk in de Maliskamp
1936 - 2017

BERT SUBELACK

Inleiding

Op 12 juli 1834 werd te Moerdijk Huberdina Merkelbach geboren. Zij groeide daar op en verbleef vervolgens korte tijd in 's-Hertogenbosch bij de Zusters van Liefde 'Dochters van Maria en Joseph', beter bekend als de Zusters van de Choorstraat. In 1863 werd Huberdina begijn in Hoogstraten. Zij bracht in die tijd elk jaar een bezoek aan de familie in Moerdijk. Daar werd op 29 januari 1859 door pastoor J.B. de Gier de nieuwe parochie van St. Stephanus opgericht. Johannes Merkelbach, vader van Huberdina, was een groot weldoener van die parochie. De parochiekerk werd gevestigd in een oude schuur van Jan Merkelbach en op 22 maart 1861 ingezegend. In 1928 werd begonnen met de bouw van een nieuwe kerk op een groot stuk grond dat werd geschonken door diezelfde Jan Merkelbach. Deze kerk werd op 31 juli 1930 geconsacreerd door bisschop Mgr. A.F. Diepen. Tot 1957 maakte Moerdijk deel uit van het bisdom 's-Hertogenbosch.

L. J. H. J.

MÈRE MARIE.

Huberdina Merkelbach is geboren 12 Juli 1834 te Moerdijk. Als Begijn in Hoogstraten bracht zij jaarlijks een bezoek aan haar familie te Moerdijk, waar in 1860 een nieuwe parochie was opgericht. Begijntje Merkelbach wilde zichzelf helemaal geven voor de jeugd in de parochie. Na bespreking met Pastoor De Gier en met goedkeuring van Mgr. Godschalk, Bisschop van 's-Hertogenbosch, kwam in 1879 een overeenkomst tot stand, waarbij het Kerkbestuur zorgde voor woning en onderhoud en Mej. Merkelbach de zorg op zich nam voor naai- en bewaarschool en voor het catechismusonderricht van de schoolgaande jeugd. Als hulp kwam een weesmeisje uit Den Bosch voor de bewaarschool en wat later een meisje uit Oud-Gastel voor de naaischool.

Dit was een nederig begin. Deze drie hielden zich als kloosterlingen aan een bepaalde dagorde en legden telkens voor een bepaalde tijd de drie geloften van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid af in de handen van de biechtvader. Maar in 1885 kreeg de nieuw benoemde pastoor, J. van Gennip, van de Bisschop de opdracht om te bevorderen, dat de drie leke-krachten een nieuwe Congregatie zouden stichten, ofwel zich bij een bestaande Congregatie zouden aansluiten. Het resultaat van gebed en bespreking was, dat deze drie onder Gods zegen een nieuwe Congregatie begonnen, die op wens van de pastoor onder de bijzondere bescherming van het Allerheiligste Hart van Jezus werd gesteld. Na een proeftijd van een jaar zou blijken, wat God van haar wilde. Toen dat jaar in Juni 1886 eindigde, kreeg de pastoor van de Bisschop toestemming, om de drie Zusters op 2 Juli de feestdag van het H. Hart, tot de geloften voor drie jaar toe te laten.

Mère Marie werd Overste en is dat gebleven tot haar dood 16 Mei 1906. Allengs vermeerderde het getal Zusters, zodat Mère Marie de eerste uitbreiding van de Congregatie nog beleefde. Er werden succursalen opgericht in Halsteren 1897, in Lage Zwaluwe 1899 en in Hazerswoude–Rijndijk 1900. Toen zij stierf telde de Congregatie 55 leden. Mère Marie heeft niet alleen de materiële grondslag gelegd voor de Congregatie, maar haar ook eigen geest gegeven.

Mère Marie had een oprecht- eerlijk en blij karakter; zij kende geen zijwegen; zij vroeg ook van de Zusters oprechte, eenvoudige en blijde toewijding. Zij was eenvoudig en open voor O.L. Heer in haar gebed, in haar levenswijze, in haar omgang met de Zusters. Ieder „gewichtig doen" in 't geestelijk leven was haar vreemd en onbevangen sprak zij met God over de moeilijkheden en zorgen van de jonge Congregatie en leerde ook de Zusters vertrouwvol en eenvoudig tot O.L. Heer gaan. Mère Marie legde in haar toespraken de nadruk op liefde tot elkander, die noodzakelijk is voor liefde tot God en de vereniging met Hem. Zij sprak over de geest van eerherstel en boetende liefde voor het heil der zielen. Zij wenste in iedere Zuster te zien een eenvoudig, liefhebbend kind van God, dat in nauwe vereniging met de liefde van Jezus' Goddelijk Hart aan de Vader aanbood Hem eer te geven, waarin anderen tekort schieten. En dit moest gebeuren in stille, eenvoudige, vooral eenvoudige toewijding van gedachten, woorden en werken van iedere dag.

Mère Marie en alle Zusters, die haar gevolgd zijn naar de Hemel, mogen bidden, dat alle Zusters van het Allerheiligste Hart van Jezus waardige leden van de Congregatie zijn; in eenvoudige en hartelijke liefde tot God en de zielen in de geest van stil en offerend eerherstel.

Bidprentje Huberdina Merkelbach - COLLECTIE MARTIEN VEEKENS

Huberdina keerde in 1880 definitief terug naar haar geboortedorp, waar zij op verzoek van pastoor De Gier en met goedkeuring van bisschop Mgr. A. Godschalk de zorg op zich nam voor de naai- en bewaarschool en voor het catechismusonderricht van de schoolgaande jeugd. Het kerkbestuur zorgde voor een woning en het onderhoud van Huberdina, die voor de bewaarschool werd geholpen door een weesmeisje uit 's-Hertogenbosch en voor de naaischool door een meisje uit Oud-Gastel. Deze drie hielden zich - als kloosterlingen - aan een bepaalde dagorde en legden telkens voor een periode van drie jaar de drie geloften van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid af ten overstaan van de biechtvader. In 1885 kreeg de nieuw benoemde pastoor J. van Gennip van Mgr. Godschalk de opdracht om te bevorderen dat de drie lekenkrachten een nieuwe congregatie zouden stichten, dan wel zich zouden aansluiten bij een bestaande congregatie. Het resultaat van gebed en bespreking was dat de drie lekenkrachten onder Gods zegen een nieuwe congregatie

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 323 14-02-2021 17:37

begonnen, die op wens van pastoor Van Gennip onder de bijzondere bescherming van het Allerheiligst Hart van Jezus werd gesteld. De congregatie Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus werd in 1886, op 2 juli (de feestdag van het Heilig Hart) in Moerdijk gesticht door Huberdina Merkelbach. Zij nam de kloosternaam Mère Marie aan en werd de eerste overste. Zij bleef dat tot haar overlijden op 16 mei 1906. Pastoor Van Gennip schreef de regel van haar congregatie en werd adviseur van de congregatie.

Het oorspronkelijk doel was de heiliging van de leden en het dienen van de medemens door beoefenen van liefdewerken met als hoofdtaak de godsdienstige en maatschappelijke opvoeding van de jeugd. In de praktijk kwam dat neer op onderwijs, gezondheidszorg, bejaardenzorg, huishoudelijk werk en missiewerk in de missiegebieden van de Priesters van het H. Hart van Jezus (SCJ). Eerherstel van het Heilig Hart werd naast opvoeding, verzorging en (wijk)verpleging genoemd als belangrijke doelstelling. De zusters hadden hun moederhuis in Moerdijk. Aanvankelijk waren de zusters alleen in die plaats werkzaam in het onderwijs op scholen en een internaat. Zij beheerden daar onder meer de Industrieschool voor Jongejuffrouwen en het meisjespensionaat Sacré-Coeur. In 1903 ging een zuster gedurende een jaar naar de Zusters van J.M.J. in 's-Hertogenbosch om daar voor haar toekomstige taak als novicemeesteres gevormd te worden. Vanaf 1915 waren de zusters ook werkzaam in de gezondheidzorg. Het aantal zusters nam gestaag toe. Al snel werden ook succursalen opgericht in Halsteren, Lage Zwaluwe en in Hazerswoude-Rijndijk. In 1938 telde de congregatie 24 huizen, waarvan 18 in Nederland, twee in Finland en drie op Sumatra.

Parochiezegel Bernadette Soubirous
COLLECTIE MARTIEN VEEKENS

Vestiging van de zusters in de Maliskamp

Vrij spoedig na de totstandkoming van een eigen parochie in de Maliskamp ging de stichtingspastoor C. Schoenmakers op zoek naar een congregatie voor het geven van onderwijs. Hij benaderde besturen van verschillende congregaties, waaronder de Congregatie van de Zusters van Schijndel en de Zusters van Ronse. Uiteindelijk vond hij een gewillig oor bij de Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus te Moerdijk, die bereid waren de zorg voor het lager onderwijs aan meisjes in de nieuwe parochie op zich te nemen, mits er een vergunning zou worden gegeven voor een lagere school voor meisjes. Het kerkbestuur kreeg de gewenste vergunning en nam het bestuur van de school op zich. Pastoor Schoenmakers schrijft over de aankomst van de zusters in Maliskamp in zijn Registrum Memoriale Parochiae Sancta Bernadettae Soubirous Rosmalen 'De Maliskamp':

"Op Dinsdag 29 December 1936 hebben de zusters zich definitief komen vestigen. 's Morgens om 9 uur kwamen aan de 4 eerste zusters n.l. de Eerw. Moeder, een zuster voor de Lagere School en twee zusters voor de Bewaarschool (een vijfde kwam op 2 januari 1937 n.l. een zuster voor de Lagere School). Zij werden begeleid door 4 zusters van het Hoofdbestuur der Congregatie (n.l. de algemeen Overste Zr. Vincentia, de secretaresse Zr. Theresia en nog 2 anderen). Aan de ingang der kerk, die zeer feestelijk versierd was, werden zij door mij ontvangen en voorafgegaan door een stoet van bruidjes, die het Magnificat zongen, werden zij geleid naar voor

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 324 14-02-2021 17:37

hen geplaatste stoelen bij de Communiebank; daarna werd een Plechtige H. Mis met assistentie opgedragen, waarbij als Diaken fungeerde de Weleerw. Heer Op de Coul, Rector van het Moederhuis te Moerdijk. Na het Evangelie heb ik namens de Parochianen de zusters welkom geheten in onze Parochie en hun dank gebracht voor de offers welke zij zich voor onze parochie wilden getroosten. Als stoffelijk blijk van belangstelling bood ik namens de Parochianen een vergulde monstrans met zilveren lunuladoos (een halvemaanvormige houder voor de H. Hostie in de monstrans) aan bestemd voor de kapel van het in aanbouw zijnde klooster. Na de H. Mis werden de Zusters in stoet geleid naar hun tijdelijk verblijf."

Dit tijdelijk verblijf bestond uit het naast de sacristie gelegen vergaderlokaal annex patronaatsgebouw en de daarboven gelegen zolders.

De bouw van klooster en school

In 1934 werd een perceel grond van meer dan 3 ha. groot door grootgrondbezitter notaris Van de Mortel aan de parochie verkocht onder de voorwaarde dat op die grond uitsluitend een rooms-katholieke kerk en de daarbij behorende gebouwen een plaats mochten krijgen en dat binnen een jaar met de bouw van de kerk moest worden begonnen. Aan die voorwaarde werd kennelijk voldaan. Op 2 oktober 1934 werd begonnen met de eerste werkzaamheden aan de bouw van de nieuwe kerk naar ontwerp van architect J. van der Valk en op 23 oktober d.a.v. kon de eerste steen worden gelegd. Op 2 september 1935 verrichtte Mgr. A.F. Diepen de kerkconsecratie. Na de plechtigheid van maar liefst vier uur werd pastoor Schoenmakers tot de eerste herder van de nieuwe parochie geïnstalleerd en werd hij in het bezit gesteld van kerk en pastorie. Teneinde de bouw van het klooster c.a. mogelijk te maken schonk het kerkbestuur een perceel grond ter grootte van ongeveer 9.200 m² en werd aan de zusters van de naai- en bewaarschool elk jaar per zuster een bedrag van *ƒ* 50 subsidie toegezegd. In de op 10 juni 1936 gesloten (schenkings) overeenkomst werden onder meer de navolgende bepalingen opgenomen:

ARTIKEL 4:
De Congregatie belast zich met:
1e. Het onderwijs in de bewaarschool aan jongens en meisjes.
2e. Het lager onderwijs aan de meisjes.
3e. Het onderricht in de nuttige handwerken aan de meisjes, die aan de leerplicht hebben voldaan.

ARTIKEL 12:
"Mochten de Zusters ooit onverhoopt de Parochie moeten verlaten, dan mogen zij de thans ontvangen grond en de daarop geplaatste gebouwen niet vervreemden, zonder eerst de voorkeur gegeven en de gelegenheid opengesteld te hebben aan het Kerkbestuur te Rosmalen de grond en de gebouwen over te nemen voor een som, bepaald door het Kerkbestuur der Parochie van de H. Bernadette Soubirous te Rosmalen en het bestuur van de Congregatie in overleg met Zijne Hoogw. Exc. den Bisschop van 's-Hertogenbosch, waarbij rekening zal worden gehouden met art. 2 van dit contract, nadat de terreinen en gebouwen zullen zijn geschat door een deskundige, door het Kerkbestuur aangewezen, en een, benoemd door de Zusters, welke twee deskundigen samen een derde deskundige zullen kiezen."

Op een deel van het terrein van het Bernadetteklooster, ongeveer waar de gebouwen staan, rust dezelfde erfdienstbaarheid als op de Bernadettekerk. Volgens die erfdienstbaarheid mogen daar slechts worden gesticht: een katholieke kerk met daarbij behorende sacristie en pastorie, scholen, patronaten, parochiehuizen, kerkhoven, klooster en kosterswoning, alles met daarbij behorende gebouwen en andere daarbij behorende opstallen.
Die erfdienstbaarheid is nog steeds van kracht. De bouw van het klooster en de naai- en

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 325 14-02-2021 17:37

bewaarschool, naar ontwerp van Jan van der Valk uit Tilburg, werd door het bestuur van de Congregatie gegund aan J. Smolders te Tilburg. Het college van Burgemeester en Wethouders gunde de bouw van de aan de H. Bernadette toegewijde Lagere Meisjesschool aan G.A. Baten te Waspik.

Start van het onderwijs

Op 1 januari 1937 ging het parochiële onderwijs officieel van start met een kleuterschool en een drieklassige meisjesschool met 7 leerjaren. De jongens moesten nog vele jaren naar de dorpsschool in het centrum van Rosmalen. De plechtige inwijding van de meisjesschool vond plaats op 4 januari en de dag erna werd begonnen met de lessen. De school telde 84 leerlingen en het personeel bestond uit twee zusters en een lekenonderwijzeres in de persoon van Mej. W. Wouters, die daarvóór op de school in Rosmalen werkte. Op 25 januari 1937 werd de bewaarschool geopend en op 3 mei volgde de opening van de Naaischool, die 10 leerlingen telde.

Het klooster aan de Bernadettestraat 10

Op maandag 7 juni 1937 verhuisden de zusters naar het nieuwe klooster Regina Pacis. Omdat de kapel van het klooster nog niet gereed was, altaar en communiebank moesten nog geplaatst worden, vond de inwijding door pastoor Schoenmakers in tegenwoordigheid van een aantal genodigden plaats op 28 juli 1937. Het tweelaagse bakstenen huis bestond uit twee vleugels die ten opzichte van elkaar versprongen en waartussen de ingangspartij was gevat. Onder het hoge zadeldak lagen de slaapzalen. Aan de linkerzijde stond de school. Aan de rechterzijde werd het gebouw afgesloten met een driehoekige uitbouw met balkon. De grote ramen in het rechterbouwdeel waren verdeeld door roeden. Opvallend waren de aanzetstenen aan de strekken van de ramen. Op de hoek naast de ingang was een groot natuurstenen beeld van de H. Bernadette ingemetseld. De kapel, waarvan het klokkentorentje op een vooruitstekende uitbouw achter de erker zichtbaar was, lag op de etage.

De oorlogsjaren

Al in 1939 bij het begin van de mobilisatie in Nederland kwam er inkwartiering in de scholen. In mei 1940 werden de Nederlandse militairen afgelost door Duitse soldaten, die echter niet lang bleven. In 1941 en 1943 herbergde het klooster ook pensiongasten uit Moerdijk en Den Haag. In maart 1944 werd het klooster ontruimd. De inboedel werd op verschillende plaatsen opgeslagen en de zusters namen opnieuw hun intrek in het patronaatsgebouw. De leerlingen van de scholen kregen een plaatsje bij de Zusters van Schijndel, die het onderwijs in het centrum van Rosmalen verzorgden. Het Bernadetteklooster werd een 'Schülerheim', een internaat voor kinderen van Rijks Duitsers. Er verbleven 40 tot 100 kinderen die in september 1944 in allerijl naar Duitsland vluchtten. Korte tijd namen Duitse militairen op terugtocht hun plaats in, waarna militairen van het geallieerde leger er onderdak vonden. Rosmalen en de Maliskamp hadden ernstig te lijden van de felle gevechten in september/oktober 1944. In april 1945 waren het klooster en de school voldoende hersteld om weer in gebruik te worden genomen.

Inmiddels had zich ook op onderwijskundig gebied een verandering voorgedaan. Op 1 april 1943 werden bij de aanvang van het nieuwe schooljaar ook jongens van de parochie, die op die datum leerplichtig waren, aangenomen. De zusters waren bereid ook aan de jongens

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 326 14-02-2021 17:37

onderwijs te geven, maar maakten wel het uitdrukkelijke voorbehoud dat zij zich niet voor de hele leertijd van de jongens wilden binden. Door de Congregatie en het school/kerkbestuur werd een contract met de volgende inhoud opgesteld:

"Met ingang van 1 April 1943 zullen tot de genoemde meisjesschool voor de eerste klasse ook worden toegelaten de jongens van de Parochie van de H. Bernadette te Rosmalen, Maliskamp. Het Bestuur der Congregatie kon zich er echter niet toe verbinden, de jongens van de Parochie voor de geheele leertijd op genoemde school te houden, doch behoudt zich uitdrukkelijk het recht voor deze aangelegenheid opnieuw te regelen, zoodra het noodzakelijk blijkt, dat een vierde, verplichte leerkracht aan de school benoemd moet worden."

Omdat de school op 1 april 1943 121 leerlingen telde, bestond de verwachting dat na de aanneming van een volgende eerste leerjaar op 1 april 1944 een vierde leerkracht benoemd zou kunnen worden. Na een mondeling onderhoud en een begeleidende brief van de Congregatie werd ook verwacht dat de zusters bereid zouden worden gevonden om hun werk te blijven voortzetten. Dat bleek een juiste inschatting, zij het voor korte tijd.

Het oude kloostergebouw - COLLECTIE MARTIEN VEEKENS

Op 14 augustus 1944, Pastoor Schoenmakers was toen net opgevolgd door Pastoor J.L. van de Biggelaar, meldden de Algemeen overste met haar assistente en het hoofd van de school zich ter conferentie op de pastorie. Zij gaven aan liever te willen afzien van het geven van onderwijs aan de jongens en dus het contract te willen opzeggen. Na de zusters er op te hebben gewezen dat zij het mooiste liefdewerk zouden beoefenen door de jongens te houden en het contract voorlopig met een jaar te verlengen, zwichtten de zusters. Het bestaande contract werd verlengd, hetgeen betekende dat een klas jongens méér werd aangenomen en per januari een 4e leerkracht zou worden aangesteld. Wel beloofde het schoolbestuur zo spoedig mogelijk een aparte jongensschool op te richten en werd het vergaderlokaal naast de sacristie opnieuw aan de zusters ter beschikking gesteld voor zo lang als zij dit nodig mochten hebben.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 327 14-02-2021 17:37

In de loop van 1945 wist de pastoor te bewerkstelligen dat voorlopig een mannelijke kracht mocht worden benoemd aan de meisjesschool. Het Bestuur van de zusters duldde dit als een overgangsmaatregel en per 9 september van dat jaar werd de heer M. der Kinderen (*17 juni 1917 - †27 juni 2001) uit de Maliskamp aangesteld die met de jongens van de derde en vierde klas zijn intrek nam in het lokaal achter de sacristie.

Nadat op 7 november 1944 het moederklooster te Moerdijk was gebombardeerd, vonden de bewoners van dat klooster na een kort oponthoud in Breda onderdak bij de Zusters van Liefde te Tilburg. In haar zoektocht naar onderdak voor zichzelf en haar 18-tal Eerw. Zusters meldde de Eerwaarde Moeder overste van het klooster in Moerdijk zich te Coudewater. De ongelukkige Moeder Overste had gehoord dat Coudewater zovele vluchtelingen bereidwillig had opgenomen en vertrouwde erop dat voor de Moerdijkse Zusters, die zo zwaar getroffen waren, ook wel een bescheiden plaatsje te vinden zou zijn. Haar vertrouwen werd niet beschaamd. Er werd overeengekomen dat Coudewater de zusters onderdak en voeding zou verschaffen en dat de zusters als tegenprestatie huishoudelijke en verplegende diensten zouden verrichten. De Moerdijkse zusters wierpen zich met enthousiasme op hun werk, de harmonie met de zusters van Coudewater was voortreffelijk en 8 maanden lang vingen de zusters het tijdelijk tekort aan verplegend personeel op en hielpen zij Coudewater door een moeilijke periode heen. In juli 1945 konden zij het leegstaande klooster Mariaoord van de Zusters Ursulinen in Vught huren. In september 1945 konden daar zeventig zusters met hun kweekschool, voorbereidende klassen en mulo - tezamen honderdvijftig internen - hun intrek nemen.

De St. Jozefschool - COLLECTIE MARTIEN VEEKENS

De onderwijsperiode na de oorlog

Rond diezelfde tijd besloot het bestuur van de Congregatie de 'Industrieschool' van Moerdijk en het internaat te verplaatsen naar Rosmalen. De kleuterschool en de naaischool werden ontruimd en overgebracht naar inmiddels geplaatste barakken. De fietsenstalling van de meisjesschool werd tijdelijk ingericht als kleuterschool. De huishoudschool betrok

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 328 14-02-2021 17:37

de lokalen in het Bernadetteklooster en de zolder van het klooster werd ingericht als slaapzaal voor de 70 internen. Ook de leraressen van de school kregen er onderdak. Naast het klooster kwam een barak voor het kook-onderwijs van die school. Alle mogelijke ruimte werd benut voor leven en slapen en daarbij werd veel inschikkelijkheid gevraagd van de bewoonsters. In het voorjaar van 1954 vertrokken de leraressen en leerlingen van de huishoudschool naar 'Koningshof' te Veldhoven.

Direct na de oorlog werd toestemming verkregen voor de stichting van een jongensschool, die op 1 september 1946 werd geopend. De school kreeg de naam Sint Jozef. Der Kinderen werd hoofd van de school en er werden twee leken als onderwijzeressen van bijstand benoemd. De jongensschool was tot 1953 in noodlokalen gevestigd. In dat jaar werd aan de Sint Jozefstraat de St. Jozefschool gebouwd en in gebruik genomen.

Tot 1963 vervulde het kerkbestuur een dubbele functie: naast kerkbestuur was het ook schoolbestuur. In dat jaar werden de bestuurlijke verantwoordelijkheden ondergebracht bij de 'Stichting Onderwijsbelangen Parochie van de H. Bernadette'. Zuster Bernarda, die bijna 20 jaar hoofd van de meisjesschool was geweest, ging in augustus 1965 met pensioen. Het nieuwe schoolbestuur besloot in 1965 de beide scholen samen te voegen tot één school, die nog wel in twee aparte gebouwen was ondergebracht: 3 klassen onderbouw in de voormalige meisjesschool en 4 klassen bovenbouw in het gebouw aan de Sint Jozefstraat. Er waren toen nog enkele zusters aan de scholen verbonden; in 1969 was er nog slechts één zuster werkzaam. In 1973 werd de St. Jozefschool uitgebouwd tot een achtklassige school en namen de leerlingen van de Bernadetteschool en de St. Jozefschool daar hun intrek. De Bernadetteschool werd omgebouwd tot gymnastieklokaal. Na de fusie tussen de kleuterschool De Kopvoeter en de St. Jozefschool kreeg de school de naam R.-K. Basisschool De Masten. Deze school staat nu onder bestuur van de Stichting Signum.

Het gebruik van het klooster na 1954

Na het vertrek van de leraressen en leerlingen van de huishoudschool kwam er weer ruimte in het Bernadetteklooster, maar dat was slechts van tijdelijke aard. Een pater die vanaf 1945 als rector fungeerde en die elke dag vanuit Nuland naar het klooster kwam, nam voor korte tijd zijn intrek in het klooster. Hij werd opgevolgd door een diocesaan priester, die zijn werkterrein had bij het Bisdom in 's-Hertogenbosch en die eveneens zijn intrek in het klooster nam. De zusters van de congregatie mochten voortaan hun vakanties in het klooster doorbrengen. Daarnaast werden in het klooster cursussen voor het onderwijzend personeel, retraites voor de zusters van de congregatie en gespreksrondes georganiseerd.

In 1969 werd het klooster als vakantiehuis opgeheven en de gehele communiteit vertrok naar elders om plaats te maken voor een nieuwe groep zusters. Een van hen had het op zich genomen om een aantal zusters op te vangen, die om uiteenlopende redenen extra zorg en aandacht nodig hadden. Met als stelregel 'Wees goed voor elkaar' slaagde zij er met de hulp van enkele medezusters in een hecht religieus samenleven te realiseren, waarin men zich ook echt thuis voelde. In 1978 verhuisden alle zusters tijdelijk naar het klooster Koningshof te Veldhoven dat al in 1976 was verkocht, maar tot april 1979 in gebruik bleef bij de zusters. Om het merendeel van de in Koningshof wonende zusters huisvesting te kunnen bieden werd het Bernadetteklooster in Rosmalen grondig verbouwd en uitgebreid onder leiding van architect L. de Bever uit Eindhoven. Het voormalige klooster en de kapel werden in de nieuwbouw geïntegreerd. Dat het huidige Bernadetteklooster helemaal niet als klooster oogt, was een bewuste keuze. Het klooster heeft een samengestelde

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 329 14-02-2021 17:37

plattegrond. Het bakstenen gebouw heeft twee lage en platte daken met schilden naast lessenaars- en zadeldaken. Het oude middeldeel is nagenoeg geheel verbouwd en kreeg links en rechts twee vleugels met verspringende bouwdelen. De witte topgevel in het midden met het brede afdak op gemetselde pilaren bevat de ingangspartij. Het oorspronkelijke kloostergebouw is aan de achterzijde nog goed herkenbaar en daar bevindt zich ook het ingemetselde beeld van de H. Bernadette, naar wie het klooster is genoemd. Het klooster wordt omgeven door een boomrijke tuin. Op een wang van de toegangspoort aan de Bernadettestraat no. 10 bevindt zich een bord met de tekst: Bernadetteklooster.

Na de verbouwing, die in april 1979 gereed was, telde het klooster bijna 50 kamers. De nieuwbouw werd in juni 1979 officieel door bisschop Mgr. J. Bluyssen geopend. Het merendeel van de in het klooster te Veldhoven wonende zusters werd gehuisvest in het klooster in Maliskamp. De overige zusters verhuisden naar elders, onder meer naar het kloosterverzorgingshuis te Wamel, dat in september 2010 werd opgeheven.

De nieuwbouw van het klooster, 1979 - COLLECTIE ZUSTERS VAN MOERDIJK

Rosmalen werd het centrale huis van de Congregatie, waar vrijwel alle bijeenkomsten van de Congregatie plaats hadden, zoals kapittelzittingen, retraites, congregatiedagen en vieringen van jubilea. Naargelang er plaats was, kwamen er zusters van opgeheven kloosters te wonen. In 1980 ontstond er opnieuw plaatsgebrek en werd er onder leiding van architect De Bever voornoemd een nieuwe vleugel met 12 kamers bijgebouwd. Toen die kamers in de daarop volgende jaren ook weer vrijkwamen werd dit kloostergebouw in gebruik genomen door het bestuur, de econoom en de administratie, die in 1996 hierheen verhuisden na de verkoop van het pand Dr. Schaepmanlaan 1 te Eindhoven. Het Bestuurscentrum kreeg een eigen adres: Bernadettestraat 4. In 2010 verhuisden de in Wamel wonende zusters naar het Bernadetteklooster. Sinds 1982 is Zuster Riet Komen Algemeen Overste van de orde. De congregatie had toen al een leken-econoom en

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 330 14-02-2021 17:37

-administrateur in dienst. In 1989 deed de eerste leken-secretaresse haar intrede, terwijl in 1992 een uitgetreden zuster werd aangesteld als coördinatrice. Dat was een voor de zusters ingrijpende verandering, die niettemin snel volledig werd geaccepteerd. In 1993 werden de in Indonesië werkzame Zusters van het H. Hart van Jezus autonoom.

Telde de congregatie bij het aantreden van Zr. Komen nog 300 zusters, inmiddels is dat aantal teruggelopen tot ongeveer 50 zusters met een gemiddelde leeftijd van 87 jaar. Het in april 2015 gehouden kapittel werd tegelijk het slotkapittel. Tijdens dat kapittel is de congregatieraad gekozen. Deze raad, die bestaat uit twee uitwonende en twee inwonende zusters, ziet toe op de spiritualiteit van de congregatie. Zuster Komen en Pater Ben Verberne, religieus assistent van de congregatie, zullen zich nog gedurende twee jaar, te rekenen vanaf 2015, inspannen om het schip van de congregatie op koers te houden. De huisvesting vormt een belangrijk thema. Het Bernadetteklooster is het laatste klooster van de Congregatie Zusters van het H. Hart in Nederland en de Congregatie wil het klooster zo lang mogelijk aanhouden als de plek waar de zusters in eigen kring kunnen wonen, maar de leefbaarheid mag daarbij in niet gevaar komen. Medio 2016 woonden in het klooster nog 34 zusters en werkten er ruim 30 medewerkers. Naar verwachting zullen er rond 2020 nog maar 20 zusters over zijn en daarom is naar een passende woonvorm gezocht. Wezenlijk voor een nieuw onderkomen zijn een echte kapel en een ruimte om als gemeenschap samen te komen. Een complicerende factor was de al genoemde erfdienstbaarheid, die vervreemding van het Bernadetteklooster lastig maakte. In juli 2017 maakte het bestuur van de parochie H. Maria bekend geen gebruik te zullen maken van het voorkeursrecht tot verwerving van het Bernadetteklooster en zich te zullen richten op het definitief maken van de herbestemming van de kerk en de pastorie tot bedrijfsgebouw met bestemming orgelbouw en dienstwoning. Daarna volgden de ontwikkelingen elkaar snel op. In oktober 2017 startte in het voormalige bestuurscentrum de kleinschalige katholieke basisschool Misha de Vries, waar belevingsgericht onderwijs van hoge kwaliteit wordt aangeboden.

Begin november 2017 werd bekend dat het bestuur van de Congregatie met Buro3o in onderhandeling ging over hun plannen met het klooster. Buro3o is een in Rosmalen gevestigde zorgorganisatie (GGZ-instelling) voor behandeling, begeleiding en beschermd wonen, met name voor kinderen, jongeren en jongvolwassenen met autisme of een hoge psychische kwetsbaarheid. Deze activiteiten passen goed bij de doelstellingen en het werk van de zusters in het verleden. Op 12 december 2017 werd op grootse wijze afscheid genomen van de Zusters van het Heilig Hart van Jezus in het Bernadetteklooster en op 13 december 2017 vertrokken de laatste zeven zusters uit het kloosters om zich te voegen bij de zusters die in de daaraan voorafgaande maanden naar Nijmegen waren verhuisd.

Nieuwe ontwikkelingen

Nadat medio maart 2018 werd bekend gemaakt dat de verhuizing van Buro3o van Coudewater naar Rosmalen al in de zomer van dat jaar zou plaatsvinden, is die verhuizing inmiddels ook gerealiseerd. Daarmee heeft het kloostercomplex een passende bestemming gekregen. Omdat veel kinderen van de particuliere Basisschool Misha de Vries in Vught woonachtig zijn, vatte de directeur van die school het plan op om de school naar Vught te verhuizen. Omdat de gemeente Vught de school niet wilde toelaten, was tussenkomst van de Minister van Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media nodig. Hij bepaalde dat de gemeente de school moet toelaten. De school verhuisde naar Vught, waar in augustus 2019 de deuren werden geopend aan de Lidwinastraat. De vrijgekomen ruimte in het Bernadetteklooster werd door Buro3o in gebruik genomen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 331 14-02-2021 17:37

Slot

Op 29 december 1936 vestigden de Zusters van Moerdijk zich in Maliskamp. Afgezet tegen andere congregaties zijn de zusters van Moerdijk slechts gedurende een korte periode van ongeveer 32 jaar werkzaam geweest in het onderwijs in de Bernadetteparochie te Maliskamp Rosmalen. Zij beheerden er een kleuterschool, een lagere school voor meisjes en een naaischool. Van 1945 tot 1954 beheerden zij ook een huishoudschool met een internaat. Vanaf april 1943 werden - zij het niet van harte - ook jongens tot de meisjesschool toegelaten, maar daaraan kwam al op 1 september 1946 een einde. In 1969 werkte nog slechts één zuster in het onderwijs. De zusters concentreerden zich op taken binnen hun klooster. Dat wil echter niet zeggen dat daarmee een einde kwam aan hun betrokkenheid bij Maliskamp. Tijdens een informatiebijeenkomst op 11 mei 1999 in de Bernadettekerk bracht het parochiebestuur van de H.H. Bernadette-Laurentius de keuzes en argumenten om afscheid te nemen van die kerk naar voren. Bij die bijeenkomst waren ook enkele zusters van het Bernadetteklooster aanwezig. Een van hen sprak de volgende woorden:

"Beste medechristenen.
Wij zijn hier ook met enkele zusters om ons medeleven met U te tonen. Ook ons gaat het aan het hart dat de mooie sfeervolle H. Bernadettekerk gesloten wordt, want ook het klooster heeft al van het begin af aan een aparte band met de parochie gehad. Het is te begrijpen dat het veel emoties los maakt, vooral onder de oudere mensen. Voor degenen die er al een paar jaren mee bezig zijn dat er een van de twee kerken weg moet, ligt het anders dan voor U en ons die nu ineens voor het feit staan dat onze kerk gesloten wordt, terwijl wij toch hoopten dat het niet de Bernadette zou zijn. Wat ik en velen met mij blijven hopen is dat het kerkgebouw toch nog een functie houdt, bijvoorbeeld als voorziening voor de hele gemeenschap van Maliskamp en misschien zelfs wel van heel Rosmalen. Ik kan U met deze woorden niet troosten maar ik wilde ze U toch meegeven, mede namens mijn medezusters."

Op 13 december 2017 verlieten de laatste zusters het klooster. Inmiddels heeft het klooster een nieuwe passende bestemming gekregen. Er worden kinderen, jongeren en jongvolwassenen met autisme of een hoge psychische kwetsbaarheid behandeld en begeleid, die er ook beschermd kunnen wonen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 332 14-02-2021 17:37

Bronnen

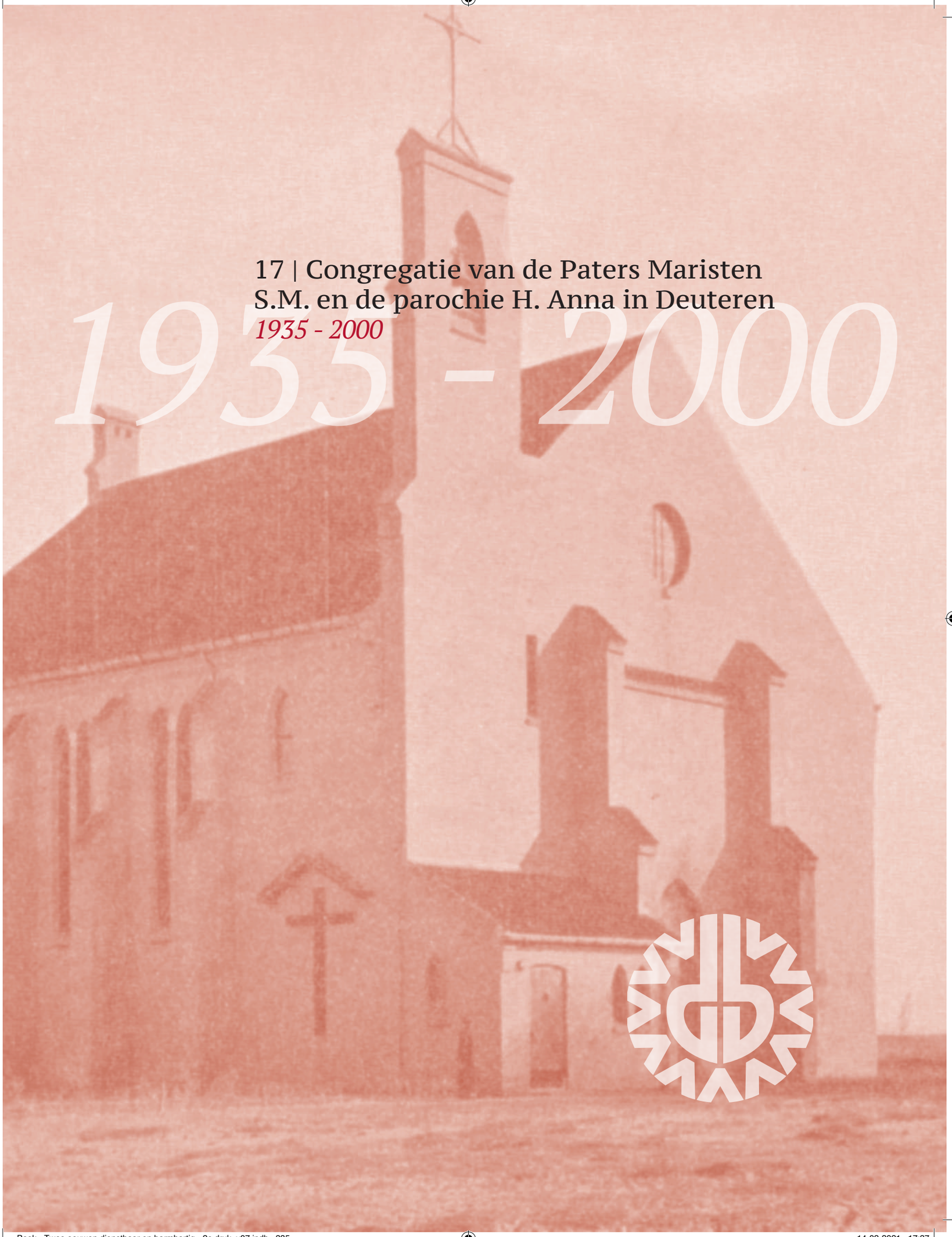
- ***Zr. M. Teresita Munsters, bij leven archivaris van de Congregatie*** *Korte geschiedenis van de congregatie CSSCJ*
- ***Martien Veekens*** *'1936: Komst school en zusterklooster in de Maliskamp'* - *IN 'ROSMALLA', -JRG. 24, NR. 2, JUNI 2014, PAG. 8 - 19, WAARVOOR O.A. GEBRUIK WERD GEMAAKT VAN HET REGISTRUM MEMORIALE PAROCHIAE SANCTA BERNADETTAE SOUBIROUS ROSMALEN 'DE MALISKAMP'*
- ***De H. Bernadettekerk te Maliskamp Rosmalen 1935 - 2000*** - *UITGAVE PAROCHIEBESTUUR HH BERNADETTE-LAURENTIUS, JANUARI 2000*
- ***Jeroen van de Ven, Peter Jan Margry*** *Databank bedevaart en bedevaartplaatsen in Nederland* - *MOERDIJK, O.L. VROUW VAN FATIMA*
- ***Het 50-jarig bestaan van de parochie H. Bernadette te Maliskamp Rosmalen 1935 - september 1985.***
- ***J. Jongmans*** *De zusters van Coudewater* - *ROSMALEN 1985*
- ***100 Jaar Signum*** - *AUGUSTUS 2012*
- ***Bulletin KNR, jg. 18 nr. 3*** - *DECEMBER 2015*
- ***M. v.d. Heijden*** *Mariaoord en Roucouleur* - *VUGHTSE HISTORISCHE REEKS: VUGHT, ZICHT OP VROEGER*
- ***F. Smits,*** *Vademecum van Religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *ALPHEN AAN DE MAAS*
- ***Doodsprentje begijntje overste Hoogstraten - mère Marie (Huberdina Merkelbach)***
- ***Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven St. Agatha***

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 333 14-02-2021 17:37

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 334 14-02-2021 17:37

17 | Congregatie van de Paters Maristen S.M. en de parochie H. Anna in Deuteren

1935 - 2000

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 335 14-02-2021 17:37

17 | Congregatie van de Paters Maristen S.M. en de parochie H. Anna in Deuteren
1935 - 2000

TOINE JANSSEN

Inleiding

De Congregatie van de Paters Maristen (in het Latijn: *Societas Mariae,* afgekort S.M. ofwel *Ordinis Servorum Mariae*: van de Orde van Dienaren van Maria) werd opgericht in 1816 in Lyon door de Fransman Jean-Claude Colin. In Nederland zijn er in het jaar 2016 communiteiten in Hulst, Enschede en Deventer. Het eerste idee voor een Sociëteit van Maria ontstond binnen een groep priesterstudenten op het seminarie van Lyon. Een van de studenten had een mystieke ervaring met Maria. Hierin vertelde Maria hem dat zij een nieuwe sociëteit wenste waarin gelovigen haar Zoon zouden navolgen, zoals zij Hem gevolgd was. Daags na hun priesterwijding is de groep naar het heiligdom van Fourvière getogen en heeft daar de plechtige gelofte afgelegd de Sociëteit van Maria te zullen stichten. Een belangrijk kenmerk van de visie van de Maristen was het oprichten van één enkel Instituut waarvan priesters, broeders, zusters en leken op gelijkwaardige wijze deel zouden uitmaken. Het beeld dat werd gebruikt was een boom met vele takken. Het idee van de volwaardige participatie van leken in het geestelijk leven van de Kerk heeft na het Tweede Vaticaans Concilie een vlucht genomen. In die zin waren de eerste Maristen hun tijd vooruit met dit idee.

Het charisma van de Maristen laat zich samenvatten als het centraal stellen van Christus in navolging van Maria. Ze hebben in tegenstelling tot andere congregaties geen specifiek werkveld, maar vervullen apostolaten die aansluiten bij de actuele noden van Kerk en wereld. In 1911 vestigden de Maristen zich in Hulst (Zeeuws-Vlaanderen) met een klein seminarie. In de dertiger jaren openden zij een noviciaat te Glanerbrug bij Enschede.

De paters Maristen en ’s-Hertogenbosch 1935

De paters Maristen hadden in 1931 voor het eerst contact met pastoor G. van der Kant van de Sint-Leonardusparochie in ’t Zand. Om voor hun congregatie kandidaten te werven trokken verschillende paters in de vakantietijd door Nederland langs pastorieën om te informeren naar mogelijke seminaristen voor hun priesteropleiding. Pastoor van der Kant vond Hulst te ver weg en adviseerde hen om naar het meer centraal gelegen ’s-Hertogenbosch te verhuizen. De Sint-Leonardusparochie bezat een stuk grond aan de Deutersestraat en daar zouden de paters Maristen naast een klein seminarie tevens de bewoners van Groot- en Klein-Deuteren een kerkgelegenheid kunnen bieden. De pastoor bood hen dit stuk grond gratis aan, in ruil voor de toezegging van de Maristen dat zij aldaar de zielzorg op zich zouden nemen.

Bij de gemeentelijke herindeling op per 1 januari 1933 werd de gemeente Cromvoirt, waar Deuteren toe behoorde, opgeheven. Het dorp Cromvoirt werd bij de gemeente Vught gevoegd en het gebied ten noorden van de spoorlijn ’s-Hertogenbosch - Waalwijk (waaronder het buurtschap Deuteren) kwam aan de gemeente ’s-Hertogenbosch. Het buurtschap Deuteren bestond toen uit circa 95 woningen en er woonden 243 personen. Mgr. A.F. Diepen van het bisdom ’s-Hertogenbosch had aanvankelijk bezwaar tegen de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 337 14-02-2021 17:37

vestiging van een juvenaat bij de nieuwe kerk. Naar zijn mening waren er al genoeg priesteropleidingen in zijn bisdom. Men liet de zaak rusten, ook vanwege de beperkte financiële mogelijkheden van de congregatie van Maristen.

Oprichting parochie

Pas in augustus 1935 sprak Mgr. Diepen de wens uit bij pastoor Van der Kant om in Deuteren, dat toen tot het grondgebied van de parochie van de Sint-Leonardus behoorde, een nieuwe parochie te stichten. Het hoofdbestuur van de Maristen in Rome gaf daarbij de goedkeuring om Maristen de leiding te geven van de nieuwe parochie, op voorwaarde 'dat de financiële lasten gedragen moesten worden door oprichters van de parochie en de belanghebbende bevolking'. De nieuwe parochie zou dus niet hoeven te rekenen op financiële steun van het bestuur van de Maristen. Bij de oprichting van de parochie werd bepaald dat het kerkbestuur zou bestaan uit Paters Maristen, te benoemen door de provinciaal van de Congregatie. Pas in 1962 werden er door de bisschop ook leken benoemd in het kerkbestuur. Tevens werd toen besloten dat de parochie, zoals andere parochies, een deel van parochie-inkomsten aan het bisdom zou gaan afdragen.

In augustus 1935 werd in Deuteren het 'R.K. Comité van Actie tot het verkrijgen van een kerk' opgericht, dat zich inzette tot de totstandkoming van een eigen kerk en parochie. De inzet van dit Comité kreeg een positieve respons van zowel het Bisdom, het Gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch als het Hoofdbestuur van de Maristen in Rome. In een schrijven van 7 november 1935 deelde het Hoofdbestuur van de Maristen aan het 'R.K. Comité van Actie tot het verkrijgen van een kerk' mede in te stemmen met de vestiging van Maristen in 's-Hertogenbosch. 'Te zijner tijd is het daarbij niet uitgesloten dat er toestemming verleend zou kunnen worden voor de vestiging van een juvenaat'. Na aanvankelijk bezwaren te hebben geuit ging Mgr. A.F. Diepen nu wel akkoord met een mogelijke vestiging van een juvenaat. Volgens een citaat uit de parochiekroniek werd deze mededeling door de inwoners van Deuteren enthousiast ontvangen. De onderhandelingen met diverse instanties konden nu starten om de nieuwe parochie zo snel mogelijk tot stand te brengen.

De plaats van de nieuw te bouwen kerk langs de hoofdverkeersweg naar de Langstraat stond in deze fase van voorbereiding al direct ter discussie. De directie van de Dienst Gemeentewerken had grote bezwaren tegen de voorgenomen plaats van de kerk, die naar de mening van de directie 'wegens haar karakter in 't hart van de bebouwing of daar zo dicht mogelijk bij behoort te liggen'. Gemeentewerken ontraadde het gemeentebestuur ten zeerste om op enigerlei wijze steun te verlenen aan de te bouwen kerk op deze plek. Nadat burgemeester F. van Lanschot de argumenten voor en tegen de plaats van de nieuwe kerk had aangehoord, besliste hij dat de bouw op de voorgenomen plek door kon gaan, mits er een ruim kerkplein aangelegd zou worden om de bezwaren van het drukke wegverkeer zoveel mogelijk op te vangen. Op 19 mei 1936 verleende de gemeenteraad op gezag van de burgemeester zijn toestemming. Na de nodige strubbelingen, verleende de gemeente 's-Hertogenbosch tevens een subsidie van 15.750 gulden voor de bouw, waarbij de ophogingskosten van het terrein waren meegenomen. Pater Fr. Van Benthem s.m. stelde Mgr. A.F. Diepen voor om de nieuwe parochiekerk te vernoemen naar de H. Anna, de moeder van Maria. Deze ging hiermee akkoord Op 15 december 1936 maakte de Bossche bisschop Mgr. A.F. Diepen officieel de oprichting van de Sint-Annaparochie bekend met ingang van 1 januari 1937. Tegelijkertijd werd de Marist Fr. Van Benthem benoemd tot bouwpastoor van de nieuwe parochie. De parochie telde toen 374 parochianen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 338 14-02-2021 17:37

Ontwerp van de nieuwe kerk te Deuteren van architect B. Koldewey
UIT: 50 JAAR SINT ANNAPAROCHIE A.J.M. NIEUWLAND

Nieuwe kerk

Architect Bernardus Joannes Koldewey (Dordrecht, 29 mei 1895 - Voorburg, 1 augustus 1958) kreeg de opdracht om de nieuwe kerk te ontwerpen. Hij volgde de studie aan de Technische Hogeschool Delft en in 1926 vestigde hij zich als architect te Voorburg. Hij ontwierp vooral gebouwen ten behoeve van de Rooms-Katholieke Kerk in de trant van de Delftse School. De Delftse School (ca. 1925 - 1955) was een stroming binnen het traditionalisme in de Nederlandse architectuur, die is ontstaan rondom de Delftse hoogleraar ir. Marinus Jan Granpré Molière. Tot de bekendste werken van architect B.J. Koldewey behoort het scholen- en kloostercomplex Onze Lieve Vrouwe ter Eem te Amersfoort. Samen met architect Kropholler werkte hij na de oorlog aan de totstandkoming van de Adelbert-abdij in Egmond.

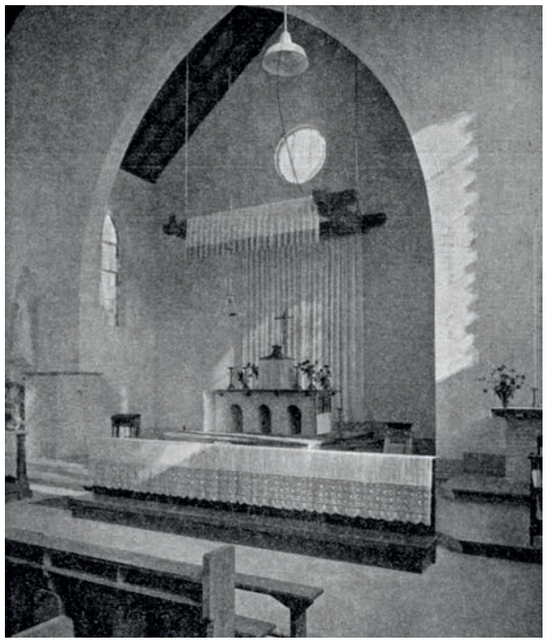
Op 8 mei 1937 werd door pastoor van Benthem de eerste steen voor de nieuwe kerk gelegd. Op maandag 29 november 1937 werd de parochiekerk ingezegend door Mgr. A.F. Diepen. In het ontwerp van architect B.J. Koldewey was rekening gehouden met een uitbreiding van de kerk, waarbij deze twee zo groot moest worden met een toren aan de westkant. Deze plannen zijn nooit verwezenlijkt. Tegen de noodgevel aan de westkant kwam wel een klokkenstoel.

De gerealiseerde Annakerk van Deuteren - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 339 14-02-2021 17:37

Bij de bevrijding van 's-Hertogenbosch in oktober 1944 liepen de nieuwe kerk en de pastorie aanzienlijke schade op. Tot overmaat van ramp vernielde een storm op 28 december 1945 de klokkenstoel naast de voorgevel en nam in zijn val een deel van het dak en het zangkoor mee. De reparatiekosten van de kerk werden nu dubbel zo hoog, zodat van herbouw van de klokkenstoel werd afgezien. De schade aan het gebouw moest eerst hersteld worden, alvorens de kerk weer in gebruik genomen kon worden. Pas in 1954 werd bovenop de westgevel weer een kleine klokkenstoel geplaatst.

Interieur Annakerk Deuteren - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Verplaatsing kerk

In de loop der jaren bleek de ongelukkige ligging van de kerk ten opzichte van de bebouwing van het buurtschap Deuteren en de uitbreidingswijken van Deuteren. De Dienst Gemeentewerken ontwierp in 1937 aan de noordzijde van de Vlijmenseweg en ten oosten van de Oude Vlijmenseweg het uitbreidingsplan 'Deuteren' voor ca 400 nieuwe woningen. Door oorlogsomstandigheden werd dit plan niet uitgevoerd. Pas op 27 maart 1946 werd een herzien plan voor de uitbreidingswijk Deuteren goedgekeurd door G.S. In 1952 was het plan nagenoeg geheel gerealiseerd. Deuteren telde in 1955 ca. 1500 inwoners. In 1960 werd gestart met het tweede uitbreidingsplan 'Deuteren' (West II), gelegen ten westen van de Oude Vlijmense weg. Bij het 25-jarig jubileum van de Annakerk in 1962 telde de parochie al 2500 parochianen. De eerder geuite bezwaren van de Dienst Gemeentewerken bleken terecht. De kerk lag aan de verkeerde kant van de steeds drukker wordende Vlijmenseweg en aan de rand van de nieuwe wijken van Deuteren. Daarom werd besloten om de kerk in 1964 te sluiten en een noodkerk aan de Oude Vlijmenseweg 54/56 te bouwen. Op 18 juli 1964 werd deze noodkerk ingezegend. Om de kosten van deze noodkerk te betalen werd de oude Annakerk verhuurd als opslag voor de fabriek van Remington Rand. Nadat de grond en opstallen aan de Vlijmenseweg waren verkocht aan het Protestants Ziekenhuis en de huur werd opgezegd, werd de eerste Annakerk aan de Deutersestraat in juni 1968 gesloopt. De pastorie bleef wel overeind. Op het vrijkomend terrein kwam een noodgebouw van het Protestants Ziekenhuis. In 1968 stagneerde de bouwplannen voor een nieuwe kerk door de eis van het bisdom, dat er een financiële en pastorale fusie op gang moest komen van de drie parochies in 's-Hertogenbosch-West. Het betrof hier de parochies van O.L.V. van Altijd Durende Bijstand aan de Copernicuslaan, later 's Gravesandestraat (Redemptoristen), Maria Geboorte aan de Evertsenstraat (Assumptionisten) en Sint-Anna Boschmeersingel (Maristen).

Nieuwbouw aan de Boschmeersingel

Begin 1971 was de nota 'Naar een nieuwe pastorale samenwerking' klaar, die voorzag in de gevraagde samenwerking tussen de drie parochies en kon met de bouw van de nieuwe Annakerk worden begonnen. De nieuwe Annakerk werd gebouwd aan de Boschmeersingel onder bouwpastoor Toon Nieuwlands s.m.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 340 14-02-2021 17:37

Architect was H. M. Koldewey (Den Haag, 31 mei 1924 - Amersfoort, 3 december 1988), zoon van de architect van de oorspronkelijke Annakerk. Als zoon van B.J. Koldewey kwam hij in 1954 op het architectenbureau van zijn vader, dat zich te Voorburg bevond. Hij is vooral bekend door zijn modernistische vormgeving van Rooms-katholieke kerken, waarbij beton een belangrijk constructiemateriaal vormde. Tot zijn werken behoren onder meer de kerk van de Goddelijke Voorzienigheid in de Vlijmense nieuwbouwwijk Vliedberg (1962 - 2015) en de Sint-Antoniuskerk in Waalwijk (1962). Op 16 december 1971 werd de nieuwe Annakerk opgeleverd en op 8 januari 1972 werd ze ingezegend door monseigneur J. Bluyssen. Als gedenksteen werd een natuurstenen plaat ingemetseld met de tekst: *'Laat Uw kerk kennen aan het vuur der liefde als weleer.'*

De nieuwe Annakerk aan de Boschmeersingel - COLLECTIE TOINE JANSSEN

De opvolger van pastoor van Benthem (1937 - 1945) was kapelaan Fr. Van Aert s.m. Deze nam het naoorlogse herstel van de kerk voor zijn rekening. Pastoor van Aert s.m. (1945 - 1957) werd opgevolgd door pater Ant. Van Hal s.m. (1957 - 1967). In 1967 werd pater A.J.M. Nieuwlands s.m. (1967 - 1986) als nieuwe pastoor geïnstalleerd met de opdracht om een nieuwe kerk en pastorie te bouwen. De laatste Marist van de Annaparochie was de 'legendarische' pater Piet Dingenouts s.m. (1933 - 2009) die pastoor was van de Sint-Annaparochie van 1986 tot 2000. De Emmausparochie, waar de Annakerk toen onder viel, fuseerde in 1999 met de parochie van Maria Geboorte (Evertsenstraat, Kruiskamp). In 1996 was de kerk van de parochie van O.L.V. van Altijd Durende Bijstand (wijk Boschveld) al gesloten en samengegaan met de Annaparochie. Door verder gaande ontkerkelijking werd ook de kerk van Maria Geboorte in de wijk Kruiskamp per 1 januari 2000 gesloten. De Annakerk van de Emmausparochie was daarmee het enig overgebleven kerkgebouw in het westelijk stadsdeel. Met het vertrek van pater A.J.M. Nieuwlands en pater P. Dingenouts in 2000 kwam er na 63 jaar een eind aan de aanwezigheid van de paters Maristen in 's-Hertogenbosch. Sinds 1 januari 2015 is de Emmausparochie opgegaan in de parochie H. Maria.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 341 14-02-2021 17:37

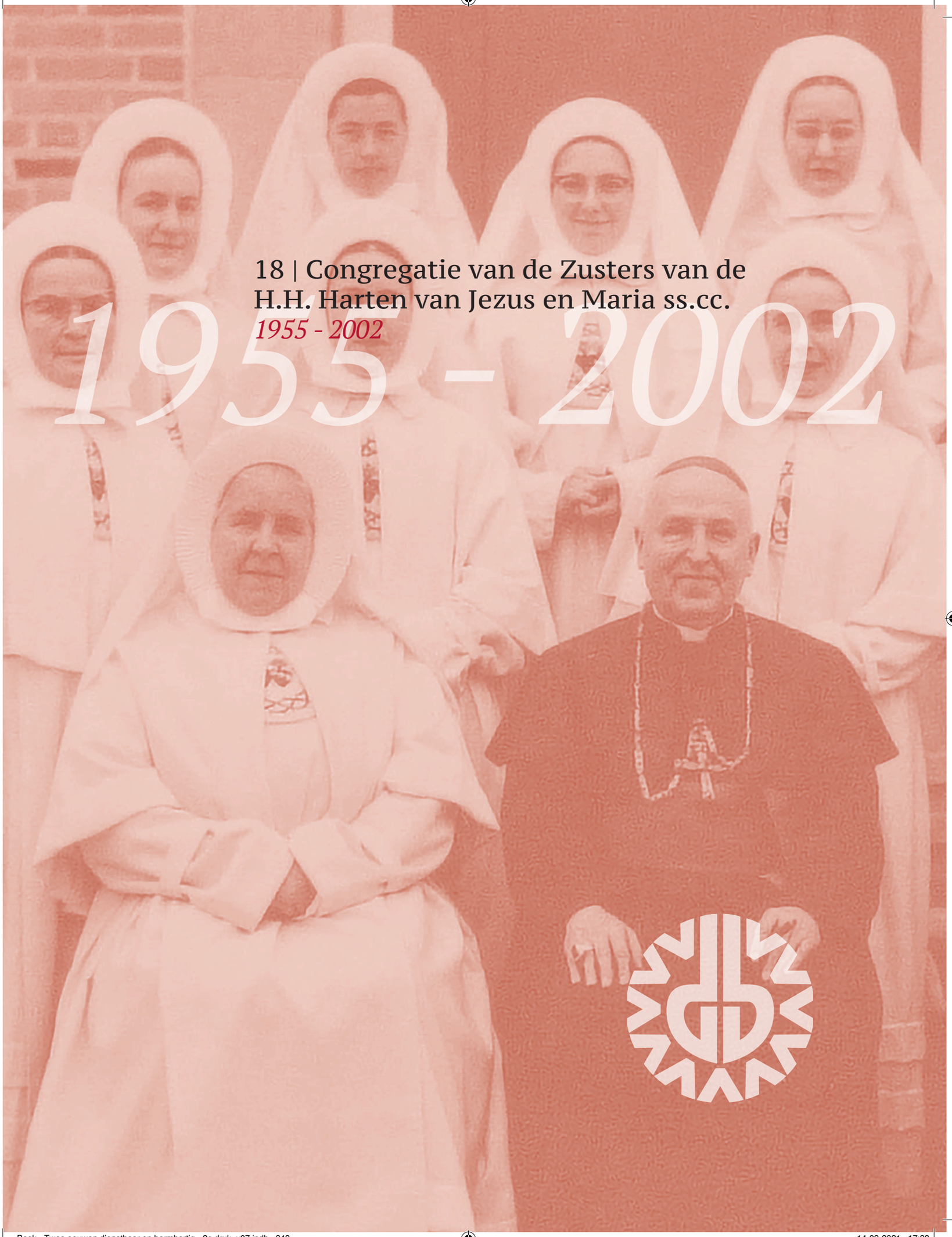
Slot

In de strikte zin van het woord was er bij de Maristen geen sprake van een klooster in Den Bosch, eerder van een kleine communiteit. Van de voornemens om het juvenaat van Hulst naar Den Bosch te verplaatsen is door geldgebrek niets terecht gekomen. De congregatie had het benoemingsrecht van de hier werkzame pastoors en kon deze naar eigen inzicht overplaatsen. De paters leefden en werkten hier zoals andere parochiegeestelijken voor de hun toevertrouwde parochianen, echter zonder de strikte verbondenheid met het bisdom, waardoor zij eigen accenten konden leggen in het parochiepastoraat. Pas na 1961 werd de aparte status van parochie omgezet in een situatie die vergelijkbaar werd met andere parochies van het bisdom. De omstandigheden waarin de Maristen in de Sint-Annaparochie hun werk moesten doen, waren verre van eenvoudig. De wijk Deuteren was een volkswijk, waar met beperkte financiële middelen het pastoraat en de sociale cohesie van de wijkbewoners gestalte kreeg. Door hun eenvoud en betrokkenheid met de inwoners van de wijk wisten de Maristen hun vertrouwen te winnen. 'Pater Piet' (Dingenouts), de laatste Marist van de Sint-Annaparochie, had een bijzondere hechte band met de inwoners van de wijk en het nabijgelegen woonwagenkamp aan de Vlijmenseweg. De dierbare herinnering aan 'Pater Piet' wordt nog steeds in leven gehouden op een glazen herinneringswand, midden in het hart van de oude wijk Deuteren.

Bronnen

- ***W. v. Deurzen*** *'Deuteren, een dijk van een wijk' - 2003*
- ***'Den Bosch en zijn religieuzen al 800 jaar'*** *- 1985*
- ***A.J.M. Nieuwlands s.m.*** *'Sint Annaparochie 50 jaar'*
- ***Wikipedia*** *'Maristen'*
- ***Parochieblad 'Gaandeweg' van de Emmausparochie*** *- 2011*
- ***Jos van der Vaart*** *Boschboombladeren / 36: 'Groot-Deuteren' - 1987*
- ***G. Tolboom*** *'Verdwenen kerken van Deuteren' - 2006*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 342 14-02-2021 17:37

18 | Congregatie van de Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria ss.cc.

1955 - 2002

1955 - 2002

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 344 14-02-2021 17:38

18 | Congregatie van de Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria ss.cc.

1955 - 2002

GEERT DONKERS

In de Graafsewijk/De Vliert in 's-Hertogenbosch hebben decennialang zusters en paters van de congregatie van de H.H. Harten gewoond en gewerkt. De paters woonden in de grote pastorie bij de kerk van de H.H. Harten aan de Graafseweg 194. De zusters betrokken een klooster aan het Welsh Divisionplein 3. Dit klooster werd, nadat de zusters vertrokken waren, door de paters gekocht en tot 2019 door hen bewoond. De congregatie van de Heilige Harten is vrij uniek, omdat een congregatie voor mannen en voor vrouwen op hetzelfde moment, op dezelfde plaats en door de dezelfde personen gesticht, niet vaak voorkomt. De afdelingen, 'takken', voor mannen en vrouwen, zijn wel vrij zelfstandig onder andere met een eigen bestuur. In november 1817 werd de congregatie pauselijk goedgekeurd.

Stichters Pierre Coudrin, Henriëtte Aymer - BHIC

Geschiedenis

In Frankrijk hadden de priester Pierre Coudrin en gravin Henriëtte Aymer de la Chevalerie contact met elkaar tijdens en na de woelige jaren van de Franse Revolutie. Zij beloofden beiden hun leven te wijden aan het werk van herstel van het geloof en van de Kerk. In 1800 werd de congregatie van de paters en zusters van de H.H. Harten in Poitiers gesticht. Spoedig volgden vestigingen in verschillende plaatsen onder andere in 1805 te Parijs. Hier werden in de Rue Picpus de moederhuizen van zowel de paters als de zusters gevestigd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 345 14-02-2021 17:38

(Vandaar hun bijnaam: Picpussen). De zusters wijdden zich vooral aan onderwijstaken. De paters leidden priesters op en maakten zich dienstbaar in bisdommen waar het pastoraat problemen kende. Voor wie het priesterschap intellectueel te hoog gegrepen was, bestond de mogelijkheid om als lekenbroeder in te treden.

Vanaf 1827 nam men ook missietaken op zich onder andere op Hawaï, Frans Polynesië en Latijns-Amerika. Later zou pater Damiaan De Veuster ss.cc. als missionaris bij de melaatsen bekend worden. Zijn manmoedig optreden had een positief effect op de bekendheid van de congregatie en trok veel nieuwe leden. De antiklerikale wetgeving in Frankrijk die vanaf het einde van de 19e eeuw onder andere door minister E. Combes (1835 - 1921) werd ingevoerd, had gevolgen voor verschillende congregaties. Zij weken uit naar België en naar Limburg en Noord-Brabant in Nederland. Ook de congregatie van de H.H. Harten ging noordwaarts. In Simpelveld stichtten de paters het Damianeum ten behoeve van Duitse priesterstudenten. In Grave begon men in 1896, met toestemming van de Bossche bisschop Mgr. Wilhelmus van de Ven, de Damianusstichting voor Nederlandse jongens die priester wilden worden. In 1903 kwam een groep zusters van de H.H. Harten vanuit Alençon in Frankrijk naar het Limburgse Meerssen. Het notarishuis 'Tussen de Bruggen', eigendom van de familie Regout uit Maastricht, werd hun klooster. Op 17 oktober 1903 woonden daar 21 zusters in hun nieuwe 'Aanbidding'. De aanbidding van het H. Sacrament was een van de activiteiten van de zusters. Hun volledige naam luidde dan ook: Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria en van de Altijddurende Aanbidding van het H. Sacrament.

De zusters richtten een bewaarschool op, die al spoedig door 112 kleuters bezocht werd. Verder was er in het huis plaats voor kostdames en een crèche. Bovendien voorzagen de zusters in hun levensonderhoud door het geven van Franse les en naai- en muziekcursussen. De zusters hadden door hun Franse afkomst geen onderwijsbevoegdheid voor de lagere school en ze kregen van de bisschop van Roermond geen toestemming om een meisjespensionaat te stichten. Ondanks de verschillende manieren om inkomsten te verwerven, leidden de zusters een leven van armoede, hard werken en veel bidden. Wat de zusters in Limburg niet lukte, had wel succes in het Brabantse Zevenbergen. In 1905 stichtten ze een tweede communiteit met een Frans meisjespensionaat. In huize 'Santa Clara' woonden 15 zusters en was er plaats voor 20 meisjes. Door ziekte in de communiteit en een voortdurend tekort aan leerlingen was men in 1924 echter gedwongen het huis te sluiten. De zusters hielden strikt vast aan het Frans als voertaal en aan Franse gewoonten. Daarom was het aantal Nederlandse meisjes dat wilde intreden laag[1]. Het noviciaat was bovendien in Parijs gevestigd en de kans dat men daarna elders geplaatst werd was groot. Vanuit Duitsland en later vanuit Litouwen was er wel belangstelling. De zusters van de H.H. Harten hadden ook een aandeel in een van de kerntaken van de paters ss.cc. namelijk het introniseren van het H. Hart van Jezus in de huisgezinnen. Deze activiteit werd gepropageerd door pater Mateo Crawly Bouvey. Met een korte plechtigheid werd dan een beeld van het H. Hart in het gezin geïntroduceerd. Binnen de congregatie was dit werk en het gezinspastoraat van groot belang. De zusters sloten zich hierbij aan.

De periode van de Tweede Wereldoorlog bemoeilijkte de contacten met het moederhuis in Parijs. Overste Jeanne-Elisabeth Taboy en de provinciaal van de Nederlandse paters en broeders wisten te bewerkstelligen dat er een noviciaat in Meerssen werd opgericht. Vanaf 1942 was het noviciaat geopend. Tot 1962 werden 42 zusters geprofest.

1 Van 1817 tot 1940 werden 24 Nederlandse zusters geprofest.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 346 14-02-2021 17:38

Bij de bevrijding van Zuid-Limburg werd het noviciaat van de zusters verwoest en was er schade aan het klooster. Na de oorlog werd daarom in Meerssen een nieuw klooster 'De Damiaanberg' gebouwd. In het gebouw was ruimte voor zusters, postulanten en novicen. Bovendien waren alle activiteiten van de zusters er geconcentreerd. Na 1974 richtte men zich vooral op de zorg voor bejaarden, zodat een verbouwing noodzakelijk was. In 1992 werd het klooster gesloten.

Het Bossche convent

Na de oorlog, in 1948, kregen de paters van de H.H. Harten de zorg over de parochie van St. Antonius en de H. Barbara, ook wel de Bartjes genoemd, met de opdracht een tweede parochie verderop te stichten. In 1950 kregen de paters het verzoek van de bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. Wilhelmus Mutsaerts, om een nieuwe parochie te beginnen in de Graafsewijk/De Vliert. De paters waren in deze buurt al bekend vanwege het zogenaamde Don Bosco-werk voor de jeugd en van het pastoraal werk in de Bartjesparochie. Tot bouwpastoor van de nieuwe parochie werd pater Stanislaus Kleemans ss.cc. benoemd. Hij werd bij zijn werk geassisteerd door enkele medebroeders. Architect A. Kropholler ontwierp de nieuwe kerk en de pastorie.[2]

Mgr. Wilhelmus Mutsaerts wijdde op 22 augustus 1952 de kerk van de H.H. Harten in. De dienst werd opgeluisterd door een koor van fraters van het seminarie van de congregatie in Valkenburg. Zij waren op dat moment op vakantie in het klooster in St. Oedenrode. De pastoor en zijn kapelaans werkten hard aan de opbouw van de parochie. De pastoor vooral ondervond de gebruikelijke financiële en zakelijke zorgen die bij zo'n jonge gemeenschap hoorden. Een van zijn taken was het regelen van goed katholiek onderwijs. Daarvoor riep hij de hulp in van de zusters van de H.H. Harten in Meerssen. Zij waren bereid de pastoor te komen helpen.

In 1955 arriveerden de zusters Marie-Sophie van Heck en Nell Meesters in 's-Hertogenbosch. Zij stonden in september van dat jaar al voor de klas op de Regina Pacisschool in de Rogier van der Weijdenstraat. De zusters die daarna naar 's-Hertogenbosch kwamen, woonden verspreid in de stad. In 1956 woonden 6 zusters bij elkaar in een tijdelijk convent in een dubbele woning in de Van Eyckstraat. Inmiddels waren er plannen gemaakt voor een nieuw te bouwen klooster naar ontwerp van architect A. Kropholler. Het klooster werd een onopvallend gebouw in grijze steen. De ingang was gemarkeerd met twee penanten en met een luifel boven het ingangsportaal. Het geheel bestond uit drie bouwdelen onder een pannendak.

Op 13 november 1958 werd het klooster aan het Welsh Divisionplein, voorheen Van Eyckstraat, ingezegend en betrokken door 9 zusters. Het werk van de zusters breidde zich intussen uit. Voor de meisjes was er een tweede lagere school geopend. Dat was de Margaretha-Mariaschool op de hoek van de Pater Van der Elzenstraat en de Van Broeckhovenlaan. De zusters gaven ook les op twee kleuterscholen. De Regina Pacisschool ging in 1974 samen met de Pater Damiaanschool aan de Elzenstraat. Het gebouw van de Regina Pacisschool kwam leeg te staan en kreeg daarna andere functies (zmokschool, lomschool en stichting Divers).

2 Na diverse parochiefusies werd in 2015 de kerk van de H.H. Harten aan de eredienst onttrokken. De pastorie kreeg een andere bestemming en het kerkgebouw werd verkocht. Daar worden woningen in gebouwd.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 347 14-02-2021 17:38

De Margaretha-Mariaschool fuseerde in 1974 met de Pius XII-school in dezelfde wijk. Zij gingen verder onder de naam de Zevensprong. Deze school werd in 1985 opgeheven. De gefuseerde scholen vielen daarna onder het schoolbestuur van de Sint Jan Stichting.

Klooster, Welsh Divisionplein - FOTO GEERT DONKERS

De zusters zetten zich tevens in op het terrein van de gezondheidszorg en gezinszorg. In het klooster was jarenlang een crèche voor de allerkleinsten en de zusters zorgden voor opvang van buitenlandse kinderen. Ze organiseerden ook ontspanning voor invaliden en bejaarden. Daarnaast waren ze actief in het parochiewerk zoals zieken- en bejaardenbezoek, de zang in het kerkkoor, de avondwake bij een overlijden, de voorbereiding op de Eerste Communie, deelname aan de liturgie, de versiering van de kerk, de was van het kerklinnen, het innen van de kerkbijdrage, het verzorgen van maaltijden voor zieken en het Zonnebloemwerk. Dus ook in het functioneren van de parochie vormden zij een onmisbare schakel. Uiteraard ging het Bossche convent mee in de ontwikkelingen die zich in de congregatie voordeden. Met de nieuwe kloosterregel van 1954 waren al enkele veranderingen doorgevoerd. Zo was het onderscheid tussen koor- en lekenzusters komen te vervallen en was er een vereenvoudiging van het kloosterhabijt voorgesteld. De jaren ’60 met ingrijpende veranderingen in de kerk en de wereld hadden ook invloed op de congregatie van de H.H. Harten. De congregatie was gegroeid tot een internationale gemeenschap. Voor het eerst werd een niet-Franse algemeen overste gekozen: een Ierse zuster. Het generalaat van de congregatie verhuisde tevens van Parijs naar Rome. In 1968 werd naar aanleiding van de conciliebesluiten een vernieuwingskapittel gehouden. Daarin werd onder andere vastgelegd dat de zusters zich naast onderwijs en contemplatie moesten richten op pastorale taken. Dit was tevens de periode van uittredingen. Door het uitblijven van nieuwe leden trad een vergrijzing van de congregatie op. Van 1944 tot 1962 waren 44 Nederlandse zusters ingetreden; na 1962 niemand meer.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 348 14-02-2021 17:38

In 1968 werd de zetel van het provincialaat van Meerssen verplaatst naar 's-Hertogenbosch. De bejaarde en hulpbehoevende zusters gingen vanaf die tijd wonen in het Kloosterverzorgingshuis (KVH) St. Jozefoord in Nuland. Vanuit het Bossche klooster kregen deze medezusters extra zorg en aandacht. Hoewel er na 1962 geen nieuwe leden bij kwamen, ontwikkelden de zusters toch nog enkele initiatieven. Vrij laat in het bestaan van de congregatie verhuisden in 1965 drie zusters naar de missie in Brazilië. Ook op andere plaatsen in de wereld maakten zusters zich dienstbaar. In de jaren '70 kregen de paters ss.cc. de vraag om een grote fusie-parochie in het Eindhovense Gestel te bedienen. Bij dit lastige karwei kregen de paters hulp van een aantal zusters. Zij vestigden zich in een woning dichtbij de pastorie en namen van daaruit verschillende taken in de parochie op zich. Nadat de paters uit Eindhoven vertrokken waren, bleef een groepje zusters daar actief. In Bavel, en later ook in Breda, richtten de paters en zusters crisisopvangcentra in met bed, bad, brood. Men bood tevens hulp om een oplossing voor de problemen te vinden. Het project in Breda werd op een zeker moment gestopt. Het opvangcentrum in Bavel, het Koetshuis, bestond langer.

Mgr. W. Mutsaerts met zusters voor het nieuwe klooster in 1958 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0020158

Het klooster in Meerssen werd in 1992 opgeheven. Nadat het klooster in 's-Hertogenbosch verbouwd en vergroot was, trokken de zusters uit Limburg in bij de Bossche zusters. In de jaren daarna werden de zusters steeds ouder en kwamen er meer lichamelijke problemen. Daarom werd in 2002 besloten het huis in 's-Hertogenbosch te verlaten. De paters van de H.H. Harten kochten het klooster. Bijna alle zusters vertrokken naar het kloosterverzorgingshuis St. Jozefoord in Nuland.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 349 14-02-2021 17:38

Slot

St. Jozefoord in Nuland was een stichting van de Zusters van de Choorstraat. Deze zusters zochten na de oorlog een betere huisvesting voor zieke en oudere zusters. De congregatie kreeg de grond aan de Duyn en Daelseweg ten geschenke van de familie Ras. In 1952 ontwierp architect J. Schijvens het klooster. De eerste bewoners waren zusters van de Choorstraat die het te klein geworden rusthuis in Hintham verlieten. Architect J. de Reus ontwierp later de kapel en de volgende uitbreiding van het huis. Het klooster kreeg tevens de erkenning van 'Kloosterverzorgingshuis'. Het huis was ook zeer in trek bij andere congregaties. Van een vijftiental congregaties werden oude en hulpbehoevende leden verzorgd en verpleegd in St. Jozefoord. Ook de zusters van de H.H. Harten kozen voor St. Jozefoord in Nuland. In 2000 vierde de hele congregatie van zusters, lekenbroeders en paters haar tweede eeuwfeest. In 2003 vierden de zusters dat ze honderd jaar geleden naar Nederland kwamen. Bij deze viering waren 21 zusters in Nuland aanwezig. In 2006 kwam ook het provincialaat van de congregatie naar Nuland. In de loop der jaren daalde het aantal zusters gestaag. Van de eertijds vitale religieuze gemeenschap van actieve vrouwen is nu nog maar een klein deel over.

Bronnen

- ***Archief van de zusters van de H.H. Harten*** *Kruisherenklooster Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, St. Agatha*
- ***C. Rademaker ss.cc.*** *Honderd jaar stille dienstbaarheid* - *VLEUTEN 2003*
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *ALPHEN A/D MAAS 2010*
- ***T. Vogel,*** *Geschiedenis van de Congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph, Zusters van de Choorstraat in 's-Hertogenbosch, hoofdstuk 1*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 350 14-02-2021 17:38

19 | Orde van de Paters Norbertijnen en de parochie van de H. Geest te ’s-Hertogenbosch

1960 - 1984

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 351 14-02-2021 17:38

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 352 14-02-2021 17:38

19 | Orde van de Paters Norbertijnen en de parochie van de H. Geest te ’s-Hertogenbosch
1960 - 1984

TOINE JANSSEN

Norbertijnen

De orde van de Norbertijnen of Premonstratenzers, is een reguliere orde van kanunniken van de Orde van Prémontré. Deze kloosterorde werd in 1121 door de heilige Norbertus van Xanten gesticht in Prémontré. De orde, die het beschouwende leven en de liturgische dienst verenigt met het actieve leven, zoals zielzorg en onderricht, kwam tot grote bloei. Norbertijnen worden ook wel witheren genoemd naar hun witte habijt. De Norbertijnen leven volgens de regel van Augustinus. Zij bedienen vaak verschillende parochies in de onmiddellijke omgeving van hun abdijen.

Legende van de Stichting van de abdij van Berne 1134 door Folkert van Berne. Fa. De Vos van Straaten 1920, Sint Jacobskerk ’s-Hertogenbosch. Dit raam is een herinnering aan het verblijf van de Norbertijnen in deze parochie van 1623 tot 1629. - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Abdij van Berne

De abdij van Berne, ten noordoosten van de stad Heusden gelegen aan de Maas, is in 1134 gesticht door Folkert van Berne. Norbertus bracht priesters, die in parochies werkzaam waren bijeen in een kloostergemeenschap, met een gezamenlijk leven, en gemeenschappelijke getijden. Het idee om deze priesters bijeen te brengen in een kloostergemeenschap was nieuw. Priesters leefden in die tijd vaak geïsoleerd en eenzaam, waarbij het soms moeilijk was het ideaal van armoede en celibaat te volbrengen. Vanuit de abdij van Berne werd de zielzorg verricht in Berlicum (1240), Heeswijk (1284), Vlijmen

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 353 14-02-2021 17:38

(1285), Hedikhuizen (1285), Oud-Heusden-Elshout (1285), Bokhoven (1369), Engelen (1481), Lithoyen (1613) en Haarsteeg (1846). Ruim zevenhonderd jaar waren alle pastoors van deze parochies lid van de orde der Norbertijnen.

Na de plundering in 1572 en de brandstichting en verwoesting van hun klooster in 1579 door de watergeuzen, onder leiding van Lumey, trokken de Norbertijnen naar hun refugiehuis in 's-Hertogenbosch. De abdij Berne bezat al in de 13e eeuw een refugiehuis in deze stad. Het eerste refugiehuis van de abdij Berne was gelegen Achter het Stadhuis. Het tweede refugiehuis, na verkoop van het eerste, stond aan de St. Jorisstraat, naast de toenmalige St. Joriskapel. Toen terugkeer naar Berne onmogelijk was geworden, keek men uit naar een andere plek in de stad. In 1623 verwierven ze het vroegere Rijke Fraterhuis (huidige Hinthamerstraat 164). Lang hebben de Norbertijnen niet in hun ruime klooster met kerk gezeten. Tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 werd een week voor de capitulatie op 14 september, het gehele kloostercomplex verkocht aan Johan van der Ven. Bij de totstandkoming van het capitulatieverdrag heeft abt Jan Moors, naast bisschop Ophovius, een belangrijke rol gespeeld. Na de capitulatie moesten alle mannelijke kloosterlingen de stad verlaten.

Abdij van Berne-Heeswijk van de Norbertijnen- COLLECTIE TOINE JANSSEN

Toen werd het leven van de Norbertijnen, zo goed en kwaad als het ging, in het verborgene voortgezet. Ze bleven functioneren in hun eigen parochies in de Meijerij (Berlicum en Heeswijk) en in Holland (Vlijmen, Hedikhuizen, Elshout en Engelen). Alleen in het graafschap Bokhoven genoten de Norbertijnen godsdienstvrijheid. Toen er in 1796, gedurende de Bataafse Republiek, weer godsdienstvrijheid kwam in de Republiek ging hun situatie er wel op vooruit, maar het duurde tot 1857, alvorens de abdij van Berne in Heeswijk werd heropgericht.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 354 14-02-2021 17:38

Stichting van parochies na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog nam de bevolking van Brabant explosief toe.
Die bevolkingstoename gold niet alleen de grote steden, maar ook kleinere industriecentra en dorpen zagen hun bevolking snel in aantal toenemen. Voor al die nieuwe bewoners werden nieuwe wijken ontworpen, die in sneltreinvaart uit de grond werden gestampt. Dat vroeg ook om een beleid van het bisdom van 's-Hertogenbosch om nieuwe parochies te stichten, om zo de merendeels katholieke bewoners van die wijken tegemoet te komen in hun vraag naar zielzorg. Een bestaande parochie mocht niet te groot worden, omdat anders het contact en de controle van de geestelijkheid over de parochianen zou verwateren.
Per 5000 parochianen (in wijken van 1000 tot 1500 woningen) was een nieuwe parochie gewenst. Zo'n parochie moest dan bemand worden door een pastoor en twee kapelaans.

In de Brabantse dorpen was, direct na de oorlog, zeker 95% van de bevolking praktiserend katholiek, in de steden tussen de 80 en 90%. De nieuwe parochiekerk moest plaats bieden aan ca. 800 tot 1000 gelovigen, om iedere katholiek de mogelijkheid te bieden, om de zondagsplicht te vervullen. Daarvoor werden er minstens vier diensten op een zondagmorgen gehouden. In de jaren na de oorlog werden er tientallen nieuwe parochies gesticht in de nieuwe wijken van steden en dorpen in het bisdom van 's-Hertogenbosch. Om aan de vraag naar voldoende geestelijken te kunnen voldoen, werden orden en congregaties benaderd met de vraag of zij de zielzorg van zo'n nieuwe parochie op zich wilden nemen. Alleen al in 's-Hertogenbosch kregen de paters van de H.H. Harten de zielzorg toegewezen van de parochies H.H. Antonius en Barbara, H.H. Harten, H. Paulus en H. Willibrordus. De paters Redemptoristen kregen de zielzorg over de parochie Maria van Altijd Durende Bijstand (Boschveld); de paters Maristen over de parochie H. Anna (Deuteren) en de paters Assumptionisten over de parochie Maria Geboorte. De paters Kapucijnen kregen na de sluiting van de Sint-Leonarduskerk in 1972, de zielzorg over de wijk Het Zand. In het voorjaar van 1960 wilde het bisdom in de Aawijk-Zuid in 's-Hertogenbosch een nieuwe parochie stichten, de veertiende in deze stad, waarvoor Mgr. W.M. Bekkers pater Laurentius Brandenburg van de orde der Norbertijnen uit Heeswijk geschikt achtte als bouwpastoor.

Aawijk-Zuid

De Aawijk-Zuid en de aangrenzende Indische Buurt liggen tussen het riviertje de Aa en de Zuid-Willemsvaart. In het oosten wordt de wijk begrensd door de Oosterplas, een recreatieplas die ontstaan is doordat er zand uit gewonnen werd, dat voor ophoging van de wijken Aawijk-Zuid en Aawijk-Noord heeft gediend. Aan de westkant grensde de wijk aan een afwateringskanaal dat de Aa en de Zuid-Willemsvaart met elkaar verbond. Het Eikendonkplein en de Bossche Pad lagen aan de overzijde van dit afwateringskanaal en behoren niet tot de Aawijk.

De Indische Buurt in 's-Hertogenbosch is de oudste buurt van de Aawijk-Zuid, die gerealiseerd is in de jaren dertig van de vorige eeuw. In 1934 stelde de Bossche gemeenteraad zeven straatnamen vast, vernoemd naar eilanden uit het voormalige Nederlands-Indië, ten behoeve van deze nieuwe buurt. Architectenbureau K.C. Suyling en Zn. heeft de meeste panden daarvoor ontworpen. Eind jaren vijftig werd de Aawijk-Zuid bouwrijp gemaakt en vanaf 1960 werden er woonblokken opgeleverd waardoor de wijk gestaag groeide. Naast een tiental flats langs het water bestaat de wijk merendeels uit laagbouwwoningen, deels in hofjes gegroepeerd. Omstreeks 1970 was de wijk grotendeels

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 355 14-02-2021 17:38

voltooid. Het centrale plein in de wijk, waarvan de straten naar Nederlandse rivieren zijn vernoemd (en ook wel Rivierenbuurt wordt genoemd) is het Rivierenplein. Aan dit plein werden winkels gevestigd (1965) en werd de R.K.-kerk (1964) gebouwd. Kerkelijk behoorde het gebied van de Aawijk-Zuid aanvankelijk tot de parochie Sint-Jacob.

Stichting van de nieuwe parochie in de Aawijk-Zuid

De Norbertijnen van de Abdij Berne-Heeswijk gaven eind jaren vijftig bij het bisdom aan belangstelling te hebben voor de bemensing van een stadsparochie. Mgr. W. Bekkers omarmde dit idee en stelde voor om de Norbertijnen het pastoraat te gunnen van een nieuw te stichten parochie in de Aawijk-Zuid in 's-Hertogenbosch. De abdij ging hiermee akkoord en pater Brandenburg werd voorgedragen als wegbereider en bouwpastoor van deze nieuwe parochie.

Pater Gerardus Brandenburg (*1911) was geboren in Noordwijk aan Zee. In 1930 trad hij in bij de Abdij van Berne en ontving de kloosternaam Laurentius. Op 4 augustus 1936 volgde zijn priesterwijding. Hij werd leraar aan het gymnasium van de abdij van Berne. Naast zijn werk op het gymnasium werd hij een veelgevraagd predikant. Zo preekte hij bij gelegenheid van KRO-uitzendingen vanuit de abdijkerk en gaf hij vele lijdensmeditaties in parochiekerken. Ook bij bedevaarten naar Handel, Banneux en Beauraing en bij Oostpriesterhulp stond hij klaar als er gepreekt moest worden. Op 13 augustus 1960 werd hij tot bouwpastoor benoemd. Hij woonde tijdelijk in op de pastorie van Sint-Jacob aan de Hinthamerstraat. Op 21 september betrok pater Brandenburg de tijdelijke pastorie aan de

10 oktober1964 pastoor Brandenburg tijdens de kruisplanting in de nieuwbouw op de plaats van het hoofdaltaar - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 356 14-02-2021 17:38

Waalstraat 61. De kerkdiensten vonden vanaf 25 september 1960 plaats in een kantinekeet van bouwbedrijf Van Vliet en Van Dulst, die in december 1960 werd omgebouwd tot noodkerk. Vanwege plaatsgebrek vonden er elke zondag zes kerkdiensten plaats. Deze diensten werden soms door 200 gelovigen bijgewoond, terwijl er maar voor 140 plaats was. Op 19 maart 1961 vond de officiële stichting van de parochie plaats en op de 25ste werd pater Laurentius Brandenburg geïnstalleerd als pastoor. Op 4 en 6 augustus 1961 vierde de pastoor zijn zilveren priesterjubileum met twee eucharistievieringen. Een in de Sint-Jacobskerk en een op een veldje achter de noodkerk. Intussen verdiende hij zijn brood als godsdienstleraar aan de LTS in Den Bosch. De leerlingen van die school timmerden voor de noodkerk een passend altaar. In de jaren die volgden heeft pastoor Brandenburg zich ingespannen om de nodige gelden bijeen te garen voor de bouw van een nieuwe kerk.

Scholen

In september 1961 ging de 'gemengde' Norbertusschool voor lager onderwijs van start met de eerste twee leerjaren in een barak naast de noodkerk. Een jaar later, in september 1962, gaf de onderwijsinspectie groen licht voor de start van een tweeklassige kleuterschool. In 1965 en 1967 betrok de Norbertusschool twee nieuwe schoolgebouwen aan de Waalstraat om aan de groeiende vraag naar huisvesting te kunnen voldoen. Voor de organisatie van het kleuteronderwijs in de Aawijk - 't Oeteltje en Pinkeltje - werd in 1964, op initiatief van pastoor Brandenburg, de Stichting Sint-Norbertus opgericht. In 1985 zijn beide kleuterscholen opgegaan in de 'Norbertusschool', die sinds 2006 'Oberon' heet. Deze school is altijd onderdeel geweest van de Sint Jan Stichting, nu Signum geheten.

Eerste steenlegging van de kerk van de H.Geest, 11 oktober 1964 - COLLECTIE NORBERTIJNEN BHIC

Een nieuwe kerk

In de zomer van 1962 werd architect Jan Lelieveldt uit Rotterdam benaderd om een ontwerp te maken voor de nieuwe kerk en een pastorie. Hoewel het kerkbestuur een kleinere kerk wenste, wilde het bisdom bij monde van Mgr. W. Bekkers nog één grote kerk van 900 plaatsen bouwen. Het zou de laatste grote kerk van die afmetingen worden in de stad. De abdij wilde een grote pastorie, waar naast kamers voor pastoor en twee kapelaans, ook ruimte was voor vier priesters van de eigen abdij. De extra kosten, die dit voor de abdij met zich mee bracht, zijn lange tijd een punt van onderhandeling geweest tussen het bisdom en de abdij. Uiteindelijk is dit plan niet doorgegaan en werd de pastorie ontworpen voor drie geestelijken en een tijdelijke assistent. De kosten voor de bouw van de nieuwe kerk werden door de architect begroot op 740.450 gulden. In totaal zouden de stichtingskosten oplopen tot 950.000 gulden.

Architect Jan Lelieveldt (Nijmegen 1900 - Rotterdam 1970) was een Nederlands architect, werkzaam in Rotterdam. In de jaren vijftig werden door hem tal van wederopbouwprojecten voltooid in Rotterdam en enkele winkelpanden in zijn geboortestad Nijmegen. Hij ontwierp tevens bioscoop Centraal in Rotterdam (1952). Als katholiek architect was hij vereerd om

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 357 14-02-2021 17:38

gevraagd te worden om een ontwerp te maken voor katholieke kerken zoals: de Sint-Petrus in IJmuiden (1957), Sint-Jan de Doperkerk in Schiedam (Nieuwland) (1965), de Heilige Geestkerk in 's-Hertogenbosch (1965), de H. Martinus in Bovenkarspel (1966) die alle inmiddels gesloopt zijn. De H. Felicitas in Spijkenisse (1962) en de Christus Koningkerk in Den Haag-Mariahoeve (1963) hebben een nieuwe bestemming gekregen.

Interieur van de H. Geestkerk - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Uitgangspunt voor de pastoor was dat de kerk de ideale mogelijkheid zou bieden aan de parochianen om in een sfeer van gemeenschappelijke verbondenheid de eucharistie te kunnen vieren. Om aan die wens van de pastoor te voldoen trok hij door het hele land om kerkgebouwen op hun geschiktheid te bekijken. De ontwerpen van architect Lelieveldt voldeden precies aan wat de pastoor zocht. Hij was de man van wie de pastoor het beste resultaat verwachtte, en die hem niet zou teleurstellen. De nieuwe kerk werd 30 bij 32 meter groot, de hoge open kerkruimte, omringd door de laagbouw, was 25 bij 25 meter. Doordat er geen pilaren waren oogde de kerk heel ruim, wat versterkt werd door de hoge glaswanden aan de noord- en zuidzijde die alle licht binnen lieten. Het dak van die middenruimte liep schuin op tot een hoogte van 13,5 meter. Het dak werd gedragen door zes houten spanten, ieder met een lengte van 28 meter. Het kerkgebouw telde 917 zitplaatsen. In de omringende laagbouw waren een dagkapel, een Mariakapel en een parochiezaal ondergebracht. Naast het kerkgebouw stond een losstaande toren van 18,5 meter hoog. Uniek voor het Bossche bisdom was de vloerverwarming van de nieuwe kerk, die zorgde voor een aangenaam klimaat.

Uiteindelijk kon de eerste paal geslagen worden op 15 mei 1964 en werd de eerste steen gelegd op 11 oktober van dat jaar. Aannemer van het project was H. Goesten uit Kerkdriel. Op 12 februari 1965 kon de vlag gehesen worden op het dak van de kerk. Aanvankelijk

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 358 14-02-2021 17:38

wilde de pastoor dat de inzegening van de nieuwe kerk zou plaatsvinden op 8 september, feestdag van Maria Geboorte. Uiteindelijk werd het dinsdag 7 september, omdat op 8 september de voetbalwedstrijd Feyenoord-Real Madrid werd uitgezonden op de televisie en men vreesde dat de belangstelling van de parochianen voor de inzegening dan minder zou zijn.

Parochieleven

In de loop van de jaren ontwikkelden zich in de parochie verschillende activiteiten. Al in de periode van de noodkerk zag het parochieblad het licht, onder de naam De Boemerang. Verder ontstonden er jongerenkoren, die helaas geen lang leven beschoren waren. Andere groepen, zoals de liturgische werkgroep, een werkgroep voor moeders voor het samenstellen van gezinsvieringen waren jarenlang actief in de parochie. In het parochiewerk werd bijgestaan door Norbertijner kapelaans: A. Tiedink van 1963 - 1969, H. Ramaekers van 1965 - 1967, G. Donkers van 1968 - 1971, J. Schabbink van 1974 - 1977 en F. van Zeeland van 1969 - 1981. In 1981 werd pastoor Brandenburg 70 jaar en kreeg hij eervol ontslag van bisschop J. Bluyssen. Op 1 november 1981 werd pater Laurentius Brandenburg assistent in de parochie van de H. Petrus in Oisterwijk en rector van het bejaardenhuis Ten Bijgaerde in dezelfde plaats. Op 19 maart 1991 nam hij daar officieel afscheid en later dat jaar betrok hij een kamer in verpleeghuis De Bongerd in Heeswijk. Aan het eind van zijn leven heeft hij nog moeten meemaken dat de kerk, waarvan hij de bouwpastoor was, moest worden afgebroken. Op 18 februari 1995 overleed hij. Hij werd op 23 februari begraven op het kerkhof van de abdij.

Exterieur H. Geestkerk aan het Rivierenplein in 1966 - ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0062497

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 359 14-02-2021 17:38

Naar het einde

Tot opvolger van pastoor Brandenburg in de parochie H. Geest werd op 28 mei 1982 de Norbertijn Huub van Beurden, geboren te Vlijmen in 1927, benoemd. Helaas openbaarde zich een jaar later bij hem een ernstige ziekte, waaraan hij op 1 maart 1984 bezweek. Op 9 mei 1984 werd de zielzorg over de parochie van de H. Geest door abt Ton Baeten van de abdij Berne-Heeswijk, bij gebrek aan geschikte kandidaten, weer aan het bisdom overgedragen. Hiermee trokken de Norbertijnen zich na bijna 24 jaar terug uit de parochie van de H. Geest en uit de stad. Van 1985 tot 2004 was Dr. Bernard Speekenbrink pastoor van de parochie H. Geest, die hem moest delen met de St. Cathrienkerk in 's-Hertogenbosch. Na zijn terugtreden als pastoor bleef hij voor de viering van de eucharistie, nog enige tijd verbonden met de H. Geest. In 1988 - 1989 had het kerkbestuur een rapport opgesteld waaruit bleek 'dat de H. Geestkerk veel te groot en te duur was in onderhoud en dat de 900 zitplaatsen wel erg veel ruimte boden aan het betrekkelijk klein aantal mensen (ca. 150 per weekend) dat de kerk wekelijks bezocht'. Grote financiële problemen dreigden wegens noodzakelijk groot onderhoud. Het dak en de verwarming waren aan vernieuwing toe.

Prentje bij het afscheid van pastoor Brandenburg 1911 - 1995 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Naar aanleiding van de conclusies van het rapport, werd er gedacht aan de bouw van een kleiner kerkje op de plaats van de grote. Het bouwbureau van het bisdom heeft daarop met projectontwikkelaar Coppelmans uit Eindhoven een plan opgesteld om dat idee nader uit te werken. De conclusie luidde: bouw de parochiezaal en omliggende ruimten om tot een nieuwe gebedsruimte. In mei 1995 werd met de (ver-) bouw begonnen. Aan de Waalstraat kwam een nieuwe ingang voor de kerk naar ontwerp van Buro De Graaf, Koeman en Van Loon. Een deel van het meubilair, inclusief een aantal glas-in-loodramen vonden in het nieuwe kerkgebouw, dat plaats bood aan 150 gelovigen, een nieuwe bestemming. Op de plaats van de 'de oude' kerk werden winkels met daarboven drie lagen seniorenwoningen gepland. Op zondag 23 juli 1995 vond in het grote kerkgebouw de afscheidsviering plaats. Halverwege de dienst verhuisden de aanwezige gelovigen met een 'symbolisch' deel van het meubilair naar de 'nieuwbouw' aan de Waalstraat. De volgende maand al, in augustus 1995, werd de kerk van de H. Geest afgebroken en werd begonnen met de geplande nieuwbouw op de plaats van de gesloopte kerk. De opbrengst van de grond was 720.000 gulden. Daarvan moesten de verbouwingskosten, 250.000 gulden en de aflossing van schulden à 250.000 gulden nog af.

In 2003 werd André Uijttewaal officieel als opvolger benoemd van pastoor Speekenbrink. Hij was tevens pastoor van de parochies H. Anna (Hintham), H.H. Harten (Graafsewijk-Oost), H.H. Antonius van Padua en Barbara (Hinthamerpoort) en H. Sacrament (de Muntel-de Vliert). In 2004 werd hij benoemd tot pastoor van de Pastorale Eenheid Groot Oost te 's-Hertogenbosch, waartoe deze parochies gingen behoren. Vanwege het teruglopend

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 360 14-02-2021 17:38

aantal kerkgangers, werd de H. Geestkerk op 3 juni 2007 gesloten. Wel behield het gebouw een functie, in dienst van de kerk. Radio Maria is er nu gehuisvest. De vijf parochies van het oostelijk stadsdeel, gingen in dat jaar op in de parochie Moeder Teresa. Bij deze fusie werd de Annakerk in Hintham de hoofdkerk. Na het plotselinge overlijden van pastoor Uijttewaal in september 2010, ging de parochie Moeder Teresa in 2011 op in de huidige pastorale eenheid H. Maria, die alle vm. parochies van de gemeente 's-Hertogenbosch omvatten, behalve de parochies van Nuland en Vinkel.

Oude en nieuwe toren van H. Geestkerk in 1995 - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Slot

In nog geen halve eeuw speelt dit hoofdstuk van de geschiedenis van de Aawijk zich af. Vol ambitie nam de Norbertijn Gerardus Brandenburg in 1960 de taak van pastoor op zich over zo'n 5000 katholieken in deze nieuwe Bossche wijk. Hij wilde met zijn kerk de 'gemeenschappelijke verbondenheid' tussen de herder en zijn parochianen uitdrukken. Hij wist zijn stempel op de parochie te drukken. De kerk van de H. Geest was gedurende zo'n 30 jaar het moderne gezicht van de Aawijk en met name van het Rivierenplein, het middelpunt van deze wijk. De ontkerkelijking, die sindsdien in rap tempo heeft plaatsgevonden, heeft het Rivierenplein na de sloop van de kerk een ander aanzien gegeven. De verbondenheid tussen de wijkbewoners speelt zich tegenwoordig af op scholen, in verenigingen en in het wijkgebouw de Stolp. Daar waar de Geest van verbondenheid, die pastoor Brandenburg als ideaal zag, nog waait.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 361 14-02-2021 17:38

Bronnen

- ***Han Keur*** *'Kerken en Kapellen in de stad 's-Hertogenbosch en hun orgels'* *- KRING VRIENDEN 'S-HERTOGENBOSCH 2017*
- ***Rianneke Mees Huibers*** *100 jaar Signum - 2012*
- ***Jean van Straten*** *'Berna ut Lucerna', de abdij van Berne 1857 - 2007' - 2007*
- ***Henry van Rooij Bisdomblad*** *'Nieuwe kerk voor H. Geestparochie' - 8 SEPTEMBER 1995*
- ***A. Vos e.a.*** *'s-Hertogenbosch, de geschiedenis van een Brabantse stad 1629 - 1990' - 1997*
- ***JJM Willems*** *'s-Hertogenbosch, tijdschrift over de geschiedenis van 's-Hertogenbosch: Drie ton vurenhouten latjes' - 1995*
- ***Artikelen Brabants Dagblad*** *3 augustus 1961; 7 augustus 1961; 12 oktober 1964; 11 februari 1965; 1 juni 1965; 8 september 1965; maart 1992; 24 juli 1995; 23 augustus 1995; mei 1996; 2 juni 2005*
- ***Stadsarchief's-Hertogenbosch*** *'Memoriale Parochie H. Geest 's-Hertogenbosch'* *- L. BRANDENBURG 1960 - 1965*
- ***Websites*** *'Bossche encyclopedie'; architect Jan Lelieveldt'; Abdij van Berne-Heeswijk: necrologieën van 'Gerardus Brandenburg' en 'Hubertus van Beurden'*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 362 14-02-2021 17:38

20 | Congregatie van de Paters Assumptionisten AA en de parochie van Maria Geboorte in ’s-Hertogenbosch

1965 - 1993

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 363 14-02-2021 17:38

20 | Congregatie van de Paters Assumptionisten AA en de parochie van Maria Geboorte in 's-Hertogenbosch
1965 - 1993

GEERT DONKERS

Begin jaren '60 van de vorige eeuw werd aan de westkant van 's-Hertogenbosch een groot uitbreidingsplan ontwikkeld: de Kruiskamp. In de overwegend katholieke stad werd in het bestemmingsplan ruimte gegeven aan kerkelijke activiteiten. De bisschop van 's-Hertogenbosch, Mgr. W. Bekkers, verzocht het bestuur van de Congregatie van de paters Assumptionisten de zielzorg in deze wijk op zich te nemen.

Assumptionisten

In 1845 stichtte burggraaf Emmanuel d'Alzon de congregatie van de Assumptionisten. (Congregatie van de Priesters van O. L. Vrouw Hemelvaart ofwel Congregatio Augustinianorum ab Assumptione). Hij was priester en directeur van het College L' Assomption in het Franse Nîmes. Samen met enkele priestermedewerkers volgde hij een noviciaatsperiode en legde daarna de kloostergeloften af. In 1850 was daarmee de congregatie canoniek een feit. De constitutie was gebaseerd op de regel van St. Augustinus. In de regel van de Assumptionisten werd geschreven: 'Trouw aan de wil van pater D'Alzon staan onze communiteiten ten dienste van de waarheid en de eenheid en de Liefde. Zo verkondigen zij het koninkrijk.' De paters kenden een noviciaat van een jaar. Daarna werden de geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid afgelegd. Na een periode van 3 jaar volgde de eeuwige professie. Wie priester wilde en kon worden, werd geschoold in hogere studies. Voor wie deze opleiding te zwaar was, kon vanaf 16 jaar tot broeder opgeleid worden. Sinds 1857 zijn de Assumptionisten een congregatie van pauselijk recht. Aan het hoofd staat een generaal-overste, die in Rome zetelt.

Emmanuel d'Alzon zocht vooral jongens uit arme milieus, die hij kansen wilde geven om priester te worden. Hij stichtte een alumnaat (kleinseminarie) in Notre Dame des Châteaux in de Savoie. Vanwege de Franse antiklerikale wetgeving van minister E. Combes week het noviciaat van de paters vanuit Livry (Noord-Parijs) met 20 novicen uit naar Gemert in Nederland en vandaar naar Leuven in België. In de periode 1914/1915 was er contact met mevrouw Mahie, eigenaresse van kasteel Stapelen in Boxtel. Zij bood het kasteel te koop aan en in 1915 kochten de Assumptionisten het kasteel. De bisschop, Mgr. W. van de Ven, gaf toestemming voor de komst naar Boxtel.

Tussen 1927 en 1930 werd naast Stapelen een gebouw opgericht waar de studenten opgeleid werden: de Apostolische School St. Theresia. Het studieprogramma was gelijk aan dat van het diocesaan seminarie. Gezonde, intelligente jongens tussen 12 en 14 jaar uit goed katholieke gezinnen kwamen in aanmerking. Van de 436 studenten die verder gingen met de studie werden er 314 priester gewijd; 107 volgden de opleiding tot broeder. In Nederland zetten de Assumptionisten zich op velerlei terrein in. Ze werkten in de zielzorg in parochies, in het leger, voor onkerkelijken en in het industriepastoraat. Ze begeleidden bedevaarten naar het Heilig Land en naar Maria-oorden. In Nijmegen stichtten ze het Instituut voor Oosters Christendom en de paters doceerden aan verschillende opleidingen. Ook in gebieden elders in de wereld waren de Assumptionisten actief. Dit alles onder het motto: 'Adveniat Regnum Tuum' (Uw Rijk Kome).

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 365 14-02-2021 17:38

Assumptionisten in ‘s-Hertogenbosch

Begin jaren ’60 werd door de gemeente ’s-Hertogenbosch een nieuwbouwplan ontwikkeld voor het stadsdeel West. In 1963 werd het plan Kruiskamp door de gemeenteraad goedgekeurd en vastgesteld. Deze wijk moest een deel van de woningnood opheffen: 3000 woningen waren voorzien. De gronden werden opgespoten met zand uit het Engelermeer. Wonen, werken en voorzieningen zoals winkels en een wijkcentrum werden op vaste punten gepland. Het moest een zelfstandig functionerende wijk worden, los van de binnenstad, en veel groen moest de wijk verlevendigen. Aan kerkelijke activiteit was ook gedacht. Het bisdom van ‘s-Hertogenbosch had in de wederopbouwperiode na Wereldoorlog II vooral geïnvesteerd in grote nieuwbouwkerken. De Assumptionisten stichtten in 1956 in Nijmegen bijvoorbeeld een nieuwe parochie met een kerk van 1000 plaatsen. De bisschop, Mgr. W. Bekkers, stelde een commissie in om te onderzoeken of kleinschalige projecten in de toekomst mogelijk waren. De Kruiskamp achtte men geschikt om een nieuwe opzet in gang te zetten: één parochie met een grote kerk en 5 of 6 wijkkerkjes elk met een eigen pastor. Niet de massale bijeenkomsten maar de meer persoonlijk gekleurde geloofsbeleving was primair. De pastor stond dicht bij de mensen. Het idee van samen-kerk-zijn kreeg zo vorm.

Kasteel Stapelen, Boxtel - BHIC RCE 348267

De paters Assumptionisten werden door de bisschop benaderd om het pastoraat in de nieuwe parochie op zich te nemen. In 1964 werd pater Leonard in ’t Zand benoemd als bouwpastoor in de Kruiskamp. De pastors die hier gingen werken zouden samenwonen en samen de verantwoordelijkheid dragen in de geest van de congregatie. Het eerste woonadres was een huis in de Abel Tasmanstraat 44. (Een deel van de wijk Schutskamp maakte gedurende een periode deel uit van de nieuwe parochie). Op 25 februari 1965 werd de stichtingsacte van de parochie Maria Geboorte ondertekend door Mgr. W. Bekkers en de provinciaal van de Assumptionisten pater M. van den Bogaard. De tweede mei 1965 werd de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 366 14-02-2021 17:38

officiële oprichtingsdatum. De eerste diensten werden gevierd in een klas van de tijdelijke kleuterschool aan de Kooikersweg. Pater in 't Zand kreeg in 1966 hulp van pater Reginald Groener. Volgens afspraak met de gemeente werd begonnen met 2 noodkerkjes: de 'zwarte kerk' aan de Brussellaan en de 'bruine' aan de Rijzertlaan. Ze werden tijdens de Kerstviering van 1966 in gebruik genomen. Aanvankelijk stelde de gemeente als voorwaarde dat de 2 kerkjes tevens als sportzaal of kleuteropvang gebruikt moesten worden. Een eis die overigens later ingetrokken werd.

Ondanks de verbondenheid die de paters met de parochianen voelden, verliep de beginperiode moeizaam. De wijk was namelijk een grote bouwput en het veelvuldig en stroeve overleg met bisdom en gemeente vergden veel energie en tijd. Al spoedig werd de vraag gesteld of het experiment pastoraal en financieel haalbaar was: het kerkbezoek liep namelijk sterk terug. Het onderzoeksbureau KASKI onderzocht de ontwikkeling van de wijk en keek naar het aantal praktiserende gelovigen. Het parochieplan moest worden bijgesteld. Drie (of hoogstens vier) kerken met vier pastores zou voldoende zijn. In elke kerk was plaats voor 400 personen. De paters verhuisden (voorlopig) naar een flat in de Kruiskamp. Pater Joop van der Made kwam het team versterken. Bepaalde activiteiten, zoals bejaardenzorg en jeugdwerk werden gecombineerd en er kwam een roulatiesysteem voor de liturgie.

Maria Geboortekerk aan de Evertsenstraat in de Kruiskamp - COLLECTIE TOINE JANSSEN

In 1968 werd pater Thomas de Leeuw aangesteld als teamleider. Hij had het vooral druk met de contacten met gemeente en bisdom. De bouw van de 'stenen' kerk aan de Evertsenstraat werd voorbereid. Architect Elemans uit Oss tekende voor het ontwerp: een eenvoudige ruimte zonder toren. De kerk was vooral bedoeld voor grotere plechtigheden. De groep paters betrok 2 rijtjeswoningen aan de Commissaris Bosch van Drakensteinlaan als pastorie. (Het plan om in de nabijheid van de Helftheuvel een kerk en een klooster te

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 367 14-02-2021 17:38

stichten, was bij dezen van de baan.) Bij de inwijding van de stenen kerk op 26 september 1970 telde men in de parochie Maria Geboorte 10.000 parochianen, waarvan ongeveer 2300 praktiserend. Van de gezinnen deden er 611 mee met de gezinsbijdrage. Onder meer voor de catechese op de 3 scholen met zo'n 1800 leerlingen werd de jonge pater Michiel Zeinstra aangetrokken. Vanuit het bisdom werd inmiddels aangedrongen om een fusie voor Groot-West op gang te brengen.

De parochiebesturen wisten deze eis voorlopig af te zwakken door te wijzen op het nog lopende kerk-experiment in de Kruiskamp. Op de vergadering van 27 februari 1970 werd wel besloten tot samenwerking, tot zorg voor beide kerkgebouwen en tot uitwisseling van de financiële gegevens. Het concept van de nieuwe parochie-organisatie in de Kruiskamp begon door verschillende oorzaken te wankelen. Ten eerste wilde de gemeente dat de noodkerken verdwenen. Met name op de plaats van de zwarte kerk was een groenstrook gepland. De gemeente wilde niet voor de kosten opdraaien en de schuldenlast in de parochie was al groot. Uiteindelijk kwam men met gemeente en bisdom tot het besluit dat de noodkerken afgebroken werden. Daarbij kwam dat de gemeente geen gronden meer reserveerde voor kleine gebedsruimten. Voorts was er een algemeen probleem met het secularisatieproces in de kerk. Het aantal praktiserende katholieken verminderde sterk. De betrokkenheid van parochianen nam af. Een andere reden was de personele bezetting van de parochie. De congregatie kon niet meer voldoen aan de vraag om pastores te vervangen. Met het bestuur van de congregatie werd gezocht naar oplossingen voor de toekomst. Samenwerking met de paters Maristen van de buurparochie, op het terrein van schoolcatechese, lag voor de hand. Bovendien ging door verschillende oorzaken het pastoresteam terug van 5 paters naar 1 persoon. De teamleider vertrok naar Rome, 2 paters gingen met pensioen en pater Zeinstra ging werken in de missie in Congo. In 1980 gaf de toenmalige teamleider bovendien te kennen dat hij wilde uittreden.

Pater Berk in 1989 bij het jubileum van de parochie
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0074840

Uiteraard brachten deze zaken de parochie in grote problemen. Van het oorspronkelijke plan restte niet veel meer. Het concept van samen-kerk-zijn gaf echter nog steeds veel inspiratie. Pater Jac. Berk nam de leiding van de parochie op zich. Hij werd geassisteerd door 2 vrouwelijke religieuzen en gedurende een nog korte periode door pater Groener. Bij de viering van het 25-jarig bestaan van de parochie sprak pastor Berk: 'Verder gaan, ook met mensen die node de oude vormen missen. Respect voor ieders mening, ook voor hen die langzamer voorttrekken. Dus doorgaan. Maar nog intensiever'. Met hulp van een pastoraal werker, een hardwerkend parochiebestuur en een groep geëngageerde leken lukte het de parochie draaiend te houden. De 'Bossche' paters besloten om een communiteit te vormen met een groepje Assumptionisten, die in Vught een parochie bedienden. Op pastoraal gebied werd de samenwerking met de buurparochie geïntensiveerd. Vanuit de Maria Geboorteparochie was de lekeninzet al ver gevorderd. In verschillende werkgroepen die zich met de viering van de sacramenten bezighield, waren ze in beide parochies actief.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 368 14-02-2021 17:38

In 1993 nam pater Jac. Berk afscheid van de parochie. Hij bleef nog wel beschikbaar voor de weekendvieringen. Een diaken en een pastoraal werker zetten het dagelijks werk voort. Als zelfstandige parochie viel het doek in 1999. Er vond een fusie plaats met de Emmausparochie, zodat de 3 parochies in stadsdeel West een administratieve eenheid vormden. Het opknappen van de stenen kerk bleek financieel niet haalbaar. Gekozen werd voor de Annakerk aan de Boschmeersingel als centraal gebouw voor de nieuwe parochie. De staat van onderhoud van de Annakerk was beter en er was meer ruimte voor uitbreiding.

Op 19 december 1999 ging pater Berk voor in de laatste H. Mis in de stenen kerk van Maria Geboorte. Het thema van de viering was: 'Jullie zijn de mensen op wie ik mijn kerk wil bouwen' (Mt. 16, 19). Op 1 januari 2000 werd de kerk aan de eredienst onttrokken. Vanaf 1 januari 2015 is de Emmausparochie opgegaan in de grote stadsparochie H. Maria. De stenen kerk aan de Evertsenstraat werd in 2000 verkocht aan de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt. Na een verbouwing hield men op 22 april 2001 de eerste dienst in deze kerk.

Slot

De paters Assumptionisten namen in de jaren '60 met enthousiasme het pastoraat op zich in de nieuwe parochie Maria Geboorte in de Kruiskamp. Hoewel de plannen er wel waren, werd er geen klooster gesticht. Ze woonden in deze nieuwe wijk, zoals de meeste van hun parochianen, in gewone woningen. Door de forse ontkerkelijking en door ontwikkelingen binnen de congregatie kon men het werk in de Maria Geboorteparochie niet voltooien. 'Overleven' in een groter verband bleek de enige optie.

Op het verbouwde en aangepaste kasteel Stapelen in Boxtel verbleef een kleine communiteit Assumptionisten. Stapelen werd in 2018 door de laatste paters verlaten en verkocht. Een aantal paters wordt verzorgd in een verpleeghuis en op verschillende plaatsen wonen paters alleen. Telde de Nederlandse provincie in 2009 nog 69 leden, in 2016 waren er nog 28 Assumptionisten. De Vlaamse, Waalse en Nederlandse regio's vormen nu met de Franse regio de Europese provincie van de Assumptionisten.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 369 14-02-2021 17:38

Bronnen

- ***Archief van de paters Assumptionisten***
- ***W. van Bergen e.a.*** *Stadsuitbreidingen 1880 - 1980* - *'S-HERTOGENBOSCH 1980*
- ***A. Burg*** *Nederlandse Assumptie 1915 - 2015* - *BOXTEL 2015*
- ***A. Nieuwlands*** *Sint Annaparochie Vijftig Jaar* - *'S-HERTOGENBOSCH 1993*
- ***H. Pel*** *Dienstbaar en gedreven* - *BOXTEL 2006*
- ***Parochieblad Emmausparochie*** *jrg.1, nr.11*
- ***De Schakel*** *periodiek van de Assumptionisten* - *DIVERSE NUMMERS*
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *ALPHEN AAN DE MAAS 2010*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 370 14-02-2021 17:38

21 | Missiezusters van Onze Lieve Vrouw van Afrika MZOLA-NL; Witte Zusters

1971 - 2014

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 371 14-02-2021 17:38

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 372 14-02-2021 17:38

21 | Missiezusters van Onze Lieve Vrouw van Afrika MZOLA-NL; Witte Zusters
1971 - 2014

GEERT DONKERS

De Congregatie

In 1869 richtte kardinaal Charles Lavigerie (1825 - 1892) in Algiers de congregatie van de Missiezusters van Onze Lieve Vrouw van Afrika, de Witte Zusters, op. Het jaar ervoor was in dezelfde plaats de Sociëteit van de Missionarissen van Afrika ofwel de Witte Paters gesticht. De reden van de stichting was dat Lavigerie zeer begaan was met de problemen in de wereldkerk en met die van Afrika in het bijzonder. De Witte Zusters en Witte Paters werden zo genoemd vanwege hun witte kleding. De zusters droegen een wit habijt en een witte sluier, aangepast aan de islamitische omgeving. Zo hadden ze volgens de stichter gemakkelijker toegang tot vrouwen en gezinnen. Zij werkten zowel in eigen zelfstandige missies als in missies met de Witte Paters.

Een groep van 8 jonge vrouwen uit Bretagne arriveerde in 1869 vanuit Marseille in Algerije en begon met een zware taak. Het leven was er hard: de eerste generatie zusters stierf jong. De Franse Mère Salomé (Marie-Renée Roudaut) was ruim 40 jaar - van 1882 tot 1925 - Algemeen Overste. Zij breidde de missie uit van Noord-Afrika naar het hele Afrikaanse continent. In 1894 begonnen de Witte Zusters in Tanganyika (nu Tanzania), later volgden Congo, Soedan en West-Afrika. De taken van de zusters werden geleidelijk verruimd van hulp bij de landbouw naar onderwijs, ziekenverpleging en naar apostolaat. Aanvankelijk was de congregatie Frans gericht met het Frans als voertaal. Later kwamen er zusters bij uit andere landen en kregen de communiteiten in Afrika een internationaal karakter. Kardinaal Lavigerie gaf de zusters de leefregel 'tout a tous' (alles voor allen) mee. Dat uitte zich in het dienstbaar zijn aan anderen.

De stichter zette de organisatie van de congregatie centralistisch op. De congregatie stond onder gezag van de aartsbisschop van Algiers. Het bestuur werd gevormd door een Algemeen Overste met 4 raadsleden. Zij werden gekozen door het algemeen kapittel. Het moederhuis was St. Charles in Algiers. (Later, in 1964, werden het moederhuis en het generalaat verplaatst naar Frascati bij Rome. Tegenwoordig zijn beide weer in de stad Rome gevestigd). Vanaf 1898 verscheen het tijdschrift 'Kronieken van de Missiezusters van OLV van Afrika'. In 1901 vond de eerste opdeling in regio's plaats in Afrika. Ook in Europa steeg het aantal regio's. In 1939 werden de verschillende provincies vastgesteld. Ondanks deze indeling bleef de congregatie centraal bestuurd: de provinciale oversten werden door het algemeen bestuur benoemd en overplaatsingen van zusters werden vanuit het centrale bestuur geregeld. Vanaf 1910 vormden de Witte Zusters een congregatie naar pauselijk recht en kregen de constituties de officiële goedkeuring van het Vaticaan.

De congregatie was een echte missiecongregatie. De zusters werkten veelal in het onderwijs. Ook in de gezondheidszorg waren ze actief: kraam- en poliklinieken werden gesticht en ze leidden verpleegkundigen en vroedvrouwen op. De Witte Zusters ondersteunden de stichting van binnenlandse, lokale congregaties en richtten daarvoor een noviciaat op. De eerste inlandse congregatie werd gesticht in Tanganyika: Mabinti

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 373 14-02-2021 17:38

(Dochters) van Maria. Een aantal jaar later werd de congregatie Banabikira in Oeganda opgericht. De Witte Zusters stichtten 22 Afrikaanse congregaties die circa 4000 leden telden. Ze werkten op een zeker moment in 15 landen in Afrika.

Klooster Santa Monica, Esch - BHIC HET ZUIDEN 0342

In 1940 waren er 240 Nederlandse zusters in dit continent. Tanganyika was een land waar Nederlandse zusters een groot aandeel hadden. Het land werd in 1948 een vice-provincie van Nederland onder leiding van een Nederlandse overste. In 1961 werd Tanzania zelfstandig. De missiescholen werden in 1969 overgedragen aan de staat en genationaliseerd. De Witte Zusters trokken zich toen terug. In Ghana gebeurde dit later in de jaren '70. In de jaren '60 werd door het Vaticaans Concilie een nieuwe visie op missie vastgesteld. De zogenaamde missielanden moesten niet alleen politiek maar ook kerkelijk zelfstandig worden. Als gevolg van het Concilie belegden de zusters een 'vernieuwingskapittel': ze bezonnen zich op hun taken en vroegen meer aandacht voor het gemeenschapsleven. Ze bleven wel kiezen voor vrouwen in Afrika. Geleidelijk aan was in de jaren '80 van de 20e eeuw de lokale kerk van Afrika een bloeiend en zelfredzaam instituut geworden. Men sprak van de 'Afrikanisering' van de congregatie. Het bestuur vond derhalve dat een nieuwe visie op de missie gewenst was. In 1987 vond het 20e kapittel plaats en daar werd besloten dat een herstructurering van de congregatie nodig was. Dat betekende onder meer dat grote provincies in districten werden opgedeeld en dat communiteiten culturele, nationale of geografische eenheden vormden. Het werk was inmiddels steeds meer in lokale handen overgegaan, zodat het werkgebied van de zusters zich verplaatste naar Europa c.q. naar Nederland. Hier gingen zij werken als mensen 'zonder grenzen' om hun missionaire instelling tot uitdrukking te brengen.

← Groep Witte Zusters, Esch 1952 - BHIC 0328

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 375 14-02-2021 17:38

Witte Zusters in Nederland

In 1887 werd het eerste Nederlandse klooster in Wijck bij Maastricht gevestigd. Het was bedoeld als vormingshuis voor Nederlandse, Duitse en Belgische kandidaten. De eerste Nederlandse zuster die hier werd opgeleid was zuster Agaath (Sophie Wouterlood). Tussen 1918 en 1940 was er een grote toename van Nederlandse zusters, het zogenaamde 'Grote Missie-uur': van de 1200 zusters wereldwijd waren er 177 uit Nederland afkomstig. Vanaf 1940 werd de voertaal hier Nederlands in plaats van Frans. Ook de constituties kregen toen een Nederlandse vertaling. Nederland werd in 1948 een zelfstandige provincie met het provincialaat in Boxtel. Het klooster Sancta Monica in Esch was vanaf 1895 tot 2005 het opleidingshuis van de zusters. Vanaf hier gingen de zusters naar de missie. Eerst was hier het postulaat gevestigd, daarna het noviciaat, totdat de novicen in 1966 naar het klooster Stella Duce in Mook verhuisden. Sancta Monica was jaren later ook de plaats waar de zusters na gedane arbeid in de missie ook weer terugkeerden. In 2005 bleek het gebouw echter veel mankementen te vertonen en zouden de aanpassingen in verband met de brandveiligheid te kostbaar worden. De zusters moesten het klooster verlaten. Voor veel zusters was er de mogelijkheid om zich in een verzorgingshuis of een aanleunwoning in Boxtel te vestigen. Het klooster in Esch werd verkocht en verbouwd tot appartementen. In Boxtel bewoonden de zusters ook twee villa's: de Villa Phaf, waar van 1930 tot 1966 het bestuur gevestigd was, en het buurhuis Villa Crols, dat tot 1970 in gebruik was. Tussen 1887 en 1995 had de congregatie in Nederland 33 huizen. De Nederlandse provincie werd in 1997 samengevoegd met de Engelse tot de Noordzee-provincie. Later, in 2000, werd Nederland een regio binnen de Europese provincie.

De communiteit in 's-Hertogenbosch

In de loop van de jaren '60 kwamen geleidelijk aan missionarissen terug uit de missie. Voor de een was het een tijdelijke onderbreking om bij te scholen of voor een korte vakantie, voor de ander het einde van het werk in Afrika door ziekte of leeftijd. Op diverse locaties bezat de congregatie huizen waar Witte Zusters in kleine groepen woonden. De congregatie kocht in 1971 een huis in 's-Hertogenbosch. Aan de Antoon der Kinderenlaan 18 werd een fraaie tussenwoning betrokken. Op 25 december was het huis klaar voor bewoning. De zusters Riek Freijse en Jeanne Simons hoorden tot de eerste bewoonsters. De zusters die na hen kwamen, woonden in wisselende groepjes van 3 of 4 voor korte of langere tijd in het huis. De zusters hielden zich na hun missietijd bezig met ontwikkelingen in kerk en samenleving. De communiteit van de Witte Zusters in 's-Hertogenbosch was op velerlei terrein actief.

Vanuit hun missionaire spiritualiteit hield een aantal zusters zich bezig met missieanimatie. Hieronder vielen activiteiten die de mensen warm moesten maken - en houden - voor de missionerende kerk. De zusters Jeanne Simons, Anne Helwegen, Anne van den Oudenrijn, Jo Robben en Marianne Kemmeren probeerden een bewustzijn te kweken, dat de kerk een wereldkerk is waarin lokale kerken met elkaar verbonden zijn. Zij gingen naar scholen om lessen in dit kader te geven of naar parochies om in preken hun doel duidelijk te maken. Op zondagavond stelden zij hun huis open voor jongeren en verzorgden een ontmoetingsgroep rond dit onderwerp. Zo'n 15 tot 20 jonge mensen namen hieraan deel. Jongeren die meer interesse in deze materie hadden, werden uitgenodigd deel te nemen aan een zogenaamde Internationale Missionaire Route. Jonge mensen kregen dan de mogelijkheid om een dag of tien op te trekken met Witte Zusters en Witte Paters in het land of in Europa. Een vervolg op dit initiatief was het Missionair Project voor Jongeren.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 376 14-02-2021 17:38

De stichting Missie & Jongeren werd mede opgericht door de Witte Zusters. De stichting was aanvankelijk in Boxmeer gevestigd, later in 's-Hertogenbosch aan de Havensingel. Jongeren kregen hier de kans gedurende een bepaalde periode een 'mee-leef-ervaring' op te doen in een Afrikaans gastland. Men hoopte aanvankelijk dat hier nieuwe roepingen uit voort zouden komen, maar later was vooral het doel om Afrika positief in beeld te brengen en om de betrokkenheid bij de mensen in Afrika te vergroten. Het project kreeg op een zeker moment een nieuwe naam: Dare2Go. Het project stopte na 25 jaar.

Convent van de Witte Zusters, Antoon der Kinderenlaan 18 - BHIC

De communiteit van de Witte Zusters nam actief deel aan de parochie Muntel-Vliert (Sacramentskerk). In 1980 werd in de parochie een MOV-groep opgericht. MOV stond voor Missie, Ontwikkelings- en Vredesvraagstukken. In de parochie werd gepoogd om parochianen middels deze MOV-groep te betrekken bij problemen die in de wereld speelden. In de werkgroep was altijd minstens één zuster lid. De groep telde 5 tot 10 leden; zij werden opgeleid door het Missiecentrum. De MOV-groep was actief in de organisatie van de Vastenactie, de acties van de organisaties Solidaridad, MIVA en Memisa en bereidde vieringen voor in dit kader. Bij de Vastenactie waren wel 40 medewerkers betrokken. In de vastentijd stond vaak een zogenaamde Hongerdoek centraal in de catechese. Men werkte dan samen met VIN (Vluchtelingen In Nood, Den Bosch). Een speciale activiteit in de parochie was gedurende een aantal jaren het schrijven van kaarten, onder andere met Kerstmis, naar gevangenen in Kigali, Rwanda. Een Witte Zuster in Kigali bezorgde de kaarten in de gevangenis en bemiddelde in de verkoop van door gevangenen gemaakte producten. De opbrengst kwam ten goede aan de gevangenen. De zusters maakten zich ook op andere gebieden verdienstelijk in de parochie. De gastvrouw was het visitekaartje van de parochie. Een paar zusters waren opgenomen in het rooster die deze taak vervulden. De ontvangst van nieuwe parochianen of belangstellenden en het aannemen van telefonische familieberichten was een noodzakelijk vrijwilligerswerk. Daarnaast verrichtten zij ook licht administratief werk.

De Sacramentsparochie had, net als veel andere parochies, vanaf de jaren '70 te maken met ontkerkelijking en afname en vergrijzing van het priesterbestand. Tussen 1971 en 2003 vonden vijf fusies plaats in het gebied Muntel/Vliert/Graafsewijk/Hintham. Een belangrijk persoon in dit ingewikkelde proces was pastor Jan van Hulten, die van 1991 tot 2001 parochieherder was. In 2001 overleed hij en zijn uitvaartmis was de laatste dienst die in de oude Sacramentskerk gehouden werd. Niet lang daarna werd de kerk gesloopt. In 2003 werd de nieuwe kleine kerk aan de Sonniusstraat ingezegend. Pastoor André Uijttewaal was de laatste pastoor in de fusieparochie Pastorale Eenheid Groot-Oost. Van deze eenheid maakte de Sacramentsparochie deel uit. Uijttewaal kreeg een verkeersongeluk en overleed in 2010. In de periode van het ziekbed van pastoor Uijttewaal, van zijn overlijden

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 377 14-02-2021 17:38

en vooral na zijn overlijden was er een taak weggelegd voor zuster Anne Helwegen, Witte Zuster. In 1989 was zij in het huis aan de Antoon der Kinderenlaan komen wonen. Zij had 25 jaar in Tanzania gewoond en gewerkt. In 's-Hertogenbosch was zij actief in het Jongerenwerk, Missie en Jongeren, en in een MOV-groep elders in de stad. Op verzoek van pastor Van Hulten van de Sacramentskerk kwam zij in 1998 de MOV/diaconiegroep in de parochie versterken. Later werd zij gevraagd op andere terreinen. In 2002 werd zuster Anne lid van de pastoraatsgroep en daarna lid van het parochiebestuur. Nadat de nieuwe kerk was opgeleverd, veranderde de bestuursstructuur van de fusieparochie. Zij werd lid van de zogenaamde beheerscommissie en had van daaruit onder andere contact met de scholen. Na het noodlottig ongeluk van pastoor Uijttewaal volgde zuster Anne met enkele vrijwilligers een soort masterclass 'voorgaan in de liturgie'. Daarna vervulde zij de taak van pastoraal werkster. Zij was aanspreekpunt, had kennis en inzicht, bewaarde het overzicht en stimuleerde mensen. Haar theologische kennis had zij in Afrika aan het Katecheten Instituut van Butare in Rwanda opgedaan. De parochie was zeer content met haar inzet en toewijding. Na het op grootse wijze vieren van haar gouden kloosterjubileum, werd zij in 2014 ernstig ziek en overleed dat jaar in een hospice in Boxtel. 'Het was onze pastor', schreef het parochieblad kernachtig.

De Witte Zusters hadden veel affiniteit met de dak- en thuislozen in de stad. De zusters Truike de Win en Blien Veldman van de communiteit Antoon der Kinderenlaan 18 werkten vanaf 1998 als vrijwilligsters bij de distributie van de Zelfkrant. Dit was een straatkrant van en voor daklozen en mensen die van een minimum moesten leven. De maandelijkse oplage was 7500 kranten. Het distributiepunt was tevens ontmoetingsplaats waar de verkopers - ongeveer 170 - een eenvoudig maal en een vriendelijk woord kregen. Zuster Joanna Dekkers was actief in Zin/Spirit en van daaruit in het PUB d.w.z. het Pastoraal Uitzendbureau. Zij was vrijwilligster bij het fietsenproject waar oude fietsen opgeknapt worden voor eigen gebruik of voor verkoop via de kringloopwinkels. Dit project bood de mogelijkheid aan thuisloze jongeren om werkervaring op te doen in een goed uitgeruste werkplaats. (Vanuit haar latere woonplaats Boxtel deed zij dit werk nog geruime tijd.) Ook voor oudere dak- en thuislozen en drugsverslaafden organiseerde het PUB projecten. (De Zelfkrant en het PUB fuseerden met Loods73 in de Ridderspoorstraat.) De zusters Joanna Dekkers, Truike de Win en Blien Veldman waren tevens werkzaam in het Inloopschip, slaapplaats voor dak- en thuislozen. Oorspronkelijk was die opvang op een echt schip, later werd een groot pand in de Hinthamerstraat 141 betrokken. De communiteit aan de Antoon der Kinderenlaan was een open huis: zwervers konden mee-eten en een douche nemen. Men bood soms in noodgevallen onderdak. Aan een Turks gezin, dat illegaal in het land was, boden de zusters een veilige schuilplaats. Door de Vereniging Vluchtelingenwerk werd regelmatig hulp van de zusters ingeroepen, onder andere om te tolken. In 2014 was de bewoning van het huis minimaal. De congregatie besloot het huis te verkopen. Dit was het einde van de communiteit in 's-Hertogenbosch: 9 mei 2014.

Slot

De Europese en Amerikaanse tak van de Missiezusters van O. L. Vrouw van Afrika is sterk aan het vergrijzen, terwijl bij de Afrikaanse zusters van verjonging sprake is. Vooral in Nederland was het vergrijzings- en voltooiingsproces duidelijk. Waren er in 1992 nog 177 Nederlandse zusters, waarvan 39 in Afrika, in 2007 leefden er nog 92 zusters, 5 in Afrika. In 2016 waren er nog 52 zusters, één in Afrika, in 2019 telde de congregatie nog 39 Nederlandse zusters. Deze zusters wonen in verpleeghuizen en woonzorgcentra voor ouderen op verschillende locaties. In Boxtel, in het Wereldhuis, zijn de meeste zusters

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 378 14-02-2021 17:38

gehuisvest. In de organisatiestructuur van de congregatie vonden wijzigingen plaats. Vanwege de leeftijd van de zusters werd de Regionaal Overste opgevolgd door een leken-coördinator. Mevrouw Marina van Dalen vervult deze taak sinds 2012. Tijdens het Generaal Kapittel in 2017 in Rome werd een nieuw bestuur gekozen en werden beleids- en uitgangspunten voor de komende tijd geformuleerd. De grote wereldproblemen zoals moderne slavernij, mensenhandel en de vluchtelingen- en migrantenproblematiek zijn van groot belang met speciale aandacht voor vrouwen en meisjes. Tevens werd de aandacht voor de interreligieuze dialoog gevraagd en voor de wereldwijde klimaatverandering. De encycliek 'Laudato Si' van paus Franciscus had grote invloed op dit ambitieuze programma. De verbondenheid van de Witte Zusters met Afrika was en is groot. Zij zullen hun medezusters in Afrika in moreel en financieel opzicht blijven steunen en via hun netwerken kunnen zij invloed blijven uitoefenen op projecten in Afrika. Voor zover mogelijk blijven de Nederlandse Witte Zusters zich inzetten voor minder bedeelden en voor dak-thuislozen. De zusters formuleerden het aldus: 'Wij zijn dragers van Hoop. Gevoed en geïnspireerd door de H. Geest om te kiezen en op te komen voor mensen in de periferie van onze samenleving, waar dan ook'.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 379 14-02-2021 17:38

Bronnen

- ***I. van Dongen*** *Dragers van Hoop, Een leven lang missie* - BOXTEL 2017
- ***V. Poels*** *Vrouwen met een missie* - NIJMEGEN 2008
- ***Diverse auteurs*** *De geschiedenis van de Parochie van het Heilig Sacrament des Altaars te 's Hertogenbosch* - 'S-HERTOGENBOSCH 2019
- ***Diverse tijdschriften*** *Eindhovens Dagblad, De Roerom, Klooster!*
- ***Gesprek 7-02-2019 met: de Witte Zusters Jo Robben, Joanna Dekkers, Jeanne Simons en Antoinette Winkelman, een ex-zuster Marian Veenker en de coördinator Marina van Dalen***
- ***Websites*** *wittezusters.nl; Lavigerie.nl*
- ***Inleiding bij Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven 1800 - 1960***
- ***Inleiding bij Archief Witte Zusters, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, St. Agatha***

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 380 14-02-2021 17:38

22 | Congregatie van de Dochters der Liefde van de H. Vincentius à Paulo

1978 - 2020

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 381 14-02-2021 17:38

22 | Congregatie van de Dochters der Liefde van de H. Vincentius à Paulo

1978 - 2020

BERT SUBELACK

Beeld van Vincentius à Paulo, Nieuwstraat
FOTO TOINE JANSSEN

Inleiding

Vincentius à Paulo (Vincent Depaul) werd op 24 april 1581 te Poux in de buurt van Dax in Frankrijk geboren als het derde kind in een eenvoudig gezin. Hij overleed in Parijs op 27 september 1660. Zijn geboortedorp werd in 1828 omgedoopt in St. Vincent-de-Paul. In 1600 werd Vincentius tot priester gewijd. Vanaf 1605 verbleef hij in Rome. Hij viel in handen van Turkse zeerovers die hem als galeislaaf verkochten, maar in 1607 wist hij te ontvluchten. Van 1609 tot 1617 was Vincentius in dienst van Philippe de Gondi, hertog van Soigny, als leermeester van diens kinderen en biechtvader van diens echtgenote. Tegelijkertijd was hij achtereenvolgens ook pastoor in Clichy, Parijs, Gannes aan de Somme en Châtillon-les-Dombes bij Lyon. Inmiddels had de arme bevolking zijn hart gewonnen. Mede dankzij zijn inzet werd de hulpverlening aan arme en zieke mensen beter gestructureerd. Het werd het begin van de Confrérieën de Charité. De eerste Broederschap van Liefde werd in augustus 1617 opgericht en in de statuten werd de solidariteit op materieel en geestelijk niveau vastgelegd. Het betekende een doorbraak in de bestaande opvatting dat de priesters het geestelijke en de leken het materiële en lichamelijke aspect voor hun rekening zouden nemen. Vincentius hield aan de dienaren en dienaressen met grote nadruk voor dat belangeloze liefde niet mocht ontbreken bij de hulpverlening aan de armen en zieken en gaf daarmee aan de vrouwen van zijn tijd een eigen plaats in de kerk.

Op 17 april 1625 stichtte hij samen met mevrouw De Gondi de Congregatie der Missie (Congregatio Missionis, C.M.) ook wel Lazaristen genaamd. Deze naam is ontleend aan hun eerste klooster te Parijs, het voormalige melaatsenhuis St. Lazare. De priesters van de missie (volksmissies) moesten ten dienste staan van de arme bevolking en mochten zich daarom niet terugtrekken achter de gesloten deuren van het klooster. Met hun volksmissiewerk hebben ze zich over de hele wereld verspreid, onder meer in China en Amerika. De Lazaristen vestigden zich in 1882 in Nederland te Wernhoutsburg in de gemeente Zundert, waar ze een kleinseminarie startten. Inmiddels was ook duidelijk

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 383 14-02-2021 17:38

geworden dat voornamelijk de adellijke dames niet zo geschikt waren voor de directe dienst in de armoedige behuizingen van de zieken. In plaats van zelf te gaan, stuurden zij soms de bedienden die echter weinig of geen gevoel hadden voor deze hulpverlening. Toch meldde zich in 1625 een adellijke dame in de persoon van Louise de Marillac (1591 - 1660) aan. Voorzichtig geworden, nam Vincent Depaul haar diensten aan, maar legde hij Louise ook een proeftijd van drie jaar op.

Beeld van Vincentius à Paulo, Gasthuisstraat - FOTO TOINE JANSSEN

In die tijd ontdekte Vincentius haar buitengewone gaven en talenten. Niet alleen haar grote ijver en organisatietalent, maar vooral haar evangelische instellingen leidden ertoe dat Vincentius haar belastte met een verantwoordelijke taak: het bezoeken van de door hem opgerichte Caritasverenigingen ter bemoediging en ook het - daar waar nodig - aanbrengen van correcties bij eventueel ingeslopen misbruiken. Toen Vincentius op een dag in Suresnes bij Parijs, waar hij een missie preekte, Marguerite Naseau, een arm boerenmeisje ontmoette dat hem te kennen gaf dat zij wel graag dienares wilde worden van de armen en het minder aangename werk op zich wilde nemen, waar de adellijke dames voor terugschrokken, ontdekte hij in dit eenvoudige boerenmeisje met haar ongekunstelde manieren de belangeloze liefde die garant staat voor het voortbestaan van de Charité's. Hij vertrouwde Marguerite met nog enkele andere meisjes toe aan de zorg van Louise de Marillac, die theologisch goed was onderlegd. Zij zorgde voor een gedegen vorming van de meisjes, die voorlopig als helpsters bij de 'Dames de Charité' werden geplaatst. Op 29 november 1633 stichtten Vincentius Depaul en Louise de Marillac, die van meet af aan niet onder een plaatselijke bisschop wilden vallen, de Congregatie van de Filles de la Charité, de grootste nonnencongregatie van de Katholieke Kerk. De congregatie kwam rechtstreeks te ressorteren onder de algemeen overste van de Congregatie der Missie, met een mannelijke overste voor de Lazaristen en een vrouwelijke voor de Dochters der Liefde. De stichting van de congregatie als Regulier Seculier Gezelschap betekende een revolutie binnen de kerkelijke orde, omdat de Kerk tot dan toe slechts kloosterlingen kende. Vincent Depaul legde er duidelijk en herhaaldelijk de nadruk op dat de vorm van Communiteitleven van de Congregatie iets nieuws was:

"daar de Dochters der Liefde geroepen zijn om de arme zieken thuis te verplegen, hebben ze:

- *als enig klooster de huizen van de zieken en het huis waar de Overste woont,*
- *als cel een gehuurde kamer,*
- *als kloostergang de straten van de stad,*
- *als slot de gehoorzaamheid,*
- *als tralies de vreze Gods*
- *als sluier de heilige bescheidenheid."*

De nonnen stonden bekend om hun uitzonderlijk wijd uitstaande kappen, ook wel vliegkappen genoemd. Al snel ontstond er grote vraag naar de zusters van Vincent en Louise en ontstonden overal nieuwe huizen. In de loop der tijd groeiden er ook andere door de Vincentiaanse spiritualiteit geïnspireerde congregaties.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 384 14-02-2021 17:38

Beeld van Vincentius à Paulo, Sint-Janscentrum - FOTO TOINE JANSSEN

De eerste vestiging in Nederland

Susteren was de eerste plaats in Nederland, waar de Dochters der Liefde zich vestigden. Hun taak was om onder andere de wijkverpleging (de latere Kruisverenigingen), het onderwijs, hulp aan bejaarden en hulpbehoevenden, armenzorg en de opvang van weeskinderen op zich te nemen. Vermoed wordt dat de uit Dieteren afkomstige Lazarist Willem Meuffels de weg effende voor die vestiging. De bisschop van Roermond stelde als voorwaarde voor de komst van de Franse congregatie dat er Nederlandse leden van de congregatie mee moesten komen. Op 8 april 1902 arriveerden de eerste drie Nederlandse zusters Agnes Wauters, Vincent Vester en Maria Geurts daar met hun Franse begeleidster zuster Ducher per trein op het station, alwaar zij werden ontvangen door de burgemeester, de pastoor en de kapelaan en Willem Meuffels. Zij namen hun intrek in hun nieuwe zusterhuis: de benedenverdieping van het verbouwde gemeentehuis. Het zusterhuis bestond uit een kleine kapel, een woonkamer, een eetkamer (refter), de keuken en een slaapzaaltje. Verder was er een klas voor een meisjesschool, een lokaal voor de bewaarschool en een naaiafdeling waar onderricht werd gegeven en linnengoed werd versteld. Meteen na aankomst begonnen de zusters ook met het bezoeken en helpen van arme zieken. In 1906 werd een klein weeshuis geopend. Het aantal zusters nam snel toe. Gedurende de eerste tien jaren van het bestaan van de nieuwe stichting was de gemeenschap afhankelijk van het Moederhuis in Parijs, zodat voor belangrijke zaken zoals de bouw van een klooster en de aankoop van bouwgrond daarvoor, toestemming van de Generale Moeder, Mère Kieffer, nodig was.

Omdat ook in veel plaatsen in Nederland sprake was van armoede en ziekten, werden al snel verzoeken voor stichtingen ingediend bij de Congregatie in Parijs. Het tweede huis van de congregatie kwam in Velddriel (1905). Dat de pastoor van die plaats een broer was van zuster Maria, een van de drie stichteressen in Susteren, zal daarbij zeker een rol van betekenis hebben gespeeld. Op kleinere schaal dan in Susteren werden in Velddriel dezelfde activiteiten ontplooid: meisjesschool, bewaarschool, naaischool en ziekenbezoek. Het derde huis van de congregatie werd in 1910 in Bocholtz geopend, waarna in 1912 deze drie kloosters werden ingedeeld bij de Belgische Provincie, waarvan het centrale huis was gelegen in Ans bij Luik. De Nederlandse postulanten volgden hun seminarie niet langer in Parijs, maar in Ans. Uiteindelijk zijn in Nederland in totaal 24 huizen gevestigd geweest. In de jaren 1931 - 1935 werd de tijd rijp geacht om ook missiewerk te gaan verrichten. Op Java werd te Surabaya een missiehuis gesticht.

De huizen in ’s-Hertogenbosch en Rosmalen

Na het sluiten van het Provinciale Huis Huize Baak in Baak vestigen de Dochters der Liefde zich in 1978 in ’s-Hertogenbosch. Zij kochten aan de Tweede Hervendreef 36/38 en de Vierde Herven 8/10 vier nieuwe, twee-aan-twee geschakelde woningen, die met de achterzijden naar elkaar toegekeerd staan. In de twee huizen aan de Vierde Herven werd het Provinciale Huis gevestigd terwijl de zusters in de andere twee woningen aan de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 385 14-02-2021 17:38

Tweede Hervendreef gingen wonen. De binnentuin en enkele gemeenschappelijke ruimten werden gedeeld. Kerkrechtelijk hebben de vier woningen de status van klooster, maar de zusters noemen hun onderkomen niet zo.

Het klooster, Tweede Hervendreef 36 - 38 - COLLECTIE JAN SMITS

De zusters bezochten de armen en meest behoeftigen, begeleidden en boden hulp aan vluchtelingen en vreemdelingen en gaven naailes aan buitenlanders, les aan kinderen, bezochten bejaarden etc. Met eigen kapitaal werd een nieuw project opgezet in een pand in de Havenstraat: vrouwen en kinderen die aan de rand van de samenleving leefden en door hun mannen/vaders in de steek waren gelaten, kregen er onderdak. In het aangekochte pand was ook ruimte voor de St. Vincentiusvereniging[1], voor daklozen en een grote ruimte voor de verkoop van tweedehands meubelen, kleren, boeken, porselein, fietsen en wat dies meer zijn. Er werkten en werken veel leken en vrijwilligers. De zusters leverden een actieve bijdrage. Zuster Birgitta gaf niet alleen naailes aan buitenlandse vrouwen, maar bezocht ook armen en eenzamen en begeleidde illegalen en immigranten. Verder was zij mantelzorgster in een verpleeghuis. Zuster Lucia werkte op het inloopschip.[2] en in het sociaal restaurant in de Havenstraat. Zuster Theresia ving kinderen op in het opvanghuis.

1 *De Vincentiusverening is ontstaan in 1833 in Parijs. Het was een roerige tijd waarin vooral de zwakkeren het moesten ontgelden. Studenten aan de Sorbonne in Parijs debatteerden over kerk, geloof en maatschappij. Zij zagen dat met praten alleen de wereld niet kon worden verbeterd. Onder de indruk van de grote ellende gingen zij aan de slag. Zij bezochten in armoede verkerende gezinnen, gingen op bezoek bij hulpbehoevende zieken en bejaarden. Zij hielpen waar nodig. Het initiatief tot oprichting was afkomstig van de 20-jarige student Frédéric Ozanam. Hij en zijn medestudenten raakten geïnspireerd door het werk van de priester Vincentius à Paulo (1581 - 1660) voor de armen. Samen met zes medestudenten legde hij de grondslag voor de Vincentiusvereniging. Binnen 10 jaar had de Vincentiusvereniging voet aan de grond in Italië, Spanje, Portugal, Duitsland, Ierland en België. De Vincentiusvereniging is uitgegroeid tot een wereldwijde solidariteitsbeweging in 135 landen met ongeveer één miljoen leden en vrijwilligers. In 1847 is de Vincentiusvereniging 's-Hertogenbosch opgericht. Het is één van de grotere lokale verenigingen en één van de meest actieve. De vereniging is aangesloten bij de Vincentiusvereniging Nederland. In totaal zijn ongeveer 90 lokale verenigingen aangesloten.*

2 *De naam Het Inloopschip herinnert aan de eerste opvangvoorziening voor dak- en thuislozen, een boot in de Dommel, ter hoogte van de Havenstraat. In de loop van de jaren negentig worden de problemen rond de dak- en thuislozenopvang in 's-Hertogenbosch alleen maar groter. Het Inloopschip gaat aan wal en wordt gevestigd in een statige pand aan de Hinthamerstraat 141.*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 386 14-02-2021 17:38

Daarnaast paste zij ook op kinderen die in de woonwijk De Herven woonachtig waren. Verder werden in vakanties en op vrije dagen kinderen opgevangen, werd naailes gegeven aan buitenlandse vrouwen en draaiden andere zusters en vrijwilligers nachtdiensten. In 's-Hertogenbosch werden door de congregatie naast het verzorgen van naailessen geen andere onderwijsactiviteiten ontplooid en werd ook niet gedaan aan gezinszorg of wijkverpleging.

Na het opheffen van de zusterhuizen in Dorplein en De Rijp in 1987 werd besloten die beide huizen samen te voegen en naar 's-Hertogenbosch te verhuizen. Uiteindelijk werd gekozen voor Rosmalen, waar in de Venstraat 30a een huis werd aangekocht. Vanuit dit huis werd alfahulp verleend, parochiewerk verricht, zieken- en bejaardenbezoek afgelegd, hulp geboden in de Havenstraat en in opvangcentra en weekendhulp in Tilburg geboden. De opvangactiviteiten werden gestaakt omdat er geen subsidie meer werd verstrekt. Een van de voorwaarden om voor subsidie in aanmerking te blijven komen, was samenwerking met andere opvangcentra, hetgeen voor de congregatie niet acceptabel was. Een van de zusters is nog steeds actief in het straatpastoraat, dat door de congregatie wordt gesteund. In 's-Hertogenbosch woonden aanvankelijk 12 tot 17 zusters ook al omdat uit Indonesië afkomstige zusters gedurende hun verblijf in Nederland hier onderdak kregen. Thans wonen er nog zes zusters.

Slot

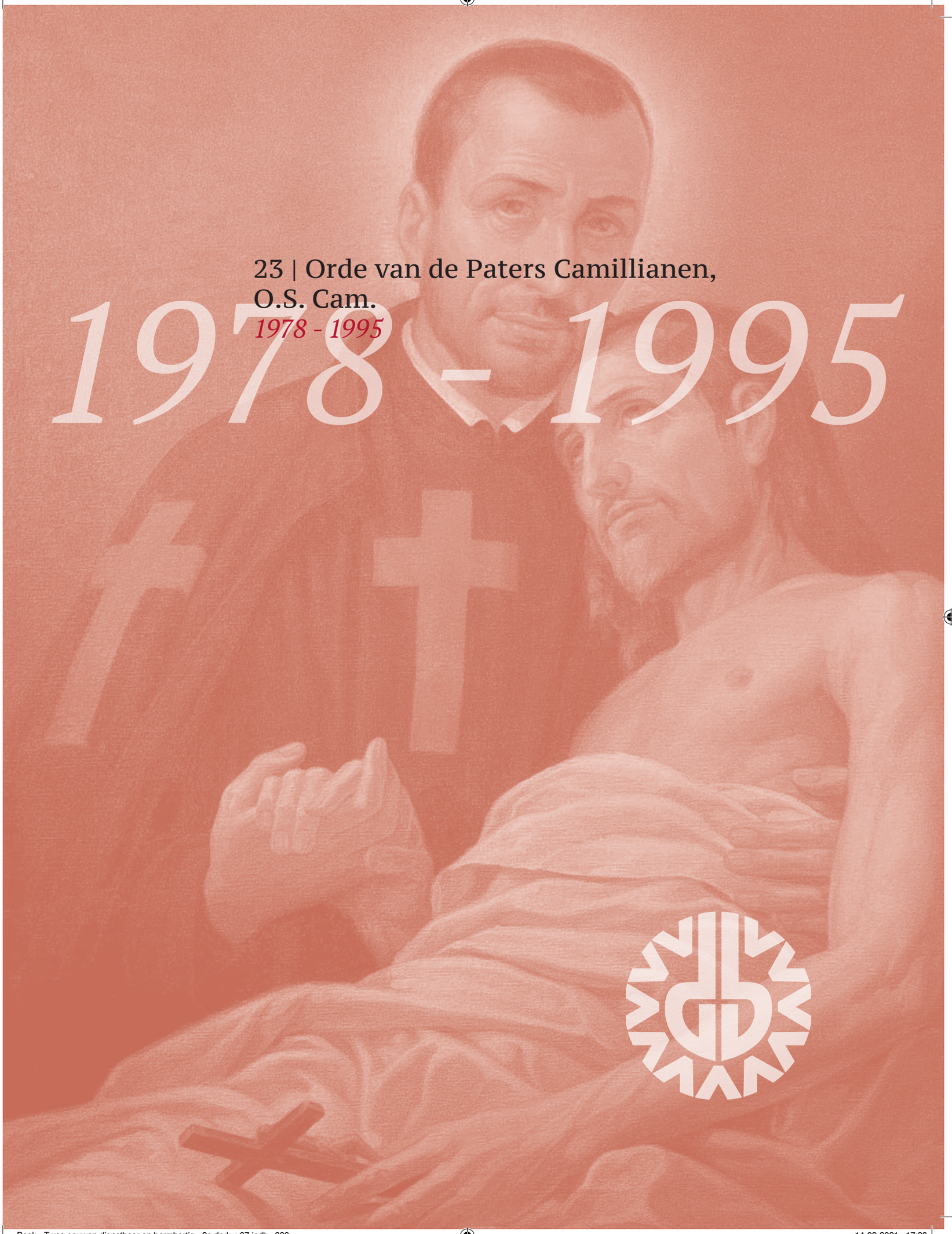
De Dochters der Liefde vestigden zich in 1902 in Nederland. Al vrij snel daarna werd niet ver van 's-Hertogenbosch, namelijk Velddriel, het tweede huis betrokken. Pas in 1978 vestigden de zusters zich in 's-Hertogenbosch, waarna in 1987 Rosmalen volgde. Zij concentreerden zich in beide plaatsen op de hulp aan armen en behoeftigen, opvang van vrouwen en kinderen die aan de rand van de samenleving leefden en door hun mannen/vaders in de steek waren gelaten, op begeleiding in allerlei vormen van vluchtelingen en vreemdelingen, bezoek aan bejaarden en eenzamen en op allerlei activiteiten binnen de Vincentiusvereniging. Werk waar weinig ruchtbaarheid aan werd gegeven, maar waarmee de zusters velen tot hulp en steun zijn geweest.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 387 14-02-2021 17:38

Bronnen

- ***Gesprek met zr. Remigia Kenis, lid voor Nederland van het Provinciaal bestuur, en zr. Wilhelma.***
- ***Dochters der Liefde in Susteren en Nederland 1902 - 2002*** *- EEN UITGAVE VAN HET COMITÉ 'VINCENTIUS À PAOLO'*
- ***Paul Huismans*** *Klooster van de Dochters der Liefde in 's-Hertogenbosch - BHIC*
- ***J. Smits*** *Vademecum van Religieuzen en hun Kloosters in Noord-Brabant - ALPHEN A/D MAAS 2010*
- ***Bossche Encyclopedie***
- ***Repertorium van Nederlandse zendings- en missie-archieven***
- ***Wikipedia***

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 388 14-02-2021 17:38

23 | Orde van de Paters Camillianen, O.S. Cam.

1978 - 1995

1978 - 1995

23 | Orde van de Paters Camillianen, O.S. Cam.

1978 - 1995

GEERT DONKERS

In 's-Hertogenbosch was gedurende een jaar of twintig in de vorige eeuw een vrij onbekende orde werkzaam: de Orde van de Camillianen ofwel Ordo Clericorum Regularium Ministrantium Infirmis (O.S.Cam.) Ze werkten in de stad in de tijd dat 'leken-dracht' al gemeengoed was in religieuze kringen. Als ze hier in de jaren '40 of '50 gewoond hadden dan zouden ze bij iedereen bekend zijn: ze droegen namelijk een zwarte toog met, prominent op de borst, een groot rood ingeweven kruis.

Prentje - BHIC

Inleiding

De orde van de Camillianen werd in de 16e eeuw gesticht door Camillus de Lellis (1550 - 1614). Hij kwam na een wild leven als soldaat en gokverslaafde tot inkeer en werd ziekenverzorger in een Romeins ziekenhuis. In 1582 stichtte hij samen met Filippus Neri de 'Gemeenschap van Dienaren der Zieken', later Camillianen genoemd. Gedurende hun hele geschiedenis legden de Camillianen zich vooral toe op de ziekenzorg en op het pastoraat in zieken- en verpleeghuizen. In 1884 vestigden de Camillianen zich in Roermond. De groep bestond uit enkele paters en 20 novicen. Zij waren door antiklerikale wetten verdreven uit Frankrijk en Italië. In Roermond kochten ze het klooster van de Beierse Redemptoristen. Het klooster bleek echter al gauw te klein. Uit een schenking werd een nieuw klooster en een klein ziekenhuis gebouwd. Daarnaast bezochten en verzorgden de paters zieken aan huis. In 1896 werd het klooster door 90 religieuzen bewoond. Om het convent enigszins te ontlasten vertrokken de Franse Camillianen naar Doornik in België. Een ander deel ging naar het huis 'De Esch' in Vaals. Dit huis had men gehuurd. In Roermond werd in 1903 een nieuwe locatie gerealiseerd. Ook in het Duitse Essen stichtten ze een klooster en een kliniek voor alcoholverslaafden. In 1920 werd het klooster in Roermond gesloten, omdat de financiële ondersteuning vanuit Duitsland wegviel. Het bisdom kocht het gebouw en vestigde er een kweekschool.

De Duitse provincie van de Camillianen kocht in 1926 een deel van het landgoed en het kasteeltje Schöndeln in Roermond. De Camillianen openden een kliniek voor mensen met alcoholproblemen. Hier werd vanaf 1933 tevens het kleinseminarie van de congregatie gevestigd. Na Wereldoorlog II volgden groepjes leerlingen het nabijgelegen Bisschoppelijk College om een erkend gymnasiumdiploma te behalen. Studenten die het seminarie voltooid hadden, gingen als novice naar Oostenrijk. De vervolgstudies werden gedaan in Pfaffing in Oostenrijk en in Münster in Duitsland. Vanaf 1967 werd gestudeerd aan de

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 391 14-02-2021 17:38

universiteit van Nijmegen. Bovendien stichtten de Camillianen in Rome het Internationaal College. Dit college was gespecialiseerd in studies van het pastoraat en de spiritualiteit in de gezondheidszorg. In 1956 werd naast het kasteeltje Schöndeln een nieuw klooster gebouwd. De moderne kapel had grote gebrandschilderde ramen. Het altaar was, zeer vooruitstrevend, naar het volk gekeerd. Het kleinseminarie sloot in 1967 zijn deuren. Hoewel de opleiding vooral gericht was op het priesterschap, was er voor de intellectueel minder bedeelden ook de mogelijkheid om als broeder in te treden. Zij waren meestal ondersteuners in de communiteiten. Na 1970 kregen de broeders kansen tot opleidingen in de gezondheidszorg.

Werkzaamheden

Op het landgoed Schöndeln in Roermond waren de Camillianen actief in de verslavingszorg. Nadat het anti-alcoholmedicijn Refusal de kliniek praktisch overbodig maakte, richtte men zich respectievelijk op zorg voor chronische zieken, daklozen en op de opvang van mensen in nood. Ook het ziekenhuis in Roermond was hun werkterrein. In de twee locaties in Vaals, De Heuvel en De Esch werden aanvankelijk tbc-patiënten verzorgd. In 1949 maakten zij plaats voor bejaarden en daarna werden er spastische kinderen opgevangen. In Vaals kregen de paters enige tijd hulp van Camilliaanse zusters. Dit was een congregatie die in de 19e eeuw in Italië was gesticht. In 1953 vertrokken deze zusters naar een klooster in Düren (Dld). Eind jaren '50 gingen paters Camillianen naar de missie in Tanzania. Samen met inlandse paters stichtten zij daar twee kloosters en een kliniek. Tevens werkten zij in het parochiepastoraat. Een tweede missiegebied werd ontwikkeld in Zuid-Amerika. In Peru en Colombia werkten de Camillianen in de gezondheidszorg, in het onderwijs en in parochies. Met name de armen in deze gebieden waren hun doelgroep.

In de jaren '60 daalde ook bij de Camillianen het aantal roepingen en traden regelmatig ordeleden uit. Bovendien werd het werk in de gezondheidszorg en in het onderwijs steeds meer een lekenaangelegenheid. De Camillianen die niet in het moederhuis in Roermond woonden, vonden veelal werk in het parochiepastoraat in Nederland en Duitsland.
Zij woonden dan buiten het klooster in een gewoon huis. Hier en daar ontwikkelden zich nieuwe vormen van samenwonen. Het experiment met de opname van een echtpaar in een communiteit liep op een mislukking uit. De intrede van enkele vrouwen werd over het algemeen positief ontvangen. Het generaal kapittel accepteerde op zeker moment deze wijziging.

Communiteit in 's-Hertogenbosch

De Camillianen bleven zoeken naar mogelijkheden om naast het moederhuis in Roermond andere communiteiten te stichten. In Aken hoopten de paters te kunnen gaan werken in het pastoraat van de nieuwe Universiteitskliniek. De paters zouden in een nieuwe communiteit in Vaals gaan wonen. Het plan ging niet door, omdat er geen contract getekend kon worden. Daarna deed zich een mogelijkheid voor in 's-Hertogenbosch. In het Groot Ziekengasthuis (GZG) kwamen twee banen voor ziekenhuispastores vacant. Tegelijk werd er een pastor gevraagd in het verpleeghuis Oosterhof. In augustus 1978 vertrokken 3 paters Camillianen naar 's-Hertogenbosch. Ze vonden onderdak in een deel van de 1e verdieping van het oude gebouw in het ziekenhuis dat leeg stond. Niet lang daarna, begin 1979, werd door de orde het pand Vughterweg 17 gekocht. Het was de helft van een riante twee-onder-een-kapwoning, die in 1933 gebouwd was door de Vughtse architecten G. en H. Koesen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 392 14-02-2021 17:38

Aanvankelijk woonden de paters Piet Denneman en Paul Schreur, de pastores in het GZG, en pater André de Caluwe die op Oosterhof werkte, in het convent aan de Vughterweg. Later kwam Wiel Borgers de groep versterken. In 1981 werd op de zolder van het huis een kapel ingericht. Op 8 mei 1981 werd de kapel door mgr. J. Bluyssen, bisschop van 's-Hertogenbosch, ingewijd. In 's-Hertogenbosch werd ook een actie gestart om het aantal roepingen te doen toenemen. Uit een contact met een patiënt in het GZG, die werkzaam was in de reclamewereld, werd een wervingscampagne opgezet. Door middel van advertenties in landelijke bladen en affiches in verschillende ziekenhuizen en verpleegopleidingen wist men de aandacht te trekken. Aan belangstellenden werden informatiefolders gestuurd en een deel van deze mensen nam deel aan bezinningsmomenten. Uiteindelijk sloten enkele personen zich aan bij de orde. Voor de Bossche communiteit kwam het einde in de jaren '90. Door enkele sterfgevallen en een uittreding had het klooster geen bestaansgrond meer. Op 19 april 1995 vertrokken bijna alle bewoners naar het moederhuis in Roermond. Na de opheffing bleef een Camilliaan in het ziekenhuis werken als IC-verpleegkundige. Het huis aan de Vughterweg werd verkocht aan een particulier.

Convent Vughterweg 17 - BHIC PNB 1034794

Slot

De orde van de Camillianen is qua organisatie verdeeld over een aantal provincies of commissariaten met aan het hoofd een provinciaal-overste, ook wel commissaris genoemd. Binnen de provincies worden de communiteiten geleid door een huis-overste. De oversten worden gekozen door de leden met een eeuwige professie. De benoeming wordt daarna bekrachtigd door het bestuur dat daar boven staat. De orde wordt wereldwijd vanuit Rome bestuurd door de generaal-overste. Hij wordt benoemd door het generaal kapittel. In 1946

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 393 14-02-2021 17:38

werd de toenmalige Duitse provincie opgedeeld in een aantal zelfstandige delen. Ook de Nederlandse groep werd een zelfstandige provincie. Door de terugloop van het aantal leden in Nederland werd in 2006 besloten dat de Nederlandse provincie weer deel werd van de Duitse. In 2016 was het aantal Nederlandse Camillianen gedaald tot 9 personen.

Bronnen

- ***P. Schreur*** *Camillianen in Nederland 1946 - 2006* - ROERMOND 2006
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord Brabant* - ALPHEN A/D MAAS 2010
- ***Website*** *camillianen.nl*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 394 14-02-2021 17:38

24 | Congregatie van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed

1987 - 2007

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 395 14-02-2021 17:38

24 | Congregatie van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed
1987 - 2007

GEERT DONKERS

In een periode van ongeveer 20 jaar hebben de Missiezusters van het Kostbaar Bloed op twee locaties in 's-Hertogenbosch gewoond en gewerkt. Van 1987 tot 2007 hebben de zusters zich dienstbaar gemaakt in het Bisschopshuis aan de Parade en in het Sint-Janscentrum, het seminarie van het bisdom, aan de Papenhulst.

Gevelsteen - BHIC PNB 00100073A

Inleiding

De Congregatie van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed (Congregatio Pretiosi Sanguinis, CPS) werd opgericht door abt Franz Pfanner (1825 - 1909). Deze abt stichtte in 1882 een trappistenklooster in Mariannhill bij Durban in Zuid-Afrika. Hij vond het gewenst dat er jonge vrouwen naar dit gebied kwamen om onder andere de inlandse jeugd op te voeden. Via de Duitse pers werd een groepje vrouwen geworven voor de Zuid-Afrikaanse missie. Ze werkten daar onder moeilijke omstandigheden: het klimaat was extreem heet en er was gebrek aan van alles.

Het feest van Maria Geboorte (8 september) in 1885 werd de stichtingsdag van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed. De zusters stichtten een schooltje en in hetzelfde jaar arriveerde er nog een groepje helpsters. De zusters waren opvallend gekleed: een rode rok, zwarte blouse, schort, pellerine en een wit kapje. Eind 1888 waren er 117 jonge vrouwen ter plaatse, waarvan 20 geprofeste zusters. Al spoedig bleek echter dat het praktischer was om een vormingshuis in Europa te stichten. In het Duitse Kirchherten begon men met de opleiding van novicen onder leiding van zuster Paula. Na twee jaar vertrokken de zusters als gevolg van de zogenaamde Kulturkampf naar een klooster in Helden-Panningen in Limburg. Tussen 1891 en 1903 traden hier 330 zusters in, 170 van hen werden uitgezonden naar de missie. In het dorp zorgden zij bovendien voor weeskinderen en werkten er zusters in de wijkverpleging.

Toen het klooster in Helden-Panningen te klein werd, kocht abt Wolpert een landgoed bij Aarle-Rixtel en liet daar een nieuw klooster bouwen. Het ontwerp werd geleverd door broeder Nivard. In 1903 was het klooster 'Heilig Bloed' klaar. Boven de toegangsdeur was een steen met het Lam Gods aangebracht. Het klooster werd in de volgende decennia regelmatig uitgebreid. Het gebouw was sober van architectuur. Ook de kloosterkapel was eenvoudig ingericht. Een aantal moderne ramen van zuster Hadwig Münz verlevendigden de kapel.

Paus Pius X keurde in 1906 de constitutie van de congregatie goed. Hierna werd het eerste canonieke generaal-kapittel gehouden in het moederhuis in Aarle-Rixtel. Zuster Paula Emunds werd gekozen tot eerste generaal-overste. Samen met vier raadzusters

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 397 14-02-2021 17:38

vormde zij het bestuur van de congregatie. Het rode habijt dat tot nu toe gedragen werd, werd vervangen door zwart of wit. Het rode koord aan het borstkruis dat iedere zuster draagt, herinnert nog aan de oorspronkelijke kleur van de dracht. De opeenvolgende generaal-oversten leidden in de decennia hierna de congregatie. In de jaren van de beide Wereldoorlogen waren dat lastige tijden. Zo goed en zo kwaad als het ging werd aan vluchtelingen en evacués in het klooster een schuilplaats geboden. Het aantal kloosters in Europa, Afrika, Azië en Amerika werd aanzienlijk uitgebreid. In 1932 woonden de zusters in 6 huizen in Nederland en 8 in Duitsland. In de Afrikaanse missie sloten groepen Afrikaanse zusters zich in die periode aan bij de congregatie van het Kostbaar Bloed.

Kapel van het Sint-Janscentrum - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Op den duur bleek Aarle-Rixtel niet zo geschikt meer als plaats voor het generalaat. In 1967 werd het generalaat verplaatst naar Mönchengladbach om van daaruit in 1970 naar het centrum van de Kerk, Rome, te vertrekken. Het klooster Heilig Bloed in Aarle-Rixtel bleef wel het moederhuis. Op 8 september 1985 waren er 1129 zusters, 24 novicen en 30 postulanten bij de congregatie aangesloten. In de missielanden werkten toen 566 zusters, in Noord-Amerika 70 en in Europa 493. De werkzaamheden van de zusters waren, afhankelijk van plaats en tijd, gedurende hun hele bestaan dezelfde. Het bevorderen van spiritualiteit en missionaire bewustwording waren voor de zusters belangrijk. Daarnaast deden ze pedagogisch, sociaal-charitatief en pastoraal werk. Ze gaven onderwijs in huishoud- en landbouwkunde en waren voorts actief in de gezondheidszorg en in de beoefening in kunst- en handwerken. Het moederhuis in Aarle-Rixtel werd in de laatste decennia voor veel zusters de plaats om te rusten na jarenlang missiewerk. Een afdeling werd ingericht voor zusters die extra verzorging nodig hadden. De vorming van jonge vrouwen met een roeping bleef echter ook een taak. Daarnaast bieden de zusters regelmatig bezinningsweekenden aan en ontvangen zij schoolklassen om te vertellen over hun leven en werk. In het moederhuis woonden in 2017 nog 40 zusters.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 398 14-02-2021 17:38

‘s-Hertogenbosch

In 1987 gingen de Missiezusters van het Kostbaar Bloed wonen en werken in ’s-Hertogenbosch. Ze werkten daar op twee plaatsen: in het Bisschopshuis en in het Sint-Janscentrum. Het Sint-Janscentrum was dat jaar ingericht als seminarie van het bisdom van ‘s-Hertogenbosch. Het initiatief tot oprichting van het seminarie werd genomen door de in 1985 aangetreden bisschop van ’s-Hertogenbosch, Mgr. J. ter Schure. Hij wilde weer een instituut waar priesterstudenten onder één dak woonden, werkten en studeerden. Met andere woorden een klassiek seminarie. De rechtspersoon, de Stichting Sonnius, kocht het voormalig Fraterhuis aan de Papenhulst.

Missieklooster Aarle-Rixtel - BHIC PNB 001000777

Dit klooster werd in 1928 door architect Jos Duynstee gebouwd als huis voor de fraters van Tilburg, die van hieruit op verschillende locaties in de stad hun onderwijstaken uitvoerden. Vooral de kapel neemt in het gebouw een centrale en permanente plaats in. Het klooster met de tuin is een prachtige plek in de stad: in de schaduw van de St.-Jan en op een steenworp van het Bisschopshuis. In juli 1987 benoemde de bisschop pastoor A. Hurkmans tot rector van het seminarie. Aan de congregatie van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed werd gevraagd zich met een kleine communiteit, ongeveer 4 zusters, in het Sint-Janscentrum te vestigen. Voor de priesteropleiding zouden 9 studenten komen. De opleiding voor het diakonaat telde 18 mannen die met hun voorbereidende studies bezig waren. Bij het begin van het studiejaar in september 1987 was het gebouw aan de Papenhulst nog niet helemaal op orde. De seminarie-gemeenschap vond daarom tijdelijk onderdak in het klooster van de Missiezusters in Aarle-Rixtel. De aanstaande diakens kwamen hier overigens al een jaar samen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 399 14-02-2021 17:38

Mgr. Ter Schure zegende op 1 november 1987 het seminarie in tijdens een sobere plechtigheid. Later in december volgde de officiële opening met een plechtige vesperdienst. Voor de praktische gang van zaken binnen het seminarie waren de zusters onontbeerlijk. Ze werkten in de huishouding, hadden verzorgende taken onder andere in de kapel, bedienden de receptie en hielden zich bezig met administratieve taken. Vanaf 1989 en in de jaren '90 werden vanuit het seminarie roepings- en bezinningsreizen georganiseerd. Ook hier hadden enkele zusters een aandeel in. In het seminarie werden door het Diocesaan Vormingscentrum (DVC) cursussen gegeven voor parochie-assistenten. Eén van de missiezusters gaf, ook nadat het zusterconvent uit 's-Hertogenbosch vertrokken was, les aan het DVC. In 2007 beëindigen de zusters het contract met het Sint-Janscentrum en trokken zich terug in hun klooster in Aarle-Rixtel. De leeftijd van de zusters speelde een rol bij dit vertrek. Ook in 's-Hertogenbosch, op een paar honderd meter afstand van het seminarie, woonde en werkte nog een communiteit van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed. In het Bisschopshuis aan de Parade werkten meestal twee, een enkele periode drie zusters, in de huishouding van de bisschop.

Slot

Op 1 januari 2010 telde de congregatie 875 geprofeste zusters, 41 novicen en 22 postulanten. Ze woonden toen in 103 kloosters in 19 landen. De zusters die nu in Aarle-Rixtel wonen, zijn nog steeds afkomstig uit de Duitstalige gebieden en Nederland. Dit komt tot uiting in de gebedsdiensten die afwisselend in het Duits en Nederlands gehouden worden. In de communiteit die in 1903 in het klooster in Aarle-Rixtel van start ging was de gemiddelde leeftijd van de 42 zusters 28 jaar. In 2017, ruim honderd jaar later, is de gemiddelde leeftijd van de 40 zusters zo ongeveer het omgekeerde. De jongeren van de nu nog 800 geprofeste zusters wonen en werken voornamelijk in de missielanden.

Bronnen

- ***Diverse auteurs*** *100 jaar Missiezusters van het Kostbaar Bloed 1885 - 1985* - *1985*
- ***Zr. Madeleine Boumans CPS*** *Missiezusters van het Kostbaar Bloed (brochure)* - *2010*
- ***Gesprek met zusters CPS 11 januari*** - *AARLE-RIXTEL 2017*
- ***J. Peijnenburg*** *De lange weg van Papenhulst naar Papenhulst* - *NIJMEGEN 2007*
- ***J. Smits*** *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* - *ALPHEN AAN DE MAAS 2010*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 400 14-02-2021 17:38

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 401 14-02-2021 17:39

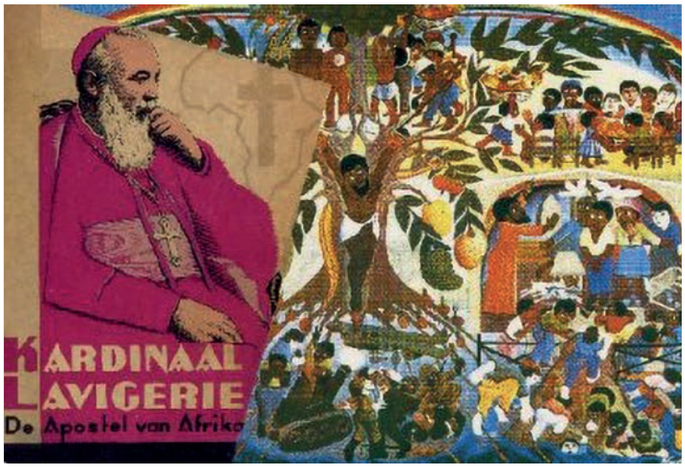
Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 402 14-02-2021 17:39

25 | Sociëteit van Missionarissen van Afrika, Witte Paters

1987 - 2012

GEERT DONKERS

Vanaf de jaren ’70 en ’80 woonden en werkten in de Sacramentsparochie in de wijk Muntel-Vliert in ‘s-Hertogenbosch communiteiten van Witte Paters en van Witte Zusters. De zusters woonden in een huis aan de Antoon der Kinderenlaan, de paters hadden een convent aan de Orthenseweg 43. De meeste leden van deze communiteiten hadden een zware tijd in de missie achter de rug en maakten zich hier verdienstelijk met sociaal-maatschappelijke en pastorale activiteiten.

Charles Lavigerie met Hongerdoek - LAVIGERIE.NL

Inleiding

In 1868 richtte Kardinaal Charles Lavigerie (1825 - 1892) in Algiers de Sociëteit van Missionarissen van Afrika ofwel de Witte Paters op. Hij deed dat in een periode die gekenschetst werd door het zogenaamde ‘moderne imperialisme’. De directe aanleiding van de stichting was een grote hongersnood in het jaar ervoor die honderden wezen tot gevolg had.

Charles Lavigerie was in Parijs tot priester opgeleid. Hij werd bisschop van Nancy en later van Algiers. In 1868 werd hij benoemd tot Apostolisch Gezant in het gebied van de Sahara en Soedan. De sociëteit die hij stichtte was een echte missie-congregatie. Aanvankelijk richtte men zich op het werk onder de islamitische bevolking. Later verlegde men de aandacht naar Afrika ten zuiden van de Sahara o.a. naar de Franse Soedan, Tanzania, Congo en Uganda. In het begin werden de karavanen met missionarissen die naar het zuiden trokken, begeleid door zouaven. Volgens de stichter was het noodzaak dat de Witte Paters zich zoveel mogelijk aanpasten aan de hen omringende wereld. Dat betekende dat zij zich moesten voeden als de Afrikanen, zich de lokale taal eigen moesten maken en zich ook moesten aanpassen in hun kleding: een witte toga (gandourah), een witte ‘bournous’ (cape) en een fez. Om de hals droegen de paters een rozenkrans. De Witte Paters kenden geen geloften, maar zwoeren een eed van trouw. Tevens beloofden zij niet te trouwen en een eenvoudige levensstijl na te streven.

De sociëteit werd centraal bestuurd, aanvankelijk vanuit Algiers, later werd het generalaat verplaatst naar Rome. Het kapittel koos elke 10 jaar de generaal-overste en vier ondersteunende consultoren (assistenten). De sociëteit bestond uit paters en broeders. De paters hielden zich in de missie vooral bezig met de strijd tegen de slavernij, de kerstening van de bevolking, het stichten van parochies en de vorming van inheemse clerus. Zij bestudeerden de inheemse talen en gaven medische hulp. De broeders bouwden kerken en scholen, gaven vakonderwijs en waren actief in de jeugdbeweging. Als regel had elke missiepost een bezetting van tenminste drie leden, bij voorkeur in een internationale

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 403 14-02-2021 17:39

setting. De broeders leefden ook in deze gemeenschappen en waren derhalve goed geïntegreerd in de sociëteit. In 1933 telde de sociëteit 1475 leden: 1056 priesters en 419 broeders.

Witte Paters voor St. Charles in Esch, 1945 - BHIC 0263

Witte Paters in Nederland

Op 19 oktober 1889 vestigde de sociëteit van de Witte Paters zich vanuit Frankrijk in Nederland. Door het antireligieuze klimaat in die periode in Frankrijk trok een delegatie van de Witte Paters naar Nederland. Zij vonden onderdak in Huize Gerra in Haaren. Mgr. J. Zwijsen stelde het huis voor 3 jaar ter beschikking van de Witte Paters. Na die drie jaar betrokken zij het Missiehuis St. Charles op Hal in Esch dichtbij Boxtel. Het terrein waarop het klooster gebouwd werd, was gekocht door Alphons van Rijckevorsel. Het lag tegenover zijn landgoed en werd aan de Witte Paters geschonken. In St. Charles werden de broeders opgeleid en deden de priesterstudenten hun filosofieopleiding. Men doorliep hier het postulaat en vertrok van hieruit voor de verdere opleiding naar Algerije en Tunesië. Het dorp Esch kreeg zelfs een station, zodat het klooster beter bereikbaar was. Het kleinseminarie van de sociëteit was decennialang gevestigd in het St. Pauluscollege in Sterksel. Vanwege de grote toeloop van studenten werd na de oorlog een tweede kleinseminarie gesticht in het noorden, het Lavigerie College in Santpoort. Het grootseminarie doorliep men van 1938 tot 1958 in 's-Heerenberg. Tussen 1882 en 1993 zijn op de diverse locaties 572 priesters en 334 broeders opgeleid.

De Nederlandse provincie met een Nederlandse provinciaal werd opgericht in 1937/38. In Boxtel was op de Burgakker de procuur, het missiebureau, en het provincialaat van de Witte Paters gevestigd. In 1973 verhuisde het provincialaat naar Dommeldal in Boxtel. Vandaar ging het naar Dongen en in 2016 tenslotte naar Heythuysen. Ook de bejaarde paters

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 404 14-02-2021 17:39

waren in 1986 naar dit voormalig zusterklooster van de Franciscanessen in Heythuysen vertrokken. Dit complex heette voortaan St. Charles, want men nam de naam mee van het oude huis in Esch. De overleden Witte Paters die vanaf 1923 op Hal, bij St. Charles begraven waren, werden herbegraven op het kerkhof bij het klooster in Heythuysen: 150 in totaal. Het klooster St. Charles bij Esch werd, vanwege de verbreding van de autoweg A2, gesloopt.

De communiteit in 's-Hertogenbosch

In 1987 huurde de Sociëteit een huis aan de Orthenseweg 43 te 's-Hertogenbosch. Dit huis was, na de sluiting van St. Charles in Boxtel, bedoeld voor een kleine communiteit van paters die in 's-Hertogenbosch of omgeving nog actief waren. Van de eerste bewoners was een Witte Pater rector in Verpleeghuis Oosterhof, een pater was medewerker bij het Missiecentrum en een pater was rector in het klooster Sancta Monica van de Witte Zusters in Esch. Een specifieke opdracht vanuit de leiding van de congregatie was er niet. Het pand Orthenseweg bestond uit een huis met een lage aanbouw aan de straatkant en een grote tuin. In huis waren 4 slaapplaatsen voor de vaste bewoners en 2 voor gasten. Gasten waren er vaak en de bewoners die er voor langere tijd woonden, wisselden regelmatig. Een min of meer vaste taak voor een van de paters was het rectoraat bij de communiteit van de Witte Zusters. Niet ver van het huis van de Witte Paters bewoonden enkele Witte Zusters aan de Antoon der Kinderenlaan een huis. Hier las een pater regelmatig de Mis. Beide huizen waren gelegen in de buurt van de Sacramentskerk in de wijk Muntel-Vliert. In deze kerk, maar ook in de buurparochies, assisteerden de Witte Paters vaak. In tijden van een groot priestertekort was hun hulp een welkome bijdrage in het functioneren van de parochies in de stad.

Een gedenkwaardige viering vond plaats op 22 november 2001 in de Sacramentskerk. De kerk stond op de nominatie om gesloten te worden wegens achterstallig onderhoud. Toen het besluit tot sluiting genomen was, overleed de pastoor plotseling. Witte Pater Cor van den Brand ging voor in de uitvaartplechtigheid voor pastor Jan van Hulten. Dit was de laatste dienst die in de kerk gehouden werd. Enige tijd later werd de kerk gesloopt. Een groot deel van de activiteiten van de Witte Paters vond plaats op het Missiecentrum van het Bisdom van 's-Hertogenbosch. Tijdens het episcopaat van Mgr. J. Bluyssen, bisschop van 's-Hertogenbosch, groeide de aandacht voor solidariteit met de missiegebieden in de Derde Wereld. Het bewustzijn dat men deel was van een wereldkerk waarin de lokale kerken met elkaar verbonden waren, kreeg meer aandacht. In veel parochies werden daarom zogenaamde MOV-groepen opgericht. Groepen van gelovigen die zich inzetten voor 'Missie-, Ontwikkelings- en Vredesvraagstukken'. In het bisdom werd daartoe het Diocesaan Missiebureau gesticht. Witte Pater Cor van den Brand werd aangesteld als directeur. Hij had jarenlang in Congo gewerkt. Op het kantoor in de Halvemaanstraat werkten een aantal betaalde krachten, meest in deeltijd, en een groep vrijwilligers. De opdracht van de bisschop was om te komen tot een goed begrip van 'missie'. Het Missiebureau stond ten dienste van 379 parochies in het bisdom. Acties van organisaties als Memisa, de Vastenactie, Mensen in Nood en Pax Christi werden samen met parochies georganiseerd. Daarnaast bood men aan MOV-groepen ondersteuning bij de uitvoering van hun taken, onder andere door het geven van cursussen.

Een andere activiteit van het Missiebureau was de organisatie rond de zogenaamde 'Hongerdoeken' in de vastentijd. Het 'Hongerdoek' was een Duitse traditie die door de Duitse Vastenactie Misereor in een nieuwe vorm werd gegoten. Kunstenaars uit het Zuiden maakten actuele doeken vanuit Bijbelse en christelijke thema's. Sinds 1978 werd

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 405 14-02-2021 17:39

om de twee jaar een nieuw doek gepresenteerd, dat in kerken en scholen in de vastentijd centraal stond in de catechese. Tot 1999 werden deze doeken verspreid door de Stichting Hongerdoeken Den Bosch, opgericht door het Missiecentrum. Een van de vrijwilligers reed elk jaar naar Aken om de vooraf door parochies en scholen bestelde doeken en bijbehorende materialen te halen. Pater Frits van Asten deed dit jarenlang. De stichting werd opgeheven in 2000. Sindsdien verzorgde de Vastenactie Nederland (deel van Cordaid) de verspreiding van de Hongerdoeken.

Convent van de Witte Paters, Orthenseweg - COLLECTIE TOINE JANSSEN

Na het episcopaat van Mgr. J. Bluyssen nam de aandacht van het bisdom voor het Missiebureau geleidelijk af. Op enig moment waren er tekorten in de begroting en werd het bisdom om een structurele bijdrage gevraagd. Pater Van den Brand nam in juni 1997 afscheid van het bureau. Hij had daar 15 jaar met volle inzet gewerkt. Niet lang daarna werd het Diocesaan Missiebureau opgeheven. Een van de laatste bewoners van de communiteit was pater Piet van der Pas. Hij kwam in 2010 na 45 jaar missiearbeid in Tanzania terug naar Nederland en wilde dicht bij zijn familie wonen. In 2012 besloot de leiding van de sociëteit echter om het huis Orthenseweg 43 te sluiten.

Slot

Geleidelijk verminderde de Europese invloed van de Witte Paters in de missielanden waar zij werkten. Europa vergrijsde: de 9 Europese provincies werden teruggebracht naar één provincie. De vormingshuizen werden vanuit Europa verplaatst naar Afrika. In 1994 werd het eerste scholasticaat gevestigd in Nairobi (Kenya). Daarna volgden Abidjan (Ivoorkust), Merrivale (Zuid Afrika) en Kinshasa (Congo). In 2005 waren er 360 jonge kandidaten, bijna 300 kwamen er uit Afrika, 38 uit Zuid-Amerika en Azië en 24 uit Europa. Van deze 24 jonge mannen kwamen er 20 uit Polen. Ook de noviciaten verhuisden naar Afrika. Van belang

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 406 14-02-2021 17:39

was de opvatting over 'missie'. De mens moest men ontmoeten met eerbied en respect in openheid en ontvankelijkheid. De openheid bleek onder andere uit de houding ten opzichte van de islam. De inzet bleef gericht op het bestrijden van onrechtvaardigheid op sociaal, politiek en economisch gebied. Het charisma en de spiritualiteit van Lavigerie inspireerden gedurende een periode ook leken. Zij verenigden zich in de Missionaire Beweging van Afrika (MBA) in Nederland. De leken associeerden zich met de missionarissen, Witte Zusters en Witte Paters, in Afrika en Europa en werkten met hen samen. Zij leefden vanuit een missionaire spiritualiteit. In 2008 werd de beweging opgeheven.

In 2014 waren er wereldwijd 1366 Witte Paters afkomstig uit 37 landen. Zij waren actief in 217 gemeenschappen in 42 landen, waaronder 22 Afrikaanse. In dat jaar werkten en woonden 32 Nederlandse Witte Paters in Afrika en 63 in Nederland. Het Generaal Kapittel koos in 2016 een Zambiaanse Witte Pater - zijn voorganger was overigens ook van Afrikaanse afkomst - tot algemeen overste. In 2018 had hij de leiding over 1210 Witte Paters in 37 landen. De Nederlandse Witte Paters trokken zich voor een groot deel terug in St. Charles in Heythuysen. Dit huis heeft alle voorzieningen om een goede verzorging te waarborgen. De gemiddelde leeftijd van de paters en broeders is 84 jaar. Vanwege de hoge leeftijd van de Nederlandse paters en broeders werd er in 2012 een leken-coördinator aangesteld om de dagelijkse leiding van de Nederlandse Sector van de Missionarissen van Afrika op zich te nemen. Terwijl de Witte Paters hier bezig zijn met hun voltooiing, ligt de toekomst van de Sociëteit in de zuidelijke landen.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 407 14-02-2021 17:39

Bronnen

- ***Inleiding bij Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven 1800 - 1960***
- ***Archief Witte Paters*** *Inleiding op het archief en 2 dagboeken over het huis in 's-Hertogenbosch* - *ERFGOEDCENTRUM NEDERLANDS KLOOSTERLEVEN, ST. AGATHA*
- ***Lavigerie.nl***
- ***I.m. Cor van den Brand*** - *DE ROEROM 22 JUNI 2012*
- ***BHIC*** *de Missionarissen van Afrika MAFR*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 408 14-02-2021 17:39

Nawoord

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 409 14-02-2021 17:39

Nawoord

De beschrijvingen van de 25 congregaties die in de voorafgaande hoofdstukken zijn gepasseerd, hebben in ieder geval één identieke conclusie. Bij alle congregaties is het aantal leden tot een minimum gedaald en is de gemiddelde leeftijd zeer hoog. De religieuzen hebben hun kloosters en hun andere behuizingen verlaten en hebben zich voor het merendeel teruggetrokken in voorzieningen voor kwetsbare ouderen. In de gemeente 's-Hertogenbosch wonen in het zorgcentrum St. Jozefoord in Nuland veel zorgbehoevende religieuzen van verschillende congregaties samen. St. Jozefoord is oorspronkelijk het rusthuis van de Zusters van de Choorstraat. Men heeft zich helemaal toegelegd op de verpleeghulp aan de eigen zusters en die van andere congregaties. Verder zijn er in 2019 van de oorspronkelijk 50 locaties waar in de gemeente 's-Hertogenbosch religieuzen gewoond hebben nog maar enkele huizen bewoond. De meeste conventen zijn verkocht en hebben een andere bestemming gekregen, enkele huizen zijn gesloopt.

De oorzaken van de teloorgang van de congregaties is genoegzaam bekend. Het is een combinatie van een tekort aan nieuwe aanwas, de vergrijzing van de communiteiten, de massale uittreding van leden en het secularisatieproces na de jaren '60. De belangrijke rol van de congregaties in de emancipatie van het katholieke bevolkingsdeel was uitgespeeld. Het schijnt een wetmatigheid te zijn dat de oorspronkelijke emancipatoren vaak gezag en taken overdragen aan de nieuw-geëmancipeerden en soms door hen worden voorbijgestreefd. Overigens is deze enorme neergang vooral een Europees en Noord-Amerikaans verschijnsel. Elders is er juist een grote groei van religieuzen: het aantal religieuzen is wereldwijd nooit zo groot geweest als nu. De congregaties naderen in de huidige tijd hun voltooiing. Wellicht zal in de toekomst een nieuwe spiritualiteit opbloeien met mogelijk passende vormen van religiositeit.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 411 14-02-2021 17:39

De sponsors

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van:

- *Congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph, Zusters van de Choorstraat*
- *Zusters van de Sociëteit van JMJ, van Jezus, Maria en Jozef*
- *Congregatie van de Zusters van Liefde, van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, Zusters van Tilburg*
- *Congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, Fraters van Tilburg*
- *Congregatie van de Paters van de H.H. Harten van Jezus en Maria, ss.cc.*
- *Minderbroeders Kapucijnen O.F.M. Cap.*
- *Congregatie van de Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus, Zusters van Moerdijk*
- *Congregatie van de Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria ss.cc.*
- *Missiezusters van Onze Lieve Vrouw van Afrika MZOLA-NL, Witte Zusters*
- *Congregatie van de Broeders van Onze Lieve Vrouw van Lourdes; Broeders van Dongen*
- *Congregatie van de Dochters der Liefde van de H. Vincentius à Paulo*
- *Orde van de Paters Camillianen O.S. Cam.*
- *Congregatie van de Paters Assumptionisten AA*
- *Stichting Van der Linden Fonds in Vught*
- *Stichting Tilmanshof in Vught*
- *Congregatie van de Broeders van Barmhartigheid van Sint Joannes de Deo*
- *Donatus Verzekeringen*

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 412 14-02-2021 17:39

De auteurs

Geert Donkers, * 1945 te 's-Hertogenbosch, is gehuwd en woont in St. Michielsgestel. Hij volgde in 's-Hertogenbosch de Bisschoppelijke Kweekschool en werkte daarna ruim 40 jaar in het onderwijs in deze stad. Hij studeerde daarnaast Algemene Cultuurwetenschap aan de Open Universiteit. Publiceerde een boekje over 'Wim Harzing. Begeesterd kunstenaar' en over de geschiedenis van de Sacramentsparochie. Hij schreef artikelen in Trajecta, Bossche Bladen en vooral in Bossche Kringen. Hij is in de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch lid van de Werkgroep Kerken & Kloosters

Bert Subelack, * 1947 te 's-Hertogenbosch. Werkte tijdens zijn arbeidzame leven als gerechtssecretaris/ juridisch medewerker te 's-Hertogenbosch en is sinds 2000 lid van de werkgroep Kerken en Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Sedert 2018 is hij secretaris van het Bossche Klokkenluiders Gilde. Hij verleende medewerking aan de Inventarisatie van Klokken in en rondom 's-Hertogenbosch (2002) en was zijdelings betrokken bij de tweede inventarisatieronde die resulteerde in het door de Bossche Klokkengroep uitgegeven boekwerk 'Het is al Klok wat de Klok slaat' (2016). Verder verschenen van zijn hand enkele bijdragen in Bossche Kringen.

Toine Janssen, * 1953 te 's-Hertogenbosch. Opleiding: Middelbaar onderwijs aan het Sint-Janslyceum en Katholieke Pedagogische Academie, beiden in 's-Hertogenbosch, MO geschiedenis aan de Katholieke Leergangen. Voorheen werkzaam in het basisonderwijs. Lid van de werkgroep Kerken en Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Publicaties over de geschiedenis van verschillende parochiekerken in 's-Hertogenbosch en Vlijmen. Artikelen over diverse historische onderwerpen in het verenigingsblad van de Kring en het heemkundeblad 'Met Gansen Trou'.

Ton Vogel, * 1943 te 's-Hertogenbosch. Het Sint-Janslyceum en de Bisschoppelijke Kweekschool in de Sint Josephstraat voltooid. Ruim 41 jaar leerkracht in Rosmalen, Heeswijk en Sint-Michielsgestel (Instituut voor Doven). MO-A en MO-B Pedagogiek. Cursussen Boschlogie en opleiding tot stadsgids. Lid van de werkgroep Kerken en Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Publicaties , o.a. 'Schuilkerken en hun bedienaren in 's-Hertogenbosch 1629 - 1811' (2010) en artikelen in Kringnieuws, de Bossche Kringen en op de website Bossche-encyclopedie.

Boek - Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig - 2e druk_v07.indb 413 14-02-2021 17:39